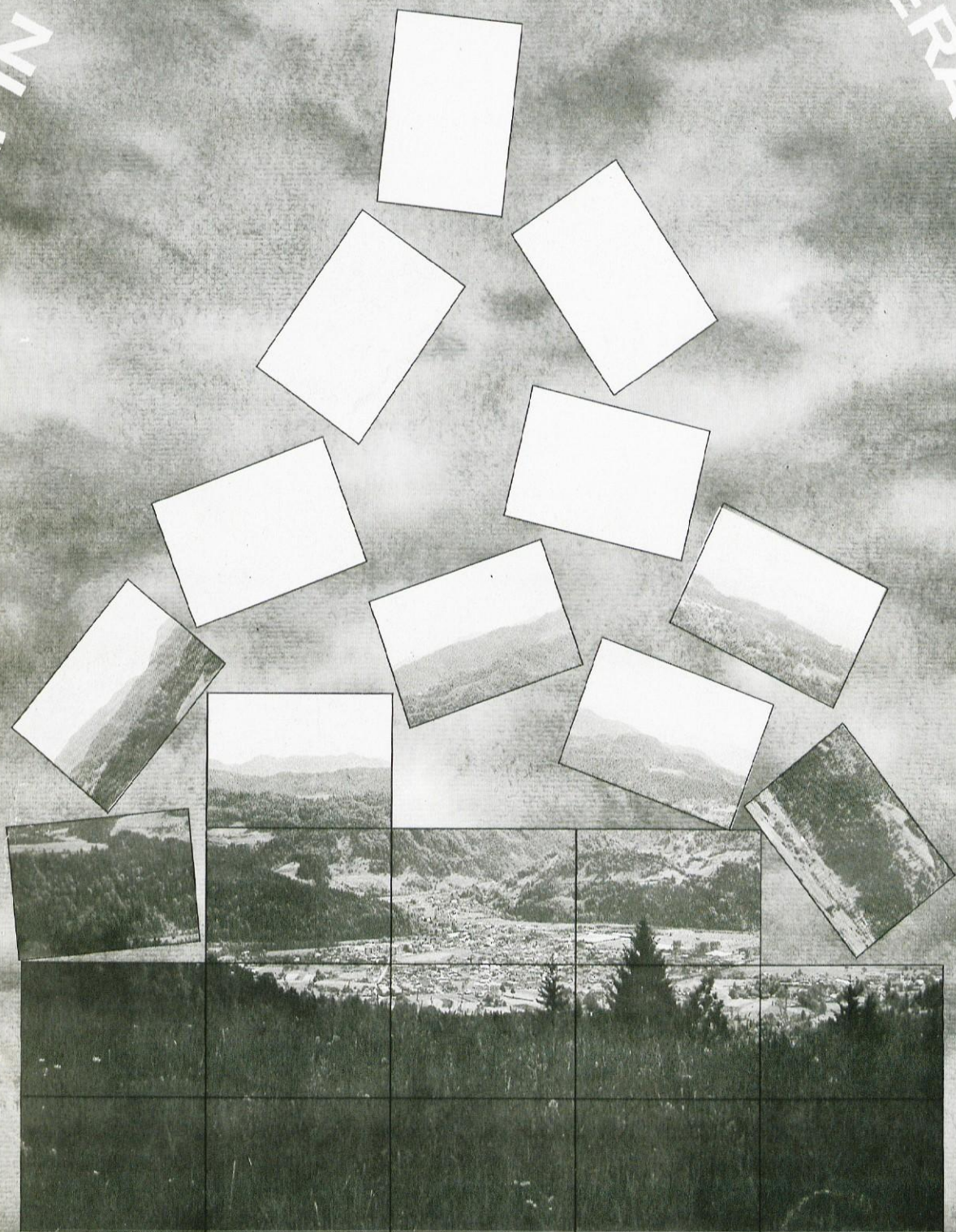

ŽIRI IN ŽIROVCI V SLOVENSKI LITERATURI

žirovski občasnik 11-12

Leopold Suhodolčan

žirovsko.berilo

ŽIRI IN ŽIROVCI V SLOVENSKI LITERATURI antologija

zbrala in uredila
MARIJA STANONIK

žiri 1987

Žirovski občasnik 11-12

Žirovsko-petrijlo
ŽIRI IN ŽIROVCI
V SLOVENSKI LITERATURI
antologija

čb 293

1987

Si 9547/1989

žiri 1987

„... in taki so Žirovci: skozi življenje gredo s tim, zadržanim nasmehom.“

Leopold Suhodolčan

... tedaj od nekod priplavala svetla podoba: bele bele hišice, položene v žirovsko kotlino — kakor v materico sveta — in nad njimi modro modro nebo; in tedaj sem se pomirila, strah pred prihodnostjo in grenke misli, ki se z mano zbude vsako jutro, so izginile. Mila podoba domačega kraja med vedno spremlja, podoba svetega kraja mojega otroštva. Kako ne bi človek vse življenje ljubil kraja svojih prvih spominov? Kako ne bi hrepenel po prvi domačnosti, ki si jo začutil?

Spomenka Hribar

Žiri, kraj, vgnezdjen v predalpski svet, kjer se stikajo posebnosti Gorenjske, Primorske in Notranjske.

Kdo neki bi vedel za nas, če se pred okroglo sto leti naš prednik ne bi poskusil v čevljarski obrti in klekljanju? Redki. Svojo vaškost bi sramežljivo skrivali nedeljskim popotnikom. Sora bi se prosto prelivala zdaj v rdečo, pa spet v apnenčasto levo stran. Čas bi odmerjalo nedeljsko zvonjenje.

Težko je reči točno, kdaj in zakaj smo se lotili obuvala: gotovo pa je, da se je v tridesetih letih našega stoletja čevljarstvo tako razraslo, da nas od tedaj poznajo le po čevljih — žirovskih čevljih!

Čas teče. Če je bilo še pred nekaj leti golo, na dragih napakah pridobljeno izkustvo samozadostno jamstvo žirovske gospodarske trdnosti, potem je za čas, ki prihaja, zlitje izkustva in teoretičnega znanja nujnost. Politični sistem, ki ga izgrajujemo, zapletena gospodarsko-politična situacija doma in v svetu, terja desetine razgledanih in predanih aktivistov, če želimo, v znoju ustvarjeno, razvijati naprej. Lokalizmu, samozadovoljstvu in politikantstvu je potrebno narediti konec.

Viktor Žakelj

Janez Valjavec Vinaror Župnija Žiri / Pfarr Sayrach

Župnija Žiri po krajske „U Žani“ pripada gospostvu škofa. Loka in je zato prezence briliški škof
svojim imen, farne in podružnični cerkva, kakor tudi
knjižnica, mi ni uspelo izvesti.

„Ich gehört die Pfarr Sayrach (Ersamerisch Uharisch)
und die Herrschaft Bischofflak und hat deswegen
die Bischoff von Freysingen selbige zu präsentieren.
Die Pfarr und Filial-Kirchen, imgleichen dass Pfarr-
ers Namen, hab ich nicht erlangen können.“

Anton Žakelj - Rodoljub Ledinski Marija z Jelenta

Sna tičca perlelela
Gor vedu tuma zlovedla
In sprelesomi je zapela
Od Marije podgorjanske
Od Marije z Jelenta.
Tavženkrat si ti čelena
Oj Marija podgorjanska,
Oj Marija z Jelenta
Tavženkrat si ti čelena
Gnade božje polhena
Polna gnade in dobrote
In te božje milosti!

Marija jo je zastilela
Iz oltarja je stopila
In je dol' po cerkvi šla
Na črtni prag stopila
In je tučco poslušala.

Tičca je lepo zapela
Od Marije podgorjanske
Od Marije z Jelenta.
Tavženkrat si ti čelena
Oj Marija podgorjanska
Oj Marija z Jelenta!
Tavženkrat si ti čelena
Gnade božje polhena
Polna gnade in dobrote
In te božje milosti!

Marija tučco je prešala
Al si pesem ti skladala,
Al si jo peti silala?
Jest je osim sama skladala
Jest sim jo peti silala,
Ko sim gor po zraku letala.
Pod tvoj plamen nebesni
Polna jo angeljci nebesni
Tavženkrat si ti čelena
Oj Marija podgorjanska
Oj Marija z Jelenta!

Tavženkrat si ti čelena
Gnade božje polhena
Polna gnade in dobrote
In te božje milosti!
Marija je nazaj v oltar stopila
Tičca pa je poje sprelela.

Narodne krajske pesmi
Zapisane v Dolski 2-6, valjaka letnata 1838
(Podpis Anton Žakelj)

Jožef Levičnik Poljanske dolina in pot skozi njo proti Idriji

Nad Treblje se prostel čista, ki je došla vsa
na levo ležala, na levo odseja Poljanica, in pa ob
hrbu in vodi, kjer lunače bojni čez skale v glo-
boke ležali, gremo proti Žiri gori. – V kaki dolini
uri se dope na vrh, kjer se razprostira žirovska polja.
Kmalu se gori v desnem kotu povesti farne vas Žiri,
na levo pak se izpet dve dolinici odprete našim očem.
Prva derži proti Verhu in naprej proti Lobju, druga
pa proti Žirju in naprej proti Lobju, druga pa proti
Žirju in naprej proti Lobju, druga pa proti Žirju in
naprej proti Lobju, druga pa proti Žirju in naprej
proti Lobju, druga pa proti Žirju in naprej proti
Lobju, druga pa proti Žirju in naprej proti Lobju.

Priporočila se mi je, da sledimo levo-
vratu v začetku ni bila pomenjena tako kakor je
napravljena, ampak je bila pomenjena naravnost od
Žirja proti Zavrču in Ipavi. Ognila bi se bila tako
davnino hudih klanov in v okolici Idrije, na Razpetih in
proti Čepnem vrhu, in tako bi bila gotovo za gorensko
stran v posebiti prid. Pa dejalo se je zopet od druge
strani, saj bi Idrija ne ostala v stran, kar je je tudi
nenično dogajalo v škodo Gorenskega, kar zavoli
gorenskih hudih klanov se mora vsa teža vrteti, ali saj
se ne vrti okoli na Ljubljano.

Okošča Žirju v k a w preči modrina, in bolj ko
kter drugi bi ji bila močeti priporočiti d r a z z a.

Kmalu prekoračimo preči odprto polje, in potem
ko smo zopet Poljanico prestopili, se znajdemo v
Žirju. Tu se ne vidijo ravno nobene posebnosti, tvoj
bi sicer nekaj pohvaliti, ker je pa tudi tako
nekaj graja, naj se lepo pobota z našimi
in pudam se naprej proti Idriji.

Pred za Žirrom gre cesta skozi neko dolino, kjer se
sicer kmalo odpre, pa je za malo časa. Kmalu gori od
nekaj doline se zopet dolina stiska, in poje me
zdaj po hribi naše poti navkreber preči doleči. V kakih
pali deterskih ure desno od Žirja na vrh te doline
in zdaj gre cesta po hribu pridem sem ter tja. Sest je
sicer preči doline, vidi se dolina okrog, vendar se
druga, kakor dolina okoli doline, doline go-
ti gori in doline. Le tam pa tudi se vidi tudi dolina
ker pa cesta preči doline, vidi se dolina okrog
in doline in znajdemo se na vrhu Žirja proti Idriji. Tudi
se odpre našim očem velika dolina, in majhna je tri
doline. Ravno naprej je dolina Krasna in v strah

Janez Vajkard Valvasor Župnija Žiri / Pfarr Sayrach

Župnija Žiri (po kranjsko „U Žerih“) pripada gospostvu Škofja Loka in jo zato prezentira brižinski škof sam. Imena farne in podružničnih cerkva, kakor tudi župnikovoga, mi ni uspelo izvedeti.

Es gehört die Pfarr Sayrach (Crainerisch Usheriach) unter die Herrschafft Bischoffslak und hat desswegen der Bischoff von Freysingen selbige zu praesentiren. Die Pfarr= und Filial=Kirchen, imgleichen dess Pfarers Namen, hab ich nicht erfahren können.

Anton Žakelj - Rodoljub Ledinski Marija z Jelenta

Ena tič'ca perletela
Gor verh turna absedela
In sprelepo mi je zapela
ad Marije podgorjanske
ad Marije z Jelenta:
Tavženkrat si ti češena,
oj Marija podgorjanska,
oj Marija z Jelenta
Tavženkrat si ti češena
Gnade božje polhena
Polna gnade in dobrote
In te božje milosti!

Marija jo je zaslišala
Iz oltarja je stopila
In je dol' pò cerkvi šla
Na cerkovni prag stopila
In je tič'co poslušala.

Tič'ca je lepo zapela
ad Marije podgorjanske
ad Marije z Jelenta:
Tavženkrat si ti češena
Oj Marija podgorjanska
Oj Marija z Jelenta!
Tavženkrat si ti češena
Gnade božje polhena
Polna gnade in dobrote
In te božje milosti!

Marija tič'co je prašala:
Al si pesem ti skladala,
Al si jo peti slišala?
Jest je nisim sama skladala
Jest sim jo peti slišala,
Ko sim gor po zraku letala,
Pad tem plavim nebesam
Peli so jo angeljci nebeški:
Tavženkrat si ti češena
Oj Marija podgorjanska
Oj Marija z Jelenta!

Tavženkrat si ti češena
Gnade božje polhena
Polna gnade in dobrote
In te božje milosti!
Marija je nazaj v oltar stopila
Tič'ca pa le poje sprelepo.

Narodne krajnske pesmi
Zapisane v Doleh 2.6. velkiga serpana 1838
(Podpis Anton Žakelj)

Jožef Levičnik

Poljanska dolina in pot skoz njo proti Idrii

Nad Trebijo se prestopi cesta, ki je dozdej ves čas na desno ležala, na levo obrežje Poljanšice, in tik ob hribu in vodi, ktera šumeče bobni čez skalovje v globokem tečaji, gremo prot Žiru gori. — V kaki dobri uri se dospe na verh, kjer se razprostre žirovsko polje. Kmalu se gori v desnem kotu posveti farna vas Ž i r, na levo pak se zopet dve dolinici odprete našem očem. Perva derži proti Verhu in naprej proti L o g a t c u, druga pa proti Z a v r a c u in zopet naprej proti L o g a t c u, pa tudi proti P o d v e l b u v Ipavo, kamor se nek pride od tod v kakih šestih urah.

Pripovedovalo se mi je, da sedanja loško-idrijska cesta v začetku ni bila pomerjena tako kakor je sedaj napravljena, ampak je bila pomerjena naravnost od Žira proti Zavracu in Ipavi. Ognila bi se bila tako dveh silno hudih klancov ta in unkraj Idrije, na Razpotjih in proti Černemverhu, in tako bi bila gotovo za gorensko stran v posebni prid. Pa delalo se je zopet od druge strani, naj bi I d r i j a ne ostala v stran, kar se je tudi resnično dognalo v škodo Gorenskega, ker zavolj omenjenih hudih klancov se mora vsa teža voziti, ali saj se raje vozi okoli na Ljubljano.

Okolica ž i r o v s k a je precej močvirna, in bolj ko kteri drugi bi ji bila morebiti priporočati d r e n a ž a.

Kmalo prekoračimo precej odperto polje, in potem ko smo zopet Poljanšico prestopili, se najdemo v Ž i r u. Tu se ne vidijo ravno nobene posebnosti. Imel bi sicer nekaj p o h v a l i t i, ker bi pa tudi lahko nekaj g r a j a l, naj se l e p o pobota z n e l e p i m — in podam se naprej proti I d r i i.

Prec za Žirom gre cesta skoz neko ožino, ktera se sicer kmalo odpre, pa le za malo časa. Kmalu gori pri nekem mlinu se zopet dolina stiskati jame, in pelje nas zdaj po taisti naša pot navkreber precej deleč. V kakih treh četrтинah ure dospemo od Žira na verh te doline in zdaj gre cesta po temenu gričev sem ter tje. Svet je sicer precej odpert, vidi se deleč okrog, vender ne družega, kakor deloma obraščeni verhunci, deloma goli griči in ledine. Le tam pa tam se vidi tudi ktera hiša. Ker pa cesta precej navzdol visi, smo kmalo na koncu te višine in najdemo se na verhu R a z p o t i j. Tukaj se odpre našim očem velika globočina, in mejijo se tri doline. Ravno nasprot je dolina K a n o m n a; skoz

desno se nam odpre pogled v sosedno P r i m o r s k o ; v katero se tudi reka Idrišča razliva, iskaje svoje sosedi-nje S o č e , da bi z njo združena se peljala proti jadranskemu morju; naravnost doli v globočini pak se nam posveti ob reki Idrišci farna vas s t a r a I d - r i j a . — Tretja idrijska dolina je še skrita.

Peter Hicinger Iz Podlipse

Majhna je naša cerkvena soseska, in malo po svetu znana, in marsikdo me vprašuje, kje de leži tista Podlipa, ker namreč ni ravno poleg velike ceste, temuč konec pol drugo uro dolge, ne široke dolinice, proti solnčnemu zahodu od Verhnike, na poti v Žirovsko dolino. Naša podfarna cerkev sv. Bricja škofa, kateri je bil učenec sv. Martina, stoji prav prijazno na malim gričku, in pod njo je vas sredi sadniga drevja, in zraven na drugo stran nekaj ravniga polja. Marsikaj smo pri tej cerkvi napravili ali popravili v kratkih letih, farno hišo, mašnih oblačil, svetih posod, bander; zdaj smo si omislili še lepši in večji zvonilo, ker do slej je bilo pri treh zvonovih, enim starim in dveh bolj novih, malo soglasja. Zdaj imamo tedaj prijetno in ginljivo soglasje treh zvonov z malo trojko in šesterko (Terz-Sextenaccord) takole:

večji zvon z glasam Es, 1552 funt
sred. zvon z glasam Ges; 1030 funt
mali zvon z glasam H; 500 funt

Pretečeno nedeljo, v osmini po sv. Rešnjiga telesa prazniku smo tedaj pervikrat imeli procesijo z bolj veličastnim zvonilam, in obilna množica vernikov tudi iz bližnjih sosesk, s hribov in z ravniga se je pri tej slovesnosti šošla. Zvonove nam je Janez Oblak, zvoniški tesar (Thurmzimmermann) iz Lučen v Loškim kantonu, prav dobro obesil, kar ni bilo ravno lahko, ko je zvonik bolj ozek in tesen.

Jernej Lenček Žirovski svet

Ker je slovenski Romar na **Žirovskem** svojo zibel našel, se spodobi, da v svojem Koledarju tudi od Žirovskega sveta kaj pove. Da pa s predolgim sostavkom dolgočasen ne postane, bo za letos le od nekterih reči kaj opomnil, druge pa bo za prihodnje leto si prihranil.

Nekdaj so se k Žirovskemu svetu prištevale tudi zadnje podfare: **Verhovska** in **Zavraška** kakor podružnice stare Žirovske fare, ki je v ti obsegi zares velika, obširna in zavolj goratega sveta tudi silo težavna fara bila. Odkar so pa na Verhu pri svetih treh Kraljih in v Zavracu pri svetem Urhu leta 1788 svoje lastne duhovne dobili, obsegajo Žiri le domačo faro in izdruženo **Ledinsko** kaplanijo. Vendar se pa Verhovčani in Za-

vračani še vedno k Žirovskemu svetu prištevajo in so s staro Žirovsko faro še v mnogokateri prijazni in djan-ski dotiki; zato se bo Romar v svojem popisu na celo staro Žirovsko faro oziral tudi od Verhovskega in Zavraškega sveta kaj opomnil.

* * *

Žirovska fara z izdruženo **Ledinsko** kaplanijo ob-sega 10.223 oralov večidel goratega sveta. V Žiri se došteva do 3269, v Ledinje pa 609 duš.

Žirovska dolina sicer ni obširna, vendar pa je rav-notna, prijazna, po podobi dvakrat trivoglata in se tu in tam v manjši dolinice in grape razteguje. Od Verha svetih 3 Kraljev sem proti severo- zapadu se vlečejo Goropejski bregovi in ločijo obširniši Žirovsko rav-noto proti Verhu v **Račevsko**, proti Zavracu v **Brekov-sko** dolino. Več vzrokov imamo terditi, da je po Ži-rovski ravnoti in po pristranskih dolinah veliko zemlje nanesene, ki so jo deroče vode v predavnih časih že z bližnjih in daljnih gora in hribov v poprejšnjo globo-keji grapo nanesele, jo sčasoma zasule in v zdanji po-dobi čedno poravnale. Še zdaj po ozkih grapah in doli-nah deroče vode s hribov pritekajo in peska, proda, zemlje in družiga dokaj nanašajo ter popušajo.

Ker se pa Žirovska ravnina na vse strani v mnogo dolin in dolinic razteguje in ker je tukajšno hribovje različne višave, širjave, daljave, lege in podobe, bi težko bilo, ves Žirovski svet ob enem dostojno pred oči postaviti. Zato ljubi prijatelj! se boš že mogel v duhu k meni približati in zmanoj stopati po tukajšnjah gorah in dolinah, kjer ti hočem od stopnje do stopnje znamenitniši reči razokazovati in v prijaznem pogo-voru na to ali uno te opomniti! Naj pa nama bode far-na cerkev središče in začetek najnega potovanja. Farna cerkev stoji na ravnem tikoma stermega in vi-sokega Žirskega brega na mehki, močvirni zemlji. Bila je sicer v začetku v gotiški stavbi, pa kaj nizko, ne-rodno, neprijazno zidana in čeravno je bila že potem prezidana, zelo predelana in prenovljena, je vendar še zmiraj prenizka, temna, z debelimi stebri in oboki vsa natlačena za veliko Žirovsko faro v resnici nepriprav-na. Posvečena je svetemu Martinu, farnemu patronu, ima štiri altarje, orgle, zvonik s tremi zvonovi pri griču, brez drugih doslej znanih posebnih znamenitosti. Na eni strani je staro, na drugi strani novo pokopališče, tako de farna cerkev v sredi kakor v zelenem vertiču stoji. V zadnjih letih so tudi prostor okoli cerkve zelo razširili in ocedili. Zraven cerkve stoji slabo, uborno šolsko poslopje z eno izbano za šolo, ki pa obilnega števila za šolo pripravnih otrok zavoljo premajhne prostornosti nikakor ne obsega. Od cerkve nadalje po ravnini se razširja Žirovska farna vas s čednimi hišami poleg okrajske ceste. Ker je Žirovska fara zavolj go-ratega sveta glede duhovnega oskerbovanja za dva du-hovna zelo težavna, so si Žirovci leta 1847 tretjega duhovnega sprosili, tesni in uborni farovž za eno nad-stropje vzdignili in ravno pred farovžem lep vertič

oskrbeli. Od čednega farovža pridemo po cesti do majhnega znamenja žalostne Matere Božje sredi vasi (kjer na sveti večer luč gori, in je kaj prijazno videti), odtod pa na griček Tabor, na katerem je v poprejšnjih časih stalo terdno taborišče zoper Turke, in od tod se tudi Tabor imenuje. Pred sto leti je še stalo tukaj stolpu podobno zidovje, v katero so žito spravljali in še zdaj se najdejo med hišami, ki verh griča stoje, ostanki starega zidu. Pripovedujejo, da so Turki iz Gorenskega skozi Loško in Poljansko dolino na Žirovsko priderli, Tabor razrušili in tudi v teh krajih grozovito divjali. Še se semtertja dobivajo turške podkve in ni davno, kar so blizu Tabra več funtov težko železno turško kroglo in sicer čez čevljev globoko v zemlji našli. Od Tabra nas vodi sterma pot na skalnati visoki **Žirski grič**, s katerega se do vseh cerkva Žirovske fare krog in krog vidi. Tudi tukaj so in sicer na zveršenini griča, toda že obrašeni ostanki starega zidu in razbiti mlinski kamni. Ljudje mnogo vgibljejo zastran teh ostankov; nekteri menijo, da je tukaj stal mlin na sapo; drugi govore od glažute na griču v neki Močnikovi dolinici, drugi zopet od starega velicega gradu in taborišča, ter se opirajo na **neko silo staro cesto**, ki je po sledu soditi od tod na eno stran čez Versnik, Ravne in Zavrca proti Hrušici in stari Rimski cesti in na drugo stran proti **Ledinici, Fužinam** na Trebije vodila, kamor je nekdanja druga rimska cesta iz **Tominskega** pri Soči čez Oslice prihajala in je dalje na **Loko**, na **Krajin** in na **Koroško peljala**. Morebiti je bila stara rimska cesta, ki je čez Hrušico na Emono deržala, z drugo, ki je iz Tominskiga čez Oslice na Santikum peljala, ravno v teh krajih in po ti cesti, kakor po čez in v bližnico sklenjena. Ko bi to po daljšem preiskovanju obveljalo, bi bila tukaj na tem griču kaka majhna neimenovana rimska postaja s terdnim zidovjem, katero je potem večkrat predelano v mnogotere namene služilo. Bolj resnično in verjetno bo, kar tudi ljudska govorica poterjuje, da so v teh krajih pred nekimi sto leti le po gorah tovorili, in ker je bil ravnalni Žirovski svet še zelo močviren, le po tej visoki in goratni, terdni, stari cesti blago prenaševali. Ta cesta tedaj, ki se nje sled v več krajih še zdaj zazna, je bila nar starejši in prva tovorska in kupčijska cesta v teh krajih.

S tega griča pridemo čez majhno dolinico po zložniši poti do še viši **Breznice**, ki sicer majhna pa prijazna vas na solnčni strani visokega bregovja sloni. Sredi vasi je majhna in nizka podružna cerkev sv. Kancjana. Stara povest govori, da so Turki tudi na Breznico privihrali, in cerkev in vas vso požgali. — Iz Breznice pridemo proti severju na visočino **Merzlega verha**. Tukaj se ti odpre prijazen, prijeten in obširen razgled dalje na okrog. Če se oberneš proti jugo-izhodu, vidiš pred sabo Žirovsko ravan, visoki grič svetih treh Kraljev, daljni Krim pri Ljubljanskem močvirju in daljniši

gore dolenskih krajev. Od iztoka proti severju vidiš Gradaške, Poljanske in Loške bregove, daljni Grintovec, visoke snežnike in nekoliko obširne planjave proti Kamniku. Bližej pa ti znani **Blegaš** zapira daljni razgled na visoko Gorensko in v snežnati beljavi ti nasproti bliži visoka piramida silnega velikana, **Triglava**. Bolj ko se od severja proti zapadu obračaš, toliko več vidiš čudnega **Tominskega sveta**; namreč ozke, prepadne tokave in grape in sterme visočine do daljnih Karantanskih in Laških gora. Proti zahodu in jugu pa vidiš zeleno **Idrijsko bregovje**, notranjski svet in visoko veršino daljnega **Snežnika**. Merzli Verh ima tedaj že znamenito visokost in čeravno je na tem obširnem griču kaj merzlo, zima dolga, snega dokaj in ena sama setev, je vendar tukaj več kmetovalcev, ki pridni, čversti zdravi in tudi premožni lepe živine veliko rede.

Če greš od Žirov proti **Idriji**, imaš pred sabo ozko **Osojniško dolinico**, na desni strani visoke **Sernaške bregove** in na levi stermi **Versniški grič**. Oboje bregovje se bolj in bolj drugo proti drugemu bliža, dokler se poslednji pri **Govejkah** na Kljuki ne sklene in **Osojniške dolinice** na zagradi. Po tej dolinci je okrajaska cesta iz Žirov na Idrijo speljana, ki se ob desnem bregu vedno bolj vzdiguje in pri Kljuki verh griča doseže. Potem se vije v enaki visočini po levem berdu **Ledinskih bregov** do **Razpotja**, kjer se zopet proti nižavi spusti in v mnogo krivinah v Idrijsko globino izteka. — Od Žirov pa do Idrije se šteje dve uri moške zložne hoje. — Od Osojnice na levo se vzdiguje zali, pa stermi, skalnati **Versniški grič**, ki je precej obširen in čeravno poln dolinic in veršin se utegne vendar Žirovski nižavi nasproti **gorska ravnina** imenovati. Na sredi griča pa na višjim prostoru stoji Versniška cerkev in ne dalje od nje na eni strani zgornji in na drugi strani spodnji Versnik, dve prav lepe vasi. Cerkev s tremi zvonovi in s tremi altarji je še dovelj čedna podružnica svetimu Aposteljnu **Tomažu** posvečena. Na Versniku so terdni kmetje, imajo čedne pohoštva, lepo polje, dobre paše, košate gojzde in lepo rejeno živino. Versničani žive v lepi složnosti, si pri težavniših in utrudniših delih drugi drugemu pomagajo, in vsa fara jih zavolj njih posebne pridnosti hvali. Pripovedujejo, da so Turki z Breznice čez Osojnico sem ugledali Versniško cerkev in dim, ki je od kurjave po vasi na kviško vstajal. Zoraj hitro planejo v dolino, iz doline proti Versniški višavi, pa visoki grič je presterm, prava pot neznana in Turčinam ni dano priti do cerkve svetega Tomaža. In zares! čudno je, da so še pred tremi leti visoko v bregu proti Versniku Turško podkev poldrugi čevljev globoko v zemlji našli o priložnosti, ko so drevesa z gojzda trebili in njivo narejali. — Kakor Versničani sami pripovedujejo, niso že od nekdaj na Versniku stanovali, ampak na solnčnatem bregu med Kljuko in med Razpotjem. Ker jim je pa na tistem prostoru vas do tal pogorela, so se na zdanji Versnik preselili in lepo polje si naravnali; stari domačini pa še zdaj „na pogorišu“ pravijo.

Versniški grič se le na Kljuki z Ledinskim bregovjem strinja, na vse druge strani ga sterme visočine ločijo. Če hočemo dalje proti jugu potovati, moramo

zopet stopiti v globoko in ozko dolino **Žirovnico**, ki sega od Razpotja do **Sovre** ter bistra vodica po nji šumlja. Tu opomnim, da je na Razpotju pri okrajski cesti vodnja meja za doline teh krajev. Karkoli vode z Razpotja proti zapadu, proti **Fari** namreč priteka, — se steka po **Ildrici** v Sočo in jadransko morje; kar je pa teče proti izhodu, proti **Žirovnici**, priteče v **Sovro**, iz **Sovre** v **Savo**, v **Donavo** in daljino črno morje. **Žirovnica**, majhna vodica, ki pod Razpotjem izvira, loči **Versnik** od **Ildrijskih hribov**, ki se od Razpotja noter do **Veharša** in še dalje naprej v visokem, skalnatem berdu stegujejo. Na severni strani teh **Ildrijskih hribov** so po **berdih** semtertje nekatere manjši kmetije raztresene, ktere po imenu **Ilderšek** v **Žirovsko** faro spadajo. To skalnato hribovje se pa zelo širi tje proti **Veharšu** in dalje proti **Rovtam** in od **Ravniške vasi** nad **Sovro** že spada pod **Zavraško** podfaro.

Od **Rovt** in svetih treh **Kraljev** sem proti **Zavraškemu** bregu se zbira in steka v središčno dolinico mnogo vod, ter **Sovro** začnejo, ki se potem skozi ozko, globoko in divjo sotesko pri **Matjaževih kamrah** vije in že precej velika pri **Podklancu** v **Brekovsko** dolino prihaja. V ti dolini **Sovra** pri **Sovri** **Žirovnico**, pri **Žireh** **Osojnico**, pod **Staro vasjo Račevo**, pri **Ledinici Rakojko**, pri **Selu Jarsico** in druge manjši vodice sprejema ter tako pomnožena teče skozi sotesko pri **Fužinah** in **Trebijah** na **Trato**, **Poljane**, **Loko**, kjer se s **Selsko Soro** združi in se ž njo združena steka pri **Medvodah** v bistro mogočno **Savo Gorensko**. **Brekovska** dolina je skor eno uro dolga in čeravno ni kaj široka, je vendar prijazna, z lepimi senožeti po ravnim, z rodovitnimi njivami ob bregu in je kaj pripravna, da bi se po njej že davnaj zaželela in večkrat tudi že merjena cesta iz **Žirov** čez **Zavrac**, **Godovič** in **Črni verh** na **Ipavo** speljala. Le škoda in velika škoda za **Žirovsko** ravnino je ta, da v tej mehki in ravninski dolini **struga Sovre** ni vravnana, ampak da se kakor kača semtertje vije, veliko prostora poteka, se na ovinkih s prodom zapira in silo velike in škodljive povodnji napravlja. Posebno kader okoli **Rovtarskih hribov** zelo dežuje, mogočne vode pridero in **Brekovsko** dolino do **Žirov** v jezero potope; časi voda kar na enkrat privre in ravno nakošeno seno s splavijo odnese. Ravna struga po sredi doline, v mehki zemlji, zadosti globoko in obširno izkopana, bi veliko te nadloge odvernila.

Brekovsko dolino proti jugu meji **Goropejsko bregovje**, ki se začenja pri **Stari vasi** in se stega proti **Rovtam** noter do nar višega verha svetih treh **Kraljev** (do 2792 dun.čev. čez **morsko planjavo**), od kodar se kaj lepo vidi po **Ljubljanskem močvirju**. Na tem dolgem in obširnem berdu najdemo sledeče majhne vasi: **Martinji verh**, **Krog**, **Log**, **Opale** in **Goropejke**, v kateri poslednji podružnica svetega **Janeza Kerstnika** stoji. Cerkev je majhna, pa lepo zidana, ima tri altarje in tri zvonove. Nekdanji močno obiskovani shodi in sejmi pri ti cerkvi so zavoljo nesreče, ki so jo s streljanjem napravili, popolnoma nehali. S tega griča se vidi **Triglav** v vsi njegovi ogromni in veličastni postavi.

Če se z **Goropejskega** griča oziraš tje proti severo-

izhodu, ugledaš zopet pod sabo globoko, dolgo in ravno dolino **Račevo** in unkraj doline dolgo, obširno in visoko bregovje bolj temnozeleno in rudeče barve, ki je, posebno zavolj tega, da so nekdanj radi tje potepuhi, ptuji postopači in nepošteni ljudje zahajali, po imenu **Žirovski Verh** dobro znano. **Račevo** je lepa dolina, ki se začenja blizu **Smrečja** pri nekem jezeru, ki je nekako **Cirkniškemu** jezeru podobno, in ima to čudno lastnost, da mu voda nar več iz njegovih notranjih votlin dohaja in mu časi bolj ali manj naglo zopet odteče. Voda v globokem jezerčku je zavolj debele ilovnatne podlage zelo kalna in rib v nji ni zapaziti. Od tega jezerčka nadalje se dolina, razun majhne soteske pri **Lescah**, vedno bolj širi, postaja vedno bolj ravninska, ter prijazna in se poldrugo uro dolga pri **Novi vasi** v večji **Žirovsko** ravnino stikuje. Tudi v tej dolini nahajamo več kmetij, čedne poslopja, lepe njive, senožeti, travniki in zelene trate ob osojnem **Goropejskem** bregovju proti **Verhu** sv. treh **Kraljev**. Prijazno dolino preteka dereča vodica enacega imena **Račevo**, ki o deževju s svojo hudournostjo velike povodnji napravlja in dovelj škodljivega rudečega peska in proda na njive in travnike nanaša. Tudi tej dolini bi bilo ravnega, vravnane in globokega vodotoka želeti, kakor tudi, da bi se po ti tolikanj pripravi dolini speljala cesta na **Rovte** in **Logac**, ki bi **Poljance**, **Leskovčane**, **Tomince** okoli **Cirkna**, **Osličane** in **Žirovce** po nar bolj ravnini, pripravi in ravninski bližnici vodila na **Železnico**. Iz **Račeve** se stopa v **Žirovski Verh**, ki se pri **Smrečju** nad jezerom začenja, **Lavrovec**, srednji in zadnji **Žirovski Verh** obsega in se v **Zabrežniku** končuje. **Žirovski Verh** ni ravno sterm, pa je dolgočasen svet, poln grap in globokih dolin, kjer majhne vodice zavolj mehke pešene podlage s silo divjajo. Zemlja, rudečkast pešen svet, ni kaj rodovitna, in obilo gnoja in gorkote potrebuje. Hiše so semtertja raztresene in slabo, redko, smrekovo gojzdovje pokriva še polovico **Žirovskega** Verha. Vendar pa si je marljivo prizadevanje tudi na tem pustem svetu napravilo nekaj čednih seliš in kmetij.

Zadnja berda **Žirovskega** Verha segajo v lepem okrožju proti severju noter do visokega, goratega **Koprivnika**, na kteriga so se v predavnih časih naslanjali. Pa silna voda je slabotno pešeno berdovje prederla, si strugo skopala, globoko jo vrezala in pod **Selom** proti **Fužinam** **Žirovski Verh** od **Koprivnika** ločila. Preden je pa voda v predavnih časih to berdovje prederla, se ni nikamor odtekala in narberžeje je po **Žirovski** dolini saj po večjem — voda stala, in od obširnega jezera v **Žirovski** dolini še vse tukajšnje pravljice, govore.

Visoki **Koprivnik** se od **Sela** dalječ tje proti novi **Oslici** širi; proti severju ga **Sovodenska dolina** meji in proti zapadu se na znani **Merzli Verh** naslanja. Na severni strani je **Koprivnik** poln divjih grap; zemlja je merzla; nekaj raztresenih hiš in kmetij je tu in tam in večdel ga še temno smerečje pokriva. Prijazniši je **Koprivnik** na solčni strani, kjer se polagoma v **Jarčjo dolino** znižuje in z merzlim **Verhom** na **Ledinici** v skalnatem berdu končuje.

Na tem skalnatem, stermem berdu, ki že kot polotok v Žirovsko dolino moli, stoji lepa, precej velika, cerkev svete **Ane**, ki na lepem homcu enako kraljuje in se prijazno po Žirovskih poljanah ozira.

Ta cerkev je nar večji podružnica Žirovske fare, ima pet altarjev, v visokem zvoniku 3 zvonove in je tudi po nekoliko romarska cerkev, ker je mnogo znana in od bližnjih in od daljnih močno obiskovana. Memo griča se vije kot blišeč in šumeč pas bistra **Sovra** in dalje proti mlinu in žagi na **Selo** šumlja. Pa stopimo na slabotni most, in podajmo se čez vodo na **Dobračevo**, čedno vas, ki ravno nasproti pri okrajski cesti stoji.

Tudi tukaj vidiš podružno cerkev sv. **Lenartu** posvečeno. Cerkvica ima tri altarje, primeren zvonik s tremi zvonovi, — sama pa je nečedna, ubožna, poprave in prezidanja zelo potrebna. Od **Dobračeve** proti **Selu**, proti **Ledinici**, proti **Novi vasi** in proti **Žirem** se razprostira **Žirovska ravan**, od ktere ljudje tako pripovedujejo: „Vsa Žirovska ravnata z Račevsko in Brekovsko dolino je bila v nekdanih časih pod vodo, in bilo je tukaj veliko, obširno jezero; — voda je bila pri Selu tako visoko zajezena, da je po Brekovski dolini in Zavraški soteski noter do **Hlevenverha** segala, kjer je na nekem homcu perva in nar stareja cerkev stala. V tisti dobi se je duhoven iz **Javorjev** nad Poljanami čez Žirovsko jezero v čolnu prepeljal k ti cerkvi, ki je bila že tačas ko zdaj svetemu Miklavžu posvečena. Na ti poti se je duhoven vstavljal na **Kokočevicah** pri Versniku, kjer je v tistem času stala majhna, uborna in lesena cerkev sv. **Andreja**, ki je bila po odtoku jezera na kraj zdanje farne cerkve prestavljena. Na novi svet okoli prestavljene cerkvice v Žireh se posebno Poljanci naselijo, ki cerkvico v večjo prezidajo ino svojega domačega patrona v Poljanah, svetega Martina dovzamejo. O ti priložnosti je bila tudi lega cerkve spremenjena in sv. Andrej je bil iz velikega altarja na stranski altar v kapelico prenesen.“ Tako ljudske pravljice. — Verjetno bi utegnili to biti: Ako je v Žirovski dolini kdaj jezero stalo, je stalo že v pradavnih časih. Potem je pa voda le bolj zavolj sotesk zastajala in se je ob času povodenj visoko narasla. Tako se je Zavraška soteska pri Matjaževih kamrah zaježila in voda je po dolinici do cerkvice sv. Tomaža v Hlevenverhu nastopila.*

Ravno tako so se večkrat žirovske vode v soteski pri **Selu do Trebij** zaježile in so po Žirovski ravnati visoko nastopile. Od Sela do Trebij posebno pri **Fužinah** je bila nekda kaj ozka soteska, v katero se je stransko mehko bregovje pogostoma in obilno udiralo, tako da si voda ni mogla sproti svoje struge strebiti; ljudje so mogli pripomoči in ni še več kot 150 let, kar so mogli tudi Žirovci k Fužinam na tlako hoditi, in soteskino strugo kopati, širiti in trebiti. Nar beržeje ima ondotni kraj in bližnja vas Trebije od tod svoje ime. Da je mogla voda po dalj časa na Žirovski ravnati zastajati, se da iz tega posneti, ker se na seženj globoko v zemlji drevesa s koreninami vred dobivajo in ker so še zdaj semtertje po ravnini močvirni prostori, ki jim sploh in od nekdaž že le na jezerih in jezercih pravijo. **Žirovska dolina** je pa vedno še ostala in ostaja zelo

močvirna, k čemur pogoste in velike povodnji nar več pripomorejo. Njive na suhem so rodovitne, na nižjem svetu pa preveč zamočene. Senožet in travnikov je dokaj, le škoda, da so premočirni, in z mahom preraseni, tako da la malo sladkega — več pa kislega sena nakose. Če kje, bi tukaj potrebno bilo, struge manjših in večjih voda poravnati, potrebiti in s tem povodnji zmanjševati; če kje, bi tukaj potrebno bilo, veliko rovov za odtok stoječe in zakisane vode vrezati. Drenažna naprava bi se tukaj posebno prilegla in bi obilne stroške tudi z obilnim dobičkom povračevala. To posuševanje zamoremo toliko bolj priporočevati, ker vsa planjava nekoliko proti Sovri visi, ki bi s svojo strugo v nižavi lahko odpivala, zajemala in odvajala preostalo vodo.

Po ravnini imajo skoraj dvojno, po gorah pa le eno setev, pa pri tej obilo pridelajo. Ker je Žirovski svet ves na visokem, je zemlja merzla in veliko dobrega gnoja potrebuje. Zato pa tudi **Žirovci** veliko živine rede. Po ravnini imajo srednjo, po gorah manjši živino; pa terdno mislimo, da bi pri tukajšnji piči tudi lepšo živino lahko redili. Tudi s konjsko rejo se ravninci dokaj pečajo, zraven tega pa seno še v druge kraje prodajajo in vozijo.

Zrak Žirovskega sveta je čist in zdrav; zato so tudi ljudje terdni, čversti, zdravi in veliko jih zares lepo starost doživi. Zima je dolga in sneg na debelo pade; zato se pa tudi setev in žetev za 10 - 14 dni proti Ljubljanskemu polju zakasni. Vendar je tukaj v poletnem času, ker prehuda omamna vročina ne nadlegva, posebno prijazno in prijetno bivati. Lov ti ponudi dokaj zajcev in lesic, povodnjih ptičev in rac, divjih petelinov, jerebic, prepelic, kljunačev in t.d. Večkrat se o povodnjih kakor na Ljubljanskem močvirju tudi tukaj ptuji ptiči velikani prikažejo.

Bistre in nekoliko dereče Žirovske vode in vodice hranijo lepe, žlahne, okusne ribe: sulce, postervi, lipane, mrene in t.d. in čeravno so **Kerški** raki po širokem svetu znani, se utegnejo tudi Žirovski raki s svojo velikostjo in dobroto pohvaliti.

Posebna znamenitost Žirovskega sveta pa utegnejo biti **mnoge rude in podzemeljske votline**, ki smo jih to leto nekoliko bolj natanko preiskovali.

Celo Goropejsko bregovje, kolikor ga je apnenika, (tukaj se na apnenik ilovnik naslanja) od Verha svetih treh Kraljev sem je polno večjih in manjših votlin in podzemeljskih jam. Ne dalječ od znanega jezera v Račevi pri griču svetih treh Kraljev v Dolini je precej obširna votlina; ker se pa voda vanjo odteka, ni priprava za daljno preiskovanje. Ker jezero pod Smerečjem večji del vode iz notranjih votlin dobiva in ima to čudno lastnost, da se kar hitro napolni in kmalo in hitro bolj ali manj upade, kar se je neki v poprešnjih letih še bolj pogostoma ko zdaj prigodilo, bi se smelo soditi, da je v bližnji in gotovi zvezi z votlinami, ki so pod gričem svetih treh Kraljev in goropejskim bregovjem; in se iz njih obilo vode v razne doline proti **Hlevenverhu**, **Račevi** in **Brekovicah** izteka. Blizu unega jezera, prav za prav velike in globoke mlakuže, je globok tomun, ki ga ljudje mali jezerček imenujejo in

pravijo, da nima dna in da se nikdar ne zniža in čisto nič ne usuši. Tudi pride poleg terditve ondodnih ljudi vse, kar se tu v jezero potopi, v drugem daljnem kraju, v Brekovicah pri izviru nekega večjega studenca zopet na dan.

Na visočini Goropejskega dolzega brega se najde več votlin in razpok v skalnati zemlji; ogledovali smo eno tako votlinsko jamo, pa ni bila velika in akoravno se po stenah kapniška odeja zapazi, nima nobenih znamenitosti. V ondodni globoki ilovnati zemlji se najde veliko železne rude **zarusnice**, ki so jo nekdanje kopali in v Železnike prodajali. Na zapadni strani tega griča se najde lahkovec in pod **Opalom** zopet nekaj votlin pa večdel majhnih in ozkim razpokam podobnih, ktere pa, ker vedno neko merzlo sapo izpuhtevajo, skor razodevajo, da so globokeje v zemlji še večji in zvezani votli prostori. Take podzemeljske votline so tudi v apnenskem hribovju Zavraške podfare, med kterimi so **Matjaževe kamre** zelo obširne ter čedne, in že delj časa slove.

Tel jame bomo drugo leto pri popisu Zavraške podfare bolj natanko popisali in resnično, prav mično dogodbo, ki se je v teh votlinah pripetila, pristavili.

Votline in podzemeljske jame so tudi v **Versniškem griču**. Na izhodni strani Versnika že blizo verha je nad Mariinim potokom majhna, tesna in nekoliko vikšej nad Makcom zopet druga večja in globoka, v kteri se najde dovelj persti, ilovice, umazanih kapnikov in železne rude v skalovju; tode po njej je treba opazno stopati, ker je blizo vhoda ljuknja, ki naravnost v brezen prepada. Lahko bi človeku spolzelo in hipoma bi prišel globoko v neznani svet — morebiti ne več na beli dan. — Na Dragah se gre po prek v votlino, ki je do 15 sežnjev dolga, suha, tesna, kriva in vedno tesnejša postaja, tako da poslednjič vse nadaljevanje ovre. — Na Dragah in po Versniku je še več drugih votlinskih prostorov in jam, kterih pa, ker so ozke kakor lesičje ljuknje, ni bilo mogoče preiskavati. Vendar se pa v votline spodnjega Versnika precej globoko pride. Blizo Štefka namreč se pride v podzemeljsko stirnajst sežnjev dolgo, do deset sežnjev široko, primerno visoko skalnato dvorano in iz te skozi ozko špranjo zopet v drugo, potem v tretjo, in nadalje v četrto manjši skalnato izbano. V teh votlinah je suho, nekako vroče, neprijetno in zavolj zgornjih skal, ki semtertje razpasti žugajo, nevarno. Kapniki so majhni, drobni in slamnati bilki podobni. V prvi večji votlini so vhodi tudi v druge nižje in globokeje votlinske prostore, ali skalovje jih je že tolikanj zasulo, da ni mogoče dalje priti. Na Versniku se najde tudi ognjeni kamen in v globoki zemlji železna ruda zarušnica. Prostorne votline so na severno-zahodni strani Versnika v podnožju obširnega, apnenskega Versniškega griča. V **Osojniški dolini** je vhod in sicer visoka, obširna, skalnata in naravno obokana predveža, ki je nekdanje kot skrito zavetje o vojski prezidana in z vratmi priperta bila. Temu vходу pravijo **Osojniški grad** in zadnji ostanek nekdanjega prezidja se še opazijo. Vhodišče v te podzemeljske prostore kmalo tesnejše, nizko in neredno prihaja, tako da mora človek precej stisnjen in le pretežno dalje

stopati, da pride do neke — v ozkem in polževem pasu tekoče — vode in kmalo potem kakih enajst sežnjev dalje od dnevne svetlobe do ne preglobokega bajerčka. Položili smo lestvo z deskami čez vodo in ker je skalnata stena ravno nad herbtom, smo le z veliko pretežnostjo čez bajerček dospeli. Zopet se začne dalja bolj ali manj ozka, kriva, semtertje zelo nevarna votlina in po nekoliko potovanju se iz dalje sem sliši precej močno šumljanje in bobnenje padajoče vode. Do šest in trideset sežnjev dlje pridemo do druge večje stoječe vode, do petnajst sežnjev dolzega podzemeljskega jezerčka. Tu je voda čista, merzla, tiha, mirno stoječa in le težko se zapazi njen odtok na severno stran. Nad jezerčkom se vzdiguje od stene do stene kamniten, od narave vstvarjen, terden most in sicer tako visoko, da bi čolnič pod njim lahko plaval, nad njim pa je temna višina. Od tega jezerčka se zopet prestopi v suhe in višje votline še do kakih trideset sežnjev deleč, pa ne brez nevarnosti; kažejo se vedno večji in višji votlinski prestori in nar beržeje bi se s potrebno pripravo zmiraj višje in višje, nazadnje morde v Dragah ali kje drugej na Versniku na beli dan priti zamoglo. V teh prostorih je že veliko zemlje, ki posebno o deževju skozi Versniške tomune v votline dohaja, zato je tu stopinja spolzna, nevarna in sploh je neprijetno, delj časa se ondi muditi. Ti prostori so razne podobe, polni razpok in tudi družih stranskih votlin, ki morebiti še v večje in daljnije prostore segajo. Tu se ne dobi mnogo kapnikov in viditi je, da z zemljo in s peskom namešana splav o deževju silno tukaj divja in večji del prostora do verha napolni. Razan šumenja vode poleg majhnega prepada je tukaj vse tiho, hladno, ter mertvo in ni čuda, da je človek vesel, ko po nevarnem in dolgem potovanju po podzemeljskih tamnicah zopet pride na prijazni beli dan.

Ravno tako se najdejo še ne preiskovane votline v **Žirskem griču**, pod **Breznico** in **Merzlim Verhom**, v kterih krajih se tudi železna ruda nahaja.

Enak votlinsk prostor je v skalnatem berdu pod cerkvijo svete Ane na **Ledinici**, v kterem je nekdanje v spominu tukaj ohranjena divja in kervoželjna ženska „**Maršota**“ bivala in v tisti, kakor pravijo „**Maršotni jami**“ svoje zaklade varovala. Ko so pred leti že lakomniki in radovedneži hotli v ti jami Maršotnih zakladov poiskati in vzdigniti, so namesto njih železno škrinjo in zelenega psa ugledali. Se ve, — da **tako ljudska govorica** sporočuje. — V ti jami se je pa v poslednjih letih toliko zasulo, da je ni lahko preiskavati. Na dalje imamo veliko vzrokov terditi, da so tudi pod **Sernaškimi** in **Goveškimi berdi** votline (eno manjšo smo ogledovali), in ravno tako bodo tudi pod prijaznim Lediniskim svetom veliki in obširni podzemeljski prostori. Najdejo se pa še dalje po **To minskem**, na **Poljanskem** in **Loškem** svetu manjše in večje votline in vse kaže, da **posebno lastnost Notranjske** zemlje, ki je polna tomunov, žirkov, votlin, podzemeljskih prostorov, potokov in vod, — **noter do Žirovskega** in še dalje tje **proti severozahodu** sega.

Dozdaj preiskovane votline Žirovskiga sveta nimajo posebnih lepot dokazovati; tudi kapniki niso lepi, večdel so zelo z zemljo zamazani, in skoraj bolj obilo v manjših kakor v obširniših jamah dobivajo. Za znamenitost Žirovskega sveta utegne tudi to veljati, da se v njegovem naročju zunaj železne rude tudi druge mnogoverstne rude sledijo in čislana kamnja nahajajo. Med drugim smo našli pri **Ledinici** ne globoko v zemlji, lepo, blede-rumeno žveplo pravega žveplenega duha, kakor se tudi pol ure od tod poleg Račeve najdejo v skalovju ljuknjice in jamice lepega žvepla in sicer po skalah, ki pri obsekovanju in obrezovanju smodnikov duh krog sebe razširjajo. Ali je v nižavi in globočini Žirovske zemlje velika žveplena lega, bo prihodnost dokazovala; doslej vemo za **dva izvira tople vode** na straneh visokeje Žirovske ravnote. Pervi studenec je na severni strani v **Kopačnici** in je tukaj že močno znan po imenu **Toplice**. Drugi studenec je na izhodno-južni strani Žirovske višave in sicer v Podlipški nižavi. Morebiti je, ker se v Žirovski ravnoti semtertje žveplo nahaja, ravno tu v globočini **ognjišče** in **kotel** onojnih toplih žvepljenih studencov. (Drugo leto na dalje).

Janez Bleiweis Iz Ljubljane do Žirov

(Potopisne čertice)

„Blagor mu, kdor deleč od mestnih homatij očetovo polje s svojimi voliči obdeluje“ — tako je pač resnično govoril že v starodavnih časih pesnik Horaci. „Blagor mu, kdor deleč od mestnih homatij in mestnega prahu more saj poleti bivati na kmetih“ — sem si mislil unidan, ko sem v dragi družbici jutraj zgodaj zapustil sivo Ljubljano in na povabilo preljubega prijatelja in šolskega tovarša, gosp. fajmoštra Majnika čez Loko in Poljane potoval v Žir. Hladna sapica je pihljala in po mestni soparici ohlajljene pljuča nam krepčala; tisuč in tisuč mavric je v rosi košatega detelnega perja ljubko igralo, škerjančki pa so jutranjo molitev Gospodu nebes in zemlje veseli živgoleteli: vse vse nas je navdajalo z radostjo neskončno.

Če pa kam potujem, ni vzamem vselej listek papirja s seboj, da si zaznamovam to in uno. Marsikaj sem si zapisal tudi na tem prijetnem potovanju. Naj vzamem nekatere zaznamke iz torbice potopisne in jih povem v „Novicah“; morebiti ne bode napčno.

Prijazne poti čez Goričanje v Loko ne bodem popisoval. Bili smo kmali v pisani Loko in toliko ostali v novi gosp. Guzelitovi gostivnici, da se je čili konjič enmalo oddahnil. Začudili smo se nad Guzelitovm poslopjem, ktero bi lepo stalo tudi na Dunaji: tako veliko, pripravno in zalo je. Peljal nas je prijazen gospodar tudi v „kazino“, ktera, tudi v Guzelitovi hiši, lepo pričuje, da je Ločanjem mar za družno življenje. Sploh se je loško mestice poslednje leta dokaj ozaljšalo in zlasti od ljubljanske strani dopada popotniku, kateri, če je šel na grad in mu je bilo, kakor nam prijazno, dovoljeno, iz staniša gosp. kantonskega poglavarja pogledati okrog sebe, bode

nehote zaklical, da lepšega ozira ni lahko kje, kakor je tukaj.

Kmali smo odrinili iz Loke in se peljali po Poljanah in dolini. Cesta je gladka kakor po mizi, in tako lepa kakor najlepša cesarska. Pri vsaki stopnji se je vidilo, da kantonski predstojnik gosp. Pajk marljivo skerbi za tisti občni pas, kateri veže ljudi z ljudmi. Dobre ceste so velika dobrota vsaki soseski. Poleg ceste pa smo vidili tudi večidel prav lepe žive meje, ktere so nam kazale, da tu stanujejo pridni gospodarji. „Pokaži mi polot, in povedal ti bom, kakor se je gospodar!“ je pač resničen pogovor. Celo pot, skozi vse doline, noter do Žirov, moramo reči, da so nam čedne hiše, pridno obdelano polje, lepa živina itd. prav vesele priče bile, da tu stanuje umno in pridno ljudstvo. Zapazili smo sicer tudi marsikaj, česar bi želel, da bi drugaj bilo, in ker rad odkritosrčno povem, kar mi serce teži, bom povedal na povratku iz Žirov to in uno. Zakaj hiteli smo, da bi kmali popoldne dospeli do svojega cilja in konca.

Kar nam je medpotoma veselje nekoliko grenilo, bila je kaplanija v Poljanah. Kakor kure, kadar se spravljajo na večer spat, smo lezli tudi mi po gredah zunaj bajte skerpanih (zakaj hiša se ne more to poslopje imenovati), da bi obiskali prečastitega našega Rodoljuba Ledinskega, slavnega pesnika in nabiravca narodnih pesmi. Oba gospoda kaplana terpita potpežljivo kakor Job nevarno pot po gredah gori in doli in pa srež v izbah pozimi. Vendar mislimo, da to ne bo in da ne more dolgo tako biti, in da čedni Poljanci, ki si pridno zaljšajo svojo lepo cerkev, ne bodo dalje zane-marjali stanovanja svojih gospodov kaplanov, ktero je madež celi fari in v pokoro gospodom.

Pa hitimo dalje, če ne, ne pridemo do Žirov.

Ob cesti iz Trebije do Žirovskega in Podgore bomo omenili nekoliko nazaj grede. Ko se peljemo skozi vas Selo in beremo napis na kantonski cestni tabli, je konjič naš se hotel splašiti, — zakaj? ker je iz voza slišal grozno krohotanje. Brali smo namreč na ti tabli, ktera, kakor vsaka, ima po višjem ukaz za zaznamovati ime kraja v nemškem in slovenskem jeziku, napisano nemško ime „Nassellu“. Ali je mogoče še huje spačiti ime Selo? V besedici štirim pismenkami pet napak!! Če bi se že ime vasi pisalo z lokalom, bi se moglo pisati na Selo, ne pa petkrat napčno „Nassellu“. Naj sedaj kdo izmed tistih naših zgodovinskih družbenikov, ki nam hočejo vse naše stare domače besede na ptuje kopito prestrojiti, pride čez besedo „Nassellu“, in kmali bo najdel nemško besedo Nass (mokra) v tem imenu, in sto medvedov bo stavil, da je res tako, ker žirovski svet je močvirin: ergo Selo ni slovensko in ne pravo ime, ampak „Nassellu“ ali „Nafselle“ zavoljo močvirnega kraja!!

Komaj smo se dobro dosmejali, se pripeljemo v vas, v ktero nam ostanjki prijaznega drevoreda pot kažejo, — beremo tablo: ali smo v Žireh? — pa kaj spet najdemo? „Šir“ je stalo na tabli. Neki kmečki kritikar je sicer že počel Š, ker se je tudi njemu Š prenaroden zdel, in brali smo še skor bolj Šir kakor Šir

— namesto Žir! Opomnimo to častiti kantonski gosposki v Idrii, ktera je dala te table pisati, da človek, kteremu je ogled pisanih tabel izročila, ji gotovo ni povedal teh gerdiš napak, ktere ljudem krive imena oznanujejo. Nadjamo se, da bo dala vse to popraviti in pregledati še vse drug njenega kantona, ker misliti je, če je od Sela do Žirov na dveh tablah v dveh imenih šest gerdiš pogreškov, da jih bo po vsem idrijskem kantonu na cente.

Preseščnega sprejema v Žireh ne bomo popisovali, ker to je privatna reč, ktera ostane v sercu prijateljev; škoda le, da človek vsake vesele ure ne more pribiti, da bi mu ne ušla tako hitro!

Ko smo v veseli družbi odkosili, smo vsi skupaj šli na ogled Žirovskega sveta, katerega so nam tukajšnji kaplan, častiti gospod Jernej Lenček v svojem letošnjem „Romarju“ tako izverstno popisali, da moramo tu očitno željo izreči po več takih popisih mile naše domovine. Potem še le bi poznali naše kraje skozi in skozi, čez in čez. Kdor ne verjame, naj vzame „Romarja“ v roke — zalo knjižico, ktera ima večjo vrednost kakor le koledar biti za 365 dni.

Na tem ogledu sem si spet zaznamoval v potne bukvice marsikaj, kar hočem očitno povedati. Če se je v tem zapisu spet sem ter tje kaj pel in a pomešalo med me d, naj mi nihče za zlo ne vzame; saj nič ne rečem zato, da bi zabavljaj, ampak vse le iz dobrega namena in resnično; saj pa tudi beseda ni konj!

Da je Žirovska dolina tako obširna, ravna in pa prijazna, nisem mislil, dokler je nisem vidil; škoda le, da je na več mestih močirna. Močirnost ta pa bi se dala popolnoma popraviti in premoženje Žirovčanov bi se dalo za tavžente pomnožiti, ako bi Sovri, ki se po kačje vije po celi dolini, se napravila ravna in dosti globoka struga, — ako bi se Račova tudi uravnala in mnogim drugim manjšim vodam naredil dostojen tok. Početje to ni tako strašno, da bi se ne dalo z združeno pomočjo pridnih Žirovčanov sčasoma dognati v prid celi okolici. Če bi se pa to storilo in po tem ubranile povodnji, in kadar se bojo odtod napravile pripravne ceste do železnice v Logatec in pa v Vipavo, bi obogatela Žirovska dolina neznano. Hvalili so nam duhovni gospodje tukajšnje ljudi, da so bistre glave in za uk pripravne, da so pridni in bogljivi, — vidi se to tudi očitno na lepo obdelanem polji celo po hribih, lepi živini, čednih hišah itd., — znan je tudi bravcom „Novic“ marljivi gospodar, ki umno obdeluje svoje močirne senožeti, pridno glešča svojo živinico, pridno bere kmetijske nauke itd., Janez Otrin mu je ime. Če je več takih gospodarjev v Žirovski dolini, ni obupati, da bi se sčasoma ne lotili nasvetovanih poprav, ktere je „Romar“ prav na drobno popisal in ktere bi se dale pod vodstvom zvedenega senožeskega inženirja kakor je gospod F. Šmid v Gradcu, ktereга smo že tudi v Ljubljani imeli in bi ga tudi v Žire dobili, lahko izpeljati. Da pa že jutri ne more to biti in tudi po jutrašnem ne, bo vsak spoznal, kdor od kmetov ne terja preveč na enkrat. Dosti je za zdaj, da bi le vsi prav prav živo spoznali to potrebo in jo vcepili tudi v serce svo-

jih otrok, da se delo gotovo izpelje, kadar pridejo holji časi

Od deleč ogledovaje pridno obdelane hribe v okolici Žirovski, se nam je nehote prisilila misel, kako dobro bi bilo, da tisti Ljubljanačanje, kteri ne verjamejo, da se da naš goli Golovec obdelati, bi enkrat stopili lesem in si od Žirovčanov posneli izgled, obdelovati hribe!

Živa potreba, na ktero pa morajo Žirovčanje kmali misliti, je nova cerkev in nova šola. Obojne ste zdaj res take, da niste za popravljati več; treba je novih. „Romar“ to točno dokazuje. Veliki fari ne zadostuje več majhna, nizka, temna, vsa naša rjena cerkev; uborno šolsko poslopje pa tudi vpije po novem prostornišem, ker fara šteje okoli 500 za solo ugodnih otrok. Kaj dobro mi dopada tukajšnja naprava, da tako imenovana nedeljska šola ni ob nedeljah, kadar imata duhovna gospoda že tako dosti opraviti in tudi šolska mladina rada praznuje, ampak da je ob četrtekih. Tudi za podučenje mladih in starih Žirovčanov vsa djorejini menda nikjer lepše priliko kakor je tukaj; lepi vert farovski, ravno pred farovžem, zasajen z obilnim mladim sadnim drevjem, in pa gospod fajmošter Majnik, vsi unet učenec nepozabljivega gospoda Pirca in zdaj sami sadjorejstva marljiv učnik; kaj je treba več, da bi se po celi dolini razlil blagoslov dobrotne sadjoreje!

O vsem tem ogledovanji Žirovske doline (bili smo tudi pri pohvaljenem Otrinu) se je nagnilo sonce za gore. Usedli smo se zvečer na vertu skupaj na klop in kramljali o stoternih domačih rečeh. Kar jo zagodejo godci v neki bližnji gostivnici — ženitovanje je obhajal neki rovtar. Vprašali smo radovedni: ali se ne ve, kam da bota berž po svatovski potovala nova zaročenca? „Domu bota šla v rovte, kake dve uri odtod, kadar se bo vsa družba dovelj naplesala in napila“ — so nam odgovorili. Tak vendar še ni na kmete zašla tista smešna nova navada ljubljanske male gospe — sem si mislil — po kteri se koj po poroki zaročenca na daljno pot podasta; — ljudje pravijo, da gresta „po poper“. Ali je to res ali ne, ne vem; smešno je gotovo. Nekdaj je mlada žena koj nastopila gospodarstvo v hiši in je imela sto in sto reči opraviti, zdaj letita oba od doma, kakor da bi jima gorelo za petami, nobenemu ni mar za dom.

Drugo jutro smo precej zgodaj vstali in se poslovili od Žirov. Gospod fajmošter in gospod kaplan sta nas spremila in nam na prijetni poti do cerkve sv. Ane na Lednici skazovala še enkrat Žirovsko dolino z njeno okolico. Lepa romarska cerkev sv. Ane kraljuje na prijaznem homcu in se prijazno ozira po Žirovskih poljanah. Gospod fajmošter so nam tu maševali in kakih pet kmečkih deklet je pelo tako lepo, da smo se vnovič prepričali, da cerkveno petje ni menda nikjer tako izverstno kakor na Kranjskem.

Kmalo potem smo slovo vzeli od gospoda fajmoštra, gosp. kaplan pa so nas še spremili čez Poljane do Visokega, kjer smo zali gradič gospodarja Kalana ogledali, ki je res ogleda vreden. Po pravici se šteje v čast kmečkemu gospodarju Kalanu in njego-

vim prednikom, da so ohranili v tem gradiču vse starine, s katerimi se je to nekdanje gosposko poslopje sponašalo.

Med potoma do Poljan smo se prepričali, da cesta iz Trebije do Žirovskega je zlo nevarna, pa tudi ta Podgora, čeravno pod gospod Pajkom že dosti zboljšana, potrebuje preuredbe. Ko bi se nevarna cesta djala na uno stran Soore, bi bilo to za ta kraj velika dobrota. Terdni volji je ob pravem času vse mogoče.

V Poljanah smo kosili v gostivnici znanega premožnega gospodarja, katerega gospodarstvo razodeva umnega moža; marsikteri grajšak naj se skrije pred njim, zlasti kar se tiče živine. Kakih 20 goved smo vidili v prostornem hlevu in vse enega plemena, ktero si je po umnem plemstvu sam ustvaril. — Tudi slavni naš Rodoljub Ledinski so z nami kosili. Vse prehitro so nam ure tekale; napili smo še enkrat zdravico vsem domoljubom in se težkega srca ločili od predragih prijatlov, v spominu še enkrat vernivši se do Žirov.

Kmalu smo bili v Loku. Tu smo bili v gradu spet prijazno gostovani, in mračilo se je že, ko smo se derdrali proti Ljubljani.

Tu sem vzel še enkrat popis ljubeznjivega izdatelja „Slov. Romarja“ v roke, in še enkrat sem se v duhu predstavil na prijazen Žirovski svet.

Če kdo morebiti želi zvedeti, kdo o je to pisal, ker bi morebiti rad pisatelja kam zatažil, mu odkritoserčno povem (čeravno sicer nikoli ne podpisujem svojega imena), da pisatelj teh verstic je — vrednik „Novic“ sam.

Makso Pirnat

Pri Ivanu Tavčarju na Visokem

V začetku septembra 1902. sem se bil vrnil iz Moravske doline v Idrijo, da se polagoma pripravim za novo šolsko leto. Ker so bili pa dnevi tako lepi in jasni in se je imel pouk pričeti šele čez dober teden, se me je takole polotila želja, da bi jo za nekaj dni še kam mahnil. Kar me ustavi na cesti prijatelj Dragotin Lapajne, tedaj župan v Idriji, pa mi pove, da gresta drug dan s podžupanom Jožetom Šepetavcem v Žire, kamor pride doktor Tavčar ribe lovit; povabi me, naj se jim pridružim. Kakor nalašč mi je prišlo to povabilo. Ni mi bilo treba več premišljevati, na katero stran bi jo mahnil iz mesta. In mikalo me je tudi, da se pri tej priliki osebno seznanim s Tavčarjem.

In tako smo prijetnega septembrovega dne peš odrinili doli proti Marofu in odtod po bližnjici na Idrijsko Razpotje in naprej čez Govejek v Žire. Tam smo se ušatorili v Novi vasi pri Kamenškem, kjer so se tedaj kaj radi ustavljali Idrijčani. Tja je imel že do kosila priti tudi Tavčar.

Kamenškova Marjanica nam je napravila preprosto, a okusno kosilo. Postregla nam je tudi s postrvmi iz bistre Račeve. Po obedu sta se nam pridružila še tedanji žirovski župan Pavlinov Tone in nadučitelj

Šilec. Razdrli smo nekatero modro, a Šilec, sam rojen Ribničan, nas je zabaval z izvrstnimi zgodbami svojih rojakov Ribničanov.

A Tavčarja ni bilo. Najamemo voziček in konja, Šepetavca posadimo kot voznika na kozla in se odpeljemo skozi Staro vas proti Dobračevi in proti Selu — Tavčarju naproti. Mislili smo si: gotovo lovi ribe po Sori, zakasnil se je, ga bomo že kje doli pri vodi dobili. Pridemo do Fužin, do Trebije, do Podgore; o Tavčarju nobenega sledu. Ko smo bili že enkrat v Podgori, kjer se začenja Poljanska dolina, se nismo hoteli obrniti nazaj. In tako smo se skozi Gorenjo vas, Srednjo vas in Poljane končno pripeljali na Tavčarjev dom na Visokem.

Tako po domače nam pride Tavčar nasproti iz hiše. Moja tovariša, ki sta bila z njim že dalje časa dobro znana, me predstavita. In že smo sedeli na udobnih stolih v hladni senci pred hišo. Tavčar pravi: „Sapramenski ljudje. Včeraj sem ujel lepega sulca, mislil sem ga posušiti, no, sedaj ga pa snejte vi idrijski romarji, z drugim vam ne morem postreči.“

Drugič sem sem oglašil na Visokem v septembru 1904. Deževno vreme je bilo in s Tavčarjem sva hodila po mostu, ki vodi z Visokega čez Soro do okrajne ceste in ima kakor večina tamkajšnjih mostov streho, in se pogovarjala o pisatelju Kersniku in o pisatelju Deteli. Tavčar je sam napeljal govorico na ta dva moža, ker je vedel, da sta moja ožja rojaka. S posebnim veseljem mi je razkazoval mlade smreke, ki jih je sam zasadil onkraj mostu v bregu, med tem je prišla pošta in Tavčar je dejal: „Ne veste, to je zame tukaj velik dogodek vsak dan, kadar nam prinese pisma in časopise...“

Tretjič sem se ustavil na Visokem januarja 1917., ko sem jo peš udaril iz Kranja v Idrijo in nesel doli ljubim svojim znancem, ki so tedaj trpeli veliko pomanjkanje, nekaj živeža. Tavčar je bil takrat v Ljubljani, doma je živela gospa sama s staro teto. Malo smo pokramljali, potem pa mi je dala gospa voz, ki me je potegnil tja do Podgore, kar mi je olajšalo pot do Idrije.

Pred Vsemi svetimi leta 1920. sem se z malo družbo peljal skozi Poljansko dolino v Žire na poroko svojega sorodnika. Pihal je jug, po zraku se je lovilo rumeno listje, po njivah so spravljali repo in korenje, ozimina je že dobro silila na dan. Izza megle je včasih pogledalo sonce, medli so bili njegovi žarki, a bili so vendarle solnčni žarki, ki jih je človek vedno in povsod vesel.

Peljemo se mimo Visokega. Na travniku ob Sori opazim Tavčarja in gospo. Počasi sta se ondi sprehajala. Vedel sem, da Tavčar boleha. Iz daljave sem opazil, da mu je korak, včasih tako krepak, odločen in zastaven, postal utrujen. Ni čuda. Zaril se je bil v to krepko telo črv bolezni, ki se ni dal pregnati, ko je ril tako dolgo, da je izpil Tavčarju vso telesno moč, izpil ves sok življenja.

Takrat sem videl Tavčarja zadnjič, videl na travniku pod tistim tihim gozdičem, kjer sedaj počiva in vrača rodni zemlji, kar je bil telesnega prejel od nje.

Ni ga več Tavčarja med Poljanci. Pogreša ga bistra Sora in njene postrvi, za njim žalujeta zelena Zala in široki Žirovski vrh. Njegov stol pod orehom pred hišo njegovo na Visokem je prazen. In vendar je Tavčar še med Poljanci in povsod, kjer govore sladko našo govorico. Saj nam je zapustil tako lepo dediščino, zapustil dehteč, mogočen šopek duševnega cvetja, ki ga je gojil v svojem osrčju in ga leto za letom razsiral med rojake svoje — to nebeško cvetje, te nesmrtnosti povesti svoje, s katerimi se bomo naslajali, dokler nas bo kaj rojakov njegovih, in s častjo in spoštovanjem izgovarjali ime velikega pisatelja in velikega moža in človeka — ime Ivana Tavčarja.

Jože Zadavec

Znamenje ob poti - Ledine (odlomek)

Severno od žirovske ceste, na prisojni planotici, so Ledine. Nekoliko nad naseljem je župnijska cerkev sv. Jakoba starejšega. Okrog cerkve je pokopališče. Župnijska cerkev je bila sezidana v letu 1540, prenovljena pa 1660. V notranjščini cerkve so slike Janeza in Štefana Šubica. Ledine so do leta 1864 pripadale župniji Žiri, to leto pa so postale samostojna župnija. V bližini cerkve je rojstna hiša pesnika in zbiratelja ljudskih pesmi Antona Žaklja-Ledinskega. V župnišču hranijo kroniko Jelenca, v njej piše, da se je kraj prvotno imenoval Linta.

Valentin Poljanšek O ustanovitvi pevskega zbora na Dobraču (osmomesečno)

1. Kdo Dobračeva zdaj napreduje!
Društvo se za društvom snuje.
Da pevski zbor so ustanovili,
da v pesnih krasnih teden se glasi.

2. Tine Urhov okoli hoditi je prišel,
voditi skupaj pevce je začel.
V gostilni pri „Županu“ se dogovoril,
da pevski zbor ustanove.

3. Dacarja Kvasa so naprosili,
da pri njem bi peti se učili.
Dacar blagodušen narodnjak,
storil rad je ta korak.

4. Zbrali so se pevci cele vasi,
da bi poskusili svoje glasove.
Pel so mnogo večerov, noči,
nekteri tenor in drugi basovi.

5. Kdo pel tenor bo in kdo bas,
razložil jim je pevovodja Kvas.
Mnogo jih je truda in potrpežnje stalo,
predno učenja je sad pokazalo.

Anton Žakelj Kronika ob 20-letnici Alpine

Ni mi pela melodije
muza sladke pozilje;
ko pisal sem vrstice te,
mi polno ni bilo srce.
Krapčija, ki ga da Parnas,
hadril me ni Eratov glas,
ki ga zasliši vsak poet,
ko s pesmijo obdarja svet.
Ni besede tu, ne stila,
ki bi plod bila navdiha.
To je prav skromna kronika,
ki je zato je pisana,
da vam skuša razodeti,
kaj smo delali pred leti.

Dvajset let je že minilo,
ko gradili smo ALPINO.

Vianko ona se ni v nebo,
s ponosom nanjo zri.

Kdor gleda to poslopje zdaj,
v duhu stopi naj naraž,
in spomni naj se vseh težav,
ko naša ALPINA je iz tal.

Kaj ljudje so žrtvovali
in kako so se trudili,
ko so v želji vkup se zbrali,
da tovarno bi zgradili.

Krepko voljo, misli zdrave
imeli naši so ljudje,
zato so zmogli vse težave,
ko gradnje so lotili se.

Delalo je staro, miado;
udarniški jih gnal je duh;
v srcu so gojili nado,
da jih čaka boljši kruh.

Obrtna prei delavnice
v podjetju skupnem združene,
so nanovo razvile
vse pod streho hiše ene.

Nametil se je personal
in se pripravil material;
premagujoč stroj zaprek
je delo spravilo je v tek.

Dokler je distribucija
bila še dirigirana,
prodajalo se je vsak dan
prav vse, kar je določal plan.

Ko decentralizirana
bila je proizvodnja vsa,
pri nas brez vsakega propira
trgovska mreža se formira.

V tovarni naši so tačas
še val na roke viakli direkto,
zato prizna naj vsak od nas,
da so potili se presneto.

Kaj bi morali storiti
za čimvečjo rentabilnost?
Treba stroje bo kupiti,
da povečamo storilnost.

Ker vodstvo je bilo preudarno,
je hitro preštudiralo,
da je v orlovi smo tovarni
čimprej rekonstruiralo.

In tako tovarna celia
je spet znova oživela,
ko je takojši stekel trak,
se tega veselil je vsak.

Valentin Poljanšek

O ustanovitvi pevskega zbora na Dobračevi

(odlomek)

1.
Kako Dobračeva zdaj napreduje!
Društvo se za društvom snuje.
Še pevski zbor so ustanovili,
da v pesnih krasnih bodo se glasili.

2.
Tine Urhov okoli hoditi je pričel,
voditi skupaj pevce je začel.
V gostilni pri „Županu“ se dogovore,
da pevski zbor ustanove.

3.
Dacarja Kvasa so naprosili,
da pri njem bi peti se učili.
Dacar blagodušen narodnjak,
storil rad je ta korak.

4.
Zbrali so se pevci cele vasi,
da bi poskusili svoje glasove.
Peli so mnogo večerov, noči,
nekteri tenor in drugi basove.

5.
Kdo pel tenor bo in kdo bas,
razložil jim je pevovodja Kvas.
Mnogo jih je truda in potrpljenja stalo,
predno učenje je sad pokazalo.

Anton Žakelj

Kronika ob 20-letnici Alpine

Ni mi pela melodije
muza sladke poezije:
ko pisal sem vrstice te,
mi polno ni bilo srce
krepčila, ki ga da Parnas,
bodril me ni Eratov glas,
ki ga zasliši vsak poet,
ko s pesmijo obdarja svet.
Ni besede tu, ne stiha,
ki bi plod bila navdiha.
To je prav skromna kronika,
ki le zato je pisana,
da vam skuša razodeti,
kaj smo delali pred leti.

Dvajset let je že minilo,
ko gradili smo ALPINO,

Visoko pne se zdaj v nebo,
s ponosom nanjo zre oko.

Kdor gleda to poslopje zdaj,
v duhu stopi naj nazaj
in spomni naj se vseh težav,
ko rasla ALPINA je iz tal.

Kaj ljudje so žrtvovali
in kako so se trudili,
ko so v želji vkup se zbrali,
da tovarno bi zgradili.

Krepko voljo, misli zdrave
imeli naši so ljudje,
zato so zmogli vse težave,
ko gradnje so lotili se.

Delalo je staro, mlado;
udarniški jih gnal je duh;
v srcu so gojili nado,
da jih čaka boljši kruh.

Obrtne prej delavnice
v podjetju skupnem združene,
so nanovo zaživele
vse pod streho hiše ene.

Namestil se je personal
in se pripravil material;
premagujejo nebroj zaprek
se delo spravilo je v tek.

Dokler je distribucija
bila še dirigirana,
prodajalo se je vsak dan
prav vse, kar je določal plan.

Ko decentralizirana
bila je proizvodnja vsa,
pri nas brez vsakega prepira
trgovska mreža se formira.

V tovarni naši so tačas
še vsi na roke vlekli dreto,
zato prizna naj vsak od nas,
da so potili se presneto.

Kaj bi morali storiti
za čimvečjo rentabilnost?
Treba stroje bo kupiti,
da povišamo storilnost.

Ker vodstvo je bilo preudarno,
je hitro preštudiralo,
da je v celoti vso tovarno
čimprej rekonstruiralo.

In tako tovarna cela
je spet znova oživila,
ko je tekoči stekel trak,
se tega veselil je vsak.

Nismo pa pri tem ostali,
načrte nove smo snovali.

Na kratko izvedeli smo zdaj,
kako tovarno smo gradili,
poglejmo malo še nazaj,
kako smo upravno jo vodili.

Minilo sedemnajst je let,
ko bil povsod je sklep sprejet,
da naj postane proizvajalec
tovarne svoje upravljavec.

V času tem je kolektiv
pooblastila vsa dobil,
da sme voditi gospodarno
mu zaupano tovarno.

Takoj pri nas je sklep sprejet,
da izvoli delavski se svet,
tudi drugi upravni organi
v tem času bili so izbrani.

V očeh jim je sijal ponos,
ko prvič so pri nas volili,
saj novi družbeni odnos
takrat so v stvarnost spremenili.

Tako načela samouprave
razvijajo se ves ta čas;
v precejšnji meri do veljave
prišla so tudi že pri nas.

Pospešiti čimbolj razvoj
smo pred leti že sklenili,
zato naš notranji ustroj
smo takole spremenili:

z ozirom na obstoječe stanje
smo takratno poslovanje
temeljito preuredili
in na enote razdelili.

Taka delovna enota
po svoje vsaka trudi se,
da pri delu kot celota
uspešna res izkaže se.

Doslej še nismo omenili
da Metka je bila v Žireh,
k Alpinu to smo pripojili,
želeč izboljšati uspeh.

Pa naj ne misli zdaj nihče,
da Metka je bilo dekle,
to je ime delavnice,
kjer delali so čevljičke.

Da bi delo okrepili,
smo kasneje pripojili
čevljarski obrat Gorenja vas,
ki delal je že prej za nas.

Že vse čase se poudarja,
da pod vodstvom gospodarja,
ki modrost mu polni glavo,
delo teče za zabavo.

Ko pri nas smo to spoznali,
smo takoj se odločili;
v šolo smo ljudi poslali,
da bi znanje pridobili.

S tem smo končno vzgojili
dobre strokovnjake mlade,
ki nam bodo izpolnili
vse pričakovane nade.

Mlade kadre v Kranju vzgaja
šola za čevljarske vede,
vsako leto tja odhaja
jih precej iz naše srede.

Lansko leto je Alpina
doživljala močan pretres,
saj v celoti je izpolnila
ves reelektcijski proces.

V obdobju tem več raznih grup
ustvarjalo je velik hrup;
vzpostavljen bil je red nazaj,
ko vsak dobil je položaj.

Zdaj v tem pogledu vlada mir,
prišli smo spet na pravi tir
in trudimo se dan na dan,
da bi povsod dosegli plan.

Pri tem nemalo je težav,
to vsakdo bo prav rad priznal;
tudi pri nas postal je živ
reformne gospodarske vpliv.

Kako smo uspevali pri nas
na vseh področjih zadnji čas,
naj vam kdo drug več pove,
ki bolje informiran je.

Zdaj počasi se končuje
ta moja skromna kronika,
dobro vem, da ne vsebuje,
kar vse bi v bistvu morala.

Ne sodite me prestrogo,
če izpolnil sem nalogo
bolj slabo, nedovršeno.
Vendar pa za vsako ceno

skušal sem se potruditi
in le tisto izraziti,
kar resnico razodeva —
saj to čas od nas zahteva.

Naj dvajsetletni jubilej
spodbudo daje za naprej,
da naša ALPINA bo v Žireh,
dosegla večji še uspeh.

Venceslav Merlak - „Kajuh“ Večerna zarja

Kjer sonce zlato mi zahaja,
poslednje žarke v zarji svetli
že čez Mrzli vrh oddaja
na zapadno stran,
in kjer v potoku bistre Sore,
rudeča zarja plava,
tam večerni mir in glas valov
me vsako noč uspava.
A zjutraj, ko sonce vzhaja,
škrjančkov spev budi
iz nočnega me spanja
in črni kos dobro jutro mi naznanja:
saj tu je moja rodna vas
Žirovska je dolina,
tu zibelka mi tekla je,
tu mati me rodila.

Nova vas, 12. 5. 1958

Žirovska dolina

Preljuba žirovska dolina,
kako lepo smehljaš se mi ti,
ko v pomladnem si cvetju odeta
najlepša na svetu se zdi.

Preljuba ti rodna vasica,
le vedno bom ljubil te jaz,
tebi poklanjam to pesem,
tebi poklanjam srce.

Ko sprehajam se pred hišo domačo,
gleдам tam gori v gore,
kjer gozdovi zelenijo nad mano,
veselo je v dolini vse.

Za hišo pa potok se vije,
nad glavo mi ptice pojo
in livade prostrane cvetijo,
veselje mi polni srce.

Julka Fortuna Žiri

Lepa zares je žirovska kotlina,
daleč znana kot čevljarški kraj,
tukaj je tovarna čevljev „Alpina“,
ki skrbi za razvoj čevljarstva sedaj.

Pa ni samo čevljarstvo tu znano.
Še druge obrti Žiri ima.
Po klekljanih čipkah že dolgo slovi,
so čipkar ce pridne tu doma.

Tudi slikarji dobri tu so poznani,
po slikah, ki nad njimi vsakdo ostrmi.
Naj ta umetnost ostane med vami,
v čast in ponos za vse je Žiri.

Za industrijo zdaj zlati so časi,
zato mladina premalo se klekljat uči.
Ko čipkar'c starejših ne bo več med nami,
se klekljana umetnost lahko izrodi.

Da to se med vami ne bi kdaj zgodilo,
skrbite vse klekljarice za naraščaj.
Naj o Žireh bi še naprej se glasilo:
to je čevljarški in čipkarški kraj.

Ančka Šumenjak Poljanska dolina

Poljanska dolina, lepa in mila
si zame za zmeraj najbolj!
Tam zibala me je mati predraga
in tamkaj je rodni moj dom!

Krog tebe planine venec so zvile
od Loke do daljnih Žirov.
Ponosno nad njimi Blegoš kraljuje,
očak vseh poljanskih vrhov.

Ob cesti v dolino Sora se vije,
njeni valovi se v soncu blešče.
Žene pohlevna žage in mline,
včasih besneča poplavlja pa vse.

Po hribih in v dolini domačije,
cerkve in bele vasice stoje.
Okrog njih so vrtovi, polja, njive,
za njimi gozdovi mogočni šume.

Zvečer se pesem vesela razlega,
fantje so zbrani, na vasi pojo.
Vsa dekleta na oknih slonijo,
ob njih pa nageljni rdeči cveto.

Dolina neznana, zdaj si poznana
postala dalje in dalje okrog.
Hotaveljski marmor, bogastvo urana
sta v širni svet odprla ti pot.

Poljanska dolina, ti podarila
nam in zanamcem si velike može!
Tavčar, Šubici, Ažbe v svet ponesli
so tvoje dotlej neznano ime.

Prelepa dolina, draga in mila
si mnogim, toda meni najbolj!
Ne zabim te, ker vedno ljubila
bom tvoje gore, doline, svoj dom!

Ivan Malavašič Čevljarska

Mi žirovski smo čevljarji,
celi svet nas že pozna,
delavni smo in ponosni
ter veselega srca.

S pesmijo gremo na delo,
ko se novi dan rodi
in ko stroji zabrnijo,
v srcih njen odmev zveni.

Po vsem svetu naši čevlji
grejejo ljudem noge,
ali ta žirovska pesem
pa ogreje jim srce.

Kruh nam daje naše delo,
čvrste, krepke so roke,
nežne pa so nase pesmi —
mehko božajo srce.
Kakor čevlji naj še pesmi
tja po svetu romajo;
da smo v srcih večno mladi,
vsepovsod oznanjajo!

Po vsem svetu naši čevlji
grejejo ljudem noge,
ali ta žirovska pesem
pa ogreje jim srce.

Žirovski muzikantje

Mi smo veseli muzikantje,
v Žireh prijaznih smo doma;
povsod nas spremlja dobra volja
in pesmi vro nam iz srca.

Starim in mladim
igramo za ples,
jim pojemo pesmi,
zavriskamo vmes.

Ko smo med vami,
veselo je vse,
ob pesmi žirovski
oči zažare!

Mi smo veseli muzikantje,
prijatelji smo vsem ljudem,
jim pesmi v šopek smo povili
in vsem velja naj naš refren:

Starim in mladim
igramo za ples,
jim pojemo pesmi,
zavriskamo vmes.
Ko smo med vami,
veselo je vse,
ob pesmi žirovski
oči zažare!

Ivan Reven Jablana sredi njive

Z vrha vasi Opale se proti dolini reke Sore vije
Graščna dolina. Njen zgornji in srednji del obiluje s
košeninami in senožetmi, spodnji del pa se strmo spuš-
ča proti dolini reke Sore.

Dolina je suha, brez potočka. Redke domačije ob
dolini so si poiskale borne studenčke v rebri, ki se
potem izgubijo. Ta del gričevja že od Žirov naprej
prehaja v kraški svet, zato tu ni močnejših vodnih
izvirov, ali pa se še ti izgubijo.

Domačije izkoriščajo sončni del doline za njive,
osojnega pa za košenine. Včasih so morali krepko
pljuniti v roke, da so v tistem zamahu nakosili za osem
ali dvanajst voz sena, kolikor se je računalo za posa-
mezne parcele. Danes je z motornimi kosilnicami in s
traktorji veliko lažje.

Popotnik, ki po naključju zaide v ta kraj, mimo
bornih domačij, vidi, da mladi rod z dodatnim zasluž-
kom v Žireh poskuša obnoviti svoje domačije in nado-
mestiti zamujeno, saj stari niso bili več kos novemu
času.

Sredi najlepše Prebevčkove njive, kakor se pravi
domačiji nad njo, sameva starejša jablana. Lipnik, ki
ima domačijo na nasprotni obojni strani doline, mi je
pripovedoval, da je njegov sosed oral to njivo pred
zadnjo vojno. Moral je prehraniti otroke, ki so drug za
drugim prijkali v leseni bajti na svet. Nemalo je bil
presenečen, ko se mu je nenadoma eden od volov iz-
gubil v zemljo. Lipnik, ki je delal nekaj nad svojo hišo,
je zaslíšal soseda, ki je klical na pomoč. Ko je prišel,
je imel kaj videti. Eden od volov je stal na njivi, drugi
pa je nemočno gledal iz jame, kamor se je udril. Ogle-
dal si je jamo, ki je bila kake štiri metre dolga in prav
toliko široka, le na njenem vrhu se je zožila in končala
v tanko lupino, ki se je vdrla pod volovsko težo.

Po kratkem modrovanju sta soseda spoznala, da
mora vol sam priti ven, saj se pri padcu ni dosti poško-
doval, sosed pa tudi ne more samo z enim volom orati

njive. Z rovnico in krampom sta se več ur mučila, da sta rob jame toliko odkopala in nasula volu pod noge, da je lahko sam zlezal iz negostoljubnega bivališča. Seveda sta morala neprostopoljnu jetniku medtem ponuditi tudi vode in sena, preden je lahko prišel ven.

Gospodar Prebevč ali Frelj, kot se je pisal, je dolgo zasipaval zajetno jamo s kamenjem in drugim zasipnim materialom, nazadnje pa na poravnano jamo zasadil še jablano, za spomin in svarilo. Tako še danes sameva prav na sredi njive že kar zajetna jablana.

Če boš popotnik ali planinec kdaj hodil tod mimo, lahko vpraša mladega gospodarja Martina ali pa njegovega starega soseda Lipnika, ki je bil priča temu dogodku. Rade volje ti bosta pokazala ta kraj in ti podrobno razložila, kako se je to zgodilo.

Ne morem zamolčati, da se je po pripovedovanju starejših ljudi nekaj podobnega zgodilo tudi v sosednjih Goropekah in v dolini onstran Opal, kjer so se pod težo volov dogajale vdorine. Tu pri Žireh prehaja predalpsko gričevje proti jugu že v kraški svet s svojimi značilnimi pojavi.

Matevž Pečelin

Na samotnih poteh

Zadnjič me je obšla zanimiva misel in nisem se je mogel znebiti. Z mislimi je namreč tako kot s sitno muho: sede ti na nos in prepodiš jo z roko. Muha odleti, čez nekaj časa pa ti zopet sede na nos. Spet jo prepodiš, miru pa nimaš toliko časa, dokler je ne ubiješ. Pa tudi misli, ki te vznemirja, ne moreš odgnati, dokler je ne uresničiš. V glavo se mi je zavrtalo nekaako takole: Kakšen planinec pa si, ko pa še nisi napravil niti slovenske planinske poti? Lazil bi po vseh mogočih in nemogočih vrhovih in grebenih, oko se ti spogleduje s tujimi špiki, domače transversale pa še nimaš pod kapo. Lahko pripoveduješ, kje vse si že bil, kaj pa, če te kdo vpraša, ali poznaš, na primer, Vremščico? Zardel boš od sramu in utihnil.

Resnici na ljubo moram povedati, da sem planinsko pot večji del že napravil, manjkala pa mi je še primorska stran. Le kdo bi obiral tiste kucle tja proti morju, skromne po višini in bogate z raznovrstnimi težavami. Kraški svet z mnogo sonca in malo vode pa velike razdalje od kočice do kočice. Mnogo bolj vabljivo se je povzpeli na kakšnega izmed očakov naše severne domovine.

Ta del poti se da napraviti z avtomobilom. Da pa bi sedel v avtomobil in v enem dnevu nabral žige z obveznih točk vse tja do morja, to pa je odločno proti moji planinski vesti. Transverzala ni sama sebi namen. To je le nekakšno vzpodbudilo, da človek hodi in ko hodi, spoznava neznane kraje, ljudi, ki tamkaj prebivajo, vidi naravne znamenitosti, spozna gore in doline... Za plačilo pa ti ni značka o prehojeni poti, to je le dokaz, da si pot zares napravil. Pravi planinec za svoje pohode ne potrebuje plačila, kajti plačilo so mu doživetja in bogastvo, ki ga je prinesel s pohoda s se-

boj v srcu. Žal pa je takih planincev, ki vidijo namen transversale v znački, ki jo dobijo, če zberejo vse obvezne žige, še zelo veliko. Vprašal sem zadnjič nekoga, ki je pravil, da je planinsko pot že napravil, če je bil na Grintavcu. Odgovori mi, da ni bil, ker je žig dobil na Kokrškem sedlu. Hvala lepa za tako planinsko pot!

To in podobno se mi je motalo po glavi, dokler se nisem odločil, da se podam na pot. Neko poletno jutro, ko se je komaj delal dan, sem se že vzpenjal po poti proti Mrzlemu vrhu. Nebo je bilo brez oblaka, v rosnih travah so se svetile pajčevine. Po dolinah je ležala megla, iz katere so gledali posamezni vrhovi žirovskega hribovja.

Težko otovorjen z nahrbtnikom sem jo kmalu prišel na Mrzli vrh, kjer sem postal, da se nagledam lepote, ki se mi je razgrnila pred očmi. Imel sem kaj videti. Iz mračnih dolin so silili v jasno, modro nebo posamezni vrhovi vse tja do Triglava. Spredaj Porezen, Blegoš s svojimi sosedi, zadaj venec bohinjskih gor s Črno prstjo, čisto zadaj divja gmota s Triglavom in Kaninskim pogorjem. Vrhovi so bili ožarjeni od vzhajajočega sonca, na višjih špikih se je bleščal sneg. Človek božji, če ne veš, kaj je lepota, povzpni se ob takem jutru sem gor in doživel jo boš, če imaš le srce na pravem mestu. Gledal sem, a nagledati se zlepa nisem mogel.

Drobtinica z Vrsnika

Vrsnik leži globoko sredi idrijsko-žirovskega hribovja. Pravzaprav Vrsničani še sami ne vedo, kam spadajo: ali na žirovsko ali idrijsko stran. Stvar je namreč taka: oblast, se pravi občino, policijo in podobne nepotrebne reči imajo v Idriji, vsakdanji kruh pa si večinoma služijo v Žireh, kamor hodijo tudi k padarju, kadar jim zdravje odpove. Zdravi in trdni pa so ti ljudje, saj je znano, da je oni Štefan vsak dan pospravil pol golide vipavca, a je imel ledvice bolj zdrave od največjega sovražnika te žlahtne kapljice. K ranocelniku je moral šele, ko se je nanj zvalil hlood, pa še to se je zgodilo samo zato, ker je bil tistikrat popolnoma trezen. Ker Vrsničani ne vedo, kam spadajo, ali na žirovsko ali idrijsko stran, niso torej ne ptič ne miš. Ne glede na to pa se prištevajo k Slovincem, čeprav zlobni jeziki trdijo, da niso nikakršni Slovenci, ampak Tolminci. Mislim, da vsakdo ve, kako je s tem, če si Tolminec: greh ravno ni, lepo pa tudi ne! Sicer bi se prebivalci Vrsnika lahko sami odločili za to ali ono stran, a je stvar bolj zapletena, kakor bi si lahko nepoučeni mislili. Reč je namreč taka: kadar je treba od Vrsničanov kaj dobiti, se zanje tepeta in potegujeta tako Idrija kot Žiri, ko pa jim je treba kaj dati, se jih oba kraja branita in otepata bolj kakor sršena v bradi. Kljub vsemu je treba povedati, da je Vrsnik ena izmed najlepših vasi na žirovskem. Pravzaprav sta Vrsnika dva: Zgornji in Spodnji. Že od nekdaj se prebivalci ene in druge vasi razumejo med seboj prav toliko kakor pes in mačka. Nesporazum med njimi se je začel že v starih časih, ko so zidali cerkev. Dandanes sto-

Darina Konec Žirovska pravljica

Mladinska spevoigra v treh slikah

Darja SINJA ŽENA Z JEZERA
LEDINSKA VILA
ČOLNARČEK MARTINKO
RIČKA Z VRHA
VESNA
8 DEKLIC-KLEKLJARIC
8 DEČKOV-ČEVLJARJEV

Motiv spevoigre po ljudskem izročilu, da je v praževski zalivalo in polnilo Žirovsko kotlino veliko jezero.

Prva slika

1. prizor

Ozadje pozornice: sinje jezero v umetniški sajeni. Ob strani čoln z veslom in nekaj zelatih grmov.

SINJA ŽENA Z JEZERA: *(v otožnosti sklenevali)*

Zavij me, meglica,

zavij me v svoj toj,

da v sončno zlato

se pralijem z tabo.

Kraljestvo mi sinje jezersko iz

življenje zeleno se bujno razgrinja

tu v jezeru dragem, kjer bil je

svet.

(se zamišljeno zadre v doljavo)

LEDINSKA VILA: *(hitro)*

Že Sora srebrna

šumi po dolini,

prodrla ovire

je že pri Trstju.

SINJA ŽENA: Tako sem ljubila samotni ta kraj,

nikoli venile ne bom se niti,

kam, vstra, vedaj?

LEDINSKA VILA: Na mladih veselih srebrne se Sora

popeljava daleč, o! daleč tja v mor-

je,

tja daleč, tja kjer me doma!

OBE: Popeljava daleč, o! daleč se v mor-

je,

tja kjer me doma.

SINJA ŽENA: In vendar, tako mi je težko slovo,

po dobrih ljudeh mi tako je tež-

ko.

Ne morem, ne morem od todi / se-

de na čoln in poskusi!

2. prizor

Martinko in Rička

MARTINKO: *(poskusi odriniti čoln)*

Odriniti čoln ne morem od kraja,

vsa voda prečudno izgublja se za-

ma.

RIČKA:

MARTINKO:

RIČKA:

MARTINKO:

RIČKA:

MARTINKO:

Čolnec ste bil jaz vesel čolnar,
kaj jutro dostanem — o kaj mi mar!
(zamahe z rokami)

Čoln druge strani, morda
Martincek, Martinko, čoln, pos-
toj.

povedati nekaj ti mpram tebe,
O, dekluš moj zali, obrni glavo,
da se ne odnesejo zadnje vodo

izginje nam jezero, ga skoro ni
Marjčka, povej mi, kaj se godi

Glej, svetla meglica nad jezero
plava.

morda pa nam z njo Sinja žena od-
haja.

Morda, in z njo sreča iz našega kra-
ja.

Pek ličre Sinjo ženo nazaj!

Za drobec spomin jo prišliva vsi!

Glej, tu je, vsa čista in dobra!

3. prizor

Sinja žena

SINJA ŽENA: *(se otrokoma približa in pogovarja)*

Sam sinja žena z jezera,

ki danes bom od vas očita,

v spomin pa naše pustila bom

darček dva, da pozabila nikdar

ne bo me ta dolina.

Zlat drobec svoje čipkaste tkanj-

ne,

da boste deklice tod klekljale, tod

klekljale

in vile prilepa sinje umetnine.

(sprejme dar)

Hvala, dobra žena z jezerom!

SINJA ŽENA: In vi, čolnarčki dalavni,

po trdi zemlji boste šli

in čevlje gužarje rabili.

Čevljarji boste vsi postali,

stoletja pome ta (le) izvrševali,

Žirovci vse bodo občudovali!

(veseli)

MARTINKO:

Hola — holaho, o! to bo lepo.

Čolnarji, čevljarji postali zlati smol!

Prelepa ti hvala za to!

Poglej! Že je ni in več je ne bo,

Martinko, veš meni je čudno hudo.

Ne bova pozabila Sinje žene z jeze-

ra,

dotler potomci najini bodo to!

doma!

Jaz bom klekljala — kako?

RIČKA:

MARTINKO:

Jaz čevlje zbijal bom — takol

(troiče)

4. prizor

3. dečki

Darina Konc

Žirovska pravljica

Mladinska spevoigra v treh slikah

Osebe: SINJA ŽENA Z JEZERA
LEDINSKA VILA
ČOLNARČEK MARTINKO
RIČKA Z VRHA
VESNA
6 DEKLIČ-KLEKLJARIC
6 DEČKOV-ČEVLJARJEV

Motiv spevoigre po ljudskem izročilu, da je v pradavnini zalivalo in polnilo Žirovsko kotlino veliko jezero.

Prva slika

1. prizor

Ozadje pozornice: sinje jezero v umiranju večera. Ob strani čoln z veslom in nekaj zelenih grmov.

SINJA ŽENA Z JEZERA: (*v otožnosti slovesa*):

Zavij me, meglica,
zavij me v svoj soj,
da v sončno zlato,
se prelijem s tabo.

Kraljestvo mi sinje jezersko izginja,
življenje zeleno se bujno razgrinja
tu v jezeru dragem, kjer bil je moj svet.

(*se zamišljeno zazre v daljavo*)

LEDINSKA VILA: (*hitro*)

Že Sora srebrna
šumi po dolini,
prodrla ovire
je že pri Trebiji.

SINJA ŽENA: Tako sem ljubila samotni ta kraj,
nikoli vrnila ne bom se nazaj,
kam, sestra, sedaj?

LEDINSKA VILA: Na mladih valovih srebrne se Sore
popeljeva daleč, oj daleč tja v morje,

OBE: tja daleč, tja kjer sva doma!
Popeljeva daleč, oj daleč se v morje,
tja kjer sva doma.

SINJA ŽENA: In vendar, tako mi je težko slovo,
po dobrih ljudeh mi tako je težko...

Ne morem, ne morem od tod! (*se-
de na čoln in posluša*)

2. prizor

Martinko in Rička

MARTINKO:

(*poskuša odriniti čoln*)

Odriniti čoln ne morem od kraja,
vsa voda prečudno izgublja se sama.

Do danes sem bil jaz veseli čolnar,
kaj jutri postanem — o kaj mi mar!
(*zamahne z roko*)

RIČKA:

(*od druge strani, veselo*)

Martinček, Martinko, ostani, pos-
toj,

povedati nekaj ti moram takoj!

MARTINKO:

O, deklíč moj zali, obrni pete,
da te ne odnesejo zadnje vode;
izginja nam jezero, ga skoro več ni,
Marička, povej mi, kaj se godi!

RIČKA:

Glej, svetla meglica nad jezerom
plava,
morda pa nam z njo Sinja žena od-
haja...

MARTINKO:

Morda, in z njo sreča iz našega kra-
ja...

RIČKA:

Pokličiva Sinjo ženo nazaj!
Za droben spomin jo prosiva vsaj!

MARTINKO:

Glej, tu je, vsa čista in dobra!

3. prizor

Sinja žena

SINJA ŽENA:

(*se otrokoma približa in pogovarja*)

Sem sinja žena z jezera,
ki danes bom od vas odšla,
v spomin pa nase pustila bom
darilci dve, da pozabila nikdar
ne bo me ta dolina.

Zlat drobec svoje čipkaste tkani-
ne,
da boste deklice tod klekljale, tod
klekljale

RIČKA:

in vile prelepe sinje umetnine.

(*sprejme dar*)

Hvala, dobra žena z jezera!

SINJA ŽENA:

In vi, čolnarčki delavni,

po trdi zemlji boste šli

in čevlje gojzarje rabili.

Čevljarji boste vsi postali,

stoletja posel ta (le) izvrševali.

Žirovce vse bodo občudovali!!!

MARTINKO:

(*vesel*)

Hola — holaho, oj, to bo lepo,
čolnarji, čevljarji postali zdaj smo!
Prelepa ti hvala za to!

RIČKA:

Poglej! Že je ni in več je ne bo,
Martinko, veš meni je čudno hudo.

OBA:

Ne bova pozabila Sinje žene z jeze-
ra,
dokler potomci najini bodo tod
doma!

RIČKA:

Jaz bom klekljala — kako?

MARTINKO:

Jaz čevlje zbijal bom — tako!
(*tolče*)

4. prizor

3 dečki

1. DEČEK: Z Ledine sem spustil svoj čoln v vodo in veslo zasadil sem v trdo zemljo.
2. DEČEK: In jaz od Vrha napotil se davi brez čolna, brez vesla po trdi dobravi.
3. DEČEK: Je jezero naše zelena dolina in hribi, bregovi in topla višina. Že zemlja nas kliče, mehka in voljna, tovariši, glejte, tod zdaj smo doma!
- VSI: Že zemlja nas kliče mehka in voljna, tovariši, glejte, tod zdaj smo doma!

Druga slika

1. prizor

(Ozadje: naši hribi in bregovi. Pomlad.)

- VESNA: *(gre preko odra in siplje cvetje)*
Mehko bom jezersko dno v polje žlahtno spremenila in z gozdovi bujnimi ravnino bom ovila.
Naj lepo bo vsem ljudem, vsem, ki bodo tu doma!

2. prizor

Tri deklice

1. DEKLICA: Vesna stopa preko naših vrat.
2. DEKLICA: Na desno in levo življenje zori.
3. DEKLICA: Gozdovi pod vrhom že vsi so zeleni.

1. DEKLICA: Vesna pa stopa ob Sori navzdol, Poljansko dolino spreminja v svoj raj.

1. DEKLICA: Poljansko dolino spreminja v svoj raj, v tem raju bodimo veseli sedaj. Zapijmo, zaplešimo polko novo, poskočno žirovsko...

VSI: Žirovsko? Kako?

1. DEČEK: Poglejte le malo to našo zemljo: gozdovi temnijo nam jasno nebo in bukovje, smrečje in storži in žir, zares smo Žirovci in sklenjen je mir!

- VSI: Zares smo Žirovci, pa naj bo tako in valček zdaj svoj si zaigramo! *(ob veseli igri zaplešejo in zapoje)*

- PLES: 1. Holadri, holadri, hopsasa, o kaj bi Marička še vekala! Izginilo jezero je za solze,

PLES: 2.

PLES: 3.

DEKLETA:

vsil mladi Žirovci se danes vrte.
Holadri...
Holadri...
Zelena dolina že naša je vsa.
Ob Sori bregovi se dvigajo že, zakrivajo snežne nam daljne gore,
Holadri...
Holadri...
Nasmej se, Marička, zdaj iz srca!
Pod hribom zgradiiva si hišo novo,
na okencih nageljni rdeči cveto.
Holadri...
In mlade Žirovke, *(tedravlali-lo?)*,
vse danes kot rože jezerske cveto.

3. prizor

(V splošno veselje stopi Martinko)

- MARTINKO: Tovariši, prijatelji, kaj vendar se pri nas godi?

- VSI: Tvoje mladosti zdaj praznik slavimo, zemljice drage, na kateri živimo.

- MARTINKO: Veselje pa moramo z delom družiti, če hočemo srečni na zemlji tej biti.

1. DEČEK: Z delom, kako?
Saj jezera več nimamo.

- RIČKA: Poslušajte, tovariši!
Sinja žena z jezera, v spomin nam svoje je pustila, da ne bo nam nikdar sila, dokler bomo v tej dolini.

- VSI: Povej skrivnost, pokaži nam darilo njeno!

- RIČKA: V spomin nanjo — dekleta naša klekljajo.

- MARTINKO: Čolnarji pa čevljarji v nov dan postajajo!

- VSI: Veselo zdaj vsi na delo gremo in srečo si z delom skujemo.

Tretja slika

1. prizor

(Prizorišče pripravljeno za klekljarice z mizami in stolčki, za čevljarje trinožniki ter mizica za čevlje.)

(Ob veseli koračnici prihajajo dekleta z blazinami in pojo):

- KLEKLJARICE: Tr, tr, tr, tr, tr, okrogla košarica, notri blazinic, nanjo pa vzorček od ribic pripet.
Bucik pettisoč vsaj klekeljnov nekaj manj.

Tr, tr, tr, tr, tr, . . .
Glejte nas, to smo me, mlade
klekljar'ce!

Tja, od Poljan prek Gorenje vasi,
noter do naših slovečih Žiri,
tja čez do Idrije, žlahtno srebrno
vse
tr, tr, tr, tr, tr, tr,
klekljati zna tu vsak pob in dek-
lič,
Kdor pa ne zna, je pa čisto —
zanič!

2. prizor
Nastop čevljarčkov

ČEVLJARJI:

(pojo)
Odkar v Žireh ni jezera
čevljarji tukaj smo doma,
In čevlji naši, kar je res,
svetovni vživajo sloves.

Stoletja že mojstrujemo
in čevlje izdelujemo,
od škornjev pa do gojzarjev
in športnih čevljev tipov vseh.
Smo včasih delali doma,
a zdaj že vsak ve in zna:
tovarna čevljev je v Žireh,
ponos Slovencev pridnih vseh.

Tekmujemo z Evropo vsó
in zraven še z Ameriko,
Čez naše gojzarje jih ni,
približno danes to stoji!

*(Vsem našim poslušavcem vesel
pozdrav!)*

Da boste bolje nas poznali,
predstavili se bomo zdaj,
potem morda še obiskali
kedaj boste naš lepi kraj.
Povabimo vas prav lepo
v deželo našo pravljlično,
kjer kekljamo, čevljarimo
in volje vedno dobre smo!
Posluh, pozor sedaj!

ŽIROVSKA PESEM

Oj mi smo pa tam na Žirovskem doma
v prelepi dolin'ci na koncu sveta.
Smo skriti med hribi, pa to nič ne de,
po celem nas svetu poznajo ljudje.

Pri nas na Žirovskem navada je ta,
da glavico brihtno Žirovec ima
in vedno pripraven pa pridne roke.
in zraven še dobro, veselo srce.

Če hočete varno po svetu hodit,
vsaj enkrat na našo plat morate prit:
Ja boste kupili si gojzarjev par
Žirov pozabili ne boste nikdar!

K O N E C

Spevoigro je napisala Darina Konc, profesorica na gimnaziji v Žireh, v letu 1952.

Iz rokopisa prepisano junija 1964.

Sprelepa gorska nageljroža *Mladinska spevoigra v treh slikah*

OSEBE:

ŠIME OVČAR
GREGEČ
MOJCA, NJEGOVA SESTRA
TUJI LOVEC
MLADEN, NJGOV SIN
PASTIR IN PASTIRICE
SPRELEPA GORSKA NAGELJROŽA
ŽIROVSKI LINTVERN
VRATAR, PISAR IN SPLETIČNE *(bajna bitja)*
PLANIKE *(rože)*

V zelenih gorskih jasad smo
pastirji mladi mi doma,
v ponosni rod tu rastemo
pod soncem svojega neba.

Pradedje davni tu nekoč
gradovom so tlačanili,
trpeli tisoč temnih muk,
o časih zlatih sanjali.

Zaspal je dobri kralj Matjaž,
za nas svobode bilo ni,
pod Žirkom Lintvern je vstal,
grozil nam vse uničiti.

Je rod za rod tu živel
kjer danes je naš dragi dom,
o sreči vedeti ni smel,
o svobodi pesmi ni pel.

Iz teme, boli in krvi
pa rdeči nagelj je vzcvetel,
v cvetovih nežno — toplih je
v domovih naših zadehtel.

O, Nageljroža ti naš cvet,
svobode naše si simbol.
Zvesto te bomo čuvali —
o, Nageljroža, ti naš cvet!

Prva slika

Sončen, domač rovt s pastirsko
kočo, stajo in leseno ograjo.

1. prizor

ŠIME, PASTIRJI IN PASTIRICE (*pojo*). *Glej na
sprednji strani št. 1*

GREGEC: Pripovedujte dalje, stric Šime,
prosim!

ŠIME: Pred tisoč in več leti, ko je bil še
moj prastari oče deček kakor ste
sedaj vi, takrat je zaživel pod na-
šo goro neznanski zmaj, ki mu
pravimo Lintvern. Vsak večer in
vsako jutro ga slišimo, kako pije
vodo iz podzemeljskega jezera in
čaka, kdaj bo mogel skozi streš-
no luknjo, ki jo bo naredil po-
tres, da zalije našo dolino in pož-
re zadnjo najlepšo dekllico, da se
bo tako maščeval nad tistimi, ki
so ga po pravici priklenili v črni
podzemeljski svet.

MOJCA: Kdo ga je zaprl v podzemeljsko
jamo?

ŠIME: Njegova hudobija.

GREGEC: Ali je bil Lintvern prej človek?

ŠIME: Bil, bil. Pa še kakšen človek.

PRVI PASTIR: Zakaj pa je potem postal zmaj?

ŠIME: Zato, otroci, ker je imel zmajevo
srce, zmajeve roke, njegove oči
pa so bile zelene kače in njegov
jezik strupen meč. In tisti mož,
ki je sedaj Lintvern, je bil nekoč
bogat, neznansko bogat in je
imel na našem Žirku svoj sokolji
grad, grad, ki je imel toliko vrat,
da nikoli nisi vedel, katera so
prava in skozi katera bo stopil
zmajski človek.

PRVA

PASTIRICA: Potem je bil pa zmaj prej hudo-
ben graščak ali vitez.

ŠIME: Najhudobnejši od vseh, ki so v
davnih časih gospodarili po slo-
venski zemlji.

GREGEC: Kako pa je potem postal Lint-
vern? To povejte, očka!

ŠIME: Saj ni postal. To je že bil in zato
se je v neki črni noči naš hrib
potresel, kakor drevo v viharju,
se razpočil in odprl. Zazijala je
zemlja v velikem brezdnu, in po-
žrla grad z zmajskim graščakom
in vsemi njegovimi prebivalci.
Nič drugega ni ostalo kakor ja-
ma, ki jo od zgoraj vsak dan la-
hko vidite.

DRUGI PASTIR: Prav mu je, Lintvernu.

MOJCA:

ŠIME: Lintvern nikoli, pač pa njegova
dobra hčerka.

GREGEC: Ali je imel Lintvern otroke?

ŠIME: Seveda. Saj je bil nekoč človek
kakor smo mi. Ko je bil še mlad
grofič, je nekoč na lovu zagledal
prelepo pastirico, tako lepo, da
je na Slovenskem ne bo nikoli
več take. Vsi gorski fantje so jo
čuvali in nihče si niti misliti ni
upal, da bi bila lepa gorska roža
kdaj njegova. Bila pa je dekllica
lepša od španske kraljične in in-
dijanske princeze. Pa ti prijaše le-
pega pomladnega dne okoli Žir-
ka graščak, jo zagleda, skoči s
konja, jo drzno pograbi, vrže na
belega konja in oddirja na svoj
sokolji grad. Roža, tako so tej
dekllici dejali, se ni prikazala ni-
koli več. Še tega ne vemo, kje je
pokopana. Graščak Lintvern jo
je vzel za ženo in dobila sta sina,
ki je takoj umrl. Pa je bilo prav
tako. Saj bi menda postal drugi
Lintvern, hujši od očeta. Nato
pa sta dobila še hčerko. Pripo-
vedujejo, da je bila še lepša ka-
kor mati in so jo imenovali Gor-
ski nagelj. Mati Roža je svojo
hčerko pritisnila na srce, jo po-
ljubila in tako hudo zajokala, da
ji je pri priči obstalo srce in je
umrla. Mala sirotna Nageljcvetka
pa je odslej rastla ob grajski dek-
li, ki je lepo skrbela zanjo. Ljud-
je še zdaj pripovedujejo, da so vi-
deli dekllico, ko je pozdravljala
skozi okno našo zeleno dolino.
Lintvern dekllice ni maral, ker ni
bila hudobna kakor on. Ko pa jo
je nekoč hotel prodati turške-
mu pašu, je bila zvrhana mera
njegovih hudobij. Grad se je stre-
sel in vse je izginilo in se zavilo v
črno skrivnost.

MOJCA: Tudi uboga dekllica?

ŠIME: Da, tudi ona. Pravijo pa, da bo
nekoč, ne ve se kdaj, zrastel iz
nad brezdna lep in čudno velik
Gorski nagelj in ta nagelj bo za-
čarana dekllica. Nagelj, poslušaj-
te, otroci, bo smel utrgati pošten
in pogumen pastir, ki bo z gor-
skim nageljnom prinesel srečo
svojemu ljudstvu v tej dolini.
Dekllica bo imela ključ do pod-
zemeljskih zakladov svojega oče-

ta. Deček pa se tega ključa niti dotakniti ne sme, sicer bo tudi njega požrl strašni Lintvern, ki bo takrat pridivil na dan in s podzemskim jezerom zalil našo dolino. Lintvernovi zakladi pa mu ne bodo prinesli sreče, pač pa dober pastir s čisto gorsko Nageljrožo ob sebi.

GREGEC:

(zamišljeno)

Kdaj se bo to zgodilo, stric?

ŠIME:

Morda danes, morda jutri. Nihče ne ve prav, kdaj.

PRVI PASTIR:

Morda bo junaški pastirček eden med nami.

ŠIME:

Samo eden, nihče ne ve, kateri.

DRUGI PASTIR:

Vsi moramo biti poštene in delavni.

ŠIME:

To je beseda, dečko! Srečen si, da danes živiš. Upaj, zato v svojo srečo in išči jo vsak dan.

TRETJI PASTIR:

Morda bom pa jaz tisti srečni junak?

ČETRTI PASTIR:

Nihče ne ve, morda bom pa jaz.

ŠIME:

Ne ugibajmo, le to Vam pravim, otroci, pripravite se. Sprelepa gorska Nageljroža se razcveta. Vse kaže tudi, da ni več daleč čas, ko ga bo naša dolina zelo, zelo potrebovala junaka in sprelepo Nageljrožo.

Otroci vstanejo, se zazro v gore in prevzeto zapoje:

Naše gore in planine v sončnem žaru se bleste,
mlado srečo in veselje išče tukaj si srce.
Dom, moj, gorska je vasica, hiša v toplem bregu tam,
gorsko cvetje in zelenje, ki za ves svet ga ne dam.
Gorski nagelj tu me čaka, da utrgam ga nekoč.
Srečen gorski naš pastirček mu pozdrav pošilja vroč.

(otroci med pesmijo polagoma odhajajo)

ŠIME:

(zase)

Brezskrbna mladost, kako si vendar lepa.

2. prizor

Tuji lovec z dečkom, ki vstopita že med pripovedovanjem proti koncu prvega prizora.

Lepo pojo vaši otroci, dedek.

Kaj bi ne peli, ko žive v tako lepem kraju. Saj je ves naš svet kakor večno lepa pesem.

(stopi bliže)

In je vse to res, kar ste pripovedovali otrokom?

Kaj bi lagal. Pri nas nič ne lažemo drug drugemu, tudi otrokom ne.

TUJI DEČEK:

(drzno pristopi in samozavestno govori)

Potem, očka, si slišal. Vse je res. Jaz hočem utrgati tisto lepo Nageljrožo, jaz in nihče drugi.

ŠIME:

Ne verjamem, dečko. Nisi zrastel na naših planinah. Nimaš v sebi poguma in dobrote naših pastirjev. To je skrivnost.

TUJI DEČEK:

Ne bojim se Lintverna. Vse, kar ste pripovedovali, je bajka za otroke. Sam pojdem v votlino in utrgam gorski nagelj, če je res tam. Saj me pustiš, očka, da pogledam.

LOVEC:

Poskusi srečo, sinko. Ne ubranim ti. Toda bodi previden. Ne hodi v neznane globine, ki še niso preiskane.

ŠIME:

Pohlep in prevzetnost ti narekuje ta načrt, oholi dečko! Beži iz našega kraja, dokler je še čas. Ne trgaj skrivnosti, ki ni zate.

DEČEK:

In vendar poskusim. Nikogar in ničesar se ne bojim. Gorski nagelj, če res kje raste, bo moj, samo moj. Juhe! Pojdim, očka. *(Lovec in deček odhajata preko odra.)*

3. prizor

(Gregec in Mojca prihajata od vaše strani.)

GREGEC:

Mama je rekla, da pojdite južnat, očka.

MOJCA:

Žgance je skuhala in s tropinami jih je polila.

ŠIME:

Grem, grem, otroka. *(Se obrne proti odhajajočemu lovcu.)* Tudi vi, gospod, lahko greste z nami. Za vse bo dovolj. V gorah je človek pač vedno lačen.

LOVEC:

Saj ni daleč planinska koča. Kaj bi nadlegoval.

DEČEK:

Med tem že lahko napravim načrt, očka. Pojdiva hitro. Zmajsko jamo že najdeva sama. Ti mi boš pomagal in stal zunaj na straži.

ŠIME:

Kakor hočete. Pri nas je pač doma gostoljubnost.

MOJCA:

Pojdimo, očka, da se ne shladi. In zvečer nam boste spet pripovedovali o gorskem nageljnu. Tudi midva z Gregcem bova poskusila. Sva se že zmenila.

ŠIME:

Oja, mnogi so že sklenili, mnogi. Gorski nagelj pa čaka samo enega. Pojdim, otroka. *(počasi odhajata.)*

hajajo, Gregec spotoma stopi na skalo, zasenči oči in gleda okrog sebe)

GREGEC: Ko bi bil jaz tisti eden! *(Nato zapoje):*

Pastirček na planini visoki sem doma,
kjer pasem ovčke bele veselega srca.

Varujejo me skale, studenček me poji,
in zlato sonce sije v pomladne moje dni.

Tu s ptički jaz prepevam, vasujem s cvetkami,
na gorski nagelj čakam, da ga utrgam si.

(Zamahne s klobukom, zauka in odhaja.)

Pastirčkova pesem:

Pastirček sem slovenski,
mi Gregec je ime,
Kot kralj sem na planini,
mi ne verujete?

Planine moje rožne
bogastvo moje so
in sončece nad njimi
najlepše je zlato.

Planike rože gorske
v veselje mi cveto,
da za klobuk jih vtaknem,
me vsak dan čakajo.

A jaz na nagelj rožo
Le čakal bom zvesto,
da vam jo vsem prinesem,
svobode rožico.

Z a s t o r

Druha slika

Podzemeljska votlina, kjer je priklenjen Lintvern in kjer čaka na rešitev sprelepa gorska Nageljroža.

1. prizor

LINTVERN:

(govori s presekanim, temnim, divjim glasom)

Pri vseh črnih besih podzemeljskega sveta, jaz sem zadnji slovenski Lintvern, ha-ha! Zadnji, da! Jezero solza slovenskih zaradi mene pretočenih, se suši, morda vendar zdaj se bliža konec moji sužnosti. Morda, kdo zna? Jaga baba v dnu jezera (kratek odmor). Poglej no, vratar, ti moj črni čuvar, se žrelo podzemlja že širi, odpira, da mogel stopiti člo-

vek bi vanj?

(ko pogleda v votlino)

Vse črno in grdo kot tisočletje je bilo, le jezero solza dobiva nov tok in preko divjega skalovja pleza k nam nekdo. Morda je sosed Krokodil ali pa varuh črnih vil? Naj bo kdor hoče. Srce mi zmajsko pravi, da nekaj se zgodilo bo: Se bo, se bo, morda še danes bo. Zatrobi v bojni rog, vratar, in vsi podložniki naj se ob meni zberejo. Takoj naj veter bo s teboj. Naj pridejo tudi gorski Nagelj, ga videti želim nocoj.

(trobi na vse strani, sliši se strahotno šumenje in nemir. Od raznih strani prihajajo, pisar, vitezi, in spletične)

Na vidim nje, kateri strl sem nekoč srce. Kje je gorska Nageljroža, da me potolaži njen pogled, za uro, ki se približuje.

(gleda v veliko knjigo ob strani)
Tako je tu zapisano, boji se te. Od svojega pradednega že dne. Uničevalec bil si sreče majhne in velike vse svoje žive dni pod soncem.

(nestrpno)

In vendar mora priti sem, ker se izhod nam približuje. Glejte, jezero solza človeških se suši. Spletični, privedita jo, naj Nageljcvetka spet živi.

Ključa nimava do nje.

Obleke nimava za njo.

Tu je ključ, bogastvo moje. Odklenita, privedita deklico in ključ tu sem mi prinesita. *(spletični odhajata)*

2. prizor

VRATAR:

Javljam. Podzemeljsko jezero vsi ha in se izteka na zemljo kot srebrna reka. Solze jezera so v bisere srebrne se v stoletjih spreminile. Iz trpljenja tlačanih, preganjanih, trpečih in ponižanih ljudi raste ob srebrni reki nova reka, ki ji pravijo Svoboda.

Svoboda?

In vse je drugače kot je v naših časih bilo. Ljudje tam zgoraj ukajo. Žrelo v noč kraljestva sile pa za zmiraj se zapira. Tam! *(Vsi gledajo in se prestrašeni umikajo)*

VRATAR:

LINTVERN:

VRATAR:

LINTVERN:

PISAR:

LINTVERN:

PRVA

SPLETIČNA:

DRUGA

SPLETIČNA:

LINTVERN:

VRATAR:

VSI POČASI:

VRATAR:

LINTVERN: Ne, ne, ne bo tako kot mislijo. Še enkrat planem na zemljo in si utrgam novo rožo – Svobodo. Pustite me, razklenite me, jaz sem zadnji zmaj slovenskega rodu, ha-ha!

PISAR: Lepše rože od naše Nageljrože ni in je ne bo, tako je tu zapisano.

LINTVERN: O vem. Njo čaka svetla sreča nova roža Svoboda, mene pa prekletstvo zla, ki sem naredil ga nekoč.

PISAR: *(se ozre proti prihajajoči deklici)* Glejte jo. Prihaja naša Zarja in veselje. Naša lepa Nageljcvetka.

3. prizor

(ob mehki godbi in topli luči prihaja izpod zemlja Nageljroža v spremstvu obeh spletičen in zapoje)

NAGELJROŽA: K luči, soncu jaz bi rada, iz teme in tega kraja, kjer ljubezni tople ni in človeške radosti.

O pustite me cveteti, o, pustite zadehteti, med ljudmi, kjer je lepo, moji materi bilo.

LINTVERN: Kdo ji je razodel skrivnost?

PISAR: Tihota in veličina časov. Tako je tu zapisano.

LINTVERN: *(zase)*

Morda bi mogel biti ob njem srečen tudi jaz?

PISAR: Sovraštvo in krivica sreče ne sadita.

LINTVERN: Tako je spet zapisano. Prej oh! Rad stresel breme bi raz sebe. Razbil gorovje nad seboj in kot vulkan bi se razbil po vsej dolini tod, da bi uničil srečo vso, ki jaz ne smem je uživati.

VRATAR: Javljam, skozi izginjajoče žrelo prilezel je nekdo, neznan nekdo.

LINTVERN: Nekdo, nekdo! Hu, strl ga bom sam s to pestjo. Dvorjani puščice napnite, vetrovi nočni zašumite, spletične skrite gorski cvet. Kraljestvo moje je grozota, hu, jaz sem zadnji Lintvern slovenskega rodu.

(Oder je za hip v temi in šumeče grozi).

4. prizor

(sicer boječe, a samozavestno)

Oprostite, ali je tu doma Lintvern?

LINTVERN: Kaj hočeš pri meni? Ha! Zdrobil te bom v sončni prah.

TUJI DEČEK: Oprostite, gospod Lintvern, prav nič nočem od vas. Le vašo Nageljcvetko bi rad videl.

LINTVERN: In kje si zvedel zanjo?

TUJI DEČEK: Ovčar Šime je pripovedoval otrokom o njej.

LINTVERN: Še to mi povej, nepridiprav, zakaj želiš videti mojo rožo.

TUJI DEČEK: Utrgal bi jo in nesel na svet.

LINTVERN: In potem? Potem? Govori.

DEČEK: Bi z njo postal bogat kot kralj. Ste slišali, ste videli? Tako kot jaz? Ho-ho! Le pridi, da boš videl njen obraz. Potem pa ti usodo tvojo bo pisal kakor meni – čas.

5. prizor

(oder se spet razsvetli, prikaže se v najlepšem času zakleta deklica in zapoje)

NAGELJROŽA: K luči, k soncu jaz bi rada, iz tem in tega kraja, kjer ljubezni tople ni in človeške radosti.

O, pustite me vzcveteti, o, pustite me zadehteti med ljudmi, kjer je lepo moji materi bilo.

DEČEK: *(poslušaj prevzet in prosi v pesmi)*

Pojdi z mano k luči, soncu; pojdi z mano v svet življenja, gorska roža hrepenenja, naj odtrgam te mehko.

(deček se približuje deklici, ki pa se z vidno bolečino odmika: med nemo igro naj bo godba)

PISAR: In zdaj si jo videl. Videl najlepšo slovensko deklico. A ker ti je srce v pohlepu umazano, ne moreš do nje. Ne boš mogel nikoli, nikoli do nje. Si razumel. In zdaj. Izgini! Za vedno.

LINTVERN: Podzemelske sile razživite se, razvihrajte se, moči teme in skrite naš zaklad, a njega strite v sončni sivi, mrtvi prah, ker jo je videl, a bil je vreden ni. Hu, kako to dobro stri!

Hu, več te ni, nepridiprav!

(v temi in burji izginja Lintvernov svet).

6. prizor

(Lovec naslonjen na drevo utrujeno govori:)

LOVEC: In videl je njo, sprelepo gorsko Nageljrožo, utrgati pa je ni smel, ker je ni bil vreden. Zaman ga čakam že ves dan, nikoli ga ne

bo nazaj. O sinko dragi, zakaj si segel drzno v neznano tujo skrivnost in hotel več kot mogel si doseči. O!

PISAR:

(sliši se le glas)

Tako je tudi njemu usodo pisal čas po vrednosti srca.

Z a s t o r

Tretja slika

Gorska pokrajina kot v prvi sliki. Gregec pase in poje.

1. prizor

GREGEC:

Pastirček na planini visoki sem doma,
kjer pasem ovčke bele, veselega srca.
Varujejo me skale, studenček me poji,
in zlato sonce sije, v pomladne moje dni.
Tu s ptički jaz prepevam, vasujem s cvetkami,
na gorski nagelj čakam, da ga utrgam si.

2. prizor

Mojca, Gregec

MOJCA: *(s cekarčkom v roki priteče in kaže)*

Poglej, Gregec. Tamle gre tuji lovec brez dečka.

GREGEC: Ali ni oče prav onega, ki je iskal v naši jami tisti nagelj, o katerem je pravil ovčar Šime.

MOJCA: Čudno, da ga Lintvern ni zmlel v sončni prah.

GREGEC: Saj morda ga pa je, le to se mi čudno zdi, da ni imel dečko toliko pameti, da bi vedel, da gorski nageljni ne cveto v jamah, ampak na naših planinah. Veš, Mojca, jaz ne bi šel tja, pa če bi dobil sto polnih skrinj zlata.

MOJCA: Jaz pa še stokrat manj. Bog le ve, kako se mu je tam spodaj godilo.

GREGEC: Kako, kako? Tako kakor se godi vsakemu radovednežu in sebičnemu. Ali misliš, da je šel doli v jamo samo zato, da bi rešil zakleto deklico?

MOJCA: Zakaj pa je šel, če ne zato?

GREGEC: Morda je šel tudi zato. Ampak jaz mislim, da je želel postati bogat.

MOJCA: Saj je prijetno biti bogat, ali ne?

GREGEC: Prijetno je že, vendar pravijo, da denar večkrat pokvari človeka, tako, kakor je Lintverna. In potem ne more biti več tako vesel in srečen.
(zauka)

MOJCA:

GREGEC:

MOJCA:

GREGEC:

MOJCA:

Dobro, da si mi povedal, Gregec. Veš, jaz sem že včasih mislila, ko bom velika in se bom poročila, da bi poiskala takega fanta, ki bi imel veliko denarja in lepo hišo. In kamenito srce, noričica. To bi bila srečna! Kakor dečko, ki se ni vrnil z Lintvernove jame.

No, saj to sem mislila le na skrivaj. Zdaj pa ne bom več. Slišiš, Gregec, otroci gredo po prisojni stezi. Gredo, da se bomo igrali. Pojdiva jim na proti.

Danes ne morem biti vesel. Mojca, veš, morda zdaj nikoli več ne bo zrastel tisti gorski nagelj, ker ga je prevzetni deček razžalil in razhudit Lintverna. Smili se mi uboga deklica v jami in ne morem biti vesel. Res ne morem.

Morebiti pa le ne bo tako hudo. Lintverna ni nič več slišati in studenček, ki je zažuborel iz pod skale, je čisto srebrn in si že dela strugico po planini. Pojdimo pogledat. Otroci so že tu.

3. prizor

OTROCI ZAPOJO:

Glej 1. stran.

Otroci posedajo in se pogovarjajo.

PRVI: Kam sta izginila Gregec in Mojca.

DRUGI: Bosta že prišla, saj sta slišala našo pesem.

TRETJI: Ali ste slišali, da naš Lintvern nič več ne pije vode iz tistega podzemljskega jezera, o katerem pravijo, da bo nekoč zalilo našo dolino.

PETI: Da bo še bolj hudo, kakor takrat ko so pesoglavci divjali po naši deželi.

ŠESTI: Naša stara mama pa še to ve, da se bo Lintvern ob onile troglavi skali razbil na sedem kosov in bo njegova kri brizgnila tja do Snežnika. *(Otroci se začudijo strašni predstavi)*

PRVI: Po tistih hudih dneh bodo spet prišli lepi časi in takrat bo prišel junak iz našega ljudstva, ki bo prav zares utrgal gorski nagelj in z njim prinesel svobodo, mir in lepe nove čase, v katerih bomo vsi zadovoljni.

DRUGI: O, da bi bilo vse to kmalu, dokler še mi živimo.

TRETJI: Ovčar Šime je dejal, danes ali jutri.

ČETRTI: Tuji fant je razhudil Lintverna. Boste videli, da zdaj ne bo tako kmalu.

PETI: Hotel je ukrasti podzemeljske zaklade, pa ga je Lintvern zmlél v sončni prah.

ŠESTI: S takimi rečmi se ne smeš igrati.

PRVI: To je dobro, da nismo mi prvi poskušali. Smo vsaj še zdravi in živi. Hopsasa! *(se zavrti)* Kaj ko bi se malo zavrteli.

TRETJI: Dajmo in še kaj zapojmo zraven, da nas bosta slišala Gregec in Mojca.
(Otroci se primejo za roke in zapoje).

Na planini naši, hoja, hoja, ho!
Vedno v vsakem času je lepo,
Kadar sonce sije ali dežek gre,
Kadar sneg pobeli drage nam gore.

Hoja, ho, v planinah naših vedno je lepo.

Na planince naše, hoja, hoja, ho,
vedno v vsakem času hodimo
gori na planincih zdravje je doma
in veselji čisto mladega srca.

Naše drage gore, hoja, hoja, ho,
zvesti vedno vam ostanemo,
kakor vi branili bomo dom in rod,
čuvali mu meje naše vsepovsod!

4. prizor

MOJCA: *(stopi na skalo)*
Gregec, kje pa vendar si?

PRVI PASTIR: Pri nas ga ni. Morda je šel zavračat kravo?

DRUGI: Morda se je pa izgubil še sam.

TRETJI: E, kaj še. Vsak kotiček naših gor pozna bolje kakor mi.

ČETRTI: Pokličimo ga vsi skupaj.

VSÍ OTROCI: Gregec! Lop, lop, lop!

MOJCA: Ni ga. Prav nikjer ga ni.

PRVI OTROK: Pojdimo ga iskat.

DRUGI: Pojdimo hitro, da ne pade v Lintverno jamo.

MOJCA: *(še enkrat zakliče)*
Gregec, kje si? Oglasi se vendar!
(otroci se razidejo na vse strani. Na odru se vse umiri, razsvetli in pripravi za nastop gorskih rož, dejanje prehaja v pravljico.)

5. prizor

ROŽA PLANIKA: Nova pomlad gre preko gora in nas prebuja iz skalnega sna.

Planike, sestrice, rože višin,
smo v soncu in vetru se spet prebudile.
(nežen nastop gorskega cvetja)

PLANIKE: *(pojo)*
Rožno čudo gor slovenskih,
tihe bele rože smo,
po vrhovih nedosežnih
me planike cvetemo.

V vetru, mrazu, prekaljene,
v skalnih rušah porojene,
topla smo skrivnost višin,
hrepenenje smo dolin.

PRVA ROŽA: Lepša skrivnost od nas se odpira v naši bližini.

DRUGA ROŽA: Mehak vonj se širi preko goličav.

TRETJA ROŽA: Čutite. Vedno lepše dehti okoli nas.

ČETRТА: Poiščimo novo rožo, ki je vzknila iz srca planin.

PETA: *(začudeno)*
Glejte jo, tam raste.

VSE PLANIKE: Sprelepa gorska Nageljroža.

PRVA ROŽA: Ogradimo jo, da je ne utrga zlobna roka.

VSE PLANIKE: Čuvajmo jo, kraljico gora.
(v lepi sliki posedejo okrog gorskega nageljna.)

4. prizor
Pastirček Gregec vstopi. Govori zase.

GREGEC: Naše gore in planine. Kako ste lepe! Nikoli bi jih ne zapustil četudi bi bil tako srečen, da bi našel Nageljrožo.
(zagleda Planike)
Planike, prelepe naše gorske rože! Ne bom vas neusmiljeno trgál, Samo pogledal bi vas rad in vas pobožal mehko. *(zagleda Nageljrožo)* Joj, kaj pa je tam? Iz mahu pod sivo skalo raste, joj, ali vidim prav? Sprelepa gorska Nageljroža? *(premišljuje)* Nisem utrgal rože planike, se smem dotakniti gorskega nageljna? In vendar moram. Rešil bi rad Lintverno hčerko, rešil našo dolino pred hudobnim Lintvernom. Nič drugega. Grem. Le nekaj korakov še splezam po skali navzgor. *(Pleza proti nageljnu, plani-*

ke zro dečka in se zgrnejo v lepo sliko).

Sprelepa gorska Nageljroža! *(Deček stegne roko in hoče utrgati nagelj. Med prijetno glasbo deček poljubi odtrgan cvet, v tem trenutku rahel grom, tema, nagelj se spreminja v deklico).*

5. prizor

NAGELJROŽA: *(zapoje)*
Iz teme in tihe groze
v svetel dan sem se zbudila,
da s teboj, junak moj dragi,
bom lepote se napila
v sončnem zlatu teh gora
sredi ljudstva slovenskega.

GREGEC: *(zapoje)*
Pojdi z mano, gorska roža, pojdi
z mano tja domov! Sem pastir-
ček jaz planinski, s tabo pojdem
prek bregov.
Časi hudi so minili, svobodno ži-
vimo zdaj,
Lintvernov ni več med nami,
pojdi v naš planinski raj.
OBA OTROKA: Pojdiva v življenje novo,
v zarje svobodnih gora,
kjer sva od pradednih časov
že midva oba doma.

6. prizor

MOJCA IN OTROCI:
MOJCA: *(še zunaj)*
Gregec, Gregec, kje si vendar?
Tu sem, Mojca. Pridi pod vrh.
MOJCA: *(vstopi)*
Joj, Gregec! *(zagleda oba otroka in obstane brez besede).*
GREGEC: Glej, Mojca, utrgal sem Nagelj-
rožo.
MOJCA: Sprelepo gorsko Nageljrožo.
Zdaj bo vse dobro.
NAGELJROŽA: Bi želel, moj dragi junak, ključ
od Lintvernovih zakladov?
GREGEC: Dovolj sem bogat brez zakladov
podzemlja. Mlad in zdrav in svo-
boden ob tebi, prelepa gorska
Nageljroža. Kaj hočem še več?
(otrokom, ki prihajajo)
MOJCA: Hitro, hitro na Počivalnik pod
vrhom. Tam sta Gregec in — saj
ne morem reči — Ona.

7. prizor

Otroci se zbirajo

PRVI PASTIR: Joj, Gregec, ali je res?
GREGEC: Vse je res. Utrgal sem Sprelepi
gorski Nageljcvet. Zdaj je med
nami.

DRUGI PASTIR: In hudi časi so minili.
TRETJI PASTIR: Podzemeljsko jezero bo usahni-
lo.

ČETRTI PASTIR: Lintvern se je spremenil v črno
skalo sredi tistega jezera.

PETI PASTIR: Nikoli več ne bo strašil po naši
deželi.

ŠESTI PASTIR: Glejte, vse je tako, kot je pravil
ovčar Šime.

PRVI PASTIR: Ni pa učakal časa, da bi videl,
našo planinsko rožo.

GREGEC: Mi jo bomo čuvali. Sprelepa
gorska Nageljroža je naša skupna
sreča na svobodni zemlji, kjer
bomo delali in se veselili življe-
nja.

OTROCI: *(obstopijo Gregca in Rožo in za-
pojejo):*

Naše gore in planine . . .
Gorski nagelj, mlada sreča,
z nami v svobodo zdaj gre,
v domu vedno naj slovenskem
nageljcvet toplo cvete.

GREGEC IN NAGELJROŽA ZAPOJETA SAMA:
Pojdiva v življenje novo,
v zarjo svobodnih gora,
kjer smo od pradednih časov
vsi Slovenci že doma.

VSİ OTROCI NADALJUJEJO PESEM:

Pojdimo z bogastvom novim,
lepšim od zakladov vseh, s svojo
čisto mlado srečo, ki cvete nam
vsem v očeh.

K O N E C

Spisano dne 10. oktobra 1952 v Žireh.

Maršotna jama

Mladinska spevoigra v treh slikah

OSEBE:

MARIOTTA — MARŠOTA lepa tuja žena,
gospodarica na Ledinici
MAVRO — njen oskrbnik
GLASNIK GOSPE MARIOTTE
VOJKO, deček z Vrsnika
SPOMINKA — Vojkova sestra
PASTIRJI IN PASTIRICE
LEDINSKE ŽARKŽENE
GUSO — morski razbojnik
VEŠČA — Usoda
DEKLE
GLAS RECITATORJA
POLJANSKI FURMANI
MLADINSKI ZBOR

Prva slika

Prijazna domača ledina, ki prehaja v hribe. Na enem izmed njih je Mariottin grad. Med senčnimi lipami plešejo vile — žarkžene.

1. prizor

(Žarkžene, 6 do 8 prihajajo na oder)

PRVA: Na sončni tej ledinici,
v prelepi tej dolinici
zaplešimo svoj zadnji ples,
potem se izgubimo v noč ...
žarkžene teh bregov,
ki rože sreče smo sadile
in svetel mir ljudem delile
od pradavnih že rodov.

ŽARKŽENE: *(vse zaplešejo in zapoje)*

Oja, žarkžene smo sončnih slovenskih gozdov,
oja, žarkžene smo toplih slovenskih domov
oja, smo čuvala nežno slovensko zemljo,
oja, a danes žarkžene zapuščamo jo.

DRUGA: Razloži, Sončna, nam skrivnost, zakaj
odhajamo odtod?

SONČNA: Začenja jutri nov se dan za tukaj biva-
joč slovenski rod.

TRETJA: Kako, razjasni, Sončna, nam temo
skrivnostno.

SONČNA: V mir in tihoto naših gozdov se dvig-
nil je mrzel in tuj na gori tam grad.
Grad brez srca, kjer sta le bes in zloba
doma. So okna tega gradu oči strašne,
ki srečo vsako uroče.

ČETRTRA: Kako ime je hudobiji, ki stanuje v gra-
du tam?

SONČNA: Mariotta, tuja žena, ni slovenskega ro-
du, divje lepa in mogočna, brez srca in
brez sramu. Zemlje lačna in pohlepna

kot hijena tam v puščavi, rada bi gos-
podovala po Poljanski vsej dolini. V
očeh ognjeno-črnih besov sedem ji go-
ri, kamor stopi njena noga, živo bitje
zaječi.

PETA: Zaječi? O bežimo iz Ledine, o beži-
mo na višine, kamor človek še ne mo-
re, kjer še zloba ni doma.

ŠESTA: Tja v višave Bogatina, kjer nas nihče
ne pozna. Kjer ne rastejo gradovi; svo-
bodno dehte cvetovi.

VSE: *(spet zarajajo in zapoje)*

O planina, tiho lepa, sončno zlati gor-
ski dom,
vate hrepenenje naše zgublja v večni
se zaton.

O planine ve slovenske, lepših več na
svetu ni,
o zato srce je bolno, ko od vas beži.

SONČNA: Še zadnjič razlijmo žarkžene svoj sij v
zeleno dolino, kjer človek živi, človek
slovenski, ki rad nas ima in nas žark-
žene, ljubeče pozna. Kadar se v večer
bo žarilo nebo iskalo žarkžene bo nje-
govo oko.

VSE: Teško je slovo!

SONČNA: Že ona prihaja, dvignimo se na pota
samotna, v neznane gore!

2. prizor

*(na skalo v ozadju stopi Mariottin glas-
nik — zatrobi v rog)*

GLASNIK: Hohoj, hohoj, gospodstvo novo! Gospa
Mariotta v svoj grad zdaj gredo. V tem
gradu odslej se bo pravo delilo in gra-
du mogočnemu vse bo služilo, hohoj,
hohoj!

3. prizor

*(otroci, pastirji in pastirice prihajajo
radovedno od vseh strani)*

PRVI: Ste slišali, odkod ta glas?

DRUGI: Morda je volk zatulil, morda se zmaj
tam v naši gori je prebudit?

TRETJI: Morda na zbor nas vabi starešina?

ČETRTRI: Ne, ne! To ni bil glas roga, tujega in
mrzlega.

PETI: Poglejte, nebo se vse je spremenilo.
Nekaj hudega prihaja nad nas.

ŠESTI: Da, da, tam od gradu, kjer ni več na-
ših lip.

SEDMI: Pravijo, da so žarkžene zapustile naše
gaje.

OSMI: O potem bo res od nekod nad nas
prišlo hudo.

DEVETI: Le odkod, če ne od tam, tam iz gradu.

PASTIRICA: *(vstopi)*

Videla sem jih, žarkžene sem videla,

ko so odhajale. Ob studenčku pod gozdom so se zbrale in lipe so čudno šumele v slovo. Studenček pa narašča v potok, morda iz njihovih solza? Pojdite gledat!

OTROCI: *(vstanejo v začudenju)*
Žarkžene so jokale in odšle . . .

PRVI: Potem začenja se za nas gorje . . .

PASTIRICA: Pojdimo tja, morda nam potok kaj pove, srebrno žubori.
(otroci se pomaknejo v ozadje, sliši se šumenje potoka)

GLAS: Žarkžene so odšle, loko orosile so solze,

PASTIRICA: Odšle so, pojdimo za njimi, dokler jih spet ne najdemo.

OTROCI: *(zapojo)*
Naše lipe v noč šumijo
mehko pesem žarkžena,
ki jih le srce slovensko
v noči čuje in spozna.
Oja — tidra — lepa je pesem žarkžena.

GLASNIK: *(v ozadju)*
Hohoj, gospodstvo novo, gospa Mariotta v svoj grad gredo. V tem gradu odsej se bo pravo delilo, hohoj.

OTROCI: *(preplašeni obstoje in poslušajo)*

PRVI: Že spet neznani glas, bežimo!
(zbeže z odra)

4. prizor
(Mariotta in oskrbnik Mavro)

MARIOTTA: *(lepa in ohola)*
Lepše kot v cesarskem Rimu se počutim tu v divjini,
tu v prelesti gor neznanih, kjer bom sama kraljevala — Mariotta, jaz, kraljica.
Tu nihče ne bo na poti moji sreči in lepoti.
V zlatu tu se bom kopala in življenje uživala, Mariotta brez srca . . . ha, ha.

MAVRO: Brez srca, o kneginja!

MARIOTTA: Zakaj ni pripravljeno ljudstvo za slavnostni sprejem, ničvredni oskrbnik?

MAVRO: Po hribih daleč naokrog ljudje so razkropljeni, ne znajo se še klanjati, prositi in dajati . . .

MARIOTTA: To vse jih nauči tvoj bič.

MAVRO: Zdrobi, a nikdar ne nauči, ne poznaš še teh ljudi, kneginja prejasna.

MARIOTTA: Kako to meniš, dečko?

MAVRO: Niso kakor mi — mladi svobodni Slovani, ki živijo tod okoli.

MARIOTTA: Rod obrskih so sužnjev, ha! Jaz pa ponosna sem Rimljanka, ki bom odslej jim vladala, gospodovala in širila gospodstvo svoje, dokler si ne utešim vseh želja in pridem do morja beneškega,

kjer čaka me . . . pa kaj bi to pripovedovala.

MAVRO: Bojim se, da ti ne uspe načrt.

MARIOTTA: Ne veš, da ženska more vse. In jaz sem Mariotta. Najbogatejša hočem biti in če bi stopala po glavah vseh ljudi.

MAVRO: . . . Joy, strašna si, o kneginja!

MARIOTTA: *(zasliši otroške glasove)*
Odkod glasovi?

MAVRO: Glej, otroci tam pri studencu. Boje se te, zbežali so.

MARIOTTA: Tako je prav, boje naj se. Želim jih videti. Otroci sem! Lepi so otroci teh ljudi! Privedi jih v grad, služili mi bodo.

MAVRO: Poskusil bom, prejasna kneginja!
(Mariotta odhaja)

5. prizor
Otroci in oskrbnik

MAVRO: *(se bliža otrokom)*
Ste videli, kako je lepa, bi hoteli ji služiti in stanovati v lepem gradu?

PRVI: Lepa je, a dobra ni, jaz se je bojim.

DRUGI: Ne bom ji služil, ne, raje sem pastir na gori.

TRETJI: Svobodnih kmetov smo sinovi, nikomur nismo še služili.

MAVRO: Zdaj boste. Drug prihaja čas.

DRUGI: Kajne, z gradom tamkaj gori in z ženo tujo brez srca.

TRETJI: Žarkženam ni bilo treba služiti. Ne pojdemo.

PRVI: Bežimo odtod. V svobodnih gozdovih smo doma, kjer ni gradov.

DRUGI: Slišite, žarkžene vabijo, bežimo čez gore za njimi.

TRETJI: Hitimo brž domov, v samoto svobodnih gozdov.
(otroci odhajajo hitro)

6. prizor
Oskrbnik sam

MAVRO: *(zase)*
Naj zbežim za njimi, ali naj služim njej, ženski brez srca, ki se je v svojem pohlepu zatekla v slovenske gore, da bi tu zavladata do zdaj srečnim in svobodnim ljudem in tako nasitila svoj divji bes in pohlep po zlatu. Za njimi grem, ne, ne upam. Ob njej bi se nekoč morda dvignil tudi jaz. Kako naj izvršim njen ukaz? Otroke v grad. Počakam pač.
(stopi za drevo, sede in čaka)

7. prizor

Vojko in Spominka
(ljubek otroški nastop)

VOJKO: Kje rastejo spominčice, kako si rekla?
SPOMINKA: Desno od Ledinice, tam ob Šumevčku.
VOJKO: Celo naročje jih nabereva za praznik Vesne.

SPOMINKA: Kako bo tedaj pri nas lepo. Na belem konju bo prijahal junak z Vipavskega in vzel našo Zarjo s seboj.

VOJKO: Ves teden se bomo veselili in rajali.

SPOMINKA: Spominčice so rože naše Zarje.

VOJKO: Na vseh oknih bodo cvetele. Mnogo, mnogo jih morava nabrati.
(godba, trgata rože, nato zapojeta)

VOJKO IN
SPOMINKA): *(pojeta)*

Spominčice, spominčice, ve sinjeoke rožice,
o zvestem srcu pravljico pripovedujete lepo:

Nekoč živel je mlad pastir, v zeleni gori užival mir
in čakal na spominčico, prelepo svojo rožico.

In utrgal je spominčico, v dolino rožno šel je z njo.
Izgubil tam je rožico, še danes joka se za njo . . .

8. prizor

Prejšnja, Mavro

MAVRO: Lepo pojeta, otroka, hočeta cekin?

VOJKO: Kaj je to, pri nas nimamo tega.

MAVRO: To je zlato, za katero lahko kupiš grad in obleko in vino in konja.

SPOMINKA: Pokažite, rada bi videla, kaj je to.

MAVRO: Pojdita z menoj v oni beli grad. Tam zapojeta in dobila bosta mnogo bleščečih cekinov.

SPOMINKA: Pojdiva, Vojko. Očetu jih dava in oče bo kupil konja.

VOJKO: Bojim se. Koliko pesmi sva že zapela pod našo lipo, pa nama še nihče ni dal cekinov!

MAVRO: Imajo jih samo na gradovih. Pojdita z menoj, našla bosta srečo.

SPOMINKA: Pojdiva, Vojko, do večera se vrneva.

MAVRO: Do večera, še prej. Le zapela bosta prelepi gospe, ki v gradu stanuje, dobila plačilo in tekla domov.

VOJKO: Nikar, Spominka, jaz se bojim.

MAVRO: Lepe gospe se ni treba bati. Morda je žarkžena, ki si je naredila grad v vaših hribih.

SPOMINKA: Da, da, žarkžena bo, naše žarkžene so dobre. Glej sonce zahaja, takrat so najlepše. Pojdiva, Vojko!

VOJKO: Samo za eno uro, nič več. Zvečer se že začenja naš praznik.

MAVRO: Vse je dogovorjeno. Le hitro pojdimo. Dobila bosta cekinov.

VOJKO: Joj, Spominka, kako je meni čudno hudo!

MAVRO: *(priganja)*

Takoj bomo na gradu, takoj, takoj.

Pojdimo!

(vsi odhajajo)

9. prizor

Nastop poljanskih — gorenjskih furmanov

PRVI: *(stopi na skalo in zatrobi v rog)*

Halo, halo, vsi pod Ledinico, vsi furmani mladi, ki radi v Trst bi šli.

DRUGI: *(vstopi)*

Kaj je tako važnega, zakaj kličeš?

TRETJI: Na pot gremo, še nocoj, še nocoj!

PRVI: Naravnost v Trst in nazaj.

ČETRTI: Kaj bomo tja vozili in kaj nazaj?

PRVI: Tja les in bogastvo naših gora.

PETI: In nazaj?

PETI: Nazaj pa skrinje z zlatom okovane, beneška ogledala in kamine iz Milana, preproge kakor mah mehke za grajske njene kamrice.

DRUGI: Ho, to bo potovanje! Kedaj odrinemo?

PRVI: Takoj! Nocoj po polnoči, ko petelini odpojo, gremo izpod Ledinice, ker gre njen oskrbnik z nami.

PETI: Li ceni pesem, vinček, he?

PRVI: To vse ga naučimo mi. Torej pripravljeni bodimo nocoj po polnoči tu pod Ledinico.

(Furmani zapoje)

Kdor židano voljo imeti želi,
naj furman postane, tako kakor mi.

Od Loke do Trsta voziček drdra,
je furman povsodi na svetu doma.

Konjiči peljajo leseno zlato,
na vozu pa furmanček dremlje sladko.

Zapojte, zavriska za tretjo goro,
da doli v Benetkah ga slišijo.

Na svetu pač lepšega ni več stanu,
kot je naš furmanski, hu, juhuhu!

Z A S T O R

Druga slika

Lepo urejena grajska dvorana, poseben poudar na skrinji z zlatom

1. prizor

Mariotta, Vojko in Spomenka

MARIOTTA: Dolgočasim se, zapojta mi novo pesem!

OTROKA: *(zapojeta pesem o spominčici)*

MARIOTTA: Želim slišati drugo, o junaku na belem konju!

OTROKA: *(zapojeta)*

Na belem konju dirja
po polju mlad junak,
na svojo Zarjo misli
slovenski korenjak.

O fantič, fantič dragi,
zajašem naj s teboj
tja v svobodne gozdove,
kjer dragi dom je moj!

MARIOTTA: *(zadovoljna posluša)*

Lepo pojeta, poslala vaju bom v italijanske šole, da bosta okras mojemu domu. Tudi k meni bo nekoč prijahal junak in jaz postanem zlata kraljica, ki bo vladala vašemu ljudstvu.

VOJKO: Prejasna gospa, pustite naju domov!

SPOMINKA: Imejte sami svoje cekine, a naju pustite domov.

VOJKO: Odkar ste naju zaprli, se joče nebo.

SPOMINKA: In najina mati bo iztočila oči od žalosti.

MARIOTTA: Ne razumem vajinih prošenj in solza. Kaj vama je pri meni hudega? Ubogala bosta, sicer vaju prodam in spremem v svetle cekine.

SPOMINKA: *(zajoče)*

Jož, zakaj sem verjela tistim grdim cekinom!

MARIOTTA: Obriši solze, nobene besede več o tem! *(udari z nogi)*

DEKLE: *(vstopi)* Želite, prejasna kneginja?

MARIOTTA: Otroci rajavci naj pridejo sem!

DEKLE: Takoj! *(odide)*

2. prizor

Mariotta, 8 do 12 otrok prihaja, enako oblečenih, ki se ji priklonijo

MARIOTTA: Zaplešite, da vidim napredek. Moj praznik se bliža!

(otroci pojo in rajajo:)

Zemljica, zemljica draga,
kako te jaz ljubim toplo,
tu zibelka moja je tekla
in mamica pela tako:
Tidro, tidro, o duša, tidro!
Žarkžene po naših so gajih
plesale v pomladni večer,
nam mlado so srečo nosile,
trosile domači so mir.
Tidro, tidro, o duša, tidro!

MARIOTTA: *(jezno)*

Molčite o žarkženah, kaj nič drugega ne znate?

PRVI: To je naša pesem, druge ne znamo.

DRUGI: To je slovenska pesem.

MARIOTTA: Naučim vas drugo pesem v mojem napevu in besedi. Še danes!

PRVI: Nismo prišli, da bi vam služili.

DRUGI: Mi smo svobodni slovenski otroci in smo prišli, da vas razveselimo.

MARIOTTA: Ha, upirali bi se radi, slovenski sužnji. Niste hoteli moje dobrote, začutili boste bes. Izprememim vas v svoje zlatoto. Izginite!

(otroci potrti odhajajo, sliši se oddaljena pesem o spominčicah)

3. prizor

Mariotta, sama

MARIOTTA: Niti teh slovenskih otrok ne morem pridobiti s svojim zlatom. Zakaj ne? Meni pa je zlato vse, vse, življenje in luč, sreča in ljubezen. Težko okovana skrinja se polni z njim. Po mojih hodnikih se vijejo mehke preproge. Sobane bleste v razkošju srebra. In še mora rasti bogastvo. Zlata kraljica hočem biti, pa četudi brez srca, ha! Mavro, slišiš, pridi gori! *(ga pokliče skozi okno)* Mavro, hoj!

Mariotta, oskrbnik

MAVRO: Želiš, prejasna Mariotta?

MARIOTTA: Kje imaš ključke od mojih kleti in podzemskih zakladov?

MAVRO: Tukaj, sicer pa jih čuvajo trimetrski zidovi in tvoja sila.

MARIOTTA: In kaj so povedali vozniki, ki so se vrnili iz Trsta?

MAVRO: Vsi govore o tvojem bogastvu. Ob morju čaka jadrnica na tvoj ukaz. Z vozniki pa je prišel neznan človek. Izgleda kakor morski gusar.

MARIOTTA: Tako je prav, vse gre prav, naj vstopi gusar. Pokliči ga!

5. prizor

Mariotta, gusar

GUSAR: *(hlapčevsko, priliznjeno)*

Zvezda bagdadska! Srečen sem, da smem stati pred teboj!

MARIOTTA: Kako gre kupčija, Guso?

GUSO: Tvoje misli spreminjam v zlato. Reci, kaj še želiš!

MARIOTTA: *(užaljeno)*

Ljudje tod, v tej mrzli zemlji me prezirajo, celo otroci, in vendar ne grem

odtod. Maščevala se bom, uničila bom vse, vse!

GUSAR: Kako si nespametna, spremeni jih v zlato in ti bodo v korist.

MARIOTTA: Kako, govori jasno!

GUSAR: Naložimo jih na vozove, odpeljemo – recimo, domov. Dalje bom že jaz skrbel. Pokaži mi upornike!

MARIOTTA: Polne so jih moje ječe, otroci pa so na Ledinu za zidovi.

GUSO: *(gleda skozi okno)*
Samo zdravje in lepota. Bajna kupčija! Rabi jih Tunis, Alžir in Egipt.

MARIOTTA: Dogovorjeno, tebi izročam upornike. Spremeni jih v zlato.
In kaj dela moj oče, kaj Dijo?

GUSO: Pripravljajo se, da pridejo, ko jim praviš pot do gospostva v tej deželi. Z vojsko bi bila tvegana pot in uspeh premajhen. Z zvezami in kupčijami gre bolje. Odlično njihovo orodje si, ti Mariotta. Boljšega niso mogli izbrati. In vendar postajam malodušna . . .

MARIOTTA: Bojiš se slovenskih pastirjev? Pomagal ti bom. Nisem zastoj morskemu gusar.

GUSO: Dobro, Guso! Pogovori se o načrtu z Mavrom, jaz pa medtem pripravim otroke. Počakaj še trenutek, Guso! *(se skloni na okno)* Otroci, slišite, otroci, pridite gori!

6. prizor
Otroci, prihajajo v skupinah

MARIOTTA: Sedite, otroci! Mož, ki ga vidite, mi je prinesel lepih in veselih novic, zato se boste še nocoj vrnili v svoje domove. V slovo mi pa še enkrat zaplešite in zarajajte.
(sledi otroško raje ob pesmi Zemljica, nato pesem Na belem konju)

MARIOTTA: *(prijazno)*
Tako, razveselili ste me. Zdaj pojdite in se pripravite, še nocoj boste šli domov.

OTROCI: Domov, domov, še nocoj, še nocoj! *(veseli odhajajo)*

GUSO: Ti glasovi, te postave. Egipt in Rim ne premoreta podobnih. Kraljica boš, Mariotta!

MARIOTTA: Zdaj sem spet pogumna. Torej še nocoj, zvesti moj Guso!

7. prizor
Prejšnja, oskrbnik

MAVRO: *(hitro)*
Vozniki so že tu. Pripravljani so!

MARIOTTA: Daj jim piti, upijani jih!

MAVRO: Mrki so, nocoj ne govore in ne pijo.

GUSO: Jaz pojdem med nje, upijanim jih do

smrti, če treba, haha!

MAVRO: Predrzen in hudoben je vajin načrt, zato se bojim, da ne bo uspel.

MARIOTTA: Začeli smo, zdaj je treba nadaljevati, boriti se in zmagati . . . Za zlato vse!

GUSO: Temna je noč. Za gorami grmi, naravne sile so z nama.
Mariotta, kmalu boš najbogatejša kneginja na zemlji.

MARIOTTA: Guso, ti pa postaneš moj blagajnik in . . . lakaj.

GUSO: Morda še kaj več, zvezda beneška. Pojdiva na delo! *(odideta)*

8. prizor

MAVRO: *(zase)*
Pustolovka! Gusar, prehitel bom vajin peklenski načrt. Toda, kako?

9. prizor
Vojko in Spominka, Mavro *(pritečeta na oder, ljubko)*

VOJKO: Ujemi me, Spominka, ali znaš še teči?

SPOMINKA: Saj se bova doma lovila, zdaj se pa raje pogovarjajva. Tam ob stezi na Vrsnik naju bodo izpustili. Stopila bova z voza, potem se bova prišla takole za roke. Zunaj bo že noč, samo zvezdice bodo migljale. Potem pojdeva po stezici mimo polja, skozi brezov gozdič do ovinka, kjer je velik kup kamenja. Tam bova stekla, saj veš, divji mož. In potem se bo tam gori na hribcu prikazala hiša.

VOJKO: In potem bova vso pot tekla, tekla. Morda bo gorela še leščerba. Pod okencem v hiši bova počakala in poslušala.

SPOMINKA: Ali pa zapojeva o spominčicah.

VOJKO: Da, zapela bova in potem potrkala na vrata in na okno.

MAVRO: *(se otrokoma previdno bliža)*
Ne, ne bo tako, kakor mislita in govorita.

OBA: Zakaj ne, saj gremo domov.

MAVRO: Ne domov, v sužnost vas hočejo prodati, da bo lilo novo zlato v Mariottine skrinje.

OBA: Prodati, o bežimo, bežimo iz gradu.

MAVRO: Da, bežite, dokler še morete. Pomagal vam bom. Mračni se že. Pojdita med otroke za obzidjem in jim povejte: Ne verujte lepim besedam pohlepne kače.

VOJKO: Kaj naj naredimo, povejte, prosimo!

MAVRO: Ne izprašujte. Oči odprite in bodite pogumni. Pojdita hitro! Vsaka minuta je dragocena.

SPOMINKA: Žarkžene nas bodo varovale. Pojdiva, Vojko!

10. prizor

MARIOTTA: (*zmagoslavno vstopi*)
Zdaj se bo zgodilo. (*sede k oknu in opazuje*) Vozniki so pripravljeni. Guso žari. Otroci brezskrbno plešejo in sanjajo. V mojo skrinjo pa bo lilo zlato, najlepše zlato. Kmalu bo polna in potem sedem nanjo — zlata kraljica za vedno. Ne v teh gorah, ob morju, v Benetkah, v marmorni palači. (*razburjeno vstane in gleda*) Kaj je to? Tam. — Ogenj. Moja pristava gori. Preko obzidja lezejo črne, divje sence. Puščice brne po zraku. Kdo je, kaj je? Izdaja! Moje zlato! Zlatooo!

GLAS: (*zunaj*)
Odprite ječe, ječe, ječe!

MARIOTTA: (*divje*)
Guso, pomagaj, izdana sem!

GLAS:
Beži, beži, Mariotta!

MARIOTTA: Divja tolpa upornih ljudi. Kako se je to zgodilo? Ne, ne bom bežala. Čuvati moram vendar svoje zlato, svoje ljubljeno zlato. Kje si, skrinjica draga? Čuvala vas bom do smrti, cekinčki, otročički, vi mi ostanete zvesti, da, zvesti. (*zunaj vrišč, ropot. Mariotta se de na skrinjo in žvenklja s cekini*)

11. prizor

(*Preko odra gre siva vešča Usoda. Z dolgo palico se dotakne Mariotte in govori:*)

USODA: Prah in pesek, nič, tema in hudobija — vsebina tvojega srca. Prokleta, Mariotta, bodi od trenutka ti tega. Na skrinji svoje hudobije in pohlepa boš sedela. O tvoji črni zlobi pesem bo slovenska pela. Hu, kako je mraz, kako strašno, kjer ni srca — sredi zlata.

(*Vešča odhaja. Na odru tema, blisk, grom. Dvorana se spremeni v jamo, na črni skrinji sedi zelen pes s krvavimi očmi*)

GLAS: In ljudsko izročilo pravi: V skalnatem brdu, pod cerkvijo sv. Ane, v katerem je nekdaj v spomin tukaj ohranjena divja in krvoželjna ženska Maršota bivala in svoje zaklade varovala. Ko so pred leti že lakomniki in radovedneži hoteli v ti jami Maršotnih zakladov poiskati in vzdigniti, so namesto njih železno skrinjo in zelenega psa ugledali. Strašna skrivnost Maršotne jame.

Z A S T O R

Tretja slika

Slovenska — gorenjska pokrajina danes.

1. Prizor

Nastop furmanov

Smo furmani slavni mi bili nekdaj, nas pomni Poljanska dolina še zdaj.

Mariotto ugnali smo furmani mi, naj pesem potomcem o nas še slovi.

(*furmani odhajajo*)

2. prizor

RECITATOR: Izzvenela je furmanska popevka. Maršotno jamo je prerasel krš in mah. Pošteni delovni slovenski človek pa živi po naših dolinah, grapah in hribih. Spomin na bridko — lepo nekdanjost je zaklenil v svojo pesem in pripovedko za zimske večere. In stoletja so šla mimo. Ni več gradov pri nas, tlačanov, valptov in pohlepnežev iz tujih dežel. Po cesti ne pojo več furmani, Vojko in Spominka pa še živita, o še.

Po ljubljeni domači pokrajini odmeva pesem naše mladine, ki hiti na delo, na polje in v tovarno — v novi grad našega dela in kruha. Nad nami pa je svobodno nebo. Po naši dolini teče Sora in Sava. Kot nekoč se dvigajo bregovi, hribi in grape in v njih živi naš človek — ne kot nekoč. Vzdržal je vse hude dni in danes živi v svobodi, o kateri je sanjal in se stoletja zanjo boril.

Vrnita se, Vojko in Spominka, in poglejta, kako živimo danes v svoji deželi.

3. prizor

Vojko in Spominka

(*Zapojeta*)

Rodna najina dolina,
v pravljici živela boš
in sadila v dobra srca
tople boš ljubezni rož.

Sora, še kaj naju pomniš,
ko sva v hladu belih brez
pela svoje mlade pesmi
in si nesla jih tja čez.

V bajtico leseno gori
na Vrsniku sredi gmajn,
kjer sta Vojko in Spominka
uživala svoj sončni maj.

(se umakneta med zelenje)

4. prizor

Nastop pevskega zbora

GLAS: Vojko in Spominka, saj to smo mi . . .
Studenček zgodovine naše neprestano
žubori.

Pesem njuno, tovariši, zdaj nadaljujmo mi,
otroci novih, sončnih in svobodnih dni.

ZBOR ZAPOJE:

Sora, naša reka draga,
lepa kakor sinji pas,
ki preliva se med hribi
kot dekliška kita las.

Radost naše drage zemlje
ti na valih lesketa,
hraniš skrite bolečine,
sence davnega gorja.

Kadar tihi gorski noči
zvezdice te pozlate,
pesem žuboriš domačo,
da razume jo srce.

Sora, naša reka draga,
upov naših hraniš svet
in krasiš dolino mojo,
ki je lepše nima svet.

K O N E C

SESTAVLJENA V ŽIREH, MESECA NOVEMBRA
1953.

Predelana in pretipkana 1957.

Lojze Zupanc

Povodni mož v Poljanah

Stari Poljanci pripovedujejo, da je bilo nekoč v Poljanah jezero. V jezeru je živel povodni mož, ki je pastirjem kradel ovce in jih žrl s kostmi in runom vred.

Poljanci so razmišljali in razmišljali, kako bi se iznebili sluzavega povodnjaka. A nič pametnega si niso izmislili.

Tisti čas se je v Poljane preselil telebanasti Žirovec in se širokoustil:

„Poljanci, dajte mi tri srebrne novce, pa bom iz jezera pregnal povodnega moža, da boste na bregovih brezskrbno pasli ovce!“

„Če to resnično moreš in znaš, pa nam pomagaj!“ so mu rekli. „Dali ti bomo tri srebrne novce pa še tri bele ovce.“

in Žirovec se je lotil dela. Kopal je v bližnjem hribu zemljo in jo vozil v jezero, da bi ga zasul. Pa ni drugega storil, ko vodo skalil.

Njegova hči je vsak dan prala v jezerski vodi. Ko pa je nekega dne spet prišla k jezeru prat, jo je povodni mož potegnil v podvodni grad. Tam je nesrečna dečla česala podvodnemu možu razmršeno kodeljo, mu pekla ribe in jokala.

Jezero pa se je posušilo, ko je pričela voda odtekati v Poljansko Soro. Z jezersko vodo vred je splaval v Poljansčico tudi povodni mož, žena pa se je izgubila in se utopila.

Tako je povodnjak izgubil ženo, da še dandanes nihče nič o njej ne ve. Stari Poljanci pa trde, da se po lokah okrog Poljan v viharjih poletnih nočeh razlega zategli jok žene povodnega moža, ki je izgubila očeta in moža.

Žirovski zmaj

Na Žirovskem vrhu je stal grad. V njem je živel graščak, ki ni imel nikakršnega dela, zato si je iz dneva v dan izmišljeval, kakšno bi ugnal, da bi tlačane jezil in jim grenil življenje. Najraje pa je preklinjal. Od vseh njegovih kletvic je bila še najbolj nedolžna tale: O, ti prekleti zmaj! —

Vsak dan je šel na lov. Ko pa nekega dne ni ustrelil nobene divje živali, je podrl telico, ki se je pasla na pašniku ob gozdu. Potlej je pogнал konja jahanca h kmetu, ki je tožil ob ustreljeni telici, in se ponorčeval:

„O, ti prekleti zmaj! Kaj bo pa zdaj? Sem mislil, da je volk, pa sem ubil telico. A nič ne maraj! Ko bom ustrelil volka, ti ga bom prinesel za telico.“

To je dejal, se hudobno zakrohotal in s konjem odpeketal v grad.

Naslednji dan je ustrelil volka. Privezal ga je konju na rep ter ga odvedel h kmetu v zameno za ubito telico. Vrgel je ustreljeno zver pred kmetov hlev in se zakrohotal:

„Obljubil sem ti volka za telico. Tu ga imaš, da ne boš rekel, kakšen besedavelj sem. Oderi ga, pa boš

imel za zimo volčji kožuh, volčje meso pa je slajše od telečjega.“

Kmetu je zavrela kri in je vzrožil:

„O, graščak, samo norčuješ se, ker si pač zloben kakor vrag!“

Graščak je s konjem odpeketal na grad in poslal po kmeta valpte. Vrgli so siromaka v grajsko vozo, kjer je umrl od gladu.

Še tisto leto je polja pod Žirovskim vrhom sklestila toča. Kmetje niso želi, pa tudi kruha niso imeli, da so bili lačni.

Kmetova vdova je odšla v žirovski grad in je sedemkrat pokleknila pred graščaka ter ga prosila, naj ji iz polne grajske kašče da vsaj pehar zrnja, da bo lačnim otrokom spekla kruha.

„O, ti prekleti zmaj!“ se je zakrohotal graščak. „Glad je hujši kakor tat!“

In je odšel v grajsko kaščo ter prinesel polno vrečo.

„Tukaj imaš pšenico za potico!“ je rekel vdovi.

Uboga mati, ki jo je doma čakalo sedem lačnih otrok, si je oprtala vrečo ter jo odnesla iz gradu. Ko pa je doma vrečo razvezala, je zajokala, kajti v njej ni bilo zrnja, ampak pesek. Prevarana in užaljena mati je dvignila pesti ter preklela žirovski grad in zlobnega graščaka:

„Preklet bodi, žirovski grad, stokrat preklet pa graščak, ki je hujši kakor vrag! Zmeraj preklinja in zmaja kliče, še sam naj postane zmaj!“

Komaj je to izrekla, že se je žirovski grad pogreznil v brezno, graščak pa se je izpremenil v zmaja.

Iz prepada, kamor je zgrmel grad, je pričela vreti voda, ki je poplavlila vsa grajska polja. Ko pa je voda iz žirovskega jezera odtekla, je Poljansčica tako narasla, da je prestopila bregove in uničila posevke.

Še dandanašnji, kadar je natok Poljanske Sore le previsok, pravijo Poljanci:

„Žirovski zmaj spet vodo bruha,

da poplavlja naša polja,

da ne bomo imeli kruha...“

Loške smojke

V srednjem veku je v Škofji Loki razsajal glad. Lačni meščani niso imeli kruha niti toliko, da bi se z njim zapolnili škrbine v piškavih zobeh, kajti suša je požgala vse posevke. Ljudje so gladovali, da še nikdar tako.

Takrat je glavar loškega gradu ukazal grajskemu kaščarju, naj grajsko kaščo odpre na stežaj. Tako so Ločani nekaj dni jedli kruh, a zrnja je zmanjkalo tudi v grajski shrambi.

Potlej je vsak Ločan dobil vsak dan eno osmojeno repo, da si je z njo potešil glad. Osmojenim repam so meščani rekli: smojke.

Če hoče kdo dandanes užaliti Ločana, mu lahko reče vse, pa se mu ne bo zameril, le „loška smojka“ ne!

Zapomnite si torej, da ne boste nikdar in nikoli nobenemu Ločanu rekli „loška smojka“! Če boste na to pozabili, kadar boste prišli v Loko, se vam bo zgodilo, kakor se je nekoč pijanemu Žirovcu. V Loki se je napil žganice, nato pa se je ustavil sredi mesta, se raz-

koračil na široko in srčno zatulil:

„Kje ste, loške smojke?“

In veste, kaj se je zgodilo?

Na kup so privreli

vsí Ločani

in ga odgnali

na Kamniti most.

Tamkaj mu je

mestni birič

najprej s hrgo

poravnal grbo,

da mu je pretipal

vsako kost.

Nato pa so ga

loške smojke

za cepelice in roke

zgrabile in poučkale

ter štele:

en, dva, tri!

Ko pa jim je

zavrela kri,

so Žirovca

za pokoro

vrgli — v Soro...

Račevsko jezero

V Rovtah pod Žirovskim vrhom je Račevsko jezero. Ko tod še ni bilo vode, je v kotlini na samiji imel kmetijo bogat kmet. Njegova polja so bila rodovitna, v hlevu je imel najlepšo živino, v njegovi staji pa se je gnetlo toliko ovac, da so se od njih pobelili pašniki, kadar jih je segnal na pašo.

Blagostanje pa je ošabnemu kmetu okamnilo srce. Usmiljenja ni poznal in berače je zaničeval. Niti slepemu beraču ni prizanesel, če je zašel pred njegov prag. Lačnega in žejnega je nagnal izpred praga in se zadiral nanj: „Izgini, nesnaga, izpred mojega praga!“

Kmetova kašča je bila zmeraj polna zrnja, prekajene svinine in zaseke. Imel je torej vsega na pretek, le vodo je pogrešal, kajti v dolini ni bilo nobenega studenca. Zato je moral vodo dovažati v sodih iz oddaljene Račeve, kamor je vsako jutro in vsak večer segnal tudi živino pit.

V predpustnem času je ta kmet možil edino hčer in povabil na svatbo vse sorodstvo s Smrečja, Lavrovca in Hlevnega vrha. Tri dni in tri noči so svatje na gostiji jedli, pili in plesali.

Zadnji večer pa je pritaval v dolino Račeve slep berač, se ustavil pred kmetijo ošabnega kmeta ter prosil vbogajme. Potrkal je na hišne dveri in potožil gospodarju: „Lačen in žejen sem.“

Trdosrčni kmet pa se je pijano zakrohotal: „Lakota ni izbirčna!“

In je potisnil slepcu v roko trdo in plesnivo skorjo kruha, ki bi je še pes ne povohal.

Slepi berač pa trde skorje ni mogel jesti, zato je dejal:

„Zahvaljeni za kruh, gospodar! Dajte mi še kozarec vina, da bom v njem omehčal trdo skorjo in si odteščal glad.“

A kmet se je surovo ponorčeval: „Glejte ga, berača! Vina bi rad? Ne dam ti ga, saj nisi moj svat!“

Iz soda, ki ga je imel v kotu prostorne veže, je natočil kozarec vode in jo med krohotanjem pijanih gostov ponudil slepcu, rekoč: „Za berača je dobra tudi voda. Le namoči vanjo skorjo kruha pa jej in pij!“

Kmetovo norčevanje pa je slepega berača razžalo-stilo, da je vzkliknil: „O, da bi iz vašega soda zmeraj tekla voda!“

Komaj je berač odšel izpred hiše, je pričela iz soda v veži teči voda. Svatje so priskočili, da bi gospodarju pomagali in veho pri sodu zabili, pipo pa zamašili. A bolj ko so se naprezali, bolj je voda tekla. Dolge dneve in noči je bruhalo iz soda, da je navsezadnje preplavila kotlino.

Tako je kotlino zalila voda in jo napolnila, da o nekdanji bogati kmetiji ni ostala niti sled — tako je nastalo Račevsko jezero.

Okamneli mlinar

V gorski debri Sovodnja ob koncu Poljanske doline, kjer se na istem mestu stekajo trije potoki, je nekoč ob Javorščici stal mlin, v katerem je mlinaril stari mlinar Jur, ki je bil skopuh, kakršnega v sovodenjski srenji ni bilo ne prej ne poslej. Četudi je od mlinarjenja iz dneva v dan bolj bogatel, si ni privoščil niti jesti niti piti; jedel je poparjene mlince, namesto vina, ki bi si ga bil zlahka kupil za priskoparjene srebrnike, kateri se se mu množili v skrinji, pa je pil mlinščico, ki jo je zajemal v mlinjskih rakah. Zaradi tega pa je bil tudi suh ko žrd.

Že star pregovor veli, da berača odpraviš od hiše s kruhom, skopuški mlinar pa je slehernega berača praznih rok nagnal izpred mlina in se drl, da še sam nima kaj jesti in da beračev ne bo redil. Bil je takšen skoporitec, da se niti oženil ni, ker se je bal, da bi ga žena ne zajedla. Sosedje so mu često sponašali, da je mož brez žene ko cerkev brez zvona, on pa jim je odgovarjal: „Kaj bi z ženo? Kar si človek naprti, to nosi do smrti! Kjer je žena gospodar, tam je volk mesar. Žena v hiši ni nobena sreča, kajti sreča človeka le sreča, uloviti pa se ne da!“

In tako je mlinar Jur ostal vse življenje sam ko Bog brez brata.

Nekega dne pa je na mlinjske dveri potrkala revna vdova iz Javorjevega dola, ki je imela doma sedem otrok, vseh sedem lačnih kruha. Prosila je mlinarja, naj ji da moke vsaj za eno peko, da bi se njeni gladni otroci vsaj enkrat najedli kruha. Skopuški mlinar pa jo je surovo nagnal izpred mlina in se zadril:

„Izgini babuza! Tvojih pankrtov že ne bom redil! Rajši vidim, da se mi moka spremeni v kamenje, kakor da bi jo dal tebi!“

Ženska je praznih rok odšla in vso pot do Javorjevega dola jokala, da bi se je kamen usmilil.

Še tisto noč pa je skopuški mlinar odnesel polne vreče moke v podzemsko jamo, ki je zijala na robu hoste za mlinom. Ta zijavka je bila naravna ledenica,

kamor je mlinar shranjeval moko, da bi mu na toplem ne zadišala in da bi se v njej ne zaredili črvi. A ko je vreče takole nosil in nosil, da ga je že zapekla grbača, se je točno opolnoči, ko je poslednjo vrečo odnesel iz mlina v zijavko, zunaj skrivališča nebo pooblačilo, da je v oblakih grmelo in da so strele švigale izpod njih.

In glej! Maščevanje, ki si ga je bil mlinar sam priklical nad glavo, ko je ubogo vdovo nagnal izpred mlina, se je opolnoči izpolnilo: med grmenjem je divja strela švignila izpod neba v zijavko in oplazila mlinarja, da je pri priči okamnel, z njim vred pa so okamnele tudi vse vreče, naphane z moko . . .

Mlin ob Javorščici je že zdavnaj razpadel, da ni ostal kamen na kamnu. Še dandanašnji pa so v zijavki za nekdanjim mlinom vidne čadaste skale, v katere se je spremenil skopuški mlinar in njegove vreče. Ljudje iz Sovodnja in iz Javorjevega dola pa so tej zijavki vzdeli ime: J u r j e v a j a m a.

Svinjar

V Žireh so imeli svinjskega pastirja, ki je bil surovež, kakršnega ni bilo tamkaj ne prej ne poslej. Pasel je svinje na Žirovskem vrhu, kjer je bilo vsako jesen žira na pretek. Toda svinje so se med žirjenjem pogosto razbežale po bukovi hosti in ko jih je svinjar seganjal, jih je s šibo pretepaval, da so uboge živali civilile in krulile, da se je njihova krulba razlegala prav do Žirov.

Žirovski gospodarji so surovemu pastirju zagrozili, da ga bodo brez pastirnine nagnali po svetu, pa tega le niso storili, ker se jim je svinjarček smilil, saj na vsem širokem svetu ni imel svojega človeka, ker sta mu oče in mati umrla, ko je bil še v zibelki. Tako je otroška leta preživel ko kopriva za plotom; bil je od vseh in od nikogar. Na reji je bil vsak dan pri drugi hiši. Žirovci pravijo takšnemu plaščurju, da je „na številkah“ . . .

Nekega jesenskega dne je svinjar že navsezgodaj odgnal svinje v žir. Bilo je hladno in vetrovno, ko jih je prignal na Žirovski vrh. Na bukvah so drhteli zadnji orumeneli listi, a sonca, ki je vsak dan bolj izgubljalo toploto, je bila sama luč. Svinjarček je pustil, da so se svinje razbežale po žiru, sam pa se je usedel na skalo ob robu bukovja in pasel dolgčas. Ko pa je opazil, da se svinje le preveč razhajajo, je ko neumen bruhtil za njimi in jih pričel pretepavati, da so svinje podivjano tekale naokrog. Svinjar jih je do večera seganjal v trop, vmes pa se je surovo zadiral nad njimi, da je prepil njihovo kruljenje.

Takrat se je preklinjavemu svinjaču približala stara ženska, ki je oprta ob grčavo palico prišla iz gozda.

„Zakaj pa svinje tako neusmiljeno biješ in vpiješ nad njimi?“ ga je vprašala.

„Zato, da lahko ti vprašuješ, babura stara!“ jo je upehani svinjar zavrnil s surovim glasom, se usedel na skalo, vzel iz pastirske torbe hlebček kruha, ki mu ga je bila davi dala dobra gospodinja, ter pričel jesti.

Starka se je usedla k njemu in vzdihnila:

„Joh in preloh, kako me bole noge!“

„Pa bi bila doma ostala, namesto da se klatiš po hosti,“ ji je zabrusil v odgovor.

„Pa lačna sem,“ je vzdihnila. „Daj mi košček kruha!“

„Ne dam!“ je odsekal pastir.

„Kdo pa bo pojedel cel hlebček?“

„Jaz!“ se je zakrohotal svinjar.

„Oh, da bi tri dni ne spregovoril druge besede kot to!“ se je ženska mrzlo zasmejala, da je fanta kar zazebló pri srcu, in odšepala nazaj v gozd.

Zvečer je svinjar nagnal svinje v Žiri in obsedel v hiši, kjer je davi dobil hlebček. Gospodinja je postavila na mizo latvo zelja, gospodar pa je nejevoljno zagodrnjal:

„Vsak dan je za večerjo kislo zelje. Do grla sem ga že sit! Vi ga le jejte,“ je dejal družini, „jaz pa grem po klobaso.“

In se je po lestvi povzpél na podstrešje, da bi iz dimnice vzel klobaso. Toda čez dan, ko so bili vsi domači z doma, je tat odnesel iz dimnice meso in klobase. Žirovčan se je nabrskan povrnil v hišo, zasrepl v pastirja in zarjovel:

„Si ti pobral iz dimnice meso in klobase?“

Svinjar je brž odprl usta, da bi odvrnil gospodarju, češ toliko vem za vaše klobase ko za dan svoje smrti — toda iz ušé se mu je sama od sebe izvila beseda:

„J A Z!“

„A tako!“ je zakričal gospodar, skočil k njemu in ga plosnil za uho. „Če si pojedel meso in klobase, pa še kislo zelje sam poje!“

In svinjarček je otepaval kislo zelje, da se ga je preobjedel in da ga je imel dovolj za vse življenje.

Naslednji dan je spet žiril svinje na Žirovskem

vrhu, pod večer pa jih je prignál v svinjsko stajo, sam pa se je ustavil pri sosednji hiši, da bi dobil obljubljeno večerjo. Takrat pa je gospodinja zatarnala: „Ojoj, niti polenčka nimam, da bi skuhala večerjo. Kdo mi bo nacepil drva?“

Vsi domači so molčali. Molčal je tudi svinjar, ki je bil utrujen, ker je od jutra do večera tekal za svinjami. A ko ga je Žirovčanka vprašala: „Kaj pa ti?“ — — — je pastirju sama od sebe prišla iz ušé beseda: „J A Z!“

Kaj je hotel zdaj? Beseda je bila izgovorjena, zato je odšel v drvarnico in cepil drva in cepil, da se je po opravljenem delu utrujeno opotekel v senik, se zaril v seno in brez večerje zaspal kot ubit.

Tretji večer je večerjal pri materi županji. Po večerji je odšel spat. Sredi noči pa ga je prebudilo gromozansko vpitje. Brž je vstal, skočil v hlače dopetače in pohitel iz senika. A kako se je zgrozil, ko je videl, da gori županova hiša, ob požarišču pa so se gnetli ljudje, pasli zijala ter se privoščljivo smejali, kajti Žirovci že takrat niso marali nobenega župana. Županja je ko nora tekala okrog goreče hiše in kričala:

„Ojoj, le kdo nam je zažgal hišo?“

Svinjar je odprl usta, da bi odgovoril: „Jaz že ne!“ A glej ga, šmenta! Na vse grlo se je zadrl: „J A Z!“ ker drugih dveh besed ni in ni spravil iz grla.

Žirovci so planili nadenj in ga prebunkali, da jim je komaj še malo živ ušel in se potepel po svetu kdo ve kam.

Tako je surovega pastirja, ki je svinje neusmiljeno pretepal in ji lačni ni privoščil niti koščka kruha, kaznovala in se nad njim maščevala — žalik žena.

Najbolji v moji dobi mi sega vesel spomin. Čeprav sem skoraj neizmisljiv tudi žalostne trenutke, je bil pravi vsem dogodek kot svetla špranja, ki je zmerom bila odprta. In tako se danes bolj natančno spominjam tistih kot žalostnih dogodkov. Rodil sem se v Zirovcih, in taki so Zirovci: skozi življenje gredo s tihim, zanimiv smehom.

Hiša, v kateri sem se rodil, danes ni več: na njenem mestu so zgradili novo. Meni je ostala v spominu stara hiša, naslonjena v breg, s slannato streho, s hišo zgoraj, s črno kuhinjo, z atovo delavnico in s hlevom pri zemlji. Za hišo proti Goropekam je stal kozolec in nekoliko više nad potjo čebelnjak.

Tu je bil moj svet: na sončnem hribu za hišo, v starem kozolcu, v hlevu pri kravi in konjih, na skladovalnici drv in desk, pri čebelnjaku, na bližnji poseki pri malinah.

Mislím, da mi je bilo pet ali šest let, ko mi je ata prinesel škornje. Sedel sem na skladovalnici drv, ko je prihajal po poti iz Zirov. Bil je v uniformi finskega stražnika. Dopoldne je še deževalo, zdaj je nenadoma prišlo vroče sonce, drva so se komaj posušila. Ata se je ustavil pred mano, snel z glave službeno kapo in si brisal potno čelo. Potem je odprl papirnato škatlo, in jo je nosil pod pazduho, in pokazali so se mi novi svetli škornji, njihova črna guma se je lesketala v soncu.

Ker se še zmerom nisem avsnaknil, je ata rekel: „No, pridí in jih pomei.“

Zlezel sem s skladovalnice in prijel z vsake roko en škorenj. Dišala sta po komaj pečeni barvi. Potem sva oba z atom pogledala na moje bosa noge. Bile so blatinke do kolen.

„Pojdi in si jih umi.“

Odšel sem s škornji v rokah do vode, sedel na kamen ter postavil škornja vsakega na eno stran. Nekaj trenutkov sem jih samo gledal. Takrat jih še ni bilo tako lahko dobiti kot danes, ko jih trgovine ponujajo vseh velikosti, barv in oblik. Umiel sem si noge in si jih posušil na soncu.

Ko sem se obul, sem se vrnil proti hiši. Stopal sem počasi, se ustaviljal, si škornje zmerom znova ogledoval ter se kdaj pa kdaj sklonil in jih pogladil z roko. Mama in ata sta stala na bragu in me čakala, želela ata moje korake.

Ustavil sem se pred njima in ju pogledal. Ata se je nasmehnil in dejal:

„Naroba si jih obul.“

Takrat nisem mogel rekoj doumeti, kako je naroba in kako je pitav. Škornja sta se mi zdela povsem enaka. Gotovo je potrebna velika učenost, da ju ločiš. Moral sem sesti na klop, da mi ju je mama potegnila z nog ter ju zamenjala.

Levi škorenj, desni škorenj, leva noga, desna noga, kdo bi si mislil, da je taka razlika, da je to tako pomembno v življenju. Levo, desno, noga je noga; obe

sta moji, na človeku imam pravo stavo, zmerom si moram vse univati.

Zvečer sem škornje skrbno umil in posušil, zato ni je mama dovolila, da sem jih zabil v posteljo. Nisem se mogel za celo noč ločiti od njih. Zjutraj sem si jih na roke in tako zaspal.

Sanjalo se mi je, da sem krenil v trg, da sem na katero sem si nataknil škornje. Tancal tam, kjer sem po trgu, ljudje so drli iz hiš in se spogledovali. Zjutraj sem k stricu v pekarno, na vsako nogo, ki mi je padla v zrak, mi je nataknil presto, vojencu pa se mi je smejal, da so mu usta počila do ušes, ne bo mogel več jesti prest. Vračal sem se po mostu čez Sorbo, ziseklo me ograjo ter kot klovn telovadil nad reko. Sredi mostu pa se mi je zavrtelo v glavi, most je odplul kot velika ladja, zgubil sem ravnotežje in omahnil v reko. Padel sem, padel ter se šele v zadnjem trenutku prebavil.

Komaj sem drugo jutro odprl oči, sem kar v zrak skočil v škornje. Posebej sem se potrudil, da bi obul levi škorenj na levo in desnega na desno nogo. In ko sem najbolj pazil, se mi je spat ponesrečilo.

„Za božjo voljo,“ je bila huda mama, „kaj si ne boš nikoli zapomnil, da se levi in desni zmerom krega.“

Ves nesrečen sem jo gledal in nisem mogel verjeti. Tako sem se veselil škornjev, zdaj pa si jih ne znam niti puti. Mama z njima telovaditi po ograji mostu, sem bil v strahu.

Mama pa me je opozarjala: „Le pazi na Če se ne boš obul, boš pohodil samega sebe!“

Boj sem se bal leve in desne stran. In gotovo je bilo hušo, kadar pohodil samega sebe. Zvečer si škornjev dolgo nisem upel sezuti, ker me je bilo strah, da bi si jih potem narobe obul. Marva mi jih je komaj spravila z nog.

Potem sem se le domislil rešitve. Škornje sem spet skrbno umil in posušil. Tisto sem odšel v vodo, se nihal, tako da sem imel na nogah le še škornje. Še enkrat sem pogledal k vratom, če je kdo v ulici. Mama je pospremljala posode, stare mame je klekljala.

Legel sem v posteljo kar obul. Lefa sem si potegnil z noge najprej desni škorenj ter ga položil na tla na desno stran postelje, nato sem si sezul še levega ter ga postavil na drugo stran postelje k levi nogi.

Bredan in zadovoljen sem obelzel. Tako lepo sum razrešil spor med levim in desnim, vsak ima zdaj svojo stran. Še sem kdaj pa kdaj pokukal k levemu in desnemu škornju in si šepetal: „Da mi je ne bi ponóči kakškrat znova zamenjal škornjev.“

Zgodba o zaboju

Še danes vidim starega ata, kako hodi okrog hiše v rjavi šametasti obleki in s slamenkom na glavi; nekoliko je šepel. Pokvarjena noga je bil edini spomin na Ameriko, dvakrat je jadral čez lužo za delom. Če ga ni bilo kraj zunaj hiše, se je gotovo zavlekel v svojo čuno, nato in je bral. Včasih ga sidi po nekaj dni ni bilo na spregled, čeprav je bilo pri hiši dele čez glavo.

Ob nedeljah in praznikih je pred cerkvijo postavil

IV

„Pa lačna sem,“ je vzdihnila. „Daj mi košček kruha!“

„Ne dam!“ je odsekal pastir.

„Kdo ga ti pojedel cel hlebček?“

„Jaci!“ se je zasrohotal zvinjar.

„Oj, da bi tri dni na spregovoril druge besede kot to!“ se je ženska mrzlo zasmejala, da je fantu kar zastalo pri srcu, in odlepala nazaj v gozd.

Zvečer je zvinjar nemal svinje v Žiri in obsedel v njej. Ker je devi dobil hlebček. Gospodinja je postavila na mizo veliko zelje, gospodar pa je nejevoljno zajodral.

„Vrtač dan je za večerjo kisló zelje. Do grta sem ga je sli!“ Vi ga to ješte,“ je dejal družini. „Jaz pa grem po klobase.“

Le se je po lestvi povzpел na podstrešje, da bi iz dimnice vzel klobase. Toda čez dan, ko so bili vsi domači z doma, je tat odnesel iz dimnice meso in klobase. Žirovčan se je nabrskan povrnil v hišo, zastrel v pastirjo in zarjovel:

„Si ti pobral iz dimnice meso in klobase?“

Svinjar je brž odprl usta, da bi odvrnil gospoderju, če, toliko vern za vaše klobase ko za dan svoje smrti—toda iz ust se mu je sama od sebe izvilá beseda:

„J A Z I!“

„A takol!“ je zakričel gospodar, skočil k njemu in ga plosnil za uho. „Če si pojedel meso in klobase, pa še kisló zelje sari pojeli!“

In zvinjarček je odpaval kisló zelje, da bi se preobčedel in da ga je imej dovolj za vse življenje.

Naslednji dan je spet žiril svinje na Žirovce.

vhu, pod večer pa jim je prignál v svinjsko stajo, tam pa se je ustavil pri sosednji hiši, da bi dobil obljubljeno večerjo. Takrat pa je gospodinja zatarnala: „Ojoi, niti polenčka nimam, da bi skuhalo večerjo. Jeto mi bo nacepil drva!“

Vsi domači so molčali. Molčal je tudi zvinjar, ki je bil utrujen, ker je od jutra do večera tekal za svinjato. A ko ga je Žirovčanka vprašala: „Kaj pa ti?“ — — — je pastirju same od sebe prišla iz ust beseda: „J A Z I!“

Kaj je hotel zdaj? Beseda je bila izgovorjena, zato je odšel v dvrarnico in cepil drva in cepil, da se je po opravljenem delu utrujeno opotekel v senik, se zaril v seno in brez večerje zaspal kot ubit.

Tretji večer je večerjal pri materi županji. Po večerji je odšel spat. Sredi noči pa ga je prebudilo gromozansko vplije. Brž je vstal, skočil v hlače dopetača in pohitel iz senika. A kako se je zgrozil, ko je videl, da gori županova hiša, ob požarišču pa so se gnetli ljudje, pasli zijala ter se privoščljivo smejali, kajti Žirovci že takrat niso marali nobenega župana. Županja je ko nora tekala okrog goreče hiše in kričala:

„Ojoi, le kdo nam je zažgal hišo?“

Svinjar je odprl usta, da bi odgovoril: „Jaz že ne!“ A glej ga, šental! Ne vse grlo se je zadri: „J A Z I!“ ker drugih dveh besed ni in ni spravil iz grla.

Žirovci so planili nadene in ga prebunkali, da jim je imej še malo živ ušel in se potepal po svetu kdo ve kam.

Tako je zurovagi pastirja, ki je svinje neusmiljeno zastrel in ji lačni ni privoščili niti koščka kruha, obnovala in se nad njim molčevala — žalik žena.

V I

Leopold Suhodolčan

Prvi škornji

Najdalj v mladost mi sega vesel spomin. Čeprav sem pozneje doživljal tudi žalostne trenutke, je bil prav ta veseli dogodek kot svetla špranja, ki je zmerom nekje odprta. In tako se danes bolj natanko spominjam veselih kot žalostnih dogodkov. Rodil sem se v Žireh, in taki so Žirovci: skozi življenje gredo s tihim, zadržanim smehom.

Hiše, v kateri sem se rodil, danes ni več: na njenem mestu so zgradili novo. Meni je ostala v spominu stara hiša, naslonjena v breg, s slamnato streho, s hišo zgoraj, s črno kuhinjo, z atovo delavnico in s hlevom pri zemlji. Za hišo proti Goropekam je stal kozolec in nekoliko više nad potjo čebelnjak.

Tu je bil moj svet: na sončnem hribu za hišo, v starem kozolcu, v hlevu pri kravi in konjih, na skladovnici drv in desk, pri čebelnjaku, na bližnji poseki pri malinah.

Mislím, da mi je bilo pet ali šest let, ko mi je ata prinesel škornje. Sedel sem na skladovnici drv, ko je prihajal po poti iz Žirov. Bil je v uniformi finančnega stražnika. Dopolodne je še deževalo, zdaj je nenadoma posijalo vroče sonce, drva so se komaj posušila. Ata se je ustavil pred mano, snel z glave službeno kapo in si brisal potno čelo. Potem je odprl papirnato škaflo, ki jo je nosil pod pazduho, in pokazali so se mi novi svetli škornji; njihova črna guma se je lesketala v soncu.

Ker se še zmerom nisem premaknil, je ata rekel:

„No, pridi in jih pomei.“

Žlezel sem s skladovnice in prijel z vsako roko en škorenj. Dišala sta po komaj pečeni barvi. Potem sva oba z atom pogledala na moje boste noge. Bile so blatne do kolen.

„Pojdi in si jih umij.“

Odšel sem s škornji v rokah do vode, sedel na kamen ter postavil škornja vsakega na eno stran. Nekaj trenutkov sem jih samo gledal. Takrat jih še ni bilo tako lahko dobiti kot danes, ko jih trgovine ponujajo vseh velikosti, barv in oblik. Umil sem si noge in si jih posušil na soncu.

Ko sem se obul, sem se vrnil proti hiši. Stopal sem počasi, se ustavljal, si škornje zmerom znova ogledoval ter se kdaj pa kdaj sklonil in jih pogladil z roko. Mama in ata sta stala na pragu in me čakala, štela sta moje korake.

Ustavil sem se pred njima in ju pogledal. Ata se je nasmehnil in dejal:

„Narobe si jih obul.“

Takrat nisem mogel takoj doumeti, kako je narobe in kako je prav. Škornja sta se mi zdela povsem enaka. Gotovo je potrebna velika učenost, da ju ločiš. Moral sem sesti na klop, da mi ju je mama potegnila z nog ter ju zamenjala.

Levi škorenj, desni škorenj, leva noga, desna noga, kdo bi si mislil, da je taka razlika, da je to tako pomembno v življenju. Levo, desno, noga je noga, obe

sta moji, na obeh imam pet prstov, zmerom si moram vse umivati.

Zvečer sem škornje skrbno umil in jih posušil, zato ni je mama dovolila, da sem jih vzel s sabo v posteljo. Nisem se mogel za celo noč ločiti od njih. Nataknil sem si jih na roke in tako zaspal.

Sanjalo se mi je, da sem krenil v trg po rokah, na katere sem si nataknil škornje. Tancal sem sem in tja po trgu, ljudje so drli iz hiš in se spogledovali. Zavil sem k stricu v pekarno, na vsako nogo, ki mi je štrlela v zrak, mi je nataknil presto, vajenec pa se mi je smejal, da so mu usta počila do ušes, ne bo mogel več jesti prest. Vračal sem se po mostu čez Soro, zlezal na ograjo ter kot klovn telovadil nad reko. Sredi mostu pa se mi je zavrtelo v glavi, most je odplul kot velika ladja, zgubil sem ravnotežje in omahnil v reko. Padal sem, padal ter se šele v zadnjem trenutku prebudil.

Komaj sem drugo jutro odprl oči, sem kar v srajci skočil v škornje. Posebej sem se potrudil, da bi obul levi škorenj na levo in desnega na desno nogo. In ko sem najbolj pazil, se mi je spet ponesrečilo.

„Za božjo voljo,“ je bila huda mama, „kaj si ne boš nikoli zapomnil, da se levi in desni zmerom kregata...“

Ves nesrečen sem jo gledal in nisem mogel verjeti. Tako sem se veselil škornjev, zdaj pa si jih ne znam obuti, ne znam z njima telovaditi po ograji mostu, imam ju za enaka.

Stara mama pa me je opozarjala: „Le pazi se! Če se boš narobe obuval, boš pohodil samega sebe!“

Vse bolj sem se bal leve in desne strani. In gotovo je zelo hudo, kadar pohodiš samega sebe. Zvečer si škornjev dolgo nisem upal sezuti, ker me je bilo strah, da bi si jih potem narobe obul. Mama mi jih je komaj spravila z nog.

Potem sem se le domislil rešitve. Škornje sem spet skrbno umil in posušil. Tiho sem odšel v sobo, se slekel, tako da sem imel na nogah le še škornje. Še enkrat sem pogledal k vratom, če je kdo v veži. Mama je pospravljala posodo, stara mama je klekljala.

Legel sem v posteljo kar obut. Leže sem si potegnili z noge najprej desni škorenj ter ga položil na tla na desno stran postelje, nato sem si sezul še levega ter ga postavil na drugo stran postelje k levi nogi.

Srečen in zadovoljen sem obležal. Tako lepo sem razrešil spor med levim in desnim, vsak ima zdaj svojo stran. Še sem kdaj pa kdaj pokukal k levemu in desnemu škornju in si šepetal: „Da mi le ne bi ponoči kak škrat znova zamenjal škornjev.“

Zgodba o zaboju

Še danes vidim starega ata, kako hodi okrog hiše v rjavi zametasti obleki in s slamnikom na glavi; nekoliko je šepal. Pokvarjena noga je bil edini spomin na Ameriko, dvakrat je jadral čez lužo za delom. Če ga ni bilo kje zunaj hiše, se je gotovo zavlekel v svojo čum nato in je bral. Včasih ga tudi po nekaj dni ni bilo na spregled, čeprav je bilo pri hiši dela čez glavo.

Ob nedeljah in praznikih je pred cerkvijo postavil

stojnico in prodajal kruh, žemlje in pecivo. Če se je le dalo, smo se sukali okrog njegove stojnice. Nekaj časa se je delal, ko da nas sploh ne pozna, potem pa je stisnil temu ali onemu kos peciva v roko in zarentačil: „Presneti mulci, saj mi boste vse pojedli! Poberite se!”

Toda pecivo ali žemljo z njegove stojnice si je bilo treba pošteno zaslužiti. Stari ata je vedel, kdo mu je med tednom pomagal v delavnici. Izdeloval je zaboje za žirovske čevljarje. Otroci so mu prinašali v delavnico deske, jih pred kozolcem zlagali na kup ter mu odpravljali narejene zaboje. Čeprav sem bil takrat še majhen, sem se kaj rad pomešal med njegove pomagače, saj sem si želel dobrot z njegove nedeljske stojnice.

Njegova tesna delavnica je imela eno samo okno, vendar se mi še danes zdi, da je bilo v njej zelo svetlo. Samo pri čebelnjaku je bilo še lepše. Stari ata je z ročno žago rezal deske, jih zlagal na kup, nato jih je pooblal, nazadnje pa še zbijal v zaboje. V delavnici je dišalo po deskah in kleju; bos sem brodil po mehkih oblancih.

Bil je dan, ko me ni pustil pri miru. Kar govoril mi je: „Primi desko! Poberi desko! Obrni desko!” Drugič spet sem moral sesti k njemu na skobeljnik in sem ga moral mirno poslušati, čeprav takrat še nisem razumel njegovih misli. Vendar se ne spomnim, da bi mi kdaj pripovedoval o svojem potovanju čez lužo.

Ko se je nekega dne utrudil in je bila delavnica že polna zabojev, je krepko pljunil v oblance in dejal: „Vidiš, Poldk, pa bodo spet lahko poslali čevlje za gospe in gospode . . .”

Potem me je prijel okrog pasu, kot primemo kužka ali mačko, me odnesel iz delavnice in me pred hišo postavil na noge. Malo je pogledal po nebu in zamomljal: „Ajja, pa bo spet dež . . .” Nato je odkrevsal v hišo in se kot utrujen popotnik stegnil za veliko krušno peč.

Bilo je nekega dne, ko starega ata nisem našel v delavnici.

Dolgo sem si želel, da bi tudi sam naredil zaboj. Tolikokrat sem že videl starega ata, kako dela, sem si mislil, zbil bom zaboj kot za šalo. Poiskal sem manjše kose desk, ki jih stari ata ni mogel več uporabiti. S stene sem snel žago in začel rezati. Toda deska ni praznična potica, ki jo režeš, da ti igra srce. Mizarska žaga te ne uboga brez dolge vaje. Ni hotela več ne naprej ne nazaj. Nekaj časa sem se še jezil z njo in se potil, potem sem omagal. Počakala bo na ata, da jo bo rešil iz lesene čeljusti.

Iz oblancev sem izbrskal nove deske. Rekel sem si: „Če me žaga ni ubogala, me bo pa oblič.” Nastavil sem desko v zagozdo na skobeljniku in začel oblati. Toda tudi oblič se je zarotil proti meni. Poganjal sem ga sem in tja po deski, da se je delal veter, a se sploh ni zagrizel v desko. Ko sem potem udaril s kladivom po njem, tudi stari ata je včasih tako naredil, se je njegov jekleni zob zagrizel v desko, ko da jo bo požrl. Ta oblič je pokvarjen, sem si rekel, da bi kako opravičil svoje neznanje in nepotrpežljivost. Sklenil sem, da bom iz desk, kar takšnih, kakršne so bile, zbil zaboj. Zabijati žeblje, to je prava malenkost, sem se bahal sam

pred sabo. Vzel sem največje žeblje, kar jih je stari ata premogel. Toda prav žebli so mi najhuje ponagajali. Ko sem udaril prvega po glavi, je pogledal iz deske na desni strani, drugi na levi strani, tretji se mi je zvil v svinjski repek, še preden je zlezel v desko. Ojoj, ti žebli, kaj so jih naredili škrti! Veter piha, pa se ti zapognejo, bi se smejal stari ata. Kmalu sem jih imel že toliko v eni sami deski, da je bila kot velikanski glavnik, vse skupaj pa še zdaleč ni bilo podobno zaboji, prej vegastemu okviru.

Ko mi je zmanjkalo žblejev, sem moral zlesti na skobeljnik, da bi tako segel do omarice, ki je visela na zidu; tam jih je bilo še več. Tedaj mi je spodrsnilo in padel sem na desko, iz katere so štrleli uporni žebli. Najdaljši se mi je zaril globoko v stegno. O ti spaka, v desko ga nisem mogel zabiti, v kožo pa se je sam zaril kar do glave! Sprva me še ni hudo bolelo. Ko sem vstal, mi je deska obvisela na nogi, ko da sem si jo zabil v zadnjico. Rana me je zaskelala, ko sem se je rešil. Nato pa vse huje in huje!

Stopil sem iz delavnice in jokaje klical na vse strani, a nisem nikogar doklical. Stari ata je bil najbrž v svoji čumnati in bral. Mama je odšla k teti.

Rana me je vse bolj pekla. Zdelo se mi je, da nosim žebelj še zmerom v koži. Počasi sem racal po poti, noge sem pri hoji držal daleč narazen, ko da imam polne hlače. Stopal sem kot mlad Hun, ki ima za sabo dolgo ježo, zavil mimo gostilne Pri Katri, nato čez ves trg. Ljudje so se ozirali za mano, se smehljali in si govorili: „O, danes bo pa nekje šiba pela . . .”

Že sem koracal po mostu čez Soro. Mama me je zagledala skozi okno, zažugala mi je s prstom. Tudi mama misli, da imam polne hlače, sem se zbal. Že sem jo videl, kako naliva vodo v škaf, da me bo umila, že išče šibo.

Ko sem obstal pred njo, je res imela škaf z vodo in tudi velika šiba ji je gledala iz roke. Široko sem stal pred njo in kazal s prstom zdaj na svojo zadnjico, zdaj na rano na nogi in v joku ponavljal: „Ne, ne tam, tu, tu me boli . . .”

Čebelja pot

V spominu ni natančnega merilca časa; leta se lahko strnejo v en sam trenutek in en sam trenutek lahko pomeni leta. Tako živi v meni spomin na moje „čebelcanje” kot razsežnost, ki ji ne izmeriš začetka in ne konca.

Kako sem zmerom čakal na povabilo starega ata: „Poldk, greva malo čebelcat!”

Potem me je z eno roko prijel pod pazduho, da so mi roke in noge bingljale v prazno, in me je kot rogača nesel proti čebelnjaku. Premikala sva se počasi, ker je stari ata šepal.

Čebelnjak za našim kozolcem mi pomeni najlepši spomin na rano mladost. Stal je v sončnem bregu, od koder se je lepo videlo na Žiri, na Soro. Za čebelnjakom se je vzpenjala sončna reber; bila je premajhna, da bi nahranila ljudi, ki so postavili bajto ob njenem vznožju; preživljali so se še s klekljanjem in z

drugimi deli. Pri hiši se je rodilo devet otrok; to so bili moji strici in tete, trije so umrli kmalu po rojstvu.

Sedla sva na klop pred čebelnjak. Stari ata je počasi vlekel pipo. Prisluskovala sva čebelam, ki so oživele s pomladjo. Nepozabno šepetanje čebel, ko se spomladi pripravljajo za polet v svet, v sonce, v oblake, v krošnje dreves, na široke cvetoče travnike. Njihova govorica se je čez čebelnjak prelivala v veter, v šumenje bližnjih gozdov, v pojoči spomladanski zrak, med ptice, ki so se spuščale k nama.

Takrat sem poznal vse čebele v najinih panjih (nikoli ne bom vedel, kdaj in kako me je stari ata tega naučil; lahko bi jih poklical po imenih, kadar bi jih zagledal na cvetih sredi polja.

Ko je stari ata odprl panj, je najprej za pozdrav puhnil v čebele nekaj dima; tako so ga prepoznale in se niso razjezile. Potem sva zrla v njihovo življenje; neutrudno so se premikale sem in tja, a tudi v njihovem navideznem neredu je vladal neizprosni red, vsaka čebela je imela svoj opravke.

Stari ata mi je s prstom pokazal čebelo, ki je krožila po satnici drugače kot druge čebele, rekel je:

„Vidiš, razlaga jim, kje je odkrila dobro pašo. Natančno jim bo povedala, v katero smer naj odletijo in kako dolga je pot do nove sladke paše.“

„Čebele nikoli ne pošljejo v svet neumnic. Vsaka najprej dobro spozna domači panj, vedeti mora, katera so domača dela. Najprej je pestunja, potem gradi satovje, nato jo postavijo pred vhod na stražo. Šele ko se dobro izuči, se odpravi v svet.“

Ko sva se nekega dne bližala čebelnjaku, sva oba že od daleč zaslišala, da so čebele vznemirjene. Njihov šepet je bil drugačen. Obstala sva pred ulnjakom, čebele so divje sikale mimo najinih glav.

Videl sem jih, kako so se spuščale na tople deščice pred panj. Nekatere med njimi so bile pod nožicami močno obložene z žoltim prahom. Vsaka, ki se vrne domov, prinese pod pazduho hleb kruha, mi je razlagal stari ata. Druge so bile rumene po hrbtu, okopale so se v velikih cvetnih čašah.

„Roparice,“ je izgovoril stari ata.

Vedel sem že, kaj to pomeni. Lačne čebele iz nekega drugega čebelnjaka so se spremenile v roparice, odnesle bi rade med najinim čebelam.

Stari ata se je hitro odločil. Naredil je apneno vodo in jo razlil po deščici pred panji. Čebele so morale prebroditi belo lužico, če so hotele v panj. S tem pa so si mimogrede umazale nožice. Tako sva zaznamovala roparice.

Stari ata me je nato poslal k sosedovim čebelnjakom. Preden sem stekel, mi je zabičal:

„Glej, da te nihče ne opazi!“

Prikimal sem in požrl debelo slino, čakala me je nevarna pot. Stari ata ni maral prepira s sosedi. Tudi če je šlo za čebele, ki jih je imel rad kot jaz.

Stekel sem najprej k prvemu sosеду. Bolj sem se bližal čebelnjaku, bolj sem moral biti previden. Kot kak detektiv sem se skrival za drevesi, za kozolcem, za skladovnico drv. Bolj kot soseda sem se bal njegovega hudega psa. Drugače si sam sploh nisem upal k hiši,

tako pa sem premagoval strah le zaradi najinih čebel. Morava odkriti, iz katerega čebelnjaka prihajajo k nama roparice.

Končno sem se le prithotapil do čebelnjaka. Plazil sem se ob leseni steni ter nato kukal k panjem. Popeljal sem svoje oči od panja do panja; da bi odkril čebele, ki bi imele zaznamovane nožice z belim apnom. Kmalu sem pozabil na vse okrog sebe, tudi na sosedovega hudega psa. Kdo ve, kako dolgo sem tako čakal in prežal, a odkril nisem nobene roparice. Stekel sem spet na cesto. Šele tam sem začutil, da se mi tresejo noge od strahu, ki sem ga prestal.

Pri drugem sosedu je šlo laže, uinjak je stal daleč proč od hiše. O roparicah tudi tu ni bilo sledu, vrnil sem se domov.

Stari ata se je oddahnil. Ne bo mu treba o tem spregovoriti s sosedi, ostali bodo prijatelji.

„Te roparice prihajajo od zelo daleč,“ je rekel. „Mogoče iz Goropek ali z Žirovskega vrha.“

Potem sva si pomagala drugače. Stari ata je narezal deščice in jih položil pred vhod. Tako je zmanjšal odprtine, iz panja in v panj je odslej lahko hodila le po ena čebela. Čebelam stražarkam sva olajšala delo. Domačo čebelo so spustile mimo, eno samo roparico pa so zlahka pregnale.

In res so roparice že čez nekaj dni odnehale.

Veliko dela sva imela spomladi, ko so nama čebele rojile; na vsak roj sva se dobro pripravila.

„No, Poldk, kateri je zdaj na vrsti?“ me je s smehljajem vprašal stari ata.

Stopil sem k panjem, napel ušesa in prisluhnil, nato pa pokazal s prstom: „Tale!“ Nisem se zmotil.

Ko pa je prišel čas polnih satnic, sva imela s starim atom nekaj dni dela čez glavo. V tistih dneh sem bil od jutra do večera od ust do ušes in tja do rok poln medu. Čebele so me obletavale, a pičila me ni nobena.

Pozneje so mi pripovedovali, kako me je stari ata nekega dne zaman iskal okrog čebelnjaka, čeprav me je še nekaj trenutkov prej videl pri panjih.

Potem je nenadoma opazil, da letajo čebele od čebelnjaka proti stari hruški. Odločil se je in stopil po tej čebelji poti. Našel me je, ležal sem v travi. V roki sem držal velik kos satu, ki je bil poln medu. Preobjedel sem se medu in omagal. Pa sem tiho legel v travo in nastavil sat čebelam. Ko je prva obvestila panj, so si čebele naredile do mene pravo čebeljo pot. Gledal sem jih, kako priletavajo in odletavajo; srečen sem se smehljajal, ko da jim vračam tisto, kar sva jim s starim atom vzela.

Deček iz samote

Od doma do šole je bilo daleč; zame je bilo takrat dalj samo še do morja, kjer so živeli zamorci. Plač je bil tako samotni kraj, da so tam lahko rasle samo gobe in financarji. Enkrat na leto smo se odpeljali na obisk v Žiri, enkrat na leto po novo obleko ali čevlje; tudi v Svečino v cerkev je bilo daleč, zato ni čudno, da sta pozabila na nas bog in beograjski kralj.

Mama mi je s težavo dopovedala, da se bo jeseni začela šola in bo treba vsak dan in ob vsakem vremenu eno uro daleč v Svečino in nato spet nazaj do doma. Šola mi je povrh vsega pomenila toliko kot palica. Če nisem ubogal, so mi zažugali: „Le počakaj, ko boš šel v šolo, tam bo šiba pela!“

Na prvi šolski dan me je mama spravila od doma z zvijačo.

„Danes si bova šolo samo ogledala. Boš videl, če ti bo všeč.“

„A če mi ne bo všeč?“

„No . . . potem . . . Potem ti bo mogoče všeč jutri,“ se je izmotavala mama.

Kupili so mi že nahrbtnik in vanj zložili tablico in prvo knjigo. Oblekli so me v nedeljsko obleko, ko da so mi nadeli komat.

Ko sva stopila iz hiše čez dvorišče, me je stisnilo v grlu. Kaj če me ne bo več nazaj, sem pomislil. Ko se bomo vsi zbrali v učilnici, bo učiteljica zaklenila vrata, ostali bomo le še palica, učiteljica in učenci, nihče več ne bo mogel domov. Ozrl sem se v gozd nad hišo, vsak dan sem bos in v kratkih hlačah tekal po njem in plašil zajce. Na skladovnici drv je dremala mačka. Dvignila se je in pomahala z repom. Ali se veseli, da je ne bom več mogel loviti okrog hiše, ali pa ji je vseeno žal, da bo ostala sama doma? In sosedov pes je pritekel iz utice in dolgo gledal za nama.

Počasi sva odhajala po ozki poti v dolino. Mama je molče stopala pred mano. Kdaj pa kdaj se je ozrla, če še hitim za njo. Tablica mi je ropotala v nahrbtniku.

Ko sem se sredi doline ozrl, se je med drevjem svetlikala le še velika streha domače hiše; počasen, topel dim je iskal nebo.

Potem me je nenadoma prevzelo pričakovanje novega; nekaj pa že mora biti v šoli, če je tako daleč do nje.

„Mama, ima učiteljica tri ali štiri metre dolgo palico?“

„Saj ni tako dolga . . . In sploh jo ima samo za hudobne fante.“

Nisem ji verjel; mogoče sem tudi jaz hudoben fant, sem pomislil, sosedu sem odnesel dva žepa češenj.

Čez čas sem jo znova vprašal:

„Mama, čemu pa moraš hoditi v šolo?“

„Tako. Da se kaj naučiš. Da boš nekega dne lahko postal krojač ali financar.“

Po premisleku sem vprašal:

„Ali lahko postaneš tudi zdravnik?“

„Tudi.“

Zdravnik se mi je takrat zdel najbolj imeniten državljani, čeprav sem se ga po svoje bal in sem ga do tedaj srečal le enkrat ali dvakrat, ko je zbolela mama in jo je ozdravil.

„Potem bom pa hodil v šolo,“ sem tiho pristal.

Mama je skrbno pazila, da se moje sanje niso preveč razbohotile, in jih je sproti odstrigla.

„Bolje bo, če boš kar krojač ali trgovec . . .“

Že sva prilezla iz doline na sosednji hrib in v dolini zagledala vas s cerkvijo. Pohitela sva po zadnji strmini.

Dvorišče pred šolo se je spremenilo v pravo mravlji-

šče šolarjev. Starejši so bili glasnejši, podili so se vse do ceste in se lovili. Stiskal sem se k mami in jo grabil za roko. Še nikoli do takrat nisem videl na enem mestu toliko otrok, pripeljali so me mednje iz otroško lepe samote. Občudoval sem njihovo sproščeno tekanje, poslušal njihov razigrani smeh. Mama je stopila k znanki, za trenutek sem ostal sam. Že se je zapodil vame starejši šolar, da sem telebnil na zadnjico in z nedeljskimi hlačami pobrisal cestni prah. Šolarji okrog mene so se glasno zasmejali. Še krepkeje sem se oklenil mamine roke in skrival glavo v njeno obleko.

Potem so nas postavili v vrsto, vendar nisem izpustil mamine roke. Morala je z mano v učilnico, čeprav se mi je učiteljica zdela prijazna. Druge matere so ostale na šolskem dvorišču in v veži.

Mama se je trgala od mene korak za korakom.

„Stala bom tu ob klopi,“ je rekla. Nerač sem izpustil njeno roko.

„Počakala te bom zunaj pred vrati,“ je rekla potem. „Čisto zares. Glej, vrata bodo odprta.“

Počasi se je umikala skozi vrata, jaz pa sem v strahu pogledoval za njo. Za zmerom me bo pustila med tujimi ljudmi, naredili me bodo za krojača ali trgovca. Po vseh kotih sem iskal palico, ukrotila bo dečka iz samotne divjine. Z enim očesom sem zrl v učiteljico, z drugim pa lovil mamo, ki je stala v veži.

„Dragi otroci . . . Zdaj ste v šoli,“ je prijazno čebljala učiteljica. „Vsak dan boste prišli k meni . . . In boste lepo pridni in me boste ubogali, jaz pa vas bom naučila abecedo . . . Postali boste . . .“

Nenadoma se mi je zazdelo, da mame ni več v veži. Pognal sem se iz klopi. Učiteljica je stekla k meni, a me ni dohitela.

Mame res ni bilo več v veži. Zajokal sem in zbežal na cesto, roke drugih mater me niso zadržale. Nisem vedel, kam naj se obrnem. Je mama že odšla proti domu in me pustila samega?

Učiteljica me je klicala s praga:

„Fantek, bodi priden in vrni se! Povedala vam bom lepo pravljico . . . Fantek, poslušaj . . .“

Jaz pa sem že jokaje metal pete po vasi. Vaščani so se ozirali za mano. Čeprav sem že poznal pot proti domu, sem bil tako zmeden, da nisem vedel, katera pot pelje iz vasi. Kamor sem se obrnil, je stal pred mano visoki cerkveni zvonik. Tekal sem sem in tja kakor konjič iz divjine, ki ga hočejo ujeti v veliko mrežo. In ker je učiteljica prisopihala za mano in užaljeno krilila z rokami, so se še vaščani pognali za mano na lov. Vse hitreje so stiskali obroč okrog mene, ne bom več vonjal divjine.

Rešila me je mama. Šla je nakupovat v trgovino.

Ko sva se potem vračala domov, sva dolgo molčala. Mamo je gotovo skrbelo, kako me bo odslej spravljala v šolo.

Čez čas sem poltiho dejal:

„Mama, jaz ne bom zdravnik . . .“

„Seveda ne. Krojač boš ali trgovec . . .“

„Ne, tudi ne!“ sem zaklical.

„Ja, za božjo voljo, kaj pa boš potem? Vsak mora nekaj postati.“

„Jaz... jaz bi ostal kar to, kar sem bil do zdaj...“

Potem sem vendarle vsak dan redno hodil v šolo. Pozimi in poleti, v dežju in soncu. Veliko sem se naučil, preživel sem marsikatero šolo, hkrati pa se mi je posrečilo, da sem pod vso učenostjo naskrivaj le ostal tisto, kar sem bil takrat.

Darina Konc Franckov vosuček

Francek je žirovski deček; dvanajst dobrih let ima. „Vosuček“ je pa po žirovsko — osliček. O teh dveh boste zdaj brali resnično zgodbo.

Mrzli vrh je 1050 m visok hrib na Žirovskem. Mrzli vrh so ga poimenovali žirovski pradedje najbrž zato, ker pripiha čezenj burja naravnost s Primorskega in se v žirovski kotlini stepe z meglo, ki jo sem gori pošilja ljubljanski vetrovi. Ne burje in ne megle pa se ne boje naši hribovski ljudje. Svoje skromne hišice so si postavili prav na pobočje Mrzlega vrha.

Lansko pozno pomlad je Mrzli vrh doživel nekaj novega. Ni bila to vesela poroka, ne žalostna smrt, nihče ni prišel iz Amerike. Pač pa so na Mrzlem vrhu pri Potresinu kupili — oslička. Nekje v Istri je bil tisti osliček najprej doma. Preko raznih gospodarjev, mrzlih hlevov in žalostnih oslovskih usod je osliček nazadnje pristopical na Žirovsko. Pri nas so namreč oslički zelo redke živali. Zato ni mogoče opisati, kako slovesno je bil sprejet Potresinov osliček. Morda bi kakšna afriška kamela ali žirafa doživela kaj podobnega. Vse pa se je zgodilo po vrsti takole:

Pri Potresinu na Mrzlem vrhu imajo pet krav pa nobenega otroka, da bi nosil mleko v oddaljeno žirovsko mlekarno. Potresinov očka pa je že star mož, mama pa tudi ne more več hoditi po strmih hribovskih stezicah. Torej so sklenili, da bodo kupili pravega istrskega osliča. In kupili so leto in pol starega sivčka z velikimi ušesi in kar močno prijaznimi očmi.

Bilo je lepega poznopomladnega dne. Otroci so bili ravno v šoli, njihovi mali bratci in sestre pa so se igrali zunaj pred hišami. Tedaj je prikopitljaj po cesti čuden konjiček. Tuškov Štefan je glasno pomodroval: „Konjiček ni, nima pravega repa; teliček pa tudi ni...“ Stara mama je morala dvigniti glavo, takrat je ravno klekljala, in pogledati skozi okno. „Viš, Štefan, to je vosuček,“ ga je poučila in se tudi sama nasmehnila prijaznemu osličku. Saj ga tudi ona že dolgo ni videla.

Potresinov očka se je ustavil pri Bahaču. To je velika gostilna ob žirovski glavni poti. Tako imenitno kupčijo je treba malo zaliti. Osličku seveda niso dali vinčka, vendar je prav malo manjkalo, tako od srca veseli so ga bili.

Medtem je minil pouk. Učenci osnovne šole in dijakki nižje gimnazije so se vsuli po potih in stezicah in hiteli proti domu. Sonce je že kar toplo grela. Oslovskemu popotniku je postajalo vroče in skoraj dremati se mu je začelo. Kar stoje je zaprl oči in malo zakin-

kal. Nič čudnega. Utrudila ga je dolga pot. Toda kaj je to? Osliček se je skoraj prestrašil. Pred njim se je čudno stemnilo. Gruča žirovskih šolarjev stoji pred skoraj prestrašenim osličkom. Z rokami v raztrganih žepih gledajo in modrujejo: Vosuček, pravi pravcati vosuček! Milan ga je videl v Splitu. Janez ga je srečal v koloniji nekje v Istri. Vsi drugi ga pa danes gledajo prvič v življenju. Če se pripelje po naši cesarski cesti še tako lep avto iz Kranja ali Ljubljane, se mu naši pobje modro ognejo; mimogrede pogledajo, če je morda rešilni ali inozemski. Potem je novost mimo. Danes pa je priromal v naš kraj osliček. Gledajo oslička in si ga tiho žele. Upravičeno. Konj jim še ne zaupajo, motorji so sanje daljne prihodnosti, dovolijo jim le staro kolo in to v letih, ko je v mladih največ poguma in domišljije.

Žirovski fantiči v polkrogu pred osličkom pozabljajo na čas in kosilo doma. Med vsemi najbolj prevzet je Janov Francek.

Janov Franci. Da ga boste poznali: svetlolas dečko je to, z dobrimi modrimi očmi. V te oči se je ujel sam sončni žarek z juga. Toliko toplega smeha in radovednih vprašanj, pa še mrovček hudomušnosti, kakor pravimo pri nas, gleda iz Franckovih oči, da moraš biti ob njem vesel. Letos hodi v drugo gimnazijo. Učenje in šola mu ne delata preglavic. Čisto v ospredju njegovega zanimanja so letos vinetajske zgodbe, učenje violine in veliko pisano življenje okoli njega. Starejši Franckov brat hodi že v višjo gimnazijo, dve sestrici sta manjši, ata je moder čevljarški mojster v tovarni, mama pa delavna gospodinja v novi hiši. Le kdo izmed vseh teh naj razume takegale dečka dvanajstih let, kje naj si najde družbe in veselo vsebino svojemu mladem življenju?

Tistega dne je Franci našel vse to. Na mah sta bila z osličkom prijatelja. Hišo bi prodal, da bi mogel kupiti in imeti svojega oslička. Ko bi ga smel samo enkrat jahati. Treba si bo na kak način pridobiti naklonjenost Potresinovega očka. Pravkar je prišel iz gostilne. „Vam je všeč moj vosuček? Mleko bom vozil z njim. Pa da ga ne boste dražili, je take hude vrste, da sitneža kar ugrizne,“ je hotel Potresinov očka prestrašiti fantiče. Pa kdo bi mu verjel. Osliček bo tudi na Žirovskem ostal osliček in ne bo postal volk. Janov Franci je vedel, da je zdaj najboljši čas. Poskusimo!

„Oče,“ je začel, „oče, če boste vi kdaj bolni ali ne boste utegnili v dolino, ali bi smel priti k vam in peljati z osličkom mleko v dolino?“ Potresinov oče poslušal. Ni napačen takle pob in željo si bo dobro zapomniti. Včasih človek res ne utegne. S Francijem bi seveda radi prav vsi pomagali. Kaka škoda, da imajo pri Potresinu samo enega oslička, v Žireh pa je toliko uslužnih in delavnih dečkov, ki bi radi pomagali.

Za Francija se je zdaj začelo novo življenje. Ponoči je sanjal o svojem vosučku, podnevi pogledoval proti Mrzlemu vrhu. Vsako jutro pa je čakal, kdaj se pritrese po cesti lesena kripica, v katero bo vprežen njegov vosuček. Vsaj v mislih je bil Francijev. Pa se je prizibala kripica, nerodno pravokotno leseno vozilo, v katerem sta bolj ali manj mirno stali dve veliki posodi

mleka. Stari očka Potresin je nekaj časa vsako jutro ponosno sam privozil mleko v Žiri. Prav gotovo se mu je zdelo imenitno, ko so se od vseh strani vsipali otroci, ljubkovali njegovega sivčka in ga kar v sprevedu spremljali do mlekarne. Med najbolj zvestimi in vnetimi občudovalci sta bila Janov Franci in Tuškov Štefan. Kar tekmovali so, kdo bo bliže osličku in komu bo Potresinov očka izročil vajeti. Tiste dni so žirovski dečki pozabljali na čas, na šolo, da, celo na pomlad, ki je cvetela okoli njih.

Neko soboto pa se je Francku izpolnila srčna želja. Potresinov očka je imel v Žireh mnogo opravkov. Oslička je privezal tam nekje k cestni ograji. Otroci so bili še v šoli in tako je imel ljubi sivček svoj potrebiti mir. Sicer pa se je v nekaj mesecih že kar privadil na žirovske otroke, ki imajo že od nekdaj radi živali.

Torej tisto soboto. Potresinov očka je pobaral: „Francek, bi peljal našega oslička domov v Mrzli vrh?“

„Vsak dan stokrat, tisočkrat,“ je odgovarjal deček bolj s srcem kot z besedami. V neznanskem veselju bi oslička najraje objel in še Potresinovega očka zraven. Skočil je na osliča in ga zajahal. Francijeve oči in usta so se smejale, srce mu je v ponosnem navdušenju poskakovalo. Pravi ameriški kavboj se je zazdel sam sebi. Široka cesta mu je daljna prerija, Mrzli vrh kot mogočne gore v Mehiki. Za Francijem na osličku se je vsula gruča veselih otrok. Fantje mu tiho zavidajo, deklice ga toplo občudujejo. Tak junak! Samo sonce na visokem nebu se mora smejati nenavadni otroški procesiji.

Franci prijaše do domače hiše. Naj ga vidijo. Oslička je spretno razpregel, mu ponudil sena, ga za časek zaupal prijatelju Janezu, da uredi glede dovoljenja. Kar tako ne sme od doma, čeprav je kavboj. Franci ne utegne južinati, se ne utegne preobleči, še manj poslušati modre nasvete skrbnih staršev. Mama ne razume prav, očka se smehlja, mali sestrici gre skoraj na jok. Saj je niti pogledati ne utegne več. Franci že spet sedi na svojem vosučku, kripica pa nerodno poskakuje za njim. Skozi Staro vas, Dobračevo, Ledinico in dalje na Mrzli vrh. Povsod ga spremlja občudovanje in veseli smeh mladih in starih ljudi. Ne, kaj takega pa že dolgo ne. Janov Franci pa sedi na vosučku in prepeva tisto o kavboju Jimu. Saj jo morda tudi vi poznate? Osliček drobno stopiclja, kripica odletuje, posode se trkajo in prevračajo, nad vso to sliko pa sije pomladno sonce in drobijo po svoje siničke na Ledinici.

Potresinova mama je bila Francka kajpada vesela. Edini sin ji je že davno odrasel in šel v službo. Potresinov dom je že dolgo jokal po mladosti. Takle priku-pen fantič je res povsod dobrodošel. Oslička sta spravila v hlev, nato pa se je žirovski kavboj usedel za široko kmečko mizo in pojužinal, kakor se to spodobi. Razgovor pa se je seveda pletel le o osličku. Fantič je bil Potresinovi mami močno všeč in povabila ga je, naj prenoči kar pri njih, da bo jutri lahko spet peljal mleko. Nedeljo bo preživel na Mrzlem vrhu, popoldne pa se bo seveda zaradi šole moral vrniti domov. Da, ta šola. Sicer bodo pa kmalu počitnice. Franci je bil zadovoljen. Kaj bodo doma rekli, ga ni skrbelo, saj ni

več jokav otrok. Nekoč mora vendar malo zdoma, da bo kaj doživel.

Franci se je v Potresinovi hiši na Mrzlem vrhu brž znašel. Od vseh strani ga je klicalo delo. Pomislite, tisto popoldne je popravil staro Potresinovo stensko uro, ki je že sedem let počivala. Franci jo je popravil in prisilil, da je zvečer začela udarjati ure. Potresinova mama je dečka vidno in glasno občudovala: „Saj pravim, kaj vse današnji otroci znajo!“

Prišle so počitnice. Janov Franci je še prenekatero nedeljo preživel na Mrzlem vrhu. Vosuček se ga je privadil in ga imel raje kakor samega gospodarja. Potresinov očka je bil te lepe bratovščine seveda samo vesel. Svojega vosučka Franci tudi v jeseni, ko se je spet začela šola, ni pozabil. Kadar je le utegnil, je skočil na Mrzli vrh in zajahal ljubega prijateljskega. V spomin na vse lepe dogodivščine svojih kavbojskih let pa sta se v nedeljo z osličkom slikala. In če bi sliko dobro pogledali, bi verjeli, da je vse to, kar sem napisala o Francku in njegovem osličku, čista resnica od prve do zadnje pike.

Hepica in njeni bratci papagajčki (odlomki)

VI. Hepica najde dom

Teta Marija je bila učiteljica v velikem kraju na koncu Poljanske doline. Temu kraju se pravi Žiri. Zakaj tako, še ne vemo. V predavnih časih je veliko ravnino na koncu Poljanske doline pokrivalo jezero. Zemlja je še danes precej močvirnata. Košček sončnega sveta pod Žirovskim vrhom se še danes imenuje Na jezerih.

Žirovska pravljica

Žirovska pravljica pripoveduje, da je neke viharne noči reka Sora, ki izvira v hribovju pod Rovtami, predrla še zadnje ovire pri vasi Trebija in stekla po Poljanski dolini. Jezersko dno se je posušilo in postalo travnata pokrajina. Od vseh strani jo obdajajo prijazni hribi in valovite gorske doline, kamor so se umaknili ljudje. Ali v strahu pred Turki ali pred grajskimi biriči in neusmiljenimi graščaki, kdo bi vedel? V hribovitem svetu so si zgradili vasi, posekali gozdove in napravili planinske pašnike. Živina in skromne peščene njivice jim dajejo vsakdanjegaa kruha. Odmaknjeni od nemirnega mestnega življenja žive svoje trdo, delavno življenje in so zadovoljni. Nad idrijskim gričevjem nas pozdravlja vas Vrsnik, nedaleč so prijazne Ledine, Žirovski vrh je posejan s preprostimi kmetijami.

Naj končamo žirovsko pravljico. Tiste noči, ko je otekalo zeleno Žirovsko jezero, se je poslovila od kraja Sinja žena z jezera. Bila je dobra vila, ki je pomagala revnim čolnarjem. Na suhem ni mogla več ostati med njimi, zato sta se z Ledinsko vilo poslovili od lepega kraja in po reki Sori odplavali v Črno morje. Saj veste: Sora se izliva v reko Savo, ta pa dalje v Donavo. Velika Donava pa teče v Črno morje.

Sinja žena ni mogla oditi iz Žirov brez slovesa. Vedela je, da prihajajo drugi časi in da bo življenje na trdem jezerskem dnu težko. Pa si je nekaj pametnega izmislila. Čolnarju Martinku in njegovi sestrici Rički je izročila pomembno darilo in naročila:

„V spomin pa nase bom pustila darilci dve.

Ne bo nikdar me pozabila ta dolina.

Čolnarji zdaj čevljarji bodo vsi postali

in čevlje – gojzerje izdelovali.

Deklice pa bodo klekljale in vile prelepe sinje u-metnine ...“

Zeleno jezero med Žirkom in Žirovskim vrhom je izginilo. Po dolini je stekla reka Sora. Težko se je ločila od svojega izvira nad Rovtami, zato si je po Poljanski dolini izbrala kar najdaljšo pot. Še dolgo je želela gledati slikovite hribe in hribce in bahate kmečke domačije v njihovem podnožju. Tako teče reka Sora še danes skozi Žiri na svojem gornjem koncu, kjer je že prava reka. Pri Trebiji so jo delavni ljudje zaradi elektrike nekoliko zaježili. Menda ji to ni preveč všeč, vendar ima dovolj časa, da se razgleda po lepi pokrajini na levo in desno, še tja proti cerkljanski strani. Iz Trebije se nato v ovinku zavije proti Hotavljam, Gorenji vasi in Poljanam. Nihče več je ne ovira. Prijazno spremlja edino pot, ki pelje tja do staroslavne Škofje Loke.

Teta Marija

Ob Sori se je tistega nedeljskega popoldneva peljala teta Marija. V svoji svetlo sinji veliki potovalki je imela rjavo škaflo in v njej je ždela in jokala naša Hepica.

V avtobusu je bila velika gneča in zato zatohel zrak. Ljudje so bili zelo dobre volje, nekateri so želeli celo zapeti. Kdo bi ne bil vesel lepega nedeljskega popoldneva, ko se spet pelje domov. Teta Marija je bila zamišljena sama vase. Danes gre z njo, ne, se pelje z njo ljuba drobna ptička, ki ji bo delala zvesto družico. Papiga nemirno poskakuje in se želi rešiti. Ne razume čudnega potresanja, drdranja in težkega zraka. Domotožje po hišici na Brezjah ji muči ubogo srcece.

Na domu tete Marije

V Žireh je bilo že temno, ko se je ustavil avtobus pred veliko vaško restavracijo. Ljudje so hrupno izstopili. Svetla okna so jih vabila v toplo gostilniško sobo. Teta Marija je odšla s papigo v svojo tiho sobico, kjer so jo čakale knjige, radio in delo. Nič živega, nič toplega.

O da, doli pod njeno sobico živi delavska družina. Dvoje toplih otroških src pričakuje teta Marijo. Z vsakega pota jima prinese kolače. Kolače imenujejo žirovski otroci drobna darilca, spominke, ki jim jih odrasli ljudje prinašajo s potovanj. Naj bo papiga tudi kolaček Marji in Tejci? Kako se ji bo godilo tam spodaj? Teta Marija se skoraj ne more ločiti od trpečega ptička, Morda bi se ji le bolje godilo kot njenim bratcem na Gorenjskem. Ne, teta Marija se je odločila. Prinese jima drugega ptička, Hepica pojde z menoj v

šolo. Naj postane prijateljica našim učencem. Udomačila se bo in imela bo dovolj prostora in zanimivosti.

Rjavo škaflo s trepetajočo ptičko je postavila na zaboj ob peči. Ne upa se je izpustiti. V divjem obupu bi si mogla glavo razbiti. Teta Marija ji govori dobre besede, ji trosi drobtin, toda ptička je na moč nemirna. Deklici tam spodaj vriskata v mladi sreči. Reven domek imata. Veliko mrzlo sobo ob poti so predelili na dvoje: za kuhinjo in spalnico. Pa je v takem domu vendar lepo. In še lepše bo nekega dne, ko bodo zgradili novo hišo in bodo v njej doma.

Hepica v šoli

Jutri je kar brž prišlo. Ne vemo, kaj se je ptički Hepici sanjalo prvo noč v Žireh. Teta Marija jo je s svojimi knjigami vred vzela v šolo. Šola v Žireh je velika in nova. Za štiristo otrok ima dovolj prostora, pa ga bo imela še za malo ptičko. Iz puste, zaprte škafle se je ptička preselila v prostorno gajbico v veliki zbornici. Njen prihod v žirovsko šolo je povzročil največ prisrčnega veselja, zanimanja in dela pri dobrih žirovskih otrocih, ki imajo za ptičke in živalce zares zlato srce. Prvi dan so jo smeli pozdraviti in dobro pogledati. Koliko hrepenečih pogledov, koliko tihih želja! O ko bi bila draga ptička moja! Doma bi se ji prav gotovo bolje godilo kakor v šoli. V šoli še prav vesel ne smeš biti in zapeti tudi ne, kadar bi se ti poljubilo. Ko bi hoteli ptičko prodati! Morda jim bo nekega dne ušla. Take in podobne misli so prebliskovale tistega dne modre glavice mladih Žirovcev.

Drugi dan pa so za Hepico nanosili toliko hrane, da bi ji zadostovalo do konca življenja, pa če bi učakala trideset let, kar je pa seveda pri ptičih velika izjema. Vsak razred zase je želel, da bi bila papiga pri njih, da bi se z njimi učila. Hepica pa je s svojimi temno rjavimi očki pogledovala nove prijatelje in ni vedela, kaj bi. O šoli tedaj še ni nič slišala, skušenj z otroki tudi ni imela. Vse ji je bilo novo, tako da je celo pozabila jesti. Le hudo žejna je bila prve dni.

Potem pa je steklo vsakdanje življenje. Otroci so se morali učiti, učitelji pa popravljati naloge in pisati rede. Hepica je dobila prostorček v šolski zbornici. To je velika soba, v kateri se zbira učitelji in profesorji, seveda tudi učiteljice in profesorice. Zanje in za vse učence pa skrbi gospod ravnatelj, ki ima v zbornici posebno mizo, kjer piše in bere.

Še gospod ravnatelj jo ima rad

V tej visoki in resni družbi je dobila naša Hepica novi dom. Teta Marija je še vedno skrbela zanjo, še bolj pa dobri gospod ravnatelj, ki ji je preskrbel skledico za vodo, gugalnico in zrcalce, pa tudi kupček peska, zrnja in zelenja. Ne samo to, tudi rad je imel drobno ptičko in smilila se mu je, ko je skozi jeklene šibice pogledovala po veliki zbornici, kjer ni bilo nič prijaznega, prav nič, le šopek gozdnega cvetja v vazi na ravnateljevi mizi. Okna so bila visoka in nekam neprosojna, tako da Hepica skozi ni videla drugega kot

obrise dreves na hribu onkraj ceste. Še vrabci niso prihajali vasovat na šolska okna, ki so bila prav zares nekam negostoljubna. Sicer pa so imeli ptički svoje krmilnice v lepo urejenem vrtu pred šolo. Tega pa Hepica dolgo ni vedela.

Hepica je preživila v zbornici žirovske šole prvi teden. Ime Hepica se je ptičke prijelo in ji pristajalo. Kdor jo je namreč prijazno pogledal, je bil v srcu vsaj malo vesel, ko ga je ptička s svojimi zlatimi očki pozdravila. Govoriti namreč še dolgo ni znala. Za to je potrebna dolgotrajna vaja in šola, čeprav ne osemletna.

A Hepici je kljub temu dolgčas

V zbornico so vsak dan prihajali učitelji in profesorji. Nekateri so bili mlajši, drugi starejši, nekateri bolj, nekateri manj prijazni. Hepica jih je kar kmalu spoznala. Nekateri niso imeli zanj niti prijaznega pogleda in so sploh pozabili, da je v zbornici. Imeli so mnogo skrbi in se niso spomnili, da so bili nekoč mladi in so imeli ptičke radi. Kadili so cigarete in gledali skozi okno. Potem so šli v razred in se vrnili še bolj resni. Večkrat so bili hudi, gotovo na otroke, ki so jih učili. Hepica se jih je bala. Vsi niso bili taki. Tisti drugi so znali vedno kaj veselega povedati in se tudi smejati. Smeh pa je sončni žarek v taki veliki in resni šolski zbornici.

Noben, prav noben pa ni znal ptički kaj povedati, čeprav so bili profesorji in zelo učen. Vse vesele in zanimive reči so namreč zaklenili v svoje srce in se pogovarjali le o šolskih rečeh in o tistem, kar je bilo napisano v časopisih. Tudi teta Marija večkrat ni utegnila postati vsaj mrovček časa, kakor pravijo v Žireh, pred kletko svoje male sirotice. Imela je pač veliko dela. In tako je postajalo Hepici v kletki dolgčas, zlasti ponoči, ko ni bilo nikogar v veliki zbornici. Debele knjige v knjižnici in slike za omarami pa so bile za Hepico kakor papirnata strašila. Da, da, bratcem na Gorenjskem se je godilo veliko bolje. Vsaj v začetku.

Hepica je postajala vedno bolj žalostna. Posedala je na srednji šibici svoje gajbice in sanjala o velikem vrtu in dobrem očetu Mateju.

Med otroki se Hepica bolje počuti

Neke deževne sobote popoldne se je trpeče ptičke usmilit gospod ravnatelj in jo kar v gajbici prenesel v kuhinjo, kjer jo je sprejelo v največjem navdušenju troje otrok: bili so to otroci gospoda ravnatelja. Starejši dečko Mitja je že hodil v šolo in je Hepico skrivaj obiskoval v zbornici. V šolsko zbornico namreč otroci ne smejo hoditi brez dovoljenja gospoda ravnatelja.

Hepico je prijetna kuhinjska toplota in prijaznost dobre ravnateljve gospe in njenih otrok že v nekaj dneh čisto spremenila. Postajala je živahna in pristrčno domača. Skakljala je po svojem domku, ki so ga ji postavili na kuhinjsko omaro, in opazovala življenje okrog sebe. V topli kuhinji je bilo vedno vse v redu in čisto. Dopoldne je imela Hepica dovolj časa za opazo-

vanje. Gospod ravnatelj in Mitja sta šla v šolo. Mlajši bratec in sestra Rožica pa sta se največkrat zunaj igrala. Hepice seveda nista smela vzeti s seboj. Njena nova gospodinja pa je imela vedno polne roke dela. Kako tudi ne, če je hotela imeti dom v redu. Gospodinjstvo zahteva mnogo časa in vsak dan novega dela, vendar je dobra gospa našla vedno dovolj časa za Hepico. Hepica je dobro razumela, da jo ima rada.

Hepica in Rožica

Zlatosinja papiga je imela vse ravnateljve otroke zelo rada, najbolj pa štiriletno Rožico. Ne moremo reči, zakaj. Morda zato, ker se je v oči štiriletne Rožice ujel drobčen sončni žarek. In ta žarek je bil kakor magnet. Saj veste, kaj je magnet. Čudna kovina, ki potegne drug kovinast predmet nase. Tako je tudi dobrodekletce s sončnim žarkom v očeh potegnili nase zlatosinjo Hepico. Imeli sta se pristrčno radi. Hepica je postala hudomušno nagajiva. Vse je hotela poskusiti in povsod na vsakem predmetu je našla kaj zanimivega. Iz Rožičine žličke je ukradla košček v kavi namočene kruha. Iz sladkornice na kuhinjski omari je znala s kljunčkom vzeti presladko zrnce. Na rami svoje male prijateljice je ptička zadremala. Ko pa se je prebudila, jo je kavsnila v rožnato lice. To je bil pač poljubček naše Hepice . . .

Pri klekljaricah

Minevali so meseci in Rožica je dočakala peto leto. V teh letih pa začno male Žirovke klekljati. Klekljanje je neke vrste ročno delo. Ni tako lahko, kakor bi si kdo mislil. Pri tem delu moraš biti zelo natančen in spreten, drugače nastane na blazini v košarici velika zmešnjava. Pa saj ste najbrž že slišali tisto pesmico o žirovskih klekljaricah. Čakajte, jo bom povedala!

Okrogla košarica, notri blazinica,
nanjo pa vzorček je iz ribic pripet.
Bucik pet tisoč vsaj, klekeljnov nekaj manj . . .
Tja od Poljan prek Gorenje vasi,
pa noter do naših slovečih Žiri,
tja čez do Idrije, žlahtno srebrne vse,
klekljati zna vsak pob in deklič,
kdor pa ne zna, je čisto zanič!

No, in naša Rožica ni hotela biti zanič, zato se je vpisala v klekljarsko šolo. To se pravi, vpisali so jo njeni starši. Doma so ji pripravili košarico z blazinico in vso klekljarsko pripravo. Najlepše med to pripravo pa so prav gotovo drobne bucike z lepimi barvastimi, steklenimi glavicami. S temi bucikami pripenja klekljarica svoj vzorček na blazino, da se ji pod rokami ne podre. Pa to bi morali videti tako, kakor je to opazovala naša Hepica. Dolge ure je sedela pred gajbico in opazovala malo prijateljico pred košarico. Kaj le počne? Čudna igra, pri kateri mora sedeti Rožica kakor njena pozabljena punčka v kotu in se ne smejati. Drobne ro-

ke se igrajo s sivo nitko. Potem prime desna roka za svetlo paličico. Paličica pa ima svojo rdečo glavico. Ne, to je pa res zanimivo. Hepica gleda, občuduje in nazadnje skoči na blazinico. S kljunčkom prime za rumeno glavico in jo junaško potegne iz blazine. Kaj, svetlo buciko! Rožica se razhudi. „Hepica, ne smeš. Poglej, vse se je podrlo.“ Mala klekljarica joče. Mama hiti na pomoč. Hepica ne razume, čemu toliko razburjenja. Vzame še drugo buciko iz škatlice na mizi. Zdaj ji nihče nič ne reče. Rožica jo še vedno hudo gleda. Brez klekljarske učiteljice ne more nadaljevati vzorčka. Rožica in Hepica se gledata ves dan postrani; samo zaradi male neumne bucike.

Ptička čuti, da ni nekaj prav, pa si ne zna pomagati. Tiho ždi v kletki na kuhinjski omari in še jesti se ji ne ljubi. Spet se mora spomniti na svoj pomladni dan na Brezjah. Da, tudi tam doma so prav tako zvonili, kakor tu v veliki cerkvi, ki je pa iz svoje gajbice ne more videti. Neki dan bo vsekakor pogledala, kako je zunaj, tam, kjer pojo zvonovi. V topli kuhinji ni nič novega. Če pride kaj novega, se Hepica ne sme tistega dotakniti. Sončni žarek v dekljičinih očeh se je spremenil v droben blisk in tega bliska se je ptička zbala.

Rožica ima Hepici marsikaj povedati

Pa Rožica je kmalu pozabila, da ji je Hepica strgala vzoreček. Kajne, taka majhna reč! Ni vredno, da bi se človek razburjal in kahal grdo jezo.

Lepega že jesenskega dne sta Rožica in Hepica praznovali veselo spravo. Ob odprti sladkornici sta se pogovarjali kakor nekoč. Rožica je pripovedovala svojji papigi Hepici: „Nič ne maraj, ptička, zdaj bova še boljši prijateljici. Pri nas so kupili fantka in zdaj imam same bratce. Kar tri, saj jih poznaš. Ko bom hodila v šolo, boš morala iti z menoj. Pobje se drugače igrajo kakor me. Vedno hočejo roparje, žandarje, cigane in vojsko. Ni jim treba klekljati in pri miru sedeti. Tudi sosedova Dragica ima same brate. V otroškem vrtcu je tudi več dečkov kakor deklic. Nekateri so pridni, nekateri pa tudi ne, ker mečejo kamenje. Vidiš, Hepica, ker nimam sestrice, boš pa kar ti moja prijateljica. Če boš pridna, ti bom odprla okence, da boš videla, kje se igramo in kako je v Žireh. Imamo veliko tovarno, v kateri delajo čevlje. V tovarno hodijo samo veliki ljudje. Vsako jutro zatuli sirena in kliče delavce na delo. Brž morajo vstati in iti v tovarno, čeprav je zunaj mraz in sneg. Tudi očka moje prijateljice Marje je delavec. Marja mu vsak dan, ko spet zatuli sirena, nese malico. Tudi jaz bi rada nosila malico, pa naš očka ni delavec v tovarni. Veš, on uči otroke in ima mnogo skrbi z njimi, tako da se ne utegne z nami igrati. Marjin očka služi denar v tovarni, da si lahko kupijo v trgovini kruha. Tudi naš očka služi denar, pa drugače. Vedno pravi, da morajo vsi ljudje delati, če hočejo živeti. Nekateri delajo v tovarni, drugi na polju in travniku, nekateri pa v šoli in na železnici. Ali si ti že videla železnico? Veš, to je dolga, črna kača, ki sama teče v Ljubljano. V Ljubljani je moja stara mama. Včasih se pripelje z železno kačo k nam in jo imamo zelo radi. Stara mama zna vse. Mogoče se bova tudi midve peljali z

njo v Ljubljano, ker ji je zelo dolgčas. Stara mama je zelo žalostna, ker ji je grda vojska vzela dobrega strička. Zdaj pa mora biti sama. To je pa še bolj hudo kakor pri nas, ker nas je dosti in še tebe imamo za našo.“

Tako kramljata Rožica in Hepica. Hepica seveda samo posluša.

Čez Žirovski vrh že kuka starka zima. Jutra postajajo mrzla in delavci v tovarno hite, da se ogrejejo na poti. Otroci morajo sedeti v kuhinjah in sonce je šlo spat. Pri Žakljevih v Osojnici ga ne bodo videli tja do svečnice ali še malo dlje. Čudno je to sonce. Ali se je utrudilo ali naveličalo sijati na našo zemljo, kjer pozimi res ni prav nič novega razen snega, kadar prvič pade.

Hepica se je navadila na deklico ob blazinici. Ni ji več izdirala bucik s steklenimi glavnicami, marveč ji je sedela na rami in poslušala drdrajočo muziko lesenih klekeljnov. Včasih pa se je zagledala skozi okno. Ali je v njeno drobno srce seglo domotožje po soncu in zelenih drevesih na Žirku? Kdo bi vedel. Ni se več zanimala za deško vpitje in prepiranje, niti za jok malega bratca v košarici. Še svetle bucike je puščala pri miru. „Ali je naša Hepica bolna?“ je povpraševala ravnateljova gospa. Ptički so preuredili hišico, ji nanosili najboljše reči. Sladkornica na omari je ostala odprta. Toda nič. Ptička se je čudno zaletavala, kadar se je preletela z omare na luč.

Hepica se ponesreči

Neko popoldne je bilo v kuhinji zelo vroče. Kuhali so perilo. Saj veste, kjer imajo majhne otroke, je skoraj vsak dan treba prati. Umazano perilo pa moramo prej še prekuhati in takrat je v kuhinji zelo vroče. Tako je bilo tudi tisti dan pri ravnateljevih. Po kuhinji se je razlezla čudna sopara in megla.

Hepica je ždela na okenski polici in mirovala. Vsi so pozabili nanjo. Gospa je delala pri štedilniku, Rožica je skakala po velikem hodniku. Kar se Hepica dvigne in hoče v svojo hišico. V megli in sopari je zgrešila smer in se zaletela v kot nad štedilnikom. Joj, padla je v lonec vrele vode! Divje se je odgnala s perotkami in čudno zavreščala. Gospa jo je ujela in pritisnila k licu. Uboga, uboga ptička! Brž ji je namazala nožice z oljem in položila prestrašeno Hepico v odprto gajbico. Polagoma je ptička spet pravilno zadihala, toda svojega domka več dni nato ni zapustila. Vsa družina je čutila z nesrečno Hepico in ji želela pomagati. Rožica si je celo obrisala solze. Če bi bila ona takrat v kuhinji, bi Hepica prav gotovo ne padla v lonec. „Nesreča pač nikoli ne počiva,“ je menil očka in naročil otrokom, da morajo na ptičko bolj paziti. „Tako je naša, kot ste vi. Kako bi nam bilo hudo, če bi se kateremu od vas kaj takega primerilo.“ Jakec je ob teh besedah že gledal sam sebe v loncu vrele vode in se zasmeljal. „Saj je premajhen, da bi vanj skočil. Ali naj poskusim, očka? Saj sem v Soro tudi že skočil, ali veš?“

Očka se je nasmehnil Jakčevi modrosti. „Sora in naš lonec sta dve različni reči. Nikamor ne bomo neumno skakali, ker se nam povsod lahko primeri nesre-

ča. Hepica ni nalašč skočila v lonec in tisti Marjanček dolí na Selu tudi ni nalašč utonil v Sori. Obakrat je bila nesreča. Če bi se pa ti, Jakec, nalašč igral s takimi skoki, bi zaslužil palico, ne pa ljubeznive pomoči. Da veš."

Očka je postajal resen in Jakec je utihnil. V lonec res ne bo skakal, v Soro pa še dostikrat, saj ni v njej vrele vode. Hepičina nesreča pa tudi ni taka reč; saj še živi in tudi v bolnišnico je niso peljali. To je dobro, da se perje ne more opeči tako kakor roka ali noga. Jakec še malo razume o nesrečah, ker sam še ni nobene živo doživel. Nič še ne ve, da moramo biti vsi ljudje, mali in veliki, tudi pri majhnih rečeh previdni, da se nam ne primeri kakšna huda nesreča. Nesreča pa najraje ujame tiste otroke, ki nočejo ubogati. Saj veste, kako pravi pregovor: Kdor ne uboga, ga tepe nadloga. Hepica svoje nadloge ni bila sama kriva. Ljudje okrog nje so bili malce premalo previdni in so pozabili, da Hepica ni človek, ampak le mlada papiga.

Zima, zima bela . . .

Po svoji prvi nesreči je postala Hepica resna in skoraj otožna. Zunaj že davno ni bilo več sonca. Nekaj dni se je valilo pod oknom megleno morje, da niti Žirkovega vrha ni bilo mogoče videti. Nekega jutra so se pokazale na oknu ledene rože. Takih rož Hepica še ni videla in jih v njeni pradomovini ne poznajo. Ledene rože so prinesle s seboj oster mraz. Ves dan in vso noč je zavijala burja. Najbrž se je tam v Cerknem odtrgala od kraške in se tu v Žireh združila s severnim vetrom. Hudo mraz je postalo in v štedilniku so morali ves dan kuriti.

Nekega zgodnjega pomladnega dne v marcu, ko se je sonce prvič boječe toplo uprlo v kuhinjsko okno in je Hepica dremala v svoji hiški, so široko odprli vsa okna v stanovanju, tudi kuhinjsko. Kar zavalovalo je po kuhinji od pomladne svežine. Otroci so bili zunaj, ravnateljeva gospa se je za hipec naslonila na okno in vdihavala sveži zrak. Gospod ravnatelj pa je bil na šolski terasi.

Tedajci pa, pomislite, otroci, je Hepica razpela peruti, vztrepetala, se dvignila in zletela preko glave gospe ravnateljve ven, ven v pomladno popoldne. Toliko, da jo je gospa še videla, tlesknila z rokama in zaklicala: Hepica! Kakor bi klicala utapljalčnega se otroka, tak je bil njen glas. „Hepica, otroci, slišite, otroci, Hepica nam je ušla. Tecite, poiščite jo!“ Otroci spodaj na travniku niso razumeli prestrašenih klicev. Kaj jim mar Hepica, mama, kaj ves svet. Spet je pomlad v deželi.

Gospa Nada je zaprla okno in skoraj zajokala. Hepice, naše srečice, ni več. Kako rada sem jo imela! Morda pa se ptička le vrne. Mraz bo ponoči, potrkala bo na okno in spet bo naša srečica.

Srečica pa ni nikoli več potrkala na kuhinjsko okno, nikoli več ni sedla Rožici na ramena, nikoli več se ni vrnila v gostoljubno kuhinjo v Žireh. Pa ni bila ne-

hvaležna, bila je le tako zapuščena ptička, ki ji je manjkalo sonca. Brez sonca in veselja pa nobeno živo bitje ne more živeti, ne človek, ne žival, še cvetica ne.

VII. Hepica popotuje

Hepica leti, leti. Njene zlatosinje perotke ne znajo prav veslati v velikem zračnem morju. Nerodno se zaletava, počiva in spet zajadra dalje. Saj v ozračju ni meja. Kakor sinje peresce je njeno telo. Nič ne misli, kaj bo, ko se ne bo znala vrniti v kletko, kjer bo večerja, kjer ima posteljico. Hepica ve samo to, da je srečna, da je v višini in v njenem srčku je lepo.

Tam spodaj se vije reka Sora. Ob njej so travniki in polja in hiše in hišice. Velika cerkev z dvema zvonikoma je že daleč za njo in tovarna Alpina tudi. Med hišami se vrte ljudje kakor mravlje. Po cesti drvi velik belo-rdeč avtobus. Za seboj pušča sivo meglo. Na travnikih ob Sori skačejo otroci. Morda je med njimi tudi Rožica. Hepica se je rahlo spomnila na drago ji deklenco. Rada bi jo videla, toda nič več iz kletke. Daleč dolí so ljudje, v zraku pa se premikajo črne pike, večje in manjše. To so pač ptiči. Nikogar še ne pozna. Vseh se boji, zlasti vrabcev, vran in kavk. Črne ptice niso dobre, tako misli Hepica. Ničesar še ne ve o velikem življenju v naravi, prav nič o boju med velikimi in malimi. Velika knjiga narave ji je s sedmimi pečati zapečatená.

Medtem je nad Žirovskim vrhom zamigljala zvezda večernica. V dolini je zazvonilo v čast Mariji večerni pozdrav. Mehko je odmevalo in se pozibavalo preko ledin in bregov. Ave Marija! Sredi visokih hribovskih vasic, sredi dolinskih vasi, povsod cerkvice, povsod ljubeče okrašena Marijina podoba. Vsak večer jo pozdravljajo zvonovi, vsak večer lije Marijin blagoslov in njeno varstvo v tihe, verne domove . . .

Tončka Stanonik Tudi spat nas niso podili

Skozi majhna okna je pokukala tema. Zdaj smo bile že vse tri sredi pridnega klekljanja. Tudi povečerjale smo že. Stara mama je vstala in zunaj v veži nekaj ropotala z burklami. Seveda. Spet je nalagala v peč. Potem je peč potipala z vrhnje strani:

„No, zdaj bo za nekaj ur držalo, da nas ne bo zeblo, če bomo zvečer malo potegnile.“ Potegnile — to je pomenilo, da nama ne bo treba že ob osmih v posteljo.

Po večerji sta prišla k nam tudi stric in teta, ki sta imela svoje stanovanje na drugi strani veže. Stric je prinesel jabolka. Bil je v velikem usnjenem predpasniku, ker je ob večerih čevljaril ali mizaril. Znal je narediti čisto vse: moške škornje, pa metle, škafe, škundre, popravil je grablje, celo smučem je bil kos.

„No, kaj je neveste, ga boste kaj pile?“

In je postavil pred nas steklenico mošta. Teta je prinesla s seboj šivanje, sedla je na peč in prav kmalu zakinkala. S staro mamo pa se nismo dale in smo pridno klekljale in se pogovarjale. Pripovedovala nama je

tako čudovite stvari, poznala je vsaj sto zgodb o strahovih, kako so včasih živeli, kako so se zabavali, kako so zdravili bolezni. Zнала je tudi veliko pesmi. Te so me še posebno mikale.

„Stara mama, boste povedali še kakšno zelo staro?“

„Ja, bogve, če še kakšno znam. Kako že gre?“

In je začela:

„Stoji, stoji, tam beli grad,
za gradom teče rdeča kri . . .“

Zapela je tri kitice, naprej pa ni šlo in ni šlo. Poskušala je znova. Presneto, se je morala vdati, včasih sem pa znala deset kitic. Medtem je teta že zdavnaj zlezla s peči.

„Ne vem, kaj je, da sem jaz vedno tako zaspana,“ je dejala kisto in nam voščila lahko noč. Tudi stric je že pokukal skozi vrata.

„Jaz imam za danes dovolj,“ je dejal. „Boste ve še dolgo?“

In je odšel spat. Tako je bila včasih že polnoč ali še več, ko se je stara mama spomnila:

„Pa bomo res morale pospraviti, kdo pa bo jutri vstal!“

Stara mama je na veži prižgala luč, naprej pa sva morali s sestro sami. Zlizane stopnice so škripale, tudi

na podu je bila tema in dišalo je po podstrešju in zaprašenih predmetih.

Spale sva v frčadi; to je bila majhna sobica, kjer je bilo prostora le za posteljo in predalčnik. Zlezla sem pod mrzle odeje. Ob postelji pa je bilo čisto majhno okence, skozi katero se je videlo jasno nebo, posejano z drobnimi kristalčki zvezd. Tako je bilo vse še bolj skrivnostno. Trmasto sem odvrčala pogled od te čudno lepe noči. Bala sem se, da bi se katera od zvezdic, ki so se spustile prav nad streho, ne utrnila, ker bi to pomenilo, da je kje izdihnila kaka človeška dušica. Tudi to mi je povedala stara mama.

Zdaj se menda ne bi več bala sama spati v tisti frčadi, premišlujem. Tako dolgo je že od takrat. Stara mama že dolgo počiva pri Svetih treh kraljih, tudi teta je že tam. Spodaj v gmajni pa se vidi Abrahova hiša. Zdaj pravimo, da gremo k stricu. A tudi peš že dolgo ne hodimo več. Z avtom se pripeljemo prav do hiše. Toliko se je spremenilo. Le gozd nad hišo enako šumi, kadar zavija burja, in zvezde se spustijo čisto nizko nad hišo, prav kot nekoč. Hiša pa je ohranila svojo prijaznost in gostoljubnost.

Ivan Tavčar
V Žali
(odlomki)

Ivan Tavčar

V Zali

(odlomki)

Sneg, ki je še pred malo dnevi pokrival strme bregove, topi se ob vročih poljubih burnega juga, ki buči malone vsako jutro okrog gorskih vrhov.

Otajalo se je tudi lice zbudeni zemlji, in že sili po sončnih mestih na dan ponižni prvi cvet, prav kakor bi ne mogel čakati prihajajoče vesne. Ožive se z novo močjo vrelci, in po vseh melinah curlja iz ruše, prav kakor da umirajoča zima joče zadnjo solzo, katera se nekaj hipov pred smrtjo utrne tudi človeškemu očesu. Potok v dolu narašča in se zamolklo zveneč trga med skalovjem, da bobni in šumi tesna dolina.

Tudi naša starodavna Zala se je že zbudila iz dolgega zimskega spanja. Brstje se ji odpira po bukovih šumah, tako da so vsako jutro nje vrhovi bolj in bolj zaviti v svetlo, prvopomladno zelenje. In vsako jutro se prebudi v tem zelenju brezštevila tolpa krilatih pevcev, ki so v Zali trpeli lakoto in mraz v dolgi dolgi zimi, ali pa se ravnokar povrnili s toplim jugom v kraj, kjer so nekdaj spomladi nosili svoja gnezda. Izmed vseh prva se zbudi drobna taščica in kakor srebrn zvonček gostoli nje močna pesem visoko z vitke jelke v pozdrav mlademu jutru, ki že kaže zorni svoj obraz izza mračnega hribovja. Takoj se oživi ves roj, oživi se veja za vejo, povsod vse prepeva, vse žvrgoli in kliče zlato sonce z nebeške postelje, kjer leži le predolgo.

In končno — na suhi veji, s katere se odpira pogled v globoki dol, zbudi se gozdne perutnine vladar — divji petelin, prevzet od sladke ljubezni, ki je kakor vsemu svetu vladarica tudi njemu. Po svoje zapoje večno pesem o ljubezni, toda če je nisi že prej čul, te pesmi, ne zaslišiš je v tihem logu, nego samo meniš, da padajo kje na trd kamen kaplje z mokrega vejevja. In takrat je resnično krasno v stari Zali! Vzlic hladnemu jutru se ogreje lovcu kri v žilah. Po temni lozi stopa, komaj kroti srce in skoro dihati si ne upa, samo da bi zalezal zaljubljeno ptico, ki je od strasti in ljubezni slepa in gluha, in to tudi proti nevarnosti in smrtonosnemu orožju. Ljubezen nam je vsem v pogubo, tako mladenci, ki se zagleda v cvetoči obraz cvetočemu dekletu, tako ptici na zelenem vrhu, pojoči pesem ljubezni in vabeči grahasto družico na svatbo v prvi pomladi.

Od tedaj je dvanajst ali štirinajst let. Meseca aprila sva z gospodom Andrejem, kaplanom v Lučinah, hotela postaviti svoje šotore vrhu Zale. Skoro je sonce nekoliko pripekalo, ko sva se s svojo družbo pehala vkreber na zeleni vrh. Z nama so bili zgolj lovci kmetkega rodu, vsi bolj slabi gospodarji, pa toliko bolj vneti za lov in vse, kar je v zvezi z njim.

Dolg, košččen mož je nosil dobro založen tovor, da bi ne stradali v gozdni samoti. In to ne tedaj, ko se v strašno dolgi noči pričakuje jutro, in ne takrat, ko se po srečnem ali nesrečnem lovu odpočijeta duša in telo od razburjenosti, ki razvne mlje lovca, če pleše okrog

črne hoje, s katere kaplja zaljubljene ptice zaljubljena pesem.

Obraz omenjenega nosača je bil zelo značilen in je kazal nekaj tistih črt, ki se drugače le takrat prikazujejo na obrazu človeškem, če joka. In res se ti je zdel ta človek, kakor da hoče vsak hip prav milo zajokati. To se je dalo pričakovati tembolj, ker je mož do malega pri vsakem koraku prav iz pljuč vzdihnil, kakor bi mu skrivna toga razjedala srce in dušo. Zaradi tega vtisa, ki ga je napravljala zunanost, ali pa morda zaradi resničnih nadlog, katere mu je donášalo obiteljsko življenje, o katerih pa ni rad govoril — toliko rajši so govorili drugi o njih — prijel se ga je pridevek žalostni Miha. In za takega ga je poznalo vse žirovsko pogorje.

Okoli štirih smo bili pri vrhu, tam, kjer iztezajo stari borovci svoje grčavo vejeve proti nebu. Ko smo prihajali bliže, spustil se je z borovja velikan — petelin, zaplapolal z orjaškimi perutmi, raztegnil zelenobleščeči vrat, veličastno se dvignil v zrak, odplul čez globoko dolino in onostran počasi sedel v smrečje, ki obsenčuje dolgoraztegnjene bregove samotnemu Žirovskemu vrhu.

Z gospodom Andrejem sva sedela na mehkem mahu in srebala slab čaj, katerega nama je skuhal žalostni Miha ob malem ognju. Srebala sva čaj in zadovoljno zrla v krajino. Tam pod Blegašem nad globokim Karlovcem se je že mračilo; sence so se raztezale iz doline v dolino, od jarka do jarka, objemajoč vas za vasjo, dokler se niso pritihtapile tudi do naše Zale in nje gorskih sosedov. In skoro tedaj se je utrgala tam na Žirovskem vrhu črna lisa izmed smrečja. In v večernatem obzorju je rasla in rasla, dokler ga nismo opazili na prosto oko, krilatega vladarja naših gozdov. Z dolgim vratom predse štrleč, pomikal se je počasi v zraku, plul proti Zali, bliže in bliže ter se končno spustil v borovje na Zali, malone tako blizu, da smo čuli hrušč in plapot, ko je sedel na drevo.

Kaplan gospod Andrej pripoveduje: „... V tistih dobah je bilo torej. Kako se je od takrat izpremenila naša Zala! Kjer gledaš sedaj gole bregove, ondi je rastlo tiste dni visoko hrastovje in črni gozd se je razprostiral tja do Žirov in na drugi strani tja do ponižnih Lučin, ki tiče še dandanes kakor bel cvet sredi zelenih senožeti.

Jernač izpod Skale pripoveduje: „... Tisto popoldne, ko so bili domačini s Kisovskim Tončkom odšli na Trato k nauku, ostal sem sam doma. Zalesniko

laz, tam zgoraj nad Zalesjem, poznate vsi. Veselje je gledati od tam hribovje in doline. In to vselej, posebno pa tedaj, če je ajda v cvetju ali pa sedaj, ko cvete češnja in ko poje divji petelin kar najlepše. V ta laz me je vleklo tisto popoldne. Ne zaradi tega, ker so bile češnje cepljenke ravno dozorele, pač pa zato, da bi se zadnjič nekoliko ogledal po pogorjih in dolinah. Saj veste, kako je tam gori. Ravno nasproti, onstran širokega dola, stoji na bregu naša Brona in v nji je toliko zelenega bukovja, da ga v vsej dolini drugje nimajo toliko! In jastreb se suče nad njo in v vrhu najvišje „šibe“, kakor pravijo Žirovci, ima svoje gnezdo, kjer redi in pita tiste preklicane mladiče, ki nam potem kradejo zajce in kokoši. In tam zadaj proti Oslici so Slajke in po senoženih in strmih se pase srna in lisica se skriva v robovih. To so lepi kraji, in gospod Andrej se gotovo še spominjate, kako grdo je rjul srnjak, ki ste ga lansko jesen obstrelili na senoženih v Slajkah in zadeli tako nečloveško slabo. Vidi se Blegaš in prav pod tabo čepi Sveti Vrban na svoji strmini ter straži dolgočasni Todraš, kjer vam živi, kar ve ves svet, toliko poštenih in izurjenih lovcev. Oj, lepi kraji so to, in kdor odhaja iz njih, njemu je duša žalostna, najsi je otrok, najsi starec.

Visoška kronika (odlomek)

Če mi Bog podaljša življenje ter zadrži mizarja, ki dan za dnem zabija v mojih prestreljenih prsih žeblje v mrtvaško mojo rakev, da vsaj še nekaj mesecev ne dokonča svojega dela, bom vse prav natanko zapisal in tistim, ki pridejo za mano, popisal, da izprevidijo, da je prvo zaupati v Boga, drugo pa krotiti samega sebe. Pišem namreč težko, okorno in počasi, kakor se orje zemlja, če se lemež noče zarezati v ilnato plast. Na svet sem prišel v časih, ko v naši dolini od Žirov do Šefertna nikdo ni čital knjige, še manj pa pisal s peresom. Izvzeti so gospodi župniki in kaplani ter redki dijaki, ki obiskujejo šolo ljubljanskih jezuitov. In v Žireh — da se v resnici ne dela krivica! — umel je pisati Jeromen Oblak, ki je vsako leto pretovoril toliko platna na Beneško ali pa še celo na nemško Bavarsko, a samo številke; pa tudi to mu je služilo v najboljšo korist in prinašalo mu je veliko dobička pri njegovih razsežnih kupčijah.

* * *

Ali nikdo se ni čudil, ker se je skoraj pri vsakem plesu zgodilo, da je prijezdila iz Scheffertna Ana Renata, o kateri sem že na drugem mestu nekaj omenil. Prikupljiva ženska, močna in še ne preveč ošabna. Govorilo se je, da je veliko podedovala po svojem stricu, ki je bil škof v Ljubljani in ki je bil hrom na obe nogi, tako da so ga morali v šenklaško cerkev prinašati, če se je hotel udeležiti svete maše. Vzlic temu je govorila prijazno z vsakim, tudi najnižjim človekom, da jo je cela dolina do Žirov poznala in

rada imela. Prijazna pa je bila le toliko časa, dokler se je tudi z njo spodobno ravnalo. Če je pri plesu ali po plesu hotel kak fante, da bi mu dajala kake posebne pravice, je takoj odgovorila z bičem, ki ga tudi med plesom ni odložila. Nesramnež se je moral čutiti srečnega, če mu ni potegnila preko obraza debelih klobas.

Kalan (odlomek)

In s tako bistrumnostjo je jedel France Kalan vselej in vselej mu je teknilo. Vedno pa si je pri mizi varoval tudi pravico, da jo je končno, ko že ni bilo kaj v skledi — potegnil k sebi ter ostanke sam pospravil. To je bila njegova privilegija, in to je branil proti vsaki, še tako predrzni žlici.

Samo dva primerljaja se vesta iz Kalanovega življenja, da je pri polni skledi položil žlico od sebe. To pa se je takole zgodilo.

Tisti Fortuna nad vasjo je bil svojo prvo ženo z obilnimi pretepi počasi v grob spravil. Potem pa je šel na Žirovsko in od tam pripeljal nekovo staro kljuko ter se oženil z njo. Ali slabo gospodinjo si je bil pridobil. Vselej, kadar je kuhala in pristavljala lonce, tiščala je med zobmi malo tolminsko pipico ter po poštenem žirovskem običaju vlekla tobak iz nje. Kmalu pa se je govorilo, da včasih iz pipe tudi kaj v lonec odpade. In po tej govorici se je primerilo, da Fortuna spomladi ali jeseni delavcev dobiti ni mogel, ker pri tisti „nemarni nemarnosti“ nihče jesti ni hotel. Kalanov France pa se ni menil za take malosti in zvest je ostal Fortunovim tudi pri novi gospodinji. In prišel je vselej, ko se je gnojarijo, s svojim koškom ter bolj leno delal (ker je vedel, da je nenadomesten) in dobro jedel, ker je bil skoraj sam pri mizi. Ali reč se ni dobro končala. Neko pomlad je zopet nosil gnoj tam gori nad vasjo in zopet je bil sam s Fortunom. Ko pa je opoludne sedel za mizo ter se v duhu veselil dobre južine, najlepše slasti poln, prinesla je Fortunovka veliko in obširno skledo rahlih, voljnih in prijetno se kadečih mlincev. Kalanu se je kar srce tajalo in z vedrim obrazom je pograbil novo žlico, katero je bil Fortuna sam izrezal iz lipovega lesa.

Tedaj pa je izpregovorila mati Fortunovka, počasi in mirno, kakor da bi to nič posebnega ne bilo: „France,“ dejala je z milim glasom, „malo se varuj! Moja pipica je nekje notri! Pa saj vem, da ti to nič ne del!“

„Kaj — v skledi?!“

In Francetu Kalanu so kakor raku izstopile oči izpod čela, s srdito kletvijo je vrgel žlico od sebe in odšel pravične ježe poln. Od tedaj pa tudi on ni več gnojil pri Fortunovih.

Tržačan (odlomek)

Vsa vas je dobro vedela, da ga na svetu ni hudobnejšega človeka od Vrbarjevega Matevža. V mladosti je bil pretepač. Pri neki priložnosti, ko je hotel Romovševemu Martinu nož v trebuh poriniti, spodrsnilo se mu je, in zvrnil se je po zemlji. Martin pa je tedaj tudi potegnil svoj nož in onemu na tleh odrezal je desno uho, da ga je od bridkih bolečin takoj zapustila življenja zavest.

„Uho si pridržim,“ je dejal Martin veselo, „sicer si ga Matevž zopet na sence prišije ter se obvaruje vsake škode!“

Od tedaj je Vrbarjev Matevž hodil brez desnega ušesa, kakor svetopisemski hlapec, kateremu je apostol Peter odsekal pregrešno uho.

Nekdaj sta se Tinče Muha, znan pijanček, in pa Matevž prepirala zavoljo poti do studenca. In ko je bil Muha Matevžu že vse povedal, kar se mu je hudega in grdega povedati dalo, postavil se je ponosno pred njega, pogledal ga temno ter zakričal z globokim zaničevanjem: „Brez ušesa ne boš šel v nebesa!“

Od takrat so te sicer nedolžne besedice Matevžu na plečih obvisle in ni ga bilo dneva, da bi jih slišal ne bil. Če smo ga vaški otročaji opazili, ko je hosto pobiral po gošči, razdelili smo se hipoma ter se poskrili za drevesi. In kadar se je naš brezušesnik priplazil v naše središče, tedaj pričelo se je izza dreves, tu tanko, tam debelo, tu visoko, tam nežno, tu rahlo, tam razburjeno: „Brez ušesa ne boš šel v nebesa!“

In Matevž se je srdil in Martina klet. A še tedaj mu ni odpustil, ko mu je na smrtni postelji z vsemi božjimi prisegami zagotavljal, da je odrezano uho zakopal v sveto zemljo na pokopališču, „da človeško meso ni segnilo v posvetni prsti.“

Ker je bil Matevž okrog ušes tako čuden, hotelo ga v vasi ni nobeno dekle. In ko je Tratarjevo Rotijo, kateri so gledali krivo izpod čeljusti zobje in je bila najgrša ženska v devetih farah naokrog, povprašal, če ga hoče v zakon, odgovorila je zbadljivo: „Ko bi ti že bili odrezali eno nogo ali eno roko, potem bi te vzela. Ali brez ušesa! Ne morem!“

Končno jo je Matevž urezal na Žirovsko. A obraz si je obvezal z ruto, kakor bi ga boleli zobje, tako da se mu ni videlo uho — ki se mu tudi brez rute ni videlo! V istini se ga je prijela že bolj priletna žirovska ježica, s katero je stopil pred oltar. Ali zobje so ga boleli toliko časa, dokler ni gospod Andrej dovršil svetega obreda. Potem pa si je Matevž sredi cerkve odvezal robec, pokazal ženi golo svojo desno stran ter dejal hudobno: „Marušica, tega ušesa pa nimam!“

Ona pa mu je tudi sredi cerkve hladnokrvno odgovorila: „No, če bi te bila zavoljo lepote jemala, bi te tako ne vzela! A vzela sem te zavoljo kože in zavoljo tiste kravice, ki jo imaš pri jasliah!“

In oba sta bila zadovoljna!

Ivan Cankar O prešcah (odlomek)

Bili smo spet na poti, pod nami je bila dolina; še eno drevo, še en ovinek in nikjer je ni bilo več. Samotna pokrajina se je razprostrela pred nami. Zgodilo se je takrat drugič, da smo postali in smo se spogledali. Ali smo šli dalje, kakor da bi nas bil kdo potegnil za rokav.

Nismo še hodili dolgo, ko smo opazili, da ni bilo več jasnega neba nad nami. Umirili so se bili oblaki, počasi so se še plazili, utrujeni in leni, in zmerom v isti smeri, proti severu. Podajali so si roke in so se spajali, sinjina se je izgubljala, kakor da bi zapirali tam gori svetla okna.

„Deževalo bo!“ je omenil Tone.

Lojze in jaz nista nič odgovorila. Kaj se je godilo v meni ob tistem času, bogvedi, ali čutil sem, da je mislil Lojze kakor jaz.

„Le dalje, kamorkoli!“ je mislil Lojze. „In če dežuje, naj!“

Hanca je hodila zadaj; malo sključena je bila in sople je že težko, ali nismo se zmenili zanjo.

Zašli smo bili v čudno pokrajino, tako neizmerno žalostno, kakršne nisem videl še nikoli. Holmi so bili poraščeni z grmovjem in nizkim drevjem; vetra skoro ni bilo več in tako se ni nič ganilo; samo tam na najvišjem holmu se je premikalo počasi in enakomerno visoko ogrodje, kakor da bi stala tam smrt in zamahovala s koso. Med holmi so bile zasekane globoke in zelo ozke grape, polne belega kamenja, med katerim se je pretakala rumena dežnica.

Poti skoro ni bilo, hodili smo po blatnih stezah, po kolovozih, časih smo udarili naravnost čez holm, po strmi rebri, tako da smo plezali časih po vseh štirih. Ali nikjer hiše, od nikoder glasu — neizmerna in zmerom enaka je bila pokrajina.

„Kaj se nismo izgubili?“ je vprašala Hanca. Potna je bila v obraz in ustnice so se držale na jok.

Na visokem grebenu smo bili, videlo se je daleč naokoli.

„Kako bi se izgubili? Tam so Sveti trije kralji!“ je tolažil Tone Hanco in sebe. Gledali smo — tam v daljavi, visoko, zraven sivega neba, je bila bela pičica, cerkev Svetih treh kraljev.

„Zdaj, otroci, bomo pač kmalu na Holmu; mnogo nas čaka tam. Samo troje hiš je, naokoli pa gozd samega sadnega drevja. Po dolinah, po hribu same jablane — kakor smreke in bukke...“

Lojzetu so se zasvetile oči in tudi meni se je zasmejalo srce, Hanca pa je pospešila korake. Same jablane kakor smreke in bukke.

Na klancu (odlomek)

„Poglejte no, še zmerom teče za nami tisti otrok. Drmaškina Francka! ... He, dekle, kaj si znorela?“

Francka se je pognala naprej; slišala je, da jo

kličejo in da jim je hudo, ker so bili pozabili nanjo. Pognala se je naprej in je tekla hitro in lahko; vsa utrujenost jo je minila in solze so se posušile, kakor da bi jo bil kdo obrisal po licih s hladnim robcem.

Tudi drugi so se obrnili in so gledali; voznik je gnal.

„Glej, pa res še zmerom teče . . . dekle neumno!“

Žirovec, ki je bil vesel človek, je zaklical:

„Sliš, dekle, kaj pa hodiš: stopi gor! . . . Teče kakor pes za vozom; stavim, če bi jo z bičem podil nazaj, da bi spet prišla za nami!“

Druga romarica, suha in gubasta ženska s košaro v naročju, se je usmilila in je zavpila:

„Tak ne bodi neumno, dekle, pa ne teci; kako je neumno!“

Pogledala je jezno in je pljunila z voza.

Pogovori so utihnili; vsi, romarji in romarice, so gledali nazaj na tisto smešno in zaprašeno punco iz cunj, ki se je pomikala za vozom. Voznik je gnal.

Francki se je bilo izprva zazdelo, da se voz ustavlja, da stopajo konji samo še korakoma in da bodo precej zavili malo stran ter čakali nanjo. Skakala je lahko in veselo preko kamenja, preko blatnih luž, ki so bile ostale izza poslednjega dežja v senci košatih bukev. Ali kmalu je zapazila, da ni razdalja med njo in med vozom še nič manjša, in postala je, da bi videla natanko: voz je hitel kakor prej in voznik je sedel sključen spredaj, v levici je držal vajeti, v desnici bič.

„Čakajte! Čakajte!“

Zakaj ne čakajo, ko so jo videli in so klicali, da naj stopi gor? Nerazumljiva groza jo je obšla in mraz ji je bilo v hrbet, kakor da bi ji pihal hladen veter za vrat in po telesu dol.

„Nečejó čakati!“ jo je izpreletelo hipoma, zgrabilo jo je kakor s trdimi rokami. Vidi jo in nečejó čakati; sede na vozu in gledajo, kako teče za njimi in vpije in joka; pa se smejejo; prijetno sede, roke uprte ob kolena, glavo malo sklonjeno, in se smejejo na tihem, kakor tisti žid v cerkvi, ki sedi ob strani in gleda, kako bičajo Jezusa.

Ivan Pregelj

Tolminci

(odlomka)

Mesec maj

Vsa dežela je bila v cvetju, dolina je dehtela in gora je pela. Vipava je bila kakor raj in Brda kakor obljubljena dežela. Zemlja je rodila kakor vsako leto, gnala travo, cvetje in vonj. Ljudje pa so jo zanemarjali, kakor da je ne poznajo več, svoje dobre, črne, rdeče in ilnate zemljice. Ne vsi. Z vnemo in upom v boljšo jesen od preteklih, so drugi orali in kopali, gnojili in rahljali, obrezovali trto in cepili. Njihov znoj je rodil blagoslov. Bogato se je košatil črniš ob dišečki, galovina in grganja sta bili razsipni. Najlepše je obetal zelen. O trta, koliko lepih imen poznaš! Fig belic je bilo pognalo in se napelo, da se je figovje upogibalo, breske so bile kot rože v svojem cvetju: koščenice,

kosmačke in urhovke; češnje ranice so dozorevale, oblaki čebel so šumeli po jablanah, po rdečecvetnih dunajkah in živih mohorovkah in v drobnem cvetju samosevke. Belo zelenkasto so se obetale hruške: krivorepke, mehnice, rusice; vahtnice so pravkar popje odpirale. Orehi so se kadili. Droban je, droban, pa je bogat in sladek kot med — oreh kostenec.

Kraj vinogradov so poganjali bujni grmi pelina. Oh, pelin! Od pelina, hvala Bogu, ni bilo treba dajati ne desetine ne daca. Zato pa je rasel tako košato. Naj raste, so rekli vinogradniki, bo letos več vina kot pelina. Pa so se zmotili. Jeseni ni bilo vina, a pelina, o Bog, da je vsa dežela utionila v njem . . .

Zadnje dni v aprilu se je začelo in prvi teden v maju je bilo kakor v vojski. Pohod tolminske vojske je vzdignil vso deželo, da so vstali tlačani čez mejo na Pivko in onstran Tolmina čez nemško Idrijo do Žirov. Vrelo je po spodnjem in zgornjem Krasu, v Brdih so prvačile v upor vasi Kožbana, Krasno, Gradno, Šmartno in Biljana. Čepovanci so strahovali svoj gozdni urad.

Sedemsto petdeset župnij se je zvezalo v punt, ki je visel kot strašen oblak nad središčem dežele; uporna množica je pljuskala ob gradišče in posestva plemskih po deželi. Uničevala je kot povodenj plemiške rodbine, podirala gospodarstvo desetih in dvajsetih let.

* * *

„Ljudje s Krasa, podložni gosposčini rihemberški, so poslali h gospodu grofu namestniku poslanca s pretnjo, da ne bodo plačevali davka. Odslovil jih je prijazno in jim prepovedal zbirati se, grozeč jim s cesarsko nemilostjo, če ne bodo pokorni kot doslej. Vrnili so se, zbrali v Rihemberku v število do tri tisoč. Veleli so gospodu Karlu grofu Lanthieriju, da jim mora izročiti urbarje in kupno pogodbo te gosposčine, preteč mu, da sicer porušijo grad. Rekli so, da ne marajo pravdanja, temveč vojsko, in da v naprej nočejó več služiti niti se pokoriti njegovemu sodstvu ne cesarskemu zastopniku, marveč da si bodo sodili sami.“

„Tudi od završke gosposčine so bili včeraj tukaj po število šestdeset mož. Odklonili so davke in hoteli urbarje. Dasi niso napravili v mestu nikake škode, so se izražali sramotno proti cesarskemu zastopniku in je bilo spoznati, da se bodo vzdignili po zgledu onih drugih, katere vidijo nekažnjene.“

„Prejeli smo tudi obvestilo, da so se uprli podložniki svetokriške gosposčine in grozijo, da porežejo trte v vinogradu, ki je bil pred nedavnim sporna zadeva, in so pravdo dokončali komisariji visokih svetovalstev in dvorne komore.“

„Goriško meščanstvo samo že mrmra in spodbuja kmete, kadar pridejo v mesto. Dasi je zato gospod z ediktom pod strogo kaznijo prepovedal take razgovore, vendar prepoved ne more pogasiti v ljudstvu zle volje. Tako smo smatrali za dolžnost, ki nam jo nalaga naša neomahljiva zvestoba, da predočimo Vašemu veličanstvu, kako je vsa dežela v nevarnosti, da odreče pokorščino, ako se ne odpomore hitro, zakaj dnevno

„Povem ti, da ne grem v mesto za noben denar.“

„Prosili smo zatorej gospoda grofa namestnika, da bi vsaj mesto Gorico obvarovali pred nemiri, naj odredi, da se preseli deželno plemstvo, ki že tako ni varno po deželi, oboroženo s svojo služinčadjo, v mesto. Postavili smo tudi na glavne ceste topove.“

„V tem trenutku so prišla pisma, da godrnjajo Tolminci in groze, da se vrnejo v mesto po svojo staro pravdo, o kateri tu nikoli nihče slišal ni.“

„Med drugim so nas obvestili, da so tolminski podložniki v Nemškem Rutu pregnali svojega župnika ter oni iz Spodnje Idrije oropali hišo svojega z ljudmi od Žirov, ki so podložni kranjski deželi.“

Pavel Perko Klekljarica

Deset let že ni bilo gospe Travnove v naš kraj. Tiste dni pa je kar prišla in potrkala pri Rozaliji.

„Rozalija, prišla sem, da pojdeš k meni v službo. Potrebujem te. Pomisli: pet nas je domače družine. In potem dijaki in delavci. Dela in skrbi čez glavo. Lenora kuha; a je stara in toži, da jo trga po udih. Cila iz Lazov — poznaš jo, pred desetimi leti sem vama skupno vezala birmo — Cila iz Lazov hoče zapustiti službo in oditi domov. In sem se spomnila tebe, Rozalija. Tudi Cila te hvali, češ si mlada, ročna, pripravna. No, in res, Rozalija, ti prideš k meni. Reci mi!“

Gospa Travnova je bila tukaj doma. Še mlada je odšla v mesto. Imela je srečo in se je bogato omožila. In potem je prišla večkrat. Kadar je prišla, je videl in vedel vsakdo, da je srečna in bogata. In sedaj po desetih letih — ljudje so jo bili skoraj pozabili — pride nenadoma in stoji pred Rozalijo, smehlja se in že vnaprej prepričana, da ji Rozalija prošnje ne odreče.

Rozaliji je zaplesalo pred dušo. Slike, lepe in pisane, so se dvignile in ji pokazale prihodnost vabljivo in brezskrbno. Zazdelo se ji je, da je v mestu in da si služi denar, kolikor si ga poželi. V lepi obleki hodi; izučila se je kuhanja, likanja, mestnih šeg in navad. In potem — čudno! — potem se ji je zazdelo, da vidi pred seboj znano postavo, vitko in visoko, s prijaznimi očmi in z rjavimi, nad čelom v loku počesanimi lasmi; govornica je mehka in vse obnašanje mirno in gladko. To je Dobniški France, ki se v mestu uči petja in orgljanja in ki bo baje kmalu znal dovolj in nastopil službo.

Kako je prišlo vse nepričakovano!

In pri tem so Rozaliji obstali kleklji v rokah, in roke so obmirovale v naročju. Zrla je v gospo Travnovo in skoro ni vedela, ali so vse le sanje ali resnica. Že je hotela obljubiti; že je pravzaprav obetala na pol, a ji je v zadnjem trenutku vendar prišlo na misel, da se prenaaglit ne sme. Kaj bodo namreč porekle dekleta? Kako bo to iznenadilo Kraljevo Viktorijo, ki sta si najboljši prijateljici! In kaj je

nekaj besed.“

pravzaprav s Cilo iz Lazov, ki je pred leti odšla služiti v mesto — ljudje so rekli, da zavoljo Dobniškega Franceta — in ki je imela pri gospe Travnovi dobro službo; tako dobro, da je baje z denarjem podpirala celo Franceta. Kako da sedaj tista Cila zapuša službo in hoče domov?

„Prosim, gospa, ne zamerite: v nekaj dneh se premislim in potem vam naznanim. Zelo sem vesela. Zelo sem vam hvaležna.“

„Naj bo. A prepričana sem, Rozalija, da mi ne odrečeš, in da moja pot ni bila zastonj. Zbogom, Rozalija!“

Podala ji je roko in odšla.

Res, bilo je kakor sanja, ki pride, odide in zapusti za seboj pisanih spominov.

Rozalija je obsedela in ni čula niti klekljev, ki so hitro skakali iz rok v roko; niti Lenke, ki se je oglasila izza peči:

„Sreča te išče in šla boš. In zopet bom sama. To vem, da bom sama, ker mlad človek gre in ga ni več; star pa ostane. Ko sem bila jaz mlada, o — “

Najprej je ni slišala. Zakaj srce se je bilo zatopilo v spomine. V spomine, ki je o njih Rozalija mislila, da so pozabljeni, a niso bili.

Nekaj let je tega. Tisto pomlad je bilo, ko so bile nastale besede zavoljo Dobniškega Franceta. Imel je pevski dar kot malokdo, in vedelo se je, da pojde v mesto in se izuči v petju in si potem poišče službo, ki bo boljša kot na pošti. Tedaj je namreč raznašal pisma po vasi in okolici. In ko je bil še na pošti, je večkrat prišel, ker pot od njegovega doma je držala mimo hiše, kjer sta stanovali Lenka in Rozalija. Je prišel, prisedel in govoril. Z Lenko sta klekljali, on pa je govoril o petju, o mestu in o šoli. Pa ljudje so bili nevoščljivi in so govorili. Utihnili so šele potem, ko je odšel.

A ne dolgo, in zopet so govorili. Sedaj so pa govorili drugače:

„Za Rozalijo mu ni,“ — so rekli — „ampak za Cilo iz Lazov mu je!“

Cila iz Lazov je namreč teden pozneje tudi odšla v mesto, da bi služila pri gospe Travnovi. Ljudje pa so vedeli, da Cili ni treba služiti, ker bo imela doma hišo po materi. Zato so uganili in rekli, da je šla za Francetom; ker njena mati in sestra Francetova sta baje dogovorjeni, da se Cila in France vzameta.

Koliko je bilo resnice na teh besedah — kdo bi vedel? Ljudje mnogo govore, a ne vselej resnice.

No, naposled je utihnilo tudi to.

France pa je pisal Rozaliji iz mesta lepa pisma. Vsako pismo je dišalo, kot diše vijolice spomladi, če jih človek natrga in postavi na okno. Pa Rozalija ni odgovorila na nobeno —; vsa pisma so romala v peč. To je storila zavoljo tistih ljudskih jezikov in pa zavoljo Cile iz Lazov.

Potem so tudi pisma prenehala in vse se je nekam pozabilo.

O Cili, ki je služila pri Travnovih, pa so rekli, da mnogo zasluži in da ga res podpira z denarjem.

Pravzaprav enolično je življenje klekljarice; težaven je njen zaslužek. Od zore do mraka presedi za mizo, rožlja s kleklji in natika iglo poleg igle. Blazina, ovita z vzorcem, se preobrača sedaj sem, sedaj tja; vzorec se polni in se beli vedno bolj. Za hip ima človek veselje, ko pogleda in vidi, da so se črne poteze vedno bolj zakrile in prevlekle s sukancem. Rože, ribe, roglji in rogljički, zvezde in zvezdice: vse se je napolnilo. Konec bi bilo in delo dovršeno. Toda treba je porvati igle, odlučiti ovoj — in zopet ti zija nasproti prazen vzorec, ki ga bo treba napolniti in prevleči še enkrat, še dvakrat, še bogve kolikokrat, preden bo imel kos tisto dolgot, ki je bila naročena. Res, težavno je delo klekljarice.

„Ko bi si pač mogla poiskati drugo delo in drug zaslužek!“

Kolikokrat je že bila zahrepenela Rozalija po izpremembi.

Kadar so jo takole zvečer bolele roke in skelele oči, in ni mogla zaspiti in je sanjala z odprtimi očmi: tedaj je videla pred seboj nekoga, ki ima dobro službo, lepo stanovanje, preproge po tleh, zastore na oknih.

Ah, saj ni mogla, saj ni smela verjeti takim sanjam! Ne, Ne! Za njim naj se poganja Cila iz Lazov! — Ona — Rozalija — ostane to, kar je.

Pa naj bo! Saj tudi delo klekljarice je naposled, dasi težavno, vendarle prosto in samostojno kot nobeno drugo. Kako bi mogla za vselej pustiti kleklje in blazino? Kako bi se mogla ločiti od prijateljic in tovarišic — zlasti pa od Kraljeve Viktorije?

Kadar je prišla Kraljeva Viktorija in sta klekljali skupaj — včasih po cele dneve — tedaj se je zazdelo Rozaliji, da je življenje klekljarice vendarle lepo in prijetno.

Nekoč, ko sta klekljali skupaj, je bila pogledala Viktorija izza blazine nenadoma in šegavo, češ:

„Rozalija, da veš: ti moraš mene rada imeti, jaz pa tebe. In če bi ti mene kdaj ne marala, to ti povem —!“

„No, kaj?“

„Ti povem, da bi bila jaz brez tebe kar ničemurna in posvetna. Res. Ali veš: ko sem bila začela nositi vštike na obleki, kot jih nosi Logiška iz grape? Pa si ti to takoj zapazila in si rekla, da je to nepotrebno in posvetno. Ali te nisem ubogala in še tisti dan nesla obleko nazaj k šivilji?“

„Bila si pridna, Viktorija.“

„Ali pa veš, ko so me že skoro bile pregovorile, naj se vpišem v tisto njihovo društvo? Pa si rekla ti: Nikar, poprej, da vidimo, kaj poreko pametni ljudje. Ali te nisem ubogala?“

„Ali se mar kesaš, da si me?“

„Ej, ne,“ je odkimala Viktorija.

In veselo so peli kleklji, in Rozaliji se je zazdelo, da bi se dalo napraviti iz te otročje Viktorije še nekaj modrega in pametnega.

Sedaj pa pomisli kdo: ko bi sedaj izvedela Viktorija, da namerava Rozalija oditi v mesto h gospe Travnovi. To bi bilo za Viktorijo prehudo! In za

Rozalijo tudi.

In vendar bo treba ali povedati Viktoriji, ali pa odpovedati Travnovi!

No, pa Viktorija je izvedela sama, in sicer prej, kot se je Rozalija nadejala. Pritekla je takoj drugi dan vsa v sapi in z blazino in s kleklji obstala kar sredi hiše:

„Rozalija, tega vendar ne storiš? Ti misliš v mesto? Kaj? Ali res? Tega vendar ne misliš?“

Rozalija je bila v zadregi. Kaj naj reče? Saj se niti sama še ni bila odločila.

„Ti misliš“ — je hitela Viktorija — „ti misliš služiti in se izučiti pri Travnovih kuhanja, likanja, šivanja in vsega gosposkega? In potem ne misliš skoro nikdar več priti nazaj? In to sedaj, ko je kar gotovo, da se bo ustanovila klekljarska šola, in bo naš zaslužek mnogo boljši? Rozalija, ako to storiš. Dekleta so vsa pokonci — povem ti —!“

„Sedi vendar, Viktorija, da ti povem —“

In potem ji je povedala, kako je z gospo Travnovo, in da ima danes in jutri še vedno časa, da ji odpove.

„A tako? Ti se torej še odločaš, ko bi vsaka druga na tvojem mestu imela že zdavnaj odločeno. Ti torej misliš iti? O Rozalija — sedaj te poznam!“

In Viktorija je porinila blazino od sebe, da so kleklji zaropotali.

„Torej je vendarle res, kar ugibljejo ljudje!“

„Viktorija, prosim te — kaj?“

„O seveda! Vse naj ti povem, a ti meni ne zaupaš ničesar. Skrivaš pred menoj vsako stvar, ker meni, da sem otrok, pa nisem. Povem ti, da nisem!“

„Viktorija, ne žali me! Kaj skrivam pred teboj? Ali ti ne povem vsega?“

„Vsega, kajpak!“ je zategnila Viktorija in stresla z glavo. „Ali si mi pred dvema letoma povedala tisto — že veš — tisto, kar so govorili ljudje o tebi in Dobniškem Francetu?“

„Viktorija —!“

„Tisto, tisto! Nič mi nisi povedala, ker si mislila, da sem otrok. In danes misliš ravno tako!“

„Viktorija, tisto ni bilo nič.“

„Nič, kakopak!“ je otresla Viktorija. Jezno je pogledala z očmi, mokrimi od solza. Ruta ji je zdrknila za tilnik in dve črni kiti sta se ji hoteli razrahljati.

„O Rozalija, sedaj te poznam! Sedaj vem, da je bilo res, kar so govorili. Sedaj tudi vem, zakaj siliš v mesto. In vsi ljudje vedo in govorijo po vasi: zavoljo njega pojdeš — zavoljo Franceta!“

Tedaj pa je tudi Rozalija porinila blazino od sebe. To je bilo preveč! Celó Viktorija, ki jo je imela izmed vseh najrajši. Ne, ne! To je bilo preveč!

In vstala je izza mize in se naslonila na okensko polico:

„Moj Bog, da še vedno nimam miru pred hudobnimi jeziki! Da me še vedno preganja ljudska zavist!“

Čez malo časa pa se je obrnila kakor izpremenjena. V očeh je gorel plamen, iz lica je svetila odločnost. Nikoli je še ni videla take Viktorija. Trdo je izpregovorila:

„Viktorija, poslušaj me: ne pojdem nikamor!“

Povem ti, da ne grem v mesto za noben denar!"

Tedaj pa je bila Viktorija že pri njej, jo objela okrog vratu in skrivala razgreto lice ob njeni rami:

„Rozalija, tisočkrat te prosim, ne zameri mi. Jaz te imam tako rada, kot nobeno drugo. Sedaj te imam pa še tisočkrat rajši.“

■ ■ ■

Takrat je bilo domenjeno, da mora biti dan sv. Kocijana čez vse lep in slovesen. Sv. Kocijan je bil patron brezoviške soseske. Cerkev se je med dvema grebenoma prijazno ozirala s hriba dol v dolino. To leto sta prišla nedelja in god svetega Kocijana na isti dan; in to se ne zgodi mnogokrat.

Oltarna slika sv. Kocijana je bila prenovljena. Vsa lepa in živa se je svetila v novih barvah. Stroške so bili prevzeli fantje iz soseske.

„Toda dekleta —? Ali naj dekleta izostanemo?“

In domenile so se, da napravijo nove prte za vse tri oltarje. Prte s klekljanimi čipkami, vsaj pol metra širokimi!

„Jaz pa napravim sv. Rozaliji nov venec nad glavo“ — je pošepnila Viktorija Rozaliji. Dejala je, da samo zato, ker je tako vesela, ker Rozalija ostane doma.

Potem so se začele priprave, pa tako vesele in živahne, da ni bilo prilike niti za dolgčas, niti za katerekoli neprijetne misli.

Klekljale bodo pri Rozaliji, tako je bilo domenjeno. Vse skupno; zakaj le tako je mogoče napraviti delo celotno in enotno. Ah, to bo smeha in govorjenja in zabave! Vse drugo delo mora sedaj v kot. Na vrsti so le oltarji pri svetem Kocijanu!

Za veliki oltar dolžina štiri metre; za stranski po tri. Širokost čipk: pol metra!

Toda kakšni vzorci naj se izbero? Anžonova se je odločna uprla in rekla, da „ribice“ ne dela; tako se jih je naveličala. Petronova pa je trdila, da so „ribice“ še vedno lepše nego „roglički“. Ampak „ribice“ in „roglički“ so pravzaprav že iz navade: sedaj delajo za lepšo stvar le „pogačice“ z dvema kolobarjema.

„Če kaj napravljamo, napravimo vendar to, kar velja sedaj za najboljše in najlepše.“

Pri tem je ostalo.

Ko so delale predzadnji dan in je bilo treba dovršiti le še zadnje osnutke, se je ozrla Viktorija skozi okno in se začudila, ker je bila senca hušknila mimo.

„Prišla je Cila iz Lazov!“

„Ali res?“

Preden so se zavedele iz začudenja, so se že začuli nagli koraki, in v vratih se je prikazala — da, Cila iz Lazov.

„Ali ste tukaj? Ali —? Oh, tudi jaz bi se podala in delala, pa sem prišla šele snoči. Kaj sem že hotela?“

Bila je v zadregi. Ozirala se je in z očmi ujela Rozalijo, ki je vstajala izza mize.

„Rada bi, Rozalija, nekaj besed govorila s teboj.“

Glas se ji je tresel. Lice, sicer blede in drobno, se ji je zalilo z rdečico.

„Prosim te, Rozalija, stopi nekoliko ven. Samo

nekaj besed.“

Stopili sta v vežo in od tod v drugi konec, kjer je imela Rozalija spalnico.

Tu pa se je Cila sesedla na posteljo, trudna in izmučena:

„Ne zameri, tako sem trudna.“

Šele tedaj je zapazila Rozalija, da se je Cila v teh letih skoro postarala. Okrog ust ji je trepetalo. Kadar je govorila, je bilo, kot da se muči z vsako besedo. Z rokami ni vedela, kaj naj počne. Prsti so ji drhteli. Žile na rokah so bile vodene in napete.

„Ne zameri, Rozalija. Ali še veš: ko nama je gospa Travnova vezala birmo. Tega je že dolgo, jeli? In sedaj sem prišla —. Po kaj sem že prišla? Kaj hočem? Vem! Potrpi, povem ti vse od kraja. Vem, da me boš poslušala in da boš storila tako, kot te bom prosila. Jeli, Rozalija?“

Potem je povedala vse. Počasi in pretrgano. Povedala je, da je prišla domov zato, ker pride — tako je izvedela — v kratkem tudi Dobniški France. France je baje dovršil svoje šole in sedaj pojde v službo. Ako je misli vzeti — moj Bog, tega ji ni nikoli obljubil, ampak med njo in njegovo sestro je dogovorjeno tako. Ako jo misli vzeti, sedaj naj se izreče. Sedaj je prišla, da mu pove, da ga je podpirala z denarjem. Pove mu, da je pripravljena, da prepusti hišo njegovi sestri, ona pa gre z njim kamor hoče. Izučila in izobrazila se je v mestu, sramote mu ne bo delala med svetom. Tudi denarja si je prihranila, ker je bila gospa Travnova zelo dobra do nje.

„Podpirala si ga“ — je ponovila Rozalija komaj slišno.

„Podpirala sem ga. In, pomisli Rozalija: on niti ne ve za to.“

„Kako to?“ se je čudila Rozalija.

„Pomisli: pošiljala sem njegovi sestri, ona pa njemu.“

In zopet so ji gledale oči, kot bi se čudile in čakale odgovora.

„Njemu naravnost si nisi upala?“

„Ne, ker bi ne bil vzel. Ponudila sem enkrat, a me je zavrnil in po tistem se me je izogibal in kazal, kot da mu ni zame. A vem, Rozalija: to je zavoljo ljudi. Veš, v mestu. V mestu imajo ljudje jezike in obrekujejo. Iz mesta bi se izvedelo domov, in tudi doma bi govorili. Tega se je bal: zato ni hotel.“

„In sedaj?“

„Sedaj je čas, da izve, kako je bilo z denarjem. Samo on naj ve, in sestra, in ti, Rozalija. Pa čakaj, kaj sem mislila? Po kaj sem prišla? Da, Rozalija: s prošnjo sem prišla.“

In prišla je Rozalijo za roko. Roka ji je bila mrzla in je drhtela:

„Rozalija, včasih je mislil France tudi nate. Ne zameri; ljudje so vedeli tako. Povej mi, Rozalija, in reci, da sedaj ni med vama ničesar več.“

„Ničesar!“ — je odgovorila Rozalija odločno. Tesno in neprijetno ji je bilo ob teh pogovorih.

„Ničesar! Tisto, kar je bilo, so bili le ljudski jeziki. Cila, jaz ti ne bom stala na poti.“

„Hvala ti, Rozalija. Vedela sem —“

Toda neki strah in neljub spomin je šel Cili prek obraza:

„Rozalija, pomisli! France pride domov in bo hotel govoriti s teboj.“

Zadnje besede je povedala tiše, skoraj boječe. Oko je vpraševalo, kaj poreče Rozalija.

„France pride —“ je ponovila Rozalija. Glas se ji je tresel. V oko je hotela solza. Pa je zatrla solzo, ker nekaj novega ji je šlo prek srca, nekaj kakor ogenj in odločnost.

„Naj pride! A jaz, Cila, jaz pojdem zdoma za tiste dni.“

„Ti pojdeš, Rozalija? Ah, vedela sem —“

Kako se je ugrelo lice Cili in kako je radostno in drhteče posegla v roko Rozaliji!

„Kaj neda, Rozalija: v mesto pojdeš, h gospe Travnovi?“

„Ne! K teti v Lušo?“

„Nič ne de“ — je hitela Cila — „jaz poravam vse. Jaz bom pisala Travnovi, da si se premislila. — Jeli, da smem?“

V tem trenutku se je spomnila Rozalija, da je bila odpisala ravnokar gospe Travnovi, da ne more priti. In Rozalija ji je dala roko in je obljubila še enkrat, da pojde za gotovo. Bog pa ve, da ji je bilo hudo in tesno pri srcu. Tako še nikdar v življenju!

IV

Semenj je bil. Brezoviški cerkvenik Tone je oblekel novo, svetlo zlikano srajco in potegnil zelene nogavice preko štajerskih hlač. Na prstu se mu je svetil prstan iz medi, za ta dan skrbno zdrgnjen in osnažen. V ušesu mu je visel nov „murček“ s petimi pasovi.

Z Jerinom iz Suše sta bila odzvonila vabilo.

„Poglej ga!“ — je pokazal Tone iz line. — „Poglej Lahovega Anžona, kako sope ob palici. Mož jih ima čez sedemdeset, pa bo med prvimi v cerkvi.“

Po hribu se je počasi bližala sključena postava Lahovega Anžona.

„Danes bo ljudstva, da se bo vse trlo,“ — je pripomnil Jerin.

Ob vznožju hriba so se zbirale posamezne gruče, bele in pisane, in dolga vrsta se je potegnila po hribu v klanec. Večinoma ženske; le tu in tam v presledkih moška kamižola. Vse to se je večalo in gostilo, čim bliže je prihajalo. In nazadnje se je strnilo čez in čez v eno samo dolgo, ozko in pisano verigo.

„To ti rečem: lepo žeganje!“ je trdil Jerin.

„Bo, bo!“ je kimal Tone.

Obeh oči so se svetile. Kako tudi ne! Spodaj pod njima je bila cerkev, vsa okrašena in prenovljena; zunaj pa sončen dan, da mu ga ni para. Človek sam ne ve, kaj mu je. Nekaj je, kar sega do srca. Nekaj je, a človek ne ve, kaj. Je pač sv. Kocijan samo enkrat v letu!

Sv. Kocijan pa je zrl z oltarja, kot bi se čudil svoji lastni podobi. Obleka, ki je bila zadnja leta obledela, je žarela sedaj v svežih barvah. Veriga, ki se mu je opletala okrog leve roke, se je svetila kakor nova.

Podnožje, zgrajeno iz samih belih oblakov, je bilo videti kot pero prožno in lahko. Od vrha dol pa je lilo morje same nebeške svetlobe. In v to morje se je hrepeneče oziral sv. Kocijana pogled.

Okvir podobe je bil nanovo prezlačen. Na zunanji strani se je ovijal okrog in okrog venec, napravljen iz umetnih cvetlic, tako lepih in živih, kot da so same zrastle iz podnožja. To je bil dar brezoviških žena.

Oltarji — vsi trije — so se dvigali kakor pomlajeni iz nekega snežnobelega vznožja. To so bili prti: beli ko sneg, ki so se zgrinjali ob oltarnih mizah. Čipke, pol metra široke in napravljene po najnovejših vzorcih, so valovile o vsakem, še tako rahlem vetrčku.

Sv. Rozalija v stranskem oltarju je imela nad glavo venec, spleten iz samih belih mirt. Venec je bil pritrtjen na beli niti, ki je visela od stropa in se sukala sedaj na levo, sedaj na desno.

Vsa cerkev je dišala po rožah in zelenju.

Skoz okna pa so padali sončni žarki in se odbijali na stenah, ki so bile za ta dan na novo prebeljene in osnažene.

Ah, cerkvena sv. Kocijana je bila res kakor nevesta, ki čaka ženina.

Izprva so vstopali posamezni, potem vedno bolj v gručah. Zadonele so trde stopinje pod zvonikom. Nekdo je stopal počasi do kropilnega kamna, se pokrižal, odkaljšal in se umaknil pod kor. Lahko si vedel: to je moški, morda ravno Lahov Anžon. Pa je zazvenelo bolj narahlo in stopinje so se bližale bolj nagosto in obstale sredi cerkve ali pa ob vznožju oltarja. In odprl se je molitvenik, da so poknile zaklopke in zašumelo je med listi. Pa si vedel: to je žena ali pa dekle.

Cerkev se je napolnila. Oči so se bile nagledale, srca so se umirila. Mir in resnoba sta legla na obraze.

Pridiga je bila lepa in vznesena. Moj Bog, kaj pa ta dan ni bilo lepo!

Po pridigi so bili pohvaljeni vsi stanovi. Fantje zato, ker so lepo okrasili sv. Kocijana. (Dekleta so se namuznili ob tej pohvali). Žene zato, ker so ga ovenčale z vencem iz cvetlic. (Žene so gledale resno in ni jim bilo žal za stroške in trud). Dekleta zato, ker so ovile oltarje v snežnobelo platno in umetno izdelane čipke. (Rožasti obrazi so zrl v tla, a srca so utripala). Možje, možje pa zato, ker so cerkev lepo prebelili in osnažili. (Marsikatero oko se je ozrlo po belih stenah gor do pod stropa).

Vse, vse je bilo ta dan slovesno in veselo.

Le Rozalija ni mogla biti vesela z drugimi. Z Viktorijo sta stali sredi cerkve. Viktoriji je žarelo z obraza. Je pač bilo srce še prosto in otroško. Ah, saj je bilo včasih Rozalijino tudi! Toda sedaj? Do Franceta imajo pravice drugi!

Pojde! Med tem bo France odšel, in čez eno leto in dan bo srce zopet mirno, kot je bilo.

Iz zamišljenosti so jo vzdramile orgle, ki so zadonele glasno in bučno. S kora se je slišalo šumenje s papirjem. To so bili pevci, ki so izbirali note. Po cerkvi se je zgenilo in zvalovilo. Ženske so odpirale molitvenike; moški so rožljali z molki.

Pa, ali danes ni bilo petje nekam nenavadno? Nekaj novega, a vendar znanega! Poslušaj, ali se ni dvignil neki mehki moški glas iznad drugih?

Rozaliji je zastalo srce. V obraz ji je zaplulo vroče in ledeno obenem.

Pogledala je Viktorijo. Obraz njen je bil resen in zamišljen, ko je zrla v knjigo. Ob pogledu Rozalijenem je dvignila oči, in preko obraza ji je šel znak veselega začudenja. Pošepnila je komaj slišno:

„Dobniški France —“

Rozalija je čutila, kako se ji je razburilo srce. Na licih, na očeh, na sencih: povsod je to čutila. Bilo ji je, kot da jo merijo pogledi vseh. Pa hvala Bogu, ob njej je stala Jernejeva Marica, mirna in zamišljena v berilo, in tudi druge, ki so stale tam okrog, menda niso ne videle ne slišale ničesar.

Glasovi s kora pa so plavali po cerkvi, prosto in veselo, kot da jih ne briga muka in boleost, ki morda kljuje v srcu kje doli spodaj. In orgle so donele zdaj tiše, zdaj glasneje. Iz nad orgel in drugih glasov pa se je dvigal tisti glas — dvigal se in padal, kot da se igra z orglami in pevci in poslušalci. Ah, niso ga zastonj hvalili že od nekdaj!

Stisnila je roke, ki so držale knjigo: zakaj bilo ji je, kot da ji boleost razžene prsi. V mislih pa si je ponavljala:

„Ne smem! Nimam pravice!“

Služba božja je minila že zdavnaj, Rozalija pa je še vedno klečala pred stranskim oltarjem.

Ko je potihnil zunaj zadnji šum, se je dvignila tudi ona in zapustila cerkev.

A glej, pred cerkvijo se je oglasil za njo glas, tako mehak kakor oni v cerkvi:

„Rozalija!“

Ozrla se je in zardela.

„— ko sem te videl v cerkvi, kako si klečala in molila, se mi je storilo milo pri srcu. Rozalija, v mestu sem mislil mnogokrat nate. Tudi pisal sem ti. Pa mi nisi odpisala —“

„Nisem smela, France.“

Ozirala se je, če morda ne gledajo ljudje. Grič je bil prazen. Zadnji, ki so odhajali, so bili že skoraj v dolini.

„Ne zameri, France, ne smem. Ne delaj si praznih upov. Jaz pojdem zdoma, in Bog ve, ali se srečava še kdaj, ali pa nikoli. Ti pojdeš svojo pot, jaz svojo . . .“

„Zdoma? Zakaj? Kam?“

Tedaj pa se je nekaj zgenilo tam ob cerkvenem zidu.

Bila je Cila iz Lazov.

Rozalijo je izpreletelo. Dvignilo se ji je v srcu nekaj kakor odpor in sovraštvo. Pa to je bilo le za hip.

„Zbogom, France!“

Podala mu je roko, iztrgala mu jo v naglici in odhitela.

„Moram, moram!“ si je ponavljala grede. „Moram, in naj velja, kar hoče!“

Ko se je ozrla, je videla, da sta onadva govorila. Po živahnih kretnjah je sodila, da je bila govorica nekam jezna in razburjena.

V

Drugi dan je prejela pismo:

„Prodali so me, ne da bi jaz vedel za to. In pri tej kupčiji je bila celo moja sestra Tona. Prodali so me, toda jaz čutim v sebi moč, da razderem to kupčijo . . .“

Potem pa pove svoje namene in načrte. Cila ne bo nikdar njegova žena; njena vsiljivost mu preseda. V rokah Rozalije je, kako se bo obrnilo njegovo življenje. Ako more upati nanjo, potem si poišče službe v domovini. Niso bogve kako dobre službe doma, a to nič ne de! Prvo, kar si bo prislužil, bo šlo v to, da povrne Cili njene podpore. Potem ko bo popolnoma prost, potem pride in zaprosi Rozalijo. Štiri dni bo čakal na njen odgovor. Ako ga ne dobi, je to znamenje, da ga je varalo upanje. Potem odide v tujino in — zbogom, domovina! Gospod Andrej, ki se je pred leti preselil v Ameriko, piše, da ga sprejme vsak čas, ako pride.

V njenih rokah je torej bilo —

O Bog, ko bi mogla! Ko bi smela! Ko bi to ne bil prehud udarec za Cilo, ki se zdi, da njeno življenje visi le še ob tem upanju. In ko bi s tem za vse čase ne odtujila Franceta njegovi lastni sestri. Ko bi —. Ah, čemu bi si iznova razburjala srce! Kaj hoče ona njemu, ki bo potreboval dote in denarja, zlasti zdaj ob začetku. Ne, ne! Proč, da je ne premaga srce. Ko bi ga videla še enkrat, in bi zopet govoril s tistim mehkim glasom: kdo ve, če bi ostala stanovitna.

In hitela je, da pospravi, kar bo potrebovala za prvo silo. K teti! Še ni dolgo, ko ji je pisala, naj kaj pride.

Ko bi mogla skriti vsaj pred dekleti in izginiti, preden bi le katera izvedela za to!

Toda kaj se vse ne izve! In res! Zopet je pritekla Viktorija:

„A tako? Torej je vendarle res? In potem praviš, da pred menoj ne skrivaš ničesar . . .“

„Viktorija! K teti grem!“

„Pa ravno sedaj —?“

„Viktorija, jaz moram iti.“

„Moraš iti, kajpak! Izmišljuješ se in misliš, da moraš. Jaz pa te moram loviti, da te uhitim.“

Ni si dala dopovedati. Niti do besede je ni pustila.

„Vse vem,“ — je hitela Viktorija. — „Sedaj, ko je on doma, pa misliš, da se moraš umakniti. Pa čemu bi se umikala ti, te vprašam? Naj se umakne ona, ki ga je kupila z denarjem; ali pa on, ki se je dal kupiti.“

„Viktorija, saj ni bilo tako.“

„Meniš, da ne vem?“

„Viktorija, on ni kriv. Kaj naj storim?!“

Kaj je hotela? Izprva je omahovala. Potem je obljubila na pol. In nazadnje, kdo ve, ali ni obljubila popolnoma?

Ne, obljubila ni. Ampak neka nova misel ji je bila padla v glavo. Misel, da poizkusi še enkrat. Če se ji posreči kakor misli, potem — potem bo vse dobro. Če ne — potem naj se zgodi, kakor je namenjeno.

Še isti dan je šla k Cili v Laze.

Na tihem se je nadejala, da bo Cila sedaj druge misli. Po razgovoru s Francetom je Cila vendar morala spoznati, da je vse zastoj, da bi ona postala kdaj Francetova žena; ker Francetu ne bosta vest in močatost nikdar pripustila, da bi se vezal s tako, ki je hotela z denarjem kupiti njegovo srce.

Čudno. Mislila je, da bo dobila Cilo žalostno in potrto. Pa ji je prišla nasproti vsa vesela. Lica, sicer bleda in udrta, so bila sveža in nadahnjena z rdečico. Oko, ki je sicer zrlo v svet plaho in z začudenjem, je bilo ta dan polno samozavesti.

„Kako sem te vesela, Rozalija. Prav, da prideš, ker sicer bi bila prišla jaz do tebe. Pa čakaj, da ti postrežem.“

In odhitela je v shrambo, da prinese kruha in prigrizek.

„Pomisli, Rozalija, France je hud, kakor še nikoli. Sedaj, ko vse ve, je bled in hodi po gozdu in gleda v tla.“

Pripovedovala je vse to tako veselo, kot da pripoveduje novice, ki morajo razveseliti Rozalijo in vsakega.

„Premišluje in je žalosten. Toda vse to bo prešlo in —. To sem ti hotela povedati, Rozalija: zavoljo mene lahko ostaneš doma.“

„Kako to?“

„Zato, ker sedaj ni nobene nevarnosti več. France pojde v štirih dneh zdoma!“

Govorila je skrivnostno-veselo kot tisti, ki se mu je posrečilo, da je z lastno preudarnostjo odvrnil nesrečo.

„Gospa Travnova. Da. Saj ravno to sem ti hotela sporočiti. — Kaj sem že hotela reči? Gospa Travnova. Saj ne boš huda, Rozalija, ako ji pišem, da ti ostaneš doma, in da jaz pridem k njej nazaj?“

„Ti pojdeš nazaj k Travnovi?“

„Da, nazaj v službo.“

In Cila se je nasmejala tako veselo in tako prisrčno, kot da ji prihodnost ne dela niti najmanjše skrbi.

„Poslušaj, zakaj! France pravi, da mojega denarja noče. V službo pojde in potem, pravi, mi povrne do vinarja, kar sem izdala zanj. Toda Rozalija, uganì, kaj pravi na to njegova sestra Tona! France niti ne ve, kako težko in počasi si bo služil denar, zlasti zdaj v začetku. Take vrste službe so sedaj slabo plačane. Imel bo komaj za sproti; kaj li da bi deval na stran in vračal. Tako trdi Tona. Kaj pa ti praviš, Rozalija?“

„Res je. Službe so slabo plačane.“

„Saj ravno to je,“ je povzela Cila.

„Toda pij, Rozalija. Tako si bleda. Ali si bolna?“

„Ne.“

„To je! Zlasti sedaj izpočetka. Kupiti si bo moral opravo, obleko, knjige, z eno besedo: vse. In za to bo treba denarja. In — vidiš, Rozalija, jaz bom zopet služila in pošiljala Toni, Tona pa njemu. Tona trdi, da ga to naposled mora ganiti. In, Rozalija, pomisli! Jaz bom imela hišo, Tona pa gostuje. Kakor hitro bi bila jaz preskrbljena, pa ji prepustim hišo in Tona ima lastno streho in stanovanje. Ali ne bo tako za vse dobro? Kaj, Rozalija? Pa to ostani med nama; ljudje tega nič ne vedo. Toda Rozalija, ti niti ne ješ, niti ne piješ.“

Ko se je Rozalija vračala domov, ji je kljuvalo v srcu in v glavi. Noge so se ji tresle, da se je čudila, kako se more sploh držati pokonci.

Obstala je pred Viktorijino hišo in jo je poklicala ven.

„Viktorija, pojdi z menoj! Pri meni moraš ostati ves teden, da bova klekljali in govorili. Viktorija, ves teden!“

„Torej ne pojdeš zdoma?“

„Ne.“

Šele potem je zapazila Viktorja, kako je Rozalija bleda in kako se ji tresejo ustnice.

„Ti si bolna, Rozalija?“

„Ne, nisem. A tu notri je hudo.“

Pokazala je na srce.

„Vem, da je hudo, pa to mine. Jaz bom pri tebi klekljala in menili se bova samo o sv. Kocijanu, in kako je bilo. Če pa pride Cila iz Lazov, ji bova povedali, da če se bova kdaj možili, si pa ženinov z denarjem nikdar kupovali ne bova. Kar pojdiva!“

VI

„Petronov ga bo vozil,“ tako je izvedela Viktorija.

„Kdaj?“ je vprašala Rozalija.

„Jutri zjutraj. Saj veš, s Petronovim sta bila najboljša pevca, ko je učil še gospod Andrej. Pravijo, da bi šel Petronov najrajši kar z njim, pa mu doma branijo. Spremil pa ga bo noter do meje, tako pravijo.“

Tisto jutro je bil lep pomladen dan. Trava je pogнала in tiči so peli po vejah. Po dolini so se pripravljali na prvo košnjo. Po cesti so grebli otroci in se obsipali s prahom. Vonj po zemlji je ležal nad okolico.

Rozalija in Viktorija sta klekljali zunaj na griču. Od tod se je videlo naravnost na cesto.

„Viktorija, še to prestanem, potem bo vse dobro. Bodi pri meni, Viktorija!“

Oklenila se je je z roko, kot da se boji, da jo Viktorija pusti samo. Tesno ji je bilo pri srcu. Oko se je vsak hip oziralo na cesto. Pričakovala je nekaj, česar se je bala; a ker je vedela, da mora priti, je želela, da pride čimprej.

„Sedaj gre. Poznam konja in voz.“

Da, bil je. Sedela sta zadaj v koleslju: Petronov in France.

„Glej, ali se ni ozrl?“

„Ne, to se ti je le zdelo.“

Voz je zdrdral in izginil za ovinkom. Tam doli za Selom se je imel prikazati še enkrat, potem — potem bo končano.

Tam v ovinku pa je bilo že tako daleč, da se je na vozu komaj še ločila oseba od osebe. Potem je izginilo izpred oči. In tudi drdranje je utihnilo —

Potem pa je res prišla učiteljica. In peljale so jo na Brezovico in ji pokazale prte v cerkvi sv. Kocijana. Gospodična jih je pohvalila, dasi je našla tudi na tem delu napak. Imela je pač vajeno oko. A prav to je dekletom dajalo novega poguma in veselja. Obljubljala

so druga drugi, da ne bodo mirovale, dokler se ne izurijo toliko, da niti gospodična ne bo našla napake na delu.

O, potem šele so peli kleklji! To je bilo rožljanja od zore do mraka in še pozno v noč. Vzorci so se polnili; vse je rastlo pod prsti, ko da klije iz tal. Res da so jih zvečer bolele roke in skelele oči; toda ponoči se človek odpočije — in drugo jutro so že zopet sedele skupaj, govorile in pele in se smejale.

Ah, pravzaprav lepo je tako življenje, in prosto in veselo je delo klekljarice!

Goljuf (odlomki)

Bil je debel in nekoliko zabuhel v obraz; počasne, malo neokretne hoje in oblečen v debelo hodnično srajco, ki je bila vedno tesno napeta ob mesnatih laktih.

Tak je bil Rogljanov Janez. Pri sosedih ni bil priljubljen. Bil je preveč samosvoj in premalo odkritosrčen.

Kolikrat je hodil pred svojo hišo gori in doli, gledaje v tla in mrmrajoč sam s seboj. Včasih je postal ter pogledal okrog sebe skoro boječe, ali ga kdo vidi ali ne. In ko ni bilo nikogar, je šel za hišo na vzvišen kraj ter od tam meril z vajenim pogledom prostor okrog sebe. Trata in polje in vsa posest njegovih sosedov daleč okrog mu je bila znana. Vedno je računal s „parcelami“ in vedno ugibal, kako bi si prikupil še kaj sveta ali pa ga zamenjal s sosedom v svoj dobiček . . . Sosed je so ga poznali in pravili, da ni dobro spuščati se v kupčije z njim . . . In res se ni zlepa našel kdo, ki bi bil hotel stopiti z njim v resna pogajanja.

Takrat je umrla sosedna Bolantačka. Bila je vdova, ki je imela z rajnim možem majhno hišico in nekaj parcel sveta okrog vogla. Zapustila je hčer Ano, ki je bila že bolj v letih. Ta je torej postala za njo lastnica hišice in nekoliko sveta. Sosed Bende pa je bil Anin boter in ob enem postavljen kot varih njenega premoženja.

Tedaj torej, ko je umrla stara Bolantačka, je Rogljanov Janez mislil takole: Sosed Bende ima zelo malo sveta okrog svoje hiše; na eni strani komaj toliko, da kap bije na njegovo. Sedaj bi bila prilika, da Bende kupi nekaj sveta od Ane Bolantačeve. Stara je bila svojeglava in ni hotela prodajati sveta; mlada bo menda boljša . . . No, in saj je Bende boter njen . . .

Potem je mislil Rogljanov Janez nadalje, da bo — no, — da bo čez leto in dan Bende vina tako njegova. In bolje bo, da se ob hiši drži nekaj sveta. Iz tistega sveta in iz hiše bi se dalo kaj napraviti . . .

In Janez je čez dalje hitreje stopical okrog svoje hiše ter se gladil po napetih laktih. Zabuhlo lice mu je gorelo; v očeh pa se mu je bliskalo veselo upanje . . .

„Če bo le mlada hotela kaj slišati o kupčiji?!“

Ta misel ga je zaskrbelo. In nehote je zapičil konce

prstov globoko v rokave svoje srajce, da se je izvalovila debela koža pod njimi.

Dokler je živela stara Bolantačka, se je držala Ana njenih besed kakor evangelija in ker stara ni bila za prodajo, seve, tudi mlada ni bila. Sedaj pa, ko je stara mrtva, menda ne bo težko pregovarjati . . . In Bende —, slab boter in slab mož bi moral biti, ko ne bi imel toliko moči, da bi pregovoril neizkušeno babnico . . .

In Janezu je čez dalje lepše upanje sijalo raz obraza. Oko mu je bliskalo, ko je merilo svet med Bendentom in Bolantačkino hišo. Misli pa so mu hitele v prihodnost — in vesele misli so to bile . . .

Na Dobračevi je zazvonilo. Tužni glasovi zvonov so se razlili čez ravan in ljudje so rekli: „Bolantačka je umrla; jutri jo bodo zakopali.“

Rogljanov Janez je dvignil glavo. Malo je postal in obraz se mu je zresnil . . . V tem trenutku pa je tudi sosed Bende prišel mimo vogla. Vjela sta se z očmi.

„Je umrla!“ je zaklical Janez in z glavo pokazal proti Bolantačevi hiši.

„Umrla —“ je dejal Bende in se počasi približal Janezovi meji.

„Veš, kaj sem premišljeval,“ je začel Janez — „stara Bolantačka, Bog jej daj mir, je bila dobra ženska, a zelo trdovratna.“

„Trmasta je bila!“ je pritegnil sosed Bende. „Na mar mi pride, kako sem jo obdeloval zavoljo sveta, ki sem ga mislil prikupiti. Pa je bila vsaka beseda bob v steno. — Vrag je to, če se mora človek prepirati z ženskami.“

„Res je. Toda mlada bo boljša.“

„Tudi jaz bi mislil tako . . . Veš, prišlo mi je zopet upanje, da bi se dalo dekletu preprosti in bi mi prodala tistih par metrov sveta ob mojem voglu. Da bi človek vsaj toliko svojega imel, da bi kokoš šla brez skrbi okrog hiše.“

„Boter si ji in čudno bi bilo, da bi je ne mogel pregovoriti. — Veš, sosed, ako drugače ne gre, jaz ti prodam polovico parcele tam pod jarkom. Ta svet meji na Bolantačkino njivo. Ako se dekletu drugače ne da pregovoriti, potem zamenjaj z njo. Ti ji daš magari par metrov več sveta, ker svet ob jarku je nekoliko močvirn. Ona pa naj ti odstopi par sežnjev ob tvoji hiši. Tako bo obema prav. Ona bo imela pravzaprav še več sveta pri hiši; a tvoja hiša bo vredna veliko več . . . Kaj misliš?“

„Poskusiti hočem,“ je rekel Bende po kratkem premisleku, „ko zagrebemo Bolantačko, bom stopil enkrat tja k dekletu in govoril z njo.“

//

Zvonovi so zvonili . . . zvonili . . .

Žalosten je glas zvonov, ko ti leži na mrtvaškem odru draga oseba in ko to zvonjenje naznanja, da so za ta svet pretrgane vezi . . . In čim slajše so bile vezi, tem bolj žalostni so glasovi zvonov.

Ana se je spominjala skrbi in ljubezni rajne matere in neizrečeno bridko ji je bilo pri srcu. Začutila se je samo in zapuščeno od vsega sveta, siroto brez varstva

in pravic. Ko je stopila iz hiše in videla, kako Rogljan in Bende stikata glave, jo je zapelo še bolj, pa sama ni vedela zakaj. Spomnila se je, kako rajna mati Rogljana ni imela za dovolj zanesljivega in kako je tudi Bendetu tem manj zaupala, čim bolj se je družil z Rogljanom . . . In Bende je boter in od gosposke ji postavljen za variha in oskrbnika . . .

Ana se je umaknila nazaj v vežo; sosedja je nista bila niti zapazila. Zvonovi pa so zvonili in zvonili . . . Žalosten je glas zvonov, kadar zvoni mrliču.

Ko pa so zakopali staro Bolantačko, tedaj šele se je naselila v majhno hišico prava samota in žalost! Kako je bilo vse prazno po kotih! Kako se je slišalo le tiktanje ure, ker ni bilo nikogar v hiši, da bi govoril in motil tišino . . .

Potem ni bilo dolgo, ko se je oglasil sosed Bende in rekel:

„Ana, zdaj si sama. Dolgčas ti je po materi, jeli?“

„Gotovo,“ je rekla Ana ter bila naenkrat vsa solzna. Kako ne bi jokala! Svoje slabosti je imela rajna mati, res! Včasih je bila sitna, a kar je rekla, je bilo modro in premišljeno. — A sedaj je ni več! Oh, kako bo še pusto in dolgočasno na svetu!“

Ana se je sklanjala globoko doli na svoje ročno delo. In prav ji je bilo, da pride sosed Bende in se pomeni o materi.

„I, kaj bi —“ jo je tolažil Bende, ki je bil mehkega srca. In skoro da mu je prišlo na mar, da je on vendarle boter in da bi moral skrbeti za Anine koristi. „Kaj bi jokala! Jokati ne pomaga. Rajna je oslabela in šla je, kamor bomo šli prej ali slej vsi . . . No, pa toliko ti je le zapustila, da se pošteno preživiš. Malo lažje ali malo težje —, da se človek le preživi — Poglej mene! Jaz imam otroke; a sveta skoraj nimam drugega kot hišico . . . Pa kaj sem hotel že reči: hotel sem te prositi, veš kaj, ko bi mi odstopila polovico parcele tam ob moji hiši. Otroci skačejo okrog hiše in dopovej jim človek, ako moreš, da po tujem ne smejo. Prav tam, kjer bi ne smeli, ti poskačejo in ubijejo rušo. Nerodno je to. — Kaj, Ana, ko bi mi prodala tistih par metrov sveta!“

Ana je sklonila glavo še nižje in težko ji je bilo pri srcu. Ura je tikkala na steni. Mimo okna je vozil voznik in pokal z bičem. Iznad gora je vstajalo nekaj meglic, ki so se zbirale v oblake . . . Po sobi je hodil Bende in čakal na odgovor.

„Kaj bodeš rekla, povej!“ se je vstavil pred njo. Mislil si je pa: „Taka bo, kot je bila rajna: ne bo se dala kreniti.“

Že je hotel zastaviti trdo besedo, pa premislil si je. — Dekle ima morda prav, da ne prodaja. Svet se drži lepo skupaj; in rodoviten svet je to. In čemu sploh kupčevati. Par pedi sveta več ali manj: nekaj kapesa bi zrastle pomladi in nekaj fižola, ako bi otroci vsega ne pohodili in polomili. To bi bilo vse, kar bi imel od tega sveta.

„Boter Bende, vsa sem še razburjena radi materine smrti. Danes ne morem nič reči. Le to vem, da je mati z vso dušo visela na tej njivi in je vedno trdila, da je bolje sveta prikupiti nego prodajati . . . Sicer pa, ako

je včasih kak otrok skočil preko meje, nikdar nisva nič rekli; saj smo si svoji.“

„Imaš prav. Zavoljo tega ostanemo vendar le prijatelji. Jaz sem mislil le tako . . . Saj pravzaprav mi je vseeno.“

In sosed Bende je odšel; pa ni bil hud. To je dobro delo Ani Bolantačevi.

///

„Kakšna bo? Kako si opravil?“ je vprašal Rogljanov Janez.

„Takšna je, kakršna je bila rajna . . . Ne prodaja. — Sicer pa par pedi sveta sem ali tja. Ni vredno, da bi se človek gnal v to.“

Janez pa se je porogljivo nasmehnil, kot bi hotel reči: „Pa le nimaš toliko moči kot slabotna ženska . . . In vendar si mož in celo — boter.“

In ta nasmeh je Bendeta bodel v dušo.

Ko bi se bilo vredno prepirati z ženskami, še enkrat bi šel in trpko in surovo bi hotel nastopiti . . .

„Pa najmi koga drugega, da gre mesto tebe,“ je svetoval Rogljanov Janez. Videti je bilo, da mu je veliko do tega, da stvar izpelje.

„Morda misli le na svojo korist,“ si je dejal Bende. Toda veliko ugovarjati mu ni smel: saj je bil njegov dolžnik . . .

Uljudna (odlomka)

Prale so na potoku: ona, Aleška, Barbika, Berta. Menile so se o Markuševem Antonu. Tiste dni je imel priti od vojakov.

In Berta, ki je prala najbolj zgoraj, jo je vprašala:

„Anica, ti gotovo veš, kdaj pride?“

Nastal je kratek premolk. Čulo se je le udarjanje po plohih in šumenje potokovo. Veja, ki je rastle z brega, se je plivkajoč potapljala v valove. Valčki potokovi so se podili mimo, prekopicali se drug preko drugega, vrteli se v krogu in drevili dalje čez doline in vzbokline, ki so se tvorile na vodnem površju.

Polagoma so se one tri zopet oživile.

Barbika je pretrgala molk:

„V kratkem ima priti, pravijo.“

„Še ta teden menda,“ je vedela Berta.

„Radovedna sem, kak je. Izpremenil se je najbrž.“

„Kako ne! Dve leti — pomisli! In v Bosni; tako daleč od doma, med tujimi ljudmi . . .“

„Ali si že videla njegovo sliko, Aleška?“

„Da! Vojaška kapa malo postrani, visoki škornji, verižica . . . Kaj mi je prišlo na mar: ali neki pride v vojaški obleki?“

„Seveda!“

„Ali sme?“

„Zakaj pa ne!“

„Ko pa je odslužil vojake —?“

„Vseeno! Ali ni tudi Bogatajev prišel ono leto? In še doma je potem hodil po vojaško okrog. — Pa kaj sem še hotela reči? Ženil se bo!“

„A —? In katero bo vzel?“

„I —? Lazarčkovo iz Kladij. Zato se je pa bila šla učiti kuhat v Ljubljano; ker učena in gosposka mora biti, katera hoče priti k Markuševim . . .“

Tudi to je letelo na Anico. Češ: Ti pa nisi ne učena, ne gosposka! O —, to so znale prisekati! Res, in grabilo jo je, da bi jim povedala v obraz . . . Pa, ali naj se sama brani proti trem? Molčala je rajši, in medtem, ko so one tri ugibale o Antonu, so njene misli hitele nazaj v tista leta, ko sta Anton in Pavle bila že dorastla in ko Anton še ni bil pokvarjen.

Tedaj enkrat v svojem dvanajstem letu je bila šla v mesto k teti Jeri, ki je imela malo prodajalno. Eno celo leto je ostala zdoma. Pa sta v tem umrla oče in mati. Potem je prišla in ostala doma. Tedaj je bila dokaj večja in gosposka . . .

Tiste prve dni Antona ni bilo na izpregled. Sramoval se je pred njo. Nekoč — morebiti je bilo teden po njenem prihodu — je peljal v predpasniku in prtenih hlačah gnoja na njivo. Ona in Pavle sta bila pred hišo. In —. O, to ga je bilo sram, Antona! Klobuk si je bil potisnil na oči in vstran se je obračal, kakor da bi videl kdo ve kaj posebnega tam na poljih . . . Pavle ga je poklical in ga vprašal, zakaj nič ne pride.

In zopet je bil v zadregi. Ko le ni vedel odgovora, je vprašala tudi ona, zakaj da ne pride. Potem je šele prišel do besede.

„Tako, no! Pa pridem! V nedeljo pridem!“

Fran Saleški Finžgar

Leta mojega popotovanja (odlomki)

Kaplan v Škofji Loki

Ko sem šel od Svetega Jošta skozi Ljubljano, da se odpeljem v Idrijo po svojo opravo, sem se grede oglasil pri škofu Bonaventuri Jegliču. Ta je prišel za Missio 22. maja 1898 v Ljubljano in bil ta dan slovesno umeščen. Bile so tedaj velike slovesnosti. Voz ob njegovem prihodu (konje so izpregli) so peljali ljudje, tudi Sokoli, po mestu. Navdušenje je bilo velikansko. Opoldne veliki obedi v škofiji, po nekaterih restavracijah za duhovnike in druge, ki so prišli na slovesnost. Na prošnjo Al. Stroja sem napisal — v Idriji — pozdravno pesem v Duhovnega pastirja. Govoril sem z Jegličem kasneje samo enkrat, ko je prišel v Idrijo k sklepu misijona. Ko sem šel grede od Sv. Jošta skozi Ljubljano, sem se mu šel poklonit. Tedaj mi je rekel: „Sprejmite Loko kot zaupno mesto. Gospod župnik je bolj nobel gospod. In svojo glavo ima. Zato so tamkaj duhovniki precej skregani med sabo. Skušajte, da se vse lepo poravna.“ O vsem tem nisem nič vedel. Prileglo pa se mi je, ko mi je povedal, da mi zaupa in me

celo odlikuje. Dotlej kaj takega še nisem slišal . . .

V Loko sem pripeljal svojo opravo skozi Žiri in Poljane. V Loki je bil za kaplana šele na prvi službi Janko Petrič. Začudil sem se mu, ko mi je potožil: „Kaj pa je Loka?“ (Premalo odlike mu je bilo prvo mesto v Loki!!) Jaz pa sem jo dobil (če vštejem še Sv. Križ nad Jesenicami) šele kot sedmo službeno mesto in ga vzel za odliko!

Bombni napad na Ljubljano

Primarij Blumauer me je pregledal in ugotovil: „Operacije ne bo treba!“ Bila sva dobro znana, pa me ni, vsega okrvavljenega, umazanega, raztrganega spoznal. S klinike so me prenesli v Leonišče, mi slekli razdejano obleko in me spravili v posteljo. Tresla me je strašna mrzlica. Bilo je zares zelo mraz, a bila je tudi reakcija živcev. Bolečin pa nisem občutil. Bil sem le splošno telesno in duševno ves strt in onemogel. Postregli so mi s čajem, prinesli grelce v posteljo in me toplo zadelali. Počasi se je mrzlica poglobila. — V nekakšni omotici sem zadremal in prebil noč kar dosti znošno.

Zdravljenje

Naslednji dan sem se počutil dokaj krepkega. Dr. Poljanšek mi je obvezal rani na nogah, ranjeno desno plat glave in presekani desni uhelj. Dr. Čadež je preiskal ušesa in ugotovil, da imam oba bobenčka prebita, v desnem ušesu tudi okvare polža in vnetje srednjega ušesa. Dr. Brandsteter je preiskal notranjost oprsja; po vsem hrbtu sem imel temne lise od pritiskov, rebrna mrena je bila vneta, a ne zelo. Ob skrbni zdravniški negi sem prebil šest dni kar dobre volje. Priprčan sem bil, da se za nekaj dni utegnem že vrniti domov. Bridko sem se varal.

Na glavi so zdravniki poskušali iz ran in ranic odstraniti tujke. Marsikak drobec stekla in peska je dr. Poljanšek odstranil. Toda mnoge rane so bile z umazanim prahom iz stekla, ometa, saj, peska že zastrupljene. Zato je morala narava sama pomagati. Na več mestih se je začelo gnojiti. Gnoj je zbadal, ko je zorel, kakor ostri noži in vrtal noč in dan. Na desni nogi se mi je rana, ki jo je naredil drobec bombe, hitro zacelila — brez posebnih bolečin, na levi nogi se je trdovratno gnojilo. Zato je zdravnik odredil, da mi stopalo fotografirajo na rentgenu. Slika je ugotovila: sredi petne kosti tiči tuje telo!

Nujna je operacija. Poprosil sem šefa primarija doktorja Blumauerja, ki je odredil operacijo za naslednji dan. Asistiral mu je dr. Kunc.

Ker so mi nogo samo omrtvili — narkozo sem namreč odklonil, češ da sem preveč radoveden — sem potek operacije lahko gledal. Izdletili so kost, da so dosegli drobec. Ko ga je primarij izvlekel, sem vprašal: „Ali je steklo?“ — „Ne, jeklo je!“ Nato so mi ostrgali vso kostno odprtino, ker je bila od drobca že zastrupljena. Ko je bilo konec „divjega“ opravka — občudoval sem zdravnika, s kakšnim „neusmiljenim“ mi-

rom je opravljal krvavo delo, sem mu rekel: „Presneto ste korajžni!“ Odgovoril mi je z rahlim nasmehom: „Mi že ne. Korajžni ste vi, ki držitel!“

S to hudo operacijo so se mi bolečine pomnožile. Kljub tabletam za olajšanje bolečin sem dva tedna trpel tako strupene bolečine v nogi, glavi, uhlju, zoporno zbadanje pod rebri ob premiku, da mi je vsa močna in dobra volja izginila. Duh je omagal, telo je bilo strto. Mnogi zvesti prijatelji, ki so me hodili obiskovat, so skoraj obupavali nad mano. Tudi zdravniki so bili v skrbeh. A zanašali so se na moje zdravo srce in na zalogo zdravja, ki sem jo prinesel s seboj. Tako so mi rekli.

Anton Leskovec

Trije mladostni fragmenti

(odlomek)

Suša

Dolgočasna je postajala pokrajina, kot so bili dolgočasni v tistem času vsi ljudje na njej. Trudna je ležala v soncu in zevala v temnih razpokah: polje slabotno kakor jetičen obraz, bregovi in travniki opaljeni, gozd onemel. Dežja ni bilo ne od severa ne od juga. V razbeljenem ozračju je zavalovilo samo včasih dušče, kakor prah iz peči, da je mrzlično vztrepetal drevje in žito . . . Priroda je umirala, ljudje so strmeli, gori na jasnem je pa viselo oko, žareče in kot nepremično v svoji zlobi.

Erbežnikovi so nakladali na travniku za Hrastnico seno. Štirje so bili: stari, sin, hči Jerca, dninarica Micka, dekle čednega obraza in pripravnih rok, in vsi slabe volje, najslabše pa stari Erbežnik sam. In lahko je bil slabe volje stari! Največji in najboljši travnik je to v vasi in štiri velike voze sena, sebi v ponos, vsem sovaščanom v zavist, je naložil v navadnem letu na njem — letos ga bo komaj dva vozička, majhna, da bi ju lahko samotež zavlekli domov, ko bi bil trud sramote vreden. Kar je še pustil spomladanski mrz, bosta poleti vse verno uničila črv in suša. Zemlja in vreme se norčujeta iz tebe in tvojega prizadevanja, ti pa delaj, garaj in se pehaj.

Godrnjal je okoli voza, popravljal tu in tam, zadovoljen nikdar, iz vseh njegovih besed pa je zvenel prikrit srd nad slabo letino.

„Prestopi se no malo, če ne prevrnemo še to revščino kje sredi vasi!“ se je razhudil nad Jerco, ki se je z grabljami v roki dolgočasila na že skoraj naloženem vozu. „Ta mrva sena, pa še te ne more pošteno gori zmetati,“ se je obregnil zopet ob sina in jezno pulil na njegovi strani iz voza.

Jerca je stisnila obrvi v svoji slabi volji. Janez pa se ni zmenil zanj; delal je venomer, lepo zložno in počasi.

Saj je ponedeljek danes!

V glavi mu je šumelo od včerajšnje pijače, noga ga je bolela in misli mu je preostalo od včeraj, da jim še danes ni prišel do konca.

Čudno je človeško razpoloženje. Vcepi se včasih misel v njem neznatna, o neznatnem dogodku, ki se razširja in razrašča kakor gnojna rana in človek zasleduje z nasladno trmo njen razvoj, četudi grize kot z ognjenimi klješčami v njegovo dušo.

Vsakovrstne misli so se križale v Janezovi glavi: napol neverjetne, napol nerazumljive, napol resne, napol smešne, čim bolj jih je odganjal, s tem večjo silo so se povračevale. Nedelja je bila včeraj, kot so bile vse nedelje prej: pili so in peli, nazadnje so se stopili s Podrčani kot ponavadi — pa je vendarle morala biti drugačna, ker je on danes drugačen človek, kot je bil. Nikdar do danes še ni premišljeval, kar je bilo in kaj bo, danes pa mu roji to že ves dan po glavi. To se reče: tako neumen, kot je danes, ni bil še nikdar. — Zamižal je in v temi pred seboj zagledal trideset let svojega življenja. Pridal jim je trideset bodočih let, videl je veliko število, odprl oči in zaklel: „Hudič!“ Videl je trideset praznih let za seboj, zasmeh tovarišev in škodoželjnost opravljenih babnic pred seboj, za vsemi pa Hribarjevega Franceta, ki gre z Marjanino Micko v veselem pogovoru proti cerkvi, brezizrazen očetov obraz in v njem neizprosni pogoj: „Micko ali grunt!“ in se je močno vznejevoljil . . .

„Dober dan, Erbežnik! Letos bomo pa lahko posušili.“ „Lahko, lahko, ko bi le kaj bilo!“

Na cesti je stala postarana ženica, pred seboj rumeno prevlečen voziček, kjer so gledali vratovi zelenih steklenic izpod belega prta.

„Res bi bil že prav zadnji čas, da bi se vremenu malo zmedlo. Pa da bi se mu le ne preveč. Ravno danes so pravili v Loki, da je okoli Preske stolkla prejšnji teden toča, da je žito in seno vse na tleh. Sam bog nas obvaruj vsaj te nesreče! Potem bi res že ne imeli več kaj jesti, ne sami ne živina.“

Ker so kazali slabovoljni Erbežnikovi malo zanimanja za njeno gostobesednost, je porinila voziček. Pa kot bi ji bila padla nova misel v glavo, ga je po par korakih zopet ustavila ter se okrenila:

„Ali ste že kaj slišali? Rebrnikovega Kozma so zaklali danes ponoči.“

Kot okameneli so obstali vsi.

„Rebrnikovega? Kje?“ sta se glasno začudila Jerca in oče obenem.

„Tilha ga je dobil zjutraj, ko je šel v les, mrtvega gori pri slepem znamenju. Dvakrat je bil zaboden, pa naravijo da obakrat v srce.“

„Aaaa, to se ti je pa že kdo nalagal! Ali nisem sama videla tistega Miha od Sv. Florjana, ki so ga gnali po soteski. Tak je bil kot levi razbojnik. Še pogledati me ni upal, ko smo se srečali . . .“

„Pa ga je Miha zaklal?“ je mrko vprašal Janez.

„Miha, Miha, kdo ga bo pa drugi. Včeraj sta se menda nekaj sporekla pri Tilhu — no, pa ti boš že vedel. Tudi prej jima je že hodilo navzkriž: eni pravijo tako, drugi drugače. Pa saj vsi vemo, zakaj se mladi dedci kregajo.“

„To je pa čudno, to je pa čudno!“ je godel stari. „Ej, jaz sem že davno vedel, da je pravo seme tisti Miha. Kar trpeti ga nisem mogel, če se mi je v hišo

prikazal.“

„Sama potuhnjenost ga je. Kar vidi se mu, da ni za nič dobrega na svetu. Ampak sedaj ga bodo že privili. Za njim bi tako nihče ne jokali! Pravijo, da je za Kozmom jokala v Malenskem vrhu vsa vas, ko se je zvedelo, da je mrtev. Damjan pa je hotel Miha kar ubiti, pa so mu žandarji ubranili.“

Erbežnik je zamišljeno zmajeval z glavo, kot bi še vedno ne mogel prav zapopasti tako nepričakovane novice. Kozma, tako pameten fant, da bi ga lahko vsej fari za vzgled postavljali, ki ni bil niti pijanec niti pretepač, čeprav hrust, da bi kakega Miha za kosilo čez Lubnik porinil, naj bi se šel prepirat z njim zaradi ženskega krila. Se je pa že kdo babi prav debelo nalaгал — saj jo poznajo od Loke do Žirov, kakšen jezik ima — potem je pa srečala kakega potepuha in je mislila, da je Miha od Sv. Florjana... Če je pa vendarle to res, kar ona pravi, potem bi pa ne bil rad v Mihovi koži. Če ga ne obsodi sodnija, obsodi ga Damjan ali Urh sam, komur prej v roke pade, če se le še kdaj prikaže v domači vasi.

Ivan Plestenjak

Beseda sekire

(odlomek)

Od Loke do Žirov, od Žirov do Loke, o romarska dolga pot, tu vsa posejana z lepotami, tu zopet dolgočasna, polna strahov, ki so jih nanjo nanizali dedje in očetje. Prav ob tej le rebri je bil ubit Kamnarjev hlapec. Sohlapca, ki je bil od sile korajžen, je hotel ostrašiti, preoblekel se je v volčjo kožo, da je bil čisto podoben volku in tudi po glasu je posnemal volka. Po stezi je prihrumel, sohlapca ga je pa oplazil z gorjačo, misleč, da je oplazil volka in ga — ubil. In hlapca Kamnarjevega je zadela kazen božja — tako so govorili dedje —, še na mrtvaškem odru mu niso mogli sleči volčje kože.

Po tej dolini vozi svoj samotež Matevž. Iz Loke v Žiri, iz Žirov v Loko, dan za dnem, dan za dnem. Samotež je kupil iz dote. Zimo pa je preživel pri Cunjarju in pomagal kuhati žganje.

„Matevž, boš peljal tale hodnični konec Jejlarici. Nazaj pa pripelji čevlje, če so popravljeni!“ mu naroča Francinka.

„Matevž, pet litrov smrdljivca pripelji, pri Cenetu ga vzemi, je najboljši in najcenejši,“ ga ustavi Hribovka.

Matevž pospravi denar, zase dvojajo, in potegne samotež.

Tako iz dneva v dan, iz tedna v teden, iz Loke v Žiri, iz Žirov v Loko.

Pri Cunjarju se je Matevž vedno ustavljal, naložil novega blaga, se okrepčal in vračal proti Loki ali proti Žirem.

Med potjo se je razgovarjal sam s seboj in kramljal s

svojim samotežem, se ustavil, ogledoval kolesje, osje, če je namazano.

„O, saj se bova še ustavila!“

V Loko je pripeljal že zvečer, blago razložil, razdelil, ga zamenjal in svoj samotež varno shranil. Pri Keranu je sedel za mizo in buljil predse ter prešteval dvojaje in jih varno spravljali v mehur.

„Matevž, nikar ne šteje, saj ni prida. Sam drobiž. Na vago ga daj!“ ga je ošvignil Francon, popivajoč v družbi svojih sosedov.

„No, no, pa bo že. Kar je, je dobro!“ se je Matevž zadovoljno smehljati.

„Eh, kaj! Janez, tvoj brat, ta je tič! Ta je pa danes prešteval same bankovce. To je denar!“

„Janez?“

„Janez! Prav Janez, pa še za pijačo je dal, ni tako umazan kot si ti!“ ga je podražil očanec Dolinar.

„Bom pa še jaz dal!“ — besede so se mu tresle in ni bilo pravega zvoka v njih.

„Pa daj!“

„Francka, dva štefana!“

„Matevž, škoda denarja, težko ga zaslužiš!“

„Kaj, škoda, grdaviš, grunta pa ni škoda! Dva štefana pravim!“

„Tako se govori, Matevž, le šleva ne bodi!“ ga je pohvalil Francon.

Matevž je kar vlival in po prvem štefanu je že zaspal.

„Da bi ne treščilo v grunt, smo garali kot živina, da bi ne treščilo v grunt, je mati čuvala gozd, že sama misel nanj ji je bila sveta. Res, da bi ne treščilo, sedaj pa je treščilo. Bankovci bodo šli, ostala pa bo goličava — da bi je ne videl,“ je jecljal v pijanosti.

Odslej je vozil iz Loke v Žiri, iz Žirov v Loko po teptan, sključen in tih. Tudi s samotežem se ni več pogovarjal. Koder se je pa ustavil, je popil kupo žganja, prevzel naročilo in odracal.

Bogomir Magajna

Graničarji

(odlomki)

Vsa kotlina z jezerom se je pogreznila v temotni molk. Za drugim obzorjem so se tudi mračno risali v nebo Sveti Trije kralji, Vrsnik, Blegaš — toda Triglav se je še vedno kopal v luči.

Nenadoma so govorili ljudje po vseh krajih med Žirmi, Rovtami, Logatcem, Planino in Cerknico: „Prelepa Mira se je vrnila po štirih letih iz tujine domov.“ Zašumelo je po vaseh med vsemi fanti in dekleti. Pred cerkvami in po gostilnah so govorili o njej. Bila je med najbogatejšimi deklicami pokrajine, po lepoti, radi katere je slovela že od otroških let, pa je prekašala vse.

Tako je Vid Volarič živel kakor v snu in včasih zaradi preutrujenih misli ni vedel, ali sanja ali pa je resnica vse, kar živi krog njega in v njegovi duši. Slivnica se mu je zdela kakor na zemljo poveznjen mesec, s čigar vrha gleda na drugi svet. Gora Sv. Treh kraljev se mu je zdela kakor onemela molitev, temni Vresnik, pokrit z gozdovi, je bil kot gora, kjer se lahko zgodi karkoli. Na njegovem vrhu med visoko praprotjo je stal kakor pijan od koprnenja, domotožja in žalosti in se boril s klci, ki so udarjali v dušo. Njegov obraz je bil včasih tako utrujen, da se je kapetan s skrbjo ozrl nanj; vendar je dobro vedel, kaj se dogaja za tistimi očmi, in ni nikdar več vpraševal, zlasti ker je sam vedel, kaj se bo zgodilo nad morjem za sivimi skalami poleg črnih borovcev.

Neko noč je prišel z gore domov, si prižgal cigareto in se zleknil oblečen na ležišče. Oblački dima so se dvigali enakomerno mimo okna, od mesečine razsvetljenega, proti stropu. Strmel je nekaj časa v ta dim, potem pa se je zagledal skozi okno na vrt, kjer so se v nemi mesečini kopali gozdički sončnic. Ti gozdički so se dvigali iznad modrega cvetja po gredicah. Temni klobučki, obrobljeni z zlatorumenimi žarki listov, so se sklanjali s stebel proti tlom, kakor da bi sanjarili tudi oni. V dalji onkraj vrta so se iz mesečine svetlikale gore.

Iznenada je Vid Volarič zagledal statui Miro v gozdičku sončnic. Strmela je skozi okno naravnost proti njemu. Stala je tako mnogo trenutkov nepremično. Belina njenega krila se je barvala na robovih s svetlobo. Ni vedel, ali sanja ali ne. Toda podoba je bila kakor prikazen.

Zadrževal je dih in se ni upal geniti, kakor bi se bal, da bo prepodil podobo. Toda Mira se je počasi približala k oknu in poklicala:

„Vid Volarič, nujno moram govoriti z vami.“

Hitro je odprl vrata in stekel na vrt.

Prijela ga je za roko in ga peljala v mračen kot, kamor ni mogla radi gostega grmičja prodreti mesečina. Stisnila mu je roko in mu zašepetala, naj sede. Sedla sta v travo. Vonj cvetja, ki je močno dehtelo v nočnem hladu, ga je skoraj omamil. Zazrla se mu je globoko v oči, kakor da hoče raziskati v njih poslednje dno — potem pa ji je mehak nasmeh legel na ustnice. Še vedno ga je držala za roko, njegova pa je hipoma vztrepetala, kakor da je nenaravna sila šinila po njej v dušo. Zazdelo se mu je, da ženska poleg njega ni človek, ampak čudežno bitje, ki ga je poklicalo iz sna, da ga povede nekam daleč. Položila mu je drugo roko na čelo in se zopet nasmehnila:

„Vid Volarič, nocoj moraš v Trst.“

„Srečno pot, Tine Sodja!“ so mu zakričali, „le glej, da se Vresnik ne prevale nate.“

Naložil si je puško na ramo in se napotil tik ob mejnikih navzdol. Enakomerno so se beli kamni vrstili

med drevesi drug za drugim v dolgi vijugasti vrsti.

Kljub žganju, ki se ga je prijemalo, ne da bi se tega prav zavedal, je korakal hitro in kmalu dospel do jase, skrite v majhno dolinico. Na dnu kadunje je rasel orjaški hrast, ves preprežen z debelo srobotjo, ki se je vzpenjala po vseh njegovih vejah in tu in tam padala nazaj doli na trato. Tu je bilo njegovo priljubljeno počivališče, kjer je včasih tolikokrat sanjaril leže vznak na travi in opazujoč zelenje nad seboj in sončne žarke, ki so se pasli med vejami. Sedaj pa je sonce že zašlo na drugo stran Vresnika in v dolinici je ležala mračna senca. Rogovilasti hrast pa je nemo strmel nekam visoko.

Tine Sodja se je še enkrat ozrl v dolino. Nekje daleč je še žarela vas v soncu, ki ga tu ni bilo videti več. Hiše so bile popolnoma rdeče v njegovem žaru. Zagledal se je vanje kakor v nekaj veselega, daljnega, kar je njemu nedosegljivo. On niti sanjati ne sme več o takih stvareh. Nikdar ni imel pravega doma in nikdar ga ne bo imel, če bi še ostal na tej zemlji. Mučil si je dušo in srce. Četudi bi si ustvaril dom, bi ne našel sreče v njem. Kaj bi njemu dom, ko so bile sanje tisočkrat lepše od njega. Dom je za take ljudi, ki kar zagrabijo srečo in je ne izpuste, ne da bi pri tem kaj sanjali. Seveda, ko bi on mogel biti kot tisti ljudje, potem bi tudi on hodil iz sobe v sobo, se veselil belih prtov na mizi in barvanih slik po steni. Toda on je sanjal še o vseh lepših slikah in ko bi mu morale biti izpolnjene, je prišel nekdo in potegnil z umazano roko preko njih. In tisti Blegaš onkraj vasi še vedno žari v soncu. Pa naj žari, če hoče, bo vsaj kakor sveča.

„Dana sem,“ je rekla in on se ji je predstavil:

„Jaz sem Tine Sodja, kaplar graničarjev.“ In takoj ji je, medtem ko se je neprestano oziral v njene oči, na dolgo in široko pripovedoval svoje življenje. Dolina se je na dolgo vlekla pred njima med samimi gorami. Noč je bila svetla in slapovi od gornje Sovre, ki so padali v globoki strugi čez strmo skalovje, so se s stoterimi grivami lesketali v mesečini. Njihov šum je neprestano spremljal samotne korake obeh pešcev. Šla sta mimo pečine kralja Matjaža, ki je iznad velike zijalke strmela visoko nad njima.

„Pravijo, da spi tukaj kralj Matjaž in čaka, da ga kdo prebudi. Vstal bi in potem osvobodil ves narod,“ je rekel. „Jaz pa sem preiskal vse rove in nisem nikjer našel kralja Matjaža. Toda nekoč je živel. Sovražniki so mu ugrabili Alenko. On je pobil sovražnike in odpeljal Alenko na svoj dom.“

Dana ga je svetlo pogledala pri teh besedah, on pa jo je prijel za roko, toda jo je takoj izpustil in rajši položil svojo krog njenega vratu.

„Nič se ne boj! Toda tako lepa noč je, da se mi zdi veliko lepša, če ti držim roko krog vratu. Pa saj nimaš fanta. Kajne, da ga nimaš?“ — Dana je odkimala. „Vidiš, jaz bi ti kar najrajši nekje tu v bližini dobil službo. Morda bi bilo potem vse drugače, kaj praviš?“ — Dana ga je zopet svetlo pogledala z velikimi očmi.

„Veš, ne smeš misliti, da sem pijan. Danes sem res pil žganje, ker sem bil žalosten — toda sicer ga pijem redkokdaj in vselej le takrat, če sem žalosten. Sedaj pa govorim popolnoma trezno. Veš, ti mi res ugajaš. Živa, vitka in krepka si še bolj kot srna, ki jo srečam včasih v teh gozdovih. Pa tudi zelo lepa si. Veš, koliko zaslužiš ta mesec? Ne boš uganila. Zaslužiš tisoč in dvesto dinarjev.“

Dana ga je pogledala s spoštovanjem, toda rekla ni nič.

„Seveda, ne smeš misliti, da se ti hvalim. Toda življenje je dandanes težko. Kam pa ti nameravaš prav za prav? Kje si boš iskala službo?“

„V Ljubljano bi šla. Če bi nič ne našla, bi šla naprej. Neka iz Idrije je sedaj v Sarajevu.“

„To je tudi daleč, da veš, Dana, in končno Bog ve, kako bi bilo tam, četudi bi šla. Rečem ti, najbolje je, da ostaneš nekaj dni tukaj. Jaz bi poizvedoval za službo in ne bi je bilo težko dobiti. Tu na primer v gostilni „Pri Tončki“ bi se dalo kaj dobiti. Posestvo imajo precejšnje in hčerki komaj zmagujeta delo. Potožili sta mi samo to.“

... Utrujena Dana si je želela spanja. Tine Sodja je rekel:

„Bom že poprosil, da me bodo večkrat poslali za kurirja v te kraje, na Vresnik, na Ravne in na Lom — ali v Smrečje, in se bom večkrat oglasil.“

Tine Sodja se je ženil z Dano. Izbral si je cerkev sv. Treh kraljev za kraj poroke, da bi bilo bolj visoko in bliže soncu, kot je rekel. In res se je tisti dan gora kopala v žaru luči, ki se je lesketala nad jasno sinjino.

Krog pete ure popoldne sta sedla utrjena jezdeca na trato v dolini Sovre. Ves dan nista prav nič zaužila — toda niti Mamut niti Volarič ni mislil na jed. Kapetan se je nasmehnil.

„Med vojsko sem se klatil po vseh bojiščih, toda noben dan ni bil zame tako težak kakor današnji. Vojaki ne razumejo. V njih pogledih sem bral samo začudenje. Ne vedo, da je meni ob takih urah stokrat težje molčati kot njim. Vid, še ni prišla naša ura. Vi me razumete, kaj? O, želel bi, da bi še danes smel zakričati drugačno povelje. Kaj mslite sedaj?“

Komaj sta se zavihtela jezdeca v sedlo, sta planili v dir čez travnik na cesto. Mamut in Volarič sta popustila vajeti, kar bi sicer na trdi cesti ne storila, udarila z ostrogami živalim v trebuh in leteči skok se je zaradi tega mahoma spremenil v plavajočega, jezdeca sta se lahko nagnila naprej in živali sta stegnili vratove, da bi

laže rezali zrak. Tako sta konja v dolgih lokih plavala nad cesto, ki se je bliskovito izgubljala v ozadje. Kupi sivega kamenja ob jarku so se spremenili pred očmi v sivo črto. Ni bilo sedaj časa za nobeno besedo in le vzkliki, ki so bodrili konja ali plosk dlani na vrat se je zaslíšal od časa do časa. Mimo je šinila gora Vresnik, potem grebeni med Stranami in Lomom, prikazala se je zelena gora Svetih Treh kraljev, pisana polja krog Rovt. Živali sta drevili druga tik druge po kolesnicah — včasih sta šinila gobca drug k drugemu in so se zalesketale oči kakor v začudenju, včasih je zaostala ena žival za pol glave za drugo, pa je zavreščal jezdec in sunil z nogo pod trebuh na znojno kožo — žival je zahrskala in se zapodila naprej. Tu in tam je planil pes izpred hiše konjem pred noge, pa se je tisti hip valjal daleč za njimi s preplašenim cviljenjem po prahu.

Mamut in Volarič sta drevila naprej — nista se ozirala v pokrajino — pred njima pa je plaval privid, čudovita prikazen, obraz Mire, za katerega sta tekmovala, ta nerazdružna večna prijateljca, dasi sta vedela, da ne bosta nikdar dohitela te slike. Ako bi jima kdo zaklical, naj se vržeta s konjema v prepade nad Sovro, ko sta drevila nad njimi, in dohitela bosta to sliko, bi poletela z vriskom vanjo. Tako se je nenadno v tem hudem času v oba naselil duh pradedov, ki so nekoč drevili na konjih po teh dolinah, da bi dohiteli morje ali morda še prečudnejše stvari.

Zvonovi so peli neprestano. Sonce se je dvignilo izza gora in posvetilo v to široko trumo ljudi. Mednje je stopil župnik in jih odpeljal v cerkev. Tedaj so umolknili zvonovi in gluha tišina je zavladovala med ljudmi.

Župnik je stopil pred to množico in ji govoril o nasilju in ljubezni, o suženjstvu in svobodi, o joku mater, ki so jim ugrabili sinove, in o silnem krik mučenicov, ki kriče sedaj nad soncem k Bogu. Gorje tistim, ki more telesa v veri, da bodo ubili tudi duše. Duše polete kot angeli borci z nebes nazaj med ljudi in ne mirujejo nikdar in ne bodo mirovale, dokler ne objame svoboda vseh dežel. Ljudje so poslušali te besede z zadrževanjem dihom — poslušali so jih tudi graničarji in oči so se jim svetile kot ognji.

Potem se je začela daritev za žrtve. Sveti Trije kralji so gledali na množico — pod njo pa se je daroval Bog. Množica je pokleknila in molila, naj bi se iz nedolžne krvi porodila svoboda in blagoslov.

Sredi nje je klečala Mira poleg sivolasega starca, svojega očeta. Skozi okno je svetilo sonce na oba in prekrasno obarvalo glave obema, kakor da je prišel pozdrav s silnih višin, ki se pno nad pokrajino in v katerih žive tisti, o katerih so mislili mogotci, da so jih ubili.

Po daritvi so vsi posedli po širokem travniku pred cerkvijo. V sredi so sedeli graničarji. Brko je dvignil goski in zapel novo pesem, ki jo je zložil junakom, ki so se rodili ob sinjem morju, da bi pregnali oblake izpod sonca in poleteli v sinje nebo. Pripevali so mu grani-

čarji in vsa truma ljudi. Nad vsemi pa je plaval Danin glas, glas deklice, kateri se je nenadoma vzbudilo koprnjenje, da bi jo peljal Tine Sodja nazaj v deželo, iz katere je prišla. Začutila je, da se je spočelo novo življenje pod njenim srcem.

Joži Munih - Petrič

Ptice pojo nad Olševkom (odlomki)

Marta se je prebudila. Nekaj časa je prisluškovala moževemu mirnemu dihanju, potem pa je oprezno odgrnila odejo in stopila na tla. Naglo se je oblekla in se tiho izmuznila v kuhinjo, da bi ne zbudila otrok, ki sta spala v hiši. Z mrzlo vodo si je splahnila obraz, nato pa zakurila v peči in štedilniku. Ogenj v peči je zagorel z rdečkastim sijem in od štedilnika je že pričela prihajati toplota. Voda v loncu, pripravljena za koruzni sok, je pričela vreti.

„Kako sem vesela, da mi ni treba kuhati v peči kakor prve čase, ko sem se primožila k hiši,“ je pomislila, ko je vsipala koruzno moko v kлокotajočo vodo. Ob spominu na to, kako sta morala oba z možem prositi njegove starše, preden sta smela v kuhinji seizdati štedilnik, je zmajala z glavo.

„Kdo ve, ali se bom tudi jaz na starost tako krčevito oklepala starih navad, čeprav nekatere med njimi ne bodo dobre?“ je pomislila.

Njeno prizadevanje, da bi karkoli izboljšala in spremenila v hiši, je skorajda vedno naletelo na taščino ugovarjanje. Očitila ji je, da hoče vse v hiši preobrniti in uničiti stari, ustaljeni red.

„Stoletja so ženske na deželi kuhale v peči ali pa na odprtih, sajastih ognjiščih. Sukale so se v črnih kuhinjah, pa se ni nihče v domu vznemirjal, če so se jim od dima in prepiha vnele oči. Le ti tega ne moreš prenašati! Kakšne novotarije!“ se je jezila tašča in zmajevala z glavo. „Le kaj vse se spomnijo te neumne, prevzetne mlade glave,“ je žalostno vzdihovala, prepričana, da bo kmalu konec sveta, ker se je mladina tako pomehkužila.

Marta se je včasih zelo težko zadržala, da ni izrekla jezne besede zaradi njenega godrnjanja. Kljub taščinemu negodovanju pa je dosegla, kar je hotela: črna, sajasta kuhinja je izginila, mož je črne stene ometal in pobelil, v kotu pa je sezidal štedilnik. Končno sta celo moževa starša priznala, da je v taki kuhinji lepše, kot je bila prej. Izboljšave v domu, vedno iskanje nečesa novega, nekoliko več udobnosti za vse družinske člane, to so bila najljubša Martina razmišljanja. Njena prizadevanja so le počasi dobivala otipljivo obliko. Njen mož Matej je bil spreten in prizadeven, lotil se je marsičesa in tudi z uspehom dokončal, čeprav se ni učil zidati niti mizariti. Mimogrede je zbil čedno mizo, napravil omaro ali stole. Znal je lepo rezljati in njegovi drobni izdelki, kakor leseni krožniki, lepo okrašeni svečniki ali leseni pladnji so mu prinesli marsikak groš. Njegov oče se izboljšavam v domu sicer ni upiral, le včasih je zmajal z glavo in dejal, da bi se

tudi brez tega ali onega dalo živeti, kakor so pač ljudje živeli dolga leta. Samo njegova mati, ki je sicer bila dobra ženska, je vedno znova ugotavljala, da navdaja mlada dva grešen napuh, ker nista bila zadovoljna z gnojnično jamo pred hišo, z majhnimi okenci v hiši, ker sta se celo preveč umivala in celo oba svoja otroka, Jankota in Franceta navajala, da sta si morala umivati roke, preden sta jedla.

„Ne vem, kaj boš še vse preobrnila tu v bajti, Marta,“ je tarnala napol ježno napol dobrohotno. „Saj vendar nisi prišla iz gradu, ampak iz bajte v Zabrekovju. Res imate tam gori kakor v škatici, rože na oknih, rože na vrtu, a bajta je pravtako stara kakor naša. Seveda, tvoj oče nekoliko bolje zasluži, ker je čevljar, pa vendar — ! Samo to premišljuješ, kako bi moral imeti vsak otrok svojo posteljo, svojo odejo in rjuhe. Včasih pa smo pozimi spali na peči, odeje je bilo malo, poleti pa smo se zarili v seno. Eh, pa smo bili zadovoljni! Bili smo skromni in bogu hvaležni, da smo imeli streho nad glavo. O, ti nesrečni, pregrešni napuh! Pregrešne novotarije!“

„Mati!“ jo je tolažila snaha, „saj sem tudi jaz zadovoljna in hvaležna, da smo zdravi, da se dobro razumemo med seboj, a če si sami ne bomo prizadevali za nekoliko udobja, nam ga tudi bog ne bo dal.“

Mati se je prišla za glavo in spet zastokala: „Ja, kaj pa je to, udobje? Te besede nismo pri nas nikoli slišali. Preveč bereš! Če le moreš, brž vzameš kakšno tiskano reč v roke. Verjemi, Marta, to ni dobro! Tisti, ki pišejo knjige, prav nič ne vedo, kako preprost človek živi. Še sanja se jim ne, kako se muči iz dneva v dan, da si prisluži vsakdanji kruh. Od zore do mraka ga preganja skrb, kako bo preživel otroke, kako se bo pretolkel sam. Ja, ja, če bi ti vedela, kako je bilo tiste čase, ko sem prišla jaz k hiši. Ti si prižgeš petrolejko, jaz pa sem imela samo tanke trske, da sem jih prižgala, kadar je bila tema. Kupe tankih bukovih trsk smo morali imeti, da nismo ostali v temi čez zimo. Tam pri peči je sedel možev oče, ki ni mogel opravljati drugega dela, ker je bil bolehen, ampak je v roki držal prižgano trsko vse dotlej, da je dogorela. Preden je ugasnila, je z njo prižgal drugo trsko, ostanek pa je vrgel v z vodo napolnjen škaf. Če zvečer nismo imeli nujnega dela, smo odšli spat, da nismo po nepotrebnem žgali trsk. Hrane je primanjkovalo in proti koncu zime smo bili večkrat že zelo lačni. Tudi za nas je veljalo, kot nam je povedal nekoč berač Blaž: Vse gre h koncu, nič ni v loncu, v trebuhu zastoj poldan zvoni!“

Marta je zamišljeno pripomnila: „Pravite, da ste bili srečni in zadovoljni. Po vsem tem, kar mi pripovedujete, sodim, da sta bili ta vaša zadovoljnost in sreča bolj klavrnii!“

„Ej, ti si prebrisana!“ se je nasmehnila tašča. „Seveda, takrat sem bila mlada, a mladost vedno najde nekaj, kar osvetli življenje. No, tudi lepo je bilo, verjemi. Posebno na preji je bilo veselo. Takrat so povsod na deželi veliko predli in tkali. Pozimi smo se zbirali zdaj pri tem, zdaj pri onem kmetu na prejo. Tudi fantje so prišli. To so bili lepi večeri. Zmeraj pa se je našel kdo, ki je pravil zgodbe iz starih časov. Mrazilo nas je,

ko smo poslušali o urokih, o belih ženah in čarovnicah. Verjeli smo v črne pse z ognjenimi očmi, ki so zasledovali preklinjevalce. Slišali smo o strašnih boleznih, zaradi katerih so ljudje cepali kakor muhe. Zmeraj pa smo bili srečni ob misli, da te nadloge ne tarejo nas. Kadar je godec raztegnil meh, smo zapeli in zaplesali, fantje pa so vriskali, da je vse odmevalo. Na pustni torek, ko smo s prejo končali, je bilo še posebej veselo. Tudi v tej hiši, kamor sem se primožila, sem včasih veselo zapela, a tudi grenke solze so bile velikokrat. V domači vasi sem bila vedno med ljudmi, tu pa je samota, saj je do Spodnje ali do Zgornje vasi skoraj četrt ure hoda. Okoli sami travniki, mimo hiše ozek kolovoz, na južni strani hiše gozd, poln mogočnih bukovih in smrekovih dreves. V jasni noči je tod okoli lajal lisjak, kadar pa je pri norela burja, je bilo kakor na sodni dan. Bučalo je in piskalo, zavijalo je okoli hiše z neznanskimi glasovi, da me je stresal mraz. V oreh, ki stoji za hišo, se je zaganjal vihar, da je piskalo in cvililo v njegovi krošnji, kot bi se vanj zaganjale vse čarovnice sveta. Drevo se mi je smililo. Zdelo se mi je kakor človek, kadar se vanj zaganja nesreča.

„Veš, Marta,“ je dodala zaupljivo, „morda se mi boš smejala, toda oreh za hišo je sčasoma postal moj najzaupljivejši prijatelj. Kadar me je kaj hudo potrl, sem šla in se naslonila na njegovo mogočno deblo ter gledala, kako razteza svoje veje nad hišo. Zdel se mi je kakor hišni varuh. Naslonjena na njegovo deblo sem mu šepetala o vsem, kar me je bolelo in česar nisem mogla reči ljudem. Ni se mi bilo treba bati, da bo raznašalo besede, kot se to zgodi, če svojo bolečino zaupaš neiskrenemu človeku. Tudi naš oče je imel drevo za hišo raje kot vse drugo drevje na vrtu.“

No, čisto stran sem zabredla od tistega, kar sem ti hotela povedati. Ti tarnaš, da daje petrolejka premalo svetlobe, meni pa, ki sem bila vajena le na svetlobo, ki so jo dajale trske, se je zdelo, da se je sonce odprlo, ko sem prvič prižgala petrolejko. Vidiš, ti zatruješ, da sem gnojnična jama pred hišo smrdi, da se na njej nabirajo muhe, ki prenašajo bolezen. Tega ti ne verjamem! Vseskozi je bila gnojnična jama pred hišo, pa so moji otroci kljub temu zrasli v krepke in zdrave ljudi. Kako naj bo na kmetih drugače? Gnojnična jama je in bo smrdela!

Včasih vso zimo nismo odprli oken, ti pa jih vedno odpiraš in govoriš o svežem zraku. Samo na vrt stopi, pa imaš svežega zraka na pretek! Drva mečeš skozi okno, če odpiraš okna pozimi. Samo smeješ se in kimaš, narediš pa po svoje. Ampak, nekaj pa je, kar se tudi tebi kljub tvojim prizadevanjem ne bo nikoli posrečilo.

Pri hiši ni vode. Spodaj v grapi teče potok, na drugi strani poleg naših njiv izvira studenec. Tja so hodili prebivalci te hiše po vodo že dolga leta prej, kakor sva se midve rodili. Nosili so vodo iz grape ali pa iz doline od studenca v lesenih brentah na hrbtu ali pa v škafih. To je še danes najhujše in najtežje delo pri tej hiši. Ob vsakem vremenu, ob vsakem letnem času je potrebno nositi vodo za kuho, ljudi in živino. Pravijo sicer, da je

pod hribčkom, na katerem stoji cerkvena jezera vode, a kaj nam to pomaga. Joj, Marta, kako hudo je bilo pozimi! Mraz, da je vse škripalo, burja je namedla snega, da smo se vdiral do pasu, voda pa je zamrznila. Morali smo sekati luknje v led, da smo prišli do vode! Kako nas je zeblo, kako so rezale naramnice brente v premraženih ramenih! In kadar je pljusnila voda čez rob in nam je stekla po hrbtu! In vse to breme je bilo treba nositi strmo navkreber iz doline. Takrat sem včasih pomislila, da je revežu naloženo prehudo trpljenje. Tudi otroci so morali pomagati nositi vodo. Glavica je ubogemu paglavčku komaj gledala iz gazi, pa je že moral vleči na hrbtu majhno, a za njegove moči pretežno brentico. No, ti pametna glava! Poskusi speljati vodo iz grape sem gor, pa se ti bom do tal priklonila, čeprav sem stara!”

„O, saj bi,“ je vzkliknila Marta, „samo ...“

„Aha!“ je zmagovalno vzkliknila stara mati, „tega tudi tvoja modrost ne bo izmodrovala. Vodo je nosila na hrbtu iz doline prababica, nosila sem jo jaz, nosi jo ti in za nami jo bodo nosili še drugi!“

Marta je začutila v starkinem glasu zmagovalje, da je vendar nekaj, kar se upira prizadevnosti njene snahe. Začutila je v sebi grenak srd, ki ga je komaj premagala. „Morda pa bom nekoč premagala tudi to težavo?“ je pomislila. „Morda, a zdaj še ne vem, kako!“

Marta je bila od doma vzgojena tako, da je stare ljudi spoštovala, da jim ni ugovarjala, čeprav ni soglašala z njihovimi navadami. Zato je največkrat taščino govorjenje prenašala s prijaznostjo in s tem ustvarjala znosne odnose med starim in mladim svetom. Možev oče je včasih spravljalivo, premišljeno prigovarjal svoji ženi, kadar se mu je ta pritoževala nad Marto, da hoče vse v hiši predruščiti in da je njunega sina Mateja čisto vpregla v svoj voz.

„I, Katrca, pusti mlada dva, naj živita in delata po svoje. Poglej, kako je pridna! Zvečer kleklja pozno v noč, zjutraj vstane, še preden se zdani. Pusti mladi njene muhe, saj skrbi le za zboljšanje v domu.“

„Tudi ti držiš z njo,“ se je na videz jezila, nato pa dodala: „Ampak vode v hrib pa ne bo speljala, čeprav bi bila modra kakor Salomon!“

Stari Brezar se je ženinim besedam zasmejal in dejal: „Kdo ve, če je ne bo? Morda pa bo tako dolgo tuhtala, da bo res našla kakšno rešitev.“

Težki, cunjasti oblaki so viseli nizko nad zemljo in okoli oglov je tenko piskala burja. Matej je zaskrbljeno pogledal skozi okno, potem pa se je obrnil k ženi: „Marta, ali res moraš iti v Idrijo? Počakaj raje, da se bo vreme izboljšalo.“

„Ne morem, Matej,“ je odvrnila žena. „Lekarnarjevi gospe sem rekla, da ji bom danes prinesla orehe, maslo in jajca. Imeli bodo svatbo in če bi ji ne prinesla tako, kot sem obljubila, bi drugič ne hotela več vzeti od mene. Poleg tega moram nesti trgovcu prtiče, ki sem jih naklekljala. Tudi Francetove čipke bi rada oddala.“

Zanje mora dobiti denar. Rad bi sam zaslužil za svinčnike in zvezke. Toliko ur je presedel ob klekljanju in če bi zdaj ne dobil plačila, bi izgubil veselje do dela. Zdaj je postal že kar spreten, čeprav je sprva velikokrat jokal, ker sem mu morala podreti, kar je naklekljal.“

„Pa ti bo Strajnar res plačal? Znano je, da otrokom najraje plača njihovo delo samo s sukancem, ker ima pri tem dvojni zaslužek.“

„Bodi brez skrbi!“ je odvrnila Marta. „Ne bom popustila! Sam veš, kako zelo si je France prizadeval, da bi se naučil lepo klekljati. Vsak dan je vstajal ob petih zjutraj in še ves dremoten napejal oči, da bi ne naredil kakšne napake, zaradi katere bi mu morala čipke spet podreti. Osemletni deček, ki bi moral v tem času še sladko spati, pa se je mučil za nekaj bordinih krajcarjev, saj več tako ne bom mogla iztisniti iz trgovca.“

Medtem ko sta se starša pogovarjala, se je prebudil France. Urno je zlezel s peči in pristopil k materi.

„Mama,“ je poprosil, vzemite me s seboj v Idrijo. Tako bi rad šel z vami.“

„Danes ne,“ je odvrnila Marta. „Prihodnjič, ko boš spet naklekljal nekaj metrov čipk, te bom vzela s seboj.“

„Pa sodite, da vam bo trgovec plačal moje čipke z denarjem ali pa samo s sukancem?“

Dečkov glas je trepetal in komaj je zadrževal solze. Pogladila ga je po glavi. „Glej no, menda se ne boš razjokal! Velik fant si že! Brez skrbi bodi, da boš dobil denar za zvezke in še ostalo ti bo nekaj!“ Tolažila ga je, sama pri sebi pa je sklenila, da bo sinu dala denar od svojega zaslužka, če bi se trgovec upiral, da bi mu plačal z denarjem. Cenila je sinovo prizadevanje, da bi si sam zaslužil za šolske potrebščine in s tem razbremenil starše.

Ko je Marta stopila iz hiše, jo je stresel mraz. Zavijal je leden veter in vrtnčil odpadlo listje. Stopala je naglo in zavila na stezi, ki se je vila skozi gozd strmo navzdol. Koš na njenih ramenih je postajal vse težji, naramnice so jo rezale v ramena, čeprav jih je položila. V gozdnem zatišju je moč vetra nekoliko ponehala, toda v zraku je bučalo, kot bi hotel veter iztrgati vsa drevesa s koreninami vred iz zemlje.

„Vse kaže, da bo pričelo snežiti,“ je pomislila Marta. „Če bo zapadel sneg, bo pot v Idrijo še težja. Kar prav je, da vse še danes uredim.“ In Martine misli so se sukale okoli tega, kaj bo morala nakupiti za denar, ki ga bo dobila za čipke. France mora dobiti nove, trdne čevlje, tudi stara dva potrebujeta toplo obutev. Vneto je premišljevala, kako bi ukrenila, da bi z denarjem pokrila domače potrebe.

S podobnimi skrbmi se je ukvarjalo mnogo žena, ki so s klekljanjem skušale zaslužiti za potrebe družine. S tako prisluženim denarjem so kupile cikorijo, sol, sladkor ali vžigalice. Že je bilo denarja več, so morda kupile še novo srajco za moža, ruto za sebe ali nogavice za otroke. Časi so bili taki, da ni bilo nikjer pravega zaslužka za tiste, ki niso imeli toliko zemlje, da bi mogli živeti od tistega, kar so pridelali. Nekateri moške

so pozimi izdelovali grablje, pletli koše in košare, stržili držala za rovnice in lopate. Nekateri so pomagali pri spravilu lesa, a zaslužek je bil le boren. Zaslužek pri klekljanju je bil še najbolj zanesljiv, čeprav tudi tam ni bil velik.

Stari ljudje so se spominjali dni, ko so po mnogih kmečkih hišah predli in tkali. Tkali so od zgodnjih jutranjih ur in še pozno ponoči. Tudi predli so dolge ure. Kar je bilo napredenega, so navili v štrene, potem pa so štrene dolgo izpirali na potoku. Tolkli so po štreneh z lesenimi tolkači. Pomladi je ob potokih odmevalo daleč naokoli, ko so udrihali s tolkači po mokrih štrenah. Pranje štren ni bilo lahko; tisti, ki je pral, je moral imeti za to delo potrebno spretnost. Z eno roko je tolkel po štrenah, z drugo roko pa je moral hkrati sukati in zvijati štrene, da se preja ni zmedla, ker zmedene preje ni bilo mogoče naviti v klobčiče za tkanje. Pozneje, ko je predenje in tkanje polagoma prenehavalo, so si dekleta in žene pomagale do zaslužka s klekljanjem. Marsikatera žena je po dolgem, trudapolnem dnevu sedla za mizo in pričela klekljati. V hiši je že vse spalo, le ženski prsti so neutrudno sukali klekljarske paličice in nočno tišino je motilo samo ropotanje klekljev — trk — trk — trk — trk.

Pod spretnimi prsti so se oblikovali ovalni, okrogli ali štiriovalni vzorci za prte in blazine, kakor tudi trioglati vzorci za kote blazin. Šest in sedemletni dečki in deklice so se že pričeli učiti klekljanja. Najprej so pričeli z ozkimi čipkami, ki so jih imenovali križavke. Za to delo so potrebovali samo šest parov klekljev. Ko so otroški prsti postali spretnejši, so pričeli klekljati čipke, imenovane rogljički. Za te vrste čipk je bilo potrebno dvakrat po šest parov klekljev. To so bili prvi začetki, čipkarstvo pa se je vedno bolj razvijalo, vzorci so postajali vedno lepši in zamotanejši, a tudi zaslužek se je nekoliko zvečal.

Marta je naglo stopala po gozdni stezi in premišljevala, koliko si mora človek prizadevati, da si pridobi sredstva za skromno življenje. Njene zamisli so obletavale moža, otroke in moževe starše s toplo zaskrbljenostjo, polne želje, kako bi svojim domačim olajšala trdo življenje.

Iz njene zamišljenosti jo je zdramil moški glas. Ozrla se je in zagledala na stezi, ki je vodila iz Zabrekovja, svojega nekdanjega sošolca Štefana.

„Tega srečanja se resnično nič ne veselim,“ je pomislila, a je le obstala, ko ji je oni zaklical, naj ga počaka, saj imata skupno pot, če je namenjena v Idrijo.

Prišel je do nje in ji podal roko. „Joj, Marta, kako sem vesel, da sem te srečal! Ali veš, koliko let je minilo, odkar sem zadnjič govoril s teboj?“ je zadihano vprašal.

„Vem, od moje poroke dalje nisva več spregovorila,“ je dejala, si popravila koš na ramenih in nehoti pospešila korak.

Na ozki stezi je bilo komaj toliko prostora, da str lahko šla vstric. Ošinil jo je s pogledom in počasi spregovoril: „Marta, ko bi bila vzela mene, bi ti ne bilo treba nositi koša na hrbtu.“

Molče je stopala dalje, v njej pa je rasel neprijeten občutek.

„Nič ne rečeš? Si jezna name, ker sva se po dolgih letih srečala? Nič hudega ti ne bom storil, nisem razbojnik!“

Spet jo je pogledal in opazil rahlo naznačene gubice na njenem čelu, rdeče ustnice in mehko zaokrožena lica. Skoraj nič se ni postarala v tem času, je pomislil. Trideset jih ima, pa so njeni lasje še vedno tako črni kot pred desetimi leti. Kaj bi naredila, če bi ji snel kož z ramen, jo objel in stisnil k sebi? Potolažil bi tako svojo željo po njej. Ne upam si! Nikoli si nisem upal, zato me je tisti prekleti Brezar prehitel.

„Marta,“ je s hripavim glasom iztisnil iz sebe, „tebe sem nekoč imel rad! Se spominjaš, kako smo skupaj hodili v šolo v Žiri? Nisem se ti upal povedati, mislil sem, da to pač sama veš!“

„Pusti stare spomine, Štefan! Poročena sem, mati dveh otrok. Zdaj je prepozno!“

„Že, že, Marta, sam vem to. Ni pa prepozno, da ti povem, kako sem vsa ta leta mislil samo na tebe. Kadar si prišla k fari, ali pa obiskat starše v Zabrekov je, sem te gledal od daleč in hudo mi je bilo!“

Kakor slap so mu privrele besede iz ust. Marta pa se je prestrašila. „Ali si pijan?“ Njena mati ji je večkrat omenila, da je prišel piti. Njegov stari oče je bil hud pijanec, nagnjenost k pijači pa se podeduje. Marta na materine besede ni pristavila drugega kot to, da je bil Štefan vedno pameten, in da komaj verjame, da je prišel piti. V vsakdanjih skrbih za družino pa je Štefan izginil iz njenih misli.

Štefan je še zmeraj govoril in silovitost njegovih besedi je Marto čedalje bolj strašila. Obrnila se je k njemu in mu rekla: „Ti si tudi oženjen. Ženo imaš in dva otroka. Kaj bi rekla Roza, če bi slišala tvoje besede? Nočem več poslušati tvojih zmešanih besed! Dolga leta nisva spregovorila in bolje bi bilo, če bi tudi zdaj bil tiho.“

„Vem, nič ti ni zame, Marta, nič! Samo enkrat si mi dovolila, da sem ti izjecljal, kako te imam rad. Takrat, ko sem zvedel, da hodi Brezarjev za teboj. Rekla si mi, da je prepozno. Pa ni bilo prepozno, ko bi se jaz bil upal upreti starešem. Ubogal sem jih. Imel sem jih rad. Oženili so me z žensko, ki je ne maram. Tudi staršev ne maram več!“

Stopil je nekaj korakov naprej, se naglo obrnil in razširil roke, da bi jo zadržal. V očeh mu je tlelo.

„Nikamor ne boš šla, dokler mi ne poveš resnice! Ali bi bila vzela mene, če bi te ne bil zmešal Brezar? Ali ali ne?“

„Saj si čisto nor!“ je ježno kriknila Marta in se hotela zriniti mimo njega, a je stal Štefan trdo kakor skala.

„Pusti me dalje, Štefan!“ je dejala proseče. „Sam veš, da je imel tvoj oče že dolgo dogovor s Plesničarjem, da boš vzel Rozo. Bajtarska deklina!“ je dejala tvoja mati, ko je zvedela, da me rad vidiš. Ti si bil pokoren sin, zato zdaj ne stokaj za minulosťo.“

Jezno je poudaril: „Vse drugo pripoveduješ, jaz pa želim vedeti samo eno: ali si me imela kdaj resnično rada?“

Zamahnila je z roko: „Čemu me siliš, da kličem nazaj to, kar je minilo? Imela sem te rada kot sošolca, kot dobrega vrstnika otroških let. Mateja, mojega moža pa sem vzljubila kot fanta in srčno rada ga imam še zdaj. Zame ni drugega kakor moj mož in moja družina.“

„In zato si šla iz Zabrekovja v tisto samotno bajto, tja, kjer lisjak vošči lahko noč. Šla si tja, v tisto revščino! Pomisli, ko bi bila vzela mene, v kakšno hišo, na kakšen grunt bi bila prišla! Praviš, da nama nisi hotela pripraviti pekla. Sebi ga morda nisi, a zato si ga pripravila meni!“

„Glej, Štefan, tudi ti misliš tako, kot mislijo tvoji starši. Jaz se nisem hotela močiti z gruntom, ampak s človekom. Kaj bi mi le pomagala gruntarska bogatija, če bi bilo vse drugo narobe?“

Naglo se je zrinila mimo njega in se pognala naprej. Stekel je za njo in od zadaj zgrabil koš, da ji je zastal korak.

„To, kar počenjaš, je pa res od sile!“ je ježno zavpila.

„Od sile ali ne, saj bo to najin zadnji razgovor, spet bova hodila drug mimo drugega kakor tujca. Vidiš, ko bi bila moja žena, bi danes ne hodila v Idrijo s košem na ramenih. Jaz bi tega nikoli ne dovolil, s konjem bi te peljal tja, s konjem! Povej mi, Marta, ali imaš tistega beraškega cepca, tistega Mateja res tako rada?“

V Marti je zavrelo. „Ne žali mojega moža! Noben beraški cepec ni, saj ni nikogar nikoli ničesar prosil. Zadovoljno živim z njim, čeprav morava oba trdo delati. Pri nas nihče nikomur nič ne očitata, in nikoli mi njegovi starši še niso očitali, da nisem imela dote. Pusti me v miru in pomisli, da imaš doma ženo, kot imam jaz moža.“

Prišla sta do Špehove grape, kjer je vozna pot peljala proti Idriji, strma, vijugasta bližnjica pa prav tako. Štefan se je ozrl na Marto in zagrenjeno rekel: „Dovolj si mi povedala, nič več te ne bom nadlegoval! Srečno hodi!“

Stekel je čez cesto in se pognal navzdol po strmih bregu, ona pa je zamišljeno zmajala z glavo in se napotila po cesti.

Ko sta že odšla vsak na svojo stran, se je na bližnjici, po kateri sta prišla, prikazal Fajlov Matevž. Tudi on je imel opravke v Idriji, in je od daleč zagledal Marto in Štefana kako sta stala na stezi. Nosnice so se mu napele kakor lovskemu psu, ki sluti slasten zalogaj. Pomikal se je bliže, skrivajoč se za grmovjem in debelimi debli. Slišal je glasne Štefanove besede in pričakoval, da bo videl, kako se bosta pričela objemati. Ker se ni zgodilo nič takega, je bil močno razočaran. „Blebetač, tale Štefan! Kaj je bilo treba tožiti babnici, kako jo je imel rad! Zgrabil naj bi jo bil in ji pokazal, kakšen je pravi možki. Ti šleva, ti!“

Matevža je potolažila v njegovi jezi samo misel, da bo ob priložnosti namignil Štefanovi ženi, da njen mož rad pogleda ne samo v kozarec, ampak tudi za drugim krilom. Ker se je Štefanova žena večkrat rada ponorčevala iz njega in ga imenovala starega jazbeca, se mu je zdelo, da se ji bo tako prav sladko maščeval!

Matevž je bil samec, star petintrideset let, ves suh

in koščen. V rumenkastem obrazu mu je tlelo dvoje črnih bodečih oči. Široka usta so se mu najslajše smehljala takrat, kadar je o svojem bližnjem pripovedoval kaj žgečkljivega. Svojih namigovanj ni nikoli povedal določno, samo namignil je in pustil sobesedniku, da si je o sočloveku ustvaril najslabšo sodbo. Ob gozdu je imel staro bajto in se je preživljal s tem, da je izdeloval in popravljaj poljsko orodje. Ljudje so se bali njegovega jezika, ker je bil pravi mojster natolcevanja. Smehljaje si je mel roke, kadar je slišal praviti o dekletu ali ženi, da je pridna, skromna in poštena.

„He-he-he, res je tako! Vse je res, samo, če ne bi...“

In ta, če bi ali če ne bi, se je širil, razraščal je z dodanimi sumničenji v spako, ki je trgala poštemu človeku svetlo obleko neoporečnosti in mu jemala dobro imel. Matevžev smehljajoči se strup se ni ustavil pred zadovoljnimi družinami, ni pozabil pritakniti dobremu človeku slabega namena. Užival je, kadar je naprtil poštemim dekletom in vzornim ženam ime spogledljivk. Samo mladi, dozorevajoči fantje so bili izvzeti. Te je hvalil, včasih je katerega prijel za roko ali pa mu je položil roko na koleno, če je bila priložnost. Neizkušeni fant je preplašen odskočil. Matevž pa se je mehko smehljaj. Mladi fantje so se tem njegovim navadam smejali in rekli, da v Matevževi glavi tiktaka eno kolesce preveč, starejši ljudje pa so mislili drugače. Svojih misli niso izrekli, ker so ob njih zardevali. In ko je zdaj Matevž premleval to, kar je slišal, se je smehljaj sam pri sebi:

„Le čakaj, Roza. Zagrenil ti bom starega jazbeca, ki živi v razdrapani bajti, kot si rekla. Povedal ti bom, kakšen jazbec je tvoj prelubi Štefan! In Marta! Kako se je bahala, da so srečni in zadovoljni! Bahačka! Mar smejo živeti na svetu srečni ljudje? Nekoga ljudje zmerjajo z jazbecem, čeprav nikomur ne stori nič žalega. Imenujejo ga kruljavega šantača, čeprav ni sam kriv, da se mu je zlomljena noga krivo zarasla. Posvetil ti bom, bahačka! Še kakšno brco boš dobila od svojega Matejčka! Ne boš dolgo na vsa usta razglašala, kako se imate radi, o ne!“

Medtem ko je Matevž razpredal svoje načrte, sta Štefan in Marta vsak po svoji poti hitela navzdol v Idrijo. Marta se je najprej ustavila pri lekarnarjevi gospe, kjer je oddala jajca, maslo in orehe.

Lekarnarjeva ji je ob plačilu še nekaj dodala, potem pa ji je naložila v košarico nekaj sladkih prest.

„To naj bo zato, ker ste držali besedo,“ je prijazno rekla. „Vaši otroci jih bodo z veseljem pohrustali.“

Marto je prijazen sprejem razveselil. Vso pot navzdol jo je težila misel, da Štefan zaradi nje trpi, čeprav mu ni nikoli želela nič slabega. Pri trgovcu Strajnarju je zložila na pult prtiče in vložke. Strajnar jih pregledoval in pri tem stokal in godrnjal, da je končno Marta jezna potegnila prtiče k sebi in dejala:

„Ceno jim skušate zbiti, kajne? Kar nazaj jih bom vzela in jih nesla v Žiri. Tudi tam so pričeli odkupovati čipkarske izdelke. Pa še bolje bodo menda plačali kakor vi.“

Trгоvec je naglo zgrabil prtiče in jih potegnil k

sebi. „Le kaj te je pičilo!“ se je hudoval. „Menda bom že smel malo pogodrnjati, saj ti tudi plačam.“

„Čipke mi že plačate, to je res, a mojega dela zato ni treba dajati v nič,“ se je zasmejala Marta, ki je vedela, da Strajnar le iz navade vse obgodrnja. Pokazala je tudi čipke, ki jih je naklekljal France. Strajnar jih je obračal na vse strani, potem je dejal: „Dobro si ga izurila, tega tvojega fanta. Nekaj sukanca mu bom dal na račun čipk, pa bo fant vesel.“

„Nič ne bo vesel,“ je dejala Marta. „Nekaj sukanca hrani še od zadnjič, zdaj pa potrebuje denar za zvezke in svinčnike. Dvakrat na teden hodi v šolo v Žiri. Priden je in dobro se uči, poleg tega pa še pridno kleklja. Za čipke mu dajte denar!“

„Glej no, kako si postala predrzna! Kar zahtevaš, namesto da bi prosila!“

„Kaj vam je, gospod Strajnar? Zakaj naj vas bi prosila? Nič mi še niste darovali in tudi nočem, da bi mi. Dolge ure moram delati, preden dobim nekaj za svoj trud.“

In Marta je videla sebe, kako se sklanja nad vzorci, kako dela v poznih nočnih urah in jo peko oči od napornega dela. Videla je drobno telo svojega sinka, kako sedi pri mizi in premetava kleklje, se sklanja nad klekljarsko blazinico. Od silnega prizadevanja, da bi bil izdelek lep in skrbno izdelan, guba otroško čelo in nopenja oči nad zamotanim vzorcem.

„Ja, kaj pa ti veš, kako se namučim, preden ustrem svojim kupcem! Vsako nitko pregledajo, preden mi plačajo. Denar je v trdih rokah.“

Trudeč se, da bi njen glas ne bil preoster, je Marta odvrnila: „Gospod Strajnar, kdo pa bolje ve, v kako trdih rokah je denar, kakor mi gori v hribih. Če bi res morali tako garati, kakor garamo mi, ne vem, če bi bili tako neusmiljeni, da bi trgali plačilo ubogemu otroku ali pa ženi, ki si svoje plačilo prigarala.“

„Jej, jej, kakšna ihta!“ je godrnjal Strajnar in počasi odprl predal z denarjem. „Fantu bom plačal čipke po dvajset krajcarjev meter. Prihodnjič pa mora vzeti sukanec. Tudi ti si naberi nekaj blaga, ob ves denar me res ne smeš spraviti!“

* * *

Ljudje so živeli svoje vsakdanje življenje, ko je zaplahutala kot črn, zlovešč ptič med njimi novica, da sta bila v Sarajevu ubita nadvojvoda Ferdinand in njegova žena Zofija. Ljudje so se prestrašili bodočnosti, kajti marsikdo je tiho šepnil: „Vojna bo!“

Plašljive novice so se razširile v zadnjo gorsko vas. Žene so se pričele bati za svoje može, matere za svoje sinove. Še zmeraj pa so plaho upale, da se ne bo zgodilo to najhujše, da ne bo vojne. To upanje je izginilo s tistim dnem, ko so se na zidovih pojavili veliki, črno rumenkasti plakati, ki so razglašali splošno mobilizacijo.

Pri Brezarjevih so tistega dne sedeli ob priviti petrolejki pozno v noč. Otroka sta že spala, a domači od zaskrbljenosti niso mogli spati. Matej je bil dopoldne v Žireh in je zdaj pravil domačim o tem, kar je slišal v

gostilni, kamor je stopil h gostilničarju vprašat, če bi odkupil nekaj žganja.

„Pravijo, da bo vojna v treh mesecih končana. V gostilni je bilo precej ljudi, med njimi tudi taki, ki so vpili, da je treba narod na Balkanu čisto iztrebiti. Bila me je groza, ko sem slišal to hujskanje. Ljudem vcep-ljajo sovraštvo! Sama nesreča bo iz tega.“

„Kaj pa naj bi bilo drugega,“ je dejal stari oče. „Le kaj je rinil v Bosno, nesrečni človek!“

„Za take besede bi vas zaprl, oče,“ je rekel Matej. „Gori v Žirovskem vrhu je nekdo rekel nekaj podobnega, zdaj pa že tiči za zapahi. Takoj se je našel ova-duh, ki ga je naznanil, da je grdo govoril o cesarskem veličanstvu. Menda so že tudi ustanovili posebna so-dišča, kjer sodijo ljudem, ki se nespoštljivo izražajo o cesarju. To je nagli sod in smrtna obsodba je izvršena takoj, najpozneje pa v treh dneh.“

„Kakšen nagnjen sod?“ je vprašala stara mati, ki je postala že nekoliko naglušna. Ko ji je Matej pojasnil, se je prekrizala. „O, jej, jej, sodni dan se bliža! Kar nagnjen sod, pa te ustrele! Tega pa res še ni bilo na svetu!“

Stara dva sta se odpravila k počitku v svojo kamro, v hiši pa sta ležala Matej in Marta ter se tiho pogovar-jala.

„Strašno me skrbi, kako bo z vami, če me pokli-čejo v vojsko,“ je dejal Matej. „Kako boš shajala sama z otrokoma in starši, ki ti ne bodo mogli pomagati kaj prida, saj sta oba slabotna.“

„Bom že poskusila nekako preživeti najhujši čas. Če bo bojna res v treh mesecih končana, te morda niti vpoklicali ne bodo.“ Prijela je moževo roko in jo stisnila: „Matej, novico imam, ki je morda ne boš ve-sel. Veš, da se bo naša družina povečala. Zdaj ne bosta več samo dva otroka pri hiši, trije bodo, Matej.“

Tiho je čakala, kaj bo rekel. Matej pa je tako dolgo molčal, da jo je prevzela žalost. „Hud je name,“ je pomislila. „Le zakaj je ženski naloženo tako breme!“ Počasi so se ji potočile solze po licu. Matej se je nagnil k njej in jo objel. „Zakaj bi ne bil vesel? Kakšen člo-vek pa bi bil, če bi sovražil lastno kri? Samo ti se mi smiliš. Če bi ne bilo vojne, bi se ne bal, tako pa . . .“

Marto so Matejeve besede potolažile. Spomnila se je, kolikokrat ji je marsikatera žena rekla: „Vesela bodi, ker imaš dobrega moža. Jaz se vsake nosečnosti bojim. Kadar naš spozna, da sem noseča, je huda ura pri hiši. Zmerja me z najhujšimi priimki, od katerih sta kobila ali krava še najbolj nedolžni. Niti vlačuga ni tako poniževana, kakor je poniževana žena pri neuvi-devnem in slabem možu. Vselej in ob vsakem času moraš ugoditi samčevemu poželenju, če hočeš, da je mir v hiši. Trpiš, moliš, a rešitve ni. Prav zato se vsa-kokrat ustrašim, kadar rodim hčer . . .“

„Glej,“ je pomislila Marta, „moj mož je res vreden zatega denarja!“ Naslonila je glavo na njegovo ramo in zaspala v zavesti, da je na varnem, dokler je Matej ob njej . . .

Štefan se je vrnil iz Idrije šele pozno zvečer. Opra-

vil je vse, kar je moral opraviti, mimogrede pa je naku-pil sladkih prest za oba otroka in vrečko bonbonov za Rozo. Vedel je, da ima silno rada melisne bonbone. Kakor je sicer precej trdo stiskala denar, si je vedno kupila zavitek melisnic, kadar je šla v Žiri. V Štefanu je bil čuden mir. Želel si je samo še tega, da bi mogel z Rozo živeti brez preprirov. Ko je pomislil na starše, so se mu zasmilili. Kaj imajo od garanja? Ko bo prišel njihov čas, ko bodo dozoreli ko žito na polju, jih bo-do odnesli iz hiše. Takrat se bo Rozi izpolnilo, po čemer tako silno hrepeni, postala bo gospodinja na največjem gruntu. Življenje pa je polno bridkih šal in lahko se zgodi, da bo takrat spoznala, kako zaman so človekova jeza in žalost, njegov obup, saj je srečnih dni tako malo. Morda jo tudi uresničitev njene seda-nje, tako goreče želje ne bo več veselila? Kdo ve?

Sklenil je, da se bo skušal premagati in ne bo na Rozina zbadanja več odgovarjal s pikrimi besedami. Tudi pil ne bom več! Nič več! Poln dobrih sklepov je prišel domov in ko je videl, da drži Roza v naročju malo hčerko, ga je spet napolnila razneženost. Pristo-pil je k ženi in ji ponudil vrečko z bonboni: „Na, Roza, da ne boš rekla, da ti nikoli nič ne prinesem!“

Roza ga je najprvo začudeno pogledala in se neho-te nagnila, da bi zaduhala, če mu iz ust ne diši po žganju.

„Nisem pijan, Roza! Zdi se mi, da ni treba, da bi se človek opil, če hoče nekoga razveseliti.“

V hišo sta prišla sin France in stara mati. Štefan je spet segel v torbo in dal materi zavitek melisnic, sinku pa preste. V tem je prišel v hišo tudi oče. Štefan mu je ponudil zavitek tobaka. Stari Križman ga je sicer vzel, zraven pa je nezaupljivo pogledal sina: „Si začel za-pravljati? Ni dovolj, da se ga nažreš, zdaj boš še za tole zapravljaj denar? Tobaka bi mi ne bilo treba nositi, saj ga kadim le ob praznikih.“ Štefan se je ob očetovih besedah zdrznil in svetloba v njegovih očeh je pričela ugašati. Tiho je dejal očetu: „Nisem pil, oče! Samo malo veselja sem vam hotel narediti!“

„Saj si mu ga pripravil, Štefan, saj si mu ga,“ je hitela govoriti mati, ki je videla, kako se je Štefan ob očetovih besedah zdrznil. Križman je pogledal ženo, nato sina in počasi dejal: „Ko sem jaz rasel, mi starši nikoli niso nosili prest, saj je bil kruh doma. Ti pa hočeš vpeljati nove navade. Grunt bo hitro šel po gobe, če boš takole razmetaval denar. No, ja, tobak bom spra-vil, bo že prav prišel,“ je rekel, ko je videl Štefanov mračni obraz. S tem je hotel popraviti svojo osornost, toda bilo je prepozno. Štefanovo veselo pričakovanje, da bo s svojimi darovi razveselil domače, se je žalostno razblinilo.

Trije meseci so minili, a vojne ni bilo konec. Tisti, ki so prerokovali njen skorajšnji konec, so umolknil. Marsikdo od teh, ki je odhajal na vojsko z upanjem, da se bo kmalu vrnil, je našel smrt v zemlji Galicije ali v zasneženih Karpatih. Brezupno vprašanje, zakaj mora-jo padati ljudje v krvavih bojih, zakaj umirajo najboljši fantje in možje, se je vedno pogosteje oglašalo v srcih ljudi. Na ta brezupni „zakaj?“ ni znal nihče odgovo-riti. Vojna je divjala dalje in ko je leta 1915 napadla Avstrijo njena dotedanja zaveznica Italija, je marsikdo

z obupom pomislil, da bije slovenskemu narodu zadnja ura.

V Zabrekovju je bila vpoklicana že skoraj tretjina moških. Utihnili so pijani vriski rekrutov, ki so okrašeni z nageljni in rožmarinom odhajali. Po dveh letih vojne so odhajali možje molče. Več je bilo kletev in joka kakor vriskov. Kleli so skrivaj, da bi jih ne slišalo ovaдуško uho. Vrstile so se rekvizicije, izginjala je živina iz hlevov, bile so stroge kazni za skrivanje hrane. Prihajale so kompanije vojakov, se za kratek čas ustavljale v vaseh, rodili so se nezakonski otroci. Nič ni pomagalo pridiganje o grehu, strah pred peklom in večnim pogubljenjem. Možje so odhajali v smrt in v obupnem vrtincu časa skušali ujeti nekaj trenutkov pozabe, preden bo njihovo telo razmesarila granata ali jih bo prebodel bajonet.

Štefan je bil še vedno doma. Njegovo prizadevanje, da bi ji v vsem ustregel in ne odgovarjal osorno na njena zbadanja, je Rozo tako presenetilo, da je še sama poskušala krotiti svoj, včasih preoster jezik. Nekega dne je odšla k svoji sorodnici v Žiri. Ta je bila šivilja in Roza ji je nesla nekaj blaga, da bi naredila nove srajce možu in sinu. Bila je že skoraj na pol poti, ko jo je dohitel Fajlov Matevž.

„Dober dan, Križmanca!“ jo je pozdravil, Roza pa je pomislila: „Prav dober najbrž ne bo, ker si se mi ti prislinil na pot.“

„He, Roza, Štefana imaš pa še zmeraj doma,“ je dejal. „Toliko mož že trpi za našega presvetlega cesarja, nekateri pa se še vedno doma valjajo.“

„Kaj pa ti? Saj se tudi ti še zmeraj povaljuješ doma,“ mu je vrnila Roza.

„Hja, za starega kruljavega jazbeca ni važno! Neko mora biti doma, da bo pazil na ženske. Nihče ne bi jokal za menoj, če bi me poklicali, saj me nihče ne mara. Za tvojim Štefančkom bosta pa kar dve jokali, kadar bo moral na fronto.“

„Na kaj namiguješ?“ se je razburila Roza. „Saj nima dveh žena! Na kaj že spet cikaš? Povej!“

Matevž se je smehljal in sladko zategnil: „Čemu se jeziš nad starim jazbecem? Vprašaj raje Štefana, s kom je šel v Idrijo! Sicer je od tega minilo že nekaj časa, a najbrž še ni pozabil.“

Roza ga je premerila z očmi in če bi pogled ubijal, bi Matevž hitro umolknil, tako pa se je smehljajal njeni jezi in užival nad njo.

„Pojdi k vragu ti in tvoj stari jazbec! Kaj res ne moreš pozabiti na te besede. Nič hudega nisem mislila, pa si mi tako zameril!“

„Ja, ja, Križmanca! Bogatini mislijo, da imamo reveži kožo kot ustrojeno usnje. Pa ni tako, veš. Tudi reveža zaboli, če ga kdo primerja z jazbecem.“

„To ti je škorpion, tale Matevž“, je ježno pomislila, na videz pa je prav prijazno rekla: „Poslušaj, Matevž! Pusti zamero in povej mi, s katero žensko si videl Štefana. Morda pa si samo sanjal.“

„He-he-he! Prav nič nisem sanjal. Čedna ženska je šla poleg njega. Tako kakor, no, kakor rožica. Nekatere ženske so hude kot koprive, tista pa je bila prijazna, zares prijazna. In kako jo je gledal! No, nikar

tako grdo ne glej! Z očmi se ni še nikoli naredil greh. Kaj pa moreš, če dedec rad pogleda čedno žensko! Samo tega ne vem, zakaj gleda po drugih, ko pa ima doma tako postavno žensko. Res, Križmanca, taka si kot pincgavska kobilica, prav dobre pasme si!“

Rozi so se zablistale oči, vse v njej je vrelo, ustavila se je in vsa divja od jeze zavpila: „Ti vražji dedec, ti! Jaz, da sem pincgavska kobilica? Takšno ti bom primazala, da se boš tri dni sukal sam okoli sebe!“

Matevž je hitro odskočil in zdirjal naprej, kolikor mu je dopuščala kruljava noga. Ko je bil v varni razdalji, se je obrnil in zavpil nazaj: „Križmanca, samo pohvaliti sem te hotel. Joj, ti si pa kopriva, ti! Kar svojemu Štefančku jih primaži, njemu, veš!“

Odhitel je dalje, prepričan, da je ubogi Rozi z obrestmi vrnil jazbeca. Roza je nekaj časa stala kakor solnat steber in ni vedela, ali naj se obrne in zrohni domov nad moža ali naj gre naprej v Žiri. V mislih je videla Štefana, kako ji ponuja melisnice in se vsa tresla od jeze. „Hinavec, nesramnici je na dušo pihal, meni pa melisnice nosil. Le čakaj! Ko bi vsaj vedela, katera je tista nastava, ki poštenim ženam speljuje moža. Obraz bi ji spraskala, lase bi ji populila! Joj, gobec Matevžev, če mi je že namignil, naj bi mi še povedal, katera je tista pregreha, ki se mu nastavlja! Saj, nastavlja se mu, kajpak! Poznam svojega dedca, da ni ravno vroč, a če se mačku ponudi klobasa, se je ne bo branil. Eh, še nocoj mu bom izprašala vest, potem pa gorje njemu in tisti cohti!“

Domov se je vrnila ostra kakor nabrušena britev. Nesla je zavitek v gornjico in se komaj premagala do večera, ko sta ostala s Štefanom sama v spalnici. Štefan je poiskal njeno roko in rekel: „Veš, da so danes spet raznašali pozivnice za fronto!“

„Pusti me, hinavec. Babjek! Da te ni sram! S kom si se pa klatil po Idriji? Meni bonbone, kajne, da mi zaslepiš oči. Joj!“

Štefana je njen besni izbruh tako presenetil, da je sedel v postelji pokonci in se z vso silo premagal, da je pohlevno vprašal: „Roza, kaj pa je s teboj? Bonbone sem ti prinesel zato, da bi imela malo veselja. V naši hiši ga je tako malo.“

„Kdo pa je temu kriv? Ti in tvoji starši, ki jim morava biti pokorna. Zdaj pa si začel laziti še za drugimi. Fej te bodi!“

Tedaj je tudi Štefanu prekipelo: „Molči, ali pa mi povej, s kakšno žensko sem se spozabil! Misliš, da nimam vesti?“

„Ha, kdo pa je tista, s katero si šel v Idrijo in jo gledal kot zaljubljen petelin. Katera je tista, ki zapeljuje očeta dveh otrok?“

„V zmoti si, Roza! Ženska, katero sem srečal na poti v Idrijo, je poštena.“

„Torej priznaš, da je bila! Ničvredna ženska je in ti z njo vred. Če takoj ne poveš njenega imena, bom vstala, zbudila tvoje starše in jim povedala, kakšen babji gregor je njihov sin!“

Štefan jo je zgrabil za ramena in siknil: „Le pojdi! Če boš to storila, ti prisežem, da te svoj živ dan ne bom več pogledal. Tistemu, ki te je takole naplahtal, bom razbil butico, potem pa se bom prostovoljno javil

na fronto. Saj to ni več življenje!"

Roza je bila močna ženska, toda Štefanove roke so jo držale kot v kleščah. Zvijala se mu je v rokah, nazadnje je popustil njegov železni prijem, pogledal jo je in dejal: „Res je, da sem na poti v Idrijo srečal mlado Brezarico. Nekoč je bila moja sošolka, torej vendar smem spregovoriti nekaj besed z njo. Skupaj sva šla do Špehove grape, jaz sem jo potem ubral po bližnjici, ona pa po cesti. Težak koš je nesla na ramah in nič slabega se ni zgodilo.“

V duhu je mislil: „Ko bi ti vedela, kako pogosto sem si iz srca želel, da bi namesto tebe tu ležala Marta. Nikoli ne boš zvedela, kako sem trpel in si želel, da bi bilo konec pekoče bolečine, konec črva, ki me je glodal v srce. Tudi tega ne veš, kako nizko se mi je prikazala veja, na katero sem se hotel obesiti. Poskušal sem se pomiriti zaradi otrok, da bi ne trpeli sramote zaradi mojega dejanja. In zdaj pride vmes hudobni človek s svojim obrekovanjem.“

Sklonil se je k njej in zahteval: „Takoj mi povej, kdo je bil človek, ki te je nahujskal!“

„Nič ti ne bom povedala,“ je rekla. „Če bi ne bilo vmes kaj slabega, bi mi srečanja z njo ne bil zamočlal. Nič čudnega, da nisi upal povedati, saj si bil menda v tisto bajtarsko deklino zaljubljen.“

Sam pri sebi se je nasmehnil, potem pa je resno dejal: „To so prazne čenče! Tudi jaz sem slišal, da je bil tebi všeč postavnejši od mene, pa ti tega nisem očital. Srce hodi svoja pota, zdaj sva poročena, otroke imava in zaradi njih morava peljati voz dalje, v kate-rega so naju vpregli.“

Molk se je zgostil med njima, tiho sta ležala drug poleg drugega, zatopljeni vsak v svoje boleče, a nemirne misli. V Rozi se je dvigala jeza in ljubosumnost na Marto, ki ni niti slutila, da bo njeno naključno srečanje s Štefanom povzročilo hud prepir med zakon-cema.

Matevž se je vrnil iz Žirov ves zadovoljen. Kar od-leglo mu je, ker se mu je izpolnila želja, da bi se Rozi maščeval za njene nepremišljene besede. Poleg tega je bilo še več reči, ki so v njem vzbujale hudo trpljenje. Kadar je videl visoko, belo hišo, obsijano s soncem, ga je pričelo peči v notranjosti in od zavisti je pozelenel.

Tudi Matej in Štefan sta slišala, da bo Lah dobil za svoje izdajstvo najlepši kos slovenske zemlje. Tako plačilo so namreč namenili zavezniki Italiji, ker je izdala svojo dotodanj zaveznico Avstrijo in je prestopila na avstrijsko stran.

„Zakaj bi morali italijansko izdajstvo plačati mi?“ se je razburjal Štefan, ko mu je krojač Janko dejal, da je sam videl karto, kjer naj bi v prihodnje potekala nova meja.

„Kako more tujec deliti našo zemljo?“ je besno šepetal Štefan, Janko pa je samo skomignil z rameni: „More ali ne more! Mogočniki tega sveta si upajo storiti vse! Od nekdanje bil revež tisti, čigar kožo so mogočniki krojili po svoji volji.“

„Ne, to se jim ne bo posrečilo,“ je vzrotil Štefan. „Da bi nam vzeli zemljo od morja do Žirov? Potem bi

tudi mi padli pod tujčevo peto.“

„Tako je, vidiš,“ je pritrdil Janko. „Pa bom le moral šivati za Lahe, če bom hotel živeti. Ti pa si se zadnjič tako razburjal nad tem.“

Čas je kljub vsemu hudemu bežal v neskončnost. Iz otrok, ki so spoznali še bridkost prve svetovne vojne, so se razvili fantje in dekleta. Pri Brezarju je potihnil otroški vrišč, oba fanta sta odšla od doma. Franceta je vzel k sebi Martin brat, mladi Jurman. Njegov sin se ni hotel oprijeti gostilniške obrti, ampak je želel postati zdravnik. Jurmanovi so imeli sorodnike v Ljubljani in Zagrebu, zato so upali, da bodo sina že kako spravili v Jugoslavijo in mu tamkaj omogočili študij.

France se je razvil v pametnega, postavnega fanta in je bil svojemu stricu v veliko pomoč pri delu. Gostilna pri Jurmanu je vedno bolj slovela in premoženje se jim je večalo. Francetov brat Janko se je izučil za električarja in se zaposlil v Idriji. Doma pri Brezarjevih je ostala samo še Jana. Za živahnim, ljubkim sedemnajstletnim dekletcem se je marsikdo rad ozrl.

Neke sobote je prišla k Brezarjevim Janina prijateljica Breda iz Spodnje vasi in prosila njene starše, če bi smeli v nedeljo popoldne iti na ples v Zabrekove.

Matej in Marta sta se spogledala in Marta je zmajevala z glavo: „Nič kaj nama ni všeč, da bi hodili na veselico, ker je navadno tam tudi polno vojakov. Sami pa sploh ne smeta iti.“

„Saj ne bova šli sami,“ sta se zasmejali dekleti, „z nama bo šel Bredin brat Janez, pa tudi več drugih domačih fantov bo tam.“

„Mama, ali smem iti?“ je zdaj poprosila tudi Jana. Marta je odvrnila: „Prav! Veselica se prične ob treh popoldne, ob sedmih zvečer pa se moraš vrniti domov. Ne maram, da bi se kakšen Italijan smukal okoli tebe.“

Pri Matičku je bilo v nedeljo popoldan že zelo živahno, ko so prispeli tja Bredin brat in obe dekleti. Prišli so mladi ljudje iz bližnjih in daljnih vasi, prišli pa so tudi Italijani. Zasedli so dve dolgi mizi in se poželjivo ozirali po mladih plesalkah. Kmalu pa so se opogumili in pričeli hoditi po dekleta za ples. Tudi po Brezarjevo Jano je prišel črnolas vojak. Pogledala je Bredinega brata, ta pa je dejal: „Le pojdi plesat, Jana, saj veš, da ne smemo braniti, sicer bo takoj vse narobe.“

Medtem je prišel v gostilno tudi Križmanov Štefan s sestro Roziko. Fantje so ga sprejeli z veselimi klici: „Glej, glej, Štefan! Kakšen čudež pa se je zgodil, da si se odtrgal od dela?“

„Nikar ne pretiravajte!“ se je nasmehnil Štefan. „Šest dni garanja je dovolj, nedelja pa je moja!“

Oziral se je okoli sebe in iskal primeren prostor, kamor bi s sestro sedla. Zalarjev Janez mu je zaklical: „Sem prisedi, Štefan!“ Ta se je razveselil, ker sta bila z Janezom dobra prijatelja. Z njim sta bila skupaj pri vojaki in od tedaj sta se vsako nedeljo srečevala na

fari in se prijateljsko menila. Še bolj pa je bil vesel Janez, ker je prišla s Štefanom njegova sestra. Čeprav doslej še ni bil spregovoril kaj drugega, kakor besede o delu, o vremenu ali o letini, sta oba čutila, da sta drug drugemu všeč. Zato je bil ves srečen, ker sta prisledla k njegovi mizi. Gledal je Bredo in Štefana in pomislil: „Ko bi Štefan in Breda – pa jaz in Rozika – to bi bilo prelepo!“

Prepričan je bil, da bi bili tudi njegovi starši zadovoljni, če bi pripeljal k hiši Roziko. O svoji sestri pa je itak vedel, da zelo rada vidi Štefana, saj je vselej zardela, kadar je omenil njegovo ime. Janez je zaprosil Roziko za ples in tudi Štefan je odvedel Bredo na plesišče. Po Jano je prišel Cudermanov Vinko, vendar mu jo je med plesom prevzel italijanski vojak, ki je že poprej enkrat prišel ponjo. Vsa zardela se je vrnila k mizi ter sedla poleg Brede. Štefan se je ozrl nanjo in zbadljivo dejal: „Glej no, tudi ti si tu! Čudno, da te je mati pustila na ples. Če bi vedela, kako si všeč Italijanom, bi ji prav gotovo ne bilo prav.“

Že ko je plesal z Bredo, je opazil Jano in se začudil, kajti doslej ji ni posvečal nobene pozornosti. Videval jo je sicer vsako nedeljo, ko je prihajala s starši v cerkev, toda zanj je bila samo dolgonoga deklica, otrok z dolgimi, zlato-rjavimi kitami, ki so ji, povezane s pisano pentljo, padale po hrbtu, otrok z mehкими, temnimi očmi, ki so otroško zvedavo gledale v svet. Zdaj pa je videl rosnó mlado deklico, živahno in veselo, ki ji je rdeče ustnice kodral nežen nasmeh. V njem se je zbudilo čudno, ježno čustvo, ko je videl, kako ji med plesom vneta nekaj šepeta italijanski vojak. Svoji jezi je zdaj dal duška s posmehljivimi besedami, ko jo je vprašal: „Ali ti je tisti pritepenec kaj zelo lepega povedal, ko je tako hitel šepetati? Najbrž ti je všeč, ker te Lahí kar požirajo z očmi!“

„Prav nič si ne prizadevam, da bi jim bila všeč!“ je ježno odvrnila. „Sam dobro veš, kakšni so. Če bi ne šla plesat, bi nastal prepír. Brat mi je povedal, da so se v Idriji stépli, ker dekleta niso hotela plesati z Italijani. Zaprlí so seveda samo naše fante. Mar želiš, da bi se to zgodilo tudi tukaj?“

Preden ji je utegnil odgovoriti, so godci zaigrali valček, naglo je vstal in jo poprosil za ples. Pari so se veselo zavrteli, Štefan pa je med plesom stisnil k sebi dekle.

„Nikar me tako ne stiskaj!“ je nejevoljno rekla, Štefan pa se je spet posmehnil: „Kaj si Italijanu tudi tako rekla, ko te je prižél k sebi?“

„Veš kaj, Štefan, kar k mizi me odpelji in drugo plesalko si poišči, če me nameravaš tako žaliti. In da boš vedel, tudi Italijanu sem rekla, da nisem vajena, da bi me fantje takole stiskali k sebi. Čeprav si Križmanov Štefan, se mi ni treba zviška posmehovati!“

„In kaj ti je rekel tisti laški polizanec?“ se je spet posmehnil Štefan, ki ga je njena jeza zabavala.

„Če si videl, kako me je stiskal, pa bi naju bil opazoval še tako dolgo, da bi bil videl, kako me je izpustil in se mi oprostil. Tebi pa moja beseda nič ne zaleže, še kar naprej me stiskaš k sebi!“ je dejala z iskrečimi očmi.

Zrhljal je objem, potem pa spravljivo rekel: „Jana, nisem te hotel žaliti, le tako sem mislil, da te je zares škoda, ker si naše krvi dekle, da bi te takle polentar ujel.“

„Kaj pa si misliš, Štefan? Mar misliš, da se bom tako hitro dala ujeti?!“

„Kaj vem? Dekleta ste muhasta, izbirčna, nazadnje pa se ujamete na sladke besede. Mi ne znamo tako sladko gostoleti kakor Italijani.“

„No, če je beseda o izbirčnosti, potem velja to predvsem za tebe. Sedemindvajset let boš star, pa si je še nisi izbral. Jaz sem bila samo dvakrat na plesu. Enkrat sem šla z bratom Jankom, ko je bilo žegnanje na fari, drugič pa danes. In še za to sva obe z Bredo komaj preprosili mamo, da so me izpustili. Oba, oče in mati, ne marata Italijanov in jima ni všeč, da bi hodila plesat tja, kjer so tudi oni.“

„Temu se ne moremo izogniti, tu so in prenašati jih moramo,“ je zamolklo dejal Štefan.

„No, vidiš, ti mi pa očitaš, ker sem plesala z enim izmed njih. Glej, saj tudi Breda pleše z italijanskim učiteljem.“

Ko so se po plesu spet znašli pri mizi, je dejala Breda: „Tíle južnjaki so res kakor brencíji! Kup praznih besedi nameljejo in silijo v človeka s svojim čevkanjem.“

Rozika se je nasmejala: „Oh, ta italijanski učitelj! Za vsakim krílom teka, otroke v šoli pa s cigani zmerja. Tudi okoli nas se je nekaj časa smolil, spraševal je za mleko, jajca in za maslo, toda mati so hitro razumeli, kakšno maslo hoče. Jaz sem se zmeraj skrila pred njim, mati pa so tako grdo gledali, da se je nazadnje naveličal zaman brusiti pete okoli naše hiše.“

Popoldne je hitro minilo in ko se je ura približala sedmi, je Jana zaskrbljeno rekla: „Domov moram! Če ne bom prišla ob času, me nikoli več ne bodo nikamor pustili.“

Janezu in Bredi pa se ni nikamor mudilo. Breda je celo na tihem želela, da bi Jana odšla, ker se ji je zdelo, da Štefan prevečkrat pleše z njo. Nekajkrat je opazila, da se je Štefanov pogled čudno zameglil, kadar je kdo drug prišel prosit Jano za ples.

Pričeli so ji prigovarjati, naj še ostane, Jana pa je zmajala z glavo, rekoč: „Saj me ni treba spremljati, tudi sama znam domov. Bilo bi škoda, če bi vam pokvarila zabavo.“ Potem je vstala, da bi se odpravila.

„Vidim, da tisti Italijan, ki je že večkrat prosil za ples, nekam sumljivo gleda sem. Prepričan sem, da jo bo takoj ucvrl za teboj, če bo opazil, da odhajaš,“ je dejal Štefan in dostavil: „Spremil te bom do razpotja, od tam pa ni več daleč do vaše hiše.“

Zdelo se je, da so s tako odločitvijo vsi zadovoljni, posebno Janez in Rozika, le Breda je težko skrila svoje razočaranje nad tem, da bo Štefan spremil Jano. Tedaj pa je opazila, kako sta si Janez in Rozika skrivaj stisnila roki. Razumela je in pomislila: „No, ko se bo Štefan vrnil, se bom že potrudila, da bo plesal samo z menoj, saj sem zanj bolj primerna kakor Jana...“

Bil je lep junijski večer, ko sta Štefan in Jana stopala po ozki poti med travniki. Med visoko travo so

se svetili beli cvetovi marjetic. Prek polja je zavel lahen veter in prinašal vonj zrelih trav. Štefan je stopal poleg Jane in nenadoma ga je vsega prevzela želja, da bi to vitko dekletce poleg sebe objel ter pobožal njene bujne, valovite lase. Ustavil se je sredi poti in se sklonil k njej: „Jana, veš, kakšna se mi zdiš? Veš, kakšna si, Jana?“

Stopila je nekaj korakov naprej, se obrnila in ga pogledala z mehкими rjavimi očmi, da je v Štefanu vse zadrhtelo. „Kakšna?“ ga je mirno vprašala.

Ozrl se je okoli sebe in pogled se mu je ustavil na belih cvetovih. „Kakor marjetica si, Jana! Pogled jih!“ Sklonil se je in natrgal šop belih cvetov na vitkih steblih. „Vidiš, taka si ti. Kot te marjetice!“

„Ah, ti si mi pravi! Na plesu si me ošteval, da sem všeč Italijanom, zdaj pa mi ponujaš rože in mi govoriš, da sem takšna kakor one. Kolikim dekletom si že tako govoril?“

„Nobeni! Resnično še nobeni. Doslej tudi nisem poznal dekleta, ki bi bila taka, kot si ti.“

„Komaj verjamem,“ se je nasmehnila. „Videla sem, kako so te dekleta pogledovala. Marsikateri si všeč.“

Stal je pred njo postaven, z rahlo potezo kljubovalnosti okoli ust. Resno je dejal: „Jana, šele danes sem odkril, da si mi všeč. Zelo všeč! Morda se ti zdim prester, ker sem deset let starejši od tebe. Ali pa imaš že kje kaj izbranega?“

Veselo se je zasmejala: „Prav nikjer nimam nič izbranega, doslej še nisem nikogar srečala, ki bi mi bil pri srcu bolj kakor kdo drug.“

„In jaz, Jana? Ali bi ti bil lahko jaz kdaj bolj všeč kot kakšen drug?“

„Tega ti pa ne povem,“ se je zasmejala. „Nalašč ne, ker si me na plesu tako žalil zaradi tistih Italijančkov.“

Iztegnil je roke in jo hotel prižeti k sebi, oči so mu zažarele s svetlim, vročim plamenom, Jana pa se je prestrašila. Iztrgala se mu je iz rok in stekla naprej. Ko je bila nekaj metrov oddaljena od njega, se je obrnila in se mu nasmehnila: „Hvala lepa, Štefan, ker si me pospremil. Zdaj pa le pohiti nazaj, tam te čakajo druga dekleta!“ Malo je pomolčala, potem pa nagajivo rekla: „Nekoliko si mi že všeč, Štefan, a zdaj moram domov!“

Zasukala se je tako naglo, da je rdeče krilce zafrfotalo okoli nje, potem pa je smeje se stekla domov. Malo pred domom se je ustavila in mu pomahala, potem pa je izginila med drevjem.

Počasi se je vračal med poljem, misleč sam pri sebi: „Kje sem doslej imel oči? Takšna je, kakor pomladno jutro! Ko bi me hotela!“

Vrnil se je v gostilno, kjer so še vedno veselo plesali, njemu pa se je zazdelo vse pusto in prazno, čeprav je bilo tam dovolj prav čednih deklet. Pričel je prigajati Roziko, češ da ju čaka naslednji dan še mnogo dela. Ni odnehal, dokler se nista odpravila. Rozika vso pot ni spregovorila besede, tako mu je zamerila, ker bi bila rada ostala na plesu vsaj še dve uri. Edino, kar jo je tolažilo v njeni jezici, so bile Janezove besede, ki ji jih je zašepetal med plesom: „Rozika, ti bi bila pravš-

nja za naš grunt. Kaj praviš na to, če bi dejal očetu, da bi se enkrat oglasila pri vas?“

Roziki se je zdelo, da godec ni še nikoli zaigral lepšega valčka kakor v trenutku, ko mu je šepnila: „Stori, kakor veš, da bo prav. Jaz ne maram nikogar drugega, samo tebe.“

Stisnil jo je k sebi in zaplesal z njo tako viharo, da so se jima vsi umikali, ko sta se sukala po plesišču. Onadva pa sta bila prepričana, da plešeta svoji sreči naproti...

Na Primorskem in povsod tam, kjer so po prvi svetovni vojni zasedli slovensko zemljo Italijani, se je pritisk na Slovence še povečal. Vrstile so se aretacije, ljudje so postajali malodušni in marsikdo je obupano dejal: „Čemu bi se upirali? Sila je prehuda, pustimo, naj se drugi grizejo med seboj. Kaj bi se gnali zato, da smo Slovenci? Prej ali slej nas bo konec. Čim bolj bomo pripognili hrbet, čim bolj se bomo ponižali, več upanja nam bo ostalo, da se bomo živi izmuznili iz mišnice, v katero so nas ujeli.“

Kljub temu da so se našli med slovenskim narodom tudi taki, ki so bili vsak hip pripravljeni zatajiti in izdati svojega brata, zatajiti pripadnost slovenskemu narodu, pa so bili ljudje potrti ob misli, da se nad slovensko ljudstvo spet zgrinjajo nove nesreče.

Nekje globoko v njih pa je že pognala klica upora. Uporna, trdna in kljubujoča misel: „Le bijte nas! Tolcite s pestjo po našem obrazu! Le zapirajte naše najboljše ljudi! Gorjača, s katero udrihate po nas, se bo nekoč znašla v rokah zatiranih in tedaj...“

Tudi pri Križmanu je bila velika zaskrbljenost. V poznih večerih, ko sta mati in Štefan še posedala v hiši, je mati zaskrbljeno dejala:

„Ti ne veš, Štefan, kako se bojim! Tvoj oče je padel v vojni, in zdaj zopet kličejo naše moške v italijansko armado. Ko bi bil ti že vsaj oženjen, ko bi imel otroke! Tako pa — kako bo, če te pokličejo v vojsko? Niti pomisliti si ne upam! In če bi se ne vrnil, kaj bo z našim domom, kaj bo z našo zemljo?“

Zamišljeno se je nasmehnil: „Mati, le čemu tarnate, da še nisem oženjen, da nimam otrok? Saj vidite, kaj je s sinovi! Matere jih rode, da jih potem mogočniki tega sveta pustijo pobiti. Zaradi grunta, zaradi zemlje tarnate? Čemu nam bo zemlja, če nas ne bo? Mnogo sem že premišljeval o tem. Prav nič me ne vese- li, da bi bili moji otroci sužnji. Saj vendar tudi sami vidite, kaj se godi! Nobenih pravic nimamo, naš jezik je zaničevan. Če si Slovenec, te povsod odrivajo. Samo tisti ljudje uspevajo, ki kakor ponižni psi ližejo sovražnikovo roko. Jaz pa se nikomur ne bom klanjal! Zdaj jih pač prenašamo, te prišleke, a če bi mogli, bi jih napodili z naše zemlje kakor stekle pse.“

„Moj bog, Štefan!“ je preplašeno šepnila Križmanca. „Ne govori tako na glas, saj veš, da celo pod okni prisluškujejo.“

„Vem, vem,“ je zamahnil z roko, „navsezadnje se

moram z vami pogovoriti, če bi me neke noči zmanjkalo."

„Zmanjkalo?“ je dahnila mati. Štefan pa se je samo nasmehnil. „Mati, pripraviti se morate, da boste ohranili pogum! Saj ste že slišali,“ je dejal šepetaje, „da se v gozdovih zbirajo ljudje, ki udarjajo po sovražniku, kjerkoli morejo.“

„Seveda sem,“ je pravtako šepetaje odgovorila. „Ampak to je tam, na drugi strani, v Jugoslaviji, tu pri nas tega ni.“

„Gozdovi so vsepovsod, mati, in kdor se odloči, ne pozna meja. Danes je na Blegašu, jutri bo že na Žirovskem vrhu, pojutrišnjem se bo morda ustavil tu in rekel: „Čas je prišel, pojdi z nami!““

„O groza, groza!“ je vzdrljela Roza, „kakšne strahote bomo še doživeli. In ti boš šel? Zapustil boš vse in šel zanesljivo v smrt?“

Spet se je nasmehnil: „Mama, vedno sem mislil, da ste pogumni, zelo pa bi bil žalosten, če bi spoznal, da sem se motil.“

„Štefan, ali si lahko predstavljaš, kako me boli, če pomislim, da bom na stare dni ostala sama? Sam veš, da bom s teboj in s tistimi, ki so se zagnali v tako brezupen boj.“

„Mama, takih mater, ki jokajo in se boje, je danes na svetu milijone. A tudi take, ki sovražijo tiste, ki jim more sinove. Sovraštvo pomaga premagati strah, mama! Če bi moral oditi v sovražnikovo vojsko, bom izginil! Samo dve poti sta, po kateri je mogoče iti: pot k sovražniku, kjer izdaš svoj narod, ali pa pot k tistim, ki tvegajo življenje, da bi pokazali narodu, kje so steze, ki peljejo v svobodo.“

„Te steze bodo krvave,“ je tiho rekla, potem pa se je ozrla nanj in pristavila: „Naj se zgodi karkoli, Štefan, pomagala ti bom. Kjerkoli boš, ne pozabi, da bom tu čakala, čakala in stražila, če bo treba.“

„Mama, nikoli vas nisem hotel vznemirjati s tem, kar vem. Zelo malo vam je znanega o tem, kako se danes ljudje povezujejo med seboj. A zdaj ne gre samo za grunte, tu je še veliko več! Morda bo prav kmalu ves svet v plamenih. Takrat se bo izkazalo, kako bomo tem plamenom ušli. Za naš narod gre, za naš jezik in za naše ljudi. Krivica in nasilje ne smeta zmagati.“

Vstal je in se prestopal po hiši. Roza ga je gledala in si mislila, da svojega sina kljub temu, da si veliko zaupata, prav nič ne pozna. Le kakšne misli so se snovale za tem visokim čelom, medtem ko je ona mislila, da je ves zaverovan v grunt? Šele nocoj ji je odkril delček tistega, o čemer premišluje. Ko bi vsaj ne odšel, preden bi se ne oženil, preden bi ne držala v svojih rokah svojega vnuka, živi del verige, s katero so speti rodovi.

Štefan je prišel do vrat, se tam ustavil in kakor bi uganil materine misli, ji je resno dejal: „Mati, če si po vsem tem, kar sem vam povedal, še želite snaho v hišo, potem vam bom kmalu odkril, katera je tista, ki bi jo z veseljem pripeljal v naš dom.“ Pomolčal je za trenutek, potem pa je dodal: „Če me ne bo čas prehitel...“

Bilo je leta 1944. Od vsepovsod so prihajale vesti o nemških porazih. Ljudje so si šepetaje pripovedovali o strašnem obroču, ki je že pred meseci zajel elitno nemško vojsko pri Stalingradu. Kljub temu pa nemška krutost ni prav nič popustila. Posebno v zasedenih deželah so prav tako pobijali, mučili in požigali, kot so to delali v dneh, ko so bili prepričani, da je nad človeku dovoljeno uničiti vse, kar se upira. V hribih nad Idrijo, v vasicah pod Blegašem, v Poljanski in Selški dolini so partizanske enote napadale Nemce, se borile z domačimi izdajalci, povsod pa so ljudje trepetali v strahu, kdaj se bodo prikazali Nemci in njihovi pomagači ter spet pričeli požigati.

V Zabrekovju ter Spodnji in Zgornji vasi so se pred veliko nočjo že več časa zadrževali močni oddelki partizanov. Tisti teden pred prazniki je prišel v Zabrekovje kurir in sporočil, naj se umaknejo na varnejše področje, ker se obeta huda hajka, ki se je bodo udeležili Nemci iz Idrije s svojimi pomagači domobranci, napadli pa jih bodo z več strani in jih skušali stisniti v obroč, da bi jim onemogočili umik.

Večina borcev je bila pripravljena, da bi se spopadli z Nemci, toda ko so se sestali zvečer pri Križmanu in se posvetovali, kaj jim je storiti, se je oglasil starejši borec in dejal: „Ukaz je ukaz! Tisti, ki so nam sporočili, naj se umaknemo, nočejo nepotrebnih žrtev. Vsak živ in pogumen borec nam je potreben! Dokazali smo, da se nevarnosti ne izmikamo, a tu nismo samo mi, ampak so tu ljudje, ki nam dajejo zavetje in hrano. Kaj počno Nemci s tistimi, kjer ugotove, da so nam pomagali, sami dobro veste. Marsikje so žive vrgli v ogenj, da so umrli v strahotnih mukah. Priložnosti za boj bo še dovolj, saj zmaj najhuje opleta z repom takrat, kadar poginja. In čeprav ne more več dolgo trajati, da se bo nemški zmaj zadušil v lastni oholosti, utegne še nič koliko naših ljudi pri tem izgubiti življenje. Torej?“

„Jakob ima prav, tovariši!“ se je oglasil njihov poveljnik Iztok. „Še nocoj bomo odšli, sporočil pa bom tudi v Spodnjo in Zgornjo vas, naj se nam borci pridružijo.“

Tisto noč so se partizani iz Zabrekovja in Zgornje vasi tiho umaknili proti Mrzlemu vrhu, le borci iz Spodnje vasi se jim niso pridružili. Ko je obveščevalec prinesel sporočilo v Spodnjo vas h komandantu Iveku, se je le-ta samo nasmehnil in dejal: „Čisto nepotreben preplah. Sem Nemcev niti domobrancev ne bo! Preveč se boje, da bi lazili tod, saj vedo, da smo razmeroma dobro oboroženi.“

„Pa vendar, tovariš, ukaz je treba izpolniti! Ukazan je umik!“ je dejal obveščevalec, komandir pa se je samo nasmehnil: „Komanda je moja!“

Minili so prazniki. V ponedeljek so sedeli partizani na hlevu pri Zalarju in se tiho pomenkovali. Komandant Ivek je nekam odšel, med borci pa je bilo pritaženo nezadovoljstvo.

„Ne vem, fantje, če se bo naše pohajkovanje tod okoli dobro končalo. Pripravlja se hajka, naš komandant vsak dan nekam izgine, mi pa čepimo tu. Kraj je odprt z vseh strani, Nemci nas lahko stisnejo v obroč

in kako se bomo pretolkli? Ne zdi se mi pošteno, da pravzaprav tukaj uživamo navidezno varnost, medtem ko naši tovariši na vseh krajih bijejo ogorčen boj z Nemci in njihovi pomagači. Dajmo, spregovorimo s komandantom in ne izpostavljamo nevarnosti ljudi, ki so nam vedno nudili hrano in zavetje! Tudi oni živijo v večnem strahu. Vas je razdeljena. Več družin ima sinove pri domobrancih, včasih so pridrveli ti, spet drugič Nemci, potem so se tod okoli hajkali raztrganci, ljudje sami niso vedeli, kako bi se izognili nevarnostim, ki so jim in jim še groze od vseh strani. Sami veste, kaj bodo storili Nemci z vaščani, če nas najdejo tu," je dejal Gregorinov Lojze.

„Ali te srbi koža?“ se je oglasil Šerkov Rudi. „Vesel bodi, če bomo odnesli iz vsega tega glavo. Naš komendant lvek je že pameten dečko. Ve, da gre Nemcem za nohte in da so kakor stekli psi. Zato nas noče voditi v nevarnost, tukaj pa smo na toplem, jesti dobimo, kaj še hočeš? Predlagal bom, da boš na prihodnjem mitingu ti govoril, ker ti tako dobro teče jezik," se mu je nasmehnil.

Nekateri borci so pritrdjevali Šerkovemu, drugi pa so se jezno oglašali: „Gregorin ima prav! Tu sedimo in spravljamo v nevarnost ljudi, ki so nam vseskozi stali ob strani. Dvignimo se in odidimo za tovariši, kot nam je bilo sporočeno.“

Vrata skednja so se odprla in med njimi se je prikazal komendant lvek. Ostro je premeril drugega za drugim in porogljivo vprašal: „Kakšno zborovanje pa je tu? Zdi se mi, da je neko omenil moje ime.“

„Tako je!“ se je oglasil Gregorinov in mu v kratkih besedah povedal svoje misli.

Komandantu so se zablistale oči, potem pa je dejal: „Želja se ti bo izpolnila, teh brezskrbnih dni bo kmalu konec. Nocoj še mirno spite, straže v vasi ni treba, ker vem, da ni nevarnosti. Ti pa," se je ozrl na Gregorinovega, „boš nocoj z Blažetom stražil na griču pri cerkvi od polnoči do jutra. Ti, Bukovčan, in ti, Pavle, bosta šla na grič, tja, kjer je Bekšetova senožet. Od tam imata lep razgled na Žirovnico in na pot, ki pelje od Žirov skozi vas do mlina v Žirovnici. Nič vama ne more uiti, karkoli se bo gibalo spodaj v dolini. Ostali pa lahko mirno zaspate, Nemci imajo drugod dosti opravka.“

Komandant je odšel, borci so se pomirili, le Šerkov se je nasmehnil Gregorinovemu: „He, Lojze, zdaj si jo skupil s svojim bezanjem v reči, ki ne sodijo v tvojo skrb. Mi bomo lepo spančkali, ti pa boš stražil pri cerkvi in štel zvezde.“

„Nekomu pa bom ob prvi priložnosti preštel rebra, če bo še dolgo časa otresal svoj strupeni jezik!" je zarenčal Lojze in odšel s skednja.

Spodaj v kuhinji so sedeli Zalarjevi in se tiho pogovarjali. Roziki je potekal zadnji mesec nosečnosti. Z babico iz Zabrekovja je bila že dolgo dogovorjena, da bo prišla k njej brž, ko bo potrebno. Odkar je večkrat po zanesljivem obveščevalcu dobila Janezovo sporočilo, da je živ in zdrav, je pogumneje in laže prenašala vsakdanje tegobe. Tudi nocoj so se tiho pogovarjali o tem, kje sta zdaj Štefan in Janez. Zvedeli

so, da so skoraj vsi partizani zapustili Zabrekovje in Zgornjo vas ter se čudili, zakaj. Med njihovim pogovorom so se tiho odprla vrata in v kuhinjo je prišel Lojze ter drugi trije, ki so bili določeni za nočno stražo.

Lojze se je nasmehnil Bredi in dejal, da so določeni za stražo. „Pojutrišnjem pa bomo menda odšli na Žirovski vrh, dovolj dolgo smo vam bili v nadlego," je pripomnil.

„Nikakršne nadleže nam niste delali," je dejal Zalar, „samo resnica je taka, da bi si kmet moral do komolca zgarati roke, če bi hotel vsem ustreči in vsem dajati, kar žele. Pridrve Nemci in iščejo partizane. Z njimi gre mast, slanina, meso. Prinorijo belčki in nam groze, da nas bodo vse poklali, če bomo podpirali partizane. Oboji pa zahtevajo živež. Potem pridete vi, naša vojska! Tudi vi nam obetate kazni, če se bomo družili z vašimi sovražniki. Venomer smo v hudem precepu, čeprav se nihče izmed nas ne bo prostovoljno pridružil tistim, ki uničujejo slovenski narod. Hudo je za nas, Lojze!"

„Potrpite, oče Zalar!" ga je tolažil Lojze. „Mi se borimo za boljši, za pravičnejši svet. Tudi vi boste še dočakali dan, ko boste poplačani za vse, kar ste storili za nas v tem hudem, odločilnem času. Ne, kmetov ne bomo pozabili! Preveč so žrtvovali za nas, da bi jih mogli pozabiti!"

Breda je medtem, ko sta Zalar in Lojze razpredla svoje pomenke, nalila v skodelice vroče mleko in prinesla na mizo hleb svežega kruha. Fantje so jedli, po jedi pa so še ostali v topli kuhinji, dokler ni bila ura skoraj polnoč, nato pa so se odpravili v temno noč. Breda je stopila za njimi, da bi zaklenila vežna vrata, v tem pa se je Lojze obrnil in ji stisnil roko.

„Dobro spi, Breda! Nocoj, ko bom stražil, bom mislil na tebe ter na to, kako lepo bi bilo, če bi nekoč, ko bo te morije konec, šla z menoj v Bukovščico, tja, kjer je moj dom. Samo mati me čaka doma.“

Sklonil se je k njej in ji pogledal v zardeli obraz. Pobožal jo je po laseh in rekel: „Tako lepo bi ti bilo pri nas, Breda.“

Lahno se je nasmehnila: „Lojze, ko bo vojne konec, boš brž pozabil, kar zdaj obljubljaš.“

„In če ne bom pozabil, Breda?" je še enkrat vprašal.

„Potem, potem pa bi resnično rada šla s teboj tja, kjer se zdi tebi tako lepo. V sončno dolino; v Bukovščico.“

Naglo jo je stisnil k sebi, potem pa je odvihral, ves srečen, da je dekletu povedal to, o čemer je že dolgo razmišljal.

Breda se je počasi vrnila v kuhinjo a ni mogla skriti zadrege pred očetovim pogledom. Ta jo je zamišljeno gledal, potem pa je počasi dejal: „Rad bi videl, kakšen bo bodoči svet. Svet, kakršnega si zamišljajo Lojze in njegovi tovariši. Svet brez strahu in brez sovražstva. Svet bratske ljubezni. Ali je takšen svet sploh mogoč?"

Breda se je zamišljeno nasmehnila: „Morda pa bo nekoč res tako, kot pravijo. Morda bo nekoč svet postal res lepši, svet brez sovražstva..."

Lojze je stal ob visoki lipi, ki je bila nedaleč od cerkvice. Nočne ure so minevale silno počasi. Napeto je strmel v noč, pa ni nikjer opazil nič sumljivega. Bilo je okoli četrte ure zjutraj, ko je prišel Blaž z druge strani cerkve in tiho šepnil: „Nekakšen čuden občutek imam, kot da so za Gosarjevim kozolcem ljudje.“

„Nič ne vidim,“ je tiho dejal Gregorin, potem pa je nenadoma šepnil: „Pač, premika se, nekaj se premika! Morda so naši!“

Napeto sta opazovala, tedaj pa je pokrajina oživila. Prihajali so iz Zgornje vasi, lezli navzgor iz soteske Lipnika, korakali v smeri od Žirov skozi Drage in vse se je valilo v Spodnjo vas . . .

„Niso naši, Nemci so! V spanju jih bodo poklali! je zadrgetal Blaž in stekel navzdol mimo samotne Kafolove kmetije proti vasi. Gregorinov je tekel po bližnjici in čez njive proti Zalarju, upajoč, da bo prispel tja pred Nemci. Blaž je drvel mimo gozdčka in je zagledal prve hiše, ko so planile nanj temne postave. Noben glas ni zmotil jutranje tišine, ko je ostro bodalo prerezalo Blaževo grlo. Prav tedaj, ko je njegovega tovariša zgrabila smrt, je pritekel Lojze v vas in zarjul, kar so mu dale moči: „Nemci! Nemci!“

Bukovčan in Pavle, ki sta stražila na senožetih, sta zaslišala divji krik, ki je prihajal iz vasi. Zagrabila sta puški in ju pripravila za strel ter stekla čez senožet proti vasi. Nenadoma so ju obkolili, kot bi zrasli iz zemlje, nastalo je kratko ruvanje, ki ga je končalo smrtno hropenje Bukovčana in Pavleta. Smrt je prišla nenadoma, zahrbtno, niti en strel ni pretrgal nočne tišine, vse se je zgodilo v grozljivi tihoti, temne postave so odhitele naprej proti vasi . . . Na senožeti pa se je v zadnjih smrtnih krčih iztekalo življenje dveh mladih fantov, ki sta še pred nekaj minutami verjela, da bo nekoč življenje lepše.

Partizani so mirno spali, ko jih je iztrgal iz spanja Lojzetov divji krik. Planili so kvišku, zgrabili puške in napol goli in bosí stekli ven. Tam so jih sprejeli ostri noži Vlasovcev, nemških pomagačev. Nemci sploh niso streljali, ampak so ubijali s puškinimi kopiti. Zgrnili so se v vas kakor tihe, pošastne sence in smrt je opravljala svoje strašno delo v grozljivi tišini . . .

Nekateri borci so skušali pobegniti s skednjeve skozi odtrgane deske. Bežali so med njivami, se vzpeli čez Jurjev grič in se hoteli skriti v soteski Lipnika. Nemci so šele tedaj pričeli streljati. Da bi se partizani pričeli boriti z njimi, je bilo čisto nemogoče, ker je bilo Vlasovcev in Nemcev desetkrat več kakor partizanov. Če bi jih ne bili tako presenetili v spanju, bi bil marsikdo izmed njih drago prodal svoje življenje, tako pa jim je preostalo samo beg. Ta pa se je pod krogli Nemcev, pod noži Vlasovcev končal že med njivami, na senožeti ali na Jurjevem griču. Sovražniki so bili povsod in ubijali ter klali so brez milosti.

Medtem se je razlegalo divje kričanje, ljudje so skakali iz postelj in v svoji zbeganosti niso vedeli, kako naj se rešijo. Matere so zgrabile svoje otroke, Nemci pa so takoj pričeli zažigati hiše in gospodarska poslopja tistih vaščanov, kjer so našli partizane . . .

Torkovo jutro po veliki noči 1944 je bilo za ljudi v Spodnji vasi strašno, morilsko jutro! Obupani ljudje so jokali, rjoveča živina se je trgala od jasi v gorečih hlevih. Nemci pa so vlačili iz shramb vse, kar so imeli ljudje v njih.

V Zgornji vasi in v Zabrekovju so videli krvavo zarjo nad Spodnjo vasjo, a na pomoč ni smel priti nihče. Nemci so že prejšnji večer zastražili obe vasi, da ni nihče mogel obvestiti ljudi v vasi, kakšna usoda jih čaka. Zagrozili so s smrtjo vsakomur, kdor bi se ganil iz Zabrekovja ali iz Zgornje vasi. Ljudje so bili v kleteh, ko so zjutraj zaslišali streljanje in se niso upali ganiti. V vseh je bila ena sama želja, da bi jim ne zažgali domov.

Breda je ležala v gornjici pri Roziki, ki je zaradi visoke nosečnosti niso upali pustiti same. Ob prvem strelu je prestrašena planila pokonci in pogledala skozi okno. Mraz jo je stresel, ko je zagledala trumo Nemcev, ki so razbijali po vratih vaških hiš in podili prebivalce iz njih. Ozrla se je proti hlevu in zagledala Lojzeta, kako se plazi po trebuhu med gostimi kopri-vami, ki so rasle za hlevom, in se skuša skozi nje priplaziti do roba, kjer se je spuščal breg strmo navzdol v ozko strugo usahlega hudournika.

„O, bog, pomagaj mu, da se reši! je v smrtnem strahu vzdihnila in skočila k Roziki, ki je sedela na postelji ter s spačenim obrazom stokala: „Breda, pomagaj! Breda, pomagaj!“

Rozika se je tako prestrašila krikov in rdečega odseva ognja, ki je plamenel skozi okna, da jo je zvil krč. Z veliko muko ji je končno uspelo, da je zlezla iz postelje. Breda ji je pomagala nataktni obleko, nakar sta obe skupaj odšli v kuhinjo. Rozika se je komaj premikala in njene obupane oči so iskale pomoči na obrazih domačih, ki so bili prav tako prestrašeni kakor ona. Nemci so jih izganjali iz hiše, oni pa v svoji zmedenosti sploh niso vedeli, kaj naj store. Ko so končno le prišli ven, so zagledali druge vaščane, ki so stali sredi vasi; otroci so se tresoč se stiskali k materam, vsi ljudje pa so v nemem obupu strmeli v plamene, ki so požirali njihove domove. Kar je bilo moških, ki so bili še toliko pri moči, da so obvladali konje, so morali pripraviti vozove in zapreči konje. Nekaj živine, kokoši in prašičev je zgorelo v hlevih, ostalo živino pa so spravili skupaj. In zdaj so tu čakali, sredi goreče vasi, ljudje in živina, ne vedoč, kakšno, še hujšo usodo so jim namenili sovražniki. Na pripravljene vozove so Nemci znosili vse, kar se je dalo dobiti v kmečki shrambi: moko, mast, suho meso, košare, polne jajc, vse to se je grmadiło na vozovih. Obupen jok je pretresal ljudi, ki so jih končno pogнали iz vasi. Stari ljudje, od dela in truda zgarane ženice in starčki, obupane matere in prestrašeni otroci so trudno stopali po kamnitem kolovozu, ki je vodil naprej do ceste v Idrijo. Za njimi so sikali krvavo rdeči plameni, ki so požirali njihove domove, veter pa je nosil rumenkast gost dim nad polji. Vozovi, naloženi z vsem, kar so naplenili Nemci, so ropotaje peljali pred njimi.

Lojze je v hipu ugotovil, da bi bil vsak odpor proti podivjanim sovražnikom, ki so z vseh strani drli v vas, popolnoma brez pomena. Videl je borce, ki so skakali iz skednjev in samo še zavpil je: „Reši se, kdor se more!“ ter se bliskoma zapodil za Zalarjev hlev, se zleknil na tla in se splazil do roba brega za hlevom. Za njim so ostali kriki vaščanov, vpitje Nemcev, in kmalu je začutil v nosnicah smrad po dimu. „Rešiti se moram! Za vsako ceno se moram rešiti!“ si je dopovedoval, ko se je plazil navzdol med brinovim grmičevjem. Hudournikova struga se je končala ob strmem previsu pod sivimi skalami. Kam zdaj? Napeto je prisluškoval, zraven pa se mu je vsiljevala misel: kako je mogoče, da je bil napad tako tih, da so bili obkoljeni v popolni tajnosti? Kaj se je zgodilo z Blažem? Kaj bo z drugimi vaščani? Na silo je zatrl vsa vprašanja. „Zdaj ne bom premišljeval o tem,“ si je rekel, „rešiti se moram!“ Če ostanem živ, potem bom nekoč skušal dognati, kakšno vlogo je imel pri tem naš komandant. Je bil tudi on eden izmed tistih, ki so se vrinili v partizanske vrste z namenom, da bi jim škodovali? No, rec!“ je še poudaril Lojze. „Reši se, če se moreš, to je zdaj prvo!“

Oprezno je dvignil glavo. Pred njim je bil majhen, a gosto zarasel gozd, poln košatih smrek. Splazil se je skozi grmovje, obstal ob visokih smrekah in spet prisluškoval. Videl je krvavo zarjo nad vasjo in misel na ogenj, ki je zajel vas, mu je pognala srh po telesu. Nenadoma je zaslišal oddaljeno govorjenje. Oprijel se je smrekovega debla in naglo kakor neverica smuknil navzgor. Goste veje so ga zakrivale, ko je obstal visoko nad zemljo. Tedaj jih je zagledal. Prihajali so navzdol od Volak, s puškami, pripravljenimi za strel. Tesneje se je oklenil debla in pomislil: „Ali bo šla smrt mimo?“ Slišal je nemško govorico; za trenutek so obstali in se ozirali okoli, potem pa so odšli po kolovozu proti vasi. Čeprav je bil prepričan, da ga zaradi gostih vej ne morejo opaziti, si je želel samo to, da bi ne obstali poleg gozda, ki je bil tik ob kolovozu.

S smreke je lahko opazoval polje in grič, na katerem je sinoči stražil. Videl je sive postave Nemcev, ki so hodili po griču, videl je posamezne skupine sredi polja in na obronku ob vasi ter pomislil, da je rešitev skoraj nemogoča, če bi splezal dol. Od gozdička, kjer se je skrival, do Drag, kamor je želel priti, je ležala ravna ploskev travnikov. Vsak predmet na njih je bil viden kakor na dlani. Na smreki je prečepel ves dan. Pozno popoldne je zagledal na poti proti Idriji skupine ljudi, zagledal je konje in vozove, pred njimi in za njimi pa so korakali Nemci. „Torej jih ženo s seboj!“ je pomislil. Zaradi oddaljenosti ni mogel razločiti obrazov ljudi, vse se je zlivalo v nejasno premikajočo se skupino. V njem se je dvigal neizmeren bes in nikoli si še ni tako silno želel, da bi imel nešteto bomb, s katerimi bi pokončal Nemce in njihove pomagače. Po naravi je bil dobrodušen, vesel človek, a zdaj je čutil, da ga je do zadnjega vlakna v telesu preplavilo morilsko sovraštvo.

Bila je že trda noč in kljub napetemu prisluškovanju ni slišal nič sumljivega. Oprezno se je spustil na tla in spet čakal. Nikjer ni bilo slišati glasu, ko se je počasi odpravil ob robu gozda, potem pa se je spustil v dir prek travnikov, vsak hip pripravljen, da bo zaslišal oster nemški: „Halt!“ Šele v zavetju gozda v Dragah mu je prvič zasvetila iskrica upanja, da se bo morda rešil. Spomnil se je na samotno bajto starega oglarja in njegove žene v Izgarah. Tam so se ustavljali kurirji, trije sinovi so bili partizani, tam bi morda našel kratko zavetje. Čeprav je bilo temno, je naglo stopal po ozki stezi, saj mu je bila okolica znana. Neštetokrat jo je skupaj s tovariši ob vsakem času prehodil. Hodil je nekaj ur, ko je prispel do bajte. Obstal je in prisluškoval. Vse je počivalo v negibnem miru, kakor bi nikjer ne bilo krvave zarje požarov, nikjer krikov umirajočih ljudi. Tu je bila tišina samote. Rahlo je potrkal in nekaj trenutkov za tem so se odprla vrata bajte.

„Ali si ti, Peter?“ je zašepetala stara ženska ob vratih. Lojze je stopil v vežo in šepnil: „Nisem, mati, a kljub temu vas prosim, če smem ostati nocoj pri vas.“

Vrata s njim so se zaprla, potem pa se je znašel v kuhinji, kjer je bilo okno zagnjeno z debelo odejo, da je zakrilo slabotno svetlobo petrolejke. Sivolasa žena ga je pogledala in rekla: „Nocoj bi se bil moral oglasiti Peter, moj sin. Kurir je in velikokrat se oglasi. Tebe pa poznam. Ali nisi bil tu pred štirinajstimi dnevi?“

„Ne, mati,“ je zmajal z glavo. „Morda mi je kdo podoben, prihajam iz Spodnje vasi pri Zabrekovju.“ V kratkih besedah ji je povedal, kaj se je zgodilo, ženica pa je pričela jokati. „Ali si bil skupaj z Blažem?“ ga je vprašala.

„Blaž? Ali ni bil visok, suh fant, vedno nasmejan?“

„Bil, bil,“ je dejala ženica in s strahom vprašala: „Pa — ne veš, kaj je z njim?“

Spomnil se je, kako sta tekla vsak v svojo smer, proti vasi, da bi obvestila borce o prihodu Nemcev. Zagledal je na smrt preplašene oči ženice, ki so strmele vanj. Po sili se je nasmešnil: „Oh, Blaž! Z menoj je bil na straži, ko sva zagledala Nemce in stekla, da bi obvestila speče tovariše. Tako je tekkel, kakor bi ga nosil veter, samo da bi čimprej prebudil speče tovariše.“ Mučen molk se je zgostil med njima, potem je ženica tiho rekla: „Blaž je bil moj najmlajši, moj sin. Zakaj ni prišel s teboj? Tukaj bi bil na varnem. Sem nikoli ne zaidejo Nemci.“

Lojzeta je spreletelo: Blaž? Ni ga videl od trenutka, ko sta stekla proti vasi. Naj to pove materi, ki je smrtno preplašena? „Prav verjetno bo prišel sem,“ je tolažeče dejal. „Vsak se je skušal rešiti, kakor se je mogel, kajti Nemcev je bilo preveč, da bi se jim uprli. To so več kakor hudiči!“ je končal z besno ihto.

„Ne kolni!“ ga je posvarila. „Prišel boš v pekel!“ Žalostno jo je pogledal: „Iz pekla pravkar prihajam, mati! Jaz ne verjamem v noben pekel več, razen v tistega, ki ga tu na zemlji pripravi zloben človek — človeku!“

Po mnogih nevarnih doživljajih je Lojze končno prišel do Poljanske doline in se tam pridružil Vojkovi brigadi. Odšli so v Cerkno, kjer so se že zbirale močne enote partizanov, da bi napadle Nemce. Čeprav so se Nemci zagrizeno bojevali, je bilo vedno jasneje, da je vojna, v kateri so prelili morje človeške krvi in zagrešili nešteto zločinov, zanje izgubljena. Posledice njihove ohole želje, da bi si podvrgli ves svet, so bila razrušena mesta, nešteto obupanih mater in nešteto otrok brez očetov. Lojzetove besede, da zna samo človek pripraviti sočloveku pekel na zemlji, so se uresničile v vsej grozotni resničnosti . . .

* * *

Dopoldne je pihljajal pohleven vetrič, počasi pa je naraščal in vedno huje stresal drevesa. Ptici so se poskrili po kotanjah in skriti čakali, kdaj se bo veter pomiril. Na nebu so se kopičili temni oblaki in proti večeru se je ulil dež. Veter se je spremenil v pravi vihar. Dež je curkoma lil in udarjal ob okna Brezarjeve hiše. Marta, Matej in Jana so sedeli v hiši pri mizi in Marta je zaskrbljeno dejala: „Hudo je tistim, ki so v takem neurju zunaj.“ Misli vseh treh so si bile podobne: kaj je z našima dvema? Kaj je s Francetom in Jankom? Kako dolgo že ni bilo nobenega glasu od njiju.

Zunaj je vihar vedno huje divjal. Vrtinčil se je kakor mogočen steber in se zaletaval v oreh za hišo. Stresal je njegove veje, trgal zelene liste in stresal mogočno deblo oreha. Spodaj pod hišo je šumel gozd zdihoval je pod viharjevimi udarci, a divji ples okoli oreha je bil najhujši. Vihar se je zagnal v košato krono, jo upogibal navzdol, postrani in v besnečem vrtincu poskušal najti mesto, kjer bi mogel orehu do živega. Nenadoma se je v samem vrhu pokazala razpoka; drevo je zaječalo, razpoka pa se je ob udarcih viharja širila in se ustavila šele ob debeli, grčasti veji. Tedaj je vihar odnehal ter se izgubil čez Jurjev grič v dolino Žirovnice. Pričelo je grmeti. Strele so kakor vijoličaste kače švigale po nebu, sledilo jim je oglušujoče grmenje.

Jana je nenadoma pogledala mater in poprosila: „Mama, ali smem nocoj ležati na peči, namesto zgoraj v kamri? Mene je strašno strah!“

„Kako, da se bojiš? Nikoli se nisi plašila strele in grmenja,“ je začudeno vprašala mati.

„Ne vem. Morda se niti ne bojim, samo tako čudna groza me je obšla. Ta trenutek se mi je zdelo, kot bi me nekaj oplazilo,“ je rekla Jana in vsa pobledela.

Oče jo je pogledal: „Nič se ne boj, Jana. Ta tvoj strah je samo posledica tistega strahu, ki si ga preživela, ko so Nemci požigali tod okoli. Prav srečni smo lahko, da niso požgali tudi pri nas. Ko bi le že bilo konec vojne in bi se naša fanta srečno vrnila, potem se nam ne bo treba bati ničesar več.“

* * *

Nekega večera, ko so se že pripravljali, da bi odšli

spat, je rahlo potrkalo na okno. „Mama! Mama, odprite!“ Marta je planila kvišku, planila sta Matej in Jana in trenutek za tem je stal med njimi Janko. Kljub temu, da niso svojih čustev izkazovali z viharnimi objemi, so ga to pot objemali kar vsi trije. Niso se ga mogli nagledati in drug za drugim so ponavljali: „Samo da si se vrnil! Da si živ!“

Marta je stekla v kuhinjo in naglo zakurila, da bi pogrela sinu mleko, medtem pa so ji vrvele po glavi zaskrbljujoče misli: „Kje je ostal France? Zakaj se ni vrnil z Jankom, saj sta bila vedno skupaj?“ Počakala je z vprašanjem, dokler se ni Janko najedel, čeprav bi bila najraje zvedela takoj, da bi bile pregnane njene hude skrbi. Ko je Janko odložil žlico, je tiho vprašala: „Ali je France šel najprvo k stricu v Idrijo, da nista prišla skupaj domov?“ Jankove oči so se vlažno zasvetile: „Ne, mama, ni šel k stricu. On je, on in stričev France sta še ostala . . .!“ Pogledal je mater, nato še očeta in grenko zaihtel.

„Kaj? Kaj?“ je kriknila Marta, planila k sinu in ga stresla: „Janko, nikar me ne muči! Kaj je z našim Francetom? Kaj je z njim?“

Počasi je Janko izdaval iz sebe: „Mama, oba, našega Franceta in stričevega, je ubila bomba, ki so jo vrgli Nemci takrat, ko smo se borili na Blegašu.“

„O moj bog!“ je zajokala in stekla v kamro. Vrgla se je na posteljo in si pritisnila blazino na usta, da bi zadušila stokanje, ki ji je prihajalo iz grla.

Tista noč se je nad Brezarjevo hišo razprostrla žalost. Matej je grenko pomislil: „Mislim sem, da smo rešeni. Vso vojsko je preživel, v zadnji hajki pa so ga ubili. Prekleti! Prekleti!“

* * *

Vojna je minila, ostale pa so rane, ki jih je vojna prizadela človeškim srcem, globoke rane, ki so skelele še dolga leta . . .

Spodnja vas je dobila novo lice. Ruševine so odstranili, namesto ožganih zidov so zrastle lepe hiše in gospodarska poslopja. Povsod so se kazali sadovi človeške prizadevnosti. Že zunanost je kazala veselejše lice, a v marsikaterem srcu je bila žalost, ki je nič ni moglo pregnati.

Breda je neke sončne nedelje popoldne slonela na oknu svoje sobice in gledala proti cerkvi na griču. Na njem so bili grobovi tistih, ki so se nekoč smejali v njihovi kuhinji in verjeli, da bo nekoč postal svet lepši in boljši. Zdaj mirno spe v zemlji, v bližnjem gozdu šume breze, prek grobov preletavajo ptice in posedajo na visoki lipi, v katero se v mrzlih jesenskih dneh zaganja burja.

Vsako leto se vrača pomlad s svojimi vonjavnimi sapicami in pobočja na drugi strani prekrije nežno cvetje vresja. Vroče poletje zažari v rdečem maku, jeseni pa zadise gobe v vlažnih gozdovih Drage. Tisti tam na gričku o vsem tem ne vedo ničesar več. Vse je minilo, slovo je nepreklicno.

Ob dnevu mrtvih zažare plameni sveč nad grobovi padlih in tudi samotne breze ob robu gozda so kakor

sveče s svojimi belimi debli in z rumenkastim listjem.

Morda si bo neko dekle, neka žena ali neka mati ob dnevu mrtvih otrla solzo in položila v duhu na neznani grob svojega najdražjega krizantemo spomina. Ne bo slutila, da se v neki razgibani pokrajini razprostira nebo kakor modra kupola in da je tam hribček s cerkvico na gričku. Tam počivajo fantje in možje, ki so nekoč živeli in upali! In tam so tudi grobovi, na katerih piše: „Tukaj počiva neznan partizan, padel 4.4.1944.“

Povsod so taki grobovi!

Bredina misel se je spet ustavila pri Lojzetu. Bila je prepričana, da leži nekje v temni globeli in da ga ne bo nikoli več videla. Zdelo se ji je nemogoče, da bi se ne oglasil, če bi bil živ. Ozrla se je na vas in zagledala nekoga, ki je šel proti njihovi hiši. Pogleda sta se jima srečala in Breda je zadržala. Kot blisk naglo se je obrnila in stekla navzdol po stopnicah v vežo. Tisti trenutek je vstopil v vežo in razprostrl roke:

„Breda, ali me še poznaš?“ Prijel jo je za roke in skupaj z njo stopil v kuhinjo pred njene začudene starše.

„Po Bredo sem prišel, če mi jo daste!“ se je široko zasmel. „Ali ste pozabili name? Ste pozabili na Lojzeta?“

„Le kako bi mogli pozabiti,“ se je nasmehnil Zalar in mu podal roko. „Bili smo prepričani, da si pozabil na nas,“ je rekla Zalarica.

„Bredi sem nekaj obljubil nekoč in zdaj sem prišel, da bi izpolnil obljubo. Poprej nisem imel časa, ker sem moral pouditi Švabe iz dežele.“

Vsi so se navzeli Lojzetove veselosti in zvečer so še pozno v noč govorili o minulih dogodkih. Lojze jim je pripovedoval o svojem begu in o tem, kako se je prebil do Poljske doline k brigadi. Pravil jim je, kako se je dva dni skrival v Izgarah in postal je nenadoma žalosten.

„Z menoj je stražil Blaž iz Izgar,“ je dejal. „Ali se je rešil? Tekel je za Kafolovo kmetijo navzdol proti vasi, jaz pa po drugi strani. Oba sva hitela, da bi čimprej pritekla v vas in obvestila borce o nevarnosti. Njegova mati je bila v velikih skrbih zanj, jaz pa sem jo tolažil, da se bo Blaž kmalu oglasil pri njej. Blaža pa nisem nikoli več srečal.“

Na vse v kuhinji je legla težka potrtost ob spominu na tisto strašno noč.

Zalar je tiho rekel: „Blaža so našli nedaleč stran od kmetije. Ležal je vznemirjen s prerezanim grlom. Mati in oče sta prišla sem, a ga nista dala prekopati in prenesti v žiri. „Naj počiva tu gori, kjer ga je srečala smrt,“ sta rekla. Od njunih treh sinov se nobeden ni vrnil. Samo za Blažev grob vesta, kje pa počivata Andrej in Peter, pa nihče ne ve.“ Po kratkem premolku je dejal: „Čudno je bilo takrat. Vsi smo bili prepričani, da je bilo vmes izdajstvo. Zakaj je komandant lvek izginil? Z besedami je prevaral borce, ko jim je zagotavljal, da ni nobene nevarnosti. Tak človek, ki izda svoje tovariše, zasluži smrt.“

„Tudi jaz tako mislim,“ je dejal Lojze. „Ves čas ga iščem, a za njim ni sledi. Morda je pobegnil z Nemci, morda ga je, izdajalca, že zadela krogla, ali pa . . .“

Vprašujoče so se ozrli vanj, Lojze pa je grenko pristavil: „Ali pa je spremenil ime in postal junak! Baha se s svojimi zaslugami v bojih in uživa priznanje, ki si ga ni zaslužil. Tudi takšni se najdejo! Tričetrť na dvanajst so se vrinili med stare borce in nihče se tako ne trka po prsih in se ne baha s svojim junaštvom kakor taki ljudje. Marsikdo je med vojno služil sovražniku in vpil Heil Hitler, ko pa je zapihal drugačen veter, se je naglo pridružil zmagojuči strani.

Zalar je zamišljeno pogledal okoli sebe in pripomnil: „Naši fantje pa so bili trdno prepričani, da bo svet v prihodnosti lepši.“

„Oče Zalar, svet je dovolj lep, le ljudje bi morali postati boljši,“ je pristavil Lojze. „Izdajalce bi bilo treba pregnati iz vrst poštenih ljudi.“

Lojze je ostal pri Zalarjevih nekaj dni, da so se vse dogovorili glede njegove poroke z Bredo. Povabil je Zalarja in Bredinega brata v Bukovščico, da bi jim pokazal dom, kjer bosta živela z Bredo. Ob njegovem slovesu ga je dekle spremljalo po ozki poti med polji.

Obstala sta sredi travnikov in Lojze ji je tiho rekel: „Breda, nisem verjel, da bom nekoč živ stal v kraju, kjer je moralo umreti toliko mojih tovarišev. Nisem verjel, da bom nekoč lahko rekel: Prišel sem po tebe! Zdaj, Breda moja, pa ti z veseljem lahko povem, kot sem rekel nekoč: Sončna dolina Bukovščice te čaka!“

* * *

Matej je večkrat našel Marto, kako sloni ob jablani na vrtu in gleda na hribček, kjer so grobovi partizanov. Njena žalost ga je bolela. „Glej, žena,“ ji je dejal, „tudi jaz bi bil raje izgubil vse, kar sva si v dolgih letih skupaj prigarala, samo da bi bil France ostal živ. Ljuba moja, človeku ni nikoli dano, da bi sam izbral svojo usodo!“

Žalostno ga je pogledala: „Vem to! Vem, da moram živeti, a praznine, ki jo čutim v sebi, mi nič ne more napolniti!“

* * *

Štefan in njegova mati sta zvečer sedela v hiši. Skozi odprto okno je prihajal svež vonj po pokošenem senu. Štefan se je ozrl na mater in vprašal: „Mati, ali se še spomnite najinega pogovora, preden sem šel k partizanom? Dejal sem, da bi se rad oženil, vi pa ste rekli: Pripelji katero hočeš, le Brezarjeve Jane ne! Od tedaj je preteklo precej časa. Živ in zdrav sem se vrnil iz vojske in zdaj vas vprašam, mati, kakšne so vaše misli? Jaz nisem spremenil svoje odločitve!“

„Torej še vedno Jana?“ je počasi vprašala.

„Še vedno! Ona in nobene druge ne bo!“ je odvrnil in takoj dodal: „Preden jo zaprosim pri Brezaru, vprašam vas: kako jo boste sprejeli? Ne morem izbirati med njo in vami. Ona mi bo žena, vi pa ste moja mati. Ne morem je pripeljati v dom, kjer bi jo tašča ne sprejela z veseljem.“

„Pa se ti je res tako globoko usedla v srce, Štefan?“

„Tako je! Nočem in ne morem več živeti brez nje, brez Jane!“

„Torej bo Brezarjeva le postala moja snaha,“ je trpko pomislila Roza. „Morda pa bi bil pokojni Štefanov oče tega vesel. Jaz, jaz bom Jano vzljubila takrat, ko bom držala v rokah Štefanovega sina . . .“

* * *

Travniki so bili pokošeni in med latami v kozolcih je dišala detelja. Štefan se je v nedeljo popoldne odpravil k Brezarju. Matej je sedel v hiši in bral, ko je vstopil Štefan. Jana in njena mati sta se že zgodaj popoldne odpravili k Zalarju ter nesli Bredi lep vezen prt, ki ga je Jana izvezla Bredi za poročno darilo.

Štefan je na Matejevo povabil sedel poleg njega in opazil v njegovih očeh skrito žalost.

„Hudo vas je prizadela Francetova smrt,“ je rekel sočutno, Matej pa je dejal: „Hudo mi je, da mi bolj ne more biti, a Jana in mati se kar ne moreta potolažiti. Jana je imela brata zelo rada, mati pa, no, saj veš, kako je materam pri srcu, kadar izgube sina.“

Nekaj časa sta oba molčala, potem pa je Štefan spregovoril: „Sama sva, Matej, in rad bi vas nekaj prosil. Verjetno ste opazili, da sem se oglašal pri vas zaradi Jane.“

Matej se je kljub žalosti nasmehnil: „O, vem, Štefan, da nisi k nam zahajal zato, da bi gledal, kako rezljam, čeprav si rekel, da je to razlog za tvoje prihode.“

„Vaši ženi pa moje poti niso bile preveč po volji. Večkrat sem opazil njene nezaupljive poglede,“ je dejal Štefan.

„Ne zameri ji tega! Ti si zrel moški, iz velikega grunta, Jana pa je mlada in neizkušena. Marta se je tako bala, da bi bilo med vama z Jano kaj narobe. Bala se je, da bo Jana nesrečna in to bi Marto pokopalo, saj je pretrpela že dovolj hudega.“

„Jaz da bi Jano onesrečil? Matej, saj imam Jano vendar resnično rad! Za doto ne vprašam in tudi z mojo materjo sem že govoril. Zdaj pa vprašam še vas, Matej: ali mi zaupate Jano? Samo njo si želim! Njo bi rad vzel za ženo!“

Matej je iztegnil desnico in krepko stisnil Štefanovo roko. „Pošten človek si, Štefan! Če imaš Jano resnično rad, ne bom branil!“

* * *

Štefan in Jana sta počasi stopala po gozdni poti in se ustavila na položnem gričku pred olševskim gozdom. Za njima so v nemem miru stale vitke smreke, visoko nad njima se je v nebesni sinjini v širokih krogih vozila kanja. Z obema rokama ji je objel obraz. „Jana, ljuba moja, tvojega očeta sem vprašal, tebe pa nisem. Povej mi, ljuba, ali boš šla z menoj?“

Njene temne oči so se zaupljivo ozrle vanj: „Štefan, ti še vprašaš? Povsod bom šla s teboj, kamarkoli boš želel. Tako dolgi so bili dnevi, ko te ni bilo. Gle-

dala sem gore v daljavi in želela, da bi vedela za tvoje poti. Bala sem se zate! Bala sem se in si želela, da bi se vrnil k meni.“

„Tudi jaz sem se bal, Jana! Bal, da bi me ne zadela sovražnikova krogla in da bi ti nikoli več ne mogel reči: Jana, rad te imam! Bal sem se, da bi me kdo ne prehitel in mi odpeljal tisto, kar mi je najljubše.“

Veš, včasih, ko sem še dvomil o tem, ali ti je kaj zame ali nič, sem prišel skozi naš gozd sem na griček in poslušal, kako je pel kos. Ko sem odšel v gozdove k partizanom, sem se bal, da bodo ptice nad našim gozdom za zmeraj onemele . . .“

Sklonil se je k njej in jo dvignil v naročje. Pritisnil je svoje lice k njenemu in ji šepnil:

„Jana moja, spet bodo zapele ptice nad Olševkom . . .“

Aleš Bebler

Čez drn in strn

(odlomki)

Neko jutro nas je kopico desetletnih fantov zaustavil pred hišo notar Pegan in nam rekel: Veste kaj, fantje, zdaj bo pa vojne konec. Začelo se je v Rusiji. Njihov cesar je zbežal, ministri pa so vsi „pod ključem“. In je obrnil stisnjeno pest, kot bi obrnil ključ v ključavnici. Bilo je to februarja 1917.

S tem se je začelo težko leto. Tudi šolarčki naj bi pomagali. Zbirali smo stare cunje, papir in druge predmete. Ko je narava ozelenela, smo zbirali koprive. Iz njih da bodo delali uniforme.

Ko je napočila jesen, ni bilo več hrane. Mama nas je hranila s prazno, vodeno juho, s krompirjem v oblicah brez zabele in črno žitno kavo brez sladkorja.

Teta Lojzka, žena očetovega brata Poldeta, je bila učiteljica na Ledinah pri Žireh. Pa mi je mama dala v očetov nahrbtnik za tiste čase dragoceno robo: vžigalice, sukanec in cikorijo. S tem blagom me je samega poslala čez žirovsko Razpotje v Ledine k teti, da bi za to dobil kaj za pod zob. Navadno sem dobil nekaj mleka, včasih košček surovega masla in nekaj jajc. Spominjam se, da sem nekoč prišel k teti sredi zime, ko so pri sosedu klali prašiča. Vrnil sem se domov s kosom mesa, pa smo imeli pravi praznik.

Tako se je začelo zadnje leto vojne.

* * *

Kako so se spreminjali Italijani v prave okupatorje, sem doživljal ob očetovih izkušnjah v šoli. Prek šole so skušali uvajati svojega duha in svoj jezik. Pripravili so berilo za prvi razred, sicer v slovenščini, vtaknili pa so vanj polno sestavkov, v katerih so slavili Italijo. Spominjam se sestavka o princu Umberto. Berilo so namreč dali očetu in mu naložili, naj vse prevode iz italijanščine v slovenščino pregleda in popravi. Italijanske tekste je za berilo prevedel nekdo, ki ni znal slovensko; bil je to italijanski agent za naše šole, istrski Italijan de Micheli. Oče je tekst pregledoval doma. Vsi

smo se smejali slabi slovenščini. Oče pa nobene napake ni popravil in je pustil, da se je berilo tiskalo. Ko so pozneje Italijani odkrili, da ni nič popravil, so celo naklado uničili, očeta pa črno zapisali.

* * *

Po razmišljanju in posvetovanju s prijatelji so sklenili, naj oče takoj zbeži v Jugoslavijo. Hotel je oditi še tisto noč, pa so hišo že zastražili karabinjerji. Zato smo se odločili, naj oče pobegne s pomočjo prevare. Tako smo odšli vsi „odrasli“ člani družine, in torej tudi jaz, v spremstvu dveh karabinjerjev k Fari, v Spodnjo Idrijo, in tam sedli v gostilno pri Božičku. Oče je obesil svoj površnik tako, da ga je bilo videti od povsod. Karabinjerja sta sedla za mizo v sprednji sobi, tako da sta nas videla, mi pa smo zasedli mizo s klopjo v kotu zadnje sobe. Kmalu so starši povabili karabinjerja, naj sedeta z nami in kaj pojedeta. Ko sta ponudbo sprejela, smo ju posadili medse na klop tako, da nista mogla od mize, kadar bi hotela. Kmalu je oče vstal in odšel, kot da gre na stranišče. Površnik je visel na obešalniku, in karabinjerja sta se vznemirila šele dolgo potem, ko jo je oče, ogrnjen v tujo pelerino, mahnil proti meji. Nekje pri Ledinah jo je prekoračil še isto noč.

Če se prav spominjam, je bilo to v zgodnji pomladi leta 1919, ko še nisem imel polnih 12 let. Dobil sem prvo samostojno politično nalogo. Ker od očeta ni bilo glasu, Italijani pa so očitno prestrezali njegova pisma, se je mama odločila, da me pošlje iskat očeta.

Šel sem po poti, ki sem jo tolikokrat prehodil, v Ledine in tam našel fanta, ki je točno vedel, kje se Italijani zadržujejo ponoči. Šla sva skupaj po goščavi in od daleč opazovala Italijane okrog ognja. Nekaj malega so streljali, pa menda ne na naju.

Zjutraj sem bil v Žireh in nato kmalu v Ljubljani, kjer sem pri sorodnikih zvedel, da se je oče zaposlil v celjski cinkarni. Tja sta za menoj po nekaj mesecih priromali tudi mama in sestra.

Zora Tavčar

Veter v laseh

(odlomek)

Upokojeni ravnatelj Mravljak, moj inštruktor francoščine in latinščine, je bil dostojanstven star gospod z lepo rdečo kozjo bradico in grškim nosom. Tako s svojim izbranim nastopom kakor s svojim velikim znanjem bi lahko predaval za pultom pariške Sorbone. Čeprav je živel sam v gospodskem stanovanju v eni od palač na Glavnem trgu, je bilo pri njem vedno vse brezhibno čisto, s cvetjem v vazi, s težkimi perzijskimi preprogami brez praška, z lesketajočim se kristalom v zastekleni mahagonijevi omari, s poškrabljenimi prtički iz žirovskih klekljanih čipk na nizkih čajnih mizicah. Umetniške slike v težkih okvirih so blago gledale s sten okra barve. Vse, z naslanjači in zavesami vred, je dajalo vtis nekakšne samoumevne in zato domačnosti elitnosti.

Klusov Joža
Poljanska četa grobov napad

*Zadani odnosi se na svet za Činov Kaban je
Činov završio uvek i drugima, Koopiruvana, Madaga
Wili sovo i koopiruvana + temina naba. Naši govorci je*

... Janez se je sklonil nad pojemalo, oprijel
... kodrasto glavo mu je obveljal ognjev zar
... obeležena budilka je skoraj neslišno tikala
... je njen glas prodiral skozi tarke glavne
... skritih v gostem grmadiju. Na robu pazeke se
... ONŠču prvih zvezd zganila senca. Stražar. Politi
... Kostja je zavezal nahrbtnik in stopil iz lonce k
... čemu ognju: „Bomo li, tovaršči.“

...Nato smo drug za drugim šli po svojih
potah v noč in kmalu je v krajevskih ulicah
zgodilo nekaj korakov.

ljudje drug bez strahu, na groboje, kar ni vedu, ali bi stajili, in se zmagali, ker so sredi njimi, in kričimo in ustavljamo, a Nemci so se z nami na robu ceste. Tedaj potjejo za nami strahoborno, in ne morejo su zvali v cestni preh. Le eden je ostal, ki je bil v brzostrelke in se hoče braniti. Zamen, kar je v cestni strelov za zvali ne tie.

Sedla pa niso na voljo. Polovica odstavkov, ki so v prvi vrsti namenjena mladim, je preveč splošna, drugi pa uničujejo, čeprav vozijo: s kopiti po motorju, v notranjost bombe in tako dalje. Nekaj minut nemški avto gori. Opraviš eno, našteješ število.

Leskovec
Najbolji koraki
 (komika)

Klusov Joža

Poljanska četa gre v napad

Zadnji odsev zarje je utočil za Črnim Kalom in ostro zarisani vrhovi Blegoša, Koprivnika, Mladega vrha so se jeli potapljati v temine neba. Nad gozdovi je vladala tišina.

Komandir Janez se je sklonil nad pojemajoči ogenj in črnelaso kodrasto glavo mu je obsvetil ognjeni žar. Na smreko obešena budilka je skoraj neslišno tiktakala, vendar je njen glas prodiral skozi tanko platno šotorov, skritih v gostem grmičju. Na robu poseke se je v blišču prvih zvezd zganila senca. Stražar. Politkomisar Kostja je zavezal nahrbtnik in stopil iz teme k pojemajočemu ognju: „Bomo šli, tovariši?“

Komandir Janez je v odgovor vstal in z njim smo vstali vsi ter si optali nahrbtnike in puške.

„Tovariši, gremo v akcijo,“ je šepetaje govoril tovariš Janez. „Vsi veste, da po cesti iz Žirov v Loko vozi velik nemški avtobus. S komandantom Fazanom sva izdelala načrt, kako bomo ta avto in njegovo spremstvo uničili. Preprečiti moramo Švabom, da bi na tak lahek način dovažali postojankam živež in strelivo. Na mesto, kjer bomo izvršili napad, bomo prišli jutri zjutraj, pol ure preden pripelje avto. Akcija mora biti izvršena, preden dobe Nemci pomoč. V boj, tovariši!“

„Za svobodo!“ je mrmraje odgovoril zbor, a žarenje v očeh je bilo močnejše kakor krik iz polnega grla. Nato smo drug za drugim tonili po koreninastih stezah v noč in kmalu je v stražarjevih ušesih zatonił topot naših korakov.

V meglenem jutru se je iz somraka izluščila vijugasta cesta. Na eni strani se je vzpenjal strm breg, na drugi je med skalovjem šumela Poljansčica. V ostrem ovinku je naša četa zlezla v strmi breg. Zasedli smo položaje nad cesto v polkrogu.

Spodaj zapoje žaga. Vrh bukve lahko drhti, ko ji jekleno rezilo gloda trdi les. Enakomerni glas nas uspava, oči se zapirajo in vrh vsega je vse naokoli sama brezdušna tišina. Uho napeto prisluškuje, kdaj bo v daljavi zabrenčal motor. Komandir pogleduje na uro. Še deset minut. Teh deset minut je kakor večnost. V tem kratkem času lahko človek premisli vse svoje življenje. Kaj pa, če avto sploh ne pride? Kaj tedaj? Toda v komandirjevih očeh leži mir, skoraj bi dejal, da švigajo iz njih plamenčki nagajive hudobnosti. Te oči ti govorijo: Ne boj se, fant, avto pride in mi, ki ga napadamo, smo partizani! Roka tesneje poprime puško, še enkrat neslišno odpreš zapirac in pogledaš, če je vse v redu. Tako, sedaj smo pripravljeni.

Tedaj pripelja avto. Velik rdeč avto, da je skoraj čudno, kako more voziti po tako ozkih ovinkih. Pazi! Žica, ki je držala bukev, se utrga. Kakor bi se izdrlo iz neba, omahne drevo na cesto. Zavore zaječe in rdeča pošast se ustavi.

Za hip zavlada tišina. Nato se oglasi, kakor bi sekal, ostro povelje: „V imenu slovenskih partizanov vsi z dvignjenimi rokami iz avtobusa! Civilisti naj se umaknejo, kar je nemških vojakov, naj obstanejo na mestu!“

V avtu je zašumelo kakor v panju. Preplašeni rinejo ljudje drug čez drugega na prosto. Nemci ne vedo, kaj bi storili, in se zbegani prerivajo med njimi. Mi kričimo in ustavljamo, a Nemci beže ko gluhi po robu ceste. Tedaj počijo za njimi strelji. Fric za Fricem se zvali v cestni prah. Le eden je trmast. Naperja brzostrelko in se hoče braniti. Zaman. Ne eden, deset strellov ga zruši na tla.

Sedaj pa naglo na delo. Polovica odnaša, kar je vrednega, naprej v breg, drugi pa uničujejo rdeče vozilo: s kopiti po motorju, v notranjost bombe in čez nekaj minut nemški avto gori. Opravili smo, naloga je izvršena.

Na Žirovskem vrhu je že toplo. Polegli smo po gostem, žarnordečem sleču in v lica, blede od naporov, polagoma stopi kri. Komandir Janez mirno leži z zaprtimi očmi. Nande in Sokol čistita puški, Stipe pa zamišljeno prebira pismo, ki je bilo last ubitega Nemca: „Dragi Hans! Sedaj sem na ruski fronti. Tu je zelo huda zima in vojaki smo slabo oblečeni. Srečen si, da si odšel na dopust, meni pa se zdi, da doma ne bom več videl...“

Stipe se lahko nasmehne. Danes je pač vseeno, ruska fronta ali slovenska zemlja, obe požirata hitlerjanske morilce. Ker so smrt sejali, so smrt prejeli.

V dolini se je dvignil proti nebu ognjen steber dima, nad meglo so se v sončno jutro razpršile žareče iskre — žgalni dar borcev za mlado svobodo.

Karel Leskovec

Nevarni koraki

(odlomka)

Tista dva, ki sta se še ukvarjala s tem, sta čez nekaj časa prinesla še nekaj jedi in povedala, da bova morala zaradi tistih nekaj steklenic likerja, čokolad in drugih takih stvari v Žiri na carinarnico.

To res ni bila šala. Od postojanke do žirovske carinarnice ni bilo nič manj kot petnajst kilometrov. Pa še v takem snegu in s težkim nahrbtnikom. Ko nama je graničar to povedal, sva se uprla, da ne bova nosila nahrbtnikov. Potem so toliko popustili, da si lahko poiščeva sani in naloživa nahrbtnika. Tako je bila glavna nevihta za nama. Seveda pa zadeva še ni bila končana. Vse premalokrat se jim je posrečilo ujeti kakšnega domačina, da bi lahko tudi midva vedela, kaj počnejo s teboj, preden se jih otreseš. Temnopolti stražar je stal pri vratih. Puška mu je visela čez ramo, na drugi strani pa ob boku velika platnena torba. Kadarkoli sem ga pogledal, sem imel občutek, da tudi njega nekaj skrbi. Prebadal naju je s pogledom, ko sva pospravljala zadnje požirke bele kave, in pogledoval skozi okna v megleni dan.

„Pospravita vse v nahrbtnik in gremo! Do Žirov je še daleč.“ Ni vpil, nasprotno, prav prijazen je bil z nama. Z mize sva počasi in previdno spravljala dobrote v nahrbtnika, da se ne bi kaj strlo in pobilo. Še vedno sva, ne vem zakaj, verjela, da mogoče še ni vse izgubljeno. Morda je njegova prijaznost tako delovala, da sva mislila, da naju bo med potjo z robo

vred izpustil.

Še preden smo zapustili stražarnico, sva ga prosila, da ne bi šli po poti mimo najinih domov. Kot da sva mu omenila ne vem kaj, tako grdo se je namrščil. Najbrž je mislil, da z nama dela preveč v rokavicah in da mu zaradi tega postavlja zahteve. Šele potem, ko sva vrgla nahrbtnika na ramo in smo šli skozi vrata, je zagodrnjal, da bomo še videli.

Zdaj se je pred nami na široko odprla dolina z mogočno cerkvijo v ozadju. Če ne bi bilo pred praznikom, na cesti ne bi bili tako sami. Zima ne bi zadržala žirovskih fantov, ki so v tistih časih vsak dan vozili les v Logatec.

Po dobrih dveh urah smo prikolovratili v vas. Iz samotne grape nisi slišal drugega kot šumenje dreves, kadar se je burja pripodila čez grebene, in enakomerno kлокotanje potoka. Na križišču smo zavili na levo. Do meje je bilo le nekaj kilometrov. Tudi tu se je cesta stiskala med visoke in strme bregove, potok pa, ki se je skrival med gostim grmovjem, je sneg potisnil k tlom. O tem, da bi bila deležna še klofut in brc, nisva več razmišljala. Toliko sva že vedela, da to delajo tisti, ki te ujamejo. Po tej cesti, ki drži proti Osojnici, kot se imenuje po bregovih in grapah razmetana vasica, sem takrat hodil prvič. Za oba je bil to čisto neznan kraj, čeprav ni bilo tako daleč od naše vasi. Cesta je bila speljana čez mejni prehod proti Idriji. Natanko nisem vedel, kje je v tej dolini konec naše države. Najin spremljevalec pa nama tudi ni dal pravega odgovora, kot da je tudi to njihova skrivnost. Sicer pa, čim dlje smo hodili, bolj je postajal razdražen. Na najina vprašanja je odgovarjal samo še z nejevoljo. Čeprav so bili na meji zato, da so lovili take, kot sva bila midva, jim je potem, kadar so morali na pot, to presedalo. Če bi sam odločal, bi prav gotovo najraje vsakega pošteno brcnil v zadnjico in spodil domov.

Čisto pod bregom, tam, kjer se dolina malo razširi, sva v meglenem ozračju na desni strani zraven ceste zagledala dve nizki hiši.

„Tu bo meja,“ je dahnil Rudi in ježno potegnil za sanke, kot bi bile one za vse krive. Nisva se zmotila. Tisti dve hiši, osamljeni kot drevo na senožeti, sta pomenili konec naše države in najine poti. Še sto metrov in že smo se znašli pred njima. Čez sredo ceste je na dveh nizkih stebričkih ležala lesena, z modro, belo in rdečo barvo popleskana zapornica. Pred hišo je na visokem drogu plapolala državna zastava. Zraven je stala stražarska hišica.

Križpotja I (odlomki)

Janez je še vedno mencal in ni vedel, kaj bi napravil. — Vsaj ti pojdi, Janez, sem mu dejal. Če ne bova mogla čez mejo, se pa iz Žirov vrneva z drugim avtobusom ali pa prespiva v Žireh.

— Pa grem, se je Janez nepričakovano odločil in se začel napravljal. Matevž pa je ostal pri svojem. Vedno je bil previden, nikdar se ni na hitro in brezglavo zaletaval, ne z besedo ne z dejanjem. V očeh sem mu bral obžalovanje, ker sva se odločila, da jo v takem vremenu in po takem snegu mahneva čez mejo v Rovte.

Matevž se je bal za naju. Nemci so prav pred vsemi sveti hajkali v Poljanski dolini, tako se je govorilo v Kranju. Morda je Matevž o tem bolj resno razmišljal kot midva z Janezom. Janez je nekajkrat trenil z očmi in se mu posmejal, potem pa resno dejal: „Veš, Matevž, ti si šlapa.“ Matevž ni rekel nobene, ko sva odhajala.

Hitro sva stopila po Jelenovem klancu proti avtobusni postaji. Po nebu so se podili težki oblaki. Pihal je leden veter. Cesta je bila pokrita z umazanim, mokrim snegom. Po cesti so se neprestano valili nemški kamioni. Ljudi ni bilo videti, čeprav je bila sobota. Hodila sva naglo in molče, dokler nisva prišla do avtobusa. Ljudje so se navalili nanj kot mrvljinci in pritisnili k vratom. Že sem mislil, da ne bova mogla vstopiti, ko je sprevodnik iznenada na vso moč zavpil: „Ljudje, prostor!“ Nato sem za seboj začul krepak glas v nemščini. Ozrl sem se in zagledal štiri nemške orožnike. Ljudje so se takoj razmaknili, ko da bi prihajal oklepni voz. Ugledal sem temno sive čelade. Prvi Nemec še ni prišel do avtobusnih vrat, ko sem se pogljal za njimi. Tudi Janez je razumel, da morava biti predrzna in brezobzirna, če hočeva to popoldne priti v Žiri, zato mi je sledil. Izkoristila sva „brezzračni prostor“ za nemškimi hrbti in se kot strela hitro poglala v star, zveržen avtobus. Bil je majhen in že tako razmajan, da je karoserija cvileče škripala. Zdelo se mi je, da smo potniki v njem natlačeni kakor seno v košu. Kmalu nato je šofer prižgal motor. Prav nič ni kazalo, da bi se srečno pripeljali do Žirov. Ne samo, da je bil avtobus prepoln, tudi cesta je bila zaradi razmočenega snega nevarna, posebno onkraj Škofje Loke. Vedel pa sem, da bo šofer oprezno vozil, če že zaradi nas ne, pa vsaj v skrbi za svojo kožo in kožo nemških orožnikov, ki so se vozili prav do Žirov.

Vsi štirje so sedeli desno od mene, na zaporednih sedežih. Puške so držali med kolena in molčali. Njihove sive čelade so enakomerno nihale sem ter tja kot okrogle mine na morskih valovih. Večkrat sem jih skrivaj pogledal, opazoval pa sem tudi ljudi, da bi ugotovil, kako jim je pri srcu zaradi njihove družbe. V marsikaterem pogledu, ki je zdrsnil po Nemcih, sem začutil hlad. Janez se je nemočno zibal in se zaletaval v sopotnike. Vso pot je godrnjal in klel.

Iz avtobusa sem pred veliko žirovsko cerkvijo skoraj telebnil na cesto, tako na tesnem smo bili v njem. Z Janezom sva takoj zavila čez cesto v gostilno. Tu smo se vedno ustavljali, kadar smo „šli čez“, da bi povprašali, kakšno vreme je na meji. V gostilni je bilo polno ljudi, največ domačinov in okoliških kmetov. Gostilničar je bil daleč naokrog znan tudi kot neprekosljiv konjski mešetar. Konje je kupoval na Hrvaškem in jih tihotapil čez mejo v Italijo. Živali ni gonil sam, ampak je za to delo najemal druge. V stari Jugoslaviji

mu gonjačev ni bilo treba iskati. Zaradi pomanjkanja dela in zaslužka je marsikdo komaj čakal, da ga bo najel in nagradil s kakim dinarjem. Prebrisani gostilničar in mešetar je imel pri vsaki kupčiji v mislih le zaslužek. Bil je poln šal in norčij, ves čas, kar mu je dobro šlo. Vojna pa je tudi tega žirovskega gostilničarja spremenila. Čutili smo, da ni preveč navdušen za Nemce.

V partizanih sem ga bolje spoznal, posebno leta 1944, ko sem bil komandant brigade. Spominjam se razgovora z njim v začetku oktobra, ko sem prihajal mimo njegove domačije. Z menoj je bil takrat komisar brigade Viktor Kirn. Povabil naju je v kuhinjo za mizo in nama nalival kozarčke starega sadjevca, ki ga je vedno hranil za „vodilne tovariše“, kakor je rad govoril. Kadar sem prišel k njemu na obisk, je vselej tarnal, da ga bo vzel hudič, če te neumnosti ne bo kmalu konec. Globoko je vzdihnil in začel robantiti čez rovtarske belogardiste. Na obrazu pa si mu lahko bral, da se ne jezi na bele, ampak se le samemu sebi smili. Nič kaj prav mu ni bilo, da se je usoda tako čudno z njim poigrala. Znašel se je na strani „rdečih“, medtem ko je večina njegovih podjetnih znancev na debelo služila in imela koristi od pajdašenja z belimi. Denar jim je tako hitro pritekal na kup kot še nikoli poprej. Seveda nam teh svojih misli ni nikoli razkril, le iz pogovora smo lahko zvedeli, kaj ga muči in o čem razmišlja. Strašansko se je bal za glavo in ob živce ga je spravljalo, ker čas njegovim kupčijam ni bil naklonjen.

Tisti večer leta 1944 mi je v kuhinji za mizo odkrito povedal, kako gleda na „ta vojni cirkus“. „Na, popij ga!“ mi je porinil steklenico po beli javorovi mizi, natočil in dodal: „Takšnega ne dobiš nikjer po hribih! Če se kaj razumeš na kačjo slino, boš videl, da ni od včeraj.“ Rad sem mu verjel, vedno je imel pri roki skrite zaloge. „Še od rajne Jugoslavije,“ kakor je rad rekel, „ampak samo za boljše prijatelje!“

Trčila sva in ga zvrnila. Z roko si je obrisal lepo urejene črne brke in se mi zvito nasmehnil. V očeh sem mu bral zadovoljstvo. Z desnim komolcem se je naslonil na mizo, si z dlanjo podprl glavo in se delal, kakor da razmišlja. „Časi so hudičevi, od vruga nevarni,“ je vmes zabrundal. Prikimal sem in počasi lomil pšenični kruh, ki mi ga je vedno prinesel, kadar koli sem se oglasil. Tudi s klobaso ali domačo salamo mi je včasih postregel. „Nekateri butci še vedno mislijo, da bodo Nemci zmagali. Ne mislim samo na bele, tudi tu, v Žireh, so takšni osli. Jaz tega nisem nikdar verjel, v toliko soli pa že imam v glavi.“ Res, že leta 1941 mi je večkrat rekel, da za nemško zmago ne da počenega groša. „Zmagali bodo Rusi, zavezniki in pa vi, partizani,“ je prepričljivo trdil.

Vendar mu tak razvoj dogodkov ni bil povšeči. Že pri drugem kozarčku je prišel z besedo na dan: „Kolikor vas poznam, se igrate s čudno politiko. Ne mislim sedaj, v vojni. Zdaj ste mi še kar všeč: skromni ste, pošteni, z eno besedo — junaki. Ne smeš pa misliti, da ne vem, kako bo po vojni. Pravijo, da bomo morali biti vsi enaki in ne boste trpeli takih, kot sem jaz. Pobrli nam boste vse, kar imamo, in razdelili

med siromake ali pa podržavili. Vidiš, s tem se pa jaz ne strinjam. Prav je, da vzamete tistim, ki so zdaj na oni strani, jaz nisem proti! Če pa mislite napraviti tako, kakor so v Rusiji, potem to pomeni, da bomo prišli vsi na vrsto. Vidiš, to pa ni prav. Ko o tem razmišljam, so mi pa beli bolj všeč, ker obljublajo, da bodo po vojni postavili spet staro Jugoslavijo na noge. Toda kaj morem pri vsem tem. Bele bo tako hudič vzel!“ Globoko je vzdihnil in čakal, kaj bom rekel.

„Le zakaj se treseš, kako bo po vojni, ko ti lahko do takrat že desetkrat glava odleti,“ sem mu rekel smeje. „Kaže, da si naše namere dobro proučil..., ne razumem pa, zakaj se zaradi njih vznemirjaš, če bomo vsi živeli, boš tudi ti. Vsi ljudje bodo po vojni vedeli, da si bil naš in ni vrag, da bi se potem tebi najslabše godilo.“

„Morda imaš pa res prav,“ je gostilničar na moje besede zadovoljno zabrundal, prijel za steklenico in mi veselo namignil, češ, dajva ga še. Priznati moram, da je bil prijeten in vesel možakar, le iz svoje kože ni mogel, tudi med vojno ne.

Z Janezom sva se usedla za mizo ob kmečki peči, ki je prijazno in toplo božala najina hrbta. Gostilničar naju je pozdravil in nama takoj postregel s pol litra črnega dalmatinca. Povprašal naju je, kako je v Kranju. Ni se usedel k nama, temveč se je z rokami naslonil na mizo in se s telesom nagnil proti nama, ter vprašal polglasno: — Gresta čez?

— Kakšno je vreme? ga je Janez v skrbah vprašal. Gostilničar je, ne da bi pomislil, rekel: — Neprijetno! Nevarno. Ne le zaradi visokega snega, tudi meja je bolj zastražena, kot je bila prej. Nato nama je povedal, da so v zadnjih dneh polovili na meji precej takih, ki so hoteli čez. Ko je odšel od mize k drugim gostom, sva z Janezom umolknila. Janez je hitro naročil še pol litra črnega in v dušku zvrnil nekaj kozarcev. Hotel se je ohrabriti. — Nima smisla danes riniti čez mejo! je okleval.

Začela sva se prerekati in prerekala sva se, dokler ni obveljala moja. Vstala sva, stopila na hodnik, se napatila skozi mala vrata na dvorišče in že sva jo mahnila proti hribu, po izvoženi poti, ki drži v Goropeke.

Hitela sva do vasi na vrhu hriba, da bi se čimprej skrila radovednim očem, ki bi naju lahko zasledovale iz Žirov. Do meje je bilo uro hoda, zaradi visokega snega sva hodila več ko dve uri in pol. Morala sva gaziti po celem in se izogibati razgaženih steza in poti. Ko sva prišla na vrh Kožuhovega hriba, se je že zmračilo. Snega je bilo skoraj do pasu. Bil je moker in tako tažak, da sva imela občutek, ko da hodiva po globokem blatu. V Žireh, globoko pod nama, sva videla osamljene luči. Pri redkih kmetijah, razmetanih po hribih, sva čula laježe psov. Na vrhu, levo od kmata Kende, tik ob gozdni poti, sva se spustila med nizke in goste smreke. Skrila sva se med gosto vejevje in napela oči in ušesa, da bi ugotovila, če je kaj živega v bližini. Do meje sva imela le še kakih tristo metrov nizdol po zaraslem gozdu, proti Kožuhovi grapi. Šepetaje sva se prepirala, ali bi šla do tja po poti ali po celem. Pot je bila razvožena: kmetje so vlačili iz gozda hlode. Po njej bi lahko do meje hodila tiho, če pa bi šla po

gozdu, bi se nama v globokem snegu udiralo. Nazadnje sva sklenila, da jo mahneva po poti.

Ko je noč zagnila hribe, sva se počasi in previdno splazila na pot. Kakor senci sva se pomikala po njej naravnost v grapo proti meji. Nisva hodila, ampak ležala. Vsakih petnajst korakov sva se ustavila in napeto prisluškovala. Do živega potočka, ki je narahlo šumel pod debelo snežno odejo in se samo tu pa tam pokazal izpod njega, je bilo še sto metrov. Na oni strani grape se je kot velika, temna stena dvigal hrib, najin cilj. Veter se je zaganjal v visoke, košate smreke, v njih je neprestano šumelo in škripalo. Vsak nenavaden šum naju je ustavil. Vedel sem, da Nemci prav blizu tiho prežijo v zasedi. Do usodnega potoka, ki je brezskrbno žuborel v ozkem koritu in začrtaval mejo med dvema velikima državama, sva imela le še deset korakov. Nekeč je bil ta potoček nepomemben gorski potoček, kakršnih je sto in sto v naših hribih in gorah. Le kak kmet ali voznik se je ob njem odžejal in si ohladil čelo. Zdaj pa ga ne sme prestopiti niti nemški niti italijanski vojak, še manj pa mi Slovenci, čeprav je naš. Še nekaj metrov in že se bova vzpenjala po onem pobojču navzgor, potem pa še kakšno uro in doma bova.

Kako zelo sem v tistem hipu zahrepenel po domu.

Peljala sta naju v gostilno h Gostiši. Obstala sta pri točilni mizi in naročila vsak šilce žganja, z Janezom pa sva sedla za mizo zraven okna. V sobo je stopil gospodar Gostiša, visok in krepak možakar pri petdesetih. Gostiša je nemška orožnika, kakor sem videl, dobro poznal. Najbrž sta se pogosto ustavljala pri njem. Dobro je znal tudi nemško in se je zato z njima lahko marsikaj pomenil. Imel je močan glas. Njegov „dobro jutro“ je tako zadonel po sobi, kot bi kdo s kladivom udaril po kotlu. Sprva je opazil samo Nemca, šele kasneje je ugledal tudi naju.

Gostiša me je dobro poznal. Pri njem sem se rad ustavljal, kadar koli me je pot zanesla mimo. Začuden je meril zdaj enega, zdaj drugega. Videl sem, da ga je na moč zanimalo, zakaj so naju prijeli. Že takrat je bil povezan s terenskimi delavci in ga je najbrž skrbelo, če naju ne dolže rovarjenja proti novi oblasti. Čutil sem, da bi rad spregovoril z nama nekaj besed in dognal, zakaj so nama nadeli lisice, in da ne bo miren prej, dokler tega ne zve. In res! — Dekle, daj fantoma žganja! Saj bosta pila, kaj? naju je spodbudno pogledal. Potem se je obrnil k Nemcema in jima nekaj dopovedoval. Govorili so o nama, saj so vsi trije večkrat pogledali k najini mizi. Orožnika sta molče dovolila, da nama je natakarcica natočila žganja. Med pogovorom pa naju je mimogrede izprašal. Iz najinega priknavanja in odkimavanja je kmalu zvedel, da sva ukleknjena, ker sva hotela prek meje. Ko je videl, da naju ne dolže partizanstva, je zabobnel po nemško in hitro naročil žganja za vse, za Nemca, naju in zase. Toda Nemca nama nista več dovolila piti, nista pa naju gledala več tako sovražno.

Pred gostilno je zaškripal avtobus. — Gremo! sta ukazala Nemca. V avtobusu je bila gneča, toda za nas štiri je bil prostor že pripravljen. Sprevodnik se je na

vso moč trudil, da bi se pokazal čimbolj ustrežljivega. Bal se je zameriti nemškim gospodarjem.

Žirovci so poznali svojega avtobusnega sprevodnika kot velikega nemškega petoliznika. Čeprav mu tega ne bi bilo treba delati, je nemške vojake in nove oblastnike pozdravljaj s fašističnim pozdravom. Nemščino je komaj klatil, vendar je z njo kar naprej silil v ljudi.

Gostiše se spominjam kot pogumnega in poštenega človeka. Tudi takrat, kadar je šlo za glavo. Med vojno dolgo nisem mogel zvedeti, kaj je z njim: ali je še doma ali so ga Nemci kam odpeljali? Šele jeseni leta 1942 sem ga slučajno srečal v partizanih ...

Noč je bila temna in mirna. Z Bončevim Ivanom sva se vračala v Dolomite na Ključ, kjer je bilo taborišče dolomitskih partizanov. Tedaj sva bila obveščevalca drugega bataljona. Okrog ene ponoči sva prišla v Podpesek, v vasico, ki leži nad Podlipsko dolino. Počasi in previdno sva se plazila skozi sadovnjak proti Riharjevi kmetiji. Hotela sva ga obiskati in poprašati zastran novic, saj je bil Rihar o vseh dogodkih v okolici dobro poučen. Pri njem smo imeli stalno zvezo. Ko sva se oprezno pritihovala do kozolca, sem skozi drevje opazil premikajočo se črno gmoto. Počepnila sva za drevo. So partizani ali beli? Puški sva pripravila na strel in se pomaknila bliže. Prisluhnila sva govorici in kmalu ugotovila, da so partizani. Govorili so šepetaje. Toda naj bi se še tako trudili, da bi se ne izdali, odkril bi jih močan glas. Kaj nisem že nekje slišal ta glas? Kdaj? Kje? Približal sem se partizanom in jih pozdravil: „Dober večer, tovariši!“ Za trenutek so zmedeni utihnili. Eden med njimi pa me je namesto odzdrava ostro vprašal: „Kdo si? Odkod prihajaš?“ Ko sem jim razložil, kdo sem in od kod, so me spustili bliže. Med njimi sem najprej prepoznal Riharja s košaro jabolk pred seboj in s steklenico žganja v roki, ki ga je točil partizanom, nato pa Gostišo.

„Gostiša!“ sem zaklical in ga objel kot svojega strica. Tudi Gostiša se je razveselil najinega srečanja v partizanih. Povedal mi je, da je prišel s skupino z Gorenjske na posvetovanje v Dolomite.

Kmalu mi v zaporu ni bilo več dolgčas. Po desetih dneh sem se kar privadil. Kaj se ne bi, ko pa je bilo med zaprtimi največ fantov mojih let. Med njimi sem našel dva znanca še iz stare Jugoslavije. Posebno dobro se spominjam Leona Strliča iz Žirov. Zaprli so ga pred menoj. Zdel se mi je odkrit in pošten človek, dobil pa sem vtis, da se Nemcev strašno boji. Če je samo govoril o njih, mu je iz oči sijala otroška preplašenost. Pogovarjal se je le potih, družil pa se ni z nikomer. V ljudi ni imel zaupanja. Tudi meni je priporočal, naj se izogibljem tega ali onega v zaporu, ni mi pa znal povedati, zakaj.

Križpotja II (odlomki)

Počivali smo na Hlevnem vrhu. Bilo je pozno ponoči. Vasica leži v vznožju Vrha treh kraljev. Vaščani so le redkokdaj videli kakega partizana, zato se niso mogli načuditi, od kod smo se vzeli. Zelo so bili radovedni, kam smo namenjeni, še prav posebno tisti, ki so nas poznali. Ne vem, čemu. Gospodinja srednjih let, z velike kmetije, me je dobro poznala. Njen mož je bil prej navdušen belček v postojanki na vrhu. Tisto noč ga ni bilo doma. Nekajkrat je poskušala zvedeti, kam gremo. Ko le ni dala miru, sem ji zasolil, da je najbrž kakšna obveščevalka tistih iz Rovt, šele potem je odnehala.

Čez kako uro smo se odpravili naprej proti žirovski cesti, potem pa po cesti proti Žirem in malo pred vasjo zavili na levo, čez Sovro na Vrsnik, kjer smo spet počivali. Medtem se je zdanilo. Zvedeli smo, da je v Žireh precej Nemcev, zato smo jih lahko kje srečali. Že na Vrsniku so nekateri bili tako utrujeni, da so komaj hodili. Za marsikoga je bil tak pohod velika preizkušnja. Sezuvali so čevlje in kazali z mehurji obložene noge. Zame je bil nočni pohod vsakdanja stvar in nisem čutil nobenega napora. Z nogami v partizanih nisem imel težav. Skoraj vso pot sem hodil s Frenkom. Marsikaj mi je povedal novega, kaj vse je doživel na Dolenjskem. Ni bil več tako neugnan in lahkomišeln, postal je namreč namestnik komandanta bataljona. V prejšnjih časih, ko sva hodila skupaj, se je v njegovi glavi le redkokdaj kaj resnega skuhalo, zdaj je pa kar naprej hodil ob koloni, spraševal, kako se počuti ta ali oni in pomagal, kjer je bilo treba. Odgovornost ga je zresnila.

Z Vrsnika smo odrinili v Ledine. Po teh krajih še nisem hodil, povsod, kamor si se obrnil, visoki hribi, gozdnati ali plešasti, vse pa je bilo videti dosti bolj revno kot v Dolomitih. Kolona se je leno in počasi vlekla po cesti zdaj navzdol, zdaj spet v klanec.

... Milče bi rad ostal v svoji enoti, s katero se je tako rekoč zrastel in so bili v njej nakopičeni najlepši spomini ter doživetja iz njegovih partizanskih dni, vendar ni mogel skriti zadovoljstva, da ga je brigadni štab tako cenil in ga postavil na tak položaj. Dolgo časa se je trdovratno upiral, šele čez kakih deset dni je popustil.

Tedaj smo bili na Ledinici pri Žireh. Tisti večer sva šla h Kristanu, tako se po domače pravi pri kmetu vrh hriba, nedaleč od vasi. Najbrž je zaradi lepih in živahnih deklet rad zahajal k njim. Sedela sva pri peči na klopi zraven krušne mentrge,čila žganje in jedla dober kmečki kruh. Domači so bili zelo prijazni, kramljali smo in se smejali zdaj temu, zdaj onemu. Kar na lepem pa, kot bi ga sam vrag prinesel, je brigadni kurir odprl vrata, pogledal na levo in desno in že stopil k Milčetu. Izročil mu je zeleno ovojnico in počakal ob

strani. Na ovojnici je bilo napisano: Osebnost Milčetu v roke. Pogledal sem mu čez rame in hitro prebral tistih nekaj besed. Na kratko je bilo napisano: „Komandant Milče naj se takoj javi v štabu.“ Spodaj je bil podpisan komandant. Tiste besede so ga stisnile v kot, zdaj res ni imel več nobene izbire. Vzdihnil je in dodal: „Če moram, potem moram.“

Nekdo je nerodno prestopil prag in že so se na stečaj odprla vrata. Bil je Jaka. Toda čeprav je luč le temačno brlela, sem vseeno opazil, da se nekam čudno vede. Glava se mu je kar sama od sebe nerodno majala, z očmi je pomežikaval, kakor da že leto dni ni videl svetlobe, z vsem telesom pa se je kot drevo v močnem vetru zazibal sem in tja. Nobenega dvoma ni bilo, da se ga je Jaka nalezal. Vse kaj drugega bi pričakoval, le kaj takega ne. Precej časa je minilo, da je prišel do sape. Nikakor ni mogel skriti, da mu je nerodno, pa čeprav je bil takole nakresan. Kako to, saj to ni bila njegova navada. Nobeden ni spregovoril niti besedice, ker smo vsi čakali, kaj bo povedal. Ko je kakor kup nesreče stal pri vratih, bi se mu najraje glasno zasmel. „Tovariš komandant,“ je počasi potegnil po žirovsko. „Jaz sem prišel povedat, da sva se vrnila in da se nama je pripetila velika smola.“ Mitja mu je takoj segel v besedo in ga vprašal, kje ima Džonija. „Ostal je v četi, mene je pa poslal, naj grem v štab povedat, kaj se je zgodilo.“ Čeprav se ga je nabral tudi on, je menil, da je bolje, če pošlje samo njega, ker smo ga že dopoldne zaradi teh stvari obdelovali. No potem se je Jaka le razmajal in vse natanko povedal, kaj sta doživela. Ne vem, če sem se še kdaj tako sladko nasmejal kot tistikrat. Nabrala sta se ga v takih okoliščinah, da jima nihče na tem svetu ne bi mogel zameriti. Džoni je že tedaj, ko sta krenila z Jamnika, naredil načrt, kam bosta zavila. Kakor rečeno, tudi storjeno. Dobila sta pet litrov žganja in se najedla zaseke in kruha. Ko sta z domačimi še malo pomoževala, sta počasi odrinila po strmi poti, od koder sta bila prišla. V temnem gozdu blizu Jamnika, tla so bila ledena, je Džonija spodneslo, da je padel kakor je bil dolg in širok in seveda udaril z zelenko po tleh. Jaka je globoko vzdihnil in nadaljeval. Zamahnil je z rokama, kakor da se hoče opravičiti in dejal: „Kaj sva drugega mogla napraviti? Steklenica se je razletela, dišeča tekočina pa se je razlila po kolesnicah. Vsaka zamujena sekunda bi lahko pomenila slovo od zadnje kapljice. Ko se je Jaka zavedel, kaj se je zgodilo, je hitro odpel svojo čutarico, ki mu je visela za pasom in lovil žganje po ledenih jarkih. Džoni si tega ni mogel privoščiti, ker je ni imel. Žalostno sta vzdihovala in nikakor se nista mogla pomiriti, razbita steklenica ju je spravila v kup skrbi. Čutarica je bila hitro polna. Kaj pa z drugim, ki se je še zmeraj razlivalo po tleh? Da bi tako dragocena tekočina kar tako šla v nič, tega res nista mogla dovoliti. Spravila sta se na vse štiri in srebala iz kanalčka. Z vsakim požirkom sta postajala bolj zadovoljna, kakor

da sta ga rešila. Pozabila sta na to, kako se jima kristalna vodica lahko maščuje. In nasrkala sta se ga, da sta komaj prišla nazaj. Dobro da ni bilo daleč. Ravnala sta gospodarno, nerodno je bilo le to, da sta se ga pri reševalni akciji morala napiti. Seveda so vsi kmalu zvedeli, kako junaško sta se odrezala Jaka in Džoni.

Križpotja III (odlomki)

Brigada se je nadvse hitro spravila na noge. Že tako smo vedeli, da nas bo, še preden pridemo tja, ujel dan. Na tistih grebenih so nas lahko povsod opazili. Še posebno takrat, ko smo šli čez Govejek in naprej proti Vrsniku. Že takrat smo vedeli in občutili, da so zelo živahni in da tipljejo povsod po terenu. Tako se je vedno dogajalo, kadar so se pripravljali na kaj večjega. Tam okrog Govejka nas je dohitel dan. Pogled se je odpiral daleč naokrog. Od tam je prvi bataljon zavil po svojih poteh naravnost na Gore.

Drugi bataljon je odšel naprej na Spodnji Vrsnik. Štab z brigadnim pratežem se je gibal zadaj za njim. Jaz sem jahal z drugim bataljonom. Moj namestnik Rado je odšel s prvim.

Nekam stiskalo me je pri srcu, ko smo se pomikali po tem golem terenu tako globoko med sovražnimi postojankami. Pred nami so se ko na dlani raztezale Rovte. Na levi strani čez graben, po katerem se vijuga rovtarska cesta, se je visoko dvigal špičasti hrib Sv. Treh kraljev, kjer je tudi bila domobranska postojanka. To je najvišja točka v Dolomitih. Koderkoli smo se vrteli, pa najsi je bilo tam po poljskih hribih ali pa po žirovski okolici, od vsepovsod si videl ta špičasti vrh, na katerem je bilo poleg cerkvice samo še župnišče, v katerem so takrat imeli svoje utrjeno gnezdo domobranci, še poprej pa beli. Še posebno ponoči je nisi mogel zgrešiti, ko jo je objemal razsvetljen venec. Namreč tudi ta je bila okrog in okrog kakor vsaka postojanka v tem delu Dolomitov zavarovana z bodečo žico in dobro osvetljena. Ti svetli venci so se ko nekakšni okraski ponoči bleščali po dolomitskih vaseh. Tudi z Ljubljanskega vrha se je to lepo videlo.

Še preden je bilo sedem, se je drugi bataljon že razmestil po položajih na Spodnjem Vrsniku. Vreme je bilo tako kot prejšnji dan, še vedno je vlekel topel jesenski veter in podil lahne oblake s primorske strani. Čez kakšne pol ure je tudi štab brigade s svojim pratežem prišel na Gorenji Vrsnik. Skoraj nikjer nisem opazil domačinov, ko da so se vsi nekam poskrili. Le kakšen otrok je kje v strahu kupal skozi napol odprta vrata. Vas je bila preblizu domobranskih postojank, da bi nas lahko drugače sprejeli. Ta košček zemlje je pripadal že njim. V ta kraj je le redkokdaj priromala brigada. Mi smo bili takrat tam prvič in zadnjikrat.

Z Viktorjem sva stala na vrtu pred hišo in z daljnogledom opazovala bližnje hribe proti Rovtam, Veharšam in proti Žirovski dolini. Večkrat se je zaslíšal kak-

šen osamljen strel. No, to ni bilo nič posebnega, ker so domobranske patrulje vedno brez posebnega vzroka streljale tjavendan. Takrat smo že vedeli, da so jutraj navsezgodaj četniki in domobranci vdrlí v Žiri. Skoraj nisem mogel verjeti, da je to res, ker je bila takrat Vojkova brigada v Žirovskem vrhu, in če se ne motim, je celo en bataljon imela v Goropekah, ki čepijo tik nad Žirmi. Nekaj čudnega se je takrat dogajalo! Mi smo bili na Vrsniku, to se pravi, nedaleč nad rovtarsko cesto, vojkovci v Žirovskem vrhu in vrh vsega je bila še zaseda v moči enega voda nad cesto blizu posestnika Jureča.

Kako se je moglo vse skupaj čudno zasukati, da so se ti vragi tako rekoč brez strela privlekli v Žiri? Povedali so, da so prišli še pred dnem. Tako potihoma in skrivnostno, da smo za to zvedeli šele takrat, ko so že razsajali in gospodarili po Žireh... Tokrat so imeli glavno besedo četniki. Pobrli so precej ljudi, ki so jim bili najbolj sumljivi, in jih obdržali za talce, če bi se jim ta čas, ko so bili v vasi, kaj pripetilo. Menda jih je bilo le okoli trideset.

Žirovci so bili domobrancem že od samega začetka trn v peti, ki jih je pritiskal in zbadal. Skoraj sosedna vas za njihovo republiko pa je bilo, ko da so v drugi državi. Žirovci so bili večinoma na naši strani. Zato so se domobranci iz Rovt in Veharš in četniki takrat odločili, da jih nauče pameti in jim pokažejo, kdo ima oblast. Namreč zanje je bilo že od samega začetka značilno, da so se povsod, kamor so prišli, radi bahali z oblastjo. Četniški komandant je zbobnal precej ljudi skupaj in jim grozeče govoril, da je prišel dan, ko bodo z njimi obračunali. Še to je dodal: „Danes je Žiri zasedla kraljeva vojska in jih ne misli več zapustiti.“ Vsak Žirovec, ki ga je poslušal, je vedel, da kvasi neumnosti in da svoji besedi še sam ne verjame. Ko je bilo govorance konec, so se kot muhe razlezli po vasi. Vdirali v hiše in plenili, kar jim je prišlo pod roko. Pehali ljudi sem in tja, preklinjali in na vsakem koraku spet in spet grozili, da bodo že videli hudiča, kaj se pravi držati s partizani. Tam, kjer je bila zaseda, je ropotalo. Nobeden ni mogel natanko vedeti, kaj se dogaja. Čeprav so bili četniki in domobranci v Žireh, sem še zmeraj upal, da je ta vpad le bolj krajevnega pomena. Ker so se večkrat takole od kod privlekli. Med ljudi zasejali strah in kaj pokradli in se prav tako hitro obrnili.

Ko je Matevžek odšel, sem se vrnil na dvorišče pred hišo. Še je nekajkrat zaropotalo tam okrog Govejka. Nobeden ni več menil, da ropotanje prihaja iz kakšne druge smeri. Nisem mogel verjeti, od kod bi se pojavili zadaj za nami. Šele potem, ko je kakor obseden priletel nekdo iz tiste intendantske skupine in nam povedal, da so padli v zasedo, smo zvedeli, da je manjša kolona domobrancev prišla čez Breznico in jih na poti pod Srnjakom napadla, ko so se vračali proti Govejku. Prav gotovo so pozabili na previdnost. Vedeli so le to, da je brigada pred njimi, kaj se je pa v tistih urah

dogajalo v Žireh, so ravno toliko vedeli kot za lastno smrt. Ko so prišli blizu Srnjaka, so brezskrbno nadaljevali pot, ker ni bilo nobene potrebe več za kakšno prikrivanje. Z mulami so počasi lezli po skriti gozdni poti, ki se je vlekla med gostim drevjem, in prav tam, kjer so se najmanj nadejali, so jih počakali. Že prvi rafali so podrli enega. Dva ali celo tri so ujeli. Prav čudno je bilo, da niso potokli mul. Tudi domobranci niso vedeli, kakšen je položaj tam okrog, zato so jo popihali takoj, ko so opravili s to skupino. Prav gotovo jim je šlo tudi za to, da ujamejo kakšnega živega, da bi čimveč zvedeli o nas. Taki podatki so jim bili potrebni za hajko, ki se je za tiste dni pripravljala.

Položaj je postajal vedno bolj nejasen in nevaren. Na Vrsniku smo se počutili ko na trnju. Preveč smo bili izpostavljeni. Čeprav se je takrat Vojkova držala v Žirovskem vrhu, z nami ni imela nobene zveze. Vmes je bila žirovska dolina. Pred nami domobranske postojanke, a na desni strani močna nemška postojanka v Idriji. Prav gotovo štab divizije ni računal, da sovražnik namerava kaj resnega, ker je prejšnji večer zapustil svojo postojanko na Gorah, ne da bi ga bil kdo napadel. Tega premika si nobeden ni mogel razložiti. Mogoče so svoj položaj zapustili iz kakšnih taktičnih razlogov, da nas potegnejo čim bliže k sebi na svoj teren.

Ko so se boji končali in ko smo presojali, kako je vse potekalo, bi človek zares lahko kaj takega verjel.

Med prvimi vestmi, ki smo jih že zjutraj dobili iz Žirov, sem menil, da je morda zdravniku Demšarju le uspelo pobegniti, zakaj nobenega dvoma ni bilo več, da ga bodo zanesljivo poiskali in vzeli s seboj, če so že prišli v Žiri. Zvečer nam je tako sveto obljubil, da ga že drugi dan prinese k nam. Šele popoldne smo bolj natanko zvedeli, kaj se je pravzaprav zgodilo z njim in še z nekaterimi drugimi Žirovci. Že prvi, ki so prihrumeli v vas, so planili pred doktorjevo hišo. Popolnoma so ga presenetili. Nasilno so vdrli v hišo in že so ga imeli v svojih rokah. Nič si ni mogel pomagati. Zanka je bila natančno nastavljena. Zakaj ga prejšnji večer nismo mogli zadržati v štabu! Še sami smo se počutili krive v tej njegovi nesreči. Tudi domobranci so se vrtele tam okrog hiše, ali so doktorja prepustili četnikom. Tako bi si najlažje umili roke pri skupnem zločinu, češ da ga oni niso, temveč četniki. S seboj so odgnali še dve tovarišici, ki sta bili naši obveščevalki, in dva ujeta partizana in jih takoj postrelili blizu Goropek. Potem so se potegnili iz Žirov.

* * *

Na Mrzlem vrhu se je razporedil drugi bataljon s štabom brigade, vtem ko je tretji ostal v Stari Oselici. Tako smo z obema bataljonoma oklepali sovražnika v idrijski kotlini. Na teh položajih pa nismo ostali dolgo časa. Štab brigade je bil spet v tisti hiši zraven poti. Čeprav je takrat petnajstega septembra divjala tako strašna bitka vse do trde noči in so se domobranci in Nemci še ves drugi dan zadrževali tu okrog, se niso znašali nad ljudmi, kakor je to bila njihova navada. Ko nas je noč spet prinesla v osamljene kmetije po teh

hribih, se vaščani niso prav nič vznemirjali zaradi tega. Še prav živahno so se z nami pogovarjali in se veselili, češ kako dobro smo se držali.

Povsod, kamorkoli sem se obrnil in s komerkoli sem spregovoril kakšno besedo, so govorili o zverinskem poboju, ki se je zgodil v Žireh petnajstega septembra zjutraj. Vsak je globoko vzdihnil, ko se je spomnil, da so četniki in domobranci za vedno iztrgali iz njihove sredine tako dobrega človeka, kakor je bil zdravnik Demšar. Ko da bi jim odtrgali košček njihovega telesa, tako boleče so to občutili. Še tisti, ki so z enim očesom radi pogledovali k domobrancem, so stiskali ustnice in gledali v tla, ko da je tudi nekaj njihove krivde v tem. Marsikateremu so se takrat domobranci zamerili, čeprav jih pred tem ni sodil tako črno. Preveč so ga spoštovali in imeli radi, da nobeden ni niti posumil, da je napravil kaj tako hudega in da je zaslužil tak konec. Znal je deliti samo dobrote in te je skoraj vsakdo občutil, če je le prišel z njim skupaj.

* * *

Ostal sem v hiši le nekaj časa. Namenil sem se, da obiščem še zasedo, ki je bila pod Breznico. „Ti me kar tu počakaj, saj se kmalu vrnem.“ Iz Korit do Breznice je morda četrta ure hoda. S konjem še toliko ne. Še preden sem zaprl vrata za seboj, sem še čul, da ga dekleta prosijo za nekakšen miting. To je pač vedno bilo tako. Še posebno, če je bilo v vasi ali pri hiši dosti deklet, potem brez tega prav gotovo ni šlo.

Breznica šteje le nekaj hiš. Vse čepijo okrog kopastega strmega hriba. Za vsako hišo so komaj našli toliko ravnega prostora, da vsako poslopje stoji na ravnem. Svet med hišami je ves prepleten z zidovjem in škarpami, da se zemlja ne vsipa na dvorišča in pot, ki pelje skozi vas. Čisto na dolnjem koncu vasi je stal na majhnih ravni velik kozolec. Tu okrog je bila razporejena zaseda drugega bataljona. Naprej se teren spušča ko po strehi vse do žirovske ceste. Razgled daleč naokrog. Vsa Žirovska dolina je kakor na dlani pred tabo. Izredno dobro mesto za zasedo. Prav pod kozolcem je tekla prek brega bivša italijansko-jugoslovanska meja. Takrat so še stali betonski mejniki, ki so označevali mejno črto med dvema državama.

Pred hišo sem srečal starejšega možaka. Že od daleč sem občutil, da ni kar tako slučajno stal na dvorišču. Nisem še prišel do njega, ko me je pozdravil na ves glas. „Zdravo, tovariši!“ Stal je kraj poti vrh škarpe. Čeprav sem sedel na konju, je stal še vedno višje ko jaz. Majhne svetlikave oči so mu švigale proti zasedi in spet po meni. Tudi ta je imel prav take brke kakor tisti v Koritih. In še po drugih stvareh mu je bil precej podoben. Mogoče je bil za kakšno spoznanje bolj suh. „A so ti fantje vaši?“ je vprašal s skrbjo v glasu. Takoj sem vedel, da misli na naše v zasedi pri kozolcu. Že sem pomislil, da jim je mogoče kdo kaj storil. „Ja, naši so, naši, oče. Je kaj narobe?“ sem hitro odvrnil. „O, nič, nič kaj takega,“ je stisnil možakar iz sebe in čiknil po pesku. „Nobeden jim ni prinesel hrane,“ je povedal. „Kako pa veste?“ sem takoj poprijel za bese-

do. Potem je povedal, da je bil že dvakrat pri njih.

Ko se je zdanilo, je nekdo potrkal na vrata in ga poprosil, naj gre z njim. Sprva se je možakar malo ustrašil. Tako se je pač dogajalo, dokler ni zvedel, za kaj gre. Poklicali so ga zato, da bi jim malo povedal in pokazal po terenu. Kaže, da so bili vsi takrat prvič v tem kraju in so seveda morali najti nekoga, ki bi jim vsaj malo pomagal pri razgledovanju. Ko je povedal, da je bil to prav on, se je nekako zravnal in kvišku sunil z glavo. Vsak bi lahko spoznal, da si je štel v ponos, ko so prav njega izbrali za to stvar. „Za kosilo smo jim kar pri nas in pri sosedovih nekaj pripravili. Najbrž so pozabili nanje,“ je na kraju dodal. Zdelo se mi je, da so besede nekam očitajoče. Kar nerodno mi je bilo. Seveda sem mu moral verjeti. Bataljonski in-tendant je gotovo pozabil, da bi poskrbel za njihovo hrano. Čudno se mi je zdelo, da mi ni nobeden nič povedal, ko sem bil pri njih. Takrat so se že najedli in so najbrž menili, da je bilo tako odrejeno. Malokater-ega je zanimalo, od kod hrana. V glavnem jo je moral dobiti, potem je bilo prav vseeno, odkod je prišla.

Precej časa sva se z možakarjem pogovarjala. Bil je razgledan in je marsikaj vedel o tem svetu. Nekoliko-krat je povedal, da je morala ta prekleta meja prav njih spraviti v italijansko državo. „Na, hudič, za nekaj met-rov, poglej!“ je sunil z roko in pokazal po bregu, kjer je stal betonski stebriček.

* * *

... Tako je bila brigada polkrožno razporejena in obrnjena proti Gorenji vasi. Tam je brigada ostala le dva dni. Najbolj je bil izpostavljen tretji bataljon, ki se je že prvi dan udaril z domobranci, ko so tipali tudi proti Žirovskemu vrhu. Sam prav gotovo ne bi mogel zdržati: na tem terenu, če se ne bi takrat na Žirov-skem vrhu znašla tudi Gradnikova brigada. Njeni polo-žaji so bili obrnjeni bolj proti srednjemu delu tega grebena. Predvsem proti Lučinam in Sv. Trem kraljem. Skratka proti Dolomitom. Ko je štab divizije ukazal, naj Gradnikova brigada napade sovražno postojanko v Lučinah, se je naša brigada v celoti pre-selila v Žirovski vrh.

Kakor je prejšnje dneve divizija močno silila proti Poljanski in Selški dolini, tako se je zdaj začel naš pritisk proti Dolomitom. Precej časa je že minilo, od-kar smo te kraje pustili pri miru. Zato so se tudi do-mobranci v Dolomitih počutili precej varne in gospo-darje nad vsem. V tistih časih, ko smo se večkrat zadr-ževali po Žirovskem vrhu, so se morali odreči vpada-nju na ta teren. Po našem odhodu so se potem njihove patrulje ponovno razpasle, ker so smatrali, da so na tem koščku zemlje le oni pravi gospodar.

Takrat je bil divizijski štab bolj nepopustljiv kot v prejšnjih časih. Vsidral se je s svojimi enotami okrog Žirovskega vrha, Gorenje vasi, Goropek in Žirov, ka-kor da do konca vojne ne misli nikamor drugam. Pri-bližno tako je potem tudi bilo. Skoraj vso zimo smo se sukali tam okrog. Vendar, kadar je bilo Nemcem do-volj tega neprestanega obleganja in ko nam sami do-

mobranci niso mogli do živega, so navlekli skupaj več vojske in uspelo jim je, da so nas nekajkrat potisnili vsaj na drugo stran Žirovske kotline in Poljanske do-line. Navadno le za nekaj dni in spet smo bili na starih položajih.

* * *

Brigadni štab se je naselil na svojem starem mestu pri Pivku v Kladju. V tistih mrzlih decembrskih dneh smo se precej časa zadrževali na tem območju. Malo-kje poprej toliko časa. Drugi bataljon je držal položaje pri Sv. Antonu tik nad Gorenjo vasjo. Tretji pa prav na koncu grebena pri Javorču. Imel je nalogo, da varu-je smer od Lučin, Suhega dola in Golega vrha, kamor vodi cesta iz Suhega dola. Kakor sem že poprej dejal, se domobranci in Nemci nikakor niso sprijaznili z našo bližino. Vsak dan je nekje zaregljalo. Enkrat so pritis-nili iz te in potem spet iz druge postojanke.

Pivka se nas je strašno razveselil. Že pri snidenju se ni mogel zadržati, moral nam je povedati nekaj krepko jeznih besed: „Le kod se potikate za vraga, da vas od nikoder več ni?“ Sele potem, ko si je olajšal srce in nam povedal vse, kar se je v tem času zbralo v njem, se je njegov drobni in suhi obraz na široko razlezel v razigran otroški smeh. Koliko se je v tem času nakopi-čilo raznih drobnih novic, ki je z njimi nestrpno čakal, da nam jih pove! Domobranci so ga nekajkrat obiskali in le za las je manjkalo, da mu niso požgali poslopja. Doma so dobili le ženo in otroke. Njemu se je posreči-lo, da se je še o pravem času skril. Že prej je večkrat zvedel iz Gorenje vasi, da je že zdavnaj zapisan v črno knjigo. Zato je živel ko na trnju. Doma se je le bolj malo zadrževal. Vedno je bil kdo od otrok na straži, da ga ne bi presenetili.

Obračal je kepo tobaka v ustih in ježno pljubil in večkrat sam pri sebi potrdil, da jim prav gotovo pade v roke, če ga bomo takole puščali samega. „Zdaj, ko že slišimo ruske topove, jim pa res ne bi želel pasti v kremplje,“ je govoril in kar žarelo je iz njega, kako smo že čisto blizu konca.

Takrat, ko so ga obiskali domobranci, so mu marsi-kaj odnesli od hiše. Hlev so mu skoraj do kraja izpraz-nili. Kar žalostno je bilo pogledati v tolikšen prostor, da kmalu ne bi videl od enega konca do drugega, sedaj pa si na dolnjem koncu opazil le še njegovega konja, eno samo kravo in nekaj ovac. Pričakoval je, da mu do konca še marsikaj odtrgajo od kmetije, pa se ni jezil: „Naj hudiči pobero vse, samo da nam ostanejo glave. Saj vemo, od kod so, in jim že pokažemo, ko bo ko-nec.“ Bil je prepričan, da mu bodo morali prav vse do zadnje dlake povrniti. Tudi mi smo trdno verjeli v to. Ali se je potem marsikaj drugače zasukalo. Le malo-kdo jih je poprašal, kje imajo to ali ono, kar so naro-pali pri naših ljudeh. Morda o teh stvareh rečem poz-neje kaj več.

V tistih desetih dneh, kolikor smo ostali pri njegovi hiši, se je tudi v hlevu marsikaj spremenilo. Ne samo, da so v njem stali naši jahalni konji, temveč se je napolnil tudi s precej repi goveje živine. Že prve dni se

je tretji bataljon spustil čez cesto iz Gorenje vasi v Lučine in si po tamkajšnjih kmetijah poiskal hrane. Nekaj krav smo spravili k Pivku, da smo z domačimi vred imeli mleko. Pri zadnjem obisku so mu domobranci odnesli iz hiše vse, kar jim je prišlo pod roke, pa ga je nadvse jezilo le to, da so mu pobrali vse žarnice do zadnje. Tako mu je bila elektrika brez haska. „Banda lahko živi v temi,“ so govorili in jih zmetali v zid.

Hodil je gor in dol po hiši in se razdražen praskal za ušesi. Snemal zelenkast špičast klobuk, si spet z njim pokril drobno osivelo glavo in neprestano nekaj tuhtal. Vsakokrat je v sebi ponovil: „Le kaj bomo počeli zdaj v dolgih zimskih večerih v tej prekleti temi. Da bi mi vrage to napravili poleti, bi še nekako pretrpel.“ Vedel sem, da v teh težavah pričakuje rešitve od nas, ker bi bilo drugače brez haska, da je na ves glas otesal svojo jezo okrog sebe. Vedel sem, da bi možakar že zdavnaj sam kaj napravil, če bi si s tem lahko pomagal. Ni bilo takrat tako lahko priti do novih žarnic. V mestu so se dobile samo na karte, ki jih pa Pivka še poznal ni. Potem pa, kdo bi si jih upal prenesti čez blok v Žirovski vrh. Saj v tistih časih ljudje tudi niso hodili okrog kar tjavdan. Otroci ali stare ženske so včasih ob nedeljah šli v cerkev, in še to zelo poredko.

Intendant se je nekako znašel, tako da smo že prvi večer imeli pri hiši luč. Dobil jih je v dolini, menda si jih je sposodil pri nekem kmetu. Čeprav se mu je posvetilo v hiši in v kuhinji, Pivka to ni prav nič pomirilo. Saj je bil vendar največji kmet na tem vrhu, pa brez luči, kaj se to pravi? Še pri bajtarjih se je svetlikala električna luč v noč. Za take stvari je bil občutljiv, čeprav je bil vojni čas, ko se kaj takega lahko vsakemu pripeti. Ni se dal kar tako ugnati, da bi kdo od sosedol dejal: „Lej ga, Pivka, kako hodi s tisto smrdljivo petrolejko okrog hiše!“

Takrat, ko nam je zaradi tega tako strašno tarnal, si ni nobeden predstavljal, da je imel že natanko napravljen načrt, kam bi jo lahko mahnil in dobil le tako dragocene stvari. To mi je zaupal drugi dan, ko se je spuščal mrak po bregovih. Nismo se še dobro ugnezdili v njegovi hiši, ko je že prinesel pol litra iskrecnega sadjevca. Da je nekaj skuhal v jeseni, smo vedeli in prav tako tudi, da so mu domobranci pobrali. Dejal sem mu, če mu ga je kaj ostalo, naj ga raje zadrži zase, ker vem, da je na koncu z njim. Zapiskal je, ko da bi ga sunil v zadnjico, s kakšno pravico da komandiramo v njegovi hiši. „Vsega pa le niso našli hudiči, ker sem ga nekaj zakopal zadaj za hlevom.“ Že čez nekaj dni mi je sam priznal, da ga nima niti kapljice več in da ga je tisti večer prinesel od sosedu Košaka. Nahrulil sem ga, zakaj se dela važnega in si še s tem škoduje. Moram povedati, da ni bil v tistih dneh štab čisto brez denarja, kakor je to sicer bilo največkrat. Takrat, ko smo zavzeli Poljane, smo dobili tudi precej mark. Nekaj tega smo poslali na štab divizije in bili bi slabi gospodarji, če jih tudi zase ne bi zadržali. S silo smo mu hoteli plačati tistega pol litra in tudi povedali smo mu,

kje smo prišli do denarja, pa bi vseeno skoraj iz kože skočil, tako se je razjezil: „Od vas naj vzamem denar? Kje pa ste z vašo pametjo! Zato smo tu, da vam pomagamo, ne pa da bi vam delali škodo,“ je grmelo iz njega. Kdor ga ni poznal, bi le stežka verjel, s kakšno zavzetostjo je delal in živel za našo stvar.

* * *

Ko smo se v štabu bataljona dobro okrtali zaradi tistega nesrečnega dogodka v zasedi nad cesto, sem se vrnil v naš štab. Dan je že stiskal svoje meglene oči. Po drevju se je nabiralo sivo belkasto ivje. Okrog Pivkovega poslopja je kar mrgolelo ljudi. Na hlevu je bila nastanjena štabna četa. Komisarka Danica se je zadnje čase unesla. Ni več tako strašno nasprotovala raznim malenkostim kakor v začetku. Navadila se je življenja v četi in morala je priznati, da se ljudje le razlikujejo med seboj in da ima prav vsak nekaj svojega. Pivka je sedel na klopi pri peči in mežikal v žarnico, ki je visela izpod stropa v drugem kotu nad veliko javorjevo mizo. Tudi on je spadal med partizanske funkcionarje, saj je bil še vedno predsednik gospodarske komisije za tisti kraj. Kadar smo bili pri njem, je skoraj pozabil na svojo kmetijo. Bolj je bilo videti, da je član štaba kakor pa domači gospodar. No ja, saj v tistem zimskem času in v praznem hlevu tudi ni imel kaj početi. Če pa je moral stopiti v hlev, so mu konjarji radi priskočili na pomoč, da je nahranil tistih par repov.

Bilo je že precej temno, ko sva se srečala zunaj pred hišo. Najbrž je zavohal, da nekam odhajam. In res, s komisarjem sva se odpravljala v prvi bataljon na Srednje Brdo nad Hotavljami. Ni mi bila potrebna ne vem kakšna modrost, da ne bi vedel, kaj ga tare. „Korl“, me je poklical. Z nekaj koraki je stopil proti temačnemu sadnemu vrtu. „Stopi še ti sem“, mi je zašepetal. Ni hotel, da bi še kdo drug slišal tisto, kar je imel za bregom. Konja sta že stala pred hišo, pripravljena za pot. Pivka je skrivnostno zamomljal nekaj besed in pogledal okrog sebe, če kdo ne stoji zraven. Nisem ga dobro razumel, kaj se mu mota po glavi. Razbral pa sem, da gre za žarnice. „Vem, kje bi lahko dobili žarnice. Seveda, to je odvisno od vaše volje, če mi dovolite“, je počasi cmokal z besedami. Prav gotovo ne bi nobeden nasprotoval, če jih je kje izvrtal, ali kdo za vrage bi pomislil, da se je spomnil prav na tiste. „Sam jih ne morem pobrati. Moral mi boš dati takole dva dobra fanta. Seveda taka, ki znata molčati.“ Takrat sem postal bolj pozoren, ker mi je zbudil radovednost, kje jih je zavohal. „V Žireh bi jih dobil“, je malo počakal in se skrivnostno zasmel. Nič posebnega. V Žireh bi prav gotovo kje katero staknil, čeprav so šle tudi tam reči take vrste proti koncu. „To pa ni nič posebnega, kar povej, pa jih spotoma prinese kurir, ko bo odšel v štab divizije“, sem ga skušal rešiti skrbi. Prav čudno se mi je zdelo, zakaj me je moral dobiti na samem, da se pogovoriva o tako enostavnih stvareh. „Že, že v Žireh, ali nikjer drugod kot v cerkvi. Tam jih je kolikor hočeš. Kar v vencih visijo okrog oltarjev, in tudi vseh barv so“, mi je ihtavo, vendar potihem razlagal.

Sam nisem vedel, ali bi se na ves glas zasmel ali pa ga pustil pri miru, ker sem pomislil, kako nemogoče in nevarno je to, če bi prišlo na ušesa kakšnemu našemu oblastniku. Prav gotovo temu nisem nasprotoval, in ne samo jaz, najbrž nihče v brigadi ne. In tudi drugi ne. Ali če bi se zvedelo na drugi strani, tam v kuhinji domobranske propagande, potem bi bil pravi ogenj v strehi. Pri tem se sploh ne bi mogel opravičiti. Vse bi naravnost kazalo, da smo začeli krasti po cerkvah.

Pivka je opazil, da sem utihnil in da bo težko kaj takega izvesti. Seveda se je tudi on zavedal, kako strašno občutljivo je to. Saj je bil predsednik gospodarske komisije in mu teh stvari prav gotovo ni bilo potrebno pojasnjevati. „Ti prekleta kljuka, le kaj ti pade na pamet!“ sem mu po kratkem premisleku odgovoril. „Ja, hudiča, pa ti povej, kje drugod jih lahko staknem.“ Prav nič se ne bo poznalo, če jih nekaj vzamemo. Pa tudi, če bi vse pobrali, je vseeno. Tisti, ki jim je kaj do molitve, lahko še bolj zbrano molijo v temi. Ti nimaš tako in tako nič pri tem,“ je že malo jezno zaškripal, ko mu precej časa nisem odgovoril. „Dva fanta mi daj, dva molčeca fanta, pa je v redu. Mislim, da ti ne boš šel pravit teh stvari na divizijo ali pa terencem,“ je ponovil z zahtevnim glasom. „V redu, dobiš dva fanta. In bodi pripravljen za jutri zvečer! O tem za sedaj niti besedice nobenemu! Takrat, ko bo konec vojne pa lahko vsem pred cerkvijo poveš, da je tudi ona nekaj pripomogla k svobodi,“ sem končal najin pogovor.

V začetku sem seveda malo zahrumel, pa je prekleto dobro vedel, da sem prav gotovo z njim iste misli. Preveč dobro sva se poznala, da ne bi vedela, kaj je v glavi enemu in drugemu, pa čeprav je beseda zapraskala drugače. Navsezadnje je imel možak prav. Če so mu domobranci porazbili vse žarnice, potem jih je, če je hotel ali ne, moral neke dobiti in če jih ni bilo nikjer drugod, jih je moral vzeti v cerkvi. Tam se je prav gotovo najmanj poznalo in tiste so mu tudi najmanj služile. Tako je Pivka prišel do tistega svetlečega se stekla, da je bil do konca vojne rešen skrbi, če je katera pregorela ali pa če bi mu jih domobranci spet razbili. Ko sem Viktorju povedal, zakaj me je poklical stran in kaj je stari stuhtal, sem se zbal, da se mu bodo usta razklenila, tako ga je zvijal smeh. „Prekleti lisjak, kaj mu je padlo na pamet! Prav ima. V Rovte k domobrancem prav gotovo ne bo šel ponje.“

Miting v Žireh

Štab divizije se je že dlje časa zadrževal pri Kovaču na Selu. Hiša je bila velika. Od daleč je videti kot majhen dvorec. Enonadstropna z veliko frčado na sprednji strani. Zadnja stran skoraj sloni v bregu strmega hriba. Spredaj je dvorišče in na koncu še hlev in kovačija. Nekaj desetih korakov stran teče Sora. K poslopju se pride čez ozek lesen most. Pred hišo so z ene in druge strani betonske stopnice. Tik pred vhom je majhen balkon, ograjen z zidom. Kadar je pretila kakšna nevarnost, se je štab za kratek čas potegnil na vrh hriba h Kristanu. Ko je nevarnost minila, se je spet vrnil h Kovaču. Štabni odseki so bili razporejeni

po bližnjih hišah. Jurišni bataljon, ki je bil udarna enota štaba divizije, so največkrat namestili na Dobravevi. S tako razporeditvijo je prestrezal vpade od Žirov in Rovt. Domobranci so včasih pripravili kakšen izpad iz svojih postojank, ali to se jim je posrečilo le takrat, kadar naših ni bilo po bližnjih vaseh. Večkrat so se spomnili, pa najsi bo podnevi ali ponoči, da so s topovi streljali v Žiri. Seveda so večkrat napravili kaj škode in kakšnega domačina tudi ubili. Polkrožni razpored divizije okrog dolomitskih hribov je domobrance strahotno razburjal.

Tisti dan je bil meglen. Po tleh in drevju se je prijemala poledica. Snega ni bilo veliko. Bregovi, obrnjeni k sončni strani, so bili skoraj kopni. Zvečer se je pri Pivku že svetilo v vseh poslopjih, ko da nekaj proslavljam. Za žarnice ni bilo več stiske. Malo me je zgrabila skrb, kaj bo, če se zve, kaj je napravil. No, tudi on je vedel, da se ne bo lahko izvel iz te zagate, če bo pravi človek vtaknil nos v to. Seveda smo vsi, ki smo kaj vedeli o tej akciji, molčali kot ribe. Pivka je na ves glas raztrobil, da je dobil žarnice po nekakšni zvezi iz Škofje Loke, tako da je malo zamešal pravo sled. Z veseljem ga je bilo pogledati, kako je pomežikoval, kadar ga je kdo pohvalil, da se še v mestu tako ne sveti kakor pri njem. „Ja, hudiča, ko me pa ravno toliko stane, če sveti ena ali pa vse,“ je hudomušno in nekoliko bahavo odgovarjal. Takrat za razsvetlavo tam okrog ni nobeden plačeval. V Žirovski dolini so imeli domačini že od prej svojo hidrocentralo, zato si nam ni bilo potrebno beliti glave, ali bomo imeli luč ali ne.

Na miting v Žireh je šel z nama s komisarjem tudi njegov pomočnik. Ni bil še dolgo pri nas. Prišel je iz Vojkove brigade. Doma je bil iz Žirov. Imel je še mater in sestro. Pri materi smo se večkrat ustavljali. Bila je visoka in močna ženska. V njenem glasu si občutil korajžo in odločnost. Čeprav jih je imela blizu šestdeset, je bila živahna in okretna. Prav rada je imela vesele ljudi, ki so se bili voljni šaliti in briti norce na ta ali drug račun. Tolikokrat sem se sam ali pa še s kom drugim ustavil pri njih in nikdar nisem na njenem obrazu zasledil, da jo tare kakšen strah ali skrb, pa je bila velikokrat v taki zadregi, da bi se upravičeno bala. Če si se z njo pogovarjal, si kar začutil, kako iz nje žarita nekakšna neustrašna moč in vera, da bo vse tisto, kar je proti nam, vsak čas odnesel vrag. Včasih je z močno roko udarila po mizi, kadar je pripovedovala o tem ali onem poznanem domobrancu, ki ga še vedno ni srečala pamet, da bi se nam pridružil, in govorila: „Bedaki čepijo po tistih farovžih in cerkvah in nobeden ne pomisli, kaj bo z njim, ko se vse skupaj konča.“ Vedno je globoko vzdihnila, ko se je spomnila na te zapejlance, ki bodo plačali s svojo glavo za tiste, ki so jih potegnili v izdajalsko družino.

Na svojega sina je bila ponosna in kadarkoli sva stopila čez njihov hišni prag, ga je močno objela ko otroka in stisnila k sebi. Gorazd je bil visok črn fant. Ves drugačen se mi je zdel kot mati, veliko bolj nežen. Tudi govoril je bolj tiho. Kadar je govorila mati, se je njen krepki glas kar zaganjal v stepe. Tudi zaradi tega ni skrivala ponosa, ker je bil njen sin tako visok

funkcionar pri partizanih. Ko je sedel v kuhinji, sta se vedno kaj pomenila o kmetiji, kako gre to ali ono delo. „Ni se ti treba toliko gnati in mučiti. Da boš imela le toliko, da se preživiš,“ je govoril nežno in zaskrbljeno.

Prav tiste dni so naši piloti pomotoma bombardirali Žiri. Ne vem, kako so se mogli toliko zmotiti. Idrja res ni daleč proč in leži prav tako v dolini, ali vseeno jim nihče ne bi mogel oprostiti, da kar takole meni nič tebi nič zmečejo svoj tovor na partizansko vas in se vrnejo, od koder so prišli. Ta neljubi dogodek je rodil pri Žirovcih precej godrnjanja in vsakdo ga je pojasnjeval, kakor je vedel in znal. Če ne bi bilo nekaj mrtvih, se zaradi tiste porušene hiše ne bi tako razburjali. Tega ogorčenja jim ni nihče zameril. Toliko veselja, ponosa in občutka varnosti, ki so jih ti jekleni ptiči z rdečo zvezdo zbujaali v naših ljudeh, potem pa ena sama nepredvidnost obrne vse na glavo. Ta novica se je hitro raznesla tudi med domobranci. Prav gotovo so od veselja skakali okrog svojih postojank, ko so zvedeli, kako partizani iz zraka tolčejo po svojih vaseh.

Tudi Gorazdova mati ni skrivala jeze zaradi tega. Prav blizu njene hiše so se razletavale bombe. Tako rekoč na drugi strani ceste. Prekleta malo je manjkalo, da je ni doletela nesreča. No, ta strah in živčnost sta se kmalu podelila, ko so dan za dnem prihajala poročila, kako naši lovci napadajo po dolinah nemške železniške in avtomobilske prevoze in da se kakšna takšna zmotila le lahko pripeti tem mladim letalcem, ki prileti-jo prav tam nekje od Zadra.

Okrog pol osmih zvečer smo vsi trije odhajali na miting, ki ga je tisti večer priredil divizijski štab v čevljski zadrugi. To je bila za tiste čase velika hiša z veliko dvorano. Stoji skoraj zraven ceste. Okrog poslopja se je kar trlo ljudi, partizanov in domačinov. Konje smo privezali pod lesen kozolec, ki je stal na drugi strani ceste, zavrt v tako temo, da ga nisi opazil poprej, dokler se nisi zagnal vanj. Ljudje so se drenjali skozi vrata in polnili dvorano. Spredaj pred odrom je bilo nekoliko klopi, na katerih so že sedeli funkcionarji divizijskega štaba. Najprej sem zagledal Jaka, Pemca, komisarja, načelnika štaba Vojka in še nekatere druge. Nekdo me je povlekel za rokav in mi namignil, naj sedemo tja. Gorazd je ostal med domačini in midva s komisarjem sva se usedla zraven njih. Dvorana je bila nabito polna in je kar bučala od živahnega govorjenja. Na dolnji strani so se ob steni drenjali radovedni in nemirni otroci.

Takrat se je že govorilo, da bo divizijski komandant Jaka odšel na drugo dolžnost. No, tisti večer sem zvedel vse bolj natančno. Ne samo za spremembo v štabu, temveč tudi nekaj o sebi, da bi me kmalu vrglo na zadnjo plat. Pozneje sem se usedel zraven Jaka in Pemca. Kar nerodno mi je bilo, da sem se drenjal tam zraven. Najraje bi bil med drugimi, ki so se veselo pogovarjali in smejali. Jaz pa sem sedel, ko da sem požrl metlišče. Nisem bil navajen take družine in kar nerodno mi je bilo, kadar sem se znašel v taki okolici. Jaka je povedal, da se poslavlja od nas in da gre za

komandanta in trideseto divizijo. Nisem ga spraševal, kdo bo prišel na njegovo mesto, čeprav je bilo to za nas zelo važno. Ko sva govorila o tem, sem začutil, da je Pemc nekam nemiren in da se nekako drugače obnaša, kot je bila njegova navada. Bil je pač šef korpusne obveščevalne službe. Velika in važna osebnost. Na široko poznan po svojih diverzantskih uspehih. Ali tisti večer Pemc ni bil več šef obveščevalne službe, temveč že komandant divizije. Ni mi bilo potrebno ravno dolgo vrtati v to. Kar kmalu sem zvedel, kaj se je čez dan zgodilo. Tisti miting je bil pripravljen zaradi teh sprememb. Morda še celo prav in samo zaradi tega.

Jaka je odhajal, Pemc pa je sprejel njegov položaj. To niso bile majhne stvari. Ko sem vse natanko zvedel, sem pomislil, da bi bilo le dobro, če bi Jaka še ostal pri nas. Ne vem, morda sem imel le jaz tak občutek. Nikdar nisem prišel z njim v kakšen spor. Zdel se mi je razumevajoč in tovariški človek. Ni se držal napihnje-no in sam zase, kot so se nekateri že kar precej navzeli teh prav nič partizanskih navad. Nekajkrat nas je obiskal v štabu, ko se je prišel kaj pogovoriti. Vedno je bil dostopen in je s pravo mero sprejemal naše težave in zadrege. Tudi Pemca sem poznal kot dobrega in hrabrega tovariša. Vendar sem že takrat vedel, da je bolj vase zaprt in da ni tako živahen in odkritega srca kot Jaka. To moje mnenje se je pozneje potrdilo. Na štabu divizije so bili takrat v glavnem že vsi oblečeni v angleške uniforme. Ne samo do takrat, tudi pozneje smo prekleto dobro občutili, s kako težko muko je prišlo kaj takega do brigade, in potem pa je bila še dolga pot do borca. V tem smo prav vsi od kraja grešili.

„Tudi zate imamo nekaj novega in ti povemo, če boš dal za kakšno šilce,“ se je zvito zamejal Jaka. „Hudič,“ me je privzdignilo, „da se nekaj plete okrog mene.“ Občutil sem, kako mi po hrbtu leze toplota. Takoj sem pomislil na tisto, česar sem se vedno otepal. Premestitev v kakšno drugo brigado. Preveč sem se navadil Prešernove, da bi si želel do konca vojne kam drugam. Tudi Vojko se je nekam skrivnostno muzal. V katerikoli obraz sem pogledal, povsod sem razbral, da imajo nekaj z mano.

Viktor je sedel na drugi strani in s komisarjem sta o nečem vneto razpravljala. Najbrž se je spomnil kakšne važne stvari, da je tako zavrtal vanj. Tega smo bili navajeni, da je vedno kdo pogreval stare zgodbe, ki so se pripetile v enoti in se potem težko pozabljale. Zato najbrž ni opazil, kaj počno z mano.

„Za žganje? Prav gotovo miting ne bo minil brez njega,“ sem se jih otepal, ker še vedno nisem vedel, kaj imajo za bregom. „Za tak čin se pa že spodobi, da ga zalijemo,“ je Jaka naravnost povedal. „Majorja si dobil,“ je potrdil Pemc. Nisem mogel verjeti, da bi bilo kaj takega lahko res, in to mi ni prišlo nikoli na misel. Preveč blizu se je sprehajala tista s koso, da bi v življenju tistih dni delal kakšne take načrte. No ja, računal s tem ali ne računal, se je to vseeno zgodilo. Tudi Pemc je tiste dni dobil enak čin. Res ni bilo to tako majhna stvar. Kaj vse prinese življenje! Še na kraju pameti mi ni bilo kaj takega, potem pa mi je kar takole naenkrat padlo v naročje.

Zadaj za zaveso na odru se je posvetila luč. Temne sence človeških postav so se neprestano premikale. Še trenutek in program se bo pričel. Tisti večer je korpusna kulturna skupina pripravila svoj umetniški program. V brigadi smo le malokdaj dočakali kaj takega. V Žireh pa so tisto zimo večkrat priredili kakšen tak večer. Še zmeraj sem se spominjal proslave za prvi maj v Cerknem, ko sva bila tam s Svarunom. Za tiste čase je imela skupina program res umetniške vrednosti. Prva točka je bila kot vedno komisarjev govor. Takrat ni bilo potrebno kdove koliko premišljati, kaj bi povedal novega. Na vseh koncih in krajih se je z naglimi koraki približeval zadnji obračun. Vse tisto se je uresničevalo, kar smo pripovedovali ljudem že leta in leta. Dih svobode se je čutil v zraku. Komisar nas ni preveč zadrževal s svojim govorom. V besedah se je sprehodil po svetu in se zaustavil pri naši vojski in njenih zmagah, potem pa je močnejše povzdignil glas, namenjen tistim, ki so še vedno tako krčevito tičali pod okupatorjevo zaščito. „Še nekaj udarcev in pot v belo Ljubljano se nam bo odprla.“ Tako nekam radostno so izzvenele njegove besede. Od tistih časov do tako željno pričakovanega dneva svobode je bilo res le še nekaj mesecev, prav nobeden pa si tedaj ni mogel predstavljati, da se bodo spremenili v tako strahotno in z vsakim dnevom bolj trnovo in krvavo pot.

Na odru se je pred zelenkasto zaveso pojavil vodja igralske skupine Joco. Močan in plečat fant. Deske na podu so se pod težo njegovega telesa kar upognile. Z zvenečim glasom je v tržaškem narečju povedal, kaj bo njegova skupina prikazala. Ne spominjam se več, kakšen naslov je imel tisti skeč. Vem, da je prav on igral vlogo Hitlerja. V divjih izbruhih je razbijal po mizi, trgal čine z ramen svojih podrejenih in hreščal z glasom, da je bilo groza. V strašnih zadnjih krčih vojne, ki se je z vsakim dnevom bolj obračala proti njemu, se je kot brodolomec lovil za nevidne odrešilne bilke, se potil, jokal in vreščal. Vsa stvar je bila živa podoba takratnega stanja in je močno vplivala na vse gledalce. Ko se je zavesa spustila, je zagrmelo tako strašno ploskanje, da sem se zbal, da se bo prav gotovo kaj podrlo. Potem so sledile še druge točke, borbene partizanske pesmi, recitacije in podobne stvari.

Med recitatorji je nastopil nenavaden mož. To je bil Blaž Ostrovihar. Komandant škofjeloškega odreda. Komandant te enote je postal približno takrat kakor jaz komandant Prešernove. Bili smo že dostikrat skupaj v borbah in akcijah. Blaž je bil res nekaj posebnega. Precej se je razlikoval od drugih. Ne samo, da je bil nekaj let starejši od nas, mislim od tistih, ki smo takrat poveljevali raznim enotam, temveč nas je še v marsičem presegal. Njegova visoka in močna postava z okroglim rdečim in nabitim obrazom je povsod vzbujala pozornost. Te zunanje prednosti je tudi znal izkoristiti. Vedno se je držal pokonci kakor pravi vojak, pa najsi bo kadar je hodil ali pa jahal na konju. Ko je govoril, mu je glas zvenel, kakor da prihaja iz zvonika. Skratka človek, ki se je rodil za paradne stvari.

V tistem času ga nismo poznali samo s te strani. V

njem se je z vsakim dnevom močno prebujala pesniška duša. Že do takrat je napisal nekoliko pesmi, ki jih je čez nekaj časa izdal divizijski propagandni odsek v lični brošurici. Najraje je recitiral sam. Tudi tisti večer se je v vsej svoji veličini in zanosu pojavil na odru in nam povedal eno svojih najbolj znanih pesmi: Črni vrh ni več bel. Blaž pa ni bil le vnet recitator, temveč tudi nadvse dober govornik. Zato smo dostikrat imeli priliko poslušati njegove govore na raznih mitingih. Ko je napovedovalec povedal, da bo komandant škofjeloškega odreda Blaž recitiral svojo pesem, se je v dvorani prelomilo ploskanje. Še posebno dobro so ga poznali otroci, ker je vedno rad delal s pionirskimi odredi. „Živio, Blaž! Živio, Blaž!“ se je trgalo in valilo po zahtli dvorani. Ob zidu, kjer so se drenjali otroci, se navdušeno klicanje kar ni moglo poleči.

Potem se je razgrnila zavesa. Pojavila se je močna Blaževa postava. Vedno, kadar se je pokazal na odru, se je postavil v zanj značilno dostojanstveno držo. Takšen, kakršnega sem videl marca tistega leta v Metliki, mi je za vselej ostal v spominu. Postavil se je čisto na kraj odra. Se mogočno zravnal in se z obema rokama prijel za kožni pas. Oblečen je bil v obleko plavkaste barve. Lepo mu je pristajala, ker je bila tudi lepo ukrojena. Najbrž mu jo je kakšen dober krojač v hribih izdelal po meri. Po vsem telesu je bil napet in nabit, da je zdravje prav povsod tiščalo iz njega. Na močnem rjavkastem vratu se mu je okrogla glava nekajkrat premaknila sem in tja. Nadel si je resen in svečan videz. Še vedno se je utrgal kakšen klic, pa ga to ni motilo. Ravno nasprotno. Ni mogel skriti, da mu ugaja.

„Smrt fašizmu!“ se je utrgala grozeča beseda kot jeklo in udarila v dvorano. Vse je utihnilo in napeto pričakovalo, kdaj bodo napolnili dvorano pesniški stih. Blaž je močno stresel z glavo. Globoko je zajel sapo in široko odprl usta in potegnil z besedo: Juriš na Črni vrh. To je bil naslov njegove pesmi. Potem se je usulo iz njega. Dvigal je močne roke s stisnjenimi pestmi, kar je bilo namenjeno tistim, ki so obrnili orožje proti svojemu lastnemu narodu. Besede, ki so grmele iz njega, so ga s svojo vsebino včasih tako prevzele in zanesle kakor gledališkega igralca, kadar se položi vsega v vlogo. Ko je končal, se je priklonil in se izgubil za zaveso. Po dvorani se je spet utrgal plaz navdušenja. Najbolj navdušeno so se valili glasovi od stene, kjer se je drenjal razigrani otroški svet. Takrat sem verjel, da vse to navdušenje prihaja samo od sebe, iz otroškega srca. Šele potem sem zvedel, da ni bilo vse tako iz lastnega nagiba. Nekdo iz štaba je že poprej pripravil najmlajši svet in nekatere druge, naj brž, ko se bo pojavil Blaž, zahrumijo, kar se le da. Ob steni je bilo zloženih veliko raznovrstnih čevljarskih kopit. Mlatili so z njimi po podu, da je bobnelo po dvorani kakor v sodu. Prav takrat, ko je recitator zapuščal oder, je najbolj zagrmelo. Od sten in stropa se je lomil samo en glas: „Živio, komandant Blaž, Blaž, Blaž!“ Vmes so topotali z nogami in ploskali. Vse je hrumelo v usklajenem ritmu. Občinstvo je zahtevalo, naj se Blaž še enkrat

pokaže na odru. Ni trajalo dolgo časa, ko se je to tudi zgodilo. Raztegnile so se zavese in Blaž se je spet pojavil na robu odrskih desk. Globoko in hvaležno se je nekajkrat priklonil, na ves glas zavpil: „Živeli, Žirovci!“ in se umaknil. V dvorani se je vse prejšnje rjojenje na mah poleglo.

* * *

Po Blaževi deklamaciji se je spet izmed zaves pokazal napovedovalec in povedal, da je s tem program končan in da se začne ples. Obrnilo se je par pridnih rok, da so odnesle ven tistih nekaj klopi. Dvorana je bila pripravljena za zadnjo točko, ki je bila na vseh partizanskih mitingih najbolj pribljubljena. Ljudje so se iz sredine pomikali k stenam in tako počasi pripravljali prostor plesalcem. Že po nekakšni ustaljeni navadi je s plesom začel nekdo iz štaba. Največkrat je to dolžnost prevzel komandant ali komisar ali pa oba naenkrat. Takrat na tistem mitingu ni zapela samo harmonika, kot je bilo povsod drugod v navadi. Divizija je imela svojo godbo na pihala. Skupina godbenikov se je postavila v kot in že so prijetni glasovi inštrumentov napolnili dvorano. Zaigrali so lep domač valček, Jaka in Pemc sta se zavrtela. Potem je v dvorani zavalo vilo ko morje, kadar ga premetava močan veter. Težki nakovani čevlji so po taktu zadršali po hrapavem lesenem podu, da se je rjavkast prah kot megla vrtel med plesalci in se počasi dvigal proti stropu.

* * *

Z Viktorjem sva se že prej zmenila, da na mitingu ne bova ostala kaj dlje. Prav tiste dni so Nemci in domobranci večkrat udarili proti našemu terenu v Žirovskem vrhu. Pa še vreme je bilo tako, da bi nas prav lahko kje presenetili. Po hribih se je neprestano vlačila gosta svinčena megla in se včasih spustila prav do tal, da nisi videl nikamor. Tako vreme je sovražnik vedno rad izkoristil za kakšen nenaden vdor. To nas je izučilo. Zato smo bili v takih razmerah nadvse oprezní. Tudi ponoči jim nismo mogli zaupati. Preveč je bilo v domobranskih postojankah domačinov, ki bi lahko z zavezanimi očmi prišli v Žirovski vrh.

V dvorani je raslo veselje in razpoloženje, kakor da je vojna že zdavnaj minila. Kako se ljudje v težkih časih, ko vse tare enaka nadloga in ista misel, nekam lažje zbližujejo kot pa v mirnem življenju.

Na desni strani je bil Jaka z nekoliko tovariši. Nekam vesel je bil in razigran. Z družčino okrog sebe se je objemal in rokoval. Poslavljal se je od njih. Ravno dobro so se spoznali in navadili drug drugega, ko se že morajo ločiti. Tako slovo ni bilo nikdar prijetno. Tu sta bila tudi komandat in komisar Gradnikove brigade. Ne vem, kako da sta prišla šele potem, ko je bil glavni del mitinga že pri kraju. Najbrž ju je kaj zadržalo. Pa Franjo Kranjc, pomočnik divizijskega komisarja. Dolgo časa je okrevail, potem ko je bil hudo ranjen v juniju na Jelovici. Sine in Šarli, oba člana politoddelka divizije in še nekateri drugi. Zadaj v temačnem kotu

sem opazil na tleh majhno pletenko. Vedel sem, da niso brez njega. Seveda takrat ni bilo važno, kje so ga dobili. Jaka me je zgrabil z dolgimi rokami in me kot otroka pritisnil k sebi. „Poskusi ga, to je jeruš,“ se je na vso moč smejal, vmes pa potarnal s kakšno besedo, ki je dala vedeti, da mu je hudo, ko se poslavlja od nas.

Viktor je že prej odšel ven. Saj tako sva se tudi domenila, pa sem jaz potem zajadral v tisti kot. Ko sem potem čez kakšne pol ure odšel za njim, ga zunaj ni bilo več. Vedel sem, da je zajahal svojo kobilico in se počasi pomikal proti Kladju, ker je računal, da bom kmalu prilomastil za njim. Že nekaj časa nisem imel svojega konja. Padel mi je z mostu v vodo. Zdravil se je v hlevu pri Pivku. Zgodilo se je pa takole: Kakšnih štirinajst dni prej je bil naš bataljon nastanjen v Stari Oselici. Nekega popoldneva sva šla s komisarjem do njega. Vreme je bilo jugovo in večkrat je močno naletaval dež, vmes pa je včasih zatulil še veter. V bataljonu sva se precej časa zadržala. Potem sva se spuščala po bregu proti Sovodnju in naprej po cesti proti Fužinam. Vasica z nekaj hišami, ki kot v kotlu čepijo med dvema vodama in steno s strmimi bregovi. Le na dolnjem kraju se odpira ozka dolina proti Trebiji. Z žirovske strani priteče Sora, od Sovodnja pa Hobovščica. V tem tesnem trikotniku stoji nekaj poslopij. Zraven velike hiše, ki na zadnji strani napol čepi v bregu, se pride na žirovsko cesto, nekoliko niže na levo pod cesto pa stoji električna centrala, ki so jo Žirovci in bližnji kmetje postavili s svojim denarjem že kmalu po prvi svetovni vojni. Bila je tema, da sem komaj videl umazani sivi trak ceste, ki se je vlekla po grapi.

Rudolf Hribnik - Svarun

Opredelitev II

(odlomek)

Iz Davče je brigada krenila prek Blegoša in Malenskega vrha ter Poljanske doline na Žirovski vrh.

Za njen prihod so Nemci takoj izvedeli.

Da bi uničili partizane, so v največji tajnosti, najprej s silami iz najbližjih postojank blokirali ves Žirovski vrh, obenem pa v noči na 2. avgusta s cele Gorenjske pripeljali močne okrepiteve.

Da bi lažje izvedli popolno obkolitev, potem pa držali v njej partizanske enote, so pripeljali večje število oklepnih avtomobilov in okoli petinštirideset žarometov, da bi ponoči osvetljevali teren.

Vse to so Nemci izvedli, ne da bi štab brigade kaj vedel. To je spoznal šele, ko so drugega avgusta okoli devete ure zjutraj Nemci začeli tiskati obroč, pri čemer je prišlo do prvega spopada z njimi.

Prvi poskus preboja brigade proti Dolomitom čez prehode v minskih poljih na meji se ni posrečil. Šele tedaj je vodstvo brigade ugotovilo, da je v popolni obkolitvi. Zato in ker prvi preboj proti Dolomitom ni uspel, je vodstvo sklenilo, da se bodo podnevi izogibali večjim spopadom s sovražnikom ter da se bodo ponoči prebili med Gorenjo vasjo in Lučinami nazaj proti

severu. Kakšnih sto borcev 1. bataljona, ki je bil na čelu kolone, je brez boja prišlo iz obroča približno dva kilometra južno od Todraža. Tedaj pa so Nemci s svojo intervencijo, pri čemer so z žarometi popolnoma osvetlili teren, preprečili glavnini, da bi sledili 1. bataljonu. Tako se je večji del brigade brez komandanta vrnil na Žirovski vrh. Poveljstvo nad njo pa je prevzel komandant 2. bataljona Krtina. Ta je naslednjo noč in potem, ko podnevi ni bilo večjih spopadov z Nemci, z enotami izvedel preboj v povsem nasprotni smeri, nedaleč od Žirov. Z odločnim bojem prsi ob prsi so borci zlomili zaporo Nemcev in se napotili proti Vrsniku.

Tako se je izven sovražnikovega obroča znašla glavnina brigade. Kljub temu pa je na Žirovskem vrhu ostalo še vedno kakšnih tristo borcev, med njimi večina odrednega bataljona.

Precejšnje število tistih, ki so se pri prebojih, najprej 1. bataljona, nato pa glavnine brigade razkropili ali pa namerno ločili od svojih enot, je potem samo tavalo in se skrivalo pred Nemci. Nekateri so to storili namenoma, da bi se izognili odhodu na Dolenjsko in da bi se po končani hajki vrnili v bližino svojih domov.

Vse, ki so še ostali v obroču, razen posameznikov, ki so se skrivali, so Nemci vse bolj stiskali na majhen prostor in do konca tretjega dne hajke so jih popolnoma razbili, pobili ali ujeli.

Najmočnejšo skupino kakšnih osemdesetih borcev je do zadnjega vodil komandant brigade Silvan. Z njo se je nameraval prebiti nazaj na Gorenjsko. Ko je na koncu to poizkusil s kakimi tridesetimi preostalimi borci, so Nemci še te razbili, njega pa ubili.

Tako je po treh tednih obstoja brigade iz njenih vrst izpadel že tretji njen komandant.

Gorenjski partizani so v tridnevni žirovski hajki izgubili približno sto petdeset borcev in veliko orožja. V Dolomite, v italijansko okupacijsko cono, se jih je prebilo tristo do tristo petdeset, okoli sto petdeset pa se jih je na lastno pest ločilo in vrnilo na Gorenjsko.

S tem je gorenjsko partizanstvo od začetka bojev z okupatorjem doživelo svoj največji poraz. Brigada je potrebovala nekaj tednov, preden si je ponovno opomogla. Za vso pokrajino in gibanje pa je ta poraz pomenil izredno veliko politično škodo, posebno še, ker ga je sovražnikova propaganda dobro izkoristila in ker so se borci po pogajanjih z gestapom čutili izdane, prebivalstvo pa močno vznemirjeno.

V celoti se je uresničilo tudi vse tisto, na kar sta opozarjala vodstvo gibanja na Gorenjskem CK KPS in Glavno poveljstvo komaj mesec dni prej zaradi njihove defenzivne taktike.

Opredelitev III (odlomki)

Po končanih pripravah je brigada 24. septembra že zgodaj zjutraj izvrstno opremljena in oborožena zapustila Velike Lašče in se napotila čez Notranjsko proti Gorenjski. Mnogo jih je bilo v koloni, ki so premišlje-

vali, kako so pred mesecem in pol, po hudem porazu na Žirovskem vrhu, pobito zapuščali Gorenjsko in odhajali v popolnoma neznane kraje, in kako se sedaj močni vračajo nazaj, bližje svojim domovom, po največji zmagi, kar jih je do tedaj dosegla katerakoli izmed enot slovenske partizanske vojske. Vračajo se pohvaljeni — vsi do zadnjega — za ta velik podvig in s častnim nazivom in zastavo 7. udarne brigade Franceta Prešerna. Imenovane po njihovem rojaku in velikem slovenskem pesniku!

V takšnem razpoloženju so, čeprav močno otovorjeni, dolgo pot od Velikih Lašč čez Ig do Rakitne prehodili v enem samem dnevu. Tako dolgo pot celo mule niso zdržale, ampak so omagale in zaostale za glavno kolono celo več ur.

Že drugega dne ponoči je brigada pri Verdu prestopila železniško progo Ljubljana-Postojna in do jutra naslednjega dne prispela v Smrečje nad Podlipo.

Verjetno še vedno pod vtisom slabih izkušenj in ob živem sporninu na prehod zaminirane in z žico prepletene prejšnje nemško-italijanske meje takrat, ko so prešernovci bili boj na Žirovskem vrhu, se je štab brigade odločil, da od Smrečja naprej čez Žirovski vrh vse rezervno orožje in strelivo, ki so ga nosile mule, prenesejo borci. Ta sklep je narekovala bojazen za velike količine orožja, ki ga je nosila vsaka mula in ki bi bilo v primeru večjih spopadov ali zapletov preveč ogroženo. Na tak sklep so jih opozarjali tudi dogodki iz izkušnje prehoda 2. grupe odredov čez mejo z Dolomitov na Gorenjsko v juliju prejšnjega leta.

Da bi čimbolj zavrl razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem in Gorenjskem in da bi oslabil udarno moč enot 9. korpusa, je sovražnik izkoristil vsako priložnost, da bi z že preizkušeno novo taktiko zadal partizanskim enotam in zalednim ustanovam nove in nove udarce. Pri tem je bil deležen velike pomoči vrinjenih izdajalcev iz partizanskih enot in s terena.

Tako so Nemci skupaj z domobranci iz dolomitskih postojank in dobro obveščeni o bojnem razporedu enot Vojkove brigade, ki se je nahajala na Žirovskem, izvedli nenaden napad na njen štab v Žireh. Vsi njeni bataljoni so bili razporejeni po okoliških hribi.

Sovražnik se je zjutraj 4. januarja nenadoma pojavil v Žireh, ne da bi ga prej opazila katera izmed enot brigade. Pri umiku štaba brigade in njenega prištajba je padlo osem borcev.

Šele ko so bataljoni zaslišali streljanje, so spoznali, da je napaden štab njihove brigade. Istočasno je sovražnik izvršil že tudi napad na 1. bataljon brigade iz smeri Lučen. Nemška kolona, ki je nastopala v tej smeri, se je očitno hotela prebiti k Žirem. Prišlo je do hudega spopada, v katerem so vojkovci izgubili še pet borcev. Nemci in domobranci so izgubili 15 svojih vojakov, ko jih je pri umiku iz Žirov napadel v hrbet 3. bataljon brigade.

Bolj ko se je približeval dan, ko se bo treba do-

končno, s tem pa vsekakor tudi zadnjikrat opredeliti, tem večje je bilo vznemirjenje pri moštvu obeh vojsk. Posebno še, ker od prvega dne vdora partizanov v Dolomite ni bilo več dneva, da ne bi kje pokalo, kajti partizani so prodirali neposredno do domobranskih postojank in tam postavljali zasede patruljam in kolo- nam ter jih napadali iz največje bližine. V takšni situ- aciji je bila dovolj samo odločna beseda in osebno dejanje kogarkoli, ki je imel vpliv na ljudi, in že bi bila dokončno zapečateni njihova usoda.

Tega se je dobro zavedalo tako domobransko kot tudi četniško vodstvo. Zato so se oboji odločili za takojšnjo akcijo. Vsi so menili, da je treba brez odlo- ga koncentrirati vse sile, kar jih je mogoče zbrati, in z njimi udariti proti partizanskemu osvobojenemu ozemlju v tisto smer, kjer si bo najlaže zagotoviti popoln uspeh ter na ta način pokazati svojo moč, omahljivcem v svojih vrstah pa preprečiti razmišljanje o prihodnosti in preprečiti pobeg.

Enako kot domobranci in četniki so situacijo oce- jevali tudi Nemci. Zato so v akcijo poleg dveh domo- branskih udarnih bataljonov in enot dolomitskih domobranskih posadk vključili ves policijski polk „T.O.D.T.“, dele 10. SS-policijskega polka, del domo- branske posadke iz Gorenje vasi in nemško skupino „Schmitz“ iz Idrije.

Glavna ost njihovega napada je bila usmerjena pro- ti Žirem in Ledinam nad Idrijo oziroma proti Vojko- vi in Prešernovi brigadi, ki sta bili na tem področju.

Ko se je začela domobransko-četniška vojska zbi- rati v Idriji, si je kapetan Miha hotel od blizu ogledati do takrat v domobranskih vrstah toliko proslavljeni drugi udarni domobranski bataljon z Rakeka, ki mu je poveljeval prezidentov sin Vuk Rupnik. Kakšnih 700 — samih mladih, do zob oboroženih fantov prostovoljcev — je v strumni držini in s pesmijo prikor- kalo v Idrijo. Tudi v oborožitvi je bil bataljon zelo močan. Poleg štirih pehotnih čet je imel v svoji ses- tavi tudi težko četo, v njej pa minometa srednjega kalibra in šest težkih mitraljezov.

Kapetan Miha je kot poklicni vojak moral prizna- ti, da bataljon vsaj na videz v ničemer ne zaostaja za nemškimi policijskimi bataljoni. Toda rad bi si ga bil ogledal tudi v boju. Zato je zaprosil komandanta Vu- ka, ali se lahko priključi njegovemu štabu, in le-ta mu je to ponosno dovolil.

Še istega dne zvečer pa je kapetan Miha razočaran opazoval to „elitno“ Rupnikovo vojsko, kako je s svojimi oficirji in v družbi z Nemci vso noč popivala in razgrajala po Idriji. Že ta večer je Miha tudi izve- del, da se Nemci in domobranci iz Gorenje vasi že drugi dan spopadajo z Vojkovo brigado nekje med Gorenjo vasjo in Žirmi in da je naloga vojske, ki se je zbrala v Idriji, udariti na Ledine in k Žirem, med- tem ko bodo tja prodirali Nemci in domobranci z gorenjske strani.

Ko je 15. septembra domobransko-četniška vojska v dveh kolonah krenila iz Idrije, se je že v zgodnjih jutranjih urah spopadla s prešernovci, razporejenimi po bataljonih na široki fronti pri zapiranju poti, ki iz

Idrije vodijo h Gori, Govejku in Mrzlemu vrhu pri Ledinah.

Prvi poskus domobrancev in četnikov, da bi v na- letu zlomili obrambo partizanov, ni uspel na nobeni smeri njihovih napadov. Šele ko se je za boj razvila glavnina vseh njihovih sil in po končanem močnem topovskem in minometnem ognju, jim je uspelo s po- ložajem na Gori nad Idrijo odriniti tamkajšnjo parti- zansko enoto.

Kapetan Miha, ki je bil ves čas s komandantom 2. domobranskega bataljona Vukom Rupnikom, je po- zorno sledil izvrstno izvedenemu manevru partizanov. Oba z Rupnikom sta bila namreč prepričana, da bo njihov istočasen napad iz Sp. Idrije in čez Goro raz- dovolil partizanske sile in vsaj en partizanski del prisilil k umiku proti Vrsniku in k Žirovski dolini, kjer bi se znašle pod udarom tistih domobranskih sil, ki so po najkrajši poti iz Dolomitov prodirale k Žirem.

Toda potek bojev je glede pričakovanega popolnoma razočaral. Partizanski komandant, ki je branil Goro, je kmalu ocenil namen nasprotnika in s sijajno izvedenim manevrom svojo enoto priključil obrambi centralnega položaja partizanov, ki so branili greben in razvodnico med Idrijsko dolino in Žirovsko kotlino ter križišče cest, ki vodijo k Žirem, Cerkljan- skemu vrhu in Sovodnju.

„Nič zato! Tako jih imamo vsaj skupaj in tam jih lahko s topovskim in minometnim ognjem najprej dodobra zrahljamo, potem pa z odločnim na- padom z vseh strani razbijemo in uničimo. Posebno še potem, ko se jim bodo za hrbtom z gorenjske stra- ni pojavili Nemci in naši z dolomitske strani,“ je nato dejal Rupnik, s čimer je očitno hotel pred Mihom opravičiti neuspeh svoje prvotne zamisli.

Ko so potem domobranske sile okoli glavnine par- tizanske brigade — sedaj so že zagotovo vedeli, da gre za Prešernovo brigado — začele z južne in vzhodne strani pritiskati z močnimi silami ter jih zasipati z močnim ognjem iz topov in minometov, obenem pa so četniki izvedli globok prodor skozi nebranjeni pro- stor k Žirem, je partizanski štab zopet pravočasno ocenil, da mu preti nevarnost obkolitve.

* * *

Nič boljše sreče kot dolomitski domobranci niso bili Nemci in domobranci iz Gorenje vasi, ki so se najprej spopadali z Vojkovo brigado, nato pa z Dolo- mitskim odredom. Ta dva sta branila smer Gorenja vas—Žiri. Skoraj hkrati kot Rupnikov bataljon so se morali umakniti nazaj v Gorenjo vas, saj jim ni uspelo zlomiti obrambe Dolomitskega odreda na Stari Oseli- ci.

Svoj načrt so še najbolje izpeljali četniki in domo- branci iz Veharš, ki so brez boja vdrli v nebranjene Žiri in najprej pobrali kakih 30 domačinov za talce, prebivalcem pa sporočili, da jih bodo postrelili, če jih bodo napadli partizani. Pri tem so ujeli dva skrita partizana in dva aktivista. Vse štiri so ustrelili takoj za vasjo.

Pred odhodom iz Žirov je četniški komandant ukazal zbrati prebivalce in jim dejal, da bo vas v kratkem zasedla kraljeva vojska ter kaznovala in izgnala vse tiste, ki na kakršenkoli način podpirajo narodno-osvobodilno gibanje, ker dobro vedo, da so ne samo Žirovci, ampak tudi prebivalci drugih okoliških vasi v večini naklonjeni partizanom in da delajo zanje. Zato bo obračun z njimi težak in neizpros.

Tone Svetina

Ukana I

(odlomki)

„Toda to ni vse, dragi major. Vaše napovedi se ne uresničujejo. Dovolite mi nekaj kritičnih pripomb, katere, upam, ne bodo omajale vaše samozvesti. Nasprotno! Podžgo naj vas v delu! V mislih imam gorenjsko brigado — bando, katere pogin ste pripravili. Moram priznati, da so mi vaše metode nekoliko zoprne in da na zunaj ostro nasprotujem vsakemu drugačnemu stiku s sovražnikom kakor pogovoru z orožjem. Vi pa ste vnesli z mojim tihim privoljenjem pogajanja in obljube komunistom, kar je javno priznavanje naše slabosti in njihove moči. Že pred letom smo govorili, da jih bomo zmleli kakor ščurke. Pa naj bo! Prva poteza se vam je posrečila kljub mojim dvomom. Imenitno ste naplahtali tega širokoustnega komandanta cone. Šel vam je na led in se dogovarjal z vami tako dolgo, dokler jih niso zvalili v past. Kako bedasta lahkovernost! Čakali so na obutev in obleko kot Izraelci na mano v puščavi, dokler jih nismo na Žirovskem vrhu obkolili in jih razbili. Pa pogledajte ta paradoks! Niti tristo jih ni odšlo na Dolenjsko čakat laške kapitulacije in anglosaškega izkrcaja. Po vaših poročilih pa se jih je vrnilo tisoč. S prvim zamahom so nam razbili postojanke-tipalke. Trdoživost band bomo morali presojati z drugačnimi merili. Ti komunistični organizmi so kakor kuščarji. Odsekaš mu rep, pa mu zraste nov in še boljši od prejšnjega.

Sedaj si boste morali izmisliti nekaj novega. Na ta trik vam ne bodo nič več nasledli. Pri vsej zadevi pa ste imeli prav toliko sreče kakor pameti. Ne bom vam povedal kdo, končno to tudi ni važno, vendar so se našli ljudje, ki resno trdijo, da ste simpatizer komunistov in da delate zanje,“ je ostro pogledal general in napravil nekaj odsekanih korakov.

Čez nekaj dni je Primož na lastni koži občutil praktično vrednost velike napovedi. Že prej se je šušljalo med borci, da je prišla v dolino nova SS divizija. Potem se ni spominjal ničesar drugega kakor pohodov in bojev iz dneva v dan. Namesto da bi šli v dolino, so oblezli vse hribe; Nemci so jih gonili čez italijansko mejo, kjer so se spopadli s tisoči Italijanov. Prebijali so se s hriba na hrib, lačni, strgani, brez municije, vse do Žirovskega vrha, ki je obležal v njegovi zavesti kot črn madež. Obroč ognja in besnih krikov.

Borci po drevesih, zakopani v zemljo, raztepeni po utrdbah Rupnikove linije, kjer jih pobijajo Nemci. Ko so se nato v gozdovih proti Dolenjski zbrali, je imel za puško samo še pet nabojev in je bil ves raztrgan od bodeče žice, ki jo je rezal, da je napravil prehod.

Zdaj, ko ni bilo teh dveh, se je bal za brigado. Kadarkoli se je ozrl v skalnato, z gozdom poraslo Jelovico, je pomislil na Nemce, kaj bo, če bi jim vrgli en sam bataljon v hrbet, drugi pa bi jih čakal na obronkih. Jutri lahko doživijo pokol kot na Žirovskem vrhu. Tega pa kuhar, ki je bil dva dni zakopan v gnoju, ni mogel pozabiti. Zato ni maral misliti na jutrišnji dan in je od te skrbi odvrčal tudi druge.

Dule je vzel v roke beležnico, jo prelistal, namršil čelo in nadaljeval:

„Začelo se je, ko so sovražniki razbili bataljon Gradnikove brigade na Mrzlem vrhu. Dobro obveščen izdajalec je pripeljal Nemce po skoraj neprehodni goščavi in strmini do hiš, kjer je počival bataljon. Izognili so se stražam in patruljam, bataljon se je znašel v ognju. Tisti, ki so se umikali v hrib, so bili tarča mitraljezov, del enote, ki se je prebijal v dolino, pa je zašel na minska polja na žičnih ovirah nekdanje meje. Bataljon smo morali razpustiti in ga vključiti med druge enote. Žrtve bi bile še večje, če napadajočim idrijskim gorskim lovcom ne bi udaril v hrbet Vojkov bataljon in jim prizadel dvajset mrtvih in še več ranjenih.

Zelo sumljiv je napad na štab Vojkove brigade v Žireh. Sovražnik je prišel mimo štirih bataljonov v jutranjem mraku v vas.

Dule se je obrnil k Hrastu in dejal:

„Ta primer ti je, tovariš major, dobro znan.“

Hrastu je okoli ust zaigral ponosen smehljaj in oči so mu zažarele. Takrat je bil javno pohvaljen za junaštvo, ker je stoje med vrati podiral nemške policiste, ki so pridrveli po uličici, in odprl pot umikajočim. Prav tako ga je pohvalil tudi Wolf, ker je poslal stotniku Knieckeu poročilo, kje je štab brigade in kako lahko obidejo zasede.

Ukana II

(odlomki)

Divizijski štab se je po Svarunovi zamisli odločil za nenaden in tvegan vdor dveh udarnih skupin v srce Dolomitov, v bližino Ljubljane. Svarun je izbral sedemdeset mož Prešernove brigade, Karel pa okoli sto iz Vojkove brigade. Sprejela sta večidel prostovoljce, mitraljezce, komandirje in komisarje, same prekaljene borce.

S Cerkljanskega sta obe udarni skupini krenili skupaj proti zelenim obronkom Žirovskega vrha, ki se je kopal v zahajajočem soncu. Od tam so se v prvem mraku spustili proti meji, kjer jih je ustavil pas zamini-ranih žičnih ovir, ki so svoj čas ločile nemško in itali-jansko okupacijsko cono. Brez nezgode so napravili prehod in se znašli na ozemlju, ki je spadalo pod trdnjavo belih. Po vseh večjih naseljih so bile postojanke, ki so utripale z lučmi v noč kot potuhnjene zveri v džungli.

Kolona se je skrbno izogibala naselij, poti in krajev, kjer bi se utegnili srečati z belogardisti. Vso noč so molče hodili po skrivnih stezah, včasih kar skozi gozd, zdaj navzdol, zdaj navzgor. Delali so ovinke, da bi prišli čim dlje neopaženi.

* * *

Vojko in Primož sta v mitralješko gnezdo, skopano globoko v zemljo, privlekla rjuho listja in legla. Z nočjo je Karel brigado premaknil na druge položaje. Ostanki Borutove čete so zasedli greben pobočja nad Razpotjem, kamor se je cesta vzpenjala v dvajsetih serpentinah iz Idrijske grape na Ledinsko planoto.

Ves dan so se tolkli in porabili že skoraj vso municijo. Vojko in Primož sta bila utrujena. Kljub temu pa nista mogla zaspiti. Izguba Ane, Jelena, Boruta in njegovih je potrla vso četo, zlasti pa njiju. Pravzaprav nista mogla dojeti, da jih ni več, kaj šele, da jih ne bo nikoli več nazaj. Borci so vedno imeli občutek, da so mrtvi samo premeščeni v neko drugo enoto in da se bodo nekje spet srečali z njimi. Najbolj je trpel Primož — izguba Ane je bila zanj strašen udarec. Vojka je peklila krivda, zakaj ni poslušal svojega svarilnega čuta. Kakšno neumno naključje! Če bi bila odšla pol ure prej, bi bila opozorila Jelena. Če bi bila šla nekaj kasneje, ne bi bila padla v past. Najbolje pa bi bilo, če sploh ne bi bila zapustila položajev . . .

„Zdaj je, kar je,“ je dejal žalostno Primož in se zavijal v koc. „Treba se je sprijazniti s tem, da bom jutri na vrsti jaz, pojutrišnjem ti in tako naprej. Navadil sem se izgubljanja. V bolnici sem se dokopal do spoznanja, da slej ko prej pride človek v položaj, ko izgubi vse. Celo njegove zmage postanejo porazi in navsezadnje izgubi tudi poraze. Preveč sem se veselil, prevelika je bila moja sreča . . . Na vse sem pozabil. Videl sem le svetlo prihodnost, polno upov in zmag. Najhuje je, če te nesreča zadene nepripravljenega.“

Naslonil je čelo na šarca. Začutil je hlad kovine. Najraje bi bil zabil roke v prst. Vojko mu ni znal pomagati, ko je tiho stokal, kot bi mu črna noč drobila kosti . . .

Spet ga je obsedlo težko ubijalsko razpoloženje kakor po izgubi očeta. Vojko se je bal zanj, da se ne bi spet preveč noro izpostavljaj. Poznal je borce, ki so se tolkli s sovraštvom in obupom in kmalu padli. Vojko pa se je hotel bojevati s trezno glavo in dočakati svobodo. Vsako srečanje s smrtjo ga je izostrilo bolj, kot če bi prebral nekaj debelih vojaških učbenikov. Neka-ko takšen je postajal kakor volk, ki je izvlekel tace iz jelekne pasti!

Na žametasti temini noči so se utrinjale rakete belega bataljona. Iz idrijske grape, kjer bi bili spomladi skoraj poginili, so jim odgovarjali Nemci. V nemirni noči so se prebujale sile in pripravljale za nov spopad. „Idrija in obronki nad njo — kraj nesrečnega spomina,“ je premišljal Primož in tonil v bolestne sanje.

Navsezgodaj je pritekel Travnikarjev, ki je bil dežurni; poklical je Vojka in zasoplo viknil:

„Nemci.“

Takoj sta bila oba pokonci. Z rokami sta si pomela zaspane oči in se spustila nekoliko niže, na položaj prvih straž. Z daljnogledom je Vojko zagledal na vijugasti cesti kolono. Sto dvajset mož, za njimi kolona mul in spet vojaki . . . Kolona je bila kot udav, ki leze iz skrivališča. Vojko je sedel, iztrgal iz bloka dva lista in napisal poročilo za Orlova in Karla, tj. za štab brigade. Napad iz te smeri je pomenil sunek v bok obrambe.

Predhodnico so spustili mimo proti križišču, kjer je prežal z dvema strojnicama Keča. Pod njimi je bilo že okoli petsto mož na serpentinah, ko je Vojko ukazal udariti z vsem orožjem. Na robu skale je bila vkopana tudi težka breza, ki je zabobnela hkrati s Primoževim šarcem in Milanovim brenom.

Primož in Vojko sta si izbrala za cilj mule z minometi in municijo. Medtem, ko so vojaki poskakali s ceste v zavetje dreves, so tisti z mulami morali naprej, ker je bila na eni strani strmina, na drugi prepad. Živali so zbežljale in z vodniki vred padale pokošene na cesto ali čez škarpo v globačo. Kolona pa je kljub temu lezla naprej. Njena predhodnica je napadla Kečo in Pajka. Sovražniku je uspelo sestaviti nekaj minometov. V Idriji so se oglasili topovi. Kmalu potem je udaril beli bataljon po desnem krilu. Ledinska planota se je spreminjala v bojišče, kjer so se preganjale skupine vojske, kot bi jih kdo prestavljal po šahovnici.

Nemcem se je sunek v bok posrečil. Zasede po robu so zaobšli in začeli mimo nje prodirati v globino. Brigada se je umikala na grebene nad planoto, Vojka in njegovih pa ni nihče obvestil. Zato so se sami dvignili — ko je začelo pokati za hrbtom — in se začeli umikati med skupinami sovražnikov.

Dober kilometer za položaji so zagledali v kotlini pri hišah nekaj konj z gručo borcev, ki so sloneli nad specialkami. „To je štab napada,“ je ugotovil Vojko. Borci pa so tekli naprej. Vojko in Primož pa nista mogla zdržati, da ne bi udarila. Vojko je pomeril v oficirja s svetlimi epoletami, Primož pa je spustil dolg rafal. Gruča se je takoj razbežala. Nato sta stekla do kotlinice, kjer ju je čakal Travnikarjev in povedal, kam jo je mahniti vod. Pred seboj so imeli najmanj petsto metrov senožeti, porasle z grmičevjem. Sovražnik jih je zagledal in obsul z ognjem. Prst jim je škropila v obraz, krogle so žvižgale okoli ušes. Zasopli so tekli mimo dveh mrtvih proti gozdu, ki se je začel na pobočju. Hotelo jim je raztrgati pljuča. Gozd — rešitelj . . . Na robu so brez moči popadali po tleh in se nekaj časa valjali, kot bi bili zadeti. Šele ko so se nadihali, je Primož z rafalom zaustavil bližajoče se Nemce.

Pri prvi samotni hiši so se ustavili.

„Križ božji, bežite, Nemci so pred vami,“ jih je opozorila ženica.

Vojko pa je rekel:

„Mama, tudi za nami so. Toda mi ne gremo nikamor, če nam ne daste skleda mleka.“

Ženica jim jo je takoj prinesla. Za hišo so popili mleko in smuknili v gozd tik pred novo skupino belih.

Mrzli vrh je tisoč petsto metrov visok, gol, s travo poraščen hrib, kjer je stala kasarna s požgano streho, obdana z bodečo žico in zemeljskimi utrdami. Od nje se je vleklo nekaj grebenov, ki so jih obdajale rahlo porasle čistine — senožeti, segajoče do malo nižjega Praprotnega brda, pod katerim je svet strmo padal proti soteski reke.

Z divizijskega štaba je prijahal Svarun in se pri kasarni sešel s Karlom. Z roko je pokazal na grmovje pod kopastim vrhom in dejal:

„Do tamle bodo prišli in niti koraka dalje.“

Bataljoni so brž zasedli položaje, ki sta jih svoj čas utrdili Vojkova in Gradnikova brigada. Borci so vedeli, da imajo tik za hrbtom mejne žične ovire in da bi pomenil umik z grebena pred nočjo gotovo smrt.

Orlov je zasedel položaje vzhodno od kasarne in tik ob njej. Brisal si je prepoteno čelo. Bal se je, da je izgubil Vojka in Primoža s šarcem in težko strojnico. Ani pa je kar privoščil, da so jo ujeli — bo vsaj manj komedij v bataljonu! Tik ob kasarni je naletel na kuharja Nandeta, ki je žalostno strmel predse.

„Kaj se držiš, kot bi ti kura snedla kruh?“ ga je nahrulil. „Semkaj, v tole luknjo se spravita z Janezom. Ti, Janez, pripravi harmoniko, ti, Nande, pa puško. Ko bo zabobnel prvi rafal, zasviraj, če nočeš, da te ustrelim!“

Kuhar in pomočnik sta se spravila v prazno strojnično gnezdo.

„Orkamadona, komora je v nevarnosti... Kdo bo pa kahal?“ je godrnjal Nande.

Orlov je vpil kot obseden:

„Zdaj ni čas za kuho! Zdaj ni komore! Če ne boš streljal, zvečer ne boš imel komu kuhati!... in nikogar ne bo, ki bi mu Janez zaigral.“

Komaj so plegli, že je začelo v gozdu pod njimi silovito pokati. Vojko in Primož sta došla svoje; našla sta tudi Pajka in Kečo. Med borci je bil ujetnik — belogardistični narednik. Ujeli so ga — seveda z zvijačo — beli dezertarji, ki so bili še vedno v domobranskih uniformah. Privabil ga je bil Maks, omamljenega od pijače.

Pri kasarni so zgostili obrambo. Jetnika pa so oddali Karlu in Svarunu. Bil je štabni narednik Krže. Že med potjo je skušal pobegniti. Keča ga je nekajkrat opazil s svojo medvedjo šapo in mu poslal v zadnjico mero svojega ogromnega čevlja. Pred Svarunovimi ostrimi pogledi in Karlovimi rezkimi vprašanji pa je narednik postal krotek kot ovca. Povedal je, da sodelujejo v napadu nemške in domobranske enote — dva tisoč petsto mož, ki jim pomagajo tudi četniki. Dišal je po rumu ko prazen sod, saj je delil enotam pijačo, preden so šle v napad.

Rupnikov bataljon, okrepljen z idrijskimi Nemci, je tako naglo prodiral za zaščitnicami brigade, kot bi ga vodili sledni psi. Kratki, rezki rafali s kopastega vrha pa so zaustavili napredovanje njegovih prednjih oddelkov. V razgretem zraku je visela napetost, kot bi se bližala nevihta. Na golih grebenih, poraslih z ostro, rumenkasto travo, je bilo vse tiho. Zidovje kasarne pa je z očrnelimi okni in linami bunkerjev zrlo na napadajoče kot prikazen iz sanj.

Ko so po položaju udarile prve mine, je Orlov zarjul:

„Igraj, harmonikar! Streljaj, vojska. Bog, hudič, E-lija, udarite!“

Divje razigrani zvoki harmonike so se razlegli nad koto, kamor so vse gosteje treskale mine in granate. Višnjevo žolti prebliski so dvigali stebre prsti in železni drobci so žvenketali po zidovih.

Primož je slonel na kopitu strojnice in pošiljal rafale med napadalce. Pratežnik Janez in Nande sta vsakokrat, kadar je usekala mina in ju oškropila s prstjo, stisnila glavi med ramena in harmonika je za nekaj časa utihnila. Okoli njunega skrivališča so zijali lijaki od granat, razkopana ruša je bila podobna ostudno zmrcvarjenemu drobovju. Orlov pa je v bližnjem zaklonu tulil kot obseden:

„Igraj, ali pa te bom ustrelil!“

ln spet je zadonela harmonika — njeni glasovi so se zlivali z drdranjem strojnic, treskanjem bomb in kriki napadalcev v čudno mešanico.

Iz gozda so se dvignile postave in krenile v napad. Primožu je plesala pred očmi krvava megla, v ubijalski sli je hladnokrvno meril. Strelske vrste pod njim so se redčile v križnem ognju mitraljezov in pušk. Med naskokom so se razbili trije valovi napadalcev, na senožetih pa so obležala trupla, ki jih niso mogli odvreči nazaj v gozd.

Gola kota se je zavijala v dim in ogenj. Na kasarni so med oblaki prahu zijale luknje. Toda branilcev ni bilo tam in tudi po vrhu grebena ne — ondod je bil le navidezen položaj. Svarun in Karel sta se veselila, da jim je ukana uspela. Napadalce so znova in znova sprejeli z ognjem iz neprizadetih gnezd pod grebenom. Večina topovskih granat je plahutala tjavdan čez greben in treskala v kotanjah razbrazdanega hribovja.

Tudi za hrbtom brigade se je vnel oster spopad. Iz Poljanske doline so Nemci napadli Vojkovo brigado; tam nekje se je tolkel Dolomitski odred.

Z rumom napojeni domobranci so pobesneli in niso odnehali kljub velikim žrtvam. Po vsi sili so hoteli zavzeti kasarno in obvladati položaj.

Svarun in Karel sta poveljevala vsak na eni izmed najbolj kritičnih točk. Zavedala sta se, da bi izguba kote pomenila propad brigade.

Sovražnik je okrepil topovski ogenj. Ena granata je padla na gnezdo protitankovske puške in jo zgnetla v staro železo. Ob eksploziji so zletela na senožet tri zmrcvarjena trupla. Beli na gozdnem robu so od veselja zatulili, kot bi bili vrgli v zrak zadnjo strojnico branilcev.

V ostri borbi je zmanjkovalo municije tudi Vojku,

ki je vedno varčeval z naboji. Med praprotjo je zagledal sovražnega oficirja. Bil je dobro zakamufliran, še za kapo je imel zataknjene šope rumenih trav, in kadar se je zravnal, je bilo videti, ko da se dviga s prahom pokrita ruša. Vojko je bil lačen in zdelan, tako da mu je puška zadrhtela, ko je pomeril. Ni se mogel umiriti. Še preden je ukrivil prst, je zabobnelo. Bilo mu je, kot bi se mu zapičilo v oči tisoč žarečih igel. Začutil je udarec, da mu je puška zletela iz rok, nad srcem pa ga je zapeklo, kot bi ga kdo usekal z bičem po golem telesu. Vrglo ga je v prsteno steno zaklona, kjer je zdrsel na dno in omamljen obležal. V zavesi dima se je v spirali vrtinčilo sonce in izstrelki so žvižgali.

Zbudilo ga je vpitje. Globoko je vdihnil in odprl oči. Pod njegovim zaklonom so se na planjavi, obrasli z grmičjem, lesketali bajoneti: boj iz bližine. Z roba je slišal Svaruna in Orlova, ki sta odbijala napad z rezervno — drugače ne bi šlo... Z zadnjimi močmi je zgrabil za puško in pomeril enega izmed najbližjih, ki so drveli proti njemu. Ustrelil je trikrat in trikrat zgrešil... in tik pod zaklonom ga je zadela krogla z vrha grebena.

Šele ko je bil odbit tudi ta napad, je Vojko odpel bluzo in segel z roko pod srajco. Z grozo je gledal prste, od katerih je kapljala svetlo rdeča kri. Poklical bi na pomoč, toda kdo neki bi prišel v tem metežu, ko so prikovani v zaklone vse do noči? „Sicer pa — kdo ti bo pomagal, če si ne boš sam,“ si je rekel na glas in skušal z roko zamašiti rano. Razcefrano meso se je vleklo od bradavice do grodnice. Zato se je razpel, pritisnil na rano zavoj za prvo pomoč in se obvezal. Naslonil se je na steno zaklona in se zastrmel v nebo, po katerem so se vrtinčili oblaki in plahutale granate. Nebo je temnelo. Vedel je, da bodo vzdržali do noči. Zdaj je sovražnik napadal drugje, tod so frčali le izgubljeni izstrelki.

Misli so mu okorno delovale. Ogledal si je puško: kopito je presekalo drobce granate.

Prvi mrak je belim strelcem zabrisal vidljivost. Tedaj je pritekel Primož.

„Vojko,“ je kriknul, ker je mislil, da je mrtev. Nasmehnil se mu je kot včasih, kadar mu je prinesel v šolo hrušk.

„Žejen sem,“ je zastokal Vojko.

Primož je imel prazno čutarico. „Še vode ni na tem prekletem hribu,“ je viknil.

Tedaj je prišel kurir z vestjo, da je na sedlu pod kasarno zbor brigade. Vojko se je z eno roko prijel Primoža, z drugo pa Travnikarjevega. Šli so mimo zaklona, kjer je ob raztrešeni strojnici ležal med ožganimi travami mrtev mitraljezec. Iz kotanje pod seboj so slišali glasove — tudi beli so pobirali svoje mrtve in ranjene.

Zvečer je poiskal Svaruna kurir štaba korpusa z nujnim pismom. Karel je posvetil komandantu z baterijo, da je lahko bral. Obvestili so ga, da pojde po nalogu glavnega štaba v Moskvo, v višjo vojno akademijo Rdeče armade, in naj se nemudoma javi v štabu, ker mora takoj odpotovati v vrhovni štab.

„Kaj je? Kam pa gremo?“ ga je nestrpno vprašal Karel, ki je pričakoval vse kaj drugega.

„V Moskvo greš? je zazijal Karel. „Pa ne v rusko?“

„Brez šale. V rusko.“

Kmalu se je nagnetlo okoli njiju vse črno borcev. Po bataljonih se je razvedelo z bliskovito naglico: „Svarun gre v Moskvo.“

Tudi Marko se je zrinil med tiste, ki so stali okoli njega.

„Svarun, glej, da prideš nazaj kot general,“ je naročal. „Ti nas vse zastopaš. Tudi minerce. Medtem ko te ne bo, bomo pregnali švabe. Ko se vrneš, bomo že vsi enaki!“

Dežurni je prišel poročat, da so pokopali mrlične in da so ranjeni pripravljeni za prenos. Svarun se je vzpel na konja, odjezdil k bataljonu in se poslovil od borcev. Ostanke Borutove čete je našel na gozdnem robu. Pestovali so orožje in poslušali Pajka, ki je ves droben v obraz sedel na četnem kotlu.

„Vsa čast tebi, harmonikar! Danes si z mehom napravil več, kot če bi streljal z mitraljezom. Tvoje muzike ne bom pozabil svoj živi dan, pa tudi kanonade ne.“

Janez, ki so mu roke visele ob telesu, se je zravnal in blaženo srečno nasmehnil. Kuhar pa je dejal:

„Saj sva špilala oba.“

Tedaj se je oglasil Svarun:

„Poslavljam se, fantje.“

Osuplo so ga pogledali, ko je povedal, da odhaja skoraj na drugi konec sveta. Stisnili so mu roko in dolgo so gledali za njim, ko je odjahal k naslednjemu bataljonu.

„Kdo ve, če ga bomo še kdaj videli?“

„Vsi prav gotovo ne,“ je menil Vojko.

„Vojna je,“ je skomignil z rameni Pajk.

Prijahal je Orlov in ukazal, naj se pripravijo na odhod. Ker so se obračali počasi, leno in utrujeno, je rignil:

„Hitreje, hitreje! Kaj se držite kot poscane kure?“

Nihče mu ni odgovoril.

Brigadna kolona se je spuščala po vozni poti v dolino. Onkraj nje so rastle v oblačno nebo črni robovi, podobni trdnjaskemu zidovju. Tam se bodo čez noč utrdili in znova udarili po belih in Nemcih. Svarun je počakal, da se je znočilo. Potem sta se s kurirjem ločila od brigade in krenila na pot.

Bilo mu je tako, kot če bi mu rekli, da bo peljal divizijo v Dolomite. Navadil se je disciplinirano izvrševati povelja, svojo usodo je povezoval z gibanjem. Preden bo odšel, pa mora obiskati še ženo. Šele pred nekaj dnevi mu je zaupala, da bo dobila otroka.

Spustila sta se k reki. Noč se je zgostila. Cesta se je rahlo svetlikala med črnim skalovjem. Nikjer ni bilo videti konca.

Ukana III (odlomki)

Divizijski komandant Pemc ni mogel preboleti poraza v Gorenji vasi. Njegova nekoliko samoljubna narava in njegov venomer snujoči duh sta težila za povračili-

lom. Blisk mu je zaupno povedal, da nekateri govorijo slabo o njem, češ da ni primeren za voditelja divizije, ker je v korpusu mnogo boljših, ki so dolgo vodili brigade, medtem ko se je on ukvarjal z obveščevalno kombinatoriko.

Sedel je v kmečki hiši v hribovju blizu Žirov, od koder je bil lep razgled na postojanko. Z daljnogledom je lahko opazoval kolone avtomobilov, saj so Nemci pripeljali mnogo novih čet, da bi prešli iz obrambe v napad. „Čemu krvavimo na bunkerjih tako močno utrjenih gnezd s tako pičlimi bojnimi sredstvi?“ se je spraševal. „Ali ni to posledica prenapetosti duhov, precenjevanja lastnih moči ob uspehih Rusov na vzhodni fronti in Angloameričanov na zahodni? Pravzaprav gre tu za pomanjkanje fantazije in občutka za predvidevanje,“ je kritiziral tudi sam sebe in svoje navdušenje, zakaj to jih je pripeljalo v zagato. Rušiti je treba samo tam, kjer je nujno, kjer gre za obstoj. Brez-pogojno pa držati ozemlje!

Kot čuti divjad slabo letino in mrzlo zimo že vnaprej ter si nabere masti pod kožo, tako je njega skrbelo, kaj bo pozimi, hkrati pa je upal, da bo to zadnja zima v hosti. Treba se bo izdatno založiti za hude snežne dni.

Zraven njega so sedeli komisar Iztok, Blisk in obveščevalni šef Svoboda. Vsi so gledali skozi okno, kjer se je po dolini vila dolga, nepregledna kolona ljudi, krav, volov in konj z vozmi. Prihajala je z dolomitske strani in izginjala v globeli proti cerkljanskim hribom.

Divizija je branila položaje od Žirovskega vrha do cerkljanskih hribov. Dnevi so bili sončni, sneg je kopnel in pobočja gora so kazala že oguljena rebra. V zraku je bil pomladanski dih, pomešan s slutnjami ostrejših sap.

Potem ko je bil sovražnik odbit na vsej črti in ni mogel prodreti niti v Cerkno niti na Blegoš, je obmiroval. Nato so pritisnili Nemci na korpus z južne strani. Vztrajno, počasi, iz dneva v dan so ga odrivali vse globlje v Trnovski gozd. Iz daljav je bilo vsak dan slišati bobnenje, odmeve bojev, ki jih je vodila trideseta divizija.

V Žireh so priredili miting v sokolskem domu. Čeprav je bil sovražnik blizu, se je v dvorani trlo ljudi, kmetov in delavcev iz daljne in bližnje okolice, željnih novic in besed o svobodi.

Major Pemc je s svojim štabom organiziral pravcato parado. S položajev je potegnil jurišni bataljon in divizijsko zaščito. Ti dve enoti sta korakali mimo tribune, kjer so bili poleg štaba predstavniki ljudske oblasti, partije, mladine in množice gledalcev. Dotlej so bili ljudje navajeni gledati samo kolone, partizanske, nemške ali domobranske, saj je bilo tod bojno področje in je po okoliških hribih stalno pokalo.

Divizijska godba je tokrat igrala brez skrbi pred minami. Na čelu jurišnega bataljona je korakal njegov štab z novim komandantom Tarzanom, komisarjem Veljkom in Borisom na čelu. Takoj za njimi so korakali mitraljezci — Primož, Janko in Sulc — potem avtomatičarji. Borci so bili v novih esesovskih plaščih, z brzostrelkami čez prsi. Sami mladi obrazi, drzni, ožgani od sonca in vetrov. Obuti so bili v nove žirovske čevlje, gozdarice, ki jih ni premočil ne sneg ne voda.

Pemc jih je gledal s ponosom. Kakšna vojska, kot v sanjah! Posebno skrb jim je posvečal načelnik štaba. Od teh fantov je že vsak zase nekaj pomenil, kaj pa šele celota! Če bi imel tri brigade takšnih — vsaj dva tisoč mož — se ne bi bal Nemcev ne belih, je premišljeval Pemc.

To je bil cvet naroda. Elita vojske. Sama mladina. Dekleta so norele, ko so gledale strumne vrste borcev, ki so se jim smele oči svetile, kot bi izzivali samo nebo.

Edino vojska, enotna in močna, lahko uresniči cilje revolucije in zagotovi, da se bo novi svet, porojen iz trpljenja, obdržal pri življenju, je mislil Pemc.

„Živela slovenska narodnoosvobodilna vojska! Živel Tito! Živelo bratstvo narodov Jugoslavije!“

Vzklikanju ni bilo ne konca ne kraja.

Potem so se enote postrojile. V vetru so plapolale slovenske in partijske zastave. Zadonela je pesem. Njeni zvoki so odmevali v sinjino, vse do oblakov, ki so kot splašene ptice plavali na zahod.

Na mitingu je govoril komisar Iztok. V njegovih besedah je bil zanos spričo bližajočega se konca vojne, hkrati pa opozorilo na preizkušnje, ki jih čakajo v naslednjih mesecih. Pozval je ljudi, da strnejo svoje moči v poslednjem boju in se družno pripravijo na odpor, ker bo sovražnik prav gotovo v ofenzivi šel skozi te kraje . . .

Ukana IV (odlomek)

Na vsaki proslavi so se spravili skupaj tudi nekdanji pripadniki jurišnega bataljona divizije, ki so skupaj prišli iz brigade. Pripadniki bataljona pa so imeli tudi svoje proslave, največkrat v Žireh, kjer je bil bataljon ustanovljen in kjer jim je Vojko napravil iz orožja in granat spominsko skulpturo.

To je bila enota, ki so njeni pripadniki bili še vedno v tesnih stikih in najbolj dejavni. Med seboj so bili povezani tako borci kot funkcionarji. Prvi komandant jurišačev Leban in komisar Veljko sta postala polkovnika, prav tako zastavonoša Zabukovec, nekaj je bilo majorjev in kapetanov. Boris je bil dolgo sekretar Železarne. Mitraljezec Zdravko pa je bil direktor in pravnik. Štiri leta se je mučil, da bi napisal kroniko o enoti. Zdaj jo je pisal Vojko, dali so ji naslov „Ognjeni plaz“. Kot čebele so mu marljivo prinašali podatke, včasih tudi domov, tu in tam pa sta jih z Lebanom in Tarzanom, ki je bil drugi komandant in poklicni ma-

lor, obiskovala po domovih. Bolničarka Halina, ki je bila po rodu Poljakinja, se je poročila z našim diplomatom in se vrnila iz New Yorka, kjer je bil mož v službi. Tudi bolničarka Marija je bila srečno poročena.

Jurišači so v glavnem ostali pravi jurišniki. Nekaj jih je sicer pomrlo, drugi pa so bili še vedno bojno razporejeni. Nihče od njih ni izstopil iz partije, nihče ni šel na delo v Nemčijo, še vedno so bili vedri in delavni kot med vojno, ne glede na to, ali so bili funkcionarji, delavci ali kmetje.

Ognjeni plaz (odlomki)

Naslednje dni so borci na novo ustanovljenega bataljona prihajali z vseh strani. Na srečo so bile brigade v bližini in vsi štabi na telefonski zvezi, takoj pri roki za sprotne prerekanja. Večina borcev je prišla z brzostrelkami, drugi pa brez orožja. Bili so tudi primeri, ko so fantje prišli brez opreme in prave obutve, s pripombo „na diviziji vas bodo oblekli od nog do glave“. Vsi so prihajali z dobro voljo in željo po boju in uspehih.

Na divizijskem štabu jih je sprejemal načelnik Vojko-Stanko Petelin. Priznati mu je bilo treba, da je izrazil ves svoj vpliv in organizacijske sposobnosti za to, da je bila enota zbrana in opremljena v rekordnem času.

Komandant Leban in politični komisar Veljko ter partijski sekretar Bojan so namestili svoj štab v zaselku Dobračeva. Izbrali so si gostilno „Pri županu“, lepo hišo sredi vasi, obdano s sadnim drevjem, z razgledom na Žirovsko kotlino in obrobje Dolomitov. Toda gostilna je bila le po imenu. V njej se že od začetka vojne ni več točilo. Že prve dni se je nabrala „Pri županu“ velika družba. Nekateri so se poznali že iz brigade, drugi pa so se seznanjali.

Gostilna „Pri županu“ se je napolnila. Posedali so po klopih in okoli peči, postopali okoli hiše in kuhinje, se družili v manjše skupine, se seznanjali in čakali pa peli, da ni bilo dolgčas.

Četni politkomisar poročnik Janko Burnik-Boris je zbral okoli sebe precej poslušalcev. Vsi so se krohotali, ko je pripovedoval, kako ga je brigadni komandant Karel pregovarjal, naj ostane v brigadi, češ da bo postal bataljonski komisar. Ker ni Karel nič opravil, se je razjezil in ga dal zapreti v svinjak. Tam je čepel in razmišljal, kaj bo, dokler ni prišel telefonski nalog z divizije, naj se takoj javi.

Ujetniki so žalostno posedli po krompirju. Tiho so začeli tarnati, kmalu potem pa jokati. Stražil jih je Franc Prek, žirovski partizan, fant, ki so mu bile razmere v Dolomitih dobro poznane, saj bi ga bili belogardisti nekoč skoraj že ujeli. Srečno je odnesel pete,

ni pa to uspelo njegovemu tovarišu. Zastrelili so ga, ujeli, strašno mučili in mu v nekem mlinu odsekali glavo. Zato ni nič kaj verjel besedam zaslišanih. Vsak, ki so ga ujeli, je bil kuhar ali intendant. Zato je Prek stražil s prstom na petelinu brzostrelke. Trdno je bil odločen, da jih bo postrelil, če bi le poskušali bežati ali če bi prišlo do napada.

Naslednji dan je bil suh in mrzel. Vreme je bilo vetrovno. Po gozdu in po osojah je ležal sneg, na rebrih pa je pometal veter. Z dnem se je pokanje v Gorenji vasi stopnjevalo. Slišali so grmenje topov in vedeli, da korpusna artilerija obdeluje bunkerje. Pokanje je zdaj prihajalo tudi s škofjeloške strani, kar je pomenilo, da so Nemci krenili napadenim na pomoč.

Po neuspelem napadu na Gorenjo vas je zajela divizijski štab kratkotrajna pobitost. Namesto bleščeče zmage, ki so jo pričakovali vsi — nenaden poraz, o katerem je govorila vsa dolina in vsi Dolomiti . . .

Končno je Leban sprejel načelnik štaba Vojko, ki je urejal neljube posle in preusmerjal enote na nove položaje z novimi nalogami. Pomenila sta se na kratko. Tudi Vojko ni bil pripravljen na daljše razpravljanje. Veselilo ga je, da so vsaj jurišniki izvršili nalogo, kot je bilo predvideno. Iz dolomitske smeri ni bilo nobenega sovražnega posega. To pa je pomenilo mnogo.

„Vrnite se v Dobračevo in nadaljujte z urjenjem enote! V kratkem bo treba kam, kjer se Nemci trenutno počutijo varne. Tu zdaj nimamo kaj napraviti. Dregnili smo v sršenje gnezdo. Vse je naelektreno in pripravljeno, da ni misliti na kakšno presenečenje. Poleg tega so Nemci okrepili dolomitski bok z nekaj sto novimi vojaki in z novimi postojankami, tako da so zdaj v dolini močnejši, kot so bili kdaj prej.“

Na srečo je na vso to bojno razdraženost na obeh straneh zapadel sneg. Sprva je snežilo v drobnih kosmih, potem pa vse močnejše in je nehalo šele, ko je bila snežna odeja visoka do kolen. Po obeh dolinah, Selški in Poljanski, pa na Žirovskem in Cerkljanskem je zavladovalo kratko zatišje. Poti in steze so bile zametene. Po nekaj mesecih bojov so si vojaki na tej in oni strani zaželeli počitka. Pritisnil je hud mrz in pokrajino je zajelo pomirjajoče ozračje.

V gostilni Pri županu je spet pela harmonika, na dvorišču pa je vihrala v vetru bataljonska zastava. V enoto je prišla na obisk mladina iz Žirov in okolice. Za praznike je prišla obdarovat svojo vojsko.

Vsi borci razen tistih, ki so bili v zasedah ali na straži, so se zbrali v gostilni. Precej velika soba in veža, kjer je dekletom v pozdrav že pela Oskarjeva harmonika, sta bili premajhni za vse.

Tokrat so morali komisarji prepustiti glavno besedo mladinkam. Spregovorila je temnolasa in črnooka skojevska sekretarka, lepo dekle. Imela je bujne prsi in

so jo borci kar požirali z očmi. Povedala je, da je zaledje zbralo zanje, za svojo vojsko, skromna darila, da bi se ob njih spomnili svojih domov in domačih, ki si želijo čim prejšnjega snidenja z njimi in svobode. Na Žirovskem da so srečni, ko jih varuje tako borbeno in dobro oborožena enota, in da jih sedaj ni strah, kdaj bodo pridri belogardisti. Sklenila je z upanjem, da bo v naslednjem letu fašistična zver poginila in da bo konec belogardističnih izdajalcev.

„Tako je!“ je zarjula vojska in zaploskala z dekleti. Leban pa je s svojim gromkim glasom zavpil:

„Jurišni bataljon, trikrat hura za naša dekleta!“

Ker jurišači niso nikoli odložili orožja, so ga zdaj vzdignili visoko pod strop.

„Hura! Hura! Hura!“ je zadonelo iz mladih grl tako silovito, da je šel dekletom mrz po kosteh.

Potem je kriknila drobcena skojevka:

„Naj živi jurišni bataljon! Živio naša hrabra narodnoosvobodilna vojska in njen komandant maršal Tito!“

„Tito, Tito, Tito, Tito!“

Glasovi deklet in borcev so se pomešali. Kot na vsakem mitingu tudi tu ni šlo brez parol. Ko so se nekako zdrli in sprostili že dokaj napetosti in energije, je Leban zaukazal mir.

Dekleta so borce obdarovala — vsak je dobil en zavoj. Zašumel je papir, vsak v svojem kotičku je odvijal in ogledoval, kaj je dobil. Vsebinska je bila približno enaka pri vseh. Dekleta so vsakemu namenile par ali dva volnenih nogavic, ki so jih bili sredi zime najbolj potrebni. Vmes so bili volneni brezrokavniki, srajce, nekaj keksov, nekaj pesti jabolčnih krljev ali suhih hrušk. Največje presenečenje pa so bila pisma. Dekleta so jih napisala vojakom, ne da bi vedele, komu bo prišlo pismo v roke.

Lebanov kurir Nastran je pismo prvi prebral naglas:

„Dragi! Pošiljam te nogavice, da ti ne bo mrz in da se boš bolj pogumno boril, da boš tolkel bele in nemške prasice za naše ljudske pravice!“

Vsi so zaploskali in se zakrohotali. Za komandanta Lebana pa so dekleta spletla posebno lep bel pulover s kitami. Moral ga je takoj pomeriti. Ni mu bil ne premajhen ne prevelik, in čudili so se, kje so dekleta dobila mero! Pismo pa se je glasilo takole:

„Ta pulover je za komandanta, lepega in hrabrega fanta!“

Največ pa je bilo smeha, ko je odprl pismo kuhar Drejc, najstarejši med njimi:

„Ti dobiš šal rdeč, da pozimi ne boš prišel od mraza preč. Če prideš iz vojne živ, te čakam doma, da bova čimprej pred oltar šla.“

Mitraljezcu Šarcu pa je pisalo:

„Ne nehaj me fantič ljubiti in ne nehaj se za domovino boriti!“

Nekateri so dobili dolga ljubezenska pisma v rimah ali brez njih. Toliko je bilo pesmi, da ni bilo nobenega dvoma, da smo Slovenci zares pesniški narod. Ta pisma so prinesla več veselega in bojnega razpoloženja kot najboljša politična ura. Frčej je priskrbel nekaj sodčkov sadjevca, ki so ga vojski podarili kmetje. Z mnogimi zdravicami je pijača stekla po grlu. Leban je

zaukazal ples.

Oskar je nategnil meh in ob zvokih prešernih valčkov in polk so se zavrteli. Bila je velika gneča. Prišla jim je prav, saj tudi stiskanje ni bilo nikomur odveč. Plesali so dolgo, dokler niso bili vsi znojni in so komaj lovili sapo.

Takoj po kratkem odmoru je poročnik Boris naročil solo za komandanta Lebana in pristavil, da volijo tovarišice.

Leban je bil počaščen. Oči so mu žarele in lepa dekleta so se vrstila druga za drugo, ko so ga med plesom prevzemale. Oskar pa je igral divje valčke, kar kršnim je bil kos samo Fazan v Prešernovi brigadi, in še ta si je moral potem ožemati srajco. Toda dekleta so bila neumorna, menjavala so se in vsaka je hotela plesati s komandantom. Lebana so bolj upehale kot Nemci in bela garda v dveh letih bojov. Pot mu je lil s čela, kot bi vso noč nosil cev težke brede ali pa vrečo kolektivne moke.

Da ne bi bilo zamere, je Boris naročil solo tudi za politkomisarja Veljka, ki se je na rokavih najbolj blestel — bil je kapetan — kar je takrat pri dekletih tudi nekaj pomenilo. Žirovska dekleta so ga potem pošte-no upehala.

Da bi rešil politkomisarja, je Boris ustavil harmonikarja in naročil:

„Solo za vse in tovarišice volijo!“

Večina jurišačev, posebno mlajših, ni znala plesati. Tudi z ženskami niso imeli posebnih izkušenj, nekateri pa sploh nobenih. Vsak se je otepal pogumnih deklet, kakor je vedel in znal. Vse so znale dobro plesati. V gneči, kjer je tudi tisti, ki ni znal plesati, lahko poskakoval po mili volji, ne da bi se držal ritma in takta, so imeli pogum tudi neveščci. Kadar pa so volila dekleta in je bilo plesišče zredčeno, se slabi plesalci niso hoteli osramotiti in so rajši izginili v vežo.

Izba je valovila kot vreča voda v kotlu. Vse je prekipovalo od mladostnega ognja in vneme. Ko pa so se utrudili in se je mladih plesalcev polotila želja po odmoru, je Boris naznanil:

„Povštertanc!“

Borci so zarjuli „hura“, pa tudi dekletom je bil po volji ta stari ples, s katerim se je ponavadi končal miting.

Gospodinja je prinesla blazino in jo podala skojevski sekretarki. Ta je začela ples. Dekleta in fantje so napravili velik krog, ona pa je hodila sem in tja in izbirala. Da so komandanti pri dekletih „privilegirani“, se je pokazalo tudi tokrat: Leban je moral prvi na kolena. Črnolaska ga je objela in poljubila, kot bi si ga izbrala za večnost. Zaplesala sta valček in že je bila vrsta na Lebanu, da si izbere plesalko.

Mladi mitraljezci so nenadoma postali bolj živahni kakor takrat, ko so se približevali Nemci. Lahko je bilo poskakovati v gneči, toda poljubljati se vsem na oči, plesati in spet izbirati — to pa ne . . .

„Rajši bi bil v zasedi,“ je dejal Celar, stisnil mitraljez pod pazduho in se odmuzal ven. Njemu so počasi sledili vsi, ki so se bali žensk. Vendar je bila gneča takšna, da to ni uspelo vsem. Nekateri so se skrivali po kotih. Mlade nerodneže je najbolj prizadelo, ko so

padli na kolena kot včasih pred oltarjem in je množica borcev, še preden je cmoknil poljub, v zboru zarjavela:

„Sad se vidi, sad se zna, koji koga rad imal“

Ples z blazino je bil druge vrste preizkus hrabrosti, tiste, ki ji je bojišče postelja in kjer so ponavadi ženske zmagovalke.

Krohota in petje sta spremljala to zabavo, ki jih je spominjala, da bo prihodnost prinesla tudi kaj važnejšega, kot so puške in pobijanje. Boris je gledal, kako skojevci kopnijo s fronte plesa in kako iz veže prihajajo drugi, bolj preizkušeni in željni, da bi se jim, če ne ta večer, pa kdaj drugič, pripetilo kaj imenitnega s katero od teh deklet. Tudi na to je pomislil, da bo marsikdo od teh mitraljezcev mrtev prej, preden se bo dotaknil ženske in vedel, kaj je ljubezen. Zdaj so lepi in močni, toda samo trenutek, pa si brez noge, brez roke ali za vedno slep, tudi za ženske nezanimiv. Mar ni življenje nevarna ruleta? Igra. V desetinki sekunde se vse spremeni. Nobenih pravil, samo igra na srečo... Dobro, da zdaj nihče ne misli na to, kaj ga čaka. Naj pride, kar hoče.

Zmotila ga je lepa plavalaska, ki ga je rada videla, in vrgla predenj blazino.

Objel jo je in začutil vroče ustnice in duh življenja željne polnokrvne ženske. Ko je odplesal z njo in položil blazino pred plaho, osamljeno deklico, si je mislil: „Kako je poljubovanje privlačno in omamno opravilo, vsekakor bolj zanimivo kot luknjanje švabskih glav...“

Ljubezen, tajna sila

Bivši brigadni obveščevalec Aleks, visok, lep fant, skodran, ki je rad mislil naglas in po svoje ter ni priznaval nobenih avtoritet, je slonel ob podboju in opazoval dekleta. Glede ženske je bil nadpovprečno izurjen in izkušen. Bilo mu je štiriindvajset let, a je bil že zrel mož s predrznim izrazom. Iz brigade je moral, ker je malo preveč govoril in se je z neke bojne naloge vrnil prepozno — obiskal je bil neko dekle. Med jurišča se je javil zato, da bi laže prebolel degradacijo. Svojo odvečno energijo pa je namenil osvajanju deklet. Nekako slutil je, da življenje visi na tanki niti in da ga je treba, dokler si živ, izkoristiti. Tega se mnogi niso zavedali.

Z lepo temnolasko njegovih let sta se lepo ujela z očmi že pri prvem plesu. Samo nekajkrat jo je krepkeje pritisnil k sebi in že je čutil, da sta drug drugemu všeč do tiste mere, ko so besede navadno odveč. Samo toliko je počakal, da je dobila blazino. Če ji je kaj do njega, jo bo vrgla predenj. Če ji ni, potem se je zmotil, in nič zato. Dekle je šlo naravnost k njemu. Poljubila sta se brez posebne zunanje vneme, da drugi niti opazili niso njune medsebojne naklonjenosti. Med plesom pa ji je šepnil na uho: „Če si za to, se dobiva zunaj ob hruški...“

Ne da bi ga kdo imel za mar, je zapustil prostor. Pred vrati se je nekoliko razgledal. Razen stražarja ni bilo nikogar. Počakal jo je na vogalu hiše ob drevesu.

Kmalu je prišla za njim. Predlagal ji je, da bi jo pospremil do doma. Takoj je privolila. V gostilni je še vedno pela harmonika in vedela sta, da bodo plesali pozno v noč.

Na koncu zaselka sta se v senci drevja ustavila. Noč je bila mirna, oblaki so jadrali prek neba in od daleč so se slišali odmevi rafalov in votla eksplozija. Objel jo je in jo brez besed poljubil.

Oklenila se ga je, kot bi že dolgo čakala nanj.

„Všeč si mi bila na prvi pogled...“

„Tudi ti meni, takoj sem te opazila med vsemi.“

„Redko se zgodi, da se srečajo ljudje, ki so si zelo blizu, ne da bi se preveč poznali.“

Izza oblakov je posvetil mesec, pobočja hribov so se zalesketala v svežem snegu. Domačije so spale in gole veje sadnih dreves so se sklanjale nanju s svojimi sencami.

„Lepo je,“ je rekla.

„Da, lepo je. Jaz imam rad noči.“

Pritisnil jo je k sebi in jo nekaj časa gledal. V njenih očeh se je utrnila otožnost, ni še vedela, kaj hoče od nje, in tudi ne, kaj hoče ona od njega.

Prišla sta do hiše s sadovnjakom. „Tu sem doma. Zdaj se ti zahvalim za spremstvo.“

Malo se je zamislil, potem je dejal: „Me ne povabiš k sebi?“

Tudi ona je nekaj časa molčala. Potem je rekla: „Lahko greš z menoj. Svojo sobo imam, tiho morava vstopiti, da ne bova prebudila mame in sester.“

Čeprav je bil v težkih okovanih čevljih, je stopal za njo tiho, kot bi se plazil k stražarju. Odprla je vrata. Luči ni prižgala. V sobi je bila mesečina. Nič ni odgovorila. Le slačiti se je začela. Odložila je vso obleko na stol in si oblekla spalno srajco. V mračini jo je videl golo. Ko je legla v posteljo, je še vedno stal ob oknu, v plašču in z brzostrelko, obešeno čez rame. Rahlo ga je zmedla, ker je ves čas molčala, kot bi preizkušala. Sedel je k njej, da bi se pogovarjala. Ona pa je položila prst na usta in odgrnila odejo. Slek se je. Kdove koliko časa že ni spal v postelji. Pozabil je že, kakšen občutek imaš, ko ležeš med bele platnene rjuhe... Motrila ga je z napol priprtimi očmi z velike bele blazine.

Dvignil je odejo in jo objel z obema rokama. Njeno telo je toplo žarelo. Slekla je srajco. Objela sta se. Čutil je, da si lahko povesta dovolj brez besed. Iskala ga je z rokami in ustnicami, on pa se je je polasčal naglo in brez predsodkov. Usločila se je kot lok in pritajeno kriknila. Oklenila se ga je kot brodolomec čolna. Še nekajkrat je kriknila — potem se je umirila in ga objela. Z rokami mu je šla skozi lase in ga začudena gledala, kot bi sanjala.

„Nisem še imela fanta.“

„Vem,“ je dejal.

Nekaj časa sta ležala objeta. Rekel je:

„Moral bom iti!“

„Vem, moraš... Se boš vrnil k meni?“

„Vselej, če bom le mogel... Z menoj boš, mislil bom nate.“

„Tudi jaz nate.“

Osvobodil se je njenih rok. Naglo se je napravil.

Vstala je tudi ona, se oblekla v spalno srajco in šepnila: „Spremila te bom do vrat.“

Ko je vdrl iz mrzle zimske pokrajine val hladnega zraka, sta se za slovo poljubila.

„Če boš prišel, samo potrkej na moje okno.“

Kot senca se je odtrgal od hiše in izginil med sadnim drevjem. Bil je oмотen in skušal je urediti misli. Ves problem ljubezni je v tem, da se najdeta dva človeka enakih misli in čustev. Vse drugo je igra in izgubljanje časa. Ljudje se razlikujejo samo po tem, da ne znajo izbirati in da vsiljujejo svoje želje tudi tam, kjer so nezaželeni.

Hodil je naglo. V gostilni je še vedno pela harmonika, med borci in dekleti pa je še vedno krožila blazina. Pomešal se je med plesalce. Nihče ga ni pogrešal. Tudi četni komisar ne. Le neka skojevka, njena prijateljica, ga je nekajkrat vprašujoče pogledala. Toda v njegovih očeh ni prebrala nič.

Da ga kdo od navzočih ne bi mogel posnemati, je poskrbel divizijski kurir. Lebanu je prinesel pismo povelje, naj bataljon takoj krene na dobre štiri ure hoda oddaljeno hribovje nad reko Idrijco na sektor Plužne-Lazne-Otalež. Izvedeli so, da nemška udarna skupina prodira proti Cerknemu.

* * *

Celovečerna zabava s plesom je borce ogrela, hkrati pa jim je vzela nekaj moči. Pospešeni marš jih je kmalu utrudil. Na nebu je sijal mesec, ki so ga obdajale visoke zvezde. Bilo je ravno toliko svetlobe, da so se lahko premikali v strogi tišini po slabih cestah in voznih poteh mimo spečih zaselkov, zdaj v breg, pa spet navzdol, ne da bi dosti počivali. Noč je bila mrzla in ob koloni so se sukljali hlapi izdihanega zraka. Pod čevlji je hrstela zmrzal. K sreči so bile poti bodisi zvožene ali zgažene.

Spremljala jih je prijetna zavest, da se ne bojujejo sami. Dekleta, starci in otroci mislijo nanje. V novih nogavicah ni nikogar zeblo v noge, pa tudi kape in šali so jih že greli ob misli na tiste, ki so jih pustili na Žirovskem. Nekateri so žvečili krljce, drugi drobili potico, mleli krušne skorje. Tokrat ni bilo časa, da bi Kokošar zakuril pod kotlom kot večkrat pred odhodom.

* * *

„Poglej, Leban, kako vas cenijo in se vas bojijo! Celotno precejnijo vas! Popolnoma smo dosegli svoj namen! Vojna ni le spopad, ni le borba! Veliko vrednost ima, kot sem že dejal, slepilni manever! Poglej, kaj pišejo. Tudi to smo dobili pri kurirki,“ mu je pomolil papir:

„Jurišni bataljon je ponavadi nastanjen v vasi Dobračevo. Štab ima v gostilni Pri županu, šteje okoli 150 mož. Imajo dvajset mitraljezov, nekaj pušk, drugi brzostrelke. Pred kratkim so ga poslali na Banjško planoto. Nekaj dni jih zagotovo ne bo, ker so dobili s seboj suho hrano.“

Leban je vrnil papir in skomignil z rameni:

„Kdo jih obvešča?“

„Vedno in povsod se dobijo ljudje za takšne ali drugačne posle, če jih vztrajno iščeš. Komendant in komisar, opozorita borce, naj nikomur ne govorijo, kam gredo in kje so bili, skratka, ničesar! Opozarjam vas, potrebna je budnost na vsakem koraku!“

* * *

Kakor da bi bil neranljiv, je zbrano streljal, ko so odbijali napad za napadom. Potem je dobil poln rafal v glavo in prsi... S približevanjem Nemcev sta napekost in živčnost narasli do skrajne meje. Strojnico mrtvega Hodnika je takoj zgrabil pomočnik Franc Prek iz Dolomitov in že je z njo naštegal po Nemcih.

* * *

Prek je z brenom kar stoje užigal po Nemcih. Tri je zagledal tik pred seboj, divje, od strahu spačene obraze pod čeladami.

Zabobnel je rafal in Prek je podrl dva, tretji mu je izpraznil rafal v prsi. Nerodno se je zavrtel na peti in spustil mitraljez iz rok. Začutil je slan in grenak okus krvi v ustih. „Pa ja ne bom umrl.“ je pomislil in negibno obležal, z rokami, ki so mašile rano na prsih.

* * *

Skoraj po mesecu dni pohodov in manjših borb se je bataljon vračal na Žirovsko. Divizijski štab je bil v vasi Sovodnj v Poljanski dolini, med Cerknim in Žirmi, nekako v sredini položajev treh svojih brigad, ki so se znova pripile na bok dolomitske trdnjave.

* * *

Vrnitev v Dobračevo pri Žireh je pomenila za bataljon, kot da bi se po dolgem času vrnili domov. Sicer je časovna razdalja od dne, ko so odšli, pa do vrnitve bila kratka. Toda čas se v vojni vrti hitreje in tudi zgosti se. Nekaterih ni bilo več, mnogi so bili mrtvi ali ranjeni, in tega, da se jih vrača vedno manj, so se zavedali, ko so jih gostoljubni in prijazni ljudje spraševali za tega ali onega.

Tisto jutro se je že dani, ko so potolkli po vratih gostilne „Pri županu“ in po hišah, kjer so bile takrat nastanjene čete. Ljudje so bili presenečeni in so jih spet z veseljem sprejeli. Čeprav utrujeni od marša, niso smeli zaspati. Pol bataljona je šlo na položaje počakati belogardiste, če bi le rinili za divizijsko kolono ali če bi hoteli vdreti v Žiri, kot so to napravili pred nedavnim dolomitski četniki.

Vendar se je vse srečno izteklo. V belogardiistični trdnjavi je še tisto jutro bilo plat zvona. Znova je bila razglašena stroga pripravljenost; kaj naglo so izvedeli, da so njihove patrulje takoj za mejo ustavile zasede jurišnega bataljona.

Bataljon se je najprej odpočil. Po dolgem času so se naspali na toplem, na slami ali po hišah okoli peč,

in tudi najedli so se počasi in dobro pripravljene hrane. Intendant Matija in Frčej sta brž obnovila stare zveze, tako da sta fantom izbrano postregla, kolikor si niso sami v patroljah na območju Dolomitov.

Po dolgem času je bila spet po jutranjem vstajanju telovadba, za njo tek in razgibavanje, zajtrk, zbor bataljona, pozdrav zastavi, vojaška in politična ura, odhod patrolj in tako naprej, kot so bili poprej vajeni.

Tretji dan je iz divizijskega štaba iz Sovodenj prišel obljubljeni novi poveljnik, podporočnik Franc Kovačič-Tarzan, in z njim divizijski komandant Evgen Matijka-Pemc.

„Pri županu“ na dvorišču so se čete bataljona postavile v vrste. Bilo je slovesno, skoraj kot prvi dan pri formiranju, s to razliko, da se takrat še niso poznali med seboj, sedaj pa že dobro! Viktor Zabukovec je dvignil zastavo, borci so bili vsi po vrsti urejeni, nekateri so si celo sami zlikali oblačila, da so bili videti kot enota redne vojske.

Tarzanu je zaigralo srce, ko je stopil pred dobro stotino mladih, zagorelih in smelih fantov, ki jim je zdravje kar žarelo z obrazov. Pred vrsto je bilo položeno deset mitraljezov in lahki minomet, ob tem, da je imela vsaka četa po enega šarča. Toliko mitraljezov in brzostrelk je strašna ognjena sila. Zelo je bil ponosen, da so mu zaupali poveljevanje tej elitni enoti.

* * *

Zvedave oči vseh borcev so se sedaj zapičile v novega komandanta. Tisti iz Vojkove so ga že poznali, drugi pa ne. Preiskovali so ga od nog do glave in delali nagle sodbe o tem, kakšen neki bo. Tarzan je bil lep temnolas fant srednje postave, oblečen v uniformo iz angleškega blaga, s komandantsko torbico na eni strani, na drugi mu je visela težka nemška pištola, na hrbtu pa je nosil nemško brzostrelko MP 43. Za komandanta je bil videti dovolj oster, saj je njegov sivi pogled prodorno opazoval in si ustvarjal takojšnje spoštovanje. Spregovoril je z dovolj močnim glasom in odločno. Njegov nagovor je bil kratek. Obljubil je, da bo pozikal napraviti vse, da bo to enota, kot jo od njih pričakujejo. „V slogi je moč. Sem za to, da bomo kakor doslej eden za vse in vsi za enega, vodstvo z borci; ena sama celota!“

Po tem govoru so začutili, da je bila vzpostavljena tista potrebna vez med komandantom in moštvom, ki je pogoj, da bodo ljudje sami z voljo izvajali, kar bo želel in ukazal, in da se bo tudi on podrejal potrebam celote.

* * *

Od odhajajočih iz bataljona so se poslovili na mitingu. Priredila ga je žirovska mladina skupno z bataljonskim štabom. Oskar je spet neutrudno nategoval harmoniko. Komisar Veljko je imel plamteč govor in spet je obljubil bližnji konec vojne in veliko zmago. Borci pa so igrali skeče, v katerih so se norčevali iz Nemcev in belih. Pevski zbor pa je zapel nekaj ganljivi-

vih pesmi. Napili pa so se lahko samo mošta, ker drugega niso smeli piti glede na bližino sovražnih postojank.

* * *

„Solo za Tarzana, novega komandanta!“ je naznal Boris.

Tarzan je takoj spoznal neugnanost žirovskih deklet. Lepe, mlade in žive so prihajale ponj in ga prevzemale ena drugi, tako da je moral plesati z vsemi. Oskar je igral najbolj poskočne polke, da mu je pot lil z obraza. Tarzan je pokazal svojo kondicijo. Zdržal je ples do zadnje mladenke. Ko je Boris zaključil solo, je bil premočen, da bi lahko ožel srajco. Kar vrtelo se mu je v glavi, ko je šel ven po sapo, in zaneslo ga je, ko je pogledal skozi veje v zvezdno nebo nad hribi.

Iz bolnišnice se je vrnil tudi obveščevalec Aleks. Pobrli so ga na diviziji. Tam so ga že hoteli premestiti v neko brigado, pa jih je komaj preprosil, da je prišel nazaj v bataljon. Ko ga je zagledala njegova črnolasa skojevka, je bila vsa iz sebe. Solze so se ji zasvetile na licih. Kurirji so ji nekajkrat prinesli vesti, da je Aleks v bolnišnici Franji umrl. Vedela je, da si je to izmislil neki kurir, domačin, ki je že dolgo gojil do nje ljubezen in včasih potrkal na okno, pa mu ni nikoli odprla.

Nista dolgo plesala. Kot takrat, prvokrat, sta se drug za drugim izmuznila ven in izginila, ne da bi to kdo opazil.

Ko sta se poslovila še Škerl in Frčej, so po hlevih že kikirikali petelini...

* * *

Slutnje borcev so bile pravilne. Pripravljalo se je nekaj podobnega nevihtnim dnem. Zrak je dišal po krvi in dinamitu. Oblaki nad Žirmi so bili rdeče obarvani. Na večer vijoličasti, z nočjo črni.

Žirovski vrh je bil iz doline podoben spečemu psu. Tarzan ga je gledal z mešanimi občutki. Temnel je naglo, na robu, kjer se je stikal greben z nebom, so se utrinjale rakete in odmevalo je pokanje. Vedel je, da ga je popoldne zasedla udarna brigada Franceta Prešerna, ki se že dlje bije z Nemci in belimi.

Bataljon je bil zbran v senci drevja in že pripravljen za pohod. Nalog, da vdrejo v Dolomite, so dobili že popoldne. Bataljon naj bi se tam zadržal nekaj dni. K povelju je bilo pristavljeno:

„Poizkušajte prodreti čim globlje in čim bliže Ljubljani!“

Komisar Veljko in pomočnik Rudi sta nadzorovala delitev propagandnega gradiva z enako skrbjo kot malo pred tem, ko so delili ročne bombe in municijo. Propagandni odsek divizije jim je dostavil cel voz letakov in časopisov! Dali so jim vse, kar je prišlo iz tiskarn in kar se je nabralo na diviziji.

„Madona,“ se je hudoval Dolfe. „Jih bomo sedaj tolkli s papirji? Ali ni to pravzaprav delo za aktiviste?“

„Dolfe, zapri kljun in nabaši poln nahrbtnik! Vsi bomo nosili, ne samo ti!“ mu je ostro zaukazal novi

komandant Ažman, ki se je dobro zavedal, da mora najprej ukrotiti Dolfeta, če hoče imeti v četi mir.

Tik pred odhodom je Tarzan sklical poveljujoče. Treba se je bilo ne le odločiti, kje bodo prekoračili mejo in kje bodo hodili nekaj dni, temveč tudi, kako in kje se bodo vračali z ranjenci . . .

Dobro, da je popoldne prispela v bataljon nova bolničarka, Poljakinja Halina, mlado in vzdržljivo dekle, ki so jo vsi iz Prešernove brigade že dobro poznali. S svojo veliko torbo z zdravili se je postavila v zbor bataljona.

Tarzan je imel na karti zarisano vijugavo rdečo črto pohoda: Dobračevo, meja, Goli vrh, Smrečje, Horjul, Žažar. Črta se je vlekla med postojankami bele garde in obkrožale so jo na obeh straneh. Od Žažarja jo je Tarzan popeljal proti Ljubljani, kjer se je svinčnik ustavil. Tu bi najraje napravil vprašaj, pa ga ni . . . Kaj bo tam in kako, ne bi mogel odgovoriti nihče s še tako fantazijo. Od tam naprej je bila zanj in za vse neznanica.

* * *

Naslednji dan je bataljon z nadvse drznim manevrom ukanil Nemce. Skozi žično oviro na meji se je splazil že v zgodnjem jutru. Nemške in belogardistične zasede, ki so bile na nasprotnih pobočjih, so jih imele za Nemce. Saj je bila polovica kolone v esesovskih plaščih in kapah, tako da so izvidniki menili, da gre kakšna njihova enota na položaje. Prespali so že na varnem, daleč pod mejo, in šele naslednji dan so se utrjujeni, vendarle zadovoljni, vrnili na Žirovsko.

Nesrečen strel

Jug je zavel v vejevje drevja. Na nebu so se gostili sivi oblaki, grmadili so se nad pokrajino, kot bi jih v daljavi ustavila nepremostljiva ograda. Čez noč je led popustil. Začel je pokati in vaške poti so se zmeščale.

Bataljon se je vrnil s pohoda iz Dolomitov. Nastanili so se v vasi Goropeke, kjer so bile hiše stisnjene v hrib kot gruča osamljenih ptic. Tu so bili v pripravljenosti, če bi kakšna nemška enota skušala prodirati proti Cerkljanskemu, da bi ju udarili v hrbet.

Desetar Stanko Šorli, visokorasel, drznih potez in krepkega videza, je s svojimi borci zasedel hišo v sredi ni vasi nasproti štaba. Kot vzoren vojak, ki brez povelja izvaja vse, kar je potrebno, je vsako jutro odredil čiščenje in pregled orožja. Njegovi fantje so razstavili mitraljez na klopi ob peči in se šalili.

Pred štabno hišo, na nasprotni strani poti, ki je vodila skozi vas, je stal na straži vodja skupine lahkega minometa Jože Kokalj, zaspan, vendar pa zadovoljen, da je prinesel iz Dolomitov celo glavo. Gledal je navzdol po cesti, kjer se je proti njemu pomikala konjska vprega. Približala se mu je. Spoznal je voznika. Bil je partizanski očka Bogataj. Vozil je hrano za partizane. Kokalj ga je pozdravil. Mož ga je spoznal in se ga razveselil:

„O, ti si, Jožko! Kako gre?“

„Dobro, očka! Še kar dobro nam gre! Kako pa vam?“

„Vožnje je dovolj! Vsak dan več! Samo belogardisti nagajajo!“

Kokalj je vedel, da prijazni možakar vozi za potrebe brigad — najsi je mir ali ofenziva. Hrano, orožje ali ranjence.

Možakar je s konjem pred štabom obstal. Stražarju je rekel:

„Ne veš, kako smo veseli in varni, kadar ste tukaj jurišači! Tedaj zagotovo ni ne belih ne Nemcev!“

„Oče, pozdravite doma in povejte jim, da se bom kmalu oglasil!“

Mož je obljubil, da bo pozdravil in že je pognal konja. Ob njem je veselo zacvilil pes.

Takrat je med hiše rezko usekal kratek rafal. Koklju se je za vrat vsul omet. Partizanski očka Bogataj pa je globoko vzdihnil. S prosto roko je segel za srajco. V trenutku mu je sivi horizont zažarel v slepeči svetlobi.

Pekoča rana se je spremenila v praznino, noge so postale svinčene in prikovane k zemlji . . .

„Jožko!“

Spogledala sta se.

„Z menoj je konec . . . v srce me je . . .“

Počasi je potegnil roko iz srajce in jo nesel pred oči . . . Bila je krvava, od prstov je kapljalo v blatno brozgo. Pogled na lastno kri ga je navdal s strahom. Nebo nad strehami je temnelo in mu z velikansko naglico padalo v oči. Spustil je konja, ki je nemirno zahrzal. Pes je cvilil z visokim glasom, kot bi zadelo njega. Vzpenjal se je na gospodarja in ga obliznil po obrazu. Bogataj je napravil nekaj korakov, nerodno, kot bi grazil globoko vodo. Potem se je zavrtel na peti, kajti ozreti se je hotel nazaj, da bi videl, od kod prihaja smrt. Pa ni videl ničesar. Samo megleno pokrajino. Zamajal se je kot spodsekano drevo in mrtev padel sredi ceste.

Tudi v štabu so slišali strele . . . Planili so pokonci. Na mizi so pustili karte in dnevna povelja, zgrabili za orožje in tekli na plano. Mislili so, da se začenja napad.

Tarzan je prvi pritekel na cesto. Za njim Veljko in njegov kurir Nace pa Rudi in Viktor. Niso razumeli, kaj naj bi bilo, saj so bile okoli vasi zasede in patrulje . . . Na sredi ceste pa leži mrtev človek ob vozu in konju in pes tuli okoli njega . . .

Na drugi strani ceste je Tarzan zagledal za razbitim oknom Stanka Šorlija z brzostrelko v rokah, kako ves bled strmi k mrliču.

„Ta norec ga je ubil! Gremo ga aretirat!“

Medtem je nekaj borcev z bolničarko Halino skočil k zadetemu, da bi mu pomagali. Štabni so vdrli v hišo, kjer je bila Emilova četa.

Šorli je še vedno stal ob oknu. Zdaj je razmišljal, kako se je moglo zgoditi. V trenutku, ko je dvignil z mize očiščeno brzostrelko, se je sprožila. Steklo na oknu se je razletelo na tisoč koščkov. Razločno je videl moža, kako je gledal krvavo dlan in padel. Njemu je izginila z obraza vsa kri. Roke in noge so se mu zvotile. Misel mu je okamenela. Strah, ki ga doslej še ni doživel, ga je prežagal. Kdo ve, koliko Nemcev je že

videl takole pasti, pobitih od njegove roke, pa ga ni nič ganilo . . . Tudi njegovi borci so bili vsi iz sebe.

Nekdo je rekel:

„Stanko, ubil si voznika, Bogataja . . .“

„Saj to ni mogoče?“

Počutil se je tako izgubljenega in nesrečnega, kot bi jo staknil sam. Njegova samozavest je naglo razpadla. Ni vedel, kaj storiti.

Štabni so s pištolami na strel pridrveli v sobo.

„Si ti streljal? !“

„Sem. Brzostrelka se je sprožila.“

„Odloži orožje!“ je ukazal komandant.

„Zvežite ga!“

Prekrižal je roke, kurirja pa sta mu jih z jermenom zvezala. Odpeljali so ga v štab.

Ob mrtvem Bogataju se je zbralo že pol vasi. Ženske so jokale, njegov pes je še vedno tulil, možaka so zavijali v šotorko, da bi ga odnesli k sorodnikom.

Nepričakovana in nesmiselna smrt je vznemirila ves bataljon in vso vas. Toda, kaj je v vojni smiselno in kaj ne, katera smrt je opravičljiva in katera ne, o tem je bilo težko razmišljati. Življenje je bilo povsod nevarno in viselo je na tanki niti.

Sklicali so naglo vojaško sodišče. Bataljon je bil samostojna enota, včasih daleč od divizijskega štaba, zato so morali in smeli samostojno ukrepati. Posebnih navodil za ravnanje v različnih okoliščinah ni bilo. V navadi pa je bila odločitev, da se kaznuje: smrt za smrt, zob za zob, glavo za glavo, tako naj bi se vzpostavljalo naravno ravnanje.

„Ni kaj govoriti!“ je menil Tarzan. „Vsa vas je vznemirjena. Ubil je našega človeka! Sem za najstrožjo kazen: za smrt!“

Komisarji pa se niso mogli tako naglo odločiti, kajti Šorli je bil eden najhrabrejših, vzoren in discipliniran vojak in dober voditelj.

Pripeljali so ga v štab.

„Usmiljenje, tovariši! Bila je nesreča!“ je prosil z obupnim glasom.

Proti nizkemu zakajenemu stropu je dvignil roke.

„No ja, še se bomo posvetovali, potem pa bo sodba razglašena pred bataljonom,“ je rekel Tarzan in odredil, da ga odpeljejo v zapor, v zapuščeno, plesnivo klet.

Zagrnila ga je tema. Padel je na vlažna tla in se razjokal. Prvič, odkar je bil v hosti. Nikoli ni mislil, da se mu lahko pripeti nekaj tako usodnega, po tako neumnem naključju. Zdaj ga bodo ustrelili pred vsem bataljonom. Ko bi vsaj padel v borbi! Zdaj pa tako sramotna smrt . . .

Nikoli ga ni bilo strah ne bunkerjev ne sovražnikovih cevi, četudi so bile naperjene prav vanj, tudi min ne in ne granat . . . Zdaj pa ga je zlomila plesniva tema in stiskala praznino . . . Vlažna, stepena zemlja ga je vlekla vase . . . Kmalu bo plen korenin in črvov . . . Kako ostudno!

V prsih in drobovju je pekla bolečina neizbežnega . . . Tako je čutil samo takrat, ko mu je, še dečku, krožna žaga odrezala tri prste na desni roki in je strmel v razcefrano meso in kri, ki je kapljala v žagovino . . .

Pod večer so zbrali bataljon, da bi prebrali sodbo. Ker pa se še niso zedinili, da bi ga ustrelili, je bil sprejet sklep, naj o njegovi usodi odloči ves bataljon. Ko je bil prebran predlog, da deseterja Šorlija obsodijo na smrt z ustrelitvijo, je po vseh četah zavelo glasno nezadovoljstvo, ki so ga izražali z nevarnim mrmranjem.

Komisar Veljko je hitro ocenil, da to ne bo dobro učinkovalo na borce, zato je rekel:

„Tovariši, res se je zgodila nesreča, toda človek je mrtev in vsa vas vznemirjena! Vi sodite! Kdor ima kakšno olajševalno ali obtoževalno okoliščino, naj pove!“

Vsi pogledi borcev so zdaj viseli na Stanku. Gledal je k njim, s katerimi je nešteto krat skupaj jurišal in delil vsako skorjo kruha in dime cigaretnih ogorkov, in čakal na njihovo pomoč.

Nekaj časa je enota molčala. Težak veter jim je vihral lase in silil v oči. Potem so se pričeli oglašati. Drug za drugim. Spodbudil jih je oster in napet glas enega od mitraljezcev-skojevcev, ki se je oglasil iz zadnje vrste:

„Na Stanka Šorlija ne bomo streljali! Dober borec je in tovariš! Bila je nesreča!“

„To se lahko zgodi vsakomur . . .“

„Mi nismo za smrt!“

„Mi tudi ne!“

„Naj mu bo oproščeno!“

Pripombe so se vrstile in spodbudile še nekaj pogumnih, dokler ni vsej napetosti drzni Dolfe spodbil dna, ko je jasno, trdo in odločno rekel:

„Komandir Emil je s šarcem na Lazah ubil enega in ranil dva naša borca! Oprostili ste mu! Ni bil kaznovan in ni šel pred vojno sodišče! Naj bo za vse enaka pravica! Ni dveh zakonov: eden za borce in drugi za poveljnike. Vsaj pri nas naj bo tako, če že drugod ni!“

Težko so padle te besede. Za to so vedeli vsi, tudi Emil, ki je zdaj stal pred svojo četo. Videl jim je v srce. To so bili nevarni in med seboj solidni fantje, ki so razlikovali dobro in zlo, in vedel je, da lahko ob prvem napadu počijo v hrbet vsakogar, ki bi jim storil krivico. Tudi on je bil proti temu, da bi Stanka kaznovali s smrtjo. Kako dobro je pomnil, kaj se je takrat dogajalo z njim! Koliko je pretrpel, in če ga takrat ne bi tovariši pomirili, bi se bil ustrelil sam . . .

Niti ena roka se ni dvignila.

Sodišče se je umaknilo na posvet.

Vrnili so se. Rudi kot predsednik sodišča je prebral predlog kazni.

„Naglo bataljonsko sodišče ugotavlja, da je Stanko Šorli, desetar v drugi četi, zaradi malomarnega ravnanja z orožjem povzročil nesrečo in ubil kmeta Bogataja. Sodišče je ugotovilo krivdo: neupoštevanje navodil pri čiščenju orožja in enkratno malomarnost. Upoštevalo je olajševalne okoliščine, da je bil obtoženi vzoren in discipliniran desetar in v hrabrosti vsem za zgled. Zato ga kaznuje z odvzemom orožja — pištole in avtomata, za čas, dokler si orožja v borbi sam ne zapleni. Pustijo pa se mu ročne granate in nož. Ta sodba stopi v veljavo, ko jo bo potrdil bataljon z večinskim glasovanjem!“

Obtoženec je stal pred bataljonom gologlav in brez

pasu. Veter mu je mršil lase. Zvezane roke je držal pred seboj dostojanstveno. Pogledi borcev so ga hrabrili, hvaležen je bil, da so bili z njim. Njegovo predstavo o enakosti pa je enkrat za vselej presekala sekira dvoma.

Začutil je tanko, nevidno črto. Ostro kot britev in neusmiljeno kot razbito jeklo. Ležala je med njimi in se jih dotikala. Povzročala je komaj zaznavno grozo. Na eni strani je zdaj videl tiste, ki poveljujejo, na drugi tiste, ki morajo izvrševati povelja. Tiste, ki sodijo, in tistega, ki je obsojen. Tiste, ki glavo odsekajo, in tistega, ki mu odsekana pade v lastno naročje. Med njimi je lebdela praznina strupeno zelene barve. Brez daha. Nihče je ne more prekoračiti.

Pa vendar se je njega usoda usmilila. Človek je beden črv . . . kako malo je odvisno od njega samega, na kateri strani črte lebdi . . . Danes si sodnik in jutri obsojenec . . .

Ko je predsednik prebral sodbo, je komisar Veljko vprašal: „Kdor je za to kazen, naj dvigne roko? !“

Po četah so se spogledali. Večina je dvignila roko, nekateri pa tudi ne. Ti so bili za oprostitev, kajti komandirju Emilu, ki se mu je zgodila enaka nesreča, niso odvzeli orožja.

Fantje so bili mladi, toda že nacejeni z življenjsko izkušnjo. Česar v naglih dogodkih niso mogli dojeti razumsko, so čutili nagonsko. Boj in smrtna črta, po kateri so vrtoglavo plesali, za vse ali nič, jih je zbistрила. Vedno so čutili, kaj je zanje prav in kaj ne, in kaj je dobro ali kaj zlo. Vsakdo je vedel, da lahko že sam stoji naslednji dan takole . . . In kdo si v tej mladosti ne želi živeti? !

Tarzan je bil zadovoljen, da se niso pre naglili. Stopil je k obtožencu, mu razvezal roke in rekel:

„Stanko Šorli, prost si! Orožje pa si pribori sam, pa bo vse pozabljeno! Svojemu oddelku boš poveljeval naprej!“

Potem je razpustil bataljon. Fantje so se razkropili po hišah. Po cesti so še vedno begali vznemirjeni ljudje. Partijski sekretar Rudi je razmišljal:

„Če je kdo kriv ali ne, družina ubitega pač ne more biti vesela . . . In tudi vaščani ne, če pred lastno vojsko ne bodo varni . . . Kdo neki pa bo vesel, da te ubijejo sredi vasi, ko jim pripelješ hrano? Najbolje je, da bi se v mraku premaknili drugam . . . tako bi ljudje na nesrečo laže pozabili . . .“

Dolgočogi Dolfe, ki je imel vedno in za vsako stvar svoje mnenje, ki se je obvezno moralo razlikovati od mnenja vodstva, pa je dejal svojim tovarišem — mitraljezcu Nagliču, Hutarju in drugim, ki so se zbrali okoli njega:

„Fantje, pogledjte, kako je! Kazen ni odvisna od tega, kaj si napravil. Važno je, kdo si! Še bolj pa, kdo ti sodi! No, ali je tako ali ne? !“

Niso ga dobro razumeli, kaj je s tem mislil, pa mu nihče ni dal prav in tudi oporekal mu ni. S sodniki niso imeli izkušenj, in vsak si je želel, da bi jih tudi v bodoče imel čimmanj.

Bataljon se je izmučen vrnil v svojo izhodiščno bazo v Dobračevo. Borci so se veseli potaknili po hišah, koder so se počutili že kot doma. Upali so na nekaj dni počitka, da se operejo, pošijejo nogavice in popravijo čevlje, da se po dolgem času tudi naspijo. Z odjugo je sneg naglo kopnel in tudi brozga jih nič ni mikala, da bi jo mešali. Belogardistov za njimi ni bilo, le Krivina in Zdešar sta spet morala tja sama, gledat, kaj se dogaja.

Tudi krvave žulje je bilo treba obvezati in zaceliti odrgnine. Bolničarka Halina je odprla ambulanto, polna izba borcev je čakala, da pridejo na vrsto.

Med Žirovci pa je že plaval strah pred ofenzivo. Med ljudi so prihajale vsakovrstne vesti. Čeprav iz Dolomitov ni bilo pričakovati vdora, je veter z zahodne strani prinašal nenehno bobnenje topov. Borbe so bile v Poljanski dolini in na obronkih Blegoša. Tudi iz Idrijskega so slišali kanonado.

„Kaj bo, Veljko? “ so komisarja spraševali kmetje.

„Brez skrbi bodite! Kmalu bo konec vojne!“

„To vemo sami . . . Kaj pa bo z ofenzivo? Zapustili nas boste, ko bo pritisnila velika sila!“

„Ofenziva pride in mine. Partizan se umakne in pride nazaj. Tako je bilo vso vojno in bo tudi sedaj! Mor da nas še enkrat poženejo v primorske hribe. Potem jih bomo pa mi pognali za vselej prek Karavank in bo svoboda!“

Stare ženice, kmetje in borci, ki so ga poslušali, so bili zadovoljni. V vseh je zdaj tlelo veliko upanje, da bo morije konec.

Po četah so imeli skojevske in partijske sestanke, politične ure. Komisarji Veljko, Boris, Mervič, Gradišek in Zabukovec so pripravili nov program za miting.

V gostilni „Pri županu“ se je trlo ljudi. Oskar je vžigal dobro voljo s harmoniko. Poleg govora, običajnih skečev in deklamacij je poročnik Boris najavil zbranim presenečenje:

„Danes, dragi tovariši in tovarišice, vam bomo predstavili enega svojih pesnikov. To je naš skojevski sekretar Viktor.“

Viktor je že vso vojno, kadar mu je zavrelo v srcu, zlagal pesmi. Sramežljivo jih je skrival. Ni jih pisal zato, da bi jih objavljali, in ne zato, da bi jih na mitingih recitiral. Za tiste redke mirne in samotne ure jih je pisal, ko je ležal v zasedi, gledal skozi veje v nebo in mislil.

Stopil je na oder in z rahlo tremo deklamiral:

„Spomin na dom in mater

Tam kjer bistra voda teče,
kjer bije velikolaški zvon,
leži vasica polna sreče,
tam je moj mili dom.

Ne bom te pozabil nikoli
zibel mojih mladih dni,
kjer mati ste me zibali
in oče mi pel je pesmice.

Počasi postal sem velik,
dočakal sem hude dni,
vzeli so nam tujci svobodo,
teptali so nas
in prelivali kri.

Poslala si me v gore,
za naš dom prelivat kri,
da danes svoboda nam sveti,
mati moja, da tvoj sin še živi.

Zdaj mati pa bodi zdrava,
naj stoji moj preljubi dom,
ko osvobojena bo Soča in Drava,
vrnil se bom k tebi,
v svoj dom.

Navdušenju ni bilo ne konca ne kraja. Nekje v podzavesti so vsi razmišljali o materah in domu. Čeprav prekaljeni v surovostih, so bili v svojem bistvu še vedno dečki, ki so do dna spoznali prej sovražstvo in ubijanje kot ljubezen. Zato so bili vsi prav na tej točki krhki, občutljivi in ranljivi.

Viktor je prebral še dve pesmi. Njegova cena med borci je zrastle, še bolj pa ugled med mladimi deklicami. Da pesnik res nekaj velja, se je potrdilo takoj po programu, ko ga je Boris nagradil s „solo plesom za pesnika“ . . . Skojevski sekretar Viktor je začutil burni utrip dekliških src.

Sledil je „solo“ za komandanta Tarzana in komisarja Veljka. Že med njunim plesom pa je Boris zavpil:

„Solo za vse! Jurišni bataljon, pleši!“

Zdaj so se kot lačne ribe zganili „ta lepi“, ki so imeli že stare simpatije in nove račune. Kot v boju je tudi pri zabavi veljal nepisan zakon jurišačev: Znajdi se, kot veš in znaš! Česar nihče ne ve, se ni zgodilo!

Tarzan in Boris sta vsa zasopla počivala v kotu in se menila. Postala sta prijatelja, kot bi živela skupaj od mladih let.

„Veš, Boris, na tihem si strašno želim, da bi si osvojil lepo dekle, veš, nekaj posebnega si želim . . .“

„Saj jo boš, vidiš, koliko jih je in vsaka je po svoje lepa.“

„No ja, ne takole, za en večer, razumeš! Rad bi jo osvojil za vedno!“

„Za večno!? To bo pa teže! Preveč se premikamo sem in tja . . . No, če ne bo časa, si jo boš pa ogledal, po vojni pa prideš ponjo!“

Boris je bil glavni kulturnik. Vzpostavljal je zveze z mladinskimi organizacijami in imel je z dekleti zadrego, kamorkoli so prišli. Povsod jih je bilo nekaj zaljubljenih vanj.

„Veš kaj, Tarzan! Če se ti tu, v Žireh, ne bo vnelo srce, se ti bo zagotovo na Krasu! Ni hudič, da nas ne bi spet poslali tja! Tam vem za eno, če si želiš kaj posebnega . . . Lepa je kot Marija, rojena zate!“

„Se šališ? !“

„Ne, častna beseda! Res je!“

„No, če je res takšna, kako da že ti ne bi imel tam svojih krempeljcev? “

„To pa ne! Njo zanimajo komandanti, ne komisarji!“

„No, dobro, pa počakajmo, da bomo prišli na Kras. Veš, sicer pa je tako: pravijo, da sta za osvojitev dekleta potrebna čas ali pa ljubezen na prvi pogled . . .“

Medtem ko sta Boris in Tarzan razvijala teorijo o ljubezni na prvi pogled, se je obveščevalec Aleks približeval domačiji svoje izvoljenke. Čakala ga je in v njenem oknu je gorela luč. Odkar se je vrnil iz bolnišnice, se je pogreznil vase in nekoliko spremenil. Blizu smrtne črte je blodil in še so ga motile sence umiranja in trpljenje, ki ga je videl v bolnišnici Franji. V njem so ležale dolge ure, ko je nihal na meji med življenjem in smrtjo in mu je bila ona vse. Voljo do življenja mu je budila, obiskovala ga je v sanjah podnevi in ponoči, če je bil sam ali če je bil z ljudmi, povsod je bila z njim ona, in to bi ji rad povedal.

Na robu sadovnjaka ga je ustavil rezek „stoj“. Izza kupa hlodov so molele vanj cev mitraljeza in tri temne glave. Mraz mu je stekel po hrbtenici in nehotje je pomislil, da bi se lahko belogardisti pretihotapili v naseleje.

„Dvigni roke!“

Ni mu preostalo nič drugega, sicer bi bil v hipu posekan . . . V tišini je mislil, da se pogreza v večnost in da bo naglo skopnel v nič. Potem pa se je tisti s strojico spet oglasil:

„Aleks, tri korake naprej!“

„O vrage, kako ste me prestrašili, da sem ves trd!“

Izza kupa se je dvignil in zakrohotal mitraljezek Smeli, ob njem sta se hihitala Odar in Beznik.

Smeli pa se je naglo zresnil:

„Aleks, kam? Nalog imamo, da nikogar ne spustimo v naselje in nikogar ven!“

„Saj ne grem ven! Noter grem! Semle,“ je pokazal z roko k razsvetljenemu oknu, „v tole hišo grem . . . Moram, saj veš . . . ne bom dolgo. Smeli, ne bom pozabil, če mi boste za stražo . . .“

„No ja, ti pa bomo, čeprav smo se odpravljali že naprej,“ se je spet zarežal Smeli in sedel nazaj na hlo-de.

Gledali so za njim, kako se je velik, v dolgem plašču kot senca privlekel k hiši in trikrat potrkal na okno. Vrata so se naglo odprla.

„Jaz mu privoščim, kar naj!“ je dejal Smeli, ko se je spomnil na Kras in svojo mlado vdovo.

Aleks je dekle krepko objel, ona pa mu je dejala:

„Dolgo te ni bilo . . .“

„Ne moreš! Gledajo! Pa še ustavili so me. Sicer pa še bolje. Zasedo imava zunaj, bova vsaj varna . . . Brez skrbi se je slekel. Ko sta legla v toplo posteljo, se je vsa privila k njemu, z rokami ga je božala tam, kjer mu je jekleni drobec zasekal strašno rano. Koža je bila zace-ljena in tanka.

„Aleks, Aleks,“ je šepetala, ko ji je pravil, kako je mislil nanjo in kaj mu je pomenila v najtežjih trenutkih.

„Samo da si ostal živ . . . Tako te imam rada . . .“

Ljubezen ju je zvrtnčila v pozabo vsega hudega . . .“

Ko je odhajal, ji je rekel:

„Ne vem, kdaj bom lahko prišel k tebi. Misli name. Ko bo vojna minila, pridem pote in te vzamem za ženo, če hočeš...“

„Aleks, naj ti verjamem? Seveda, seveda si želim...“ Več ni mogla reči, pravzaprav se ga je oklenila z vso močjo, kar naj bi pomenilo, kako si želi, da bi bila za vedno združena.

Naglo mu je pripravila nekaj za v torbo, ko ne bo hrane, pa vrečo jabolk mu je dala za tiste v zasedi.

„Nate, Smeli, jabolka, podeli jih, kot se ti zdi, da ne boš kritiziral, da si me zastonj stražil,“ je dejal, ko se je vračal.

Takoj so jih podelili in jih začeli gristi. Potem je patrolja zavila k obronku vasi, Aleks pa je izginil v hlevu, kjer je spala četa. Od gostilne sem pa je še vedno cvilila harmonika.

Naslednje jutro je prijahal v Dobračevo načelnik divizijskega štaba Vojko. Sestal se je s štabom in se pogovarjal z borci. Pohvalil jih je za oba pohoda v Dolomite in jim orisal položaj korpusa. Na diviziji so izvedeli, da nameravajo Nemci kreniti proti brigadam italijanske divizije „Garibaldi“. Te so v Poljanski dolini pod Blegošem pomagale zapirati pot do Cerknega in so bile šibke točke obrambe.

Načelnik je od bataljona zahteval, da bi prevarali Nemce tako, da bi bataljon podnevi prišel na sektor Italijanov kot okrepitev, neke noči pa izginil. Potem tam, kjer bi predvidevali, da bi lahko bil jurišni bataljon, skoraj gotovo ne bi napadli.

Navajeni, da jih pošiljajo sem in tja, kot da bi imeli peruti in ne utrujene in ožuljene noge, so se v štabu morali sprijazniti z novo nalogo in pripraviti borce nanjo. Kolikor so imeli v bataljonu dovolj smisla za borbo, posebno uspešno, toliko manj so imeli smisla za neskončno dolge marše zato, da bi zavajali sovražnika glede moči in števila jurišnih bataljonov.

Slovo od Žirovskega vrha je bilo težko in naglo. Slutili so, da jih do konca vojne najbrž ne bo več nazaj, kajti ofenziva se je že začela in težišče bojev se je prenašalo bliže k morju.

Medlo marčevsko sonce, ujeto v mrežo nabreklih oblakov, se je dvignilo v zenit, ko se je jurišni bataljon zvrstil in poslednjič pozdravil spuščanje bataljonske zastave z droga pred štabom.

Potem so krenili v pohodni koloni proti Hotavljam in Gorenji vasi kar po glavni cesti. Na pobočje Žirovskega vrha in niže spodaj so često prihajale belogardiščne zasede, zato si je bilo treba nekaj izmisliti, da ne bi bili iznenada napadeni.

France Prek umre v bolnici Pavli

Pred nemškim vdorom na planoto so trepetali tudi v bolnici Pavli. V njej se je zdravil osemnajstletni France Prek iz Dolomitov. Imel je srečo, da ga niso po borbi pri Lipi peljali v bolnico Pedrovo, ker bi bil sicer najbrž že mrtev. Kot hudega ranjenca so ga čez Vipavsko dolino terenci pripeljali v Trnovski gozd v Pavlo. Bolnica sredi skalovja in starega drevja je bila polna

ranjencev, tako da sta ležala tudi po dva na eni postelji.

Doktorica Pavla mu je prevezovala rane in kazalo je, da bo kmalu okreval. Zdravje se mu je tako izboljšalo, da jo je že nadlegoval, kdaj bo lahko vstal in šel nazaj v bataljon. Ofenziva pa je prinašala vsak dan večji strah. Pokalo je vedno močnejše in bliže. Preka je strah, da jih bodo Nemci odkrili in poklali, minil šele takrat, ko je od ranjenih Rusov izvedel, da jih sedaj brani tudi jurišni bataljon. Spomnil se je prijateljev jurišačev, posebno pa soseda Kokalja, s katerim sta skupaj odšla v partizane in tudi v jurišni bataljon zato, da bi bila vedno skupaj, saj sta skupaj pasla krave, skupaj hodila v šolo in še kot otroka začela delati za osvobodilni boj.

Sredi zime v začetku triinštiridesetega so Nemci vdrl v vas in pobirali sedemnajstletne fante za delovno službo. S Kokaljem sta jim pred nosom ušla in se priključila Vojkovi brigadi. Mnogo borb in pohodov sta vzdržala drug ob drugem, vedno neločljiva. Skupaj sta bila v enoti, ki je streljala s partopom. Zelo je bil ponosen, ko so v cerkljanskih kasarnah pred očmi korpusnega štaba preizkusili to novo orožje in ko so mine razbijale debele zidove. Pri mnogih napadih na postojanke sta sodelovala, najteže pa je bilo v Hotavljah, ko so iz bližine razbijali bunkerje in sta skoraj oglušela od eksplozij. Jože Kokalj je mine pošiljal v zrak, on pa mu jih je podajal. Tudi v jurišnem bataljonu sta bila pri lahkem minometu. Dobro sta redčila Nemce, dokler niso preluknjali njega.

Kurirji so prinesli vesti o borbi na Kočevšu. Izvedel je, kako je mina pobila desetino in da jo je skupil tudi prijatelj Kokalj. Zaman je pričakoval te ranjence. Ni jih bilo od nikoder. Sicer pa je bila bolnišnica že tako prepolna.

Nenadoma pa se mu je zdravstveno stanje močno poslabšalo. Rane so se mu gnobile, dobil je neko infekcijo. Začelo ga je dušiti. Morila ga je vročica in čutil je, da ga nekam odnaša, da ga je vedno manj.

„Kje je Kokalj!“ je spraševal. „Kdaj bodo pripeljali jurišače?“

Tako bi rad videl koga iz bataljona. Zdravniki in borci so ga tolažili, da mu bo slej ali prej odleglo in da bodo ranjence pripeljali.

Vročica je rastla. Gledal je skozi zaprašeno okno v snežne zamete, v vrhove visokih smrek in razvejenih bukev, rad bi šel tja, ven v naravo, rad bi dočakal pomlad. Pa najbrž ne bo šel... Tudi Kokalja ne bo več videl... ne domačih... ne Lebana... ne drugih... Prijemal se ga je obup. Vso noč ni spal in mislil je, da ga bo raztrgalo. Hropel je, bolničarke so mu nosile čaj, mu dajale tablete in ga tolažile...

Vračal se je v dolomitske griče, v visoko travo, k živini, k psu, pa k mlinu, kjer so lovili postrvi in kjer sta se s Kokaljem skrila pred Nemci in belimi...

Proti jutru so bolečine prenehale. Zdrsnil je v boleč sen... Če niso oni prišli k njemu, gre on k njim... Videl je v daljavi kolono mladih fantov z avtomati in strojnicami, zavihanimi rokavi, zastavo in pesmijo... Šel je k njim, to so vendar njegovi...

Kolona se je oddaljevala, on pa je šel za njo. Sivina je rasla, gostila se je megla, kolone je bilo vedno manj in vse dlje je bila, dokler ni utonila v vijoličasti megli...

Ostal je sam. Sredi sive in brezoblične planote. Gol in prevotljen kot kamenje okoli bolnišnice. Nebogljen in prazen...

Obšlo ga je čudno ginjenje. Zdaj ni mislil na nič in na nikogar. Pred svojimi očmi je kopnel kot sneg pod vročim soncem. Videl se je mrtvega. Sredi kraške planjave, sredi kamnite gmajne, bel kakor sneg na bojišču Lipe in brezčuten kakor kamen...

Bolničarka je prišla pogledat, kako je z ranjenci. Čudno se ji je zdelo, da Franci ne hrope več. Prijela ga je za roko, bila je mrzla. Spustila jo je, pa je padla kot odstreljeno nihal. Udarник, skojevec France Prek, pa je bil daleč... vračal se je v Dolomite, k potoku, kjer sta ob mlinu z Jožetom Kokaljem v bistri vodi lovila srebrne postvri...

Uredniški pripis

Franc Prek in Jože Kokalj, edina Žirovca, ki sta se borila v jurišnem bataljonu XXXI. divizije, sta bila doma s Koprivnika pri Žireh.

Imeni Kajetana Bogataja in Franca Preka, katerih tragični smrti sta opisani v Ognjenem plazu, sta vključeni tudi na osrednjem spomeniku žrtvam NOB v Žireh.

V knjigi Pomniki NOB na Škofjeloškem (Ljubljana 1986, stran 402 in 405) je ob njunih imenih zapisano tole:

KAJETAN BOGATAJ, rojen 26.11.1907, Račeva, mali kmet. Novembra 1943 je vstopil v Vojkovo brigado. Kasneje je bil dodeljen intendanci 31. divizije, kjer je prevažal material za vojaške enote. Po nesreči ga je 5.3.1945 v Goropekah ustrelil partizan.

FRANC PREK, roj. 23.10.1928, Koprivnik, kmeč-ki delavec. V Vojkovo brigado je vstopil 24.6.1944. Pozneje je bil v udarnem bataljonu 31. divizije. V boju na Škrbini je bil ranjen 16.1.1945. V bolnišnici SVPB „Pavla“ je podlegel ranam 20.1.1945.

Mitja Vošnjak

Juriš na a b c

(Odlomek)

Po vsej Primorski in na Gorenjskem se je tiste dni iztekala velika nemška ofenziva.

V ponedeljek, petnajstega novembra triinštiridesetega leta, sta se na Žirovskem vrhu tolkla Vojkova brigada in stoštiriinštrideseti nemški grenadirski polk.

V torek ponoči so napadli bataljoni sedemnajste in osemnajste brigade v dolini Soče vrsto utrjenih fašističnih postojank.

V sredo, sedemnajstega novembra, so udarili vojaki tristoštirinajstega nemškega polka v Čepovanu na partizanski štab, a so bili odbiti.

V noči na četrtek sta drugi in tretji bataljon osemnajste brigade napadla sovražnika v Tolminu. Zasedla sta eno izmed vojašnic, zaplenila precej orožja in v zasedi uničila poln kamion vojakov.

Vse to in še mnogo drugega, kar se je dogajalo tistega novembrskega tedna, so napisali zgodovinarji v knjigah. Opisali niso samo ene akcije, ki se je tudi začela v ponedeljek, petnajstega novembra, in je trajala celih šest dni: to je bil neizprosni, a srditi juriš male četice v Vojsčici na Krasu. Triinštirideset jih je odšlo v napad, dvaindvajset fantov in enaindvajset deklet. Po tednu dni so spopad končali. Zmagali so, kot je bilo v načrtu, in ostali vsi živi. Če bi hotel kdo zapisati to zgodbo po vojaško, bi najlažje rekel — juriš na a b c.

Rado Zakonjšek

Partizanski kurirji

(odlomki)

G 9 na Žirovskem vrhu

Kurirjem so v marsičem pomagali okoliški prebivalci, ki so jih obveščali o premikih sovražnih patrolj in o zasedah, dajali so jim tudi hrano, prali so jim perilo. Zelo tesno so sodelovali z mladino, ki je prihajala kar k njim v gozd. Kurirji so domačine obveščali o dogajanjih na frontah, saj so bili o tem bolje obveščeni, govorili so jim o Osvobodilni fronti, o ciljih borbe za osvoboditev in še o marsičem.

Kurirji pa so morali na svojih kurirskih poteh premagovati vrsto ovir. Morali so preko cest Gorenja vas—Sovodenj, Trebija—Žiri, v dolini Podlipe, Vrhnika—Logatec in tudi prek železnice pri Verdu. Najtežja ovira pa je bila močno zaprta z bodečo žico in minami zavarovana meja med nemško in italijansko okupacijsko cono.

Kurirji so ob kapitulaciji Italije z enoto VOS sodelovali pri prenosu municije in eksplozivnega materiala iz opuščene italijanske kasarne v Idriji. Tedaj je vodstvo osvobodilnega gibanja na Gorenjskem pospešeno vzpostavljalo kurirske zveze ter v ta namen ustanavljalo nove postaje. Tako je prišlo tudi na obstoječih postajah do kadrovskih sprememb. Starejši, preizkušeni kurirji so odšli za komandirje in politične delegate na nove postaje, prav tako na razne druge položaje, tudi v VOS.

Bližajoča se zima 1943—1944 je prinašala kurirjem G 9 novo skrb, kako preživeti v mrazu in dobro skrivati sledi. Da bi si olajšali položaj, so si v hlevu kmeta Venclja Justina-Merlaka, partizani so to domačijo poznali pod ilegalnim imenom „Pri jazbecu“ zgradili bunker, ki je bil odlično pokrit in če ne bi bilo izdaje, jih najbrž ne bi nikoli odkrili.

Kurirja P 35 Janko Kristan-Fazan in Jaka Primožič-Goran sta 2. decembra 1943 prinesla pošto na G 9. Ko sta že odhajala, je od nekje pritekel Jože Šubic-Bolte in povedal, da gre z Javorč proti domačiji „Pri Jazbecu“ patrolja domobrancev. Bolte je odšel naprej, Fazan in Goran sta se skrila v bližnji gozd. Videla sta, kako so domobranci domačijo že obkolili. Kmalu nato so pripeljali iz hleva osem kurirjev, s seboj so odvedli tudi gospodarja Justina-Merlaka. Zvezali so po dva in dva in jih odgnali proti Javorču, nato pa v

zapore na Vrhniko, od koder je Leander Mlinar ušel in se vrnil v partizane. Bežal je tudi Merlak, pa so ga obstrelili in spet ujeli.

* * *

Kurirska postaja G 36 v Jarčji dolini

Po tragičnem uničenju kurirske postaje G 9 pri Merlaku na Žirovskem vrhu se je pokazala potreba po novi postaji na istem območju. Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v gorenjski pokrajini in na Primorskem je iz dneva v dan zahteval dobro organizirano kurirsko zvezo med pokrajinama. Odsek za zveze pri Gorenjskem odredu je določil borca Žirovske čete Miloša Mlinarja, da organizira vse potrebno za postavitev nove postaje.

Mlinar je zbral štiri, še zelo mlade, komaj sedemnajstletne fante, in jih vključil v kurirsko postajo G 36. To so bili: Vinko Novak-Ančikov iz Žirov, Lovro Bogataj-Jeričev iz Oselice, Ludvik Oblak-Zidarčkov iz Ledenice in Lojze Justin-Blažev iz Jarčje doline. Vse od ustanovitve konec decembra 1943 do konca vojne so prebivali na pobočjih hribov okrog Jarčje doline. Zavedne kmečke družine so jim dajale hrano in jih obveščale o sovražnih vdorih.

Na zvezo v Cerkno sta hodila vsak dan po dva kurirja, oborožena s puško in pištolo. Odšla sta s Koprivnika in nadaljevala pot preko Sovodnja, čez Kladje, Čeplez, se spustila v dolino čez cesto, ki pelje iz Cerknega v Novake, in se povzpela na Poljane na P 35.

Pot v eno stran je brez posebnosti trajala 4, pozimi pa 5 ur. Težje pa je bilo na poljansko stran: pot je peljala s Koprivnika čez Sovodnjsko grapo, preko Oselice, nato v Kopačniško grapo, od koder dalje so se morali izmikati domobranskim zasedam. Včasih so šli čez Srednje brdo do Volake, drugič čez Makovce ali pa čez Kopačnico v Volaško grapo. Od tod so se povzpeli do Izgurca in naprej do Male Jelovice, kakor je bilo pač dogovorjeno.

Ta pot je v obe smeri trajala tudi do 12 ur, ker niso smeli hoditi po shojenih poteh. Zvezo so vzpostavljali vsak dan, večinoma podnevi. Če pa je bilo prenevarno, so šli po trije na pot zvečer. Tisti z zaupno pošto je vedno hodil zadnji, da se je ob napadu lahko umaknil. Oboroženi so bili s puškami, bombami in pištolami. Pošto so nosili v kurirskih torbicah, večje zavoje literature pa v nahrbtnikih.

Za prehrano na poti ni bilo poskrbljeno, zato so se včasih ustavljali pri zanesljivih domačinih, da so poizvedeli o morebitnih sovražnikovih premikih in dobili tudi kaj za pod zob. Tako na primer pri Topličarju v Kopačniški grapi.

V lepem vremenu je bila taka pot še kar znosna, drugače pa je bilo v dežju in v visokem snegu. Največ težav so kurirjem povzročali domobranci iz bližnjih postojank. Čakali so kurirje zdaj tu, zdaj tam, zato pa se je dobro obnesla komandirjeva zamisel o stalnem nezaporednem menjavanju poti.

* * *

Julija 1944 je postajo zapustil komandir Miloš Mlinar, ki je odšel opravljat drugo dolžnost. Z njim pa je odšlo v brigade tudi nekaj kurirjev. Komandirjevo mesto je prevzela Vera Panjan-Maticova, doma iz Žirov.

Težave kurirskih zvez so se v poletju 1944 nekoliko zmanjšale in vse je že kazalo, da se beli zavedajo svoje zmote in dokončnega poraza. Zavezniki so tolkli Hitlerjevo Nemčijo in kurirska morala je rasla. Vendar so se zmotili.

V začetku avgusta je šel kar sam na zvezo kurir Rajko Kavčič. Ker ga je nazaj grede dobil močan naliv, se je zavlekel na bližnji kozolec in prespal. Jutro je bilo lepo. Ko se je dvignil, jo je veselo mahnil proti Mrtenčovi hiši, kjer bi moral oddati nekaj partizanskega denarja za vaški odbor. Spotoma naj bi vzel s seboj domačega fanta, ki ga je že čakal, pripravljen za odhod na kurirsko postajo.

Nista se še pogovorila o odhodu, ko so domobranci že obkolili hišo. Domači fant se je zmedel in s puško v roki obstal v hiši. Kurir Rajko pa se je pognal v kamro in se skril pod posteljo.

Domobranci so vdrli v hišo, prijeli fanta, nato pa stopili v kamro. Premetali so posteljo in se, misleč, da je kurir skočil skozi okno, zadovoljili z domačim fantom, njegovo puško in denarjem, ki so ga našli v preiskavi.

Kurir Rajko pa je srečno odnesel vso pošto na svojo postajo v Jarčjo dolino.

Do jeseni so kurirji živeli brez večjih pretresov. Med tem časom so iz Žirov organizirali podaljšano zvezo s terenci iz Ledin nad Idrijo. Zvezo sta vzdrževala Franc Kenda iz Korit in njegova žena Marija.

Jeseni je Vera Panjan odšla na drugo dolžnost, za njo pa je kurirje prevzel komandir Jože Peternejl in postajo dopolnil z novimi. Ti so bili: Janez Oblak-Primcovi iz Nove vasi, Štefan Pišler-Mihačkov iz Jarčje doline, Rajko Rovšek-Kotlarjev iz Kladja in Janez Pavlus-Pavlusov iz Škofje Loke.

Ti so uspešno in hrabro nadaljevali delo, vse do velike nemške ofenzive spomladi 1945, ko so se zveze začasno prekinile in so se morali tudi kurirji spoprijeti s preganjalci. Priključili so se P 35 na Poljanah in se skupaj s kurirji te postaje umaknili pod Porezen. Med hajko so bili večkrat obkoljeni in napadeni. Vse pa so uspešno prebrodili in se vedno izmuznili mnogo močnejšemu sovražniku.

Po veliki nemški ofenzivi spomladi 1945 so kurirji P 35 in kurirji G 36 6. maja vkorakali v osvobodeno Cerkno in nato 11. maja v Žiri, misleč, da so te končno svobodne.

Komaj so kurirji malo polegli in si odpočili, že so jim pionirji obveščevalci pritekli povedat, da se proti Žirem pomika kolona kakih petdesetih Nemcev v polni bojni opremi. Kurirji so za Katrnikom postavili močno zasedo in Nemce pričakali. Na poziv stoj! so se Nemci nervozno ustavili. Kurirji so jih pozvali k preda-

ji, Nemci pa so zahtevali pogajanje. Ker so jih kurirji bočno držali z obeh strani, se je drzni komandir postaje P 35 Bolti spustil z naperjeno brzostrelko proti Nemcev in se začel pogajati za predajo brez boja. O tem pa nemški komandant ni hotel nič slišati.

Rekel je: „Naša skupina oficirjev se prebija s Primorske in hoče samo prosto pot domov. Z bojem smo prenehali, orožja pa ne damo, ker ga bomo rabili le v svojo obrambo“.

Pogajanja so bila po kratkem postopku zaključena in Bolti se je umaknil. Nato se je vnel še zadnji spopad. Nemci so imeli dva mrtva in štiri ranjene. Ostali so se umaknili in se prebijali po gozdovih proti Blegošu, kjer so jih kurirji, združeni v 14. četo VDV v Škofji Loki, še lovili.

V Škofji Loki je bil 9. maja zbor vseh kurirjev s postaj škofjeloškega področja. Večina je bila vključena v brigado VDV.

Na G 36 so službovali Miloš Mlinar, prvi komandir, Vera Panjan, drugi komandir, Jože Peternejl, tretji komandir. Kurirji: Vinko Novak, Lovro Bogataj, Ludvik Oblak, Lojze Justin, Janez Debeljak, Pavel Gruden, Rajko Kavčič, Janez Oblak, Štefan Pišler, Rajko Rovšek in Janez Paulus.

Viri: Nada Holynski: Zveze med NOB na Gorenjskem, Jože Peternejl: Kurirska dejavnost na Žirovskem vrhu med NOB, rokopis. Jože Peternejl-Mausar: Kurirska postaja G 36, rokopis.

Tone Fajfar

Odločitev

(odlomek)

Včeraj popoldne sem si mesto nekoliko ogledal. Obiskal sem tukajšnji „slovenski konzulat“ — Zajčevo družino iz Žirov, ki je imela prej tu trgovino s čevlji. Tu stanuje tudi Ulaga. Poleg tega je v mestu še nekaj Slovencev, med njimi neki kaplan iz Prekmurja. Nekaj je tudi partizanov. Slovenske družbe mi torej ne bo manjkalo.

Ksaver Meško

Pod topovi

(odlomka)

Mnogo jih je vsak dan prihajalo v župnišče. Kuharica jim je morala kuhati, dati jim kruha, kolikor ga je pač imela. Saj tudi drugače ni bilo mogoče, kot da smo si bili drug z drugim prijazni in dobri. Le da so imeli vedno puške na rami, mi je močno dražilo živce. So vendar nevarne take igrače! Ko sem šel jutraj v cerkev, so navadno vstajali, se umivali, hodili s skodelicami po zajtrk. Podnevi jih je bilo seveda vedno polno naokrog. Skoraj vsi pa so lepo pozdravljali, tudi poveljniki.

* * *

Navrh prehrana! Saj redna niti biti ne more! Res rekvirirajo, a pri taki množici vse naglo poide. Zlasti ker so včasih čisto izgladovani, če po več dni nič toplega ne jedo, nikdar redno ne: je hudo trpljenje! Videl sem, kako so mladi fantje, pač tembolj potrebni, ker se še razvijajo in rastejo, prihajali v župnišče in so tako lepo prosili kruha. In če ga je kuharica imela in jim rezala velike kose, s kako slastjo se ga je vsak lotil! Vojska, vojska! Ti tu doma, drugi v tujini, v taboriščih, tretji brez doma, v tujih hišah, za tujimi mizami, pravzaprav tudi berači.

Trpljenje vsepovsod. Trpijo, kateri so še ostali doma, trpijo, ki se potikajo po svetu, trpijo, ki hodijo s puško po teh gozdovih. Mnogi so šli iz idealizma, drugi so morali iti. Mnoge je zapeljala zmota, da bo vse to trajalo le kratko, kak mesec, nekaj mesecev. Vprašal me je nekega dne fant kakih dvajsetih let, lep kakor iz kake slike slavnih slikarjev izrezan: „Kaj mislite, ali bo v kratkem konec? V kakem mesecu menda vendar bo?“ — „Če le v kakem letu,“ sem mu moral odgovoriti, kakor sem pač čutil, čeprav bi bil prav tako srečen kakor on, če bi bil mogel upati, da bo res v kakem mesecu vse nesreče konec. Pa sem videl, kako ga je moj odgovor prizadel. Da že od novega leta nima nika-kega sporočila od staršev iz Ljubljane, mi je tožil ves potrt. Menda nisem bil jaz manj potrt: vsi trpimo!

Nekega dne je šel iz kuhinje fant kakor roža, prav ko sem jaz prišel noter. Pa mi je kuharica rekla: „Ob božiču so bili trije, vsi kakor ta; zdaj je sam, onadva sta mrtva“.

Mnogi so pribežali z Gorenjskega, s Štajerskega, iz Primorja, iz Prekmurja. Doma živč prepričan v miru, morda v bogastvu, zdaj v težavah in pomanjkanju. Poslušal sem nekega dne, kako se je pogovarjala v kuhinji tik pisarne kuharica s tremi možmi. In sem slišal, kako se ji je eden ves ganjen, skoraj jokaje zahvaljeval: „Bog ti naj tisočkrat povrne, če ne na tem, pa na onem svetu.“ Ko so odšli, mi je povedala, da so bili njeni rojaki iz Žirov na Gorenjskem. Šli so po opravih v Idrijo. Na poti so jih srečali partizani, morali so z njimi. Ta, ki se je tako toplo zahvaljeval, je največji posestnik v vasi. Zdaj brez lire! Posodila mu je dvesto lir. Naredili so pismo, da ji izplača njegov brat, če se on ne vrne. — Vojska, vojska! Obupno!

Terezija Blažič

FKL - Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück

(odlomek)

Iz 13. bloka sva se s Cirilo preselila na 14. blok. Trinajsti je bil za tiste, ki so ravno prišle. Midve sva pa bili že nekaj tednov tam in čez nekaj tednov je spet prišel transport Slovenk; vse tiste, ki so bile v Begunjah zaprte zavoljo prestopa meje in še nekaj novih je bilo med njimi. Tako je bila iz Žirov neka stara ženska, čez 70 let. Šla je menda k bratu, čez mejo, a so jo ujeli. Že na poti so stražarji strašno grdo ravnali z njo. Na 14. bloku je bila blokova Poljakinja, za nju s Cirilo ni

bila slaba, s to staro žensko je pa strašno grdo naredila. Jaz sem morala tisti dan na delo in Cirila prav tako. Ob štirih, ko je zatulila sirena, smo morale vsak dan vstati. Potem je bilo treba hitro narediti posteljo. Postelje pa niso bile nikoli dovolj dobro narejene. Zmeraj spet smo morale za kazen stati zavoljo njih. Nato smo dobile malo črne vode, brez sladkorja seveda, potem — ob petih — je bil pa apel. Zunaj pred blokom smo se postavile v vrsto po deset ena za drugo. Tako smo stale v vrstah, vsak blok je imel svojo skupino. Bilo nas je pa toliko, da je bilo le malo presledka med skupinami, in to je bilo na obeh koncih, na spodnji in zgornji strani ceste. Stati smo morale čisto tiho, dokler ni prišla esesovka do nas in nas preštela. In stati smo morale od začetka do konca, dokler ni bilo vse preštet, in to vsak dan dvakrat, zjutraj in zvečer, ob vsakem vremenu, v dežju in snegu, zraven smo pa bile še velikokrat tepene, ker nismo prav stale. Če je bilo vse, kakor je moralo biti, smo stale poldrugo uro do dve uri: če je le ena manjkala in se račun ni ujema, so pa divjali tja in sem, kakor da bi bili nori. Me smo pa stale ure in ure na mrazu, na dežju, lačne in slabo oblečene, in to se je ponavljalo vsa leta, dan za dnem, in toliko je bilo zmeraj hujše, kolikor je bilo zmeraj več žensk v taborišču, in je bilo zato treba zmeraj dalj časa stati. Tisto popoldne so jih naravnali v vrste; to so delale blokova in obe štabovi. Takrat je peljala blokova v vrsto tudi tisto iz Žirov. Nji pa ni šlo v glavo, da bi jo pehali kakor psa, in se je uprla. Rekla je, naj ji vrnejo obleko in čevlje, da v tem ne more hoditi, in blokova jo je zatožila esesovki. Odpeljali so jo pred bunker, tam nadražili nanjo pse volčjake, da so jo obgrizli. Vse roke je imela v strašnih ranah. Nazadnje jo je smrt rešila bolečin. To je bila prva žrtev med Slovenkami v Ravensbrücku. Prišle pa so kmalu še druge na vrsto.

Juš Kozak

Lesena žlica

(odlomek)

Iz Dachaua je prišel zdravnik Demšar. Obleko je imel že skoraj prosojno, perila ni imel in ne odeje, in vendar je bil videti med nami najsrečnejši človek. Od jutra do večera — prve dni ni hodil niti na sprehod — je ležal na slamnjači in nas poslušal. Obraz je razodeval opešanega starca. Z nepojmljivim tekom je jedel. Prve dni je snedel samo svoj delež. Uganili pa smo po njegovih očeh, kako je lačen. Pričeli smo mu odstopati deleže vsi, ki smo dobivali hrano od zunaj. Zdravnik je jedel in jedel. Padalo je v brezdno. Ves dan je še poleg sedmih, osmih obrokov hrane opoldne in zvečer momljal kruh. Nikdar ni prosil, a vsi so mu nosili, kar so prejeli od doma. Čeprav mu je bilo nerodno, odklonil ni, bil je tako sestradan, da si ni mogel utešiti lakote. Trdil je, da je v Dachauu shujšal šestintrideset kilogramov.

Sprva je malo pripovedoval in odgovarjal le na vprašanja in še to zelo skopo. Ko se je nekoliko opomogel, je pričel slikati življenje v Dachauu, kjer je preživel zimo.

Ni se še zdanilo, ko so jih vodili na trg, kjer so se zbirali za odhod na delo. Veter jim je pretresal telo, zobje so jim šklepetali, a komaj se je kdo napačno okrenil, ga je gestapovec usekal z bičem, da je zacvrčala koža. Nekaterim so zmrznili nosovi, drugim ušesa. Potem so odhajali na delo in vozili pesek iz gramozne jame, v kateri so po navadi stali do kolen v vodi. Ure in ure je zdravnik nakladal pesek, dokler se ga ni usoda pri izmenjavi usmilila, da je odšel iz jame in je lahko nakladal vozičke, pri čemer se je vsaj malo ogrel. Žival ni vajena tako stradati, kakor so z njim delali. Ker je postal po razdelitvi Slovenije italijanski državljani, je svojcem po dolgih mesecih uspelo, da je prišel na to stran.

Hodil je po celici in nas poslušal. Kadar smo zvečer poslušali, kdaj se oglasi predirljivi glas zvonca, je razumel stisko v prsih, a ni je delil z nami, ker so njegove oči videle hujše grozote.

„Taborišče tam gori se z vašo ječo ne da primerjati, in čeprav hodijo po talce in jih streljajo. To hitro mine, čez dan pa imate tak božji mir. In če koga ustrele, se vsaj lahko naje pred smrtjo,“ nam je govoril v tolažbo, ki je nismo mogli razumeti. Njegove besede niso mogle razgrniti pred nami vse tiste strašne človeške bede, grozotnega ponižanja, ki ga je doživel. Če bi bili prišli ponj, bi ga najbrže bog vedel kako ne pretreslo.

(Rešil se je le za dve leti, potem so ga domobranci ubili.)

Jože Vidic

Po sledovih črne roke

(odlomek)

Četniški morilski vdor v Žiri

Žirovci se spominjajo, da so četniki in domobranci vdrli v okoliške vasi pijani. Ustavili so se pri vsaki hiši in zganjali ljudi skupaj. Moški so morali trgati partizanske letake z oglasnih desk. Streljali so vsepriek: ljudem pod noge, nad glavami in v zrak. Iz Stare vasi, Dobračeve in Nove vasi so gnali ljudi kot trop ovac proti Katrnikovi gostilni, kjer je bil Bitenčev štab. Bitenc je v govoru pred gostilno grozil, da bo naredil v Žireh enkrat za vselej red. Kadar bodo prišli, bodo pobili nekaj ljudi.

Še nekaj besed o žrtvah:

Dr. Ernest Demšar je bil rojen 30. decembra 1902. leta v Idriji kot sin hišnika. Po opravljeni gimnaziji se ni več vrnil v rodno Idrijo. Medicino je študiral v Beogradu, zdravniško službo pa je opravljal v Žireh. Nemci so ga 1941. leta zaprli v škofjeloške in potem v begrajske zapore. Iz Begunj so ga poslali v zloglasno taborišče Dachau. Ko je bila o tem obveščena Demšarjeva sestra v Idriji, je kot italijanska državljanka vložila prek nemškega konzulata v Ljubljani prošnjo, naj njenega brata kot italijanskega državljana izpustijo iz Dachaua. Nemci so ga res izpustili in izročili Italijanom, le-ti pa so ga v Ljubljani spet zaprli. Zaprt je bil skupaj s pisateljem Jušem Kozakom, ki ga tudi omenja v svoji knjigi Lesena žlica.

Demšarjeva sestra ni mirovala in je še naprej vlagala pri italijanskih oblasteh prošnje za brata. Dokazovala je, da njen brat ni komunist, temveč human zdravnik, ki rad pomaga bolnim.

Po odpustu iz zapora se je dr. Demšar naselil v Logatcu. Želel se je vrniti v Žiri, a se mu to zaradi nemško-italijanske meje ni posrečilo. Zato se je preselil v Rovte, ki so bile blizu meje. Tam je opravljal zdravniško službo, dokler ni odšel za teden dni v partizane. Vrnil se je domov na teren, ker so partizani tako želeli.

7. septembra se je Demšarjeva družina selila iz Rovt v Žiri. Četniki in domobranci so skušali prepričati selitev, toda zvečer so bili Demšarjevi že v Žireh.

Šest dni po vrnitvi v Žiri so pridrveli Bitenčevi „junaki“ in ga aretirali. Njegova žena Marija, ki je pred nekaj leti umrla v Žireh, je kot priča na sojenju proti podpolkovniku Bitencu izjavila, da so ji takrat četniki pokradli okrog dvajset parov čevljev. Prepovedali so ji zapustiti stanovanje. Kljub hudi grožnji je pohitela za možem in pred Katrnikovo gostilno prosila poročnika Jožeta Sajeta in druge četniške oficirje, naj izpustijo njenega moža. Niti besedice ji niso odgovorili.

Dr. Ernest Demšar je zapustil ženo, triletnega sina Janeza in enoletnega sina Ernesta, ki živi v Žireh v hiši svojega očeta.

Marjanca Jereb je bila rojena 14. avgusta 1922. leta v Brekovicah pri Žireh. Bila je delavka, hči cestarja in še samska; živela je pri starših. Ker je bila doma številna družina, kruha pa malo, si ga je služila z dnino pri premožnejših kmetih. Blizu njene vasi je bila meja in je kot terenka delala za OF že od 1942. leta.

Terezija Kopač je bila rojena 7. oktobra 1907. leta na Žirovskem vrhu kot hčerka dninarja, bajtarja. Bila je poročena in mati štirih majhnih otrok. Da bi lažje preživljala otroke, je doma izdelovala čipke, služila pri kmetih in po gozdu nabirala sadeže.

Iz izjave bivšega četnika Matije Merlaka smo spoznali, da sta bili ti dve izdani in da sta ju aretirala dva domačina, četnika Vinko Kavčič in Franc Kogovšek.

Ranjena partizana so četniki zajeli v Osojnici pri Žireh, in to v grapi, ki ji domačini pravijo Letnik. Ranjena sta bila 19-letni Franc Papler in 34-letni Jože Jereb.

Usmrtitev so opravili v slogu črne roke. Od Katrnikove gostilne so po Bitenčevem govoru napodili vse ljudi domov. Prepovedali so, da gre kdorkoli za njimi. Spotoma so streljali v zrak. Že pred odhodom so bili določeni likvidatorji, črnorokci. Dvesto korakov od vasi proti Goropekam so morilci usmrtili žrtve. Če bi se slišali samo ti strelji, bi ljudje takoj ugotovili, kje ležijo žrtve. Tako pa zaradi splošnega pokanja na vseh straneh tega ni bilo mogoče razložiti. Mnogi so še upali, da so četniki le ustražovali ljudi z izrečeno smrtno obsodbo in da so aretirance odpeljali s seboj v postojanko.

Drugi dan sta žena dr. Demšarja in Ivanka Peternel šli po sledovih četniške kolone in kmalu zagledali grozovit prizor: pet umorjencev. Marija je objela mrtvega moža, Ivanka pa mrtvo sestro Marjanco Kopač. Žirov-

skega zdravnika je ustrelil Jože Kožar iz Dobrepolja.

O „uspešnem“ četniškem pohodu na Žiri sta bila takoj obveščena plavogardistično vodstvo v Ljubljani in četniški center v Kranju.

Krik v Dragi

(odlomki)

Venec spominov na petdeset talcev, ustreljenih v Škofji Loki

Po vseh sobah in kletih so bili čez noč v stavbi kranjskega sodišča samo moški. Ponoči so zaslišali hojo po hodniku in rožljanje verig. Od nekod so pripeljali ujete partizane.

Zjutraj so jim prinesli košček kruha. Gestapovski možganski trust je zrežiral srhljiv scenarij, da bi vsi pomnili ta dan. Ko ni še nihče použil skromnega zajtrka, so vstopili gestapovci z brzostrelkami in grozeče ukazali:

„Kdor je prinesel zajtrk, mora takoj pobrati vse skodelice in kruh!“

Aretiranci stojijo mirno, kot okameneli. Gestapovec z mračnim obrazom razkoračeno stoji blizu vrat s spiskom v rokah in kliče drugega za drugim ven. Skozi odprta vrata zaporniki vidijo, kako po dva in dva zvežejo skupaj za roke.

Oficirju se ne mudi. Namerno počaka, da poklicani odide na hodnik in šele potem prebere ime naslednjega. Brata Ivan in Feliks Hafner se v sobi objameta, prepričana, da sta na koncu življenjske poti. Dr. Viktor Kocjančič začne na glas moliti.

Kocjančiča so poklicali ven, bratov Hafner pa ne. Kocjančiča so ustrelili, od treh aretiranih Hafnerjev pa nobenega. Vse poklicane so odpeljali s kamionom nazaj v Škofjo Loko, druge pa naslednjega dne v Begunje. Prve so ustrelili, druge pa so poslali na delo v rajh.

Ob desetih dopoldne 9. februarja 1944 so bili v veliki sobi škofjeloške vojašnice zbrani vsi, ki so bili na seznamu za ustrelitev. To so bili:

- Škofjeločani, ki so jih iz Kranja pripeljali nazaj;
- nekateri, ki so bili še pred ustrelitvijo esesovca že več dni zaprti v Škofji Loki in jih niso odpeljali v Kranj;

- decembra 1943 na Žirovskem vrhu ujeti kurirji;
- šestnajst obsojencev, ki so jih pripeljali iz begunjskega zapora.

Če upoštevamo današnje občinske meje, potem so bili obsojenci iz dvanajstih občin: škofjeloške, kranjske, radovljiške, tržiške, domžalske, kamniške, žalske, idrijske, novomeške in treh ljubljanskih: Ljubljana Šiška, Ljubljana Moste-Polje in Ljubljana Vič-Rudnik (Črni vrh nad Polhovim Gradcem).

V vojašnici so vsem petdesetim prebrali smrtno obsodbo ter jim sporočili, kdaj bodo sodbo izvršili. To nam je znano iz poslovnega sporočila brivskega mojstra Pavla Erznožnika-Dušana.

Pavle je bil z Dobračevega pri Žireh. Štiri leta pred začetkom vojne je s Škofjeločanko Nežko na Mest-

nem trgu v Škofji Loki odprl brivsko-frizerski salon. Na drugi strani trga je bila izpostava gestapa. Bil je član mestnega komiteja partije, vodil je blagajno in skrbel za zbiranje hrane za partizanske enote in terence. Svojo funkcijo je opravljal tako, da je hodil od trgovca do trgovca, k bližnjim kmetom in mesarjem ter jim dajal napotke, koliko, kdaj in kam naj pripeljejo ali prinesejo hrano in blago. Z ženo sta za OF prispevala 6000 RM, partizanom pa poslala zelo veliko cigaret in cigaretnega papirja.

Usodnega jutra sta zakonca Erznožnik skozi okno opazovala, kako vodijo ljudi na gestapo. Žena je ostala v stanovanju pri Maruši, stari sedemnajst mesecev, mož pa je šel v brivski salon. Nikdar več se nista videla. Med preiskavo niso v stanovanju našli ničesar.

Naslednjega dne popoldne, ko je hčerka spala, je šla Nežka v frizerski salon. Skoraj bi omedlela, ko je na vratih salona zagledala lepak z imeni talcev, na katerem je bilo zapisano tudi ime njenega 31-letnega moža Pavla. Snela je lepak in ga hrani še danes. Potem je dobila še drugega in ga po vojni oddala v škofovski muzej. Nekaj dni po ustrelitvi talcev je v njen salon prišel nekdanji partizan Maks Kopač, ki se je med žirovsko hajko avgusta 1943 vdal Nemcem in od tedaj zvesto služil gestapu. Na Nežkino vprašanje je v zadregi priznal, da mu je Pavle pred smrtjo izročil listino s fotografijami, a jo je predal gestapovcu Pfeiferju.

„Morate razumeti moj položaj. Lahko bi me ostro kaznovali, če bi zvedeli, da sem jo dal vam.“

Nežka ga je potisnila na cesto in stekla čez trg v gostilno poleg izpostave gestapa. Natarica, ki je redno hodila k njej v frizerski salon, je bila ljubica enega od gestapovcev. Pozneje se je z njim poročila in živita v Zahodni Nemčiji, na počitnice pa še vedno prihaja k nam. To natarico je Nežka prosila, naj gre njen zaročenec k Pfeiferju po možovo listino. Čez pol ure jo je že imela v rokah. Denarja ni bilo v njej, čeprav je imel Erznožnik pri sebi dva tisoč mark. Bile pa so v listnici tri različne hčerkinе slike in listek z besedami: „Kdor najde to listino, naj jo odda na naslov na sliki“.

Sporočilo na listku razkriva Pavletov namen. Med vožnjo do kraja ustrelitve, ko bodo sedeli na klopih ob straneh kamiona, bo s prosto roko spustil listino izza ponjave na cesto. Ko pa je v sobo prišel Kopač, jo je dal njemu.

Na sliki, veliki kot razglednica, je napisal svoj naslov v nemščini, ob straneh pa tole:

„Blagoslov Vama

Zadnji pozdrav zlati hčerkici. Jaz bom ob 2 uri mrtev. Ata. Poročne rinke dobiš iz Kranja. Poljublja Vaju Pavel“.

Na manjši hčerkinī sliki je napisal:

„Bog s teboj dete moje. Tvoj nesrečni ata.“

In na drugi:

„Iz nebes bom gledal na vaju.

Draga žena zdravstvuj — nasvidenje nad zvezdami“.

Kako so se na morišču v Škofji Loki znašli kurirji z Žirovskega vrha

Skozi kurirsko postajo G-9 na Žirovskem vrhu je od poletja 1943 potovala pošta pokrajinskih forumov OF, komiteja in vojaških enot do Ljubljanskega vrha in naprej od postaje do postaje vse do glavnega štaba in političnega vodstva NOB Slovenije.

Na jesen 1943 so kurirji začeli razmišljati, kako in kje bodo prezimili. Vse kurirske postaje so bile zaradi svojega pomena strogo konspirativne in kurirji so si morali poiskati prezimovališče na varnem kraju. Kdo je predlagal, da bi v Mrlakovi hiši zgradili bunker, ni znano. Na tej kmetiji so se že zmeraj shajali vodilni politični funkcionarji s tamkajšnjega terena, obveščevalci in kurirji. Tej družini so zaupali.

So znamenja, ki kažejo, da so sklep o tem sprejeli oktobra 1943. Tedaj so namreč kmeta Vincenca Justina, Mrlaka, poslali iz Prešernove brigade domov in ga izvolili za člana rajonskega odbora OF Žiri, verjetno že s tajnim navodilom, da bo gradil bivač za kurirje v svoji hiši.

Mrlakova hiša na Žirovskem vrhu stoji na samotni in s pobočja je lep razgled na žirovsko kotlino in okoliško hribovje. Vincenc in žena Frančiška sta imela tri otroke, četrti pa je že prej umrl (pred vojno). Otroci in kmetija so bili med drugim tudi razlog, da so Justina poslali domov na aktivistično delo. Hčerka Matilda je bila stara štiri, Marija tri leta, Jože nekaj mesecev. Hiša je še vedno taka, kakršna je bila v času tragedije in izdaje, le da je pred nekaj leti vanjo udarila strela in je streha pogorela, a so jo obnovili. Vse je pod eno streho: stanovanjski del, hlev in prostor za steljo. V prostoru za steljo so kurirji izkopali jamo in jo uredili v bivač. Še prej so v hlevu izkopali rov, ki je pod zidom hleva vodil v bivač. Na odprtino v stelniku so položili debele plohe, le-te zasuli z zemljo, jo potlačili in odstranili vse sledi. Na nasuto svežo zemljo je Mrlak navozil veliko stelje, kakor jo je vedno imel na tem prostoru.

Iz opisanega sledi, da so imeli kurirji v hlevu le eno luknjo za vhod in izhod, v stelniku pa nobenega. V primeru nevarnosti so zlezli noter, žena je na rov položila že pripravljen pokrov, izpod krav nagrebla najni mokro steljo, da je je bilo povsod enako. Potem je odvezala kravo ali tele in ga privezala k jaslim na tistem kraju, tako da je govedo z zadnjimi nogami stalo na nevidnem pokrovu.

Mrlakova Frančiška zatrjuje, da so šentjoški domobranci kurirje in njenega moža ujeli v začetku decembra leta 1943. Spominja se, kako so se norčevali, da jim jih je Miklavž prinesel v dar. Sorodniki kurirjev si glede točnega datuma niso enotni. Navajajo drugi, četrti in peti december. O tej tragediji doslej v arhivih niso odkrili še nobenega poročila.

Kako se je to zgodilo? Na voljo nam je edina znana priča Frančiška Pivk, Mrlakova.

„Prejšnji dan sta po kurirski zvezi prišla k nam neki politični komisar Alfonz in njegov spremljevalec. Vsi so zgodaj vstali, zajtrkovali in šli v hišo, kot na kmetih

pravimo sobi, v kateri je peč. Na zvezo sta s pošto odšla Jakob Primožič-Goran (umrl leta 1963) in Štefan Zajc iz Žirov. Že od daleč sem ju skozi kuhinjsko okno zagledala, kako tečeta nazaj. Planila sem v sobo in rekla: Nekaj se je moralo zgoditi, kurirja drvita nazaj.

Prej nisem pogledala v hišo, a tedaj sem videla, kako vsi sedijo za mizo s svinčnikom v roki. Pred seboj so imeli zvezke in neko literaturo. Sestanek ali politično uro je vodil Alfonz, komisar.

Od zunaj sta Jaka, Planinškov z Žirovskega vrha, in Štefan Zajc potrkala na okno in zakričala: Hitro ven, obkoljeni bomo! In že sta se izgubila v gozdu za hišo.

V sobi je završalo. Pograbili so vse, kar je bilo na mizi in sporazumno eden za drugim zlezli v bunker. Mož me je opozoril:

Glej, da boš dobro zamaskirala!

Nametala sem na pokrov vhoda gnoj in prevezala tele na dogovorjeno mesto. Komaj sem se vrnila v kuhinjo, že so bili domobranci povsod okrog hiše.

Smo prišli pogledat, če je pri vas kaj partizanov, so rekli in se porazgubili po vseh prostorih. Otroci so se drli, domobranci kričali.

Kje imaš moža? so me spraševali.

Šel je nekam ven. Ni povedal kam.

Fantje, gremo v hlev, je predlagal nekdo od domobrancev. Ostala sem sama z otroki, a ne dolgo. Poklicali so me v stelnik, kjer so že odgrebli steljo nad bunkerjem.

Kaj je tu notri?

Nič. Skušam ostati hladnokrvna. Mlad domobranec poskoči po plohih.

Tu je votlo, kaj je notri? se zadere name vodja. Še naprej vztrajam, da nič.

Če ne poveste, bomo vse zažgali, so grozili.

Zajokala sem: Otroke imam.

Bomo pa pogledali. Ob prvem strelu bo zagorelo in postrelili bomo vse v hiši.

Vrnila sem se v kuhinjo. Nisem vedela, kaj naj počnem. Stresla sem se, ko je odjeknila bomba. Domobranec je prišel po koš, v katerega je nametal vse zaplenjene dokumente. Kako so prišli iz bunkerja, nisem videla. Kasneje sem videla, da so poleg plohov izkopali luknjo in skozi to so kurirji prišli ven. Vhoda niso odkrili in tele je bilo še vedno na istem mestu.

Ujetniki so bili navezani na eno vrv. Videla sem jih, ko so šli mimo okna. Mož ni imel ne suknjiča ne klobuka. Hotela sem mu ju izročiti, a me niso pustili iz hiše. Vzel pa ju je domobranec in dal možu.

Pred odhodom so vpregli našega vola, da je vlekel koš z zaplenjenim in pokradenim materialom, med katerim je bilo precej naše hrane.

Po tednu dni sem šla v Šentjošt. Prosila sem, naj mi dovolijo, da bi videla moža in z njim spregovorila nekaj besed. Rekli so mi, da so vsi pri nas ujeti zaprti pri njih, toda videla nisem ne moža ne kurirjev.

Za božič je padel sneg in pot je bila zelo naporna. Tokrat so mi dovolili, da sem s stopnic, ki vodijo v klet, v stražarji dovolil navzočnosti govorila z možem. Med kratkim pogovorom sem morala stati sredi stopnic, mož pa je bil spodaj v kleti in ga v temnem prostoru

nisem videla v obraz.

Zaradi na novo zapadlega snega in otrok naslednji teden nisem mogla na pot. Šla sem za možev god. Vincenc oziroma Cene je na koledarju 22. januarja. Morda sem šla dan prej? Z menoj je šla Cilka Jurca s Kladja na Žirovskem vrhu, sestra ujetega kurirja Jakoba Jurca.

Sredi zasnežene poti so naju zaustavili strelji. Od Jureža so naju poklicali Nemci, med katerimi je bil Slovenec v nemški uniformi. Zasliševali so naju, od kod sva in kam greva. Lagali sva, da imam jaz moža, ona pa brata pri domobrancih in ju greva obiskat, ker ima moj mož god. Spustili so naju naprej. V Šentjoštu nama niso dovolili, da bi videli moža in tudi ne kurirjev. Lahko pa sva oddali paketa.

Naslednjič sem šla spet sama. Tedaj so mi povedali, da so vse odpeljali na Vrhniko. Na enem izmed domobrancev v domobranski postojanki sem prepoznala moževe škornje. Bili so popolnoma novi in mož jih je prvič obul dan prej, preden so ga ujeli. Vse, kar sem imela s seboj za moža, sem odnesla nazaj. Vse bolj me je skrbelo za možovo usodo. Kako naj ob treh otrocih kmetujem brez njega? Kako naj se preživljam? Tako me je skrbelo, da sem šla takoj prosit sosedo, če bi hotela naslednji dan paziti otroke. Rano zjutraj sem odšla na Vrhniko. Šest ur sem hodila po snegu. Opoldne sem prispela, spraševala in izvedela, kje so zaprti. Stavba je bila podolgovata, pred njo pločnik. Morala sem skozi tri stražarske kontrole in šele potem sem prišla do oficirja, ki je zaklical: Stražar, pripelji ga ven!

Nove čevlje sem ti prinesla, sem rekla in ga pogledala pod noge. Nosil je strgane.

Kako pa veš . . . ? se je čudil.

Videla sem drugega v njih.

Usedla sva se na klop in se pogovarjala o domačih zadevah. Stražar se je sprehajal pred nama in se včasih bolj, drugič manj oddaljal.

Ali je kaj upanja, da te izpustijo?

Ni, odkima. Za nocoj smo se trije zmenili za beg.

Prepričevala sem ga, da ne bodo uspeli, ker sem jaz morala skozi tri straže. Vztrajal je, da bodo poskušali, ker jim drugega ne kaže. Naj se takoj vrnem domov. Ob devetih bo že doma.

Čakala, nestrpno sem čakala in gledala skozi okno v temno noč. Potem je končno nekdo potrkal na vrata. Uspelo jim je, sem se razveselila in odprla vrata. Pred menoj je stal Leander Mlinar iz Žirov, ki so ga pri nas ujeli. Povabila sem ga v hišo, mu dala jesti in piti, on pa mi je pripovedoval, kako je bilo. Na Vrhniki so jih iz zaporniških sob vodili ven na hrano. Januarja je zgodaj tema in zmenili so se za beg, ko bodo v vrsti čakali na večerjo. Silovito so streljali za njimi, zato so se razbežali vsak v svojo smer. Za ime tretjega ne vem. Če je bil ujet pri nas, potem se mu beg tako kot možu ni posrečil, ker so jih vse, razen Leandra Mlinarja postrelili v Škofji Loki. Kasneje sem izvedela, da je bil mož med begom ranjen v nogo.

Dan pred ustrelitvijo talcev je šel Matevž Jereb iz Žirovskega vrha v Škofjo Loko, kjer so ga aretirali. Čez noč je bil v Škofji Loki zaprt z mojim možem.

Naslednjega dne se je Matevž vrnil in mi to povedal. Poskrbela sem za varstvo otrok in se jutraj odpravila v Škofjo Loko. Peš, kajpak. V Gorenji vasi zagledam skupino ljudi, ki berejo letak na občinski razglasni tabli. Približam se in berem... Prvi je bil na letaku zapisan Ludvik Cigale iz Nove vasi. Otrpnila sem. Njega so ujeli pri nas. Z očmi preletim priimke. Brata Franc in Hieronim Grošelj iz Dobračeve pri Žireh, pri nas ujeta kurirja. Na šestnajstem mestu je bilo ime mojega moža Vincenca Justina.

Petindvajset let sem bila stara, ko sem postala vdova s tremi otroki, sama za delo na posestvu, ki z gozdovi obsega 24 hektarov.

Nisem nadaljevala poti proti Škofji Loki. Vrnila sem se domov...

Zorka Štajer, sestra ujetega kurirja Leandra Mlinarja, mi je pisno sporočila naslednje:

„Pišem tudi v imenu še živeče 89-letne matere Mariane Mlinar. Najprej glede datuma, kdaj so ujeli kurirja. Pretresljivo novico mi je v Škofjo Loko, kjer sem bila tedaj zaposlena, sporočil oče. V soboto, 4. decembra 1943, sem se s kolesom pripeljala domov. Belgardisti so odpeljali očeta v Rovte, mi je povedala mati. Torej so brata ujeli pri Mrlaku pred tem datumom. Po moji vednosti naj bi to bilo drugega decembra. Ta datum navaja tudi preživeli kurir Janko Kristan-Fazan iz Stražišča pri Kranju, ki je iz neposredne bližine skrit opazoval Mrlakovo hišo.

Mati pravi, da je brat pobegnil z Vrhlike 11. januarja 1944, ko so vodili zapornike na večerjo. Z bratom je pobegnil še nekdo, medtem ko je bil Justin med begom ranjen in so ga ujeli. Begunca sta k nam prišla 12. januarja ob treh jutraj; izmučena, garjava in v natikačih. Tisto noč je brat povedal tole:

Starejši partizani so bili v Šentjoštu zaprti v kleti šole, mlajši v župnišču. Z bratom sta bila kurirja Ciril Strlič-Leo in Ludvik Cigale-Čiro. Omenil je tudi borca Petra Sečnika. Že v Šentjoštu so skušali pobegniti, vendar so jih zalotili, ko so odstranjevali rešetke. Od takrat naprej so bili stalno vklenjeni. Povedal je, da kurirji kljub mučenju niso izdali ničesar.

Po begu je bil brat Leander Mlinar obveščevalec Vojkove brigade. Padel je drugega februarja 1944 na Sovodnju v Poljanski dolini, ko je brigada v okolici bila srdite boje. Smrt ga je dohitela točno teden dni prej kot druge kurirje, ki so jih ustrelili devetega februarja v Škofji Loki.

Noč v hotelu Park (odlomki)

Poleti 1943 je bil ranjen komandir Poljanske čete Zorko Kopač-Živko iz Nove vasi pri Žireh. Zdravil se je pri Karlovcu, kakor se po domače reče mlinu v Karlovški grapi pod Malenskim vrhom, v naselju Dolenje Ravne. Nekega dne je iz Javorjev prišlo osem orožnikov po domačega sina Cirila Kreka. Rekli so mu, da bo šel z njimi, ker mora v nemško vojsko. Živko, ki je ranjen ležal na senu, je mislil, da je izdan in da so prišli zaradi njega. Brez potrebe je skušal pobegniti, a je

smrtno žadet obležal ob potoku blizu mlina. To se je zgodilo 10. julija 1943. Živko je bil mizarski pomočnik, star 25 let.

Cirila Kreka, Karlovškega, so odpeljali v Škofjo Loko, kjer jim je pobegnil, se vrnil domov in se takoj priključil partizanom, kjer je bil vezist.

Dvajsetletno Primoževu Pavlu, skojevko, je Živkova smrt navdihnila, da mu je v spomin spesnila pesem, ki smo jo po melodiji neke stare pesmi prepevali že v partizanih, zdaj pa jo ob raznih praznikih slišimo na radiu.

Pavla Benedik-Tatjana

Ko v ranem jutru ptički so zapeli,
naznanjali so lep poletni dan,
v mehkem senu nekdo rane celi,
v borbi ranjen partizan.

On mirno spi in sanja o svobodi,
pred njim sto lepih srečnih nad stoji,
krog njega pa fašistov osem hodi,
življenje mlado vzeti mu želi.

V smrtni sili partizan še uteče,
grmeči strelji pa za njim gredo
in ob potoku, ki po strugi teče,
on padel je za našo svobodo.

Ko sva midva se zadnjič poslovila,
v slovo desnico svojo si mi dal:
„Fašizmu smrt, tovarišica draga,
na svidenje nad zvezdami,“ je dejal.

„Tovariš Živko, narodu svobodo,“
iz mojih ust iztrgal se je glas:
„Ko greš v borbo v daljno tiho goro,
ostani zdrav in ne pozabi nas!“

A danes tebe črna zemlja krije,
v grobu veneš, ti slovenski cvet,
sovražniku pa zadnja ura bije,
tovariš tvoj bo osvobodil svet.

Zaklad v zazidani sobi

Jesenskega dne leta 1944 smo šli s prešernovci z Malenskega vrha čez cesto Poljane—Gorenja vas v naš protni hrib na desnem bregu Sore. Na neki kmetiji je bila doma samo starejša ženica, sinovi pa so bili pri domobranci. Kje so bila dekleta, ne vem.

Tisto leto je sadje obilo rodilo, toda na starih trohnelih policah v kleti ni bilo niti enega sadeža niti kaj drugega za pod zob. Iz njih so rastle le gobe. Prazna klet se mi je zdela sumljiva. Spodnja polica je bila komaj deset centimetrov od tal. Segel sem z roko pod njo in otipal, da je prst mehka. Odstranili smo polico in iz zaboja kakih 20 cm pod zemljo izvlekli 20-litrsko pletenko, polno češnjevca. Pletenko smo dali v nahrbtnik in jo odnesli na Primorsko. Ker so prešernovci

šli po svojih nalogah naprej, je pletenko izmenično nosilo le nekaj borcev, ki smo se z njo po poti krepčali. Na javki v Podnjivču smo jo oddali za bolnišnico Franja. No, tedaj smo mislili, da je žganje za štab korpusa in smo si ga zato odtočili tri litre za našo skupino. Če bi vedeli, da je za ranjence, kaj takega ne bi storili.

V kateri hiši smo dobili tisti češnjevcev, me ni nikoli preveč zanimalo, zanima pa me to v zvezi z naslednjim primerom.

Nekoč smo šli s prešernovci na Pasjo ravan v Poljanski dolini, kjer so nas domobranci s Črnega vrha in Lučin začeli obsipavati z minami iz minometa, pa tudi do bojov je prišlo. Trajali so do večera, ko so se domobranci umaknili. Borci, ki nismo sodelovali v boju, smo bili kaka dva kilometra zadaj. V bližnjem skednju je počivala in čakala na razplet boja četa prešernovcev. Od tam smo zaslišali petje, govorica pa je postajala vse glasnejša. To je oficirja napotilo, da je bolj natančno pogledal, čemu tako veselje. Odkril je, da so ti borci že precej časa pili in pili iz večlitrske steklenice žganja. Ko so prišli, se je nekdo hotel zariti v seno in zaspati, pri tem pa je odkril skrito steklenico.

Zvečer, ko se je stemnilo in so se domobranci umaknili, smo nadaljevali pot v meni dotlej neznano smer. Bili smo nekje nad Lučinami. Vem, da sta na tistem grebenu, sedlu, bili dve ali tri kmetije. Sam sem bil s skupino borcev iz moje čete le v eni hiši. V sobi v prvem nadstropju je bila samo omara in prav nič drugega; nobene postelje ne mize. Potipam za omaro in občutim, da je zid svež. Umaknemo omaro, svež omet se lesketa na svetlobi. Ne spominjam se, ali so imeli električno luč ali pa smo svetili s svetilkami. Ko smo se s krampom z lahkoto prebili skozi zid, smo imeli kaj videti. Skrivališče je bila cela soba. Pod stropom so viseli kosi suhega mesa, na policah je bilo sadje, v skrinji pa precej ženskega perila in svile. Nekaj perila smo vzeli za naše partizanke, nekaj blaga za šiviljske delavnice, razne uporabne predmete pa smo razdelili med borce. V stropu je bil skriven izhod na podstrešje. Mikalo me je, da bi se splazil skozi lino, a sem bil rajši tiho. Potreboval bi baterijsko svetilko, a je nisem imel, povrh tega bi me lahko kakšen domač skrivač s kolum ali sekuro po glavi.

Medtem ko smo mi „čistili“ sobo, so prešernovci v kleti in shrambi nabasali nahrbtnike in brez besede tiho odšli. Dobesedno so nas pustili na cedilu. Morda so nas prezrli, pozabili, da smo mi zgoraj. Oni so hrano nabirali zase, za brigado, mi za potrebe divizijske intendature, vključno za delavce v delavnicah in njihovih skladiščih na Cerkljanskem.

V naglici smo nabasali dva kmečka voza (koša), predvsem suhega mesa. Na srečo je sijala luna. Poti nazaj nismo poznali in smo zato zelo hiteli, da bi dohiti prešernovce, kar se nam je kmalu maščevalo. Le kakih dvajset minut smo bili od hiš, ko se nam je prevrnil voz s košem, polnim mesa. Po strmem zamrznjenem pobočju je meso drselo nizdol in se ustavilo nekje v gozdu. Nikdar še nismo zaplenili toliko suhega svinjskega mesa, zdaj pa takšna polomija! Potrebovali bi le pol ure, da bi pobrali raztresene kose v rahlo zasne-

ženem gozdu, a nas je skrb, kako se bomo sploh vrnili, priganjala naprej. Morda je kdo od vaščanov potem šel v tisti gozd in našel meso, ki se v mrzlih dneh ni pokvarilo.

Zjutraj smo se znašli v Žireh. Po kateri poti smo prišli tja, mi ni znano. V tistem kraju nisem bil nikdar več.

Rešujeta me žirovska pionirja

Med NOB sem bil večkrat v Žireh. Iz Novakov smo hodili po vojaški cesti po pobočju Škofja in skozi Kladje do Sovodnja, odtod še malo po cesti in nato desno v hrib in čezenj v Žiri.

V žirovski kotlini je več vasi. Skoraj vsak drugi možki je bil čevljar. V teh krajih smo dobili veliko usnja in obutve. Sploh mi nikoli ni bilo jasno, od kod so jemali, saj so Nemci plenili na veliko. Dajali so nam in skrbeli za prebivalce. Nihče ni bil bos. Do zadnjega dne vojne jim usnja in novih čevljev ni zmanjkalo. Nemška posadka se je po kapitulaciji Italije umaknila iz Žirov in tedaj so zaživel organi nove ljudske oblasti. Po hajkah in ofenzivah so se Nemci z domobranci umaknili, le med zadnjo ofenzivo so se za nekaj dni nastanili domobranci, prepričani, da bodo tu tudi ostali.

V Žireh je izredno dobro delovala pionirska organizacija, da mladinske, ženske in drugih niti ne omenjam. Podnevi sta dva pionirja s puško stražila v zvoniku in opazovala okolico. Takoj ko sta zagledala sovražnika, sta o tem obvestila določene osebe ali vojaško enoto, če je bila blizu. Kadar je bila nujna, sta izstrelila dva strela, da so se aktivisti umaknili.

Februarja 1945 sem se po divizijskem ukazu z dvajsetimi vojaki nastanil v nizki hiši v vasi Selo pri Žireh. Zelo marljiva gospodarska komisija nam je dajala navodila, kje bomo dobili ali vzeli določeno količino hrane, kje je za nas zbran material. Z vozovi smo vse to vozili na Cerkljansko, transport pa je spremljala le manjša skupina borcev. Odpravili smo se šele, ko smo bili obveščeni, da je pot skozi Sovodenj in čez Kladje prosta in varna (kolikor se je pač takšnemu obvestilu lahko verjelo).

Sredi marca 1945 sva se s kmetom Lovrencem Vidcem iz Koritnega pri Bledu odpravila iz Sela v Žiri. S spiskom v roki sva hodila od hiše do hiše in seznanjala gospodarje, koliko hrane in kakšne naj nama pripravijo po odločbi gospodarske komisije. Ker so bile tod in v okolici večkrat večje partizanske enote, na kmetijah pa malo ljudi za delo, so bile zaloge hrane povsod hudo izčrpane. Redka je bila hiša, ki nam je lahko dala vrečo krompirja. Naročeno so vsi postavili pred hišo, v vrečah pa je bilo največ repe. Pozneje naj bi prišel voznik z vozom, pobral vreče in jih v spremstvu borcev naše čete odpeljal v Cerkno.

Ko sva se z Vidcem vračala, naju je v Žireh na manjšem mostu srečal prileten mož in kar mimogrede rekel: „Pazita se, ali ne vidita, da se vama bližajo domobranci.“

Ozrl sem se na travnik na desni in v pogozdeno pobočje, kjer sva zaradi drevja videla le nekaj vojakov, na travniku pa tudi predhodnico. Tudi oni so se ustavili. Bili smo si zelo blizu, morda na sto metrov, toda med nami je bila čistina. Z Lovrencem sva se umaknila za nekaj korakov in obstala. Domobranska predhodnica je storila isto, umikala se je ritenski in obstala. Kolona v gozdu pa se ni premaknila. S kazalcem na sprožilcu brzostrelke, s cevjo proti sovražniku pa sva spet stopila nekaj korakov nazaj, oni pa tudi. Gledamo se, bojimo se strellov. Samo to sem si želel, da bi brez streljanja prišel do zaklona pri prvi hiši.

V tisti napetosti ni bilo časa razmišljati, zakaj so se dobro oboroženi domobranci umikali pred dvema borbema. Zbistrilo se mi je pozneje. Rano zjutraj sva z Lovrencem srečala Ruski bataljon, ki se je vračal iz okolice Sv. Treh kraljev, kjer je bil v prehranjevalni akciji. Tam je bila močna in zagrizena domobranska posadka, ki je bataljonu sledila, da bi ga napadla in mu odvzela zaplenjeno hrano. Ko so zagledali naju, so mislili, da pripadava omenjenemu bataljonu in da sva njegova predhodnica. Vedeli so, da ruski borci radi jurišajo. In tega so se bali tisti na ravnini.

Za prvo hišo sva si oddahnila, nato pa se skrivaj umaknila proti podnožju hriba na drugi strani domobranske kolone. Ob grmovju sva prišla do potoka, vendar se mi je zdelo, da voda ne teče v nobeno smer. Tu sta se nenadoma znašla dva pionirja, ki sta povedala, da sta naju videla iz zvonika. „Za nama pojdiva,“ sta rekla in krenila po grapi navkreber, na vrhu pa po valovitih pašnikih. Z dolgega grebena je bil lep razgled na Žiri. Videli smo tudi domobransko kolono, ki se je šele tedaj premaknila naprej.

Eden od fantičev me je vprašal, kaj mu bom dal za nagrado, ker sta naju izvela iz nevarnega položaja. „Kaj naj ti dam,“ sem rekel, „denarja nimam, bonbonov pa tudi ne.“ „Imaš, imaš nekaj zame. Posodi mi za nekaj trenutkov brzostrelko, da užgem po belčkih.“

Bili smo v zaklonu za kamnito ograjo. Fant je prijel za brzostrelko in skočil na to ograjo, pomeril in sprožil dva, tri rafale, dokler ni izpraznil okvira z naboji. Pri tem je imel razkoračene noge in če bi ga danes v taki stoji prikazali v kakem filmu, bi režiserju očitali, da posnema westerne.

Domobranci so odgovorili z orožjem, pa sem fantiča zagrabil za gleženj in ga potegnil z ograje. Le nekaj minut smo se za kamnito ograjo počutili varne, nato pa so nad našimi glavami zažvižgale svinčenke, izstreljene od blizu za našim hrbtom. To me je tako presenetilo, da sem skočil pokonci in ves zbehan sklonjen naprej in z brzostrelko v roki tekel točno po vrhu grebena, drugi pa za menoj. Na prednji strani proti Žirem je strmina, za nami globel in pobočje, po kateri vodi kolovozna pot. Med tekom po tem vrhu smo bili odlična tarča za domobrance v Žireh in za tiste zadaj. Prav nič nisem vedel, kam naj zavijem. Iz obupa so me rešili klici od zadaj: „Jože, Jože, mi smo, ustavi se, lezi, da te ne ubijejo.“ Prepoznal sem glas našega nekdanjega komandirja Silvestra Frčaja, ki je bil zdaj intendant brigade. Ponoči je bil z Ruskim ba-

taljonom v prehranjevalni akciji. V rokah je držal mitraljez in z nekoliko višjega pobočja streljal čez naše glave na domobransko kolono. Kolikor sem ga bil vesel, toliko sem bil v prvih trenutkih jezen. Povrh vsega je streljal kar med tekom in se mu je zato mitralješka cev še bolj tresla. Za njim je teklo še kakih dvajset borcev, ki so potem zasedli položaje na grebenu, kjer smo bili mi. Ko so domobranci po streljanju začutili, da nas je na tem hribu veliko, so se tako naglo umaknili iz vasi, da se niso dotaknili niti ene vreče z repo, korenjem in krompirjem, ki so pred hišami čakale na nas.

Silvester mi je povedal, da je od borcev moje čete zvedel, da sem šel v Žiri nabavljat hrano. Kmalu nato so ga obvestili, da se bližajo domobranci, zato je na hitrico zbral prostovoljce, ki so bili od nočne akcije še zelo utrujeni. Ni vedel, da sta naju z Lovrencem Vidičem na ta vrh pripeljala mladince. Prav od tod je hotel domobranci nagnati nazaj in naju s tem rešiti.

Naslednjega dne sem dobil navodilo, naj se z borci transportne čete takoj umaknem v Novake, ker se bo vsak čas začela sovražna ofenziva. Širile so se govoriče, da se v okoliških postojankah še nikoli ni zbralo toliko vojaštva.

Napovedi o ofenzivi so bile tako grozne, da je vse zajel preplah, kakršnega še nisem doživel med partizanščino. Aktivisti so si v nahrbtnike nabasali hrane za več dni in iskali zatočišče, kamor bi se skrili. Ko smo se čez hrib umaknili iz žirovske kotline in se po pobočju bližali Sovodnju, smo zaslišali streljanje. Ustavili smo se in opazovali okolico. Čez neko od nas precej oddaljeno njivo, so bežali ljudje. Dva sta padla, se nekaj časa plazila po kolenih in trebuhu, potem obležala.

Strelji so utihnili. Počakali smo še dve uri. Od neke ženice smo izvedeli, da so v Sovodnjem nenadoma vdrli domobranci in Nemci iz Gorenje vasi. Ubili so dva partizana.

Naprej smo hodili bolj počasi in previdno, z orožjem, pripravljenim za strel. V Sovodnju in bližnji okolici ni bilo nobene naše vojaške enote, le kurirji in borci iz zadelnih enot so hodili po tej grapi v obe smeri. V neki lopi v Sovodnju je bila divizijska mesarija, v kateri so klali živino, izdelovali klobase in salame. Prvič sem videl in izvedel, da tudi naši izdelujejo takšne mesne izdelke. Domobranci in Nemci so šli mimo, v lopo pa ni nihče pogledal in je zato vse ostalo nedotaknjeno. Od mesarjev sem poznal le Ambrožiča iz Gorij pri Bledu; bil je močne postave, po vojni nekaj let gorjanski župan. Niti ene klobase nam niso dali. „Ničesar brez naloga divizijske intendanture ali nakažnice komande mesta Cerkno,“ so nam rekli.

Nič ne vem, kdo je pojedel tiste klobase in salame, kajti čez dva dni je bilo tod sovražnikov kot listja in trave. Mesec dni so bili oni gospodarji.

Na cesti med Sovodnjem in Kladjem smo dohiteli terence iz Žirov, med njimi so bili pionirji in mladinci. Niso vedeli, kam pravzaprav gredo, do kod se bodo lahko umikali, kateri enoti se bodo priključili, kdo jim bo dajal hrano. Petnajstletni Pavel Mrovlje, Petelinov

iz Žirov, me je prosil, da bi se še z nekaterimi priključili naši skupini. Nisem odbil, le po pravici sem povedal, da tudi mi ne vemo, kje in kako se bomo prebili skozi ofenzivo. „Namenjeni smo v Novake, kjer je naša komanda, kam pa potem, je še vprašanje.“

Imel sem vtis, da je umik terenskih delavcev iz Žirov dokaj neorganiziran. Razočarani, ker nad Cerknim ni bilo nobene naše enote, nikogar, ki bi jih usmerjal, so se začeli posamič ali v manjših skupinah vračati proti Žirem. Kolikor jih je ostalo, so se pod vodstvom političnega komisarja komande mesta Žiri Janeza Jeraše-Miška umaknili proti Trnovskemu gozdu. Prvega aprila 1945 so jih na Krekovšu v Čekovniku nad Idrijo obkolili Nemci, četniki in domobranci. Po ofenzivi so na tem kraju našli 27 trupel. Le redkim je uspelo, da so se izvlekli iz obroča ali pa da so se skrili v jame in med neprehodne pečine. Med padlimi so bili poročnik Janez Jeraša, star 26 let, z Broda pri Škofji Loki, 21-letna žirovska sekretarka SKOJ Marija Naglič-Zdenka, 16-letni kmečki sin Dimitrij Novak iz Stare vasi pri Žireh, dalje kuharica Marija Šemrl, bolničarka Dragomira Pajer in kurir Dolfe Stajer, vsi doma iz Idrije. Mladinec Pavle Mrovlje, ki se je hotel priključiti naši skupini, se je srečno izvlekel iz Čekovnika, nesrečno pa je umrl točno na dan osvoboditve 9. maja. S prijateljem Matevžem Ivanovim sta se na kolesih peljala iz Žirov proti Gorenji vasi in pri Fužini zapeljala na nastavljeno mino, ki je oba ubila.

Med ofenzivo so v Žireh in okolici ubili več partizanov, tudi skoraj vse, ki so jih ujeli. Domobranci so bili tako slepo prepričani, da je s partizani za vedno konec in da bodo zmagali, da so še aprila 1945 v vasi Goropeke nad Žirmi ustanovili postojanko.

* * *

Z Bohunom sva se dogovorila, da bova o Dražgošah objavila le tisti del, v katerem pripoveduje, kako je opravil svojo prvo kurirsko nalogo.

„Zvečer je tovariš Gregorčič izrazil željo, da bi se kdo prostovoljno javil in odšel pogledat položaj proti Lajšam. Prijavil sem se, vodnica pa mi je bila vaška trgovka. Šla sva precej daleč, do prve hiše v Lajšah. Gospodinjino sem vprašal, zakaj je povsod po tleh v hiši tako mokro. „Čez dan je šlo več sto Nemcev skozi vas,“ nama je dejala. „Ko so naleteli na partizane, so panični pritekli nazaj in se zatekli v hišo in klet. Čeprav jih je oficir naganjal ven in jim grozil s pištolo, niso hoteli nikamor.“

Tisto noč nismo več spali v sokolskem domu, ker mu je podnevi granata prebila zid. Pa tudi preveč izpostavljen je bil topniškemu obstreljevanju. Premestili smo se v Beštrov hlev. Noč je bila mirna, razpoloženje dobro. Tisti, ki so bili čez dan na položajih, so nam pripovedovali, kako je bilo. Premraženi pa smo v toplem hlevu kmalu zaspali.

Zjutraj sem se malo uredil in se pogovarjal s soborci, potem pa sem hotel iz hleva. Ravno sem prijel za kljuko, ko je zunaj strašno zagrmelo. Nemci so začeli s topovi obstreljevati vas. Med obstreljevanjem me je

Gregorčič prvič poslal na kurirsko pot v naselje Jelenšče. Pot je vodila dokaj strmo v breg. Francu Bičku sem izročil Gregorčičevo pismo.

Po vrnitvi me je Gregorčič določil, da borcem na položajih nosim strelivo in hrano. S kakšnim veseljem so me premraženi borci sprejemali, kadar sem jim prinesel vroč čaj. Bojan Potočnik mi je kazal svoj čevlji, ki ga je le malo prej nemška krogla prebila na peti. Vrnil sem se v hlev, kjer so čakali tovariši, da bi ob določenem času zamenjali borce na položajih. Tu mi je Franc Zorko pripovedoval, kako je bil pomočnik mitraljezca Vinka Žaklja iz Žirov. Obstreljevala sta nemško topništvo v dolini. Priletela je granata, ubila Žaklja in še enega borca, on, Zorko, pa je tri ure nezavesten ležal v snegu. Mitralješki položaj je bil namreč zunaj vasi, pa ga v snegu niso takoj opazili.

Karel Grabeljšek

Med strahom in dolžnostjo

(odlomki)

K temu pa še uboj doktorja Zdešarja, ki se je zgodil v tistih dneh. To me je še bolj pohabilo. Kakor da me je božje, sem obsedel, ko mi je ona prinesla s Hriba to strašno novico. Tak človek, tak zdravnik, je butalo v meni. Nikomur ni storil žalega, dobrega pa toliko, da bi kdo drug v sto letih ne storil toliko. Če so se še njega lotili . . .

Kmalu po razsulu Italije se je Zdešar preselil v Žiri, v Rovtah med belimi se ni več počutil varnega. V Žireh jih ni bilo, ko so vas še Nemci zapustili, so bile Žiri partizanske, rdeča republika, so rekli beli in četniki. Morebiti je to zvabilo doktorja dol, ta rdeča republika, da bi živel med svojimi, da bi mu ne bilo treba nenehno misliti na to, kdaj bodo prišli ponj.

Odkar je živel v Žireh, ga k nam ni bilo več, četudi je še hodil sem gor. Ljudje mu niso dali miru, za vsako hujšo bolezen so samo njega klicali. Moja pa se je medtem že toliko popravila, da ni bila več potrebna zdravniške nege. Zato sem se nekoliko čudil, ko je nekega jutra spet prišel k nam, en dan pred svojo smrtjo.

Ko je prišel, je bilo še zgodaj, komaj se je dobro narenil dan, jeseni so noči že dolge. Na oprezu, kakor sem bil, sem ga zagledal, ko je bil še na vrtu. Nisem ga koj spoznal. Imel je navado, da je hodil hitro, z nekoliko sklonjeno glavo, tistikrat pa mu je bil ves život upognjen, korak počasen in težak, kakor da pri vsakem koraku vleče noge iz mastne ilovice. Šele po tisti njegovi torbi sem ga spoznal. „Glej no,“ sem dejal njej, „doktor Zdešar gre spet k nam.“ — „Kaj res,“ je dejala in lice se ji je kar razvedrilo. Koj je šla pripravljat, da mu postreže. Tudi v hišo je stopil s tistim težkim, utrujenim korakom. Nakovani čevlji — ko je hodil po hribovskih kmetijah, je bil zmeraj v težkih gozdericah in v takih hlačah, ki se pod kolenom zapenjajo — so mu bili blatni, prav tako nogavice, ki jih je imel zavihane čez golenice. Obraz mu je bil nekoliko bled, oči take, kakor da vso noč ni spal. Dolgo pot in hudo delo je že moral opraviti. Najbrž se je vračal od kakega ra-

njenega partizana.

Ko je pozdravil, je obstal in se zazrl vame, kakor da me vidi prvič, kakor da ne ve, ali je prišel tja, kamor so ga klicali, ali je prišel drugam. To me je spravilo v zadrego, nisem vedel, kako naj ga sprejemem, kot človeka, ki ga dobro poznam, ali kot zdravnika, ki je prišel samo po svojih opravkih.

„Kje pa imate ženo?“ me je vprašal.

„Tako jo prišla,“ sem dejal.

„Kako se počuti, kako je z njenim zdravjem?“ je spet vprašal.

„Dobro, zdaj še kar dobro,“ sem odgovoril.

Gledal me je, kakor da bi rad še nekaj rekel, ne nekaj vsakdanjega, nekaj bolj pomembnega. A ni rekel nič. Bil je videti zaskrbljen, nekam zgubljen. Nisem vedel, kaj naj si mislim o njegovem obisku v tej zgodnji jutranji uri. Hodilo mi je na misel, da je zanj pozna, ne zgodnja. Komaj sem se spomnil, da sem ga peljal sem, v hišo. Ko sva sedla, je zopet vprašal po njej. „Tako jo prišla,“ sem mu spet rekel.

„Pravite, da ji je sedaj dobro,“ je dejal, kakor da samo o tem razmišlja. Tistikrat so mu oči samo za hip obvisle na mojem obrazu, nato pa so mu begnile proti oknu. Venomer je pogledaval proti oknu. Tudi potem, ko je ona prišla, ves čas, kar je bil pri nas. Morebiti se je bal, da bi kdo prišel za njim, ali pa si je to celo želel. Po tem, kar mi je pozneje rekel, bi dejal, da si je želel, da bi ga kdo videl pri meni. Obraz mu je bil videti malce zaskrbljen, kakor sem že rekel, a tak je bil doktor Zdešar zmeraj, drugega, kakor te zaskrbljenosti in hude utrujenosti nisem razbral z njega. Šele pozneje se mi je zdelo, da ga nekaj močno vznemirja.

Ko je prišla ona, jo je spremljal z očmi od vrat do mize. Tudi njo je vprašal po zdravju, a ne tako kakor druge krat, ko jo je prišel pregledovat, tudi ne tako, da bi dejal: samo iz vljudnosti sprašuje. Tudi tokrat se mi je zdelo, da bi rad še nekaj rekel, a ni rekel nič. Prinesla mu je vročega čaja, nekaj medenih piškotov in majhno steklenico domačega žganja, da bi si ga doktor sam vlij v čaj, če bi hotel. Zdešar je najrajši limono stisnil v čaj, toda odkar Italijanov ni bilo, limon nismo imeli, zato mu je prinesla žganja, čaj brez vsega ni kaj prida. Ko mu je druge krat postregla s čajem — drugega ni maral, tudi če je ves dan letal okrog brez jedi — se je vselej kako pošalil. „Nikar, Kozlevčarica, zato moj račun ne bo nič manjši...“ Ste že jutraj skuhali, ko ste tako hitro prinesli...“ ali kaj podobnega. Tokrat ni rekel nič. Kakor da ne vidi prinesenega in kakor da ni slišal, ko mu je rekla kakor vselej: „Malo čaja sem vam skuhala, če se vam ne bo zamerilo.“ Zamišljen, vase pogreznjen je sedel za mizo, kdaj pa kdaj je spet pogledal proti oknu, rekel kaj vsakdanjega, a menda niti slišal ni, ko sem mu odgovoril. Ona ga je ponovno opomnila na čaj, da bo mrzel, če ga ne spiije, in da naj si žganja kar sam prilije, kolikor hoče. Pogledal jo je, vzel žličko in pričel mešati, mešal ga je dolgo, kakor da je dala vanj kamen, ne sladkorja, nato pa je dejal, da ne bo čaja, da mu čaj brez limone ne diši, da bi rajši samo žganje. Prinesla mu je kozarček, napolnil si ga je do vrha, ga spraznil in si potem še en-

krat natočil. Kaj pa je danes doktorju, da mu žganje tako diši? sem se sam pri sebi vprašal. Nikoli ga še nisem videl piti žganje. Če sem mu ga kdaj ponudil, ga je vselej odklonil, pa če je prišel še tako premočen k nam. Tudi po žganju govorica ni stekla. Doktor je kdaj pa kdaj kaj rekel, vprašal, brez prave zveze s prejšnjim, tako, kakor se lotiš razkopanije na podstrešju, ko si po kaj drugega prišel gor in ti je vsega bolj mar, kakor tiste razkopanije, to vržeš v ta kot, ono v drugega, a kmalu vse skupaj pustiš, ker veš, da tako ne boš nič poštenega napravil. Tako se je tistikrat sukal najin pogovor, ker tudi jaz nisem vedel, kaj bi dejal. Najbrž sva bila zato taka, ker so nama misli venomer uhajale k tistemu, zaradi česar je doktor prišel. Bil sem trdno prepričan, da doktor ni prišel kar tako, po naključju, prišel je z nekim namenom, a kaj je imel za bregom, si nisem mogel misliti. Doktor pa se najbrž ni mogel odločiti, da bi povedal, po kaj je prišel. Ali se je bal, ali ni vedel, kako bi začel.

„Zelo utrujeni ste videti, doktor,“ sem dejal, da bi prekinil molk, ki je spet legel med naju.

„Utrujen?“ je dejal, kakor da ne razume, kaj sem rekel.

„Najbrž je dolga pot za vami,“ sem nadaljeval.

Zganil se je, kakor da se je mojih besed prestrašil. Ostro me je pogledal. „Ne, kakšna pot naj bi bila za mano,“ je dejal. Spet je obmolknil, se v nekaj zamislil, prijel kozarček — čaj je ona odnesla — posrkal še tistih nekaj kapljic, ki so ostale na dnu, nato pa se je igral s kozarčkom, kakor se igraš, ko ti kaka skrb povsem odtegne misli od tega, kar delaš. Bolj kakor prej se mi je zdelo, da se v sebi z nečim tepe. Molče je zrl predse, proti oknu, po sobi. Nato je zamišljeno dejal:

„Pravite, da sem tak, kakor da sem prišel z dolge poti?“

„Utrujeni ste videti,“ sem rekel.

„Utrujen,“ je ponovil in se zopet nekam zamislil. Po kratkem molku se je zganil, oči so mu obvisle na mojem obrazu, gledal me je dobro minuto, a samo prvi hip tako, da sem čutil, da me gleda, nato pa tako, kakor da je z očmi na mojem obrazu, gleda pa vase.

„Nekaj bi vas prosil, Kozlevčar,“ je dejal zamolklo, rekel bi, da celo z malce drhtečim glasom. Tisti trenutek sem spoznal, da je vznemirjen, hudo vznemirjen in da je tak že ves čas.

„Kar recite,“ sem rekel. Tudi mene se je lotevalo vznemirjenje.

Zopet se je zganil, pogled mu je zopet oživel. Tokrat me je gledal pozorno, skoraj ostro, kakor da me s pogledom preizkuša.

„Ostane med nama, tudi če odrečete?“ je rekel malo obotavljajoče.

„Ničesar vam ne bom odrekel,“ sem odgovoril.

Še me je nekaj trenutkov gledal, nato je prišel z besedo na dan.

„Če bi vas kdo vprašal, kdaj pozneje ali pa če bi sedaj kdo prišel sem,“ je dejal, „recite mu, da sem prišel k ženi, da je spet zbolela, da sem bil že včeraj tu in danes spet, da ste prišli pome. Boste?“

„Bom,“ sem obljubil. Tako kakor me je prosil, mu

še česa drugega ne bi mogel odreči. Tudi se nisem v mislih kaj prida ukvarjal, ali naj mu obljubim ali ne, bolj sem se spraševal, čemu me to prosi. Zdaj sem bil trdno prepričan, da je bil res pri partizanih, toda kolikokrat je že šel zdraviti bolne ali ranjene partizane, pa se s tako prošnjo še nikoli ni obrnil name, najbrž pa tudi na koga drugega ne. Na koga pa naj bi se po teh belogardističnih zaselkih? Ga zasledujejo? Ga je kdo videl ali srečal, ki bi ga ne smel? Polno vprašanj se je porajalo v meni, odgovoriti si še danes ne morem.

„Pa še ženi recite,“ je dejal. „Naj se nekaj dni bolj notri drži, da je kdo ne vidi zdravo hoditi okrog hiše, saj sedaj ni več takega dela, ali ne? In če bi koga videli iti k vam, naj se za tisti čas vleže. Ji boste rekli?“

Ko je prosil, me je ves čas gledal. Oči so mu bile malce rdeče, meglene, ko sem pozneje v spominu obujal ta njegov pogled, se mi je zdelo, kakor da so mu oči že tistikrat ugašale.

„Kar brez skrbi bodite, vse bova naredila po vašem,“ sem mu zopet obljubil.

Še je obsedel za mizo, a poslej sva še bolj tolkla z molkom kakor prej. Doktor se je spet poigraval s kozarčkom, natočil pa si ni več. Ko ga je sukal med prsti, sem videl, da se mu roka rahlo trese. Pogled mu je še bolj zgubljen begal po sobi kakor prej. Bogvedi, kaj je tisti trenutek premišljeval, morebiti se mu je že prebujala slutnja na bližnjo smrt in je mislil na ženo in otroka, ki jih bo moral pustiti same.

Doktor je ostal pri nas več kakor uro, poldrugo uro, bi dejal. Ne vem, čemu se je toliko zadrževal, morebiti je čakal, da kdo pride, da s svojo navzočnostjo dokaže, da je res prišel k njej. Ko sem ob slovesu stopil z njim na hišni prag, se mi je zdelo, da mu je oko nekam plašno begnilo okrog. Nečesa se boji, se mi je utrnilo v mislih. To me je vzpodbudilo, da sem šel nekaj časa z njim, ne samo čez vrt, tudi po poti proti Cestniku. Ne vem, kaj sem spotoima govoril, tudi ne vem, če me je doktor poslušal, najbrž ne, tedaj je bil povsem pogreznjen vase in zdel se mi je še bolj zgubljen kakor v sobi. Ob tej njegovi zgubljenosti sem pozabil nase, pozabil na nevarnost, ki mi preti, če bi bili kje v bližini četniki ali partizani.

Pod klancem je doktor obstal. „Bolje bo, da greste nazaj,“ je dejal. „Da poveste ženi, kar sva se dogovorila. Nikoli ne veste, kdaj kdo pride,“ je rekel.

Še enkrat sva si segla v roke, nato sem se obrnil proti domu. Sredi klanca sem se ustavil, noge so mi kar same obstale. Tisti trenutek se mi je prebudila slutnja, da sem ga zadnjikrat videl, zadnjikrat govoril z njim. Obrnil sem se in pogledal za njim. Njegov korak se mi je zdel še bolj počasen in utrujen kakor prej, ko sem ga videl iti k nam. In ko sem tako gledal za njim, se mi je zdelo, da vidim tudi njegov obraz, utrujene oči. V mislih se mi je porodilo, da si te utrujenosti ni nabral v tej noči, pa naj sta bila njegova pot in njegovo delo še tako težka. Odkar je bil zdravnik, si je nalagal na rame, da je komaj nosil, v vojnih letih pa je prevzel nase še nove dolžnosti, skrb za ranjene in bolne partizane. Bogvedi, koliko takih poti, kakor je bila današnja, je že opravil. To mu je žrlo moči, ne telesnih, du-

ševne. Niso mu jih žrle prečute noči in dolga utrudljiva pot, žrlo mu jih je tisto, kar ga je na teh poteh spremljalo, senca, ki se je ne moreš nikoli znebiti, še v posteljo leže s tabo. To je bojazen, kdaj ti pridejo na sled, kdaj bodo odkrili tvoje poti. Poznam ta strah, dolgo sem ga nosil v sebi. Ne rečem, morebiti je pri meni hujši kakor pri drugih, morebiti so se mu drugi manj predajali kakor jaz, a brez strahu ni bil nihče, vsakega je po svoje vil, mene po svoje, tebe po svoje, doktorja po svoje. Nekatere je strl, drugi so se topli z njim do konca, naj je že bil ta konec tak ali tak. Doktor se je dolgo tolkel, ga premagoval in bi ga najbrž še, če bi ga ne potolkli, ni bil človek, ki bi se zaradi strahu odrekel dolžnostim, ki si jih je bil naložil. Toda žrlo mu je moči, to se mu je videlo po tistem utrujenem koraku, po zgubljenosti, v katero je zapadal, v očeh brez pravega bleska, v vsem. Vse te spremembe na njem sem opazil že prej, a vsako posebej, kakor da ena ni povezana z drugo, kakor da ne izvirajo vse iz istega studenca. Šele tam, na klancu se mi je pokazala prava podoba o tem, na klancu in kasneje, ko sem razmišljal o njem. Morebiti se mi je pokazala zaradi tiste slutnje, ki sem ti jo omenil: da ga vidim zadnjikrat, da sem zadnjič govoril z njim. Te slutnje se nisem mogel znebiti. Tudi njej sem jo omenil. „Tako mi je bilo, kakor da sem se za zmeraj poslovil od njega,“ sem ji rekel. „Tako čuden je bil danes,“ je dejala. Ob teh besedah se mi je porodila nova misel, ki pa je nji nisem hotel povedati: Tak je bil kakor bolnik, ki slutí, da ne bo dolgo.

Vidiš, zaradi tistega obiska, en dan pred smrtjo sem ga videl, in zaradi slutenj, ki so se mi porodile, ko sem se poslovil od njega, me je novica o njegovi smrti še bolj pretresla. Kakor da sem pričal njegove smrti, mi je bilo. Nenehoma je bila njegova podoba pred mojimi očmi, tisti utrujeni korak, njegova zgubljenost in oči z ugašajočim bleskom. Ali je res slutil svojo smrt? sem se spraševal, ko sem v duhu takega gledal. In še ena vznemirljiva misel se je takrat porajala v meni: Morebiti pa bi ušel smrti, če . . . Dejal sem si: Če bi mu tistikrat, ko je tako utrujen prišel k meni, rekel, naj ostane kak dan pri nas in se odpočije, bi morebiti ostal, morda je celo zato prišel, da bi lahko ostal. Četniki bi ga ne dobili, ko so vdrlí v Žiri, ostal bi živ. Vidiš, kaj vse ti pride na misel ob takih hudih dogodkih. Vem, da ne bi ostal, tudi če bi ga prosil, ne; pozneje, že po vojni, sem slišal, da so mu tistikrat partizani prigovarjali, naj bi ostal pri njih, a ni hotel. Če tam ni hotel, tudi pri nas ne bi.

Vzemirjalo pa me je še nekaj drugega. Ko mi je ona povedala, da so Zdešarja ubili četniki, se mi je koj zbudila huda misel: Morebiti je tudi Jule imel kaj pri tem. Spomnil sem se prepira med njima, kako je Zdešar Juleta udaril in Juletovih besed, ko ga je Cene vprašal, če doktor ni hotel ustreči njegovi želji. „Pa bova že prišla skupaj, krucifiks, da boval!“ Kakor sem si do tistikrat želel Juletovih obiskov, vsako noč sva z njo do polnoči prisluškovala, če bo morebiti potrkal, sem se poslej bal, da bi prišel. Kako naj ga sprejemem, kaj naj mu rečem? Ali ga morem sprejeti, ali morem

še govoriti z njim, če je res kriv doktorjevo smrti? sem se vznemirjeno spraševal.

Kako se je vse tisto zgodilo, vdor v Žiri, aretacije in pobijanje, sem v podrobnostih zvedel šele čez nekaj mesecev, ko četnikov ni bilo več pri nas, partizani pa so se bolj na Primorskem in na Gorenjskem držali. V tistih dneh sem se spet upal z doma. Tako me je nekoč zaneslo tudi v Žiri. Zvedel sem bil, da ima tamkaj nekdo par konj naprodaj, pa sem šel gledat. Ustavil sem se v tisti stari gostilni blizu cerkve, saj veš, kako je po takih, daleč na okrog znanih gostilnah, zmeraj se kdo oglasi, tak, ki bi rad kaj prodal, in tak, ki bi rad kaj kupil. Zato sem hotel tudi jaz najprej v gostilni vprašati, kako je s tistimi konji. Gostilničar mi je povedal, da s kupčijo ne bo nič, da so konji že prodani. Ko sva potem obsedela ob kozarcu vina, mi je začel praviti, kako je bilo tistikrat, ko so pobili doktorja Zdešarja. On je bil skoraj očividec, vse ljudi, ki so jih tisto jutro četniki prijeli, so pripeljali tja. Gostilničar mi je potrdil, da je bil med tistimi četniki tudi Jule, poznal ga je že od prej, zato se ni mogel zmotiti.

Postrelili so jih popoldne, v Žiri pa so vdrl v zgodnjih jutranjih urah. Tistikrat partizanov ni bilo v bližini, zato so lahko razgrajali po Žireh, kolikor so hoteli. Vdirali so v hiše, kakor roparska tolpa, je pravil gostilničar, z več vozmi so popoldne odpeljali naropano blago iz Žirov. Kakor sem že rekel, so vse ljudi, ki so jih prijeli, pripeljali tja, pred gostilno, nekaj so jih kasneje izpustili, druge pa so prignali v gostilno, med njimi tudi doktorja Zdešarja. Po gostilničarjevem pripovedovanju je bilo to sredi dopoldneva, ob dveh popoldne pa so jih imeli še zmeraj tam. Sile jim niso delali, tudi Zdešarju ne. Lahko so govorili med sabo, gostilničar je govoril z njimi, lahko jim je tudi postregel, če si je kateri česa zaželel. To ni kazalo, da kaj hudega nameravajo z njimi. A iz oči jih niso pustili, posebno doktorja ne. Še na stranišče je šel stražar z njim.

Doktor je bil bled in upadel, kakor da je vstal od hude bolezni, je pravil gostilničar. Tudi se mu je zdel nekam zgubljen, vase pogreznjen, vidiš, tak, kakršen je bil prejšnji dan pri meni. Še glas da mu je bil drugačen, tih in zahripan, kakor da mu je grlo jetično. Opoldne mu je gostilničar ponudil, da mu kaj toplega prinese za kosilo, ni maral ničesar, četudi je bil še tešč. Na dušek pa je spil dva kozarca vina ... Ni maral? Mogel ni. Kdo bi nekaj ur pred smrtjo mogel jesti? Gostilničar je dejal, da je doktor povsem dobro vedel, kaj se bo zgodilo z njim. Sosedu, ki so ga tudi prijeli, je dejal: „Vam, Naglič, se ni treba bati, da vas bo kaj hudega doletelo, za mene pa je drugače, z mano je konec.“ Kristus, kako mu je bilo v tistih zadnjih urah, ko je vedel, da ga čaka smrt? Jaz bi bil ob pamet, se mi zdi.

Sredi popoldneva so četniki odpeljali proti Goropekam naropano blago in ujetnike, dve ženski, dva partizanska intendanta, ki so ju nekje ujeli, in doktorja. Komaj so jih odpeljali, je pritekla doktorjeva žena z obema otrokoma, mlajšega je nosila v naročju, starejšega je vlekla za roko. Menda je šele tistikrat zvedela, da so ujetniki tam. Gostilničar je pravil, da je bila ka-

kor zid, oči rdeče obrobljene od joka, lica umazana od zasušeni solz. Kakor da je ob pamet, se mu je zdelo. Ko ji je povedal, da so ujetnike že odgnali, je planila z otrokoma na vrt, da bi prišla na pot, ki se malo naprej cepi proti Goropekam. Tisti trenutek se je nad vasjo razbesnelo peklensko streljanje, mitraljezi, puške, bombe. „Vsi smo napeto prisluhnili,“ je pravil gostilničar. „Kaj je, kdo strelja, so prihiteli partizani na pomoč in napadli četnike?“ smo se spraševali. Jezus, da bi se to zgodilo, da bi rešili jetnike, sem sam pri sebi prosil boga,“ je pravil gostilničar. A že po petih minutah je vse utihnilo in potem nobenega strela več in ničesar drugega, kar bi kazalo, da se je res kaj zgodilo. Do večera so čakali, če bi se od kod pokazali partizani, a so čakali zaman. O mraku se je vrnil gostilničarjev hlapec, ki je vozil naropano blago v Goropeke. Gostilničar ga je vprašal, če so četniki tudi jetnike peljali v Goropeke, pa mu je hlapec rekel, da ne, da so jih odgnali drugam, a kam, ni vedel povedati. Morebiti Nemcem v Škofjo Loko, morebiti belim v Rovte, so ljudje ugibali, se tešili z upanjem, da se najhujše morebiti le ni zgodilo. Niso in niso hoteli verjeti, da so jih odgnali v smrt. Šele drugo jutro so zvedeli, da so se tešili s praznim upanjem. Že navsezgodaj se je raznesla novica, da so jih našli, da so vseh pet postrelili. In potem je vsakdo, ki se je upal, hitel tja, kjer so rekli, da so jih našli, komaj nekaj sto metrov za vasjo je bilo. Ob poti na robu gozdička je ležalo vseh pet, tako, kakor so padli, ko jih je zadela krogla, ali kakor so se premetavali po tleh, če jih ni takoj doletela smrt. Nekaterim se je videlo, da so se v poslednjih trenutkih topli s smrtjo in bolečino, obrazi so jim bili videti izmučeni, zamazani od peska in prsti, noge in roke skrčene od bolečih trzljajev. Zdešar je ležal na hrbtu, malce premaknjen na bok. Obraz mu je bil videti miren, je pravil gostilničar. Le mrtvaška bledica, krvav trak strjene krvi od čela navzdol in srep steklen pogled so bili priča nasilne smrti.

Vidiš, tako se je končalo življenje doktorja Zdešarja. Še če bi umrl naravne smrti, bi ljudi stiskalo, ne pa tako. Kolikim je oteel zdravje, jih rešil prezgodnje smrti, bogatim in revnim, belim in rdečim. Vsakemu je pomagal, kdor je bil potreben njegove pomoči. Če so ga prišli klicat k bolniku, mu ni bilo mar, kakšna pot ga čaka, dolga ali kratka, ali je zunaj lepo ali divja nevihta. Ko je hodil zdraviti ranjene partizane, je brez oklevanja tvegalo življenje, da bi rešil njihova. Toda ali ga ni tvegalo tudi tedaj, če je moral v snežnem metežu dve, tri ure v hrib k bolniku, peš, ker je v takem vsako vozilo odpovedalo? Za plačilo pa taka smrt. Potolkli so ga kakor škodljivo žival.

Postrelili so jih med tistim peklenskim streljanjem, o katerem sem ti pravil. Gostilničar je tako dejal in mislil, da je imel prav. Zato so se tako razdivjali, da bi se ne slišali smrtni strel in morebiti tudi smrtni kriki. Hudodelca ni strah pred zločinom, boji pa se, da bi ga pri zločinu kdo videl ali slišal, lastna vest ga ne peče, boji se tuje. To so hoteli zadušiti s tistim streljanjem. Pet minut jim je zadoščalo, da so končali krvavo delo.

Potem so pobegnili, kakor pobegne skoraj vsak hudodelec s kraja, kjer je storil hudodelstvo. Niso utegnili pokopati žrtev ali jih vsaj skriti, niti se znesti nad trupli, kakor so imeli navado, pustili so jih, kakor jih je doletela smrt.

Kdo jih je postrelil? Med ljudmi se je razneslo, da Jule, najbrž je povedal kdo izmed četnikov, drugih prič tako ni bilo na poboju. Zločina pa ni zasnoval Jule, drugi so imeli besedo pri tem. Kaj bi taka majhna jezica, ki jo je Jule kuhal proti doktorju Zdešarju, v primerjavi z veliko jezo, ki je proti njemu divjala v drugih, v Rovtah, v Logatcu in najbrž še kje drugje, še pri višjih. Tem je bil doktor trn v peti. Ne samo zato, ker je hodil zdraviti ranjene partizane, temveč zato, ker je imel tak glas med ljudmi, ker so ga ljudje spoštovali, ga imeli radi. Vidiš, zato je bil nekaterim v napoto, zato so ga obsodili na smrt.

Kako da se je doktor pustil ujeti, kako da se ni skušal rešiti? Ko so mu v Logatcu postala tla prevročja, je šel v Rovte, iz Rovt se je umaknil v Žiri, tam pa, kakor da se jim je postavil pred puške. Partizani so mu večkrat prigovarjali, naj se umakne, povedal sem ti, da so ga tudi tistikrat, ko je prišel k meni, silili, naj ostane pri njih. On je pa kar rinil nazaj v Žiri, čeprav so se mu morale že takrat prebujati zle slutnje na bližnjo smrt, saj sem ti že povedal, kakšen je bil, ko je prišel k meni. Ali mu je bilo tako namenjeno, kakor pravimo. Ali se zaradi otrok in žene ni upal ostati v partizanih? A kako, da vsaj takrat, ko so vdrli četniki v Žiri, ni skušal pobegniti. Tistikrat se jih je z begom mnogo rešilo, mi je povedal gostilničar. Ga je morebiti strla tista utrujenost, o kateri sem ti povedal? Partizani so mi pravili, kakšni so bili, kadar jih je utrujenost zdelala do onemoglosti. Nič jim ni bilo, če bi prišli Italijani, Nemci ali beli in jih potokli. Naj kar pridejo . . . Ali je bil tistikrat tudi doktor tak? Naj kar pridejo in me pobijejo. Bogvedi. Duševna utrujenost je hujša kakor telesna. Nekaj je gotovo prišlo nadenj, to sem videl tisto jutro, ko je prišel k meni.

Vladimir Kavčič

Pustota

(odlomki)

Kilovčan je bil brkat in visokorasel možak. Z obraza mu je sijal neprikrit ponos. Vse, kar je z dvorišča dosegel pogled, je bilo njegovo. Hiša in kamra zidani, stropi lično stesani, okna z železnimi križi, prava pravcata bogatija. Kilovčan je govoril počasi in preudarno. V njegovi besedi ni bilo trohice pomilovanja. Ni spraševal, kam so namenjeni, ne kako jih je prizadelo. Hotel je vedeti, kako so se bili udarili z dragonci in mušketeriji. Oči so mu zažarele, ko je Grogovec pripovedoval, kako so zasramovali goriškega grofa in deželnega glavarja Strassolda . . . Ob tem je začel pogum rasti tudi njemu. V njem je zagorel plamen tistega poguma, ki ga je preveval med puntom. Spet je začutil, da ne more ničesar obžalovati. Pokazali so darjarjem in biričem, vsem grofovskim podrepnikom,

da je še neka pravica poleg tiste, ki jo delijo oni. Iz starih časov podedovana, črno na belem zapisana in v kmetsko dušo položena. Gosposka ji je vedno znova odrekala veljavo, zato so jo morali braniti. Morali, je pribil s pestjo. Če ne bi bilo tako, se ne bi dvignila vsa Goriška, doli do morja, do Devina. Punt ne bi bil pljusnil v Vipavsko in Kanalsko dolino, v Nemški Rut in na Cerkljansko, do Čedad in do Žirov.

Potem sta šla . . . Po pastirski stezi navzgor in čez senožet. Za soncem, ki se je že bilo izgubilo v daljavi. Proti obzorju, kjer se je Sleme dotikalo neba in kjer je bilo še polno svetlobe. Zdaj je čas tekel počasneje. Bila sta že pod vrhom Rmanovca, ko je pri fari zazvonilo avemarijo. Trebijska in fužinska kotlina sta že ždeli v mraku, ki je bil po Kladju in Žirovskem vrhu še modrikast. Hoste so bile že povsod mračne in odljudne. Na drugi strani je ždel temni Blegoš, kakor počivajoča žival. V tolminski smeri so se nazobčani obrisi hribov primaknili drug k drugemu. Kdor ne bi poznal daljav, bi verjel, da je mogoče z enim korakom prestopiti tri doline.

Pri fari so zvonovi še vedno pritrkavali mrliču, nad Masoro pa je nebo rdelo v rožnati zarji. Zvon je zaklenkal še v Novi Oslici: pel je prazno, kakor da je ubit. V pojemajoči svetlobi dneva so se že prižgale prve zvezde.

Sreča ne prihaja sama (odlomka)

Pojedel je zadnji fižol in poslednjo skorjo kruha. Oboje je bilo pusto in suho kot žaganje. Ko se je v potoku napil mrzle vode, se je počutil mnogo bolje. Opogumilo ga je še upanje, da bo zvečer že doma. Pogled na sveženj vojaških cunj pa ga je opomnil, da z njimi doma nima kaj početi. Šele ko bo vse skupaj pretopil v nekaj, kar je mogoče dati v lonec in pojesti, se lahko pokaže materi.

Zdaj je zatrdno vedel, kaj mora storiti. Postal je skoraj razigrano dobre volje in zdelo se mu je, da pred njim ni več nobene ovire, ki je ne bi mogel premagati. Ženica, ki je prišla nasproti, mu je povedala, da je že blizu Žirov. Potem se je odločil in stopil k hlevu mogočne kmečke hiše, kjer je majhen, živahen starček kidal gnoj. Nekaj korakov pred njim je spustil na tla svojo culo in ga korajžno pozdravil.

— Dober dan, oča! Bova kaj kupčevala?

— Kaj nosiš? Mačka v žaklju?

— Skoraj nove vojaške hlače, bluže . . .

— Ti tudi? Vsak dan gre kdo mimo, ki ponuja to kramo . . . Kar brez skrbi bodi, nič ne bom kupil, sam sem pri hiši od moških, a teh cunj tudi nosil ne bi . . . Ti si slekel mrtveca, meni pa bi jih vzeli žandarji. Bil bi ob cunje in še ob denar . . .

— Jaz ne dajem za denar, ampak za živež.

— Fant, od kod si se pa vzel? Živež . . . Kašče so prazne . . .

— Skoraj zastoj vam dam . . .

— Tudi če mi podariš, ne bi vzel. Ne maram imeti sitnosti, imam že drugih dovolj, dva sta še v vojski, eden je že padel . . . Si bil prav na fronti? Si srečal koga? Pravijo, da bo kmalu konec . . .

— Nič ne vem, je odkimal Pavle. Ni več pogledal starca pred seboj. Zastrmel se je v hrib nad hišo. Temno zeleno bukovje je pošumevalo v vetru, v podrasti so se gibale sence. A tudi to ga ni zanimalo. Mislil je na ljudi. Vsi, ki jih je srečal, so se mučili s težavami, večjimi od njegovih. Vsak je imel svoje skrbi, svoje cilje. Kaj je mogel pričakovati od njih? Le mimogrede se je še ozrl na starca, ga pozdravil in dvignil sveženj. Možiček pa kakor da je razbral nemir v njegovih očeh. Poklical ga je nazaj, ga peljal v izbo in postavil predenj lončeno skledo z žganci in mlekom. V nekaj trenutkih je bila prazna. Potem ga je pospremil še streljaj daleč od hiše in mu svetoval, naj se izogne Žiremu, kjer bi utegnil naleteti na žandarje, in ga napotil v hribe.

— Hribovci, je dejal, — imajo še polne skrinje. Gotovo se ne boš vrnil praznih rok domov. Imaš dosti bratov in sestra?

Pavle je čutil dolžnost, da mu pritrdi. Zdaj je tudi že vedel, da s svojo pojavo vzbuja usmiljenje. Če bi dodal še zgodbo o lačnih otrocih, jih bo morda omajal . . .

Žirovski vrh pa je bil mnogo večji, kot je pričakoval, in zaselki dosti bolj redko posejani, kot je bilo videti od daleč. Le tu in tam je našel kakšno trdnejšo kmetijo, drugo so bili sami bajtarji. Ti so res pokazali nekaj zanimanja za njegove težave, vabili so ga v hiše, mu dajali jesti in mu dovolili, da je prenočeval po njihovih hlevih. Ko pa je beseda nanesla na kupčijo, so zmajevali z glavami. Pomanjkanje je bilo že seglo v najbolj skrite hribovske kotičke. Pri bogatejših je bilo drugače. Pred njihovimi domovi so ga sprejemali mršavi divji psi, nedostopni za vsako dobrikanje. Če se le ni dal zastrašiti od njihovih belih in ostrih zob, tedaj se je iz hiše ali hleva primajala kakšna neprijazna ženska ali pohabljen moški s težko okovano palico in mu na kratko svetoval, naj se čimprej pobere, sicer bo spustil psa za verige. Bili so še bolj nezaupljivi kot v dolini. Otroci so ga kamenjali in mu kazali osle.

Ko je prvič spet vzel pot pod noge, se je namenil v Žiri. Vasi tam okrog je že poznal, računal je, da kosti in cunj ni še nihče pobral. Sredi dopoldneva sta se z osličkom utrujeno primajala do prvih hiš, kjer je nameraval začeti z delom. A dan ni bil za to prav nič pripraven. Nebo se je bilo pokrilo z redkimi oblaki, skozi katere je sonce neusmiljeno žgalo. Ker že nekaj dni ni pošteno jedel, ga je vročina čisto zdelala. Pobit in brez volje je iskal samo še senco, v katero bi se lahko zleknil in odpočil. Delovna vnema ga je minila in postal je popolnoma brezbrizen do vsega. Nekaj časa je ležal pod jablano nad cesto, a zaspati ni mogel.

Vstal je ozlovoljen, samemu sebi odveč. Odločno je potegnil za seboj oslička, a ker mu ta ni sledil z vso

naglico, se ni več obvladal, nekajkrat ga je s komolcem sunil v pleča, a se je takoj zavedel, da se po nepotrebnem znaša nad nedolžno živaljo. Zdelo se mu je, da ga sivček noče niti pogledati in to ga je tako razkačilo, da ga je še enkrat brcnil v stegno. Tako sta bila dokončno skregana in odtujena, pa tudi trpela sta oba. Pavle je naglih korakov stopal proti vasi, da je moral osel skoraj teči za njim. Ves čas se ni ozrl, mudilo se mu je samo še dalje, čeprav ni vedel, kam.

Ko se je znašel pred gostilno, ni okleval. Privezal je osla k ograji in vstopil. Že v veži ga je prestregel značilni gostilniški vonj in isti hip so se mu usta že napolnila s slinami. Zaželel si je žganja, že je čutil njegov okus v grlu.

Gostilniška soba je bila prazna. Sam je sedel za mizo in praznil svojo merico. Po prvi je naročil drugo in v zadregi že stiskal potne pesti, ker je vedel, da bo zahteval tudi tretjo, v žepu pa nima več beliča. Zdaj mu je bilo žal, da ni vzel s seboj Trstinarjevega denarja. Ko pa se je domislil še osla, ga je bilo sram pred samim seboj in je brez pomisleka še naročil pijačo. Njegov nemir in potrnost sta se počasi razblinila, osvobajal se je more zadnjih dni, popuščal je pritisk v glavi in pred njim so se začeli vrstiti sami prijetni dogodki iz preteklosti . . .

Žrtve I (odlomka)

V nasprotju s temi pričakovanji se je Peter zavedel možnosti, da so spodleteli vsi načrti, da se je nekaj zataknilo in da bi mogla naleteti na Nemce. Viktor, ki je hodil pred njim, ko da je uganil njegove misli. Njegova prej nad gaz sklonjena glava se je začela sunkovito obračati zdaj v to, zdaj v drugo smer, kakor da se je tudi njega polotil nemir in skuša odkriti v snežni bleščavi pritajene zasledovalce. Šele ko sta prek mosta dosegla varno zavetje gozda in se začela vzpenjati v strmine Žirovskega vrha, je obstal in se oddahnil. Izmenjala sta nekaj besed, potrdila drug drugemu, da sta na pravi poti, da je tudi pred njima že nekdo hodil in da bosta po njegovi sledi prišla naravnost tja, kamor sta namenjena.

Zdaj, ko sta dosegla vrh grebena in je bilo nad njima samo še nebo, so izpuhteli v nič tudi vsi pomisleki iz doline. Stala sta skoraj drug ob drugem, da so se stapljale izparine njunih preznojenih teles. Počivala sta, oprta na puški, se razgledovala po okolici in prisluškovala v noč. Megla se je bila medtem dvignila, in čeprav je bilo nebo še vedno zastrto, je bilo moč spodaj in na nasprotnem pobočju razločiti vasi, izdajala jih je svetloba. Tu in tam je žarela kot prgišče razgrebene žerjavice, drugod kot en sam razžarjen ogel. Tik pod njima so na prisojni strani skrivnostno utripala okna Petelinovške kmetije. Iz dimnika se je sukljal komaj opazen dim in z vonjem po svežem kruhu oblezel greben. Tik pred njima se je njuni gazi pridružila druga, širša, z južne strani Žirovskega vrha. Po nji so prišli iz Lučen, z Golega vrha. Po zahodnem pobočju je odmevala glasna govorica, in ko le nista ne-

hala oprezovati za njo, sta ob robu gozda odkrila temno, premikajočo se vrsto, ki se je bližala Petelinovšu. Peter se je zravnal, prevzet od zanosa, in nastavil dlani k ustom, da bi zavriskal, toda Viktor, ki je opazil njegov gib, ga je odločno ustavil, spominjajoč se Skalarjevega naročila. Vrgla sta puški na ramena in zavila k hiši.

* * *

Razlogov, da odide drugam, je bilo več, kot se jih je hotel zavedati. Svojo odločitev je Dolskim sporočil šele v mraku. V naglici, ki je bila izraz njegovega notranjega nemira, se je ognil novim vprašanjem in svoje bivanje pri njih zagrnil v plašč nove skrivnosti. Še pred polnočjo se je spustil v dolino, blizu Potokov prečkal cesto in Soro in se po stari gazi, ki se je je spominjal še iz pred novega leta, zagrizel v strmine Žirovskega vrha.

Tu so mu bile gmajne in senožeči že napol znane. Komaj sta bili za njim cesta in voda, je bil prepričan, da ga ne more nič več presenetiti. Po teh pobočjih so bile poti redke in zdelo se mu je, da ne vodijo nikamor. Niso se križale na jasad ali v odprtih dolinah, kmetije so bile daleč vsaksebi, tako daleč, da jih tudi Nemcem ni kazalo obiskovati. Mir, v katerega so bile pogreznjene, ni bil grozljiv.

Ko je prispel na Petelinovše, v bajti ni več gorela luč. Poiskal je pot na skedenj, tipaje po temi našel pričakovani kup sena in po mnogih dneh sproščeno zaspal.

Žrtve II (odlomki)

Popoldne se je bila nad Žirovski vrh nenadoma pripodila nevihta, završalo je v drevesnih krošnjah, vrhovi so se zvijali in debela ječala, veter je sikajoče zavijal skozi goste igličevje. Za seboj je privlekel dež, od strani ga je potiskal skozi gmajno, medtem ko so bile ozke krpe neba nad njimi še jasne in čiste Rosilo ni več, debele kaplje pa so še vedno padale z vej, zato si je Peter ogrnil pelerino, ko so ga poklicali v četno komando. Šotor iz smrekovih vej, ki sta ga bila po zgledu drugih postavila z Lončarjem, je dobro prebil preizkušnjo. Vanj sta se bila zavlekla ob prvih znamenjih naliva in ostala suha. Ko je v njem prvič prespal, dolgo ni mogel zatisniti očesa. Vejeveje kakor da je od vseh strani pritiskalo nanj, tema je bila nepredirna, ničesar ni mogel videti, do njega pa so iz gozda ves čas prihajali šumi, drugačni od tistih, ki jih je bil vajen . . . Zmeraj znova se je moral prepričevati, da so straže na svojih mestih in da se ne more zgoditi nič nepričakovanega, vsaj pred svitanjem ne. Nemci so najrajši napadali v jutranjem polmraku. Kraju so se približali pod zavetjem noči. Tu pa so bile možnosti za presenečenje majhne. Čete bataljona, ki so ga bili pripeljali čez mejo, so se bile še istega dne ločile in se razselile po okolici. Vse doline in grape so bile prežene z budnimi pogledi zased. Švabi so se poskrili

za debele zidove svojih postojank, že tri dni jih ni bilo od nikoder. Izkazalo se je, da so komandir Rok in njegovi imeli prav. Iznad kuhinje se je skoraj nepretrgano vil dim, sekira je odmevala daleč naokrog. Vsi po vrsti so si začeli postavljati kolibe, kakor da se z Žirovskega vrha ne mislijo več umakniti.

* * *

— Ne vem, kje smo . . . Lončar je zaskrbljeno vzdignil ramena.

— Cesto poznaš, vodo tudi . . .

— Na tej strani so Žiri? je pokazal z roko.

— Seveda, in tu doli je nekaj hiš, se je Peter obrnil v nasprotno smer. — Nekoga poznam, morda nam bo dal hrane . . .

— Žejen sem, kje je voda? Imam jo polne čevlje, a te ne morem piti. — Šel bom s teboj . . .

— Nobenega studenca ni v bližini, ga je poskušal zavrtni zlepa. Pri Žagarju mu priče niso bile potrebne.

— V hiši, je vztrajal Lončar. — Nekdo mora po hrano . . .

Medtem so se okrog njiju zbrali vsi. Nekateri so, ležeč na hrbtu, vzdigovali noge, da bi jim odtekla voda iz čevljev, drugi so si v naglici razvezovali vezalke in se sezuvali, čeprav jih je Ponikvarjev pridušeni glas opominjal, naj tega ne počnejo.

* * *

— A naši? — Mislim, da so se umaknili in da so zdaj že na varnem, si je odgovoril sam. — Zdaj so prvič navalili s takšno močjo na naš konec. Zato se nam zdi čudno. Zmedlo nas je. Njih ni. Oni so tega vajeni . . . Dosti grmenja, malo dežja. Vse se bo pleglo in neko noč se bodo spet oglasili. Najbrž bodo lačni, da se bo skozi videlo, raztrgani in ušivi, ampak živi. Poguma jim ne bo zmanjkalo . . . Ponoči le malo spim, čakam. Premetavam se po postelji in poslušam. Morajo se oglasiti.

— Doslej ni bilo še nikogar?

Tina je obesila pogled, zakaj Jakob bi bil lahko uganil, da misli na enega samega.

— Nikogar . . . Tudi drugi jih pričakujejo. Iščejo zvezo . . . Žirovci. Ne sprašujem jih, tako so me navedili. Ne, ne! se je oživljeno zazrl vanjo. — Dekle, ni konec. Ni. Boš videla, da ni! Pripravljeni moramo biti, da koga ne bomo več videli. Tako je. Vojna . . . Tudi zase ne vemo ne ure ne dneva. Pretaknili so hlev in podstrešje. Pregledovali so neke papirje, kazalo je, da me imajo zapisanega. Sršeli so vame, kakor da se me bojijo. Kot da bi lahko katerega ubil. Otroke so šteli, Bog ve, kaj je to pomenilo. Morda so mi prizanesli zaradi njih. Takšni so bili, da si nisem obetal nič dobrega . . . Ko ne bi bilo brata Toneta, ne vem, kako bi se bilo izteklo. On za silo lomi nemško, v Loki dela, kar zagrel se je za ta njihov red, začel jim je kazati nekakšne legitimacije, pa so se unesli.

* * *

— Očeta iščem, je rekla Tina, potem ko ga je pozdravila in stopila predenj. — Saj je tu pri Novaku?

— Ti si z Žirovskega vrha, če se ne motim?

— Z Žirovskega vrha . . .

— Rovtarjeva, ali ne?

— Rovtarjeva . . .

— Sem že slišal, je povedal pomenljivo in hkrati je zaprhal tudi konj — da so na Žirovskem čedna dekleta. Vidim, da se niso lagali . . . To je od zraka, jo je poskušal udobrovoljiti. — V grapi pa je megla, slana jih pobere . . .

— Tvojega očeta iščem.

— Tamle zadaj je. Fant se je zresnil, namrščil in počil z bičem, da je konj poskočil. Tedaj je spet zalajal pes, vpitje in hrzanje je napolnilo dvorišče.

* * *

Ko je bilo v kuhinji vse opravljeno, je stopila na dvorišče, da bi pogledala za bratom in mu pomagala, če bi bilo potrebno. Nebo nad Žirovskim vrhom je bilo še vedno prepredeno z debelo meglo, ki se je bila razredčila le tam, kjer je bilo sonce. Potem se je, kot vedno, kadar je pričakovala Petra, ozrla navzgor proti gozdu. Travniki so bili še zeleni in ozadje s smrekami temno. Postave, ki so se premikale na robu gozda, so bile komaj vidne, prvi hip nespoznavne, za trenutek se ji je celo zazdelo, da so privid, igra svetlobe, ki ji še migeta pred očmi. Toda takoj zatem so postale resnične. Spoznala je žandarje. Skupina kakih šestih ali sedmih je obkoljevala domačijo z zgornje strani. Eden izmed njih je z vzdignjeno roko kazal, kam naj gredo, dva sta že tekla v tisto smer, s puškama v rokah. Vse to se je dogajalo v popolni tihoti. Nobenega glasu . . . Pomislila je, da je najboljša pot za umik kurirjem že zaprta. Če bi pohiteli, bi se morda še izmaknili vprek po pobočju proti grapi in naprej proti Kladju. Če jim medtem oni zgoraj ne bodo presekali steze . . . Bilo je prepozno, na vrhu obronka nad kozolcem sta dva že postavljala strojnico . . . Razburjenje, ki jo je prevzelo, je bilo tako silno, da si je morala pritisniti dlani na senca. V glavi ji je razbijalo, kot da jo hoče raznesti. Ritenko se je umaknila do praga, kot da ni ničesar videla, in se že zavedala prepada, ki je zazijal v njej. Uplahnilo je pričakovanje, da bi videla Petra, moč, ki ji jo je dajalo upanje, je izginila, znašla se je v praznini, iz katere ni držala nobena pot.

Žrtve III (odlomki)

Kaj pa, če so jih namenoma spustili čez most? Če so morda že obkolili Žirovski vrh in so jim dovolili, da sami gredo v past? Ne, potem ne bi bili financarji. Financarjev ni veliko. Če bi hoteli obkoliti tako obsežno področje, bi morali navoziti vojaštvo iz Škofje Loke. To bi bila hajka. Hajke pa niso nikoli začeli žandarji ali financarji sami. Toda, kaj počenjajo ob vodi, navzdol in navzgor od mostu, mostu pa ne stražijo? Vse to nerazumljivo se je bolj in bolj zajedalo vanj in v

zraku je visela grožnja, ki je ni mogel še nikomur zaupati. Bila je še neoprijemljiva in novincev, teh pa je bila večina, ni hotel plašiti. Vedno manj mu je bilo tudi razumljivo, da so jutro morali dočakati v Potokih. Če ni morda spet na delu izdajalec, kot je bil Ponikvar?

Medtem so se bile meglene kope že stisnile v grape. Poševni sončni žarki so jih gnetli z nevidno močjo, postajale so vse manjše, okrog njih so se odkrivala pobočja, bregovi, polni ostre poletne svetlobe. Obetal se je vroč dan, zato se mu je zdelo najbolje, če se odpravijo naprej, še preden se bodo strmine Žirovskega vrha razgrele v dopoldanski pripeki.

Komaj so vstali in si popravili opremo, še preden so se utegnili razvrstiti v kolono, je od debla, ob katerem je stal Lončar, odskočil kamenček. Znamenje je bilo nenavadno, nekdo je bil v bližini. A čeprav so tu skoraj negibno ležali več kot debelo uro, niso nikogar opazili. Gmajna okrog njih je bila ves čas tiha. Spogledovali so se začudeno in neslišno pripravljali orožje. Še vedno so bili na vrhu poraslega grebena, na dobrem položaju. Napadelec, ki bi se jim hotel približati, bi moral po strmini navzgor, prav zlahka bi se ga ubranili.

Preteklo je nekaj minut, ne da bi se bilo še kaj zgodilo. Lončar je zmignil z rameni in stopil med grmovje. Zdaj je osupnil še bolj. Kamenček mu je priletel na prsi, ne da bi ga spremljal kakršenkoli šum. Od kod? Izpod neba gotovo ne. Zato se je spet stisnil k tlom, toda negotovost zaradi tega ni postala nič manjša. Oziral se je okoli sebe, ali se ne bi kazalo umakniti kam drugam, ko ga je izza grma presenetil režeč glas in iz goste podrasti se je pokazal znan obraz. Bil je Gradišarjev Peter. Komaj šest, osem korakov stran.

— Si sam? se še vedno ni mogel otresti vznemirjenja. — Si ti metal kamenje?

— Brez skrbi, sami smo. Vsaj za zdaj . . .

— Kaj te je prineslo?

— Slišal sem vas, ko ste prihajali. Precej glasni ste bili, potem pa, kot da ste se v zemljo vdrli. Mislim, da bi lahko bili Nemci. Počasi sem se plazil proti vam, dokler se nisem prepričal. Zakaj poležujete tu? Kam ste namenjeni?

— Proti vrhu, je z roko pokazal Lončar.

— Ne veš, da so v dolini Nemci? Zasede postavljajo.

— Mi pa smo jih videli pri Potokih. Zjutraj, ko smo šli čez cesto.

— Jaz pri Dolenji vasi. Kmalu po polnoči jih je več kot petdeset zapustilo postojanko. Šli so po dolini navzgor. Na vsakih dvesto, tristo metrov puščajo zasede. Vkopavajo se. Toliko narazen, da vidijo drug drugega . . .

— Obkoljujejo, se je oglasil Slak.

— Naši so na Žirovskem vrhu, je Petru pojasnil Lončar. — Brigada.

— Moramo jih opozoriti. Čimprej. Dokler še ni prepozno.

— Prepozno? Zakaj?

— Če bo hajka. Ko je Peter ponoči opazoval fi-
nancarje in žandarje, ki so odhajali iz Dolenje vasi, je
bil prepričan, da se odpravljajo na daljši pohod. Nosili
so s seboj vso opremo. Videl je šotorska platna, odeje
in zimske plašče, nahrbtnike, v katerih je lahko bilo
hrane tudi za več dni, nadomestne cevi za strojnice in
nenavadno veliko streliva.

— Ne bo, je odkimal Lončar. — Kaj morejo? Bri-
gada ima več kot petsto borcev. Tudi če niso vsi na
Žirovskem vrhu, je Nemcev premalo. Še zasede ne
morejo postaviti od Dolenje vasi do Žirov. Kjerkoli se
jim lahko ponoči približamo in prebijemo obroč. Na
italijansko stran lahko gremo in proti Lučinam.

— Če pa so zasede tudi tam? Če so ponoči odšli iz
vseh postojank?

— Še vedno jih je premalo, je odvrnil brez pomiš-
ljanja, čeprav je dvom že grebel po njem.

* * *

— Ti si domačin. Obiskuješ dekleta in stare tete,
povsod dobiš kaj za pod zob. Že vnaprej lahko naro-
čiš, kje boš kosil in kje večerjal.

— Na hrano le redko pomislim, je zamišljeno od-
vrnil Peter in njegov pogled se je začel izgubljati v da-
ljšavo. Lončarja je bil vesel, vendar je to besedičenje
trajalo že predolgo. Čeprav so govorili tiho, bi jih le
utegnil kdo slišati.

Ko je skupino vodil navzgor po pobočjih Žirov-
skega vrha, ni več mislil nanjo. Njegov spomin se je
vračal k Nemcem, ki jih je videl ponoči, k načrtu, ki
ga je bil pripeljal v bližino Dolenje vasi.

* * *

Slutil je, da Nemci sklepajo obroč, in to ne brez
namena. Zdaj, ko je vedel, da je na Žirovskem vrhu
brigada in ji še ne grozi nobena nevarnost, pa se je
domislil, da bi se proti večeru spet vrnil v Dolenjo vas.
Vas bo slabo zastražena in svoj načrt bi z lahkoto iz-
vedel. Če se medtem v dolini ne bi zgodilo kaj novega
in če bodo zasede ostale, kjer so. O tem pa se bo še
prepričal. Zvečer mora nazaj na blegoško stran...

V gozdu nad Petelinovšem niso našli nikogar, če-
prav je bil kraj pripraven za tabor. Celo v bunkerjih, ki
jih je bila naredila jugoslovanska vojska in v katerih je
pozimi nekaj časa prebival del Lončarjeve čete, ni bilo
nobene sledi. Ne odtisa podplatov, ne zlomljene veje,
nobenega svežega ogorka. Celo potem ne, ko so pre-
gledali bližnje jame in dolinice ter na mnogih krajih
razbrskali tudi listje.

Potem so se odpravili proti vrhu nad Rovtarjem,
kjer so taborili že prejšnje poletje skupaj s Štajerci in
kjer jih je bila napadla policija. Tudi tu ni bilo niko-
gar. Ves Žirovski vrh je bil potopljen v negiben mir.
Preden so zapustili gozd in se napotili naprej po sle-
menu in proti bližnjim kmetijam, so dolgo prisluš-
kovali, da bi odkrili kako znamenje, ki bi izdalo
navzočnost partizanov. Toda senožeti in gozdna po-
bočja so bila nema in gluha kakor sredi zime. Šele ko
so stopili na plano in se previdno bližali zaselku, stis-

njenemu v ozko zajedo sredi mračnih gozdov, jih je
ustavila zaseda, mimo katere so bili že šli, ne da bi jo
opazili. Opazovali so jih že dolgo poprej, in čeprav so
bili o njihovem prihodu vnaprej obveščeni, jim je bila
njihova obotavljivost sumljiva.

Šele ko so se približali hišam na dober lučaj, so
ugotovili, da je okolica vsa živa partizanov. Prihajali in
odhajali so s hleva, odnašali v gozd naročaj slame, ne
da bi jih skrbela sled, ki so jo puščali za seboj. Pri
studencu so točili vodo, dva ali trije so celo paberkovali
prvo sadje po sadovnjakih. Ker so večinoma še nosili
civilne obleke, niso bili preveč na očeh. Tako brez-
skrbni kot prejšnje leto Štajerci pa vednar niso bili.
Glasov ni bilo slišati, celo tedaj ne, ko so stopili v gozd
nad zaselkom in naleteli na prve skupine počivajočih
med drevjem.

Peter je takoj opazil, da niso postavili vejnatih ko-
lib, ne razpeli šotorov. Nekateri so si postlali na listju,
drugi so slamo šele prinašali. To je pomenilo, da so
prišli pozno ponoči in da tu namerjajo prebiti dan.
Medtem ko ju je stražar vodil proti seniku na obronku
gmajne, kjer se je bil nastanil bataljonski štab, se ga je
polaščala nejevolja. Nebo je bilo kristalno čisto in
zrak prozoren, da so bili celo oddaljeni hribi videti
čisto blizu. Če je le bila kje zaseda, so jih morali opa-
ziti. Nemci so jih z daljnogledom lahko videli iz cerk-
venega zvonika v Žireh ali celo z Gabrške gore. Saj je
on s prostim očesom razločeval tam sleherni posa-
meznost, zlasti na goljavah, obsijanih od sonca.

— To so Nemci iz Lučin, je končal s preudarkom.
— Prav gotovo so tudi v Žireh zapustili postojanko. Na
tej strani, je z roko pokazal proti Golemu vrhu, — pa
je meja. Potemtakem smo obkoljeni. V štabu to vedo
in ničesar ne ukrenejo.

— Tudi dopoldne so že vedeli.

— Dobro, da si ostal. Še potrebovali te bomo. Se
spomniš Blegoša? Lani avgusta?

— Zanašali smo se na druge, glave pa smo si morali
reševati sami.

— Namigujejo, da se tu nismo zbrali po naključju,
temveč da bomo šli proti Dolenjski. Po orožje ali
kaj...

— Čez mejo. Videl sem enega, ki je okoli štaba
prenašal škarje za žico. Če bo to nocoj, vam Nemci
nič ne morejo. Italijani pa se bodo razbežali takoj, ko
bo zapokalo. Belčki so še najbolj nadležni. Prav blizu
njihovih postojank boste šli.

— Ti seveda ostaneš? Sam, a? Če bo tod hajka...

* * *

Popoldne je bilo soparno, nebo se je bilo prevleklo
s komaj zaznavno sivino, gozdovi na Žirovskem vrhu
so se motno bleščali v njej, kakor da se pripravlja k
nevihti. Toda nič se ni zgodilo, napetost, ki je bila v
zraku, ni spočela niti iskre. In dan je minil, ne da bi se
bil pri Bregarju kdo oglasil. Mati, ki je prinesla večer-
jo, je odšla, še preden se je zmračilo. Tudi ona je bila
videti zamišljena in Bregar je ni kot vsak večer poprej
vprašal, kdaj se bosta z Lovrom preselila k njemu. Kot

da se je tudi on vdal spričo njene obotavljivosti.

Že sredi popoldneva, prej kot navadno, se je s Sela vrnil oče, prišla je tudi mati. Sedeli so v izbi in oče je pripovedoval, da je vojaštvo zasedlo vso dolino do Žirov in še naprej in da so ljudje vznemirjeni. Mnoge družine iz Žirov imajo svoje pri partizanih, zdaj pa je prišel njihov konec. Nemci bodo vse pobili, svojce izselili in jim požgali hiše. Pripovedoval jim je o preplahu, ki je zajel žirovsko stran, vendar je Miroslav le napol razumel, zakaj tolikšna skrb. On ni poznal nobenega domačina, ki bi bil v hosti. Celó Hlevnikov in Frlecov sta bila odšla v nemško vojsko. Stric Tone, očetov brat, prav tako. Karel, ki je bil še doma, gotovo ne bi storil nič drugače, čeprav je za partizane imel vselej dobro besedo. Zato je bil prepričan, da so partizani prišli od drugod. Tembolj, ker je videl stezo, ki so jo shodili... Če bi bili domačini, ne bi bili šli naravnost čez travnike kakor povodenj, držali bi se bili poti, saj bi jih bila pripeljala prav tja.

Popoldne so v daljavi, nekje pri Golem vrhu, zadržale strojnice. In potem se je orožje v redkih presledkih oglašalo do večera. Še preden so se začele v dolini plaziti večerne sence, je na nebu zabrnela tudi „štorklja“. Nekajkrat je obkrožila Žirovski vrh, zadržala proti Žirem, se vrnila nad Dolenjo in Gorenjo vas, potem pa se je obrnila proti gozdovom in odvrгла na tisoče listkov, ki so se v soncu srebrno svetlikali. Ko so postali večji in temnejši, jih je veter zanesel proti jugu v doljino; v Potoke ni padel nobeden. Medtem pa bombe in trombloni niso prenehali treskati.

Miroslav je z brega nad hišo opazoval, kaj se dogaja po širnih senošetih in gmajnah na Žirovskem vrhu, obsijanem z vsem žarom avgustovskega sonca. Toda bile so preveč oddaljene, da bi bil lahko odkril kakega človeka. Streljanje se je ves čas približevalo, a ko se je začelo večeriti, je bilo ravno tako daleč kot sredi popoldneva. In prenehalo je, še preden je mrak zagrnil vrhove hribov.

Vežna vrata pri Bregarju so bila še na stežaj odprta in Lovro je postaval na pragu ter prisluškoval v temo. V Potokih ni bilo čutiti tiste vznemirjenosti kot na žirovskem koncu, celo Žirovski vrh je bil tu bolj oddaljen. To, kar se je dogajalo po hribih, ni bila njegova stvar. Tovariši v delavnici mu še vedno niso zaupali, nobene skrivnosti ni poznal. Breme njihovega strahu pa je vendarle moral nositi. Še najbolj zoprna pa mu je bila pot. Nad Fužinami so bili Nemci postavili zasede onstran Sore, in medtem ko se je vozil po cesti, so bile njihove strojnice ves čas namerjene naravnost vanj. Če bi se kje v grmovju zganila veja, bi zadržale vse hkrati. Ta misel ga je bila obsedla s takšno močjo, da ga je že pred fužinskimi klanci začel oblivati mrzel pot, a ko je doma stopil s kolesa, so mu kolena še vedno trepetala. Tedaj se je tudi odločil, da prihodnjega dne ne bo šel na delo. Martini je rekel, da so tako sklenili v delavnici. Pot da je prenevarna in mojster jim je obljubil, da jim ne bo utrgal pri plači...

Na Žirovskem vrhu se je spopad nadaljeval. Medtem ko so skoraj negibno stali v izbi, ko je v napetosti onemela celo stenska ura in se tudi v okolici ni nič zganilo, se je nenadoma sprožil nov plaz. In mora, ki se je bila spustila mednje, je samo še bolj pritisnila.

Še preden bo sonce priromalo do vrha neba, bo vihar že preplaval ves Žirovski vrh in se spustil v dolino. Koliko bo tedaj na cesti vojakov. Druge možnosti ni tudi grmovje med vodo in cesto. Druge možnosti ni bilo, in Miroslav je v mislih, sicer s prepadenostjo, privolil, da bodo partizana ubili. To se mu je zdelo še vedno boljše, kot če bi ga ubili po njegovi krivdi. Ded je bil to možnost pravkar tudi ponudil... Kaj naj storijo? Kot da ne bi bilo že jasno... Zadošča, da eden izmed njih stopi pred hišo in z gibi priklíče Nemce izpod Bizjakovega kozolca. Bili so toliko oddaljeni, da jih je bilo ravno še mogoče videti. Če bi storili to, jih ne bi opazil nihče izmed domačinov, če pa bi šel k njim, a to bi mogel biti le ded, ker on edini zna nemško, se Frlecovim in Bizjakovim ne bi mogel ogniti. Tako bi uganili, kaj se je zgodilo, sporočili bi partizanom. Če bo ostal živ le eden izmed njih, se bo oglašil, in tedaj nobeden ne bo mogel trditi, da niso krivi...

Morda pa ne, se je v Miroslavu spočelo novo upanje. Frlecov in Bizjakova dva so zdaj v nemški vojski, nemški vojaki so, kot tile, ki love in pobijajo partizane. Tudi Hlevnikov Rudi je v nemški vojski. Če bi Frlecovi, Hlevnikovi, Bizjakovi še bili za partizane, bi bili šli v hosto, morda bi bili zdaj na Žirovskem vrhu... A ta sklep se nikakor ni ujemal z ozračjem v vasi. Tisti, katerim so svojce pobili kot talce, pa tudi nekateri drugi, ki niso bili prizadeti, a je bilo nekako slutiti, da se nagibljejo na partizansko stran, so še vedno trdno držali skupaj, čeprav so bili medtem nekateri iz teh družin že odšli v nemško vojsko... Ta klobčič je bil zanj preveč zamotan, nikakor ni mogel razbrati, kaj to pravzaprav pomeni. Tisti, ki služijo Nemcem, v resnici niso na njihovi strani, Bregarjevi pa so, čeprav nimajo z njimi nič drugega, kot da se včasih še oglašijo v hiši Baumeister, a še to vedno redkeje... In pogovor, ki ga je slišal sinoči, se mu je nenadoma prikazal v drugačni luči. Je Baumeister res še Baumeister, tisti, kot je bil nekoč? Ali ni on povzročil vsega gorja? Zaradi njega sta morali teti na Koroško, zaradi njega so ju ubili. Ali ni prav tako nevaren kot partizani? In tisti financarji, ki prežijo v zasedi, ali niso tuji in neprijazni? Sovražni. Oboji jim hočejo škodovati. Ne enih ne drugih se ne morejo ubraniti, oboji jih pehajo samo še globlje v prepad. In partizan, ki ga je videla mati, je prišel samo zato, da bi jih spravil v še večjo nesrečo. Nemci in vaščani, vsi so se združili proti njim, vsi jih potiskajo pred partizanske puške...

„Brigada je na Žirovskem vrhu doživela hud udarec, mrtvih in ujetih je bilo nekaj manj kot sto, a ve-

čina se je prebila in odšla na italijansko stran. Borci, ki so se poskrili na svojo roko, se skrili po domovih in čakali na boljše čase, so se že oglašali, iskali so zvezo, da bi se spet pridružili svoji enot. Le o Gašperju ni bilo nobenega glasu.

* * *

— Kaj iščeš tu? se je prvi zganil Gašper.

— Tebe, je hladno dahnil Peter.

— Ne veš, kje si? Si zašel?

— Ti si zašel, ne jaz? Zakaj te ni bilo za menoj? Zakaj si tukaj?

— Nisem mogel . . . Gašperjev pogled se je neodločno zganil. — Ko si bil že čez cesto, so se iz Sestranske vasi začeli približevati neki glasovi . . .

— Kakšni glasovi neki! Več kot pol ure sem te čakal nad cesto, pa ni bilo nikogar.

— Jaz sem jih slišal. Šel sem nazaj in skoraj padel v zasedo . . . Potem nisem vedel, kam naj se obrnem. Vrnil sem se na Žirovski vrh.

— Na Žirovski vrh? Kaj pleteničiš? Zakaj nisi šel v brigado?

— Kam? Brigado so razbili. Vsi so se razbežali. Zbrali so se po trije ali štirje in jo mahnili po svoje. Še s seboj me niso hoteli. Nekateri so lezli na smreke, drugi so se zakopavali v robidovje. Komendant in komisar sta padla, vse je popadel strah, bežali so, kamor je kdo mogel. Prvi dan smo se še lahko umikali a vedno bolj je postajalo jasno, da nihče ne bo odnesel glave. Nemcev je bilo kot listja in trave, vsak grm je imel svojega. Pretaknili so vse gošče, pregledali vsako drevo, premetali senene kopice, steljnike, strehe odkrivali, da so lahko pregledali podstrešja.

* * *

Z dopoldnevom je cesta oživila. Tovornjaki so zdaj vozili proti Dolenji vasi, čeprav je bilo očitno, da ne bodo ostali v njej. Bilo jih je preveč in bili so zvrhano naloženi s pohištvo, z žimnicami, vojaško opremo, pa spet z usnjem, s čevljarskimi stroji, čevlji, surovimi kožami, s tekstilnim blagom, z vsem, kar je bilo še ostalo v žirovskih trgovinah. Bilo je očitno, da se Nemci umikajo, da so izpraznili Žiri in da hočejo odvreči s seboj vse, kar bi jim lahko koristilo. Nastal je tak dirrendaj, kot ga v dolini še ni bilo. Vznemirjenje, ki so ga kazali vojaki, sedeči vrh tovarnjakov, s puškami v rokah, je postalo še večje, ko so se na tovarnjakih pokazali civilisti, tujega, spremenjenega videza. To je izpod strehe privabilo tudi Lovra. Miroslav ga je opazil v izbi, menceal je v bližini okna in poln nemira pogledoval na cesto, po kateri so se vozili njegovi znanci in rojaki. Noč, ki jo je bil prebil v senu, se je bila čudno vtisnila vanj. Postal je še bolj bled, gube v njegovih licih so postale še globlje, njegova obleka je bila takšna, kot da jo je prežvekovala živina, zaudarjal je po senu.

— Kaj bo zdaj? je zajeceljal, ko je v izbo prišla Martina. — Kaj to pomeni?

— Pobirajo šila in kopita, je presodil Bregar. — Kdo bi si mislil, Nemci, pa takšni usraneti! Malo je zapo-

kalo, in že jih ne bo več. Tolminci so jim dali vetra.

— Čevlji, stroji, usnje, vse gre. Žiri bodo ostale prazne. Kakšna škoda . . . Kaj bo z delavci? Nekateri gredo z njimi. To ne more pomeniti nič drugega, kot da pričakujejo hostarje. Zasedli bodo . . .

— To je zdaj že gotova stvar, je menil Bregar. — S tem se moramo sprijazniti. Žandarji in financarji se selijo. Morda v Dolenjo vas ali pa še naprej . . . Ne samo iz Žirov, tudi iz Fužin, tako se mi zdi . . .

— Kaj bo zdaj? Kaj bo zdaj? V Potoke bodo prišli . . .

— Bodo, je prikimal Bregar, potem pa se mu je glas utrgal, kot da ga je nenadoma stisnilo v grlu.

— Včeraj bi bil moral z njimi . . . Zdaj je prepozno. Kje je že tistih šest ur! Kje naj iščem njihov bataljon?

* * *

Na Žirovskem vrhu je bil sneg trd, hrestel je pod nogami in izdajalsko naznanjal vsak njegov korak daleč naokoli. Siva temina neba brez zvezd se je bila spustila na vrhove dreves, prosojna megla se je neopazno plazila tudi med debli. A ker so bila tla bela in tihota tako neskalsena, so bili koraki počasni in previdni. Njegova čuječnost pa se je še povečala, ko se je približal Petelinovšu. Jakoba že dolgo ni videl, in se je veselil srečanja z njim, in medtem, ko je ob gozdu oprezoval proti domačiji in poskušal uganiti, ali je kje kako znamenje, po katerem bi lahko sklepal, da ga Filip že čaka, kot mu je bilo naročeno, je sklenil, da bo vseeno ostal do jutra in pozdravil gospodarja.

Ko nebo zažari (odlomki)

Pred dvema letoma so ga snubili k vosovcem, lahko bi bil postal likvidator, a se mu je upiralo. Raje je imel boj iz oči v oči . . . Medtem so drugi zlezli naprej. Kot ta smrkavec, ki nima več kot sedemnajst let. Ta še ni skusil poštenega boja, ni še povohal smodnika.

— Lačen sem, ga je pozdravil ne preveč prijazno. — Ti si nov, tebe še nisem videl.

— Hrano boš dobil, ko jo prinesejo, je neprizadeto pojasnil stražar in Miha se je zdelo, da ga opazuje s prikrito radovednostjo. Bogve, kaj so mu natvezli, kdo da je, se mu je utrnila grenka misel.

— Me ne poznaš? je vprašal, čeprav ni pričakoval pritrdilnega odgovora. — V hosti sem že štiri leta, gotovo sva se že kdaj srečala. Ali nisi ti z Gabrške gore? Vojaška obleka te je spremenila . . . So ti povedali, da sem bil komandir voda, še prej pa komandir čete?

— Ne, je zadržano odkimal stražar, — nisem iz Gabrške gore. Iz Žirov sem.

— V Žiri smo prihajali samo ponoči. Na ravnem se ne zadržujemo radi. Nikoli ne veš, s katere strani se bliža presenečenje . . . Imaš brata? se je Miha spomnil, da mora ubrati bolj osebne strune in si pridobiti zaupanje. — Je tudi on partizan?

— Tudi, je zamišljeno prikimal stražar. — Trije . . .

— Gotovo jih poznam.
— Ne verjamem, je odvrnil stražar. — In ne sprašuj me več! Sploh so mi zabičali, naj se ne pogovarjam s teboj.
— Zakaj ne? Kaj ti lahko naredim?

„Bo ded lahko skrbel zanj, kako bosta živela, kdo jima bo kuhal in pral? Čisto izgubljena bosta, Bregarjeva hiša bo v kratkem zanemarjena, onadva pa umazana in strgana. Ded zna šivati, a to ni dovolj. Mati je znala skrbeti za oba. Zdaj je ostal sirota, sam je na svetu... Kajti ded je že star. Lahko zboli in umre, kaj bo z njim potem? Strica Toneta ima še. Lahko bi se zatekel, če bi bil kje v bližini, kot je bil vso jesen in dobršen del zime. Tone ga je že jeseni nagovarjal, naj se mu pridruži, morda bi zdaj kar šel z njim. Saj ni več v brigadi in ne bi bilo potrebno komandantovo dovoljenje... Na Selu ima staro mater, tudi k njej bi se še lahko preselil. Ona ga ima rada, to je čutil, kadar jo je obiskal. Kadar je bil pri njej, to je bilo še pred vojno, mu je kupila mlečni kifeljček...“

— Zato sem po svoje spoštoval te ljudi, ki so šli v hoste in se uprli takšni moči, kot je Nemčija. Večkrat sem celo poskušal navezati stike z njimi, a se mi ni posrečilo. Skrivaj bi jim bil celo pomagal, a nisem imel priložnosti. Odklanjali so zvezo. Čeprav je enkrat že dobro kazalo. Gestapo je vse pokvaril, oni so navezali stike, a iz drugačnih namenov. Spominjate se tiste naše ofenzive na Žirovski vrh? Uporniki so nas čakali nekaj dni, da smo jih obkolili. Nasedli so gestapu... Jaz sem imel dobre namene. Če boste imeli priložnost, to lahko komu tudi poveste. Nekajkrat sem poskušal rešiti zaprte domačine, a ni šlo. Nihče ni zvedel tega, a je prav, da vi veste. Ni vsak vrag tako črn...

Zakaj meniš, da bo žalostno? jeanimalo Vinka. Na Žirovskem vrhu, kjer je imel starše, so se vsi veselili konca vojne. Ko bo svoboda, bo vse pozabljeno, so se spodbujali v najhujših trenutkih.

— Zdaj bo svoboda, je še spravil iz sebe, ker je bil prepričan, da Martin, čeprav domobranec, ni nevaren.

„Prepričevali so me, zakaj je treba pomagati vam v hosti. Skoraj mi niso verjeli, da sem se sama odločila...“

— In ste se res?

— Čisto sama... Še molila sem za vas. Ko sem videla prve ujete partizane, so se mi zdeli kot Kristusovi apostoli. Tudi oni so trpeli za svojo vero. Smilili so se mi. Ni bilo lahko zapustiti družine in iti v gozd. To je bilo veliko trpljenje, zato sem bila vedno na vaši strani. Nisem verjela, da bi lahko bili slabi ljudje. Barabe

in pijanci se zbirajo v gostilnah... Nikar ne misli, da so v Dolenji vasi vse ženske tega mnenja. Marsikatera vas gleda kot ščurka v kaši. Nekatere so z nami. Same so se ponudile, da vam bodo prale. Tudi za ranjence bodo skrbele... To sem ti morala povedati, če ti ni že Milka vsega razložila...

— Samo hvalila vas je, ji je Tone vrnil zaupljiv pogled. — In ni mi treba vsega razlagati, tudi zame je bolje, če ne vem...

— Zaradi vere?

— Bogme, res ne maram pobožnjakarjev. Če povem po pravici, večinoma so hinavci...

— Fant, mlad si še, ga je pokarala Maticovka. — Misliš, da med vami ni hinavcev? Boš videl, koliko prijateljev boste zdaj imeli. Vsi bodo dokazovali, da so bili na vaši strani. Ne bo minil dan, ko bodo stali tule na dvorišču in ti ponujali svoje usluge. Ti še ne poznaš ljudi... Vsaki oblasti se klanjajo, ker se je bojijo, ker si obetajo korist...

Tone je izpod čela in že malo nezaupljivo meril žensko, zdela se mu je vsiljiva in ni bil čisto prepričan, da s svojimi namigovanji ne meri tudi nanj. On se je za partizane odločil preračunljivo, verjel je, da bodo zmagali, ker imajo močne zaveznike pa tudi zato, ker je večina vaščanov sodelovala s partizani. Z bratom sta hotela zaščititi tudi mater, zato je Tomaž šel v nemško vojsko in so ga šele jeseni prejšnjega leta spravili v hosto, dolgo zatem, ko je bil zgornji del doline osvobojen in ni bilo več verjetno, da bi se Nemci še kdaj vrnili v Žiri. Bil je prepričan, da so se tako kot on odločali tudi drugi, vendar si glasno tega nikoli ni upal priznati. Kot da so se drugi odločili kar tako, brez vzroka... Tudi nečaka Miroslava je vedno nagovarjal, da se je treba prilagoditi razmeram, pridružiti se tistim, ki bodo zmagali, in si tako zagotoviti prihodnost.

Igor Torkar

Umiranje na obroke

(odlomki)

Arhitekt Vlasto Kopač, že pred vojno dolgo član Komunistične partije, med okupacijo v ilegalnih tiskarnah nenadomestljivi risar raznih dokumentov, bančnih čekov in satiričnih risb, pripoveduje:

Sredi januarja 1944 smo Slovenci v prvi sobi 23. karantenske barake organizirali petčlansko partijsko celico. V celici so bili Lado Avžlahar, Ludvik Godec, Bojan Kardelj, Rado Krasnik in jaz, ki sem celico vodil. Organizirali smo splošno socialno pomoč v prvi sobi in jo kasneje razširili na vso barako. Zapisovali smo si vse Osvobodilni fronti sovrážne ljudi med jetniki in nanje pazili. Razvili smo sistematično propagando in politično vzgojo sojetnikov v 23. karantenski baraki.

Branko Diehl zapisuje v svoj spomin:

Ožji aktiv komunistov, v katerem sva bila tudi jaz in Oskar Juranič, je razpustil prvi partijski komite in sestavil novega. V novi komite so bili izbrani Istran Branko Albaneze, Črnogorec Muhamed Musić ter Slovenca Vlasto Kopač in France Žemva. Novi komite je naloge prvega komiteja razširil in jih izvrševal bolj organizirano in uspešneje. Zbral in organiziral je več partijcev, aktiviral vse pristaše OF, utrjeval je vojaški sektor in večkrat poskušal dobiti zvezo z domovino. Štirje člani tega drugega Jugoslovanskega partijskega komiteja so se prvič sestali v začetku julija 1944 na zgornjih pogradih v tretji sobi 24. delovne barake. Za sekretarja so izbrali Vlasto Kopača. Še posebej so okrepili obveščevalno dejavnost po barakah in izbrali veliko podatkov o vojnih zločincih in narodnih izdajalcih v „jugoslovanski skupini lagerašev“.

* * *

Profesor Mirko Košir, pred vojno eden prvih sekretarjev pokrajinskega komiteja slovenske komunistične partije, zaklepa v svoj spomin:

Partijski komite je organiziral študij marksizma in dialektičnega materializma ter zgodovino VKP(b) po ruskem tekstu, ki so ga iz bombardirane stavbe gestaba v Dachauu skrivaj prinesli v taborišče ruski tovariši in ga izročili sekretarju jugoslovanskega partijskega komiteja Vlastu Kopaču. Komite je določil mene in tovariše Karla Barleta, Vinka Muškatego in Muhameda Musića, da smo vodili študij in predavali med komunisti. Največkrat kar na sprehodih po taboriščni cesti, kar je bilo še najbolj neopazno in varno.

* * *

Inženir Milan Stepišnik:

Jeseni leta 1944 sem odnesel v domovino dve poročili o Dachauu. Napisani sta bili v žepno beležnico z nevidnim črnilom, ki ga je izdelal kemik Karel Barle v revirju. V prvem je poročal sekretar partijskega komiteja Vlasto Kopač o stanju in razmerah v taborišču in prosil Komunistično partijo Slovenije za direktive.

* * *

Vlasto Kopač, ki je predal sekretarstvo partijskega komiteja Oskarju Juraniču, zapisuje v svoj spomin: Petega marca 1945 je prišla v Dachau skupina domobranskih oficirjev, plavogardistov in policijskih agentov, ki so jih bili Nemci v Ljubljani zaprli in poslali v koncentracijsko taborišče, ker so se nameravali povezati z Angleži. To so bili generalštabni podpolkovnik Ernest Peterlin, major Ladislav Križ, poročnik Stane Zagoršek, Martin Žekar, Berto Illovar in še vrsta drugih. Njihov prihod v zamreženo dvorišče barake je med slovenskimi

ujetniki izzval primerne komentarje in zaslužno zadoščenje, saj so bili v Dachauu tudi jetniku, ki so jih nekateri od teh okupatorjevih sodelavcev v Ljubljani aretirali, zasliševali in pretepali.

* * *

Vsi prizadeti vemo, da so takšne samokritične obnove spornih procesov in rehabilitacije za sleherno oblast pred zgodovino pomembna dejanja, a hkrati tudi politično dvorezen nož, posebno za zunanje sovražnike. Delegacija upa, v imenu vseh po nedolžnem obsojenih, da nihče od prizadetih tega dvoreznega noža ne bo pomagal brusiti.

Gaber položi stikano izjavo na mizo pred sekretarja. Molk. Zgovorna tišina. Tišina, ki ne diši več po skajju in gašenem apnu. Gabru se zdi, da diši po kapsulah E-vitamina, ki jih jemlje teta Jera. Glave sedečih so nekaj hipov negibne. V njih se le pet parov oči premika sem in tja. Iz njih pobliskava deset miselnih žarkov. Križem kražem presvetljujejo vse, ki sedijo pri mizi. Ledeno svetel pogled neznanega moškega ob sekretarju prebode vse prisotne večkrat in na skrivaj. Sekretar se zgane prvi. Pogleda na mizi ležečo stikalno ploščico. Pritisne tretji gumb. Dvakrat. V sosednji sobi dvakrat zahrbtno pobrni zvonec. Gaber, Bohinc in Kopač se spogledajo z vprašujočimi pogledi, v katerih je komaj opazna senca strahu. Skozi vrata pogleda sekretarjeva tajnica.

Želiš, tovariš sekretar?

Tole džezvo še enkrat napolni z dobro kavo.

Takoj, tovariš sekretar.

Ko tajnica džezvo odnese, sekretar počasi reče:

Vašo izjavo sprejemam. Zaenkrat, seveda, samo kot osnovo za naš pogovor.

Sekretar spregovori premišljeno počasi:

Predvsem bi vam radi razložili razliko med našimi spornimi procesi in stalinističnimi montiranimi procesi v Rusiji. Pričakujemo in iskreno nas bo veselilo, če boste našo razlago kot naši stari somišljeniki sprejeli s politično zrelo logiko. Vsi veste, da mora sleherna revolucija v svojih otroških letih utrjevati svojo oblast tudi z ukrepi, ki niso zmeraj humani. V sleherno mlado državo, v kateri je zmaga revolucija, je v prvih letih penetracija tujih obveščevalnih agentov in saboterjev zmeraj najmočnejša v industrijo in gospodarstvo. Logika boja s temi agenti je zmeraj trda, včasih nečloveška.

Bohinc: To vemo.

Gaber: Notranji minister mi je rekel: Raje zaprem dva, tri nedolžne, kot pa da mi uide en pravi agent.

Sekretar: Na žalost v začetku utrjevanja oblasti ni druge izbire. Vendar pa prav to, takratno nehumano ukrepanje, prepričljivo pomaga razložiti bistveno razliko med našimi in stalinističnimi procesi v Rusiji. Naše sporne procese je sprožil naš iskren strah za našo mlado, še neizkušeno oblast kot celoto. Stalinistični montirani procesi pa so bili le surova bitka za stolčke v ruskem CEKA. Predvsem pa so

bili porozna pravna kulisa za Stalinovo ubijanje vseh možnih konkurentov na njegovi krvavi poti do absolutne osebne diktature. Vse, kar smo pa mi počeli s pripravljanjem in z izvedbo spornih procesov, smo počeli v dobri veri, ponavljam, v dobri veri, da utrjujemo s krvavimi žrtvami priborjeno oblast našemu ljudstvu.

Vedno mirni Kopač ploskne z dlanjo desnice po mizi, da skodelice kave in žličke na krožnikih zašklepetajo kot kosti okostnjaka, ki ga je v učilnici prevrnil nerodnej.

Prav. Poskušam razumeti izvirno primerjanje stalinističnih in naših lagerskih procesov. Nikoli pa ne bom razumel, zakaj so v našem socializmu mene in druge mučili. Fizično in psihično. In surovo, tovariš sekretar! Mesece dolgo! Do zloma telesa. Do blodenj duha!

Sekretar:

Želim, da bi se pomirili in razumem vaš medklic, hkrati pa upam, da kljub hudim stvarim, ki ste jih vsi preživeli...

Bohinc:

Niso jih preživeli vsi... tovariš sekretar...

Jeseni 1971. leta se je zgodilo še nekaj „slavnega“. DELO je osemnajstega novembra objavilo naslednje sporočilo, ki je dokument. Zato je del usode junaka te knjige, junaka našega časa spet pod imenom Boris Fakin.

Razveljavljene sodbe

Sporočilo Javnega tožilstva SR Slovenije javnosti v zvezi z nekaterimi obsodbami, ki jih je izreklo okrožno sodišče v Ljubljani v letih 1948 in 1949

Ljubljana, 17. nov. Iz javnega tožilstva SR Slovenije smo prejeli: Na osnovi 8. člena zakona o javnem tožilstvu sporoča Javno tožilstvo SR Slovenije naslednje:

Okrožno sodišče v Ljubljani je v letih 1948 in 1949 obsodilo, in sicer:

s sodbo z dne 22. maja 1948 opr. št. K 364/48-10

MITJO SARKA, roj. 21. julija 1919 v Ljubljani, študenta kemije,

s sodbo z dne 26. maja 1948 opr. št. 370/48-16 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 21. julija 1948 opr. št. Kž 427/48-2

ALOJZA VERŠNIKA, roj. 18. junija 1894 v Črni pri Prevaljah, trgovskega potnika,

in

FRANCA ŽUMRA, roj. 9.II. 1906 v Blumauu, kovinarja z Jesenic,

s sodbo z dne 10. avgusta 1948 opr. št. K 478/48-42 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 8. septembra 1948 opr. št. Kž 569/48-2

ANDREJA BOHINCA, roj. 3. nov. 1912 v Mišah, uslužbenca na Jesenicah,

VLADIMIRJA KOPAČA, roj. 3. junija 1913 v Žireh, arhitekta,

dr. ROMANA VIDMARJA, roj. 9. avgusta 1904 v Šturjah pri Ajdovščini, zdravnika,

in

VILJEMA BREZARJA, roj. 9. aprila 1922 v Bistrici pri Trziču, mizarja,

s sodbo z dne 29. junija 1949 opr. št. K 155/49-24

VEKOSLAVA FIGARJA, roj. 1. avgusta 1910 v Pulju, pravnika iz Kočevja,

in

IVANA RAZINGERJA, roj. 9. septembra 1909 na Dunaju, steklarja

ter

s sodbo z dne 11. oktobra 1949 opr. št. K 299/49-38 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 16. novembra 1949 opr. št. Kž 375/49-2

LUDVIKA MRZELA, roj. 18. julija 1902 v Loki pri Zidanem mostu, književnika iz Ljubljane,

in inženirja BORISA FAKINA, roj. 13. oktobra 1913 v Kostanjevici na Krasu.

Sodišče je vse imenovane spoznalo za krive kaznivih dejanj po 3. točki 3. člena tedaj veljavnega zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD), posameznike pa še za druga kazniva dejanja... Bistvene obtožbe, glede katerih so bili navedeni obsojeni, so zadevale kazniva dejanja sodelovanja za časa sovražne okupacije z Gestapom in izvrševanja vojnih zločinov v nemških koncentracijskih taboriščih, pri nekaterih pa tudi povojno škodljivost domovini.

Sodišče jih je kaznovalo:

SARKA na 18 let in 6 mesecev zapora,

VERŠNIKA na 12 let,

ŽUMRA na 20 let,

BOHINCA na dosmrtno ječo,

KOPAČA na 20 let,

VIDMARJA na dosmrtno ječo,

BREZARJA na 16 let,

FIGARJA na 15 let,

RANZINGERJA na 18 let,

MRZELA na 12 let,

FAKINA na 12 let.

Bohincu in Vidmarju je sodišče odvzelo državljanske pravice trajno, ostalim pa za dobo od 3 do 5 let. Bohincu, Kopaču, Vidmarju, Mrzelu in Martinu Pevkarju—Gabru so bile izrečene tudi kazni zaplembe premoženja. Z raznimi postopnimi pomilostitvami so bili spuščeni na prostost:

SARK 28. 11. 1954,

VERŠNIK 28. 11. 1955,

ŽUMER 28. 11. 1955.

Ostalim so bile kazni postopoma s pomilostitvami zniževane. Nato pa so bili s prestajanja kazni *pogojno* odpuščeni:

BOHINC 31. 12. 1957,

KOPAČ 9. 4. 1952,

VIDMAR 3. 1. 1951,

BREZAR 9. 1. 1951,

FIGAR 13. 6. 1951,

RANZINGER 17. 4. 1953,

MRZEL 24. 11. 1955

in

FAKIN 12. 4. 1952

Z odlokom predsednika republike z dne 22.2.1968 so bili Bohinc, Kopač in Figar pomiloščeni tako, da so jim prenehale pravne posledice obsodb, vključno tudi omejitve pravic do pridobitve pokojnine. Enake pomilostitve je bil deležen tudi Ranzinger.

Lojze Kovačič

Prišleki I-II

(odlomek)

... Nad stranskimi vrati je bil napis obdan od smrekovih kit: GILL IN NARODNA GALERIJA ... Pred tem stranskim vhodom so se zbrali najboljši risarji vseh srednjih šol, punce in fantje ... Kakšna eleganca, posebno pri gimnazijcih ... vse še iz predvojnega ... žirovski gojzerji, „Tivarjeve“ obleke in kosmate mikice, bele srajce z visoko stoječimi ovratniki ... Čedni sinovi in hčerke boljših družin, negovani in visokorasli, da si jim lahko le zavidal! ... Pravzaprav jih je bilo malo, če si pomisliš na dobre risarje iz vseh mestnih šol, dvajset ali petindvajset ... ampak če si preudaril, da je bila vojna in da je bilo početje vsakogar opazovano od tisočev, ne, deset tisočev nevidnih oči! bolj ali manj priljudnih, največkrat kar hijenskih ... potem se jih je za risarsko tekmovanje nabralo kar veliko, če že ne celo preveč ... A še ti izbranci so bili zaskrbljeni ... stali so vsaksebi ... pri ograji, na drugi strani ceste ... daleč od vrat z napisom, da jih ne bi poistovetili, da ne bi bili preveč opazni, vidni ... Gledali so v nebo, gledali so v tla ... nihče se ni menil z nikomur. Ja, v uniformah GILL-a ali v rjavih pumparicah vaških straž ... potem bi bili skorajda manj kričeči, prav idealni za razlikovanje ... ampak takole biti opažen pri risanju, majhni specialnosti ... to je bilo narobe, lahko usodno za marsikoga, bolj, kot če bi metal bombe ...

Prišleki III

(odlomki)

... Krožil sem malo po trgu, se prestopal na mestu ... v tem življenju nisem imel kaj početi! ne kaj iskati ... to je bil grozen občutek! ... Ženske so se prerivale skozi gnečo ... s pladnji, dišečimi juhicami, žlicami, servietami. „Pijte, tovariš! Vroče mleko!“ je ponujala majhna ženska v predpasniku iz Grubarjeve palače. Molela je banditu — partizanu, ki je sedel na enem od kamnov, vrč pod nos ... „Sem že, tovarišica! Hvala! Sem že!“ Prvič sem slišal izgovoriti naziv „tovariš“ — tovarišica ... Vojak je bil mlajši, neobrit, oblečen kot drugi ... Zdaj sem imel priložnost, da sem si ogledal uniformo ... bluzo z žepi in dvema drsnima zaponkama na vsaki strani ... nadvse uporabna za boj! ... jahalne hlače z malhastimi žepi do kolena ... škornji in ne poljškornji! iz močnega rdečaka-

stojavega usnja, narejeni po kopitu žirovskih gojzerjev! So se tako napravljeni podili po gozdu, lazili po tistem grmičevju, ilovici, ruševju ... ne da bi se zamazali, strgali? Zelo vljudno, ne da bi poniževali sebe ne civiliste, so odklanjali ali jemali v roke skodele in krožnike ... oni in civilisti ...

Bert Razlag, grob, kodrolas, širokopleč poba z Gorenjske v sivih gestapovskih jahalnih hlačah in črnih škornjih ... Pripadal je „posebni“ očiščevalni enoti, čeprav je med vojno vodil menda tudi odred pionirjev, četo otroških obveščevalcev in kurirjev. Spredaj je imel dva velika in močno razmaknjena zoba. Ko se je zasmel, se je smejal kot Firant, celo oči je imel tako udrte kot on ... Nosan, suh dolgin z resničnim velikim cyranojevskim nosom, je imel za posteljo obešeno svojo brzostrelko ... ni je maral oddati ob demobilizaciji za nobeno ceno ... v NOB si jo je sam priboril, torej je bila njegova last, v železno kopito je z žlico imel vpraskane zareze, koliko jih je položil z njo ... Razlag je pod vzglavjem tudi držal orožje, neznatno v primeru z njegovo životnostjo ... malo pištolo Steyer kal. 6.35. Vedno znova jo je razstavljal in snažil na svoji postelji ... s krpico, šipko, nafto ... a tako zagrizeno, stisnjenih čeljusti, da je tudi po tem spominjal na večno naščuvanega Firanta ...

Vpil je. Bil je ogorčen in kar presenečen. Vsi so obstali in obsedeli, kjer so bili in ga poslušali ... tudi Majhen, ki je bil pravzaprav meščan, in Razlag, doma iz Žiri ... Metod in Esih sta ga skušala potolažiti. „To je samo prve dni tako ... se bojo že unesli pri tej nori kampanji za rekvizicije ...“ Nosan se ni dal zlahka pomiriti. Razlag in Metod sta ga vzela vsak z ene strani pod roko in se začela sprehajati od enega do drugega konca sobe in ga pregovarjati. Poslušal sem ... Razlag se je obrnil, ko so prišli do moje postelje. „Ti daj kar deko čez glavo!“ je rekel osorno ... „Zaspi, najbolje, da zaspiš,“ mi je svetoval Metod ... Imeli so svoje konspirativne pogovore ... partijske ali skojevske, ki jih ni smel slišati kdorsibodi ... To je bil anahronizem in drug tak je bil Esih ...

Z mano se Razlag tako in tako ni dosti menil, samo včasih, ko je čistil svojo pištolo na postelji, me je kdaj na svoj oholi način povprašal kaj iz slovnice. Zvečer so se Sibirci potihem menili okrog velike mize pri vratih. ... Me bojo spustili ali vrgli čez prag? ... Če ne bi bilo Metoda, bi zanesljivo frčal ne samo iz sobe, marveč tudi iz zavoda.

Jože Peternelj

Drenikov kot

(odlomki)

Hodila sta že skoraj dve uri, ne da bi počivala, čeprav se je pot po slabem kolovozu proti koncu že močno vzpenjala v breg. Bila je še pomlad, sonce pa je tako močno žgalo v hrbet, da sta željno čakala oblaček, ki bi prekril žarečo pripeko.

„Končno sva prišla na vrh Žirovskega vrha!“ je vzdihnil oče Laznar. Moči so mu zaradi slabega zdravja in zavoljo starosti že po malem pohajale. Sedel je v breg pod cvetočo češnjo, ki pa ga je le za silo skrila v svojo medlo senco. Začel si je s hlač stepati prah, ki se je nabral med potjo.

Blaž se je razkoračil na ozeleneli sivki in kljub utrujenosti ni umaknil zamišljenega pogleda, ki se je izgubljal nekam v poljanske in loške hribe. Šele čez čas se je zganil iz zamaknenosti in se od kreposti zasukal na drugo stran. Zazrl se je prek Mrzlega vrha na primorsko stran, od tam se je bil vrnil pred pol leta še ves bolan, z nezaceljenimi ranami. Modrina neba se je v daljavi stapljala s komaj zaznavnimi obrisi daljnega hribovja, ki mu je še pred nekaj meseci pilo kri. Sedaj se je počutil nekoliko močnejšega, saj je doma skoraj vso zimo poležaval. Želel si je, da bi se mu moči čimprej povrnila in da bi si opomogel od gorja, ki ga je skoraj dve leti preživel na soški fronti. Vendar ga je sedaj, ko mu je spomin zataval tja v nečloveško klavnico, znova stisnilo pri duši. Toliko časa mu je pila kri iz izmozganega telesa, da se mu je včasih zdelo, kakor da ga drži skupaj le še kocinasta, blede osušena koža. Odmaknil je pogled od mrakobnih daljnih spominov in se utrujen od njih zagledal v dolino, kamor ga je oče bolj po sili peljal snubit.

„Vidim, da strmiš nad nenavadnimi mejniki teh posestniških parcel, takih tudi jaz drugod nisem videl. Veš, Blaž, so ljudje, ki imajo zemljo radi čez vse, in taki imajo vero, da je tista trava ali drevo, ki rase ob mejniku, najslajša in največ vredna. Za take malenkosti so se nekateri pripravljali pravdati brez konca in kraja. Pa se je našel pameten sosed, ki je predložil za ped širok vmesni pas — pol na moje, pol na tvoje! Vidiš, zato so senožetne parcele obkrožene s temi venci, ki se vsako leto višajo in uravnavajo dobre odnose med sosedi.“

Hodila sta naprej po komaj zaznavni stezi, le na mejni črti je steza vidno prečkala ta zvišani pas trave.

„Pri Dreniku je pa tako, ko že hočeš vedeti,“ je govoril oče. „O dekletu ne mislim izgubljati besed, ker si mislim, da imaš tako nos za svoj prav. Kakor vidiš, je svet tod okoli kraški. Prekrit je z belim kamenjem in porasel bolj z grmičjem ko s pravim gozdom. Tu rase daleč naokrog cenjeni črni dren, ki ga Žirovci uporabljamo za zobe pri grabljah. Od tod, menim, prihaja tudi ime Drenik. Verjetno ga je stari nosil prodajat v okolico na semenj in se ga je prijel ime,

kakor je pri nas navada. Lahko pa bi kdo Drenika razlagal tudi drugače. Kdor hoče preživeti v teh odročnih in skopih hribih, mora trdoživno kakor dren vztrajati v svoji skopi in presušeni kamniti zemlji.“

Sonce je že dodobro osušilo jutranjo roso, ki je v poletnih časih okrog Drenika dala komaj nekaj hladu. Blaž je odšel po rebri navzgor, da bi še pred največjo pripeko pokosil del senožeti. Po dolini okrog poslopjij, kjer se je trava rajši rezala, je bilo že pospravljeno. Hodil je po stopničasti senožeti, kjer je bilo videti rebraste sledove od nekdanje paše. Zrak je bil že sparjen in osušena pusta trava mu je skoraj škripala pod težkimi čevlji. Nebo je bilo bledikavo modro, vse pa nabito s suhim zrakom, ki je kar puhtel od sparjene trave.

Prispel je do vrha svojega hriba in obstal, da bi se razgledal, kje je trava najbolj zažgana, da bi tam najprej pokosil. Začuden je spoznal, da je še vedno stisnjen med svoje senožeti, ki se strmo oklepajo njegove domačije. Le z vzhodne strani Žirovskega vrha se mu je odpiral pogled. Videti je bilo nekaj na redko posejanih domačij, ki so samevale med gostimi zarezi grap, tako značilnih za Žirovski vrh. V daljavi je še komaj zaznal del Golega vrha, ujetega v prosojno tančico mrčastega zraka. Ni se takoj lotil košnje, breg ga je precej upelial, čeprav je bil vaje hoje v hrib, zdaj je bilo le pretoplo. Za trenutek je sedel v travo in s pogledom zakrožil po vrhovih, ki so tako mirno stali v daljavi. Zazrl se je tudi čez svoje bregove v dolino in zdelo se mu je, da trava v osojni legi že valovi v poletnem vetru, ki se je zganil zaradi pripeke sonca pod hladni Visoki vrh.

„Saj bi moral biti vesel te toplote, vso zimo sem jo tako pogrešal,“ je zamrmral predse. Zdaj je tudi njemu pobožal lica topel poletni veter, in v svoji novi sreči je imel občutek, kakor da ga je pobožala njegova Veronika. Vstal je, prijel za ročaj kose in krepko stisnil, ko da bi hotel v tem poletnem jutru objeti ves Drenikov kot, ki je zdaj Veronikin in njegov.

Noč se je naglo bližala, tako da je Blaž skorajda zašel v temo, ko se je bližal Maharjevi grapi. Tokrat je hodil kar po cesti, ne po očetovih bližnjicah, ki so po navadi vodile po starih, uglajenih poteh čez hribe in grape. Tam čez je oče spotoma vselej še kaj opravil. Blaž pa takih opravkov ni imel, tod je hodil le zaradi svojih domačih težav. Nekoliko močnejšega se je počutil, ko se je vračal proti domu. Pospešil je korak, saj je v žepu nosil nekaj tisočakov, ki mu jih je res posodila sestra Roza. Govoril si je, da bo s tem denarjem zlezel iz težav, ki so nekoč pestile že starega Drenika. Popravljal bo kozolec in morda še kaj. Ko odplača dolgove, pa bo trdno zgrabil za vajeti, saj Drenik ne sme biti slabotna trepetlika, ki jo lahko odpihne že nekoliko močnejši vihar ali jo izruje navaden plaz.

* * *

Obstal je, se počehljal po laseh pod privzdignjenim klobukom in se skoraj nasmehnil ob misli: „Še enkrat naj Veronika povije dvojčke, pa bom imel štiri soldate, in če pride vojna, bodo krepka topovska hrana!“ To misel je takoj zavrgel, bila je preveč trpka. Medtem pa je tudi že prišel do plaz, ki je bil še pozno spomladi zbit in visok.

Končno je sonce močno obsijalo tudi plaz in začelo topiti sneg, ki so ga ozelenele trave že zdavnaj začele preganjati. Blaž je sproti odstranjeval kamenje in vejeve, ki se je nagnetlo tam. Bolj ko je kopnel sneg, bolj je Blaža in Veroniko skrbelo, kaj bo z žitom pod snegom. Ampak čakati sta morala dolgo, sneg je ležal tja do srede maja. Mrzla burja, ki je vlekla sem čez Ermanovec, je z vso silo odganjala odjugo.

* * *

Sredi popoldneva se je v vasi ob cesti ustavil poštni avtobus. Izstopili so trije lepo oblečeni možje. Le na obrazih se jim je videlo, da ne sodijo med gosposko. Preveč so bili zgarani in že nekaj dni neobriti, iz tega je bilo mogoče zanesljivo sklepati, da so domačini. Dva sta s svojimi kovčki zavila k Zofi. Bila sta Blažič iz Žirov in Jesenik iz bližnje okolice. Dolga leta sta skupaj živela v tujem svetu, nazadnje pa sta morala seveda še v gostilno, da tam dokončata pogovor o tem in onem. Le Blaž je brž nadaljeval pot proti domu, ne da bi se prej še malo okrepčal, čeprav bi bil po dolgi vožnji tega potreben.

* * *

Končno je prispel do vrha sedla in spet počival. Prav tu sta nekoč postala z očetom. Takrat je počival le oče, zdaj pa je tudi njega prišlo, da bi za trenutek sedel. Pogled mu je zaplaval prek hribovja in se ustavil na daljnem hribu. Bilo je podoba, kakor da bi utrujen hrbet počival na mehkem naslanjaču. Z enim samim pogledom je Blaž želel objeti vso Poljansko dolino, Žirovski vrh in njegove hribe tam čez. Z veseljem je spoznal, da je prišel domov v najlepšem letnem času. Srce se mu je odprlo in v duši mu je zakipela radost. Prek pokrajine so se razlivala zlato rdečkaste barve, ki so mu dajale občutek, da gleda pred seboj zrele plodove, na kakršne je doma vselej tako težko čakal. Sonce je že nekoliko poševno sijalo na pobočja, pošiljajoč jim še poslednje jesenske žarke. Take jeseni Blaž na svoji dolgi poti po svetu nikoli ni doživel. Hlad, ki je vel izpod Visokega vrha, se je mešal s toplino, ki je puhtela iz ožarjenih senožeti. Čeprav je v njem gorela želja po čim hitrejšem snidenju z domačimi, se mu je od nekod daleč utrnila misel na dunajskega slikarja, ki je nekoč na soški fronti iz strelskih jarkov opazoval modrino Soče in zelenje okoli nje ter nenehno sanjal o čudovitih barvah slovenske pokrajine.

„Moj svet bi moral videti, to modrino neba nad gorami in v zlato barvo potopljeno mojo dolino! Pa ta

valoviti svet tu naokrog, takšnega drugod nisem videl nikjer. Mar sem res moral tako daleč v svet, da sem odkril lepoto svojega sveta?“

* * *

Ko je Blaž legel spat, je znova pripovedoval drobce iz zgodbe o založenih letih v Ameriki.

* * *

... in nazadnje ta prekleti rudnik! Prah, ki ga je požiral, ga je bolj in bolj dušil, in žeja ga je grozno mučila, čeprav mu je za vrat kapljala voda in mu zalivala sedišče in ležišče pod njim. Nikoli prej ni s tako željo mislil na hladne studence Žirovskega vrha.

* * *

Kako so se ljudje v jami včasih dušili in preklinjali v vseh mogočih jezikih! A nič ni pomagalo, morali so vztrajati, pa čeprav v nemogočih razmerah. Rudarjev ni varoval noben predpis. Spomnil se je tovarišev, ki jih je srečal v daljnem svetu, nekega Blažiča in nekega Jesenika. Skupaj z njima je končno zbral toliko moči, da je zapustil delo pod zemljo. Rotili so se, da ga ni pod soncem, ki bi jih še spravil v jamo. Prav Blažič in Jesenik, pa še neki drugi fantje, ki so že nekoliko poznali Ameriko in deloma govorili tudi angleški jezik, so svetovali, naj bi šli čez mejo v Kanado in tam delali v razsežnih gozdovih, kjer se ni še nikoli sekalo. Blaž bi bil šel kamorkoli, samo da se reši rudnika, zato je odpotoval z njimi.

Na poti je videl Niagarske slapove, ki pa mu takrat niso prav nič pomenili. Že po nekaj dneh so se zagrizli v širne gozdove severne Kanade.

Krtar in Dolinci (odlomki)

Čas prve svetovne vojne se je že nekoliko oddalnil, toda spomin nanjo je v ljudeh ostal. Večina pogovorov ljudi na Žirovskem je tekla o minuli vojni in njenih strahotah, o padlih, ki se niso vrnili k svojim družinam.

Tok vsakdanjih pogovorov pa se je preusmeril v druge smeri z veliko povodnijo v letu šestindvajsetem in sedemindvajsetem, ki je strahovito opustošila Žirovsko dolino. Razrušena pota, odplavljeni mostovi in porušene hiše so dajali dovolj snovi za dolge večerne pogovore doma in v gostilni.

Ljudje so bili zbegani in prestrašeni in tudi vraževernost je prišla na svoj račun. Niso mogli doumeti, zakaj se po bregovih trgajo velikanski zemeljski plazovi, čemu izvirajo potoki vode iz srednje rodovitnih travnikov in njiv, po košeninah in gozdovih. Zasute so bile ceste, hiše in vodne struge, rušila so se poslopja, ki jih je odnašal hudourni val v dolino in voda je bruhala iz vseh bregov.

„To je božja kazen,“ so razlagali najbolj pobožni,

ki so v vsaki nesreči videli prst božji, pa tudi tisti, ki so imeli poslopja na varnem, s kamnito podlago in jim vodna ujma ni mogla do živega.

„Zemlja se je razpočila, sodni dan prihaja,“ so se križali vraževerni in se bali še hujših nesreč. Na dolgo so se pogovarjali, kako je zaplula skupina dreves kot Noetova barka v dolino in se ustavila onkraj spodnje vasi. „Bog vedi, kaj nas še čaka in česa so božje sile še zmožne? Stotine moških nam je pobrala vojna za cesarja, od katerega nismo imeli ničesar.“

„Komu pa je ta povodenj potrebna,“ so se oglašali tisti, ki so vedno menili, da z božjo voljo upravljajo dobri in slabi ljudje, ki so jih že med vojno pehali v smrt, sami pa so se greti na varnem in toplem zapečku. Tako je Žirovska dolina dan za dnem premlevala dogodke in se zoperstavljala naravnim silam, ki ji niso prizanašale. Reke so še vedno poplavljale, časopisi pa so z velikimi naslovnici oglašali: *Žirov ni več, odnesla jih je voda*.

Res je pobralo šestnajst hiš in tista gospodarska poslopja, ki so bila najbližja hudournim vodam, pa tudi nekaj ljudi je utonilo. Močno je prizadelo tudi kmete, ker jim je odnašalo najplodnejšo orno zemljo in senoži so bile razorane od zemeljskih razpok in usadov. Seveda so odplavali tudi vsi mlini na reki in nekaj žag, z njimi pa kmečlo žito in les. Vse poti v Žiri so bile neprehodne in vsi mostovi, ki so vodili iz Dolenje vasi v Jarčjo dolino so izginili v razpenjenih vodah.

Mati Dolinarica, ki se je v svoji četrti nosečnosti še komaj premikala, je nestrpno čakala može, kdaj bodo napravili vsaj zasilni most preko Sore, da je otrok ne bi prehitel.

„Še babice ne boš mogel pripeljati v hišo, ko pride moj čas. Vode se nočejo umakniti v svoje struge, kot bi se neusahljivi vrelci zakleli, da bodo do kraja izničili Žirovsko dolino.“

Največ sivih las je dobival Debeljak, šele pred kratkim izvoljeni župan žirovske občine, samozavesten, napihnjeno ponosni gruntar, ki se zaveda svoje oblastne veličine nad Žirovci. Z neprikritim ponosom je ogovoril svojega najstarejšega sina Janeza, ki je pripragal konja k vozu:

„Zdaj jih imava v rokah, Žirovce, kaj? Zdaj se lahko poščijeva na vsakega posebej ali na vse skupaj.“

Pa mu le ni bilo tako lahko, kot se je razkazoval. Ni vedel kam z družinami, ki so ostale brez domov, ker jih je pogoltnila voda. Pa tudi invalidnega Pletarja, ki je bil s svojo številno družino gostač Dobračeve, je gospodar vrgel na cesto. Gradil je bajto na posojilo, revež, pa so ga upniki pognali kot ničvredno blago na dražbo. S svojim delom, pletenjem košar ni mogel preživeti številne družine, ki se je vsak dan bolj otepala z lakoto in hkrati naj bi odplačeval še dolg. Hitreje kot so šle košare v prodajo, je naraščala Pletarjeva družina, zarod mlade in zdrave matere. Kdaj pa kdaj je poskušal zagrenjeni Pletar utopiti svoje tegobe v bližnji gostilni. Včasih je ihtavo zaklel, da se je žena tiho prekrižala, pograbil okorne, na roko izdelane berge, prihajal in spet odhajal, da v vinu

utopi vse, kar je neizbežno čutil, da prihaja kot plaz nad njegovo družino.

Pletarjeva mati, ki se je edina upala spopasti z županom, kajti mož se ga je raje v ovinku izognil, se je z otrokom v naročju napotila k občinskemu veljaku. Njen trebuh v zadnjem mesecu nosečnosti je ostro izstopal, ko je prestopila tistih nekaj stopnic v občinsko pisarno. Župan je bil tega dne resnično slabe volje.

„Še tebe je bilo treba!“ je zarevskal izza grobo obdelane pisalne mize na žensko. Hudobno je zablis- kal z očmi, da je ženski zatrepetal glas, ko je rekla:

„Pomoči prosim, župan.“

„Kakšno pomoč?“ je zabevskal. „V Žiri ste se pritepli s svojo revščino, jaz pa naj vas imam na glavi. Že tako je vse narobe in župan naj se ukvarja še z vašo beraško zanikrnostjo.“

„Saj vidite, gospod župan, da ne morem delati, vsak čas bom rodila. Vsaj otrok se usmiliti, ki niso ničesar krivi. In to sredi zime in brez denarja,“ je tiho rekla predse. S predpasnikom si je obrisala solze in nehote razkrila svoj napeti trebuh.

„Ne privoščite nam revščine, župan. Saj vidite, kako nas tepe bog že vse življenje. Nimamo kmetije niti žage, ki bi nam dajala denar. Vi ste zdravi, naš pa že dolga leta na berglah...“

Besedo ji je pretrgal rezki županov glas:

„A tako! Tako se mislite berači pogovarjati z županom, kdo pa ste? Bog vas tepe, bog! Vaše nenasitne, nikoli potešene mlade riti vas tepejo: kup otrok, pa nič za v lonec. Toliko otročadi si še jaz ne morem privoščiti, čeprav nekaj premorem. Imam kme- tijo in tudi žage mi ni voda odnesla, hvala bogu. Pa si vendar ne morem privoščiti matere županje, ko mi pride na misel, da bi vsako leto kločila kot ti. Prej je treba misliti, dokler je čas, draga moja, ne pa zdaj, ko si v dreku. Vsakdo bi moral vedeti: če ni nič za v lonec, tudi za v posteljo ne sme biti in naj nikar na lastno veselje ne spravlja na svet novih revežev v občinsko breme.“

Pletarjevo mater je streslo po vsem telesu in začutila je, kako ji je tudi plod v napetem trebuhu zatrepetal, kot bi se še nerojeni otrok upiral krivič- nosti županovih besed.

„Gospod župan,“ je odvrnila mati in skriti ponos revežev se je prebijal v njene besede. „Ne prosim zase, za otroke prosim. Vsaj tega nam ne očitajte, kar je edino veselje in tudi kruh revežev. Otroci pa kar sami od sebe prihajajo na svet. Mar jih naj zavržem?“

Toda župan jo je nestrpno zavrnil in si z roko otrl čelo, njegova užaljena napihnjenost je bila že rahlo utrujena.

„Ne morem ti pomagati. Pojdi s svojim številnim zarodom v Jarčjo dolino k Dolinarju. Tam imajo prazno bajto za gostače, ki vam bo dala zasilno streho. Dolinar ima veliko zemlje in še več dela, pa tudi za v lonec se bo kaj dobilo. Tako boste sami služili kruh, pa tudi zate se bo kaj našlo. To je vse, kar ti kot žirovski župan lahko ponudim.“

Osramočena in globoko ponižana Pletarjeva se je oprijela roba mize in morala je obsedeti za hip, da pogleda v negotovo prihodnost.

„Nič se ne pretvarjaj, ženska!“ jo je že rahlo mileje nagovoril župan. „Saj nisi sama v nesreči. Kam naj damo tiste, ki so po povodnji ostali brez strehe? Vse imetje in strehe so šle po vodi.“

„Meni povodenj ni imela ničesar vzeti, razen otrok, ki jih skrbno čuvam. Poplavljenec je odneslo hiše, ostalo pa jim je zdravje in zemlja, ki vsako leto rodi. Zdravi so in poprijeli bodo za delo in sovaščani jim bodo pomagali. Nas pa vsi le zaničujejo in se posmehujejo, nihče pa nam noče pomagati, mi smo na slabšem. Ker smo siromašni in se brez premoženja nimamo kam nasloniti, ker je moj mož invalid na berglah,“ je ihtavo zajokala uboga žena, otroče v naročju pa je tiho zajokalo in se stisnilo k materi.

„Strupen jezik imaš, baba, saj drugega ne premoreš!“ se je gospodovalno nasmehnil župan in zaničljivo spotegnil gornjo ustnico. „K meni nič več ne hodi, opravila sva. Če bi se moral ukvarjati le z berači, potem je škoda vsakega dinarja za volilni golaž, ki sem ga plačal. In nikar se ne cmeri.“

S pogledom se je ustavil v kotu. Na grobo pleteni potovalni košari iz vrbovega protja je sedel tih, slaboten fant, morda pri sedemnajstih, s trmastim pogledom, ki ga je obračal v župana, ko je ta obdeloval nesrečno Pletarjevo mater. Prava žirovska kri, je pomislil župan, ko se je ujel z njegovimi očmi. Bil je tuje oblečen, z leseno nogo, ki je bila podobna doma obtesanemu kolu.

„Tega fanta poglej, Pletarjeva, kam z njim? To je moje vprašanje. Na Slovaškem sta mu umrla mati in oče, jaz pa sem ga dobil na grbo kot občinskega reveža. Kako se je pretolkel do Žirov s to košaro, ne vem. Je mladoleten, invalid brez noge in brezdomec. Andraž Grčar, Tomažev sin. No, kaj rečeš na to, Pletarjeva?“

„Ubogi revež, ki je padel žirovski občini v breme,“ je tiho rekla in se pomaknila bliže k vratom. Fant pa se je nemirno zganil in se vprašujoče zagledal v župana.

„Gospod župan,“ je končno le odprl usta in spregovoril v slabi, pojoči žirovski govorici. „V Žiri sem prišel že pred povodnijo, pa sem mislil, da mi ne bo treba hoditi k vam. Oglasil sem se pri stricu Tratniku, kot mi je oče pred smrtjo naročal. Rekel je, da ima stric ‚pekne‘ kmetijo . . .“

„Kakšno da ima kmetijo?“ je župan izbuljil oči.

„Pekne ali dobro, kot pravijo na Slovenskem,“ se je popravil fant. „Rekel mi je, da se bo v domačem kraju tudi zame dobilo delo in kos kruha. Pa se je oče zmotil. Pri Tratniku me niso nič kaj prijazno sprejeli, ker so bili že prej z očetom v sporu. Videli so tudi, da sem invalid in ne bom mogel delati težkih kmečkih del. Pašo govedi so opustili, za košnjo pa nisem sposoben. Pri njih sem ostal le kratek čas in videl, da sem nezahvalen. Teta je najprej zahtevala, naj se navadim pošteno, slovensko moliti k bogu, če že za drugo nisem sposoben. Rekla mi je, da sem brezbožni divjak. Kako naj bi vendar molil? Oče bi se moral še v grobu obrniti, če bi hinavčil pred teto, ker me ni vzgajal v pravega kristjana, kot se za žirovske ljudi spodobi.“

Župan je zgroženo sklenil pesti v bogpomagaj, Andraž pa je nadaljeval svojo pripoved:

„S teto sva bila v takšnem navzkrižju, da sem komaj čakal, kdaj grem od njih in k stricu trgovcu. Ko sem odhajal od njih, mi je stric stisnil v pest desetak, teta pa me je pokrižala in rekla: „Saj te ne mislimo odsloviti od hiše kot tujca. Če te bo kdaj privila lakota ali bolezen, južino ali večerjo boš že dobil. Seveda, če se boš vsaj očenaš naučil zmoliti po naše, da mi ne boš skvaril otrok in zapravljal svoje duše.“ Tako sem odšel.

Župan je zadovoljno pokimal.

„Ja, ja, dobra je Tratnica, dobra. Ta je že včasih rekla, da je kmečko delo več vredno kot tisočak v žepu berača. Je že tako pri nas na Žirovskem. Kako prav je imela, Tratnica.“

Fanta je od lakote zvilo v praznem želodcu. Kajti zadnji košček pri stricu Tratniku je bil presneto tanek. Župan pa je spraševal:

„In ti od Tratnika naravnost sem, na občino?“

„Ne, gospod župan. Bil sem tudi pri stricu trgovcu. Tudi tam ni bilo bolje. Vsak mi hoče kot sorodniku nekaj stisniti v roke in se me poceni znebiti. Kripelj sem in kaj morem za to? Vsi se me ogibajo in vsak bi se me rad čimprej otresel. Ogibajo se me in mi kažejo s prstom na župana in na občino.“

„Seveda, jaz pa naj skrbim za vse žirovske izrodke. Mar je župan izvoljen zato, da prek občine skrbi za berače?“ Kaj bo pa potem z gospodarstvom v občini in s politiko?“ se je župan mogočno izprsil in prisekal: „Pa drugače si zdrav, poba? Razen tega, da si brez noge, mislim.“

„Nič mi ni, zdrav sem.“

„Lahko ti damo nekaj občinske podpore. Ampak kje boš stanoval, vprašam. Si se morda učil kakšne obrti tam na Slovaškem? Krojaštva ali vsaj pletenja košar, ker vidim, da jo imaš s seboj.“

Andraž je skomignil z rameni.

„Ničesar se nisem naučil. Košara pa je očetova. Že takrat, ko je prišel na Slovaško, jo je prinesel s seboj.“

„Potem ne znaš drugega kot mleti kruh, krompir in zelje?“

Andraž je sramežljivo povsobil oči in pogledal v tla. Raje sploh ni odgovoril. Saj bi ga župan ne mogel razumeti.

„Ja, kaj pa sta počela z očetom, ko ni bilo dela v tovarni?“

„Če je bil oče brez dela, sva šla na kmete in tu je oče prislužil hrano za oba.“

„In ti, ti nisi nič delal?“

„Pasel sem živino. Včasih sem poskusil loviti krte, polhe in miši po njivah, da niso kmetom naredile preveč škode.“

Župan Debeljak je planil v krčevit smeh:

„Ti si lovil miši? In tak, kruljav si tekal za njimi po njivah?“

„Nič nisem tekal za njimi,“ se je užaljeno postavil Andraž po robu županovemu smehu. „V pasti sem jih lovil. To me je na Slovaškem naučil sin nekega gospodarja, ki je bil tudi sam invalid iz prve svetovne vojne. Tudi on je imel leseno nogo.“

Župan je poskusil razmišljati. Nagrbančil je čelo in vprašal:

„Torej nekaj le znaš. Čeprav ni to noben poklic za mladega fanta.“

„Tudi to je delo, gospod župan,“ se je postavil Andraž. „Škoda le, da je sedaj zima. Ko bi imel vsaj puško! Poleti bi lovil v past miši in krte, pozimi pa bi včasih upihnil kakšno divjad, pa bi se preživel. Kožice bi prodajal. Od kož se na Slovaškem včasih zelo dobro živi.“

Župana je kar poglodal izza mize: „Še tega bi nam bilo treba. Da bi beračem dajali puške, sveta nebesa! Najprej bi nam pobili in požrli vso divjad, nazadnje bi se pa nas, gospodarjev z njimi lotili. Take misli si boš moral kar izbiti iz glave. Tu smo blizu italijanske meje in žandarji s takimi nepridipravi nič kaj nežno ne delajo. Sicer pa si zanje tujec in te bodo najbrž hoteli prav kmalu pretipati.“

Povej mi, ali si sploh kdaj hodil v cerkev? “

Andraž se je skoraj zmedel ob nepričakovanem vprašanju. Spomnil se je, kako so se včasih oglašali pri očetu delavci iz tovarne in prav nič jim ni bilo všeč, da bi Andraž vlekkel na ušesa. Odločno je dejal:

„Ne, z očetom nisva nikoli hodila v cerkev, za mambo pa ne vem, ker je ob mojem rojstvu umrla.“

„Čudno, res čudno. Saj je bil tvoj oče vendarle doma iz poštene kmečke družine, pa se je tako zavrgel. Svet je zdaj tako pokvarjen in ta prekleti ruski boljševizem je na pohodu. Le kam bo to pripeljalo, kam? Svet brez boga ne more obstajati,“ se je zgrozil Debeljak.

„Moj oče je večkrat dejal, da nas bog preveč tepe, da bi še mogel verovati in zahajati v cerkev. Naj bi za vse to še molili k njemu? “ je izbruhnulo iz mladega Andraža. Te skrite misli mu je pokojni oče vsa leta vcepljal v glavo in zdaj so mu prešle že v kri.

„Kdo misliš, da te bo vzel pod streho s tvojo brezbožnostjo? “ je vzklikal župan, „da nam boš kvaril nedolžne otroke in klical greh v njihove duše? “

Andraž se ni ustrašil županovih hudih besed. Bil je navajen živeti pri tujih ljudeh, ki so ga zavračali, kot otroka so ga imeli tujci v reji. Ni se bal pogovora z ljudmi, ki so mislili drugače kot on.

„Gospod župan, zdaj sem v vaših rokah in čakam, kaj se boste odločili. Z očetom nisva nikomur storila nič žalega in tudi tu bom ostal pošten, kot me je učil oče.“

„Pa si že prej izrekel željo po puški!“ ga je jedko zavrnil župan. „Kako naj ti še verjamem? “

„Motite se, župan. Sem miren človek in nikomur ne bi rad delal težav. Potrudil se bom, da ne boste imeli z menoj težav.“

„Bomo videli,“ je zlovoljno zagodrnjal župan Debeljak. Zapomniti si moraš: župan in žandar, to je oblast v Žireh.“

„Prav,“ je tiho potrdil Andraž. „Le to mi še povejte, kam naj odložim sebe in svojo košaro, da bom tudi jaz imel košček svojega doma.“

„Kam naj te dam? Morda bova čez zimo poskusila pri stricu trgovcu, če že k Tratniku nočeš.“

„Pa me bodo hoteli sprejeti? “ je podvomil Andraž.

„Za to bom poskrbel jaz. In nekaj občinske podpore boš dobil. Seveda, če bodo potrdili občinski mošnje,“ se je brž popravil župan.

„Bom imel vsaj nekaj svojega denarja!“ se je razveselil Andraž, pa ga je Debeljak takoj zavrnil:

„Nič ne bo denarja, fant. Če bi občina dajala v roke denar revežem, bi ga marsikdo zapil, družine pa bi ostale lačne. Si videl to žensko, tukaj? “ se je obrnil tja, kjer je bila pred kratkim še Pletarjeva mati.

Andraž je pokimal.

„Ta ima sedemčlansko družino in bo dobivala mesečno od občine petdeset kil turšce. Zdaj pa lahko sam izračunaš, koliko podpore pripada tebi. Dobil boš le tisto najnujnejše, da preživiš. Se boš že moral sam pobrigati, kako boš živel. Ko bo konec zime, si boš poiskal delo na kmetijah v Žirovski dolini, saj ni tako majhna. Ali pa si poišči sorodno dušo, kot je bila prej ta revščina za vrati. Skupaj bosta dajala v lonce tisto malo turščne moke in v skupnem loncu je vselej več videti. Kaj praviš na to? “

Andraž je oživel. Da mu le ni bilo treba nazaj k stricu. Zato je pograbil županovo besedo, da se ne bi premislil:

„Najraje bi šel takoj k tej ženski, če dovolite. Nimam rad gosposkih ljudi in stric je videti tako trd, samosvoj in strog do ljudi.“

„Kakor hočeš,“ je župan naveličano potrdil. Siromakov ima vsak hitro zadosti. Komur se revež smili, bo zanj zmanjkalo. Čez zimo boš preskrbljen, spomladi pa – kot ti bo duša dala. In ne pozabi: žandarji in župan, to je oblast.“

„Že zdaj čutim, da bo tako,“ je ušlo Andražu. Na hitro se je poslovil in odšel.

* * *

Naslednjega dne je začel Andraž svoj lov na Sivkarjevih njivah. Njihove njive so bile puste in peščene, na njih ni bilo voluharjev, zato pa več krto.

Andraž ali Krtar, kot se ga je oprijelo novo ime, se je lotil svojega dela. To ime je šlo ljudem bolj z jezika. Včasih so ljudje razmišljali, kako pride fant do toliko živali. Njim se je ob oranju le včasih nasmehnila sreča, da so izorali voluharja. Krtar pa je prikrival, da sta mu najboljši pripomoček palica in lesena proteza, ki se je globoko vdiral v prerito zemljo. Potem je razgrebel zemljo in v razkrit rov nastavil past. Ljudem pa je lagal, da voluharja vselej zavoha, kot začuti spreten lovec medveda.

Tudi s Sivkarjem sta se dogovorila enako kot drugod; dinar po komadu, hrano in posteljo na senu. Ni vzdržal, da bi spal dve noči zapovrstjo na istem ležišču. Tako je bil last cele Jarčje doline in hkrati samosvoj. Tudi pri Sivkarju se je po nekaj nočeh preselil v plevnik. Ko ga je Sivkar prvega jutra našel v plevniku, mu ni bilo prav. Med očmi se mu je začrtala rahla zaskrbljenost, ki bistrim Andraževim očem ni ušla.

* * *

* * *

Tisto leto, ko se je Andraž naselil v Jarčji dolini, se je v svetu začela velika gospodarska kriza. Kmetje so vedno težje prodajali pridelke in le s težavo se je dobil kak dinar. Nič več niso prosili Andraža, naj jim polovi krte in voluharje. Saj niso imeli denarja, da bi mu plačali; samo za hrano pa Andraž ni hotel loviti. Zato si je moral poiskati dodatni zaslužek.

Spoznaval se je z ljudmi, ki so se spotoma ustavljali pri Dolinarju. Imel je lovski nos za prikrite stvari; zato se je kaj kmalu spoznal s tihotapci. Meja je bila tako blizu. Lahko je pri belem dnevu nosil nahrbtnik, ničesar niso slutili. Ljudje so bili takega vajeni. Selil se je iz senika na senik in prenašal pretihotapljeno blago iz Jarčje doline v Žiri. Čez roko je nosil vrstico z navezanimi pastmi in takega tudi žandarji niso ustavljali.

Najprej je pomagal mlademu Kovkarju, ki je bil skoraj poklicni tihotapec in je dobro plačeval. Pozneje mu je blago že nosil čez mejo. Saj je imel Andraž pravi čut za ponočna lazenja po Žirovski dolini.

Iz Jarčje doline do italijanske meje je bilo le dobre pol ure hoda. Zato so se tihotapci najraje zadržali na obmejnih kmetijah. Skupaj z dekleti in fanti iz Doline in Mrzlega vrha so si zamislili ples; v soboto pod noč so zaplesali, domače žganje in italijansko vino je teklo od mize. Harmonika je poskočno vriskala in vabila na ples. Graničarji so se s svojo mladostno radovednostjo spravljali vse bliže razigranemu dogajanju. Ko jih je mladina opazila blizu hiše, so jih z odprtimi rokami povabili medse in jih zalivali s pijačo.

Skupaj so zavriskali in zapeli; to je bil znak tihotapcem, da je meja prosta. Že prej so pripeljali v bližino nekaj parov konj in juncev. Na dan znak so jih pognali prek meje in mastni dobički so bili gotov posel.

Sprva je Andraž tihotapil v skupinah, za druge. Potem je začel na svoje. To je delal tako naskrivaj, da za to niso vedeli niti ostali tihotapci. Dolincem pa se o njegovih nočnih poteh niti sanjalo ni. Vedeli so, da zahaja po svoje; na nobenih nočnih poteh ga niso srečali, nikjer ni prosil za prenočišče.

* * *

Od vojne napovedi je preteklo nekaj dni. Le včasih se je zaslíšal kakšen strel, potem je bilo vse tiho.

Urban se je kmalu vrnil domov. Zvečer je Marjeti tiho pripovedoval, da bi ne slišali najstarejši otroci, ki bi jim rad prihranil vsaj kanček hudega.

„Niti obleke in puške nam niso dali, veš. Italijani so svobodno vkorakali v Žiri. Naša vojska se je sramotno razšla kot preplašena jagnjeta. In kaj smo hoteli? Pobrali smo se hitro domov. Svoja prebivališča na Žirovskem vrhu je naša vojska požgala, obleka in municija pa je čez noč izginila. Prav tako vojaki; najprej pa oficirji, ki so jo stisnili še pred drugimi in prepustili vojake lastnim odločitvam.“

Po nekaj dneh so se Italijani umaknili iz Žirov, za njimi pa so vkorakali Nemci. To se je zdelo dobro nekaterim, ki so nad Lahi vihal nosove in se navduševali na Nemce, češ da so ti dobri gospodarji. Zdaj bo dela za vse, ki jih je kraljevina pustila ob strani, brez zaposlitve.

Tiste dni se je vse bliskovito odvijalo. Slovenske šole je bilo konec. Prišel je nemški učitelj in zdaj so se otroci učili govoriti in prepevati v tujem jeziku ter korakati po soldaško. Dolinci, ki so se spet zbirali pri Dolinarju in se poskušali v politiki, niso prišli dlje od ugotovitve, da jih je pregazil tujec.

„Ostali smo brez domovine in lahko le čakamo, kaj bodo z nami naredili,“ je rekel nekdo izmed njih.

Nad Dolino je zavladovalo moreče zatišje in vse je nemočno čakalo, kaj jim bo prinesel razburkani čas. Dolinarjevi so se umaknili v svoje delo v upanju, da je najhujše že mimo.

* * *

„Bežimo!“

Dolinarici so se razširile oči in v strahu se je okrenila k dekletu.

„Kaj je vendar, križ božji!“

„Nemci bodo vse izselili v Nemčijo!“ je zavpila. „Bežimo, mama.“

Hribovc se je zvito posmejal Osojkarju, ki nekako ni mogel dojeti, kaj je Pavla izrekla.

„Kako, zakaj izselili?“ je zajecjlala Marjeta.

„Že včeraj so prve izselili iz Žirov,“ je rekla Pavla. „Žirovci so na smrt preplašeni. Najprej župnika in učitelje. Zdaj so se lotili gostilničarja in drugih, ki so jim sumljivi.“

„Bog nas varuj, tudi župnika so odpeljali. Kam bomo pa k maši hodili?“ se je milo storilo Marjeti.

Vmešal se je Davčanov, ki je ves čas tiho poslušal:

„Marjeta, brez maše bomo že kako; brez učiteljev bo teže. Pa za sol in tobak bo sila, če bodo tudi trgovce pozaprli.“

„Veš kaj, Štefan,“ se je oglasil Osojkar. „Ti še nisi bil na fronti in ne veš, kaj se pravi, ko je vojna. Če se bo to zavleklo, boš tudi ti vedel. Ko ti bodo čreva gledala iz trebuha, boš bolj potreboval župnikove besede. To si zapomni, pa te bo kmalu minilo tvoje zabavljanje na vse, kar je ljudem sveto.“

Hribovc se je potuhnjeno zagledal skozi okno, ko je Pavla pravila naprej:

„Ljudje pravijo, da se Nemci pripodijo na dvorišče in družina se mora v nekaj minutah pripraviti za odhod. S seboj smejo vzeti le kaj malega. Njihove hiše pa zapečatijo. Skoraj bi pozabila; včeraj so odpeljali tudi žirovskega zdravnika.“

„Kaj zdaj rečeta?“ se je Štefan posmešnil Hribovcu in Osojkarju. „Zdravnik je vendar človek, najbolj potreben Dolincem, ne glede na vero, bogastvo in politično prepričanje.“

„Z oblastjo se ni prerehati,“ je ponosno odvrnil

Hribovc in zapretil: „Glej, da boš tudi ti držal gobec! Drugače že veš, kaj te čaka.“

„Delavskih siromakov in bajtarjev ne bo nihče selil. Gruntarji, vi ste glavni, za vaše butice gre,“ mu je jezno vrgel Štefan v brk.

Spet je bila Marjeta tista, ki je morala miriti vroče glave. Novico je povedala Urbanu, ki je pravkar prišel iz hleva. Pohlevno si je otrešel rezanico s suknjiča in dejal:

„Ne vem, kaj naj rečem o tem norem času, komu naj bi bil na poti. S politiko se ne ukvarjam, kositi in žeti pa bo treba tudi poslej. Tudi nova država ne bo mogla brez hrane, če se bo še naprej vojskovala.“

* * *

Policisti so zavili navkreber proti Žirovskemu vrhu. Pred partizani so morali zaščititi obrobje gozda, ki je mejilo na cesto, da bi izseljevanje Žirovcev nemoteno potekalo. Med policisti je bil tudi zagrizeni vodja nemške mladine, okrutni Albert. Ker se mu je vsa žirovska mladina izneverila in je njegov Hitlerjugend razpadel, se mu je v Žireh zadnje čase slabo pisalo. Pred vsemi se je zaklinjal, da bo pred odhodom iz Žirov temeljito počistil med Žirovci, ki so se upali upreti zmagovitim Nemcem. Policist Albert je imel s seboj svojega volčjaka, okrutno zverino, ki bi ga opozorila na nevarnost.

Pritisnil je mraz in sneg je začel naletavati. Včasih je bilo slišati posamezne strele, v Maharjevi grapi pa je zaregljala strojnica. Po cesti so ropotaje vozili nemški tovornjaki. Zrak je bil nabit s pretečo nevarnostjo in negotovostjo. Albert je vedel, da se mu Žirovci ne bodo pustili poloviti kot izgubljene ovce.

Andraž, ki ni vedel, da so ga policisti že prehiteli, se je podizal navkreber proti Žirovskemu vrhu, da bi obvestil partizane o nemških nakanah v Žireh. Sopihal je naravnost proti Albertu. Za vsak slučaj, če bi se srečal z Nemci, je že prej vtaknil v žep nekaj kapsul za lisice. Komaj je pot zavila v gozd, je že zaslišal pasje renčanje in potem nemški:

„Halt!“

Obstal je in z grozo spoznal, da so ga prehiteli Švabi. Seveda ga je Albert poznal. Pa je vseeno surovo revsknil vanj:

„Partizan, a?“ Nameril je brzostrelko proti Andražu, Andraž ga je pogledal začudeno, s pohlevnimi očmi prijaznega človeka, privlekel iz žepa pasti in poskušal s staro ukano policistu dopovedati:

„Loviti fuks...“

Policist se ni dal ukaniti. S cevjo brzostrelke mu je pokazal proti Dolenji vasi in Andraž se je moral sprijazniti s porazom. Z občutkom krivde, da ni opravil svoje naloge, se je moral umakniti. Surovi Nemec je zlezal nazaj v zaklon, sneg pa je še vedno naletaval in zastiral pogled naprej. Po tihotni gozdni stezi, postlani s puhastim snegom, je prigazil navzdol mali Rebrnikov Tomažek, ki je moral zaradi zapadlega snega bolj zgodaj oditi v šolo. Albertov volčjak se je dvignil ter zarenčal. Albert je med vejami zagledal

sklonjeno postavo v snegu, ki se je prebijala proti njemu.

Z zamahom roke je ukazal zasedi, naj plane v zaklon.

„Vse, kar prihaja iz te smeri, smrdi po banditih,“ je siknil proti policistom. Pes je pokazal svoje zobate čeljusti in zarenčal, policist pa je v svoji ubijalski strasti pomeril v grmovje. Med vejami, ki so se otrešale novozapadlega snega, je skrbno iskal svoj cilj na muho. Pritisnil je na petelina in kratek rafal je odjeknil v srebrno sivino dneva.

Andraž, ki se je nedaleč od policistov skril v grmovju in še vedno razmišljal, kako bi prebil njihov obroč, se je še bolj pritisnil v sneg. V njegove možgane pa so kot krogle udarjale radostne besede policista Alberta:

„Bandit je mrtev, bandit je mrtev!“

Vendar se ni upal dvigniti iz sneženega zaklona, da bi pogledal navzgor. Preveč slabih izkušenj je imel z Nemci.

Albert je zaradi lastne varnosti spustil psa, ki se je nestrpnostno pognal naprej. Čutil je vonj po človeški krvi, na katero so ga vadili dolge mesece. Po nekaj dolgih skokih je žival dosegla svojo žrtev in se zagrizla vanjo. Obupen krik je prerezal Žirovski vrh in se odbil od hribovja. Policisti so planili naprej. Na neprehojeni gazi je v krvi ležal otrok, Rebrnikov Tomažek. V roki je še vedno stiskal šolsko torbico in si z njo poskušal zakriti obraz pred podivjano pasjo zverino, ki se je zaganjala vanj z glasnim renčanjem. Bil je še toliko pri moči, da se je poskušal ubraniti pred njo. To je psa še bolj razdivjalo. Zgrabil je malega Tomažka za trebuh s tako močjo, da so se hkrati s pretrganimi hlačami po snegu razsula otrokova čreva. Smrtni kriki otroka so presunili celo policiste, ki so čakali, kdaj bo okrutni Albert odpoklical psa.

Otroško stokanje je pojenjalo in torbica je padla iz skročenih dlani. Albert je radostno pohvalil psa. Šele tedaj je ta stekel h gospodarju, spodvil rep in se z okrvavljenim gobcem ulegel k njegovim nogam. Za plačilo ga je policist pobožal in pes se je stisnil obenj. Sedaj se je ojunčil tudi krvoločni policist. Čeprav je že iz krikov moral spoznati, da ima pred seboj majhnega otroka, ni bilo v njem toliko človeškega, da bi odnehal. Kot bi za to ne vedel, se je dvignil iz zaklona in dal policistom ukaz za napad. Vrgel je brzostrelko predse in jo znova pripravil za strel. V strelski vrsti so stopili policisti naprej. Albert je za hip obstal in poklical psa. Takoj je planil za njim, s še vedno okrvavljenim gobcem, in prijazno pomigal gospodarju z repom, kot bi znova prosil za pohvalo za dobro opravljeno delo. Albert za pohvalo ni imel časa. Pripel je psa na jermen in se počasi prebijal proti zasneženemu grmičevju. Nato je obstal. Pred seboj so policisti videli razparanega otroka, ki se je zvijal v zadnjih, smrtnih krčih. Zločinec je spačeno namrščil svoj divji obraz, ki mu je zločin že zdavnaj izbrisal človeške poteze. Ob pogledu na otroka ga je malce zvilo v želodcu, vendar tega ne bi nikomur priznal. Stopil je naprej in izpod telesa potegnil okrvavljeno

torbico ter iztresel njeno vsebino po snegu. Bilo je le nekaj šolskih zvezkov in kos trdega kruha, prepojenega s krvjo, ki mu ga je mati dala za šolsko malico. Okrutnež je satansko skrivil pozelenele ustnice ter se obrnil k policistom, kot bi jim za vselej prepovedal gledati resnico.

„Torej banditski kurir, ki oskrbuje rdečo bando s hrano!“ je revsknil in spet pripravil brzostrelko na strel.

„Kaj pa zijate?“ je zarohnel nad policisti. „Mar ne vidite, da je to banditska vaba? Vsak čas bodo napadli. Marš v strelce in v zaklon.“

Policisti so se molče zavlekli v zaklon. Albert pa je obotavljajoče pogledal v smrtno ranjenega otroka.

Policisti so umolknili in molče gledali v dvoje krvoločnih zverin. Albert je stopil nekaj korakov nazaj in na obraz mu je legla čudna senca. Kot bi se ustrašil svojega zločina. Krvavo tišino so zmotili le šumeči listi zvezka, na katerih se je Tomažek učil pisati prve besede in jih je zimski veter vrtinčil pred krvolokovimi nogami.

Zaregljala je brzostrelka in malo trupelce na snegu se je umirilo. Smrdeči vonj po smodniku se je počasi izkadal in izgubil v gorski svežini. Ledeni zimski veter pa je močneje zapihal med smreke, kot bi hotel zabrisati smrad po tem umazanem zločinu.

Policisti so se odpravili v dolino. Takoj za njimi se je navzgor pognal Andraž, se ustavil ob mrtvem otroku in nekaj težkega mu je leglo na dušo. Ni bilo niti sovraštvo, še manj upor; morda je bila to nemoč pred mladim življenjem, ki je pred njegovimi očmi izginilo za vselej in ni mogel pomagati. Obstal je kot ukopan. Nato je pobral raztrgane liste šolskega zvezka in jih odnesel borce na Žirovski vrh, kot otrokov zadnji klic, naj maščujejo nedolžno kri, ki jo je pretil neusmiljeni tujec.

Policist Albert je moral še tiste dni oditi na rusko fronto. Svojega psa pa je pustil v varstvu žirovskih policistov. Andraž ga je zasledoval zelo dolgo, kajti dobro izšolana žival ni hotela pobrati nastavljenе vabe. Šele po nekaj tednih se je posrečilo borce na Žirovski četi, da je pes dobil zaslužen kaznen. S prestreljeno glavo se je prevrnil v Plastuhovi grapi lisicam za posledek.

Razmere v Žireh so se navidez umirile. Le tu pa tam so domači aktivisti zasledili kako manjšo izdajo. Ljudje so boječe pogledovali drug drugega, kdo vse bi lahko bil izdajalec ter nezaupljivo premerili vsakega, ki je prihajal v Žirovsko dolino. Celo Andraž s svojim občutljivim lovskim nosom ni mogel izvohati, kdo bi bil izdajalec. Včasih je za hip pomislil na svojega soseda iz nasprotne sobe pri Marjani. Financar Koh se je že pred vojno naselil v Žireh in je zdaj stanoval pri Marjani v gornji hiši. Med ljudmi ni bil nič kaj priljubljen. Ko pa je enainštiridesetega šel Nemcem naproti in jih pripeljal v Žiri, so se ga Žirovci že od daleč izogibali. Z Andražem se ni nikoli spuščal v

pogovore. Zanj je bil prenizkega rodu in preveč drugačnih nazorov. Tudi z gospodinjjo se je pogovarjal le takrat, ko je moral plačati najemnino. Imel je dobro pokojnino in mu ni bilo treba na delo. Le včasih je skrivaj odhajal zdoma, da mu je bilo težko slediti. Ljudje so včasih videli, da se čisto domače pogovarja z Nemci, včasih pa se je pri njem oglasil kak tujec. Andraž je postajal oprezen in je za njim vohljaj, da bi ga zalotil pri tistem, kar v resnici dela. Oblečen je legel po nepostlani postelji in buden gledal v strop. Zadnje čase se je kaj malo menil za svoj zunanji izgled in za Marjanino vdanost do njega. V njem se je dvigal upor do vsega, kar je prišlo z njim v stik. Ni vedel zakaj tako, kaj v svojem nemiru pričakuje. Sredi noči je zaslišal v spodnji veži težke moške korake, ki so se približevali. Nočni obiskovalec je potrkal na nasprotna vrata, pri Kohu, ki je previdno odprl.

Niso se še do kraja razkadile megle avgustovskega jutra, ko so nemške kolone strnile obroč okrog Žirovskega vrha, na katerem je prenočila Prešernova brigada. Slišati je bilo tuljenje nemških oficirjev, ki so priganjali vojake v zasedo ob cesti in ob izpostavljenih točkah.

Bodeničar in nekaj drugih terencev je hitro začutilo stiskajoči se obroč. Enaka poročila so prihajala tudi iz poljanske strani. Obkoljeni terenci so razpravljali z Bodeničarjem, ki še ni pozabil prepira z Andražem.

„To je največja izdaja doslej,“ je iskal izhod iz zagate. „Kje je zdaj pametni Krtač, ki bi rad ujčkal vse izdajalce in jih miloval?“

Toliko je še bilo predaha med zasedami, da je četo in brigado obvestil o ofenzivi. Kaj več pa ni bilo mogoče ukreniti. Bodeničar je vztrajal v stiku z obkoljeno brigado in terenci.

Takrat je nad Žirovskim vrhom zakrožilo nemško letalo. Bajtna sta se morala spustiti niže: tako sta se znašla v pravi mišnici. Skrita od vrha, vidna od spodaj. Letalo je obstreljevalo poraščena pobočja, bombardiralo skrite grape, vmes pristajalo na žirovskih travnikih in se sproti oskrbovalo s strelivom. Vsakič ko je preletelo Žirovski vrh, je letelo čisto nizko nad njima in občutek sta imela, da išče ravno njiju. Vztrajala sta do noči. Potem sta se spustila na tla in se krvavo zaklela, da nikoli več ne gresta v smreke, ker od tam ni možnosti za umik.

Ofenziva na Žirovski vrh je trajala že tretji dan. Bataljoni so se skušali prebiti. Zastonj. Nemški obroč je bil tako strnjen, da ga je bilo težko prebiti. Partizansko poveljstvo je poslalo terencem v Žiri skrivno pošto, ki jo je prenesla mlada Kladenčeva Jolanda.

„Kako prebiti obroč: položaj je brezupen.“ To je bilo dovolj. Aktivist Čuk, stari nasprotnik Andraževih izjav, ga je poiskal in mu dal priložnost, da se izkaže,

ko gre zares; ni hotel le kritizirati njegovih napak. Pregleda naj položaje in poišče mesto za preboj brigade.

Andraž je odšel na pot brez odvečnih besed. Vedel je za Čukove misli, da njega ne bo škoda, če se mu kaj zgodi. Vzel je svojo palico in si naložil pasti za krte. Zaigral je vlogo bečeka, se sprehajal med njivami in nastavljal pasti, da bi ne vzbudil suma. Zijal je zdaj v tla zdaj v jasno nebo, kot da ne vidi ničesar okrog sebe. Le takrat, ko se je preveč približal nemški zasedi ob malem mostičku, kjer je bil možen preboj, ga je vodja nemške zasede ustavil. Andraž ga je le debelo gledal, kakor bi ne bil pri zdravi pameti, se trapasto zasmel, zakrilil z rokami in kazal na pasti, ki jih je prekrival z drobnimi vejicami. Vojaki so bušili v smeh. Andraž, star raubšic, se je neumno hahljal in začel Nemcem s kriljenjem rok tolmačiti, kako je miš neumna, da zaide v njegovo past. Iz žepa je potegnil dva mrtva krta in jim začel natančno razkazovati, kako past deluje med krtovim neumnim potiskanjem v sprožilni obroček. Od vojnih strahot okoreli vojaki so smeje zijali vanj in videli v njem resničnega bečeka, ki prenaša po žepih crknjene krte in miši. Andraž je začutil, da je njegova igra potegnila. Začel jim je v mešanici bebavega jezika trobezljati, da bo krte pojedel za okusno večerjo. Hkrati pa je videl njihove obraze, kako se mu škodoželjno posmehujejo, ne da bi vedeli, da jim pripravlja smrtni ples. Z očmi je meril, koliko je prva zaseda oddaljena od ceste, koliko je vojakov in kako so oboroženi. Celo to si je zapičil v glavo, da je graben ponekod preplitev, da bi se lahko prebijali v stegnjeni črti. Videl je tudi tisti dve zasedi, ki sta bili nekoliko vstran, z žarometom. Vse si je natanko ogledal. Potem se je še malo neumno posmehal in nato mirno odšel proti Žirem s sporočilom, ki je bilo kratko.

„Edini možen preboj je po grapi pri Drozgu. Hodite sklonjeni. Naprej je treba tik za cesto, desno pri mostu, uničiti nemško zasedo z desetimi možmi in enim šarcem. Preboj naredite proti jutru, ko bo pozornost Nemcev upadla. Srečno!“

Jolanda je pismo dala v čevljin in jo mahnila nazaj na Žirovski vrh. Spotoma je srečala Nemce, ki so vodili ujete partizane proti cesti. Hodila je lahkotno in mirno: saj je bila še tako mlada, da pri Nemcih ni mogla vzbujati pozornosti. Takoj ko je oddala v štabu pismo, so se začele čete skozi zasede prebijati na zbornem mestu. Ta premik so opazili tudi Nemci in zato ob cesti še pomnožili zasede z vojniki, ki so se vrnili iz Žirovskega vrha.

Bila je že polnoč, ko se je brigada pomikala navzdol proti cesti. Nemški žarometi so nenehno osvetljevali pobočje: le globina grape je ostajala v senci. V zraku je bdela moreča napetost in borci so bili vznemirjeni. Pod cesto za velikim obronkom je že ves večer čakal Andraž s svojo puško, da bo udaril po žarometu, ko se bo začel preboj. Ura se je premaknila že na drugo čez polnoč: Andraža je že zaskrbelo, da niso prejeli njegovega sporočila; ta preboj se mu je zdel edini mogoč brez velikih žrtev. Ležal je v rosn

travi in še sam napeto čakal, da tudi on udari po Nemcih. V gozdu komaj nekaj sto metrov nad cesto je tekel štabni posvet. Prostovoljce za preboj bosta vodila Žirovca Svarun in Bogdan. Sezuli so čevlje in se tiho pomaknili po grapi navzdol proti nemški zasedi. Napetost je rasla, a v mladih prekaljenih srcih jo je bilo komaj čutiti. Žarometi so svetili prek njihovih glav in dajali so le toliko svetlobe, da so lažje premagovali zapreke. Umika ni bilo: tako trdo je bilo povelje. Z napetimi brzostrelkami in odpetimi bombami so tiho napredovali. Minute napetosti so se vleklye v nedogled in srca so močnejše udarjala. Močna svetloba žarometa jim je včasih zmedla pregled nad nemškimi položaji, ki so bili v temi. Mladi skojevci, prežeti z bojem, so se tatinsko bližali. Bili so komaj trideset metrov od ceste, ko so Nemci zaslutili nevarnost, toda fantje niso poznali umika.

„Halt!“ je prepral nemški krik nočno temo. Sekunde so bile odločujoče. Vsi hkrati so vrgli bombe na zasedo, nato so se zasvetili rafali iz brzostrelk. Nemška zaseda je kmalu utihnila. Borci so se pognali naprej pod most in že so bili iz obroča. Tedaj so dali brigadi znak za napad.

„Juriš! Juriš! Naprej...“

Že ob prvem strelu se je oglasila Andraževa nezgrešljiva puška. Tolkel je po žarometih in z ostrimi streli onemogočil močno svetlobo, ki je bila brigadi najbolj nevarna. Brigada se je z jurišnimi kriki zapodila po grabnu navzdol. Srca borcev so vzplamtela in njihov boj se je bližal zmagi. Mitraljezi nemških zased so divje nabijali po jurišacih, toda krogle so letele prek njihovih glav. Le nekaj borcev, ki so pomotoma zašli prek grabna, so pokosili nemški streli.

Po preboju so se oglasili veseli vriski in kiki prerokenih borcev:

„Smrt fašizmu! Živel Andraž! Živela svoboda!“

„Ti norci me bodo še izdali!“ je zadovoljno krehnil Andraž v dlan in odložil puško, da se shladi. Cev je bila tako vroča, da se je v rosi kadilo od nje. Umaknil se je za brigado proti Sori in z njimi vred prekoračil reko. Za nekaj dni se je zavlekel v samotne Groblevce z mislijo, da je opravil dobro delo. S tem pa se ni več trudil, da bi pridobil ugled, čeprav je rešil toliko življenj.

* * *

Bajtna Janez in Tinče pa nista imela sreče, da bi se po razbitju Žirovske čete priključila brigadi. Z nekaterimi zaostalimi tavajočimi borci sta se prebijala med zasedami in padala od lakote ali nemških rafalov, ki so tolkli po njih. Loteval se jih je že obup: vendar ni nihče pomislil na vdajo. Tavalta sta le navzgor proti vrhu. Spotoma sta našla mrtvega tovariša, s katerim sta bila še pred kratkim neločljiva prijatelja.

Divji pregon na Žirovskem vrhu se je končal šele četrty dan. Nemci so imeli precej izgub. Pobili pa so prek štrideset partizanskih borcev in jih ujeli nekaj čez devetdeset, predvsem tistih, ki še niso imeli orožja.

Sredi decembra so partizani spet preplavili Žiri. V čast Avnoja so priredili svečani miting. Divizijski štab se je nastanil pri Mlinarju, brigade pa so se potaknile po večjih kmetijah. Tudi pri Dolinarju je bilo vse živo. Urban je prvič v partizanski obleki obiskal družino. Nič se ni napihoval zaradi uniforme. Ostal je prav tak kot vselej; neomajno miren in zadovoljen, kot ob košnji, ko je s koso v roki zadovoljno pogledoval sveže redi, ki so ostajale za pridnimi kosci.

Vrnitev (odlomek)

„Na Hotavljah bo danes veselica. Lahko greva tja pogledat. Igrali bodo spet tisti žirovski muzikantje. No, Andrej, greva?“

„Oče, kaj vam pride na misel? Tako pravite, ker ste malo popili. Še nikdar vam ni prišlo na misel, da bi šli na veselico. Vedno ste bili proti temu.“

„Zakaj, Andrej, ne bi tudi jaz šel enkrat? Nekajkrat me je že kar mikalo, ko sem šel mimo zadružnega doma, da bi stopil noter. Kar dobro so jih rezali ti Žirovci in kar nekako mladostnega sem se počutil, ko sem spet slišal kakšno staro „vižo“. Ne vem, zakaj nas vi, mladi, vedno tako podcenjevalno gledate. Po eni strani hočete, naj bi šli zdaj na stara leta za svetom, po drugi pa nas sami pehate med staro šaro.“

„Oh, oče, saj ni tako. Vi še niste za staro šaro. Boljši ste kakor jaz.“

„Ne vem. Če bi bil danes zraven, ko smo se zbrali pri Anžku v gostilni sami stari „soldatje“, bi že videl. Tam nam je oživila mladostna kri, ko smo obujali spomine na Galicijo, Karpate in soško fronto. Tako smo se ogreli ob spominih, da sem se počutil kakor pri tridesetih. Tako je, Andrej, če gre človek vsaj malo v družbo! Te kar okrepi in pomladi. Če pa si na svetu venomer sam, se zares lahko sprašuješ, zakaj sploh živim.“

„Bo kar držalo, oče. Tudi jaz sem včasih že tako čutil.“

Bukovci (odlomka)

Bukovce in Bukovci

Bukovce leže tako na koncu sveta, da jih ni najti na vsakem zemljevidu. Bukovci, kakor so se prebivalci sami poimenovali, pa zato niso bili nič manj znani daleč naokrog in celo v širnem svetu. Znani so bili po čipkah, ki so jih klekljali marljivi Bukovci kar vsi od kraja, razen tistih, ki so imeli dovolj dela z obdelovanjem zemlje. Med klekljanjem, ki so se ga najraje lotili na obisku pri sosedih, pa so na dolgo razpravljali, kako preživeti v težkih časih; garanje za ljubi kruhek je bila ena sama skrb za preživetje. Tudi sosedje so vmes rekli kakšno okroglo. To jim je bilo prirojeno,

saj je bil čas tako krajši, pa tudi želodci so se manj oglašali med veselim smehom.

Popotnik, ki ga je pot zanesla v Bukovce, je nehote pomislil: od kod neki kraju to nenavadno ime? Vrli Bukovci so mu bili brž voljni pojasniti, da so nekoč njihov skriti kraj obdajali prostrani bukovi gozdovi. Nanje je zdaj spominjalo to lepo ime.

Daljni meščani tam doli v Loki, kot so stari Bukovci skrajšano rekli Škofji Loki, so Bukovce radi malo postrani gledali, češ da so nekoliko bukovi, okorni. A tega jim Bukovci niso zamerili. Dobro so namreč vedeli, da mora tudi meščan jesti, in kar bo hotel jesti, bo moral kupiti od njih. Bukovci so stoletja preživeli v svojem odmaknjenem kotu, brez šol in gospode, ki bi jim solila pamet. Dolgo so bili namreč prepričani, da človeku dajeta kruh samo trdo delo na zemlji in reja živine, ob tem pa je bilo treba še pridno klekljati.

Podobe so začele oživljati na mojih platnih

Po dolgih letih sem se poln zaletavih misli vrnil od vojakov. Bilo mi je komaj dvajset let in ničesar drugega nisem znal kakor jesti, piti in kaj presekati ali prežagati. Napočila je spet pomlad, ves svet se je razcvetel in jaz z njim. Zdelo se mi je, da se je življenje z mojim prihodom domov šele zares začelo. Le mamina smrt pred letom dni mi je ob prihodu domov zagrenila pršerke misli, a nakopičene energije, ki je kar kipela od moje mladostne zagnanosti, ni potlačila.

Mamo je zamenjala sestra Pavla, ki se je s svojo družino vrnila na dom. Njen mož, kovač po poklicu, se je zaposlil, meni, popolnemu analfabetu v vseh pogledih, pa tudi ni kazalo nič drugega. Moral sem neka-ko služiti kruh. Zato sem se zaposlil v najbližji tovarni, v tovarni čevljev v Žireh. A svoje delo sem opravljal bolj za preživetje kakor za zadovoljstvo. Preveč je bilo v meni nemira in želja po nečem bolj vznemirljivem, kakor je delo v zaprtih prostorih. V tovarni sem se počutil kot ptič v kletki, ki ima vsega dovolj, da lahko preživi, a premalo svobode, da bi zapel. Tako me je utesnjevalo, da nisem več zdržal. Vsaj proste popoldneve sem moral zdaj, ko je bil dom tako prazen, z nečim zapolniti. Začel sem zahajati v Dolino, rojstni kraj mojega očeta. Sprehajal sem se po prostranih senožetih in gledal dol na obširno očetovo rojstno kmetijo. Dolge proste popoldneve sem presedel v senožetih in opazoval naravo, kakor da bi hotel o njej nekaj zapisati. A kaj? To mi ni bilo povsem jasno. Sedel sem, gledal in razmišljal. Pa me je spomin zanesel tja v leta vojaščine, ko sem prvič v življenju videl in prevozil s kolesom veliko sveta od Jesenic pa tja do Postojne. Tudi po vojni sem namreč ostal kurir.

V četi sem imel tovariša, ki je po malem slikal, in ta mi je kar zavidal, da jaz potujem po širnem svetu z zaprtimi očmi, on pa, ki je z očmi naravo kar požiral, je moral stati na straži v dolgočasni kasarni. Spomnil sem se tudi na vojni čas, ko smo kurirji prenašali razno literaturo, tudi tako z risbami partizanskih slikarjev, ki so smešile okupatorske vojake in jim pripisoval

skorajšnji konec. Že takrat sem spoznal, da rišejo in slikajo živi ljudje in da slik ni na svetu od vekomaj, kakor se mi je zdelo nekoč v cerkvi, ko sem opazoval svete podobe s svetniškimi siji ali pa z bitji, ki so se jih držale peruti.

Pogled na Dolino in življenje v njej, pa tudi pogled na Bukovce me je tako silovito prevzel, da se je v meni prebudila silna želja po nekakšnem zapisovanju tistega, kar je živelo v mojih otroških letih. Imel sem namreč občutek, da se vse to izgublja z mojim odrasčanjem. Moje zaletave misli so res tavale naprej, v neznanost, a hkrati sem obžaloval, da se izgublja moj stari svet, ki je ostajal za drvečim vozom novih časov. Za seboj je rušil staro in ustvarjal novo in neznano.

V spomin sem priklical šolska leta, ko smo morali risati Miklavža. Nismo mu smeli dodajati spremstva po lastni zamisli, biti je moral le Miklavž in to takšen, kakršnega si je predstavljal učitelj. To mi ni ugajalo, zato sem dodal še nekaj hudičev, ki so močno spominjali na nekatere bukovske obraze. Bili so tako bukovsko srčkani, kakor da bi jih rodile same bukovske mame. Seveda sem zadovoljen čakal na oceno.

Približal se je gospod učitelj, se namrdnil in dejal: „To so prave podobe vas, smrdljivih bukovskih mulcev.“ Vzel mi je risbo, jo zmečkal in vrget v koš. Dejal je: „Miklavža z vso svetostjo in dobroto mi narišite, ne pa hudičev po vaši podobi, ki mi prav nič ne ugajajo.“ Učitelj je pobral risbe, jih odnesel k mizi in jih ogledoval ter vpisoval ocene. Moja je bila vpisana kar brez tega.

Nisem pa se spominjal le nesrečnih hudičkov. Spomnil sem se tudi prve ustvarjalne vneme, ki me je zgrabila kar doma. Kakšna štiri leta sem imel. Ležal sem v mamini postelji. Mama je že zdavnaj vstala in začela klekljati, jaz pa sem se lenobno pretegoval po postelji in si iskal kaj zanimivega. Segel sem po posteljni stranici in tipal njeno gladkost. Kar naenkrat se mi je utrnila genialna misel, da bi se na to nežno gladkost dalo kaj začrtati. Smuknil sem iz postelje, odprl nekaj predalov stare omare in začel iskati kaj, kar bi pri risanju ubogalo moje neizkušene ročice. In res sem v omari našel daljši žebelj, ki se je tja pritihotapil od neznano kod. Zato sem ga vzel in sklenil, da ga bom koristno uporabil. Skobacal sem se nazaj na posteljo in potegnil prve črte v lakirano površino. Delalo se je čudovito, seveda v slogu, ki mu danes pravimo kubi zem. To je bil prvovrsten užitek in nič me ne bi preprečilo, da se ne bi v takem slogu lotil tudi omar, če me ne bi zalotila mama.

In mama je bila tako vesela, da se je kar razjokala. Morda pa je bila žalostna, ker ni mogla svoje postelje kar zmečkati in jo vreči v koš. Govorila mi je nekaj, česar nisem razumel. Oslinil sem prst in poskušal risbe zbrisati, kajti zdelo se mi je, da ji ne ugajajo, vendar ni šlo. Mogoče je bilo tako bolje. Moje prve risbe so ostale še starejšim rodovom, kakor se umetninam tudi spodobi.

Valentin Tratnik

Danes jaz, jutri ti I

(odlomki)

Milanu sem segel v besedo: „Tudi naše taborišče na Šebreljskem vrhu so iskali. Dolga kolona se je vrtela po bližnjih hribih pa nas ni odkrila. Kaj pa je s pohodi na Dolenjsko? Je res zelo naporno? Je nevarno?“ sem hotel vedeti.

Povedal mi je, kako so bili v Idrškem napadeni. Med Ledinskim Razpotjem in vasico Gore so taborili. Bili so izdani ali pa odkriti po naključju. Več kot uro so zdržali v boju in se z nočjo izmuznili iz obroča. Nekaj se jih je razhajkalo. Neki novinec, še neoborožen in neizkušen, je kar sam šel v Idrijo in se prijavil oblastem. Take čaka smrt, če so izdajalci. Saj lahko govori in si izmišlja neumnosti, samo da nikogar ne izda, da ne škoduje naši stvari.

„Ti boš očeta mogoče še našel na Dolenjskem. Poskusi priti v njegovo brigado! Tako bo lažje zanj in zate. Hudi časi so in nič ne vemo, kaj bo z nami. Naša družina je že vsa raztepena. Trije smo tu v partizanih, trije pa v italijanski vojski. Oče je pravil, da sta dva v delavskem bataljonu, da ju ne ločijo, ker sta dvojčka. Starejši brat je bil v Franciji, toda vrnil se je v Italijo. Boji se, da ga ne pošljejo v Afriko ali v Rusijo. Slovencem v vojski ne dajo več orožja. Iz njihovih pisem je videti, da jim ne zaupajo. Na dopuste ne smejo niti pomisliti, ker so nekateri dezertirali. Italijane je strah, da bi se upor na Primorskem še bolj ne razširil.

Mati je sama doma. Kadar sem v bližini Idrije, splezam na kako drevo, da bi videl naš dom, našo staro Cegovnico. Pogostoma me muči domotožje. Za hip bi rad pokukal domov. Šele zdaj ga znam ceniti. Zelo si želim, da bi čimprej minila vojna.“

„Tudi jaz pogrešam toplino doma,“ sem priznal Milanu. „Rad bi skočil za hip domov in se pogovoril z materjo. Vendar sem doma samo čakal, kdaj me pridejo iskat. Mislim sem na zapor in taborišče. V partizanih pa je svoboda.“

Že drugi dan smo bili v Trnovskem gozdu. Vse bolj sta nas pestili lakota in obup. Brez hrane se ne da živeti.

Tri mesece med seboj skoraj ničesar nismo govorili. Če smo, so se naši pogovori sukali okrog poti, hrane, Italijanov, naporov in iskanja rešitve. Pa še ti so bili vse bolj redki. O domu in sebi nismo govorili. Vdani smo bili v usodo.

Dobro je bilo, da smo čimmanj vedeli drug o drugem. Ilegalna imena so že sama po sebi brisala sledi. Nujna je bila stroga konspiracija. Razen tega pa lakota ni ustvarjala volje za pogovore.

* * *

V stiski smo pobirali bukov žir. V njem je bila vsaj kapljica maščobe. Morda nam je le dala toliko moči, da smo lažje hodili. Bolje žir kakor nič. Žir in sladke koreninice.

* * *

Tavali smo proti Kozjim stenam. Albin ni nič obljubljal. Na neki vzpetini smo zaslišali šum in zavohali dim. Albin je ukazal, naj se stisnemo v zavetje skal, sam pa se je skrivoma odplazil. Kmalu se je vrnil.

„Nekaj desetih jih je,“ nam je poročal. „Ne vem pa, če so sploh naši. Nisem se mogel prepričati, ker nimajo nobenih oznak. Morda so skrivači ali celo četniki. Nekoč se je pojavila četniška skupina na Otlici. Šli so čez Jelenk proti Ledinam in Žirem. Od takrat o njih ni bilo slišati. Utegnili bi nam biti nevarni.“

* * *

Naš obup je bil popoln. Ogenj smo zakurili le v skrajni sili. Vsi smo nenehno prežali in prisluškovali. Premalo nas je bilo za iskanje hrane in preveč lačnih ust. Aprilski dnevi so bili muhasti. Sonce je redko prodrlo visoko goščavje.

Mirovanje ni izčrpavalo toliko teles kot duha. Užili smo nekaj bornih griljajev, potem pa dolgo časa nič. Kakršnakoli spodbudna novica bi nam bila dobrodošla, pa je ni bilo.

Pomlad se ni menila za naše tegobe.

Skrb za hrano nas je silila v vasi in naselja. Prva skupina se zlepa ni vrnila. Tako smo prebijali dneve do prvega maja. Zadnja patrola, ki se je vrnila po prvem maju, je prinesla usodne novice, da je odšel Gregorčičev bataljon na Tolminsko in v Benečijo.

Benečija je bila za nas nova Dolenjska, pot, ki ni vodila v Jugoslavijo, temveč proti Italiji.

Nekateri domačini so namigovali na Gregorčičev bataljon. Očitno nam niso zaupali. Zdaj smo morali še terencem dokazovati, da smo zares partizani in ne četniki ali skrivači. Na terenu so večino terencev pozaprl in internirali, nekatere so prestrašili, kar jih je ostalo, pa so se izgovarjali, da ne morejo več tvegati in se spuščati v nove nevarnosti.

Janko je bil potrta, odkar ni bilo očeta. Zavedal se je, da je poslej on poglavar družine. Toda kaj bi štirinajstleten deček v teh okoliščinah? Oba sva bila potrebna nasvetov zrelejših in starejših.

„Se spominjaš?“ je vprašal. „Tri mesece in pol je že, kar sva od doma. Kako srečna sva bila, ko naju je oče dohitel na grebenih proti Krnicam, ko je ušel Italijanom! Vpraševala sva ga, če bova dobila orožje, partizansko obleko in triglavko. Na vse nama je odgovarjal pritrdilno, samo da ga nisva več nadlegovala.“

Takrat smo se videli, kako korakamo v Idrijo kot pravi partizani. Te mesece pa sva spoznala, kako težko je priti golorok do orožja, kako težko je reševati golo življenje.

* * *

„Priča ste vsemu, kar se dogaja,“ nam je rekel komandir. „Mnenja sem, da se razdelimo po skupinah. Vsaka naj se prebije iz gozdov v bližino rojstnih krajev. Le tako bomo prišli do skrivališč in hrane. Tolminci, Cerkljani in Idrijčani naj gredo v svoje kraje, prav tako Vipavci. Med potjo se bomo sproti razšli. Zavarovali se bomo s tem, da nas bo čimmanj skupaj, največ trije do pet. Sorodniki ali znanci nam ne bodo odrekli hrane in skrivališča. Vprašanje je, na kakšnega človeka bomo naleteli. Prebivalstvo je zaradi sovražnikovih grozodejstev zajela panika, ne verjamejo več v skorajšnji konec vojne. Najbližji pa tudi nimajo toliko hrane, da bi lahko v nedogled prehranjevali več ljudi. Morda dva ali tri. Italijani običajno obrnejo vsak grm, prebrskajo vse luknje. Hajka navadno traja dalj časa, zlasti spomladi in poleti.“

* * *

„Ne, nočem k Italijanom,“ se je odločila Milka, ko se je zdanilo. „To me spravlja v grozo in obup. Kar ohromim, ko pomislim, da ne znam italijansko. Nočem se pogovarjati na zaslišanju. Še nekaj poskusimo. Pojdimo k mojim staršem na Krnice! Morda nas bodo tam razumeli in skrivali. Če bo propadlo vsakršno upanje, bo še tako prezgodaj, da storimo zadnji korak.“

* * *

Bližali smo se Krnicam. Tu je bila Milka rojena. Na Krnicah je preživela otroška leta. Kasneje si je ustvarila družino v Spodnji Idriji in pred sedmimi leti prišla v Cegovnico pri Idriji, kjer so se Graparjevi za stalno naselili.

* * *

Če bi prišel v roke Italijanom, ne bi smel nikogar omeniti, niti Graparjevih sorodnikov na Krnicah ne, ki so odkrito izpovedali, kako hlapčevsko so vdani oblasti, vojski, policiji, cerkvi in Italiji. Sram bi me bilo pred Italijani, da imamo taka ničeta v svoji sredini. Kaj pa četniki? Če bi nje osramotil, ne bi nič škodoval naši partizanski stvari. Na četnike bi vrgel vso odgovornost. Odkar so se pojavili partizani, so Idrijčani govorili le, da se v gozdovih skrivajo četniki.

Prisege, ki sem jo dal v partizanih, nisem maral prelomiti. Nerodno je bilo, ker so imeli Italijani zveze s četniki. O meni bi gotovo poizvedeli pri njih. Kako pa naj bi Italijani vedeli, kdo vse se skriva po gozdovih? Če so Italijani uporabljali močeradoce, četnike, vso prihuljeno slovensko izdajalsko drhal, sem lahko ravnal tudi jaz po svoje.

Izdajalec nisem maral postati za nobeno ceno. Izdajalec je bil poleg vsega še ničvrednej. Nihče ga ne ceni, ne naši in ne sovražniki. Kaj naj drugega zasluži izdajalec kot smrt? Izdati ničesar, za nobeno ceno.

Slowenec sem bil po materi in očetu, po pradedih,

po krvi. Rojem sem bil pod Italijo in s tem že ob rojstvu prisiljen državljan Italije. V njihovih šolah sem bil na silo vzgojen po italijansko, nasilno potujčen proti moji volji in volji staršev. Nihče mi ni mogel očitati, da koga izdajam. Kdo je klical Italijo v naše kraje? Sami so se priplazili in nas hoteli potujčiti. Lahko so razpolagali z mojim otroškim državljanstvom, niso pa mogli razpolagati z mojimi čustvi, z nečim, kar mi je bilo v krvi. Moja volja je bila, da ostanem človek.

Ko se je začela vojna, je delavska raja v Idriji prva občutila lakoto. V rudarskih družinah smo otroci izkoristili stare običaje. Okrog prvega novembra smo hodili na vahče. Iz Cegovnice nas je pot vodila po vseh hribih in kmetijah Jeličnega vrha, po vaseh, zaselkih in samotnih bivališčih okrog Gor, Dolov, Veharš, Zavrata, Medvedjega brda do Trat na bivši italijansko-jugoslovanski meji in celo onkraj meje proti Rovtam.

* * *

V gozdu nad tetino kmetijo sem si ogledal znano kotlino, mojo rojstno Idrijo. Mesta od tam nisem videl, vendar sem točno vedel, da leži v tem kotlu moje nesrečno rojstno gnezdo. Namenjen sem bil še k stricu pod Razpotje, imel sem še eno upanje. Spominjal sem se tega strica. K njemu sem hodil vsako leto ob šolskih počitnicah in pomagal pri drobnih kmečkih delih kot pastir drobnice ali pri spravi sena. Tudi za igro se je našel čas. Lepo je bilo. Šele sedaj sem vedel, kako je bilo lepo. Imel sem čisto vest pred karabinjerji in policijo in polno torbo zdravja. Lahko sem skakal kjerkoli. Tudi sedaj je bila moja vest čista, ni pa bila čista vest karabinjerjev do mene. Pričakoval sem, da mi jo bodo izprašili kot predpražnik. Precej grenkobe sem čutil v sebi.

* * *

Pod Razpotjem je bilo precej goličave. Krajevna cesta se je vijugala kot zvita kača z Razpotja proti Idriji. Vsaka stezica, vsak kotiček mi je bil tu znan. Stopil sem v hišo, stric je bil nekje zunaj. Sprejela me je gospodinja. Najprej je veselo razširila oči, nato roke in me objela ter stisnila k sebi. Odtegnil sem se ji in se opravičil, da imam vse polno uši in vročico, kar je lahko nalezljivo. Ni me hotela izpustiti iz rok. Vzdihovala je, hlipala in jokala in tresoče izgovarjala moje ime: „Rajko, moj Rajko!“

Nisem mogel verjeti. Bila je prva, ki ni mislila le na se, na strah, na Italijane, na požgano domačijo, mučenja in zapore. Mislila je name, vse drugo je ni brigalo. Vedno je imela odprto srce za otroke. Kadarkoli sem bil na počitnicah, je skrbela zame kot mati, polna sočutja in goreče ljubezni.

Prepričan sem bil, da je vojna tudi njo spremenila, pa je ni, v ničemer. Prav takšna je bila kot vedno, še menila se ni za Italijane. Zanj sem bil prva in edina skrb. Pretresena je bila, ko me je videla v takem stanju. Povedal sem ji na kratko svojo bedno zgodbo in kako si želim začasnega zavetja, vsaj dokler ne ozdravim. Ni

pomišljala niti za hip, kar takoj se je odločila.

„Teh Lahov, pritepencev, da bi se bala? Jaz nikoli. Njim da bi te pehala v naročje, da te bodo vlačili po zaporih? To pa že ne. Ubogi otrok, kaj so ti storili, kaj vse hudega te je moralo doleteti. Živ mrlič si, komaj sem te prepoznala, bled, udrte črne podočnice, kost in koža, hrastav, izpit, strgan, ves zamazan, do kraja shuššan. Komaj še stojiš na nogah, pobralo te bo, če ti ne pomagam. Ne, tak ne boš šel iz naše hiše. Oslabel si, podlegel bi v ječi. Zaporji niso za otroke. Še svoj živ dan nisem videla tako nesrečnega človeškega bitja, čeprav imam že precej križev na grbi in sem marsikaj okusila. Izgubila sem prvega moža že v prvi svetovni vojni. Nekaj takega, kot vidim na tebi, pa še nikoli. Umila te bom, dala novo perilo, obleko in obutev, to pa zažgala. Nato pa zdravilne čaje in v posteljo, da se prepotiš in odpočiješ. Kasneje, ko boš zmogel, ti preskrbim močnejšo hrano in skrivališče. Precej skritih mest je na naši kmetiji in okoli nje. Tudi če pridejo Italijani, te ne bodo našli.“

* * *

Komaj sem obul razpadajoče in strohnele čevlje. Italijani bi poizvedovali, odkod novo perilo in oblečila. Nisem hotel dodatnih bremen in skrbi, nobenih prič in dokazov. Nisem hotel škodovati dobri gospodinji. Prisiljen sem bil na predajo. Če je že morala biti predaja, naj ne bi bila še izdaja.

Gospodinja mi je vsa objokana ponujala vroče mleko. Nisem mogel piti in čakati. Mudilo se mi je. Preveč blizu je bila teta coprница. Z obraza sem ji bral, kako uživa in preti z navzočnostjo. Le kaj naj bi pričakoval? Da si teta premisli in me prosi, naj ostanem? Lažje je prenašati tuje krivice, kot pa od lastne krvi. Sram me je bilo do dna duše, da je moja kri prek moje matere pomešana z nesnago obeh tet. Naj poslej verujem v očetovo in pradašno njegove prednike?

Vsega zla so bili res krivi Italijani, pa tudi med našimi ljudmi so se našli pridaniči. Prebudi se ljudstvo iz tisočletnega sna, spremeni se, nobene druge poti ni k osebni in skupni svobodi!

* * *

„Takoj ko opraviš pri oblasteh, pridi k meni!“ mi je ihtela govorila. „Doma nimaš več, imaš pa mene. Ta zlobnica ti potem ne bo mogla več škodovati. Skrbela bom zate kot za lastnega sina. Ne hodim v cerkev, ne verjamem v boga, verujem pa, da se človeku rado porvne zlo za zlo, dobro za dobro.“

Ves omotičen sem se izvil iz objema in se opotekel čez prag hišnih vrat. Zunaj sem zaplesal v krogu in se zavedal, da se moram gospodinji zahvaliti. Znova sem stopil na prag in rekel:

„Hvala vam! Ne pozabim vas, ne bojte se zame! Še hujše reči sem prenesel. Še enkrat hvala za vse in na svidenje!“

* * *

Dolgo sem kolovratil po stezi. Šele krajevna cesta, ki je vodila iz Ledin v Idrijo in se je tu v Špehovi grapi spajala s stezo, me je ovedela. Pred cesto sem obnemogel, padel sem na tla in počival.

* * *

Iz hude more me je zdramil ropot na krajevni cesti. Proti Idriji je drdral voz s konjsko vprego. Dvignil sem se, prilomastil bliže in škilil izza grmovja. Na vozu je ležal velik vinski sod. Možak srednjih let, močan človek, gostilničar in kmet Brence, se je peljal po vino v Idrijo. Kmečki ljudje so bili žejni. Bližala se je prva košnja. Njemu Italijani niso hoteli nič. Bil je uglajen kmečki gospod v malem. Gotovo bi mi ne zameril, če bi ga spravil v zadrego. Pohitel sem skrivoma za vozom in sedel za oje. Ni me opazil, ker me je skrival velik vinski sod.

Hoja po cesti bi me uničila. Krevsal bi kot pijanec in omagal. Noge me od vsega prestanega niso držale. Naj bi obležal ob cesti v jarku? Na vozu bi zagotovo prišel v mesto. Boljša je bila slaba vožnja kot dobra hoja. Potreboval sem moči še za hujše reči. Vso moč, kar sem jo še sploh imel v sebi.

Voz, na katerem sem sedel za sodom, uprt v lojtrnice, se je bližal majhnemu zaselku v Ameriki. Takoj pod naseljem je bil prvi italijanski blok na Marofu poleg rudniške elektrarne in gostilne Mostičar. Tu je Vojko izvedel pozimi uspešno akcijo in razorožil vse Italijane. Vojake so znova oborožili, naj so bili stari ali novi.

Rampa na Marofu je bila položena prek ceste. Poskilil sem izza voza. Videl sem stražarja, puško je držal prek ramen. Spoznal je Brenceta in dvignil rampo. Že sem mislil, da se bo tu odločilo. V glavi mi je brnelo kot v telefonski centrali. Stisnil sem se v dve gubi in se še bolj trdno oprijel voza. Stražar je držal rampo. Ko sem bil vstric, se niti ni ozrl vame. Bil je zamišljen. Naveličan službe in pražec se na soncu v vsej vojaški bojni opremi, je bil očitno sam nad seboj nejevoljen. Voz je zapeljal na most. Stražar je spuščal rampo. Šele sedaj je opazil, da sedim zadaj. Gledal je za menoj, a me nisem pokazal nobene zadrege. Opazoval sem njegove kretnje in se nisem premaknil. Trd sem bil kot del voza. Voz je udarjal ob cesto in se tresel. Zapeljal je prek mostu na glavno cesto proti Idriji. Stražar pa je le še gledal nepremično za njim, kakor da sluti. Zame se ne vrne, plen se je peljal dalje. Prvi bi bil lahko zajel in aretiral piccolo ribelle.

* * *

Brence je vozil par konj mirno in vdano. Še slutil ni, koga pelje zadaj na tej skoraj pet kilometrov dolgi vožnji od Špehove grape do Idrije. Nikjer se ni zastavil. Kakor da bi mu naročil, kako naj se vede. Manj ko ljudje vedo, bolj se počutijo varne, mirne, srečne in koristne. Če jim odkriješ resnico, zaženo vik in krik kot jate vran.

* * *

Nihče pa se ni ozrl vame. Morda so menili, da sem del voza, Brencetov hlapčič, zavirač konjskega voza? Kako le bi si tak smrkavec upal v sršenje gnezdo, preplavljeno z vojsko, policijo in preoblečenimi tajnimi policaji?

* * *

„Pazi se!“ je odgovoril brigadir. „S teboj smo bili karabinjerji več kot skrbni, vse pa se lahko spremeni. To niso šale. Le pojdi domov!“

Premišljeval sem, kako točno so bili obveščeni. Govorice so prišle v Idrijo potem, ko sem se vrnil iz tržaskih zaporov. Toda kdo jih je prinesel? Tisti izpod Jelenka, ki me je nagnal? Ali pa je bila govorica ujeta po naključju in je takšna prišla karabinjerjem na uho? Gotovo je nekoga žrla zavist, ko je mislil, da sem pri kruhu na karabinjerski postaji. Kaj, če se še zlobna teta s hriba oglasi in pokaže lakotne zobe? Po meni bi bilo. Še sreča, da sem sedaj garal na cesti. Krampa, lopate in samokolnice mi nihče ni mogel zavidati. Če bi me bili držali še v mestu, bi kakšnega umazanca zavist požrla. Ne bi odnehal, dokler me ne bi spravil za zaphe. Pred takimi nisem bil nikjer varen.

Kramp je bil okoren, lopata nerodna, žulji na rokah pa so me pekli. Samokolnica je cvilila, po osmih urah pa sem bil za silo le prost. Odraslih je manjkalo na cesti. Kar je bilo zdravih in močnih, so delali v rudniku ali pa jih je požrla vojna. Po tednu dni sem že dobil kladivo in sveder. Tolkel sem ali držal. V potu lastnega obraza in telesa sem si služil vsakdanji kruh. Tudi minirati sem pomagal. Prvič v življenju sem spoznal, kako težko je zaslužiti borno plačo težaškega delavca. Na sončni poletni pripeki, ki je bičala telo in sproti sušila življenjski sok, še misliti nisem upal, da je moč zdržati štirideset let in dočakati pokojnino. Posebno v prvih dneh sem izbruhal postano hrano, ki sem jo moral zgodaj zjutraj vzeti s seboj za kosilo. Omedlevica me je vrgla na tla. S kljubovanjem sem tudi te težave premagal.

Sam pri sebi sem preklinjal očeta in mater, ker sta me spravila na svet, obenem pa sem ju začel spoštovati, ker sta morala pretrpeti vse to in nas zrediti. Po sili razmer me je to še bolj zblížalo z njima. Pri obeh sem skušal dobiti odgovor, zakaj je tako in ne drugače. Z večjim zanimanjem sem poslušal očeta, ko mi je pripovedoval zgodbe svojega življenja.

„Potrpi sin, korajža velja!“ me je učil. „Noben hudič ni tako črn, kot ga malajo. Utrdiš se in počasi prilagodiš. Vse to je življenje, del vseh nas. Koža se spremeni v podplat, pa gre.“

Moj oče je prišel iz Žirovnice in garal vse življenje v jami. Spravil je na noge desetčlansko družino. Bil je Žirovec in se je vedno hvalil z žirovsko krvjo, robavs. Nekaj se je zgodilo med njim in mojo mamo, po srcu dobro materjo, ki jo je priženil iz Godoviča. Pretepal jo je in grdo ravnal z njo. Umrta je in ostalo nas je osem sirot. Dobili smo mačeho. Ta je starega prijala v roke in ga mrcvarila. Vrnila mu je vse in še čez, kar je slabega počel s prvo ženo. Mačeha pa je sovražila tudi

nas otroke. Stradali smo, hrano nam je dajala kot psom. Nikoli nismo smeli jesti skupaj z očetom in mачeho in nikoli iste hrane, le ostanke. Kljub temu so si do prve svetovne vojne oba brata in vseh pet sester le pomagali na noge. Sestre so postale drobne trgovke, en brat pa kapitan dragonarjev v avstrijski vojski. Da si ga videl, ko je prišel v Idrijo! Vsa dekleta so se mu metala pod noge, če tako rečem, norela so za njim. Celo iz Trsta je dobival zaljubljena pisma. Jemal je, kar je hotel. Zavidal sem mu. Bil je lepe postave in močan, v uniformi konjeniških oficirjev pa naravnost bleščeč. Zbolel je in v neki frontni bolnici izginil brez sledu. Takrat so množično umirali in pokopavali so jih v skupne grobove.

„Zakaj pa je šel v vojno proti Rusom, ki so našega rodu?“ sem vprašal. „V tej vojni bijemo partizani skupen boj z Rusi.“

„Pod Avstrijo smo bili,“ je razlagal oče. „Brat je bil šolan. Ko je odhajal na fronto, je dejal, da na brate ne bo streljal, na Ruse že ne. Verjamem, da ni, čeprav nismo dobili nobenega pisma več od njega. Mene je edinega iz družine čakala grenka usoda. S štirinajstim letom mi je oče dejal, naj grem s trebihom za kruhom, da me bo že lakota naučila vsega. Bila je vojna in lakota je pritiskala vse huje. Nisem vedel ne kam ne kako. Mahnil sem jo na kmete na Ledine, za pastirja in hlapca. Kruh je bil prvo, kar sem moral dobiti. Potem sem vozil s konji pri Planincu v Sp. Idriji. Iz Logatca sem dovažal hrano in blago. Pojavili so se prvi dezertarji iz avstrijske vojske. Skrivači in roparji so me v Zali nekoč napadli. Zvezali so me in mi ukradli voz blaga. Planinec me je odslovil in moral sem nazaj na kmete. Bolj sem potreboval mater kot kogarkoli. Mačeha in očeta še obiskati nisem smel, tako nas je sovražila. Pri teh petnajstih letih sem se zaljubil v osem let starejšo, tvojo sedanjo mamo. Hodila je iz Pečnika na pomoč na kmetijo, kjer sem služil. Iskal sem bolj mater kot ženo. Ni me hotela, ker sem bil zanjo preotročji, pa nisem odnehal. S šestnajstimi leti sem postal oče, samo da sem jo dobil. Leto dni sem se prepiral še s starši, ki nama niso dovolili poroke. V Logatcu, na takratnem županstvu za Idrijo, pa smo, ko sem dopolnil sedemnajst let, nekako zmečkali, da so dovolili poroko zaradi otroka in kmetije, čeprav le-te mati ni dobila. Poroka in otrok, to mi je pomagalo, da sem sredi prve svetovne vojne s sedemnajstimi leti dobil delo v rudniku. Manjkalo je moških, ki so bili na fronti. Hodil sem iz Pečnika, poleti in pozimi, štirinajst kilometrov daleč peš na delo v rudnik. Po bližnjici je bila pot krajša, pozimi v snegu pa hudo naporna. Da sem prišel do časa na delo, sem moral vstajati ob enih ponoči. Po delu v rudniku pa se je začelo od pomladi do pozne jeseni še garanje na kmetiji, večkrat tudi do desete zvečer.“

* * *

Manjkalo pa vam otrokom nikoli ni, ne hrane ne oblačil. Pa še nekaj je. Čeprav je moja ženica osem let starejša od mene, držim besedo. Nikoli ne položim

roke nanjo, nikoli je nisem udaril, čeprav je v vseh nas nekaj žirovske krvi. Kadar je jezikala in me je zasrbelo roka, sem jo stisnil v žep. Tudi vas otrok nisem tako mlatil, kot sta nas mačeha in oče. Še predstavljati si ne morete, kakšne kazni so nam včasih naložili za najmanjšo neubogljivost. Mati ne, ta je bila dobra. Ti ne veš, kaj pomeni v otroštvu izgubiti mater.“

Danes jaz, jutri ti II (odlomki)

Nekoga jutra me pošljejo v štab Vojkove brigade, kjer nujno potrebujejo kurirja, jaz pa sem že varen te službe. Nič ne ugovarjam, saj vojska ne pozna ugovorov.

Z bataljonskim kurirjem dobiva štab Vojkove brigade v Osojnici pri Žireh. Kurir me predstavi brez spremnega pisma. Pripravlja se velika sovražna ofenziva, na obrazih vseh je čutiti vznemirjenost. Ni časa za pogovore, vse je na nogah, slišati je le ukaze. Dežuje, vendar je čutiti bližajočo se zimo in sneg. Čevlji so že slabi, občutek imam, da se je usnje spremenilo v krpo.

V štabu brigade mi izročijo precej zajetno pismo in dodelijo spremljevalca, ki je domačin v krajih, kamor sva nemenjena. Pismo zavijem v platno, da ga obvarujem pred dežjem. Naročeno nama je, naj okrog Veharš ali Medvedjega brda poiščeva enoto Vojkove brigade. Če je ni več tam, naj se čimprej vrneva. Mahneva jo v reber, mokrota nama polzi po telesih, premočena sva do kože. V bližini Dol v samotni revni kmečki hiši nama povedo, kje in kako naj hodiva, da se izogneva sovražniku. O naših ne vedo nič. Previdno se premikava proti Veharšam, preiščeva okolico Medvedjega brda in izveva, da je enota v teh krajih bila, da pa je odšla neznano kam. Ulovi naju noč. Zatečeva se v hišo na samoti pod Medvedjim brdom, da se na peči za silo ogrejeva. Domačini nama ne odrečejo prošnje, vendar tudi ne kažejo zaupanja. Pri mizi v kotu sedi nekaj gostov. Moj spremljevalec Gantar jih sprašuje, a nama nič ne povedo. Spraviva se na peč. Tokrat puške ne zaprem, položim jo poleg sebe. Gantar kmalu zasmrči, mene pa skrbi pismo in čudno obnašanje gostov pri mizi. Delam se, da spim. Sedaj se tudi gostje kradoma odpravijo iz hiše. Sama sva. Zbudim Gantarja in mu šepetaje zaupam svoje skrbi. Spremljevalec meni, da belogardistov iz Rovt ponoči ne bo in da nam domačini zato ne zapaajo, ker ne vedo, kdo sva. Po njegovem lahko mirno prespiva in se posušiva, saj takšna ne moreva na pot v Žiri.

„Če ti nočeš, grem pa sam,“ pravim.

Ugovarja mi, ko vidi, da se zares odpravljam, mi pa sledi.

S prekuhanimi oblačili in ogreti telesi se le mukoma spraviva skozi vrata. Zunaj naju sprejme nočni hlad, da šklepetava z zobmi. Komaj se oddaljiva od steze, zaslišiva korake. Še vedno imava hišo pod seboj. Okoli nje se dvigne kričanje, preklinjanje in streljanje. Sovražna patrولا naju išče s svetilnimi raketami.

* * *

Popijeva skodelo vročega mleka, se posloviva in napotiva proti Žirem. Med potjo premišljuje o Gantarju. Trpljenje tovariša združuje, vendar mi njegova družba ni več prijetna. Ne maram takih pogovorov, ki so me enkrat že privedli v osamo in predajo. Gantar ni trden. Čudno je, da ga pripravljajo za Skoj. Kaj je neki to? Mogoče sem premlad. Sam se nikamor ne bom silil. Še to sem težko, kar sem. Komisarji so za politično delo.

Štabu brigade vrnem pismo in razložim, kaj naju je doletelo. Odgovorijo mi, da se je enota, ki sem jo iskal, umaknila v okolico Črnega vrha nad Idrijo. Ni časa, da bi iskali zvezo z njo, umikamo se na nove položaje.

Začasno se štab Vojkove brigade ustavi na kmetiji sredi Žirovskega vrha. Že jutraj je začelo snežiti, zato so poti postale še težje. Tega dne je sredi popoldneva začelo pokati v loku okrog nas. Zveze z bataljoni so bile kmalu pretrgane. Kurirji smo dobivali naloge, da jih znova vzpostavimo. Zaradi velike nevarnosti sva odšla na pot dva. Namesto Gantarja sem imel drugega spremljevalca. Nekajkrat sva naletela na Nemce, ki so naju divje obstreljevali. Bili so v belih haljah in na smučkah. Reševale so naju le slaba vidljivost, hitre noge in valovita pokrajina. Če sva se srečno izognila eni sovražni koloni, sva se znašla pred drugo. Ko sva prišla tja, kjer naj bi bil štab bataljona, sva se srečala z Nemci, in ko sva se vračala v štab brigade, sva spet padla v zasedo. Ko sva prišla na cilj, štaba brigade ni bilo več tam. Po pokanju sva sodila, da se bliža Vojkovi brigadi sodni dan. Samo pokanje nama je še kazalo pot za beg. Dohitela sva posamezne skupine in šele v Žireh smo lahko umirili korake. Na Dobračevi naju je zajela tema, štab brigade pa sva dobila na Selah pri Žireh. Šele tu sva izvedela žalostne novice o mrtvih in ranjenih. Kurir, ki je hodil z Gantarjem, mi je zaupal, da mu ni mogel preprečiti bega domov.

Sovražnik je zasedel tudi Žiri. Pred odhodom s Sel smo dobili kurirji posebne zadolžitve za nočni pohod. Moja naloga je bila spremljati intendanta brigade Nikolaja Luskovca—Milana. Namignili so nam, da moramo računati na vrnjene gestapovske agente. Kurirji, ki niso dobili posebnih zadolžitve, so gazili sneg na čelu kolone. Krenili smo proti Mrzlemu vrhu.

* * *

Naš prvi bataljon krene prek hribovja in se nastani pri Ratovžu. Imamo nalogo, da nadziramo teren v kotlini Kopačnice, Staro Oselico in Fužine, vse do Hotavelj. Ko hodimo v patrole, izvemo podrobnosti iz zadnje ofenzive. Onesposobili smo veliko sovražnikov, bile pa so žrtve tudi na naši strani. Ujete in ranjene so Nemci in beli zverinski mučili. V Žirovskem vrhu in v Novakih so na ujetnike ščuvali pse, da so jim pobesnele živali trgale meso. Od Žirovskega vrha do Leskovic in po Cerkljanskem hribovju so se dogajala podobna zverstva. Sovražnik si je ob vsem tem dajal duška s sadističnim veseljačenjem. V Trebiji so ujete

vojkovce obešali na drevesa. Podobno so delali s tistimi, ki so jih zajeli v bivših italijanskih podzemskih utrdbah nedaleč od Robidnice pa na Stari Oselici. Ponekod so prebivalci to videli, nihče pa ne bo zvedel za muke ujetih na samotnih predelih.

* * *

Iz Fužin krenemo proti vrhovom, kjer je naš bataljon. Zadovoljni smo, da napor tega dne le ni bil zaman. Sovražnik se ne bo več brezskrbno šopiril po okolici, pričakoval nas bo v vsakem grmu, na vsakem koraku.

Mučni so ti časi za nas, celo redki prostovoljci, ki naj bi bili bataljonu za zgled, težko prenašamo težave. Od Fužin do Ratovža hodiva skupaj z Idričanom. Star je nekaj čez dvajset let, v partizanih pa je od razpada Italije. Nekoliko zaostaneva, ko me potihoma nagovori.

„Koliko časa še naj vse to prenašamo?“ pravi. „Saj nismo iz jekla. Zdravje si uničujemo. Tisti, ki so šli domov, si služijo vsakdanji kruh in so varni pred sovražniki. Sam ne želim iti, če si še ti za to, Rajko, malce zaostaniva in nočoj sva doma. Zima bo huda, spomladi se pa že kako vrneva. Lažje bo, ko ne bo več snega, mokrote in zmrzali. Kdo nama kaj more, kje piše, kdo nam lahko ukaže, da smo ravno mi dolžni ves čas tvegati? Nekateri so se vrnili že drugič, pa jim naši nič nočejo. Izgovoriva se, da sva zašla. Zdaj je še čas, ko bova v bataljonu, bo težje. Sam veš, kaj nas čaka. Nekaj časa bomo hodili v akcije proti Nemcem in belim, nato bodo pa oni z novo ofenzivo gonili nas. Zima je pred vrati, čakajo nas trije najhujši meseci. Če nas ne uniči sovražnik, nas pobere bolezen ali pa dobiš posledice za vse življenje. Nekaj mesecev smo trpeli mi, zdaj naj mobilizirajo druge. To bi bilo tovariško. Še na frontah vsak mesec zamenjajo tiste iz prve linije. Nisva edina, ki tako razmišljava, tudi z drugimi se pogovarjamo o tem.“

„Ne, jaz tega ne storim,“ mu odgovarjam. „Ne boj se, nikomur ne povem, o čemer si mi govoril! Verjemi pa, da je doma prav tako nevarno. Sovražnik ni neumen. Ko si enkrat v postojanki, si talec. Mi smo sploh slabo zapisani. Slišal si, kaj so počeli z ujetimi. Potem te pa še domačini gledajo postrani. Nimaš več ugleda. Majhen spodrsrljaj, pa te likvidra varnostna služba na terenu.“

* * *

Štab 31. divizije se premakne s Cerkljanskega na Sela pri Žireh. Tudi naša trojka se vrne v Žiri. Tam dobim pismo za štab Prešernove brigade, ki se je vrnil z Gorenjskega v Leskovic. Sam grem na pot, ker je na osvobojenem ozemlju. Sneg, mokrota, mrz, več lačen kot sit. Na tej poti začutim, da me je načela bolezen, hujši prehlad. Nič čudnega, saj se nimamo kje posušiti ali vsaj pogreti. Že v bataljonu smo vsi premočeni hodili spat na senike, v hišah pri pečeh ni bilo prostora za vse, komaj za štabe, posebno na samotnih domačijah. Nekaj bolje je v strnjenih vaseh, pa kaj pomaga,

ko smo kurirji vedno na poti kot fige na cesti.

Komaj pritavam do štaba Prešernove brigade v Leskovico. Kuharji pripravljajo izdatnejši obrok za izčrpano brigado. Po hudih bojih ga je več kot potrebna. V štabu opazijo, da sem zelo slab. Ker mislijo, da sem tak samo od lakote in izčrpanosti, ukažejo kuharjem, naj mi dajo zvrhano porcijo, da si opomore.

Skrbi me pot do Žirov, nekaj tople hrane pa mi le povrne moči. Maščoba kar plava po kotlu, pa obilo kosov mesa. Drugikrat bi s slastjo pospravil vse, tokrat ne gre. Bolan sem, vse huje me stresa. Nobene pošte nimam za štab divizije, moram pa se vrniti, zato odidem proti Žirem. Opotekam se po poti od Leskovice do Robidnice, po ozki gazi gre vse težje, prek hribovja še huje, pogosto me zanese v sneg. Pri kmetu Vrhovcu omagam in počivam na peči. Naši so se premaknili, ne upam si ostati sam, pa se napotim navzdol proti Sovodnju. Do pasu sem moker, čofotam po snežni brozgi. Pred Fužinami uberem varnejšo pot prek Mrzlega vrha. Komaj premagam pot do sedla. Na samotni domačiji dobim štab neke naše enote. Nič ne sprašujem, preveč drgetam, nisem zmožen ne misli ne pogovora, sesedem se za vhodnimi vrati v izbi v kot, se skrčim v dve gubi in obležim kot prazna vreča.

Borci in oficirji stopajo v izbo in odhajajo. Prepah je. Čez nekaj časa doumem, da se enota pripravlja za odhod. Ko zadnji odidejo iz hiše, slišim kot daljni odmev besede nekoga, ki se sklanja nad mano in mi dviga glavo.

„S tem dečkom je konec,“ pravi, „pljučnico ima. Čigav neki je? Tu ne bo mogel ostati.“

Tudi ta izgine. Tišina v hiši me vznemiri, nagon mi ne da miru, odšepam na plano in zanese me v sneg pred hišo. Slutim svoj konec. Ob hlevu za živino je veliko listja, tam so ležali borci, tu iščem zavetje v sili. Bliža se noč, mraz pritiska. V listju so pustili precej snega, ki jim je odpadel s čevljev. Stisnem se k steni hleva, kjer je topleje, rinem v listje in prodiram vse globlje. Ob tramu me listje zasiplje, prerinem se dovolj globoko, da me ne bi odkril sovražnik ali po nesreči nabodel kmet. Po močnih stresih se izgubim v snu.

Ko se predramim, ne vem, koliko ur ali dni in noči sem prespal. Oblačila so še vlažna, v sebi pa le čutim spremembo. Bistri se mi razum, zavem se mučne poti in bolezní. Oslabelost je popolna. Izkopljem se izpod listja na svetlobo. Prisluškujem, a ne zaznam nobene nevarnosti. Stopim v hišo. Domači me zaprepačeno gledajo, kot bi vstal iz groba. Po orožju in rdeči zvezdi na kapi me le prepoznajo in povedo, da so partizani na Selah pri Žireh. Tavam proti kotlini. Bojim se, da ne pridem niti do Sel, vendarle mi uspe, dobim naše in izjecljam, kaj se mi je zgodilo. Dva dni so me pogrešali, mislili so že poslati koga, da bi me poiskal. Na toplo zakurjeni peči se znova prekuham. Oskrbijo me z vročim čajem, potem zaspim kot ubit.

Prebudi me glasno razpoloženje v hiši. Štab so obiskala dekleta s terena, ki delijo novoletne paketiče. Veselje je na višku. Tovariši si izmenjavajo lepše kose oblačil in urejajo vojaški videz. Tisti, ki ostajajo v službi, posojajo drugim, ki se pripravljajo na ples.

Potrebna mi je vsaka ura počitka. Ko večina odide in se vrne v hišo mir, čutim blaženost ugodja. Le dežurni stražarji, ki se občasno menjavajo, stopajo v hišo. Ko se poslavljamo od starega leta, si želimo, da bi v novem utihnili orožje. Rokujemo se in si voščimo srečo.

Na novega leta dan čutim nekaj izboljšanja, lahko pijem, le hrana se mi še upira. Tudi koščka potice iz paketiča ne morem užiti. Da se ne bi pokvarilo, še to izročim tovarišem. Ves dan in še naslednjo noč preležim, drugega dne pa iznenada začutim lakoto, kar je prvo znamenje, da sem rešen najhujšega. Žal kuhar zopet deli borno zelenjavno brozgo.

Že vstajam, posedam ob peči in pohajam po sobi. Nekateri tovariši me gledajo postrani, celo nadrejeni me imajo za zapečkarja, ki se je prišel gret. Vendar me ne upajo priganjati na pot ali stražo, čeprav se jezijo, ker jim primanjkuje ljudi.

Tretjega januarja 1944 je bilo v Žireh vse mirno, kazalo je, da se z novim letom nikomur več ne ljubi pretepati. Zdravje se mi je za silo povrnilo in že lahko hodim iz hiše. Tovariši iz zaščitne čete me povabijo, da se gremo slikat.

Onkraj mostu, nedaleč od štaba divizije na Selu, se fotografiramo za spomin. Nekdo predlaga, da napravimo nekaj posnetkov še tako, kot da imamo sovražnega ujetnika. Eden sname kapo in opasač, ves razmrščen se valja po snegu, drži roke kvišku, prosi usmiljenja, drugi pa ga brcajo z nogami in suvajo s kopiti. Vse te otročje igre snemamo. Nekdo se domisli, da bi slike sovražnik lahko zaplenil in jih uporabil proti nam.

* * *

Spokojna je cerkljanska kotlina, po vsem hribovju naokrog ni slišati bojev. Porezen je vzvišen nad tem kraljestvom, vasice, ki ječe pod težo vojne, dajejo vtis skrite, svojevrstne pravljčnosti. Ves mesec januar, do našega odhoda, so odmevali v kotlini le strelí podoficirskega tečaja. Mir pred okupatorjevimi vdori, ki traja že od novembrske ofenzive, spreminja ožje cerkljansko področje v videz popolne varnosti. Izgubili smo občutek, da je vojna. Okupator udarja na obrobje osvobojenega ozemlja, dlje po ofenzivi še ni prišel. Prepričani smo, da ne upa dalje od Slabeta, Bevkovega in Cerkljanskega vrha. Dvomesечно zatišje postaja del stvarnosti. Brigade, zdesetkane v zadnji ofenzivi, le zavračajo vse sunke iz sovražnih postojank. Čelo s pomočjo domače izdaje sovražnik že od novembra ni prodrli dlje kot do Žirov.

* * *

Tretji bataljon Vojkove brigade je v Mrzlem vrhu. Ko izročim pismo, mi pravijo, da imajo vsa nižja poveljniška mesta popolnena, da dobim funkcijo takoj, ko kdo odpade, ta čas pa ostanem v rezervi. Manjka borcev, vsak je več kot dobrodošel. Dodeljen sem v četo.

Dne 27. januarja je moj rojstni dan. Star sem pet-

najst let. Kakor že se poslavljam od svojih štirinajstih let, si želim, da bi podobnih nikoli več ne preživel. Preveč je bilo trpljenja.

S petnajstimi leti sem že podoficir v rezervi, med tovariši se počutim že star. Nič ne vem, kaj je še za menoj. V teh časih ni pričakovati nič razen smrti.

* * *

Po vsem, kar se je zgodilo v Cerknem in Žireh, nihče več ne mara dezerterjev, skrivačev in omahljivcev. Srednje poti ni. Če padajo najboljši sinovi in nedolžne žrtve, če se borijo otroci, zaslužijo strahopetci pravično kazen. Te gnide, ki iščejo srednjo pot, bi nekega dne potegnili z močnejšimi. Voja postaja ostrejša, celo sovražnik in domači izdajalci nočejo več sredincev. Vsak želi vedeti, s kom se bori. Dezertiranje, skrivanje in omahovanje je za ene in druge že pol izdaje. Nihče od sredincev se ne more izgovarjati, da ne ve, kje teče kri in kje se bije krvavi boj.

Bataljoni, kjer morejo, mobilizirajo vse, kar je za vojsko količkaj sposobno. Posežejo tudi v zaledje. Uničijo prepustnice in znova preverjajo, kdo je res nujno potreben na terenu.

Kurirji štabne patrole Vojkove brigade občutimo spremenjene razmere. Večkratni razhajkanci in večni novinci se nas boje. Kadar hodimo po ozki gazi, je prav smešno videti, kako se nam, mladolenikom, urno umikajo v sneg starejši, tudi do petinštirideset let stari, in pohite z izkazovanjem spoštovanja.

Toda tudi pripadniki štabnih enot in kurirji smo po dogodku v Cerknem strožje opazovani in preizkušani, ne da bi vedeli za to. Na terenu zbirajo podatke o nas. Ko pridejo dekleta, nas iz vodstva celo nagovarjajo, naj pišemo domačim, kaj potrebujemo, da bodo dekleta poskrbela za vse.

Materi napišem, naj mi pošlje prepečenca in še ene volnene nogavice, ker imam v čevljih vedno moko. Čudim se, ko v nekaj dneh dobim, kar sem naročil, tudi materino pismo. Vendar so varnostniki vse pregledali in prebrali. Tako preizkušajo tovariše, če bi le našli kaj sumljivega. Pri terencih doma poizvedujejo o nas.

Nihče ne ve, kaj bi bilo v teh hudih časih, če bi za preiskave in sumničenja izvedeli, posebno prostovoljci. Za nas bi bil prehud udarec. Nekje so meje, ki jih ni moč prestopiti. Kaj lahko povzroči peščica izdajalcev, pa tudi slabiči.

* * *

Kljub temu da nam je hudo, se pogosto pogovarjamo o tovariših, ki se mučijo po Jelovici. Med vojakovci je večina Idrijčanov, Cerkljanov, Žirovcev in Dolomitčanov, ki niso vajeni Gorenjske, posebno ne v teh snežnih zametih. Že na zvezi smo noč in dan premočeni do kože, premrli in otrpli, čeprav nam je Farji potok zatočišče, kjer od časa do časa počivamo.

* * *

Po skoraj desetih dneh naših napadov na postojanko v kotlini Idrije je zbral sovražnik nove sile za protitudar. Seveda Nemci sami ne bi mogli ničesar. Pomaga jim domača izdaja. Na Gorah nad Idrijo in med Kolencem so obkolili prvi bataljon Vojkove brigade. Na Razpotju pod Ledinami, kjer je bil komandant Milan Tominec in nekaj kurirjev, smo takoj opazili, da prvemu bataljonu naše brigade tokrat zares trda prede. Ogenj z obeh strani je bil močan kot le v najhujših spopadih. Komandant Tominec je nekaj na hitro napisal na listek in naročil: „Nesita to sporočilo v štab prvega bataljona in ne vrnita se mi živa, dokler ne opravita naloge!“

* * *

Zvečer so že v temi pripeljali v Ledine naše mrtve. Štab brigade je bil v hiši. Z nekaterimi člani štaba sem s petrolejko stopil k vozu, razsvetljeval vsakemu padlemu tovarišu obraz, spremljevalci iz prvega bataljona pa so razlagali, kdo je med mrtvimi. Med padlimi je bilo največ mitraljcev.

* * *

Po napadu na položaje našega bataljona na Gorah smo bili napadeni tudi mi na Razpotju v Pečniku in Ledinah, kjer je bil štab brigade. Več sto sovražnikov je v hitrem napadu prodrla tako daleč, da smo se morali zateči nad vas Ledine. Tu smo sprejeli boj, ki je trajal od jutra do popoldanskih ur. S teh položajev se Vojkova brigada ni umaknila, nasprotno, z bočnimi protinapadi nam je uspelo nagnati sovražnika v beg.

* * *

Smo na rekviziciji okrog Sv. Treh kraljev. Zasede zavzamejo položaj okrog kmetije, posebno v smeri belogardistične postojanke. Štab bataljona in kurirji stopimo v hišo. Komandant Damjan Brus pove, kakšen je namen našega prihoda, da je to ukrep oblasti. Gospodinja že ve, po kaj smo prišli, vendar poskuša vse mogoče, da ublaži ukrep v svojo korist. Najprej prinese vseh vrst dobrot na mizo, pršut, slanino, prekajene klobase, kruh, žganje in mošt, včasih celo vino. Dobrikanje je očitno, toda tudi najvabljivejše podkupnine ne delujejo več, tudi če se brhke gospodinje ali mlada dekleta sučejo okrog štabovcev in se spogledujejo. Osamele partizanske skupinice obveščevalcev ali kurirjev so včasih nasedle, ko so jedli, pa so domačini dali znak belim. Pritekli so belogardisti, obkolili hišo in pobili skupinico. Pri našem bataljonu nič ne pomaga. V štali cvili prašič, ki ga naši pripravljajo za odhod na osvobojeno ozemlje, oglašča se živina, nakladajo vreče krompirja, pa tudi priboljški romajo v nahrbtnike. Nalog rekvizicije določa, koliko smemo zapleniti, pri bogatejših in bolj znanih belogardistih več, pri drugih manj.

* * *

Ko smo zasilno oskrbeli osvobojeno ozemlje, je tretji bataljon Vojkove brigade na pohodu iz Nove Oselice.

* * *

Vračamo se na Cerkljansko. Belogardisti okrog Dolov in Veharš bodo še nekaj časa čutili strah. V vsakem grmu bodo videli ponoči partizana.

Pri Erženu na Novi Oselici smo. Prav ta čas se je pojavila Črna roka. Pojavlja se na vsem okupiranem ozemlju Slovenije, steguje pa krvave roke tudi proti partizanskemu osvobojenemu ozemlju. Te dni se je pojavila na terenu našega bataljona.

Nad Sovodnjami so v času naše odsotnosti obkolili hišo terenca, ki je bil toliko previden ali obveščen, da se je z družino umaknil. Črnorokci so mu premazali hišo z znaki črne roke in pustili sporočilo, da ga bodo z družino pokončali, potem pa mu bodo zažgali posestvo.

Po tem dogodku vem, kadar grem kot kurir na pot, da so do polnoči Sovodnje naše, partizanske, po polnoči pa belogardistične ali od črnorokcev. Po odhodu naše patrola že lahko računamo na sovražno. Zanimivo je, da prav tam, kjer je potekala bivša meja med Italijo in Jugoslavijo, teče tudi meja slovenskih izdajalcev. Primorci pod Italijo in Korošci pod Avstrijo po petindvajsetih letih izkušeni predobro vemo, kaj je tuja peta.

Maj je mesec ljubezni. V človeku prebujajo srečanje s črnorokci voljo do življenja, v naravi vse bohota. Vendar se tudi v naravi bije večni boj za prostor pod soncem. Kar pripovedujejo o belogardistični Črni roki, je grozno.

* * *

Pod vtisom teh govoric me pokliče komandant bataljona Damjan Brus in mi naroči, naj grem na Ledinico pri Žireh k čevljarju, kjer sva se zadnjič ustavila in naročila zanj škornje. Za hišo vem, za dogovorjeni znak tudi: trikrat moram potrkati na okno in počakati. Komandant nujno potrebuje škornje, področje od Nove Oselice proti Žirem pa je nevarno zaradi Črne roke. Za spremstvo mi ponudi kurirja, a nočem spremljevalca. V dveh je težje hoditi povsem neslišno.

Popoldan gre h kraju, mrači se, ko se odpravim na pot. Stopam po robu ceste in oprezam. Beli in črnorokci sproti zvedo vse o naših položajih okrog Sovodnj, ker imajo zaupne obveščevalce. Zato se izogibam hiš, če že moram mimo, pa utišam korake in menjavam smer. Bombo držim v roki, prav tako imam pripravljeno tudi puško. Posebej sem pozoren pred oviniki, pogostoma se ustavim in prisluškujem. Noč je svetla, lahko ločujem znane obrise ob poti. Že mislim zaviti z makadamske ceste navkreber proti Mrzlemu vrhu, ko me zmoti šum na cesti. To ni žuborenje vode v potoku, ne šum gozda. V zadnjem hipu se zavlečem v travo pod cesto in se splazim h grmičevju ob potoku. V bližini ni boljšega kritja. V sili opazim nekaj la-

puha, se skrijem vanj in obmirujem. Napol miže opazujem prihajajoče. Ni dvoma, nekaj desetini črnorokcev stopa po cesti. Srh me spreletava po telesu, ko raka mimo mene. Na srečo manj pazijo na obrobje cestišča. Diham z odprtimi usti in ocenjujem gibe. Zdi se mi, da se je ustavil čas. Pa minejo tudi te muke, zadnji koraki se izgubijo v nočni tišini.

Nekaj časa še mirujem, da me ne preseneti zaščitnica, in ko se prepričam, da je ni, se poberem s tal in nadaljujem pot. Na cesti si še enkrat ogledam prostor, kjer sem ležal. Za las sem ostal živ.

To srečanje mi je pobralo toliko moči, da se počutim ves izsušen. Nisem več tako zbran in ne ujame več previdne hoje. Čudno opletajoč končno najdem stezo proti Mrzlemu vrhu. Tudi po poti navkreber me vsak šum živali drugače vznemiri kot običajno. Čeprav sem vajen spreminjajočih se nočnih odsevov okleščanih smrekovih debel in vej, me svetlikanje spravlja v dvome, posebno pri štorih. V skrivenčenem drevju slutim sklonjeno postavo človeka. Večkrat sem prehodil stezo, podnevi in ponoči, in si zapomnil mnoge podrobnosti, prenapeti živci pa utrujajo oči in črpajo voljo. Naveličan si v jezi skoraj zaželim, naj bi počilo.

Nazadnje se je vse srečno izteklo. Okrog polnoči že motovili okrog hiše čevljarja, ki pa mi po nekajkratnem trkanju na okno kljub dogovorjenim znakom noče odpreti. Postajam preglasen in se oziram, do kod sega moj šum. Po dolgem času le zaropota v hiši in človeška postava se približa oknu. Glave ne vidim, slišim pa, ko spregovori. Ko si izmenjava dogovorjene znake, čevljar izgine, kmalu pa se vrne in mi izroči komandantove škornje.

„Precej poguma imaš, fant,“ zašepeta. „Povsod postavljajo zasede in prežijo na žrtve, še pod večerom so hodili po Ledinici. Naši si ne upajo več iz hiš, ali pa se skrivajo po bunkerjih. Tako ne more dolgo trajati.“

Čevljar vošči lahko noč in zapre okence. Tresočji glas je izdajal nalezljiv strah prebivalstva. Vso pot sem računal, da dobim pri čevljarju prgišče sadja, suhe krlje ali vsaj mleko ali sadjevo vodo. Nekateri terenski delavci so tudi lisjaki svoje vrste. Zadnjič je bilo prav tako nevarno, pa naju je povabil v hišo, ker je dobil od komandanta prepustnico, da je začasno lahko doma zaradi popravil in izdelave čevljev za bataljon. Komandant ga lahko mobilizira, zato naju je tudi postregel, od kurirja ne more pričakovati uslug.

Nazaj grede izberem daljšo pot. Ni mi do tega, da se to noč še enkrat srečam s črnorokci. Uberem jo prek hribov in obidem Sovodnje.

Dani se že, na Novi Oselici je vse po starem. Tudi obveščevalci so izvohali, da so bili črnorokci ponoči nekaj ur v Sovodnjah, pravega namena njihovega obhoda pa niso mogli ugotoviti. Nikomur od naših na terenu se to noč ni nič zgodilo. Črnorokci so se vrnili v postojanke.

Komandant Brus je z novimi škornji zelo zadovoljen. Iz rjavega boksa so, izredno lepi. Dolgo jih drgne s krpo in krtačko, da se svetlikajo. Toliko smo tovariši v partizanski vojski, da si komandanti ne upajo prositi kurirja, da bi jim gladil škornje. Mladi in skojevci smo tako vzgojeni, da bi bilo za nas to sramotno. Komandant

dant Brus je tega dne izredno razpoložen. Prvikrat se zgodi, da se želi pogovarjati z menoj. Zaupam mu osebnih težav in želje, da bi šel vsaj za kak mesec v zaledje okrog Idrije. Prepriča me, da to ni potrebno, da bi se lahko že prej obrnil nanj in da bom poslej njegov osebni kurir, da bo pazil na moje zdravje, dokler se mi ne povrne moči...

* * *

Okrog 18. julija 1944 smo kurirji spremljali nekaj članov štaba 31. divizije, ki so s štabom Vojkove brigade vodili operacije za zavzetje belogardistične postojanke v Hotavljah. V teh bojih so naši ujeli pet belogardistov, med njimi celo oficirja in podoficirja. Od nekod so pripeljali tudi nemškega podoficirja, oficirja in vojaka, skupaj je bilo osem ujetnikov. Meni in kurirju Francu Gantarju je bilo naročeno, naj jih čuvava, ker jih mora obveščevalna služba med ofenzivo zasliševati. Poročila obveščevalne službe zbujajo skrb, grozi nam nova sovražna ofenziva. Strogo so nama zabijali, da odgovarjava, če ujetniki utečejo, da odgovarjava zanje za glavo. Tudi brez opozorila sva se zavedala dolžnosti.

* * *

Z delom štaba divizije in Vojkove brigade smo se umikali od Hotavelj navkreber proti Robidnici. Na strmini se je Vojkova brigada ustavila, borci so posedli in čakali, da se priključijo brigadi vsi iz začelja. Del štaba divizije je pohitel v Poljane, z Gantarjem pa sva napredovala počasi. Z ujetniki sva morala mimo dolge počivajoče kolone, steza je bila ozka in v strmini. Računala sva, da bo med borci lahko tudi tak, ki je z živci pri kraju, v vojni to niso šale. Bili so domačini iz Žirov in Poljanske doline, ki so prepoznali ujete belogardiste, saj so jim le-ti preganjali, strašili in mučili svojce, žene, otroke in starše in jih izročali Nemcem. Bilo je razumljivo, da so se ob srečanju težko obvladovali. Najprej so začele leteti psovke. Z Gantarjem sva bila v resnih skrbih, kako naj ravna, da ne bi prišlo do hujšega. Jeza borcev se je kopičila, zato sva ukrepala strogo. Nekdo je postal že nevaren, zato sem moral uporabiti pretnjo. Proč ali streljam! Orožje sem mu potisnil pod nos in ga prepričal, da se ne šalim. To je opazil oficir in še nekateri odgovornejši v koloni in so nama priskočili na pomoč. Potem so letele grožnje predvsem na naju. Bila sva nemočna, hkrati pa sva razumela nasršene in izmučene borce, ki so se vso noč tolkli, da so zavzeli postojanko in zajeli ujetnike.

* * *

Barake so zgrajene komaj za silo, ko že prihajajo na Golake tovariši iz prištabnih enot in štaba korpusa. Nekdanje osvobojeno ozemlje se je zopet zožilo. Ob šestih popoldne me pokliče Kajtimir in mi izroči pismo za štab 31. divizije, ki je ta čas na Selah pri Žireh. Najkasneje do polnoči moramo priti do Žirov.

Sovražniku so prišli v roke naši razpoznavni znaki, ki veljajo od polnoči dalje, vse enote morajo biti obveščene še pravi čas.

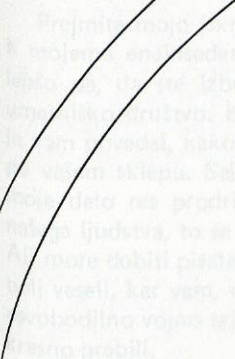
Pohitim v četo, kjer izročim mitraljez in dobim brzostrelko. Hitim, kolikor mi dopuščajo telo in pljuča. Ne morem si privoščiti bližnjice, ker bi me prehudoviral sneg, ne ustavljam se ne na Lokvah, ne v Čepovanu, ker bi se preveč zamudil. To niso šale, od Golakov do Sel pri Žireh je okrog sedemdeset kilometrov.

Zavedam se, da naloge ne bom zmožen opraviti. Ves zadihan, izčrpan in obupan se bližam križišču pod Kobilico. Iz Gorenje Trebuše slišim ropot motorja in sklenem počakati. Kamion na drva vozi počasi, vendar bo šlo navzdol in po ravnini hitreje. Šoferja me nočeta sprejeti, ko jima pokažem pooblastilo, pa takoj ubogata. S kamionom mi je pot precej skrajšana. Na komandi mesta Cerkno pa mi ne morejo pomagati, ker je cesta prek Kladij zaradi snega in ovir neprevozna.

Ubiram bližnjice in malo pred enajsto sem že v štabu 31. divizije na Selah pri Žireh. Samo stražar in dežurni sta pokonci. Dežurni prebudi štab. Komaj preberejo pismo, že ukrepajo, prebudijo kurirje in jih pošljejo v nižje enote. Tudi meni izročijo podpisano obvestilo, da imam potrjeno, ob kateri uri in minuti sem izročil pismo. V štabu divizije mi ne morejo verjeti, da sem premagal pot v tako kratkem času. Kljub prevozu s kamionom je bila tudi zame svojevrsten rekord. Običajno bi potreboval najmanj deset ur.

S potrdilom v žepu se mi ne mudi več. Zaradi snega in mokrote v čevljih sem si nevarno ožulil noge. Do Cerknega sem še prišepal, tu pa sem se moral ustaviti. Stopil sem h krošnjarki Kalanovi, in ko sem si sezul čevlje, sem opazil krvave krpe. V škafu tople vode sem si umil noge in očistil rane, Kalanova pa mi je dala zdravilno mast. Na prevoz bi čakal zaman, pooblastilo za vrnitev na Golake ni veljalo več. Moral sem peš, od Cerknega do Golakov sem krevsal dvanajst ur. V štabu korpusa sem le deležen priznanj. Šele po vrnitvi so priznali, da tudi sami niso verjeli, da mi bo uspelo pred polnočjo.

Dragi mi tovariši

[illegible]

III

II

Oton Župančič

Dragi mi tovariši

Prejmite mojo iskreno zahvalo za prijazne čestitke k mojemu enainšedemdesetemu rojstnemu dnevu, še lepšo pa, da ste izbrali moje ime za svoje kulturno umetniško društvo. Kako bi Vam izrazil svoje veselje in vam povedal, kako resnično počaščenega se čutim po vašem sklepu. Saj mi je ta Vaš sklep priča, da je moje delo res prodrlo med široke delovne množice našega ljudstva, to se pravi, da je doseglo svoj namen. Ali more dobiti pisatelj lepše zadoščenje? To me tembolj veseli, ker vem, da so bili Vaši prijazni kraji med osvobodilno vojno težko preizkušani in so preizkušnjo krasno prebili.

Želim Vam, da bi bilo vaše društvo novo toplo ognjišče ljudske prosvete, svetlo žarišče socialistične napredne miselnosti, ki Vas bo vodila pri političnem in strokovnem delu v pravilno smer.

Opomba

Ta osnutek pesnikovega pisma je ohranjen v Župančičevi zapuščini, mapa XI, polit. zapiski 49.

Sprva je pesnik osnutek začel drugače in ta poskus prečrtal:

„Veste, zakaj sem s svojim odgovorom tako pizen? Ves čas sem upal, da Vas bom presenetil v Žireh samih, zdaj pa vidim, da mi še dolgo ne bo mogoče osebno med Vas.

Rad bi Vam povedal, kako počaščenega se čutim, da ste izbrali ravno moje ime za svoje društvo. Vem, kako so se Žiri držale v narodnoosvobodilni vojni . . .“

Kot je razvidno iz pisma iz Žirov z dne 22.1.1949 (nesignirano v zapuščini), so na občnem zboru tamkajšnjega SKUD svoje društvo poimenovali po pesniku. Žirovski čevljarji in drugi prosvetarji so med drugim zapisali: „S tem ko vaše ime kumuje našemu društvu, se bodo naši diletanti—umetniki še bolj zavdali svoje dolžnosti do ljudstva.“ Ob koncu kratkega pisma žirovski čevljarji podajajo pesniku ob njegovi 71-letnici „svojo žuljavo roko“ in mu žele še mnogo let. Podpis: „Občni zbor SKUD Otona Župančiča Žiri“. (Pesnik je praznoval rojstni dan 23.1.) (To opombo je prispeval dr. Joža Mahnič, urednik Župančičevega Zbranega dela. — Op. ur.)

Rado Jan

Zapiski s svinčnikom

12. junij 1953.

Spet doma. Doma v dolini šentflorjanski. Med kupom knjig sem po naključju našel star gledališki list našega študentskega gledališča iz Ljubljane. Prebral sem ga v eni sapi, kljub temu, da tam ni bilo nič takega, česar še ne bi vedel. Toda nekaj mi je bilo zelo všeč; tega ni zapisal učen lepoumnik, temveč velik umetnik—Španec po rodu: „Svet je že star in brbljav, umetnost pa se noče postarati . . .!“

15. junij

S seboj nosim večno mlade in sveže Bonaventejeve besede, ko hodim po domačih poteh. Rad bi se nečesa lotil, rad bi se spoprijel z življenjem. In glej, obstal sem danes tam pri Bajtarčkovem stelniku in pred mojim notranjim očesom se je zvrstila cela vrsta prizorov, kakor v filmu: spet „teater!“ Za mlada, ko nam je bilo komaj deset ali dvanajst let, smo v tem stelniku ali tam zgoraj na kozolcu v slamnatem rovu ob sveči ali žepni svetilki pisali „dramo“ mi starovaški bosjaki. Ne vem, kaj bi dal, če bi še enkrat dobil rokopis v roke. Bila je to nekaka jurčičevska štorija o Turkih in rokomavh. Jaz sem diktiral tekst, včasih tudi Janez, ki je že leto in dan gozdni inženir, in bržda ne misli več na stelnik in ne na Pešence, kamor smo se hodili vadit in pisat naše igre . . .

Da, to je bilo že davno. Polno lepih sanj smo vtaknili v žep mi starovaški otroci, kam bi sicer z njimi?

20. junij

Domov grede od pošte sem srečal na cesti dekliča. Nisem ga poznal; pa so mi pozneje povedali, da je to moja sosedka Marta in da hodi na učiteljske. Lepa reč. Takle sosed, ki svoje sosede ne pozna! No, ker so mi povedali tudi, da je talentirana punca, sem stopil do nje in jo previdno pobaral, če bi hotela sodelovati v naši igralski družini. Rada je pristala in navdušila še vrsto drugih. Sploh je ta-le Marta resno bitje.

1. julij

Zmenili smo se, da bomo igrali „Ruth“. Marko je predlagal „Maturo“, pa smo le ostali pri Ruth. Tovariš Kosmač nam je posodil 1.000. din za kavcijo, da smo lahko v gledališču dvignili to delo. Kje pa ima študentska para tisoč dinarjev. Vesel sem, da imajo tudi drugi razumevanje ob naši prizadevnosti.

3. julij

Janez pridno prepisuje delo in me opozarja na vse tegobe, ki si jih bom s tem početjem priklical na glavo. Kar nekam v zadregi je, kadar pridem k njemu. Ne verjame dosti prida, da bomo kaj naredili. V dolini šentflorjanski gojimo mimo drugih čednosti tudi opravljanje in tako mu je ta ali oni „radio“ poročal o naših težavah in zapletih.

5. julij

Začenjamo z bralnimi vajami in z njimi se pričnemo prve težave. Prirojeni ritem govora se noče podrediti kar tako zahtevam režije. Ob tistih čudnih e-jih, da o a-jih sploh ne govorim in še bolj nerodnih kadencah na koncu stavkov — sem bil danes čisto na tleh.

10. julij

Že več dni imamo bralne skušnje, toda še vedno ne celotne zasedbe vlog. Nikjer ne morem dobiti Billa in tudi ne Ruth ter Alberta. Ta se izgovarja na konto svojih nesposobnosti, oni je pretirano skromen. Vrag vzemi tako skromnost, ki ni nikomur na hvalo!

18. julij

Zadeva se nekako ureja. Spet smo spremenili zasedbo. Tudi ravnatelj Žlajpah je pripravljen sodelovati. No, namesto, da bi mož imel počitnice, se je le žrtvoval. — Oh, te moreče bralne skušnje. Kdaj bo tega konec. Vsi nekako težko pričakujemo prvih vaj na odru. Wilkinsovo bo igrala Silva, kdo bi se prepiral z ljudmi, ki so malenkostni. Vlogo Alberta je prevzel Ovsenk.

25. julij

Bralne vaje so kar lepo uspele, toda ali se bodo znali ljudje gibati tudi na odru? Kje je še plastičnost? Spoznavam, da se mladina hitro navduši in tudi hitro popusti. Delo na odru je naporno delo in zahteva močnih živcev. Bližamo se koncu julija in še vedno nismo imeli nobene situacijske vaje. Potem pa še to večno preklanje zaradi odra in dvorane. — Zvone je že izdelal prototip vabila!

30. julij

Zdaj je zadnji čas, da gremo na oder. Silno se bojim tega dne. Razen starejših, ki so že prestali „ognjeni krst“, so vsi ostali v teatrskih rečeh boj ali manj zelesni. No, bomo videli! Dora, potrudi se!

3. avgust

Prva skušnja v glasbeni sobi me je čisto potlačila. Resda ni bilo scene in vseh pomagal, ki pripomorejo k doživljanju vlog, toda vprašujem se, kje je fantazija! Če sem kdaj dvomil o tem, ali je dramatika umetnost ali ne, in naj smo se po cele ure prekljali po seminarjih — danes vem, da je igranje vlog prav tako ustvarjanje, kakor kiparsko ali vzemimo kako drugo ustvarjanje umetnosti. Da, umetnost je ustvarjanje novega!

7. avgust

Že cel teden delam opeko. To ti je pravo „sužnje-posesniško delo“. Utrujen, kakor Hamilkarjev robot v stari Kartagi, hodim zvečer na vaje. Mimogrede razmišljam o tem, kako visoko ceno ima delo tistih, ki se po fizičnem delu posvečajo kulturi in kako malo ga cenimo. In še vem, da se umetnosti zares lahko posveča samo svoboden človek. V časih, ko mi vdre v zavest malodušje, razmišljam o tem; to je naravnost tragično; da od vsega igralčevega in režiserjevega dela ne ostane nič otipljivega. Igralec je kakor komet, ki se pojavi, zableski in zagori pa spet ugasne. Pesnik je napisal pesem, pa je ostala. Še danes, najsi je preteklo več tisočletij, lahko posežete po kitajski liriki in lepota, ki se razodeva v teh pesmih, vas bo nanovo prevzela. Toda kdo bo čez leto in dan ali čez desetletja še vedel, da je nekdo izmed nas ustvaril čudovit oderski lik. Da, to je res tragično in morda je prav v tem veličina igralskega dela. O, da — velikih igralcev je bilo malo.

15. avgust

Odločili smo se, da nastopimo koncem avgusta. Samo 14 dni še imamo, pa se moramo potikati po

vseh mogočih luknjah ali pa vadimo v sindikalni dvorani brez praktikalov in kulis. Prve tri slike se še kar nekam oblikujejo. Ni kar tako od muh pričarati na oder Ameriko, ki je nihče izmed nas še ni videl. Fantje so pričeli delati plakate. Kako iznajdljivi so! Pavle se ukvarja z inscenacijo. Vsak dan pridrvi k meni s kupom novih idej, toda prenekatera se razblini zaradi tehničnih pomanjkljivosti na našem odru. Ugaja mi to, da ima v vseh stvareh svoje mnenje in se tako nekje drug drugega dopolnjujeva.

17. avgust

Vse je izgledalo, da bomo res šli zadnjo soboto avgusta na odre — pa glej ga spaka: Naša draga Ruth je vsa obupana in moral sem poiskati novo. Posihmal se naša „Ruth“ imenuje „druga Ruth“. Smešno, kajne? Toda ne zame, ki bom moral septembra polagati izpite kot vedno. Opažam, da imam še vedno preveč optimističen odnos do ljudi in njihovih sposobnosti. To je sicer lepa čednost, vendar ni povsod na mestu! Renata bo prvi šepetalec.

23. avgust

Danes imamo v Žireh posebne vrste praznik: obiskala nas je igralska skupina IX. korpusa. Fantje so se domala postarali, pa jim pod ponošenimi partizanskimi suknjiči še vedno utriplje zvesto in pogumno partizansko srce. No, če prav to pot ni bilo „hajke“, so jo nekam hitro ubrali proti Sovodnju. Morda šele danes znam objektivno oceniti njihovo delo. Prav gotovo je njihovo kulturno poslanstvo v besedi in pesmi doprineslo k skupni borbi naših brigad za osvoboditev tistih ljudi, ki živijo pod Nanosom, Čavnom, Poreznom in Matajurjem. Zares, dobra misel včasih več zaleže kakor top ali puška!

25. avgust

„Druga“ Ruth se kar lepo vživlja v naš kolektiv, pa tudi v vlogo. No, izgleda, da bo vse dobro. Skrbi nas le, kako bomo študirali delo brez Alberta, ki kani vsak čas za kulturniki na Primorsko. Mi smo sicer ponosni na to, pa tudi malo prizadeti. No, konec koncev se je aferi „Ruth“ pridružil še nov kompleks: mladina se pripravlja na predkongresno konferenco in hočeš nočeš, vsi smo se morali za nekaj časa preleviti v mladinske aktiviste; saj smo že od vsega začetka poudarjali med člani kluba, da ne bomo delali po načelu: „Vse za narod, a brez naroda!“ kakor prosvitljeni absolutisti osemnajstega stoletja. Izobraženec velja le toliko, kolikor velja njegovo delo v prid ljudstvu!

2. september

Mladinska konferenca je odlično uspela! Zakaj? Še nikoli nisem videl v Žireh toliko mladih ljudi zbranih na mladinskem sestanku. Pred prosvetne in mladinske aktiviste se postavljajo težke naloge. Teorija o moralni pokvarjenosti mladega rodu, ki se je rodila v farovžih — je zlagana. Mladino je treba ljubiti in se zanjo žrtvovati. Šele potem, ko smo zanjo storili vse, česar sama ne zmore, bi upravičenog lahko pobrali kamen!

3. september

Oba Wilkinsova že dobro igrata, dasi se Silva težko vživlja v ameriško hudomušnost, ki je izraz tiste ležernosti, v kateri živi povprečen Američan. Toda Alberta ni od nikoder. Pa si bo še kdo upal reči, da je Albert Kummer reakcionar. Čudna nasprotja. Tudi Miriam je pokazala dokajšen napredek. Največji križ imam sam s seboj. V skrbi, da bodo vsi dobro igrali, zametujem samega sebe. Fant, pazi se! Pa še to presneto poljubljanje!

4. september

Tekst vseh ostalih igralcev mi leži, svojega sem čisto pozabil. Režiser in igralec — nikoli več! To ne gre. Čim prideš na oder, bi se moral kakor kameleon preleviti iz objekta dogajanja v subjekt, ki sam sodoživlja, toda čisto drugače, kakor režiser, ki mora doživljati celoto in skrbeti za enotnost dramskega dogajanja. Presneti Lojze, da ni hotel prevzeti moje vloge!

5. september

Nisem mogel zatajiti svoje partizanščine, pa sem odšel na Okroglico. Doma pa čaka neurejen Gledališki list in še sto in sto majhnih stvari. Komaj čakam, da se vrnemo. Toda, Maršal tudi ni kar tako!

7. september

Prva vaja po Okroglici je bila dobra. Komaj smo se obvarovali zdrah s Telovadnim društvom. K sreči so tudi tam pametni ljudje. Alberta še vedno ni!

8. september

Albert se je končno le vrnil. Zahvaljena Fortuna tudi za to! Tudi Pavle bo s sceno končal do četrta. To ti je dober fant, tale naš Pavle! Toda, kje so ostali? Po vsem tem, kar sem doživel v aferi „Ruth“, se samo še vprašujem, kaj sem delal pri latinščini takrat, ko je bilo rečeno: „Nemo propheta in Patria!“

9. september 1953

Z Janezom piševa zadnje vrstice „Gledališkega lista“. Zdaj se čisto drugače pomeniva, kakor prve dni; ni čuda, če se vreme takole vsak dan menja. Jaz ga popolnoma razumem. Vesel pa sem, da tudi on razume mene. In kako tudi ne bi bila vesela: prvič v zgodovini žirovskega kulturnega udejstvovanja bo prišla „na svitlo“ prva številka Gledališkega lista.

Ciril Kosmač

Vpis v knjigo vtisov

To je hiša svoje sorte. Zato so tudi vtisi različne sorte, vendar samo najboljše sorte.

Mislím, da bo to dovolj, ker je samo uvod k tej knjigi.

9.7.1954

Ciril Kosmač

Uredniški pripis

Gre za vpis v knjigo vtisov „penzijskega gostišča“ Milana Poljanška na Selu pri Žireh.

Domači se ob tem še posebej spominjajo dvojega:

- da je pisatelj v času bivanja pri njih veliko delal (iz sobe se je slišalo tipkanje);
- da ga je v tem času obiskal Matej Bor.

Matjaž Kmecl

Loški svet

(odlomek)

Danes premore tradicija likovne kulture na Slovenskem vsenarodne in mednarodne razsežnosti: z ljubljanskim grafičnim bienalom, z brezštevilnimi drugimi galerijami in prireditvami. Škofja Loka s svojim obsežnim samotnim zaledjem, s svojim prostorom in časom, pa se tega dogajanja še naprej udeležuje s polnimi pljuči, z zmeraj novimi spodbudami in dejanji: odondod prihajajo številni žlahtni „naivci“, kot so Jovanovič, oba Peternelja; Sedej, pa enako številni akademsko izobraženi umetniki Ive Šubic, Jesih, Novinc in drugi. — Ni kaj — če govorimo o slovenskem slikarstvu, je tod eden naših najrodovitnejših krajev; usoda loškega slikarstva je usoda slovenske umetnosti, samosvoja samota na večnem prepihu!

Kajti poglobljena modrost in naročilo, ki iz vsega davnega in bližnjega za ta del slovenski umetnosti obstaja, je, da je težko dajati iz izposojenega, da je treba biti predvsem in najprej iz sebe. Da je to tisto, kar bolj od vsakršnih izjav potrjuje izvirnost, samozavest in tujemu svetu zanimanje; prav v smislu neštetokrat ponovljene misli velikega poljanskega in loškega pesnika Tavčarja: „Bodi še tako zapuščen in osiromašen, trdna veriga te veže na nekaj, česar se vsak hip zavedaš: to nekaj je zemlja, na kateri si se rodil“.

Viktor Žakelj

Slikarji samorastniki

(odlomek)

Ta razgibani svet na položnih senožetih Blegoša, ti rebrasti odmevi alpskega sveta, plečati Mrzli vrh, z iglavci obloženi rdečkasti Žirovski vrh, tiha lipanova domovanja ob naglih zasukih Sorinega korita, čudovita paša za oči popotnika, vajenega betonske sivine. A v nas, ki smo sredi tega sveta, ki v vsakem letnem času dobiva nova oblačila, katerih barve in lesk se ritmično spreminjajo z bahavo hojo večne Narave, ta svet rezonira v nas kot strune klavirja, ki so jih vzdramili mojstrovi prsti. Nekaterih strun ne zadene kladivec tipke, kot lepota prebujajočega se pomladnega dne ne vzburi slehernika, zato pa drugo tembolj zazveni in njen tresljaj se skrivnostno razširi na druge. In med nami so ljudje, ki jo vidijo in jih iz dneva v dan, iz leta v leto, omamlja. Segli so po čopiču, po dletu, da bi

ujeli trenutek, zaustavili čas in rekli: poglej, sosed, to lepoto!

Vzdrhteli smo, vzeli njih dela, jih razobesili po svojih domovih, se pobahali pred morebitnim obiskovalcem — to pa je tudi vse.

Hitimo s svetom na krilih božanskega razuma. Zakopali smo svoja čustva, jih zasuli z izmi vseh vrst, na gomilo pa vsadili plastično cvetlico, simbol naftne civilizacije.

Za nove in nove stroje, za sive gmote iz železobetona je povsod dovolj prostora, za človeka in njegovo stisko le v knjigah in na platnih, ki so jih podpisali naši predniki. Seciramo svojo notranjost, upodabljamo svojo podzavest, neodgovorno posegamo v našo skupno dediščino — okolje. Abstrakcije v naravoslovju, politiki in tudi v umetnosti. Če je v prvem nujnost, tedaj je v drugem akademska nečimrnost, v tretjem pa stvariteljska impotenca. Zakaj umetniško delo je lepota narave, presejana skozi drobno sito umetnikove duše.

V ta stehinizirani svet ste vpadli samorastniki. Boječe, a vendar dovolj glasno, da smo vas slišali, ste rekli: pogledjte vendar, saj cesar nima obleke! Tisti, ki so ozaljšani z avreolo akademskosti in so v galerijah doma in na tujem razobešali platna brez sleherne pri-povednosti in so po njih delih segali le bogati kolekcionisti, so začeli v en glas govoriti o modrosti, o poplavi kiča, ki da ogroža že itak labilen okus občinstva. Kritikom, ki bi morali med rastjem ločiti žito od pleva, so se osušila peresa. Govoriti o pojavu samorastništva, ki iz dneva v dan izgublja čar igre in neznanja — za kar nam je lahko žal — tako, da jutri ne bo potrebno preklicati tistega, rečenega včeraj, je odgovorno delo.

Marija Stanonik

Domačija za bregom

Gledala je skozi okno. Opazovala oblake na nebu in premišljevala, kam neki hite. Zakrili so sonce, toda skoznje so njegovi prameni kmalu prodrli. Ah, sonce, vendar spet sonce! Pomlad. Na visokih topolih so že trepetali pravi zeleni listi. Pogled ji je splaval na mehko valovito travo in cvetoče sadno drevje ob njivah. „Da, pomlad,“ je zašepetala, „čas radosti, neutešenega hrepenenja, ljubezni in omame.“

Nato se je zamislila:

Pred očmi ji je obstala jablana, velika jablana, polna cvetja, da se je zdela en sam velik rožnat cvet. Stala je pred hišo z rdečo opeko na strehi. Zraven je bil še hlev, krit s slamo in nedaleč mogočen kozolec. Sezidan je bil najpozneje. V hlevu je nekdanj mukala živina in pred vrati lajal pes. Late v kozolcu so bile polne sena in pordele praproti.

V hiši pa so vreščali otroci. Sedem jih je bilo.

Sedem mladih delavcev. Držali so se matere še za krilo, pa so morali že trdo delati: kopati, nositi prst s spodnjih razorov v zgornje, sušiti seno in še marsikaj. Včasih niso imeli kruha, pa so vseeno zrastle. Mati se je pogosto jezila, da jim je brž vse premajhno; še edina sreča, da je napravljala samo enemu, potem so pa mlajši za njim nosili. Ko so postali večji, so morali tudi klekljati. Pozno v noč so ropotali klekeljni, vmes pa šale, smeh, petje, včasih tudi jok, pa vzdih, ko so računali, kako malo jim bo trgovec dal za čipke.

Niso poznali brezskrbnosti, oče jim je padel v vojni, zato res ni bilo lahko za kruh, posebno še v tistih časih ne. Pa so bili kljub temu veseli. Vedno so kakšno „ušpičili“. Nekoč je najstarejši dobil nekje žganje in opil mlajše. Ker so se zbal, da bi jih mati zalotila, kako „čudno dišijo“, so zlezli v peč. Seveda jim kazen tudi tako ni ušla.

Toda, ko so odrasli, se je začelo . . .

Najprej Štefan in Jože. Močna in postavna fanta sta bila. Rada bi bolje zaslužila, da bi materi pomagala, kupila lepšo obleko — hotela sta pač dekletom ugajati. Odšla sta ob veliki krizi kapitalizma za zmerom. Pogoltnili so ju tuji rudniki. Dolgo sta pošiljala domov pakete in obljubljala, da se bosta vrnila. Potem sta si ustvarila družino in obljub je bilo konec. Vsakih nekaj let sta prišla na obisk. S seboj sta pripeljala otroke, ki sta jih naučila slovenski in ponosni so bili na to starši in mati.

Potem je šel Lojze. Vedno je bil nekaj posebnega. Bral je knjige in razlagal, kako bi morali gnojiti, da bi več pridelali. Smejali so se mu in oporekali: „Ko boš na svojem, boš pa tako delal, kakor ti bo najbolj všeč.“ „O, saj bom,“ je odgovarjal. Na zelenem štajerskem si je ustvaril dom.

Omožila se je Ančka, poslovil se je Stane. Zmanjkalo je Tineta, čez ocean je prispelo njegovo pismo. Doma je ostala samo še Pavla.

Mati se je postarala. Lasje so postali srebrni, hrbet se ji je ukrivil, toda še vedno je delala. Držala se je pravila: „Rana ura, zlata ura“. Že ob štirih je vstajala. Čeprav je zvečer tožila, kako jo vse boli, je drugo jutro bila prav tako zgodnja.

Potem pa je odšla še Pavla. Mož jo je odpeljal na svoj dom.

Tisto noč, ko je ostala sama, je mati jokala: „Sedem jih je bilo,“ je pomislila, „zdaj ni nobenega več. Sama bom na stara leta. In kdo bo delal? Sama ne bom zmogla vsega. Tujina! Tujina!“

Postajala je vedno bolj zagrenjena, žalostna, zaprta vase. Delala je od zore do mraka, še jesti včasih ni imela časa. Ljudje so ji prigovarjali: „Pustite, saj bi vseeno lahko živeli. Otroci vam vedno kaj pošljejo, klekljali bi . . .“

„Ne, kdo bo pa svet obdelal? Grunt pravi: Obdeluj me, če ne bom jaz tebe,“ je odbijala take svete.

Ljubila je zemljo, ljubila vsako grudo prsti, ker je bila namočena z njenim znojem in krvjo ter znojem njenih nedoraslih otrok. Vnašala je vanjo svoja pričakovanja, žalost in trpljenje, smisel svojega bivanja.

„Pridite,“ je vabila otroke, ko so prihajali na obisk.

„Prevzame naj eden, jaz ne morem več.“ Spogledovali so se, tožili, koliko dela imajo, da sedaj ne morejo več, ker so si že uredili domove in obljubljali, da bodo že prišli pomagat napraviti butarce in razvoziti gnoj.

In res, čeprav je bila sama, je imela vse pokošeno, krompir izkopen, steljo v kozolcu.

Vsak je vzel nekaj dni dopusta, pa je prišel pomagat. Toda samo za nekaj dni. Potem je bila spet sama. Navadila se je samote, toda ko so odhajali, je jokala. Pa ne tedaj, da bi jo kdo videl, ampak, ko je bila sama. Dolgo, predolgo je bilo tako. Samota, trud, premišljevanje, ki je vedno obstalo na razpotju, kaj je krivo njegova razočaranja.

Edini svetli žarki so ji bili obiski otrok in pisma z znamkami tujih držav.

Nato se je zgodilo, kar so že vsi vedeli, da se bo, pa so svoje spoznanje drug pred drugim zatajevali: umrl je Jože. Mlad še. Mati ga je imela najraje. Uničili so ga tuji rudniki. Kakor krt se je moral plaziti pod zemljo. Ni mogel gledati sonca, plinaste svetilke so mu ga nadomestovale.

Mati se je odela v črno ruto, postala je še bolj rezka in zagrenjena, še huje jo je glodala žalost. „Zakaj se ni vrnil?“ je dejala. Nato nič več. Njegovo truplo je zagrnili tuja zemlja.

Čez leto dni nepričakovano še Lojze. Nesrečen je bil vse življenje. Slabo se mu je godilo. Ni uresničil mladostnih sanj. Pripeljali so ga domov, da bi bil vsaj pokopan v domačem kraju.

Še niže je klonila glava, v prsih je bilo še huje. Toda pokazati svojo bolečino? Ne, tega pa ne!

Pa je legla tudi sama. Ančka jo je našla v postelji, ko je prišla k njej. Že dva dni ni mogla kuhati, pljučnica že spet, a tokrat zadnjič. Samo v zadnjih, prav v zadnjih trenutkih življenja ni bila čisto sama. Ančka, Pavla in Stane so bili ob njej, dva v grobu, dva daleč v svetu. Nikdar je ne bosta videla. Njo, boginjo in mučenico zemlje hkrati.

Odnegli so jo. Hiša je ostala prazna, zaman je mukala živina, lajal pes. Ni je bilo. Nikdar več ne bo kosila sama po bregeh in se ozirala po poteh, če kdo prihaja, ne bo se več jezila nad srnami, ker bodo pomečkale žito in pojedle fižol.

Hiša samotari. Dež prši na rdečo streho in kaplja na vrtno ograjo. Jablana cvete kot vsako leto, toda sedaj ne bo več nje, da bi prinesla jabolka v predpasniku otrokom in vnukom in potem rekla: „Nate, jejte, potem bomo šli grabiti!“

Srne mulijo travo nad hišo. Čisto blizu so že prišle, pa jih nobeden ne preganja. Kako to? So svobodne? Saj res, tudi psa ni. Samec je zabrlizgal. Večerni veter je zapihal in zagonil veje dreves v gozdu in jablanah, da so se cveti osuli.

Iz premišljevanja so jo zdramili veseli kriki otrok. Nato je nekaj časa opazovala cvetove maka. Tako čudovito rdeči so: na polju sta jih popoldne nabrali s prijateljico, ko sta se hoteli ogniti pustim internatskim

zidovom. Tako rada ima cvetje in naravo in vse. Nehote ji je prišlo na jezik: „V polju umira mak . . .“ V hipu se je zdrznila: „Ne umirajo samo ljudje. Tudi cvetje, tudi drevje: Vse.“

Tretja slika

Le kdo se še spominja štirih košatih jesenov v „rantah“ ob poti, ki privede v Kovačev klanec. V pripeka-jočem poletnem soncu so dajali blagodejno senco trudnim koscem in razgretim grabljicam ob spravljanju sena in otave. Podnje so tedaj potegnili vozove, da bi se ne razmajala škripajoča lesena kolesa na njih, in marsikdaj zraven privezali vole, ki so se kar naprej nemirno otrésali nadležnih brenceljnov in sitnih obadov. Tudi najmlajšim so bile v njihovih igrah in preganjanju dolgčasa šumeče krošnje dreves vabljivo zatočišče.

Ko so jih, ne vem več zakaj, posekali, se je zame travnik ob njihovih parobkih spremenil v golo puščavo. Da niso za njimi z mano žalovale le ptice, ki so bile počivale v njihovih vejah, sem presenečeno ugotovila prav kmalu.

Nekega dne, mama je ravno pekla kruh, je prišel k nam Janez Sedej in kot žerjavica, ki je puhtela iz razbeljene peči, so me zadele njegove besede: „Kdaj ste pa posekali tiste jesene tam v „rantah“? Jaz pa sem jih hotel namalati. In tista voda, ki ostaja ob nalivih na travniku . . .“ To bi bila lahko imenitna slika, se mi je zarezalo v dušo. Jeseni na njej bi večno kipeli v nebo, zraven pa horizontalna voda. Tako pa nosim to nerajeno sliko le v svojem srcu in ko kdaj tavam po stezah spomina, se misel rada pomudi ob tem izgubljenem motivu Janezovega slikarstva.

Njegov višek so prejkone zimske krajine — seveda ne v smislu realističnega podajanja, čeprav ta videz zadovoljuje prenekaterga ljubitelja Sedejeve umetnosti — ampak zaradi tiste dodatne ontološke razsežnosti v njih, ki je slikarju v strokovnih krogih prinesla sloves magičnega realista.

A rad je pomakal čopič tudi v zeleno in lovil njene najsubtilnejše tone in nianse. In spet se mi iz pozabljenja zasveti njegova zadržana, skoraj plaha radost nad mehkim zelenjem, ki je v prebujajoči pomladi začelo kititi gozdove po Mrzlem vrhu.

Bogastvo, ki se ga ne da kupiti, le doživljati. Bogastvo, ki ga nihče ne more vzeti, le podarjati ga je mogoče.

Kakor da bi se mu narava hotela oddolžiti za njegovo ljubezen, sta se ob njegovem slovesu še poslednjič poslavljali od njega belo in zeleno. Poganjati je začelo prvo zelenje, pa je sneg prekril breg in dol. In tako izmenoma: zeleno in belo, belo in zeleno. Več dni. V tej igri je zmagalo zelenilo — življenje. Po Janeza pa je prišla bela smrt, da tam onkraj snuje svojo belo belo sliko.

Ljubljana, 17.2.1986

P.S.: pričujoče vrstice so bile zamišljene kot tiha od-
dolžitev prijateljskemu sogovorniku v umetnost-
nih rečeh. Sedaj jih doživljam kot rekviem naši
mami. Nenadoma nas je zapustila le nekaj dni
po njihovem nastanku.

20.3.1987

Jože Podobnik Znancu

Na hribu visokem, strahotno ožgan
kljubuje viharjem in času se rōga;
stoletja so mimo, a smrt, zanj uboga,
vanj strela za strela pošilja zaman.
Nič k tlom ne podre ga. Poln ran ta vladar
mogočno nad svetom krog sebe kraljuje,
kot več en se z brezami v vetru ljubkuje —
nikoli ne skrušen, betežen in star.

Pesniku

Kaj stočeš, kaj le zmeraj stočeš
in iščeš fraz si, lepih besedi?
Popravljaj sebe raje, ne ljudi
in mastnih kvant ne brani se, če hočeš,
da čas prizna ti mesto med možmi.
Opusti Parnas! Pesnike na njem —
pozabi te romantične sanjače.
Ti bodi trd in piši po domače,
da gnoj je resda gnoj, a da se z njim,
le z njim pričenja steza do pogače.

Franc Kopač In hvaljeno nosi v sebi

Povedali so mi
da me je iskal
z obrazom
razočaranega
nad vse bolečega
po dolgotrajni bitki
izmozgan
sem stopil pred obličje
nadurnega dela
položil je roko prek
moje telesne višine
in dam mu svojo roko

prek
delovnega dneva
sem prečkal ulico lepote v rožah
v jutru naravne svetlobe
ranjena duša
ostane nekje
pozabljena
v oddaljenosti
človeške nemoči
takrat gredo
učenci z gospodom
ob obali
lačni in utrujeni
smo se dobesedno
sesedli
ob reki Sori
odkrito spoštovanje
do dela
v očeh moje rodbine
in moje družine
vzpodbudno
doživljanje njegove roke
okrog mojega ramenskega
pohajkovanja
po Žirovskem vrhu
in kaj naj še rečem o hvalnici
trpežnega vztrajanja
v daljavi sva videla
vijuganje časovnega
smučanja
in korenine srečane
na božični večer
v pokrajini
pod Sv. Ano
kamor se upre oko
ter moje vedenje zveni
praznično
še posebno
ker nosim nov pulover
in moj prijatelj občuduje
otroke
ima občutek za ohranitev
topline
v človeškem srcu
ko se poganjamo za žogo
na zelenem travniku
velikega domotožja
preiti na nasprotni
breg
s korakom tekmovalnega teka
eden zraven drugega
prigarati ljubezen
uvrstitev njenega
značaja
v poslanstvo oblikovne
poezije
propadli mož je imel
dva sinova
oba neizmerno rad
in čudili smo se ljudje

kako je to mogoče

propadel človek z dušo
nisva zamudila
sončnega vzhoda
pozdrava jutru
ne zajtrka ne malice
ki si jo pripravila in prinesla
z duševno hrano
hvaliti lepo besedo
na način ki ohranja
dušo pri močeh

izstopila sva na postaji

Podklanec

in dolga peš pot je bila pred nama.

Andrej Mlakar

Odstrel

EKSPLIKACIJA

Leva se da do neke mere ukrotiti, vendar trave ne bo jedel. Človek si je podredil naravo in zagospodaril v njej. On je tisti, ki odloča, kdaj je kakšna žival godna za odstrel in on skrbi za ravnovesje v naravi.

Ko vidimo živali, ki se potikajo po mestu ali pa jih ljudje vodijo na sprehode v park, pomislimo, da je njihovo mesto na deželi v naravi. Toda človek je postavil zakone tako za sebe kot za svoje zveste prijatelje. Če jih krši človek, je kaznovan, če jih krši pes, je kaznovan še huje. Zakon določa, da mora biti privezan, če pa se odveže in oddalji od hiše, ga ima lovec pravico pokončati.

Pes je domača žival in je vzgojen za čuvaja. Človeku godi, da je ukrotil njegovo divjo naravo in da poslušno izvrši vsak njegov ukaz. Vendar se zgodi, da se v psu prebudi volčja natura in napravi korak, ki ni v skladu z njegovo vzgojo. Po nagonu, ne po ukazu, pokonča divjo žival. Po lovskem zakoniku ga je potrebno ustreliti, saj je s svojim neplanskim posegom v naravo napravil škodo lovski družini v njenem revirju; gospodarja pa denarno kaznovati, ker ni pazil nanj.

Skupina lovcev se odpravi na samotno domačijo s potrebnimi dokumenti, da kaznujejo gospodarja in psa. Lovska logika je utemeljena in imajo po svoje prav, konflikt nastane, ko ta hladna logika naleti in prizadene živo človečnost in osamljenost od sveta odrezanega kmeta. Lovcev ne zanima, da v večini primerov ubijejo družinskega člana.

In sedaj nastopi še filmska ekipa, ki želi dokumentarne posnetke dogodka. In kaj če odpove kamera. Prizor je potrebno še enkrat posneti in ustreliti še enega psa.

Na videz preprosta zgodba skriva v sebi veliko globljí pomen, saj je pes prisposoba človeka-volka samotarja. Psi postanejo ljudje in ljudje postanejo oblast, dogodek postane vreden filmske upodobitve. Film je zasnovan kot dokumentarec, vendar se v najbolj dramatičnem trenutku moramo vprašati, kdo je človek za

kamero; ali je to samo snemanje filma, ali je to snemanje resničnega dogodka. Resnica je — oboje.

Dogodek bi skušal obnoviti v obliki režiranega dokumentarca v sodelovanju z lovsko družino in naturščiki — amatersko igralsko skupino.

OSEBE:

PRVI LOVEC
DRUGI LOVEC
TRETJI LOVEC
GOZDAR
KROGAR
MOŽ S PSOM
HARMONIKAR
REŽISER
SNEMALEC
ASISTENT
SKRIPT
ORGANIZATOR
MASKERKA

PEVEC SONGA

ŽIVALI:

PES — VOLČJAK
LOVSKI PAR
KROGARJEV PES
SRNA

I. NEKJE V NARAVI

Eksterier — proti večeru

Sonce nizko na nebu. Po samotnem griču, ki ga obrobja gozd, hodi mož s psom volčjakom, ki se veselo podi naokrog. Pes volčjak se zaganja v MOŽA, ki drži v rokah palico. MOŽ zamahne z roko in vrže palico daleč stran. Pes se požene za njo in jo prinese nazaj. MOŽ iztegne palico in PES se požene čez njo. MOŽ iztegne palico in pes se splazi pod njo. MOŽ ukaže in pes se uleže poleg njegovih nog. Ponovno ukaže — pes sede in zalaja. MOŽ je zadovoljen in ponovno vrže palico v smeri proti gozdu.

II. KROGARJEVO DVORIŠČE

Eksterier — proti večeru

KROGAR priganja krave in konje z napajališča. Odpre vrata hleva in živali vstopajo. Zadnja gresta dva živahna konja.

KROGARJEV PES sedi na obronku in zre na kmetijo pod seboj. Na otroški klic se dvigne in steče proti hiši. KROGARJEVA OTROKA privežeta psa.

III. JASA

Eksterier — dan

Na jasi se pase SRNA. Izteguje vrat in obira liste z vej. Skozi gozd se plazi KROGARJEV PES. Pozornost mu skrene na srno pod seboj. Potuhne se in napeto gleda. Pes se počasi dvigne in požene proti srni. Ta skuša uteči, vendar jo pes dohiti in podre na tla. Divji ples smrti v nemi tišini gozda.

IV. POBOČJE

GOZDAR se spušča po strmini. Vidi se, da se mu mudi, saj mu kar naprej podrsava.

V. PRED GOSTILNO

Eksterier — noč

GOZDAR se prebija med parkiranimi traktorji, mopedi in avtomobili. HARMONIKAR obdan s pivci in pevci zaneseno igra in poje. GOZDAR se prerine med ljudi in ozira okoli sebe. Zagleda PRVEGA LOVCA, ki sedi za mizo in s kruhom maže po krožniku poslednje ostanke golaža. GOZDAR prisede in mu z gestami nekaj dopoveduje. Slabo se slišita zaradi vsesplošnega hrupa. HARMONIKAR ubira novo melodijo.

VI. POBOČJE

Eksterier — dan

TRIJE LOVCI in GOZDAR z lovskimi psi gazijo po bregu navzgor.

VII. JASA

Eksterier — dan

Na tleh leži zmrcvarjena SRNA. PRVI LOVEC kleči na kolenu in ogleduje sledi. DRUGI LOVEC slika prizorišče s fotoaparatom. GOZDAR in TRETJI LOVEC stojita ob strani in nemo opazujeta. LOVSKA PSA nemirno ovohavata zrak.

TRETJI LOVEC: Volk?
PRVI LOVEC: Pes!
TRETJI LOVEC: Čigav?
GOZDAR: Krogarjev... drugega ni tod okrog... že lani sem ga opozoril, ko je gonil divjad...

VIII. NAD KROGARJEVO DOMAČIJO

Eksterier — dan

TRIJE LOVCI in GOZDAR prihajajo po bregu navzdol.

PRVI LOVEC ima na vrvici lep lovski par.

IX. KROGARJEVO DVORIŠČE

Eksterier — dan

TRIJE LOVCI in GOZDAR stopijo na Krogarjevo dvorišče.

KROGARJEVA DRUŽINA stoji na pragu.

DRUGI LOVEC: KROGAR, kar naravnost bom povedal; po psa smo prišli! Sam veš, srno je udušil... evo nalog, tristo jurjev boš moral plačati...

KROGAR: Jih pa bom...

GOZDAR: Poslušaj, Krogar, že lani sem te opozoril, da pes goni srnjad; rekel sem ti, da ga imej privezanega.

KROGAR: Kaj hočeš, žival je žival, utrga se pa gre...

PRVI LOVEC: Zakon je pa zakon... dobro veš, da ga nihče več ne bo odvadil...

TRETJI LOVEC se približa psu in ga pogladi po glavi. Z drugo roko mu pripne vrstico.

KROGARICA prinese KROGARJU očala. Ta si jih nerodno natakne in se zatopi v branje. Dvigne glavo in pogleda za lovci.

X. ZA KOZOLCEM

Eksterier — dan

PES se upira iti. Cvili, renči in se ozira nazaj. Začne se trgati in upirati. TRETJI LOVEC miri psa. Pes pobesni in se požene v lovca. Lovska psa se zaženeta v Krogarjevega. PRVI in DRUGI LOVEC mirita pse. TRETJI LOVEC priveže psa za lato od kozolca in seže po puški. Živčno jo napolni. Pes se zaganja v lovce. Iz lovske dvocevke se zabliška.

Temen trak teče skozi projektor.

off: SNEMALEC: Stop, stop!
off: REŽISER: Kaj je...?
off: SNEMALEC: Trak!
off: REŽISER: Kakšen trak...! Fantje ne ga lomit... a kdo sploh pazi na to?
off: SKRIPT: Moralo bi ga biti vsaj še 15 m...

PES leži na tleh v krvi. Kamera vozi nazaj in odkriva celotno filmsko ekipo. SNEMALEC in ASISTENT se ukvarjata s kaseto, SKRIPT prelistava knjigo, ORGANIZATOR in REŽISER se prerekata. Ob strani stojе LOVCI in Krogarjeva družina. MASKERKA živčno popravlja PRVEMU LOVCU brke.

off: REŽISER: Zakaj niste menjali kasete? Dobro veste, da je to najvažnejši posnetek, brez njega ni filma...

off: ORGANIZATOR: Dobro, kar je... je. Raje razmislimo, kaj se da napraviti.

off: REŽISER: Nič se ne da napraviti, nič ali je to jasno? Pes je mrtev in tega ne moremo še enkrat posneti.

SKRIPT: Pa najdimo drugega psa...

REŽISER: D drugega psa? ... Kje naj dobim drugega psa? ... Najdite drugega psa, ampak točno takega, kot je ta, drugače nima smisla.

TRETJI LOVEC prelistava beležnico.

PRVI LOVEC: Moramo do Kendovca, njegov pes je udušil divjega prašiča, samo ni tak kot ta... bolj črn...

TRETJI LOVEC: MATIC pa ima takega, točno takega... barve je iste... mogoče je malo manjši... samo če ga bo dal? ? ?

Spomenka Hribar

Ubiti očeta

(odlomki)

Spominjam se, kako sem nekoč iz kraja brez križa prišla v domač kraj. Avtobus je ustavil ravno ob božjem razpelu, ki je v naravni človeški velikosti stalo ob cesti. Otrdela sem od groze. Potem sem zavpila, da se je zdrznil ves avtobus: Mama, glej! In ko so ljudje videli, za kaj gre, so se mi prizanesljivo posmehnili; mamo pa je bilo sram. Videvali so ga dan na dan, ljudje, ta križ. Pozabili so nanj. Le kdo od njih je bil še kdaj tako nebuden, nepripravljen, tako pozabljiv, tako nepazljiv, da bi ga križ mogel presenetiti? Da bi ga križ mogel tako najti, kakor je mene? Ja, so me potolažili ljudje, da je to kar tako, da je lutka gor, na križu. Ampak, zakaj? Četudi lutka — zakaj? Jaz svoje punčke še nisem bila pribila na križ. Pa tudi ranjenega ptička še nisem bila zakopala.

Večina dogodkov, ki jih v tekstu **Ubiti očeta** opisujem, so resnični v faktografskem smislu. V meni so živi ves čas — toda doslej so bili nekako raztreseni, nepovezani, nekako so begali sem in tja. Brez pomena. Brez smisla, brez zveze, ali kaj. Bili so nekako zastrto prisotni v spominu; npr. moje srečanje z božjim razpelom — seveda sem se spominjala tega srečanja, kdaj pa kdaj, toda kaj to srečanje pomeni — to mi ni bilo razprto.

Če začnem kar pri srečanju Kristusa.

Po vojni sva se z mamo preselili iz Beograda v Žiri. Imela sem pet let. Na nekem ovinku — po domače se reče pri Petronu — je imel avtobus postajo. Tam je stalo, in še stoji, božje znamenje: Kristus, pribit na križ. Malo je tako velikih razpel, kot je to: v (nad)-naravni velikosti stoji tam, zelo živo, zelo (o)barvano, zelo presunljivo, če to vidiš. Jaz sem ga videla, ker sem kaj takega sploh videla prvič. To srečanje je bila res strela božja, kajti mislila sem, da je živ človek pribit tam gor. Prvič sem občutila grozo: brez distance, nepripravljena sem se znašla pred grozljivo stvarjo: pred živim, trpečim človekom na križu.

Tudi moje srečanje z norcem je resnično. S staro mamo sva nekaj časa živeli sami v majhni leseni hišici Podklancem — hišica še stoji — in bili sva zelo osamljeni. Norec je bil iz Izgorij, star kakšnih 25 do 30 let, velik, močan; rekli so, da je bil bolj „žleht“ kot pa nor. Mene je imel rad, ker se ga nisem bala. Nekoč me je presenetil, ko sem ravno delala majhen grob — kakor običajno v svojih otroških igrah. (Morda sem se spominjala, ko sva z mamo v Beogradu hodili na očetov grob, ne vem). Tudi moj pogovor z norcem je bil tak, kakor ga opisujem — kolikor seveda danes sam dogodek ni zadobil simbolne dimenzije in se konkretna, faktučna resničnost ni „povzdignila“ na simbolni nivo. V tem smislu imajo seveda vsi resnično dogodeni dogodki v samem tekstu **Ubiti očeta** svojo simbolno pomenskost, resničnost — obe resničnosti se v njem ves čas prepletata. Glede na to je pač vseeno, ali so se resnično dogodile ali ne; ponovno ti jih na ta način opisujem samo zato, da boš videl, od kod sem se pravzaprav vzela. (Nekateri dogodki, ki jih opisujem, pa se faktučno meni še niso zgodili — morda se še bodo —; na simbolni način pa so že prisotni; tu).

Nadalje je prav tako res, da mi je ta norec naredil velik rdeč križ in sva ga potem dala k vzglavju groba. Spominjam se, da — ko sem ga pogledala gor — je bil velik kot velikan, kakor da bi res raznarazen držal nebo in zemljo. Srečanje s tem norcem je bilo zame obenem tudi prvo srečanje z moškim (v moji družini moških ni bilo), in sicer z moškim kot človekom. Bil je dober, prijazen. Nisem se ga bala. Tudi tu je bilo rojstvo božje; neka dimenzija, neki prostor zunaj srca:

zaupanje, toplina, razumevanje; nekakšna odprtost sveta (sočloveka) se je razprla. Kot bi na novo zasijalo sonce oziroma, kot da bi sploh zasijalo. Kot da ga, sonca, prej še ni bilo!

Resnična je tudi zgodba o prekopavanju očeta, le da ni šlo za mojega rodnega očeta. In mnoge podrobnosti — ki se navsezadnje dogajajo tudi danes — so se faktično dogodile na tem pogrebu. Nisem razumela, kaj ni bilo... Nekaj je bilo narobe. Zelo narobe. Neka disonanca. Je bolelo. Šele danes, se pravi, ob pisanju samega teksta **Ubiti očeta**, se mi je prav ta pogreb razkril kot simbol blasfemije smrti, ki jo živimo.

Če že govorim o faktični resničnosti dogodkov, naj ti opišem še resnični dogodek „umivanja s snegom“. Tega dne ne bom nikoli pozabila — in nisem pozabila, čeprav je nezaslišano dolgo čemel v odsotnosti. Osnovnošolci smo imeli športni dan in smo se šli na Žirk sankat. Ponoči je bilo snežilo, zjutraj pa je sijalo sonce tako zelo, kot da sije prvič in zadnjič. Sneg je bil v senci čisto moder, kjer pa ga je ujel sončni žarek, se je prav do dna srca lesketal. Oddaljila sem se od sošolcev, sedla v prhki sneg in kar čutila sem, kako se mi v duši

nekaj vzdiguje. Naenkrat me je prijala neznanska želja, da bi se v snegu umila. Umila sem si z njim roke, obraz, vrat. Kako pomirljiv je bil hlad na obrazu! Toda — že spet sem začutila toploto na obrazu, še bolj kot prej. Občutek umazanosti se je s toploto vrnil. Spet sem se umila. In spet. Nič ni pomagalo. Nisem se mogla stopiti z lepoto, ki me je obdajala, z naravo, ki sem jo tako videla in čutila, da me je grabila nekakšna tesnoba. Nekam bi morala iti. Nekaj bi morala storiti. Bila sem čisto pri njej. Z njo. Čisto stopljena. Čisto združena — oh, in oddaljena od nje, kot sta oddaljena zemlja in nebo. Ponikniti ni bilo mogoče. Še več, večja ko je bila identiteta z njo, večja je bila tudi razlika. Oddaljenost. Osamljenost. — Domov sem šla umazana, čeprav mi je gorel ves obraz od drgnjenja s snegom.

* * *

Najraje pa sem se pravzaprav zadrževala na sotočju Sore in Račeve. Še zdaj me boli v prsih ista bolečina, ko se na vse to spomnim. Ti ne veš, kako je ta lepota (resničnost, videznost) bolela!

Marija Stanonik Spremna beseda

Nemara bo lepo presenetil seznam del, v katerih so omenjene Žiri v ožjem ali širšem pomenu besede in prebivalci njihovega območja. Res gre za visoko število omemb na rovaš spominske literature, ki je marsikdaj na robu intenzivne umetniške besede, a vendar najdemo v njem tudi neovrgljive klasike in spet na drugi strani avtorje tako imenovane ljudske povesti in ne nazadnje, a na koncu tudi zastopnike mladinske književnosti. Namenu antologije ustrezno niso spregledani tudi le lokalno pomembni avtorji.

Doslej se je posrečilo najti sto eno (101) bibliografsko enoto in čez šestdeset avtorjev, ki so vpleteni v svoje pisanje vsaj najmanjšo aluzijo na omenjeno lokacijo, a čisto mogoče je, da to še ni vse.

Omenjeno število se brž poveča, če upoštevamo še antologijo: **Narodnoosvobodilno pesništvo na Žirovskem 1941–45** (Prim.: ŽO 9/10, 1985, 39–58). Zaradi popolnosti je prav omeniti tudi **Malo antologijo žirovske poezije** (ŽO 2, 1980/81, 25–34).

Če skušamo ugotoviti, kaj je vplivalo na avtorje, da so se Žirovcev dotaknili tako ali drugače, je najverjetnejši odgovor najti v svojevrstni življenjski usodi, ki jih je približala Žirem. Valentin Poljanšek, Ivan Reven, Venceslav Merlak- „Kajuh“, Jože Peternelj, Anton Žakelj, Jože Podobnik, Matevž Pečelin in Franc Kopač se niso ločili od rojstnega kraja. Šest od njih (Anton Žakelj-Ledinski, Suhodolčan, Viktor Žakelj, Hribarjeva, Tončka Stanonik in Marija Stanonik) so tu preživljali otroštvo, več pa jih po rodu ali kraju nastanitve izvira iz njihove manjše ali večje bližine (Tavčar, Kavčič, Plestenjak, Anton Leskovec, Zupanc, Cankar, Grabeljšek, Karel Leskovec, Fortunova, Šumenjakova, Malavašič, Bebler, Pirnat), nekaj jih je v Žireh službovalo (Lenček, Perko, Končeva), ali kako drugače našlo stik z njimi (Valvasor, Levičnik, Hicinger, Bleiweis, Kosmač, Župančič, Muni-Petričeva, Zdravec), druge je z Žirmi ali Žirovci povezala vihra druge svetovne vojske (Klusov, Kozak, Meško, Svetina, Blažičeva, Hribnik-Svarun, Fajfar, Torkar, Vošnjak) in žilica za razkrivanje njenega ozadja (Vidic, Zakonjšek). Dva (Magajna, Finžgar) sta za čas službovala v njihovi bližini; le v redkih primerih je mogoče reči, da omemba žirovskega elementa ni v kakršnikoli zvezi z zunajliterarnim stikom avtorja in obravnavane lokacije (Pregelj, Tavčarjeva, Kovačič, Kmecl).

Najzgodnejše objave s tega območja so potopisne narave in jih je vsega skupaj osem. Osem bibliografskih enot se motivno navezuje na (žirovsko) slovstveno folkloro, deset se jih omejuje na otroštvo, štirinajst jih obravnava čas pred letom 1945, nazaj tja do protestantizma in kmečkih puntov, dvajset se jih posebej ustavlja v času med drugo svetovno vojno, dvanajst jih zajema daljše obdobje: približno do konca prve svetovne vojske naprej prek druge in še čas po osvoboditvi leta 1945, itd.

Iz pričujoče literarne topografije ni izvzet noben kraj na zemljevidu žirovske krajine, naj bo v dolini ali hribih. Naštejmo njihove omembe kar po vrsti: **Podklanec** (Hribarjeva, Kopač), **Sovra**, **Matjaževe kamre** (Magajna), **Brekovice** (Muni-Petričeva), **Osojnica** (Leskovec), **Račeva** (Zupanc), **Nova vas** (Pirnat, Podobnik), **Stara vas** (Pirnat, Vidic), **Dobračeva** (Perko, Pirnat), **Ledinica** (Bleiweis, Končeva), **Selo** (Bleiweis, Perko, Kavčič), **Žiri** (Valvasor, Levičnik, Bleiweis, Pregelj, Perko, Kavčič, Pirnat, Finžgar, Meško, Končeva, Merlak, Fortunova, Šumenjakova, Malavašič, Muni-Petričeva), **Jarčja dolina** (Peternelj).

Od krajev, ki se dvigajo z dna pokrajine in obkrožajočih jo vrhov, je gotovo največkrat omenjan **Žirovski vrh** (Tavčar, Zupanc, Kavčič, Hribnik-Svarun, Svetina, Peternelj, Kopač) in tudi z največ literarne zavzetosti (Tavčar, Kavčič), vendar ni zmeraj jasno, ali ne gre že za tisti njegov del, ki ne sodi več v zavest Žirovcev. Drugače so zaznamovani še malone vsi hribi žirovskega oboda: **Opale** (Kožuhoa in Krogarjeva domačija, Mlakar, Karel Leskovec), **Goropeke** (Leskovec, Svetina), **Izgorje** (Hribarjeva), **Vrh svetih treh kraljev** (Levičnik, Cankar, Magajna, Leskovec), **Razpotje**, **Ledine** (Anton Žakelj-Ledinski, Levičnik, Bebler, Zdravec), **Vrsnik** (Pečelin), **Breznica** (Perko, Leskovec), **Mrzli vrh** (Končeva, Kavčič, Peternelj), **Koprivnik** (Kavčič), **Žirk** (Hribarjeva). Le **Zabrežnika** izrecno ni odkriti, vendar je lokalno tudi zajet v delu Jožeta Peternelja, imensko pa malce zakrito, v eni od kratkih proz z naslovom **Domačija za bregom** (= Zabrežnik).

Od voda je dobilo svoje mesto v pisanju na žirovsko temo **Smreško Račevsko jezero** (Zupanc), reki **Sora** in **Račeva** pa sta sploh ubesedeni z največjo doživljajsko močjo (Hribarjeva) in ustvarjalno domišljijo (Končeva).

Kot je videti iz seznama, je v antologiji upoštevan tudi zgodovinski vidik, saj so v njem omenjeni tudi kraji, ki danes upravno ne sodijo v žirovsko krajevno skupnost, pač pa so bili po svetni ali cerkveni plati povezani z Žirmi v preteklih stoletjih v času loškega gospostva: npr. današnje župnije Ledine, Zavratac in Vrh sv. treh kraljev so se izločile iz prvotne žirovske prafare. Eden od krajev na skrajni meji žirovske župe s tolminskim gospostvom pa so bile Dole (prim. P. Blaznik, Loški razgledi, XVI, 1969, 109–110), ki danes z več zgoraj omenjenimi kraji spadajo pod Idrijo.

Sprva je kazalo, da bo lokalna komponenta omejena le na prozo in torej z vidika literarnih zvrsti na epiko, vendar sta, kot je videti iz antologije, vsaj zastopani tudi lirika (Prim. v tem pogledu tudi ŽO 9/10, 39–58) in dramatika, čeprav bolj po formalnih kot notranje-zvrstnih kriterijih. Tudi tu izbira ni omejena le na umetniško literaturo, ampak tudi na slovstveno folkloro, le da je že močno literarizirana.

Od literarnih vrst sta največkrat zastopana roman (devetnajstkrat) in pesem, nato spominska proza (enajstkrat), potopisi (osemkrat), mladinska proza (sedemkrat), pravljice, novele in črtice (po šestkrat),

spevoigre (trikrat), filmski scenarij, pismo, gledališka ocena...

Dela enega avtorja so v tukajšnji predstavitvi v odlomkih navedena skupaj (le enkrat izjemoma ne), vendar tako, da je znotraj njih upoštevana kolikor mogoče smiselna logika. Enako drži za razvrstitev bibliografskih enot posameznih avtorjev; ti si sledijo, kolikor je v okviru zajetih del mogoče, po nekem notranjem zaporedju.

Snov del, katerih edini kriterij za izbiro je bila omemba lokacije (to merilo ni bilo upoštevano v enem samem primeru) oziroma nanjo navezanih prebivalcev, je namreč izredno raznotera. Vendar je bilo kljub vsemu mogoče določiti nekatere skupne imenovalce. Antologijo zgolj simbolično začena častitljivi Valvasor, ki mu sledi zapis ljudske pesmi Rodoljuba Ledinskega-Antona Žaklja, nakar je upoštevano kronološko načelo najzgodnejših zadevnih objav, ki se uvrščajo v potopisno literaturo, se oddolži lokalno zaznamovanim avtorjem in motivom, nato se antologija nadaljuje z motivi bakanja, ki jih uvaja Žirovska pravljica in pogloblja z motivi otroštva: iz njega prinašajo Žirovci s sabo v življenje nadvse simpatično popotnico: „Skozi življenje gredo s tihim, zadržanim nasmehom“, kot pravi L. Suhodolčan. A že si Tavčar in Cankar, kot že prej nemara po stereotipu Zupanc, privoščita svoje sosede v funkciji negativne osebe; Perko in Zora Tavčar postavita spomenik žirovskim klekljaričam in čipkam, kar razbija arhetip, da je ta umetna obrt navezana le na rudarsko mesto v sosesčini. Ko smo že pri obrti, ne gre zanemariti, da da Kovačič častno mesto tudi žirovskim gozzerjem, kar se zdi Žirovcem nemara samoumevno in nemara tudi to, da antologija ne zaobide žirovskih slikarjev.

Za maljšo generacijo bo morda presenetljivo, da so Žiri v ožjem in širšem pomenu besede zaznamovane predvsem kot obmejno področje (Magajna, Bebler, Leskovec, Munih-Petričeva), saj si je težko predstavljati, da so v času prve Jugoslavije Italijani zasegali slovensko ozemlje „od morja do Žirov“ (Munih-Petričeva), in vendar je od tega usodnega časa, ko so bili na drugi strani meje že Breznica, Osojnica, Vrsnik itd., le nekaj desetletij.

V tu citiranih delih je neposredno opisano ali literarno oblikovano marsikatero žirovsko ime, npr. Francek (Franc Giacomelli), Vlasto Kopač, dr. Poljanšek (dr. Rado Poljanšek, zdravnik), Krtar (Franc Grošelj), Pivka (Janez Jurca), Franc Prek, Jože Kokalj, Kajetan Bogataj, Rebernikova Tomažek (Peter Frelih ml.), slikar Janez Sedej. Največ slovesa pa doživi v njih žirovski zdravnik dr. Ernest Demšar (Kozak, Grabeljšek, Leskovec, Vidic). Tudi iz pietete in ne le iz dokumentarnih razlogov bi bilo prav zvedeti, kdo je bila nesrečna žena v Ravensbrücku. Kot posebnost je mogoče omeniti, da kar štirje avtorji vpletajo v svoje pisanje motiv žirovskega avtobusa (Klusov, Kavčič, Leskovec, Peternelj). Od dogodkov v NOB je največ prostora namenjeno hajki v Žirovskem vrhu avgusta leta 1943. Z epsko širino jo opisujejo Kavčič, Karel Leskovec, Svetina, Hribernik, Peternelj.

Ne gre prezreti tudi marsikdaj etnološko pomembne motivike, a estetsko oblikovanemu bralcu bo prejkone ugajalo, da so (bili) tudi na Žirovskem kotički, katerih lepota je naravnost bolela (Hribarjeva).

S tem se že dotikamo vprašanja, ki postaja zadnji čas dokaj aktualno, namreč razmerja med zgodovino in literaturo (prim. Vladimir Kavčič, **Dokumentarna podlaga književnosti**; Jože Pogačnik, **Med zgodovino in poezijo**, Borec XXXVIII, 1986, 226-246, 296-300), srečanje pisateljev PEN na Bledu maja 1987 na temo **Resnica literature in resnica zgodovine**. Nemara bi bilo tu zbrano gradivo pripravno za empirično raziskavo o njem.

Kolikor je mogoče o tem presoditi na prvi pogled, obstaja vtis, da je za odločitev o tem, kaj sodi v sfero poezije, torej literature v strožjem pomenu besede, odločilna oblikovalna moč nasploh in ožje avtorjev slog. Hribarjeva opisuje zelo konkretne spomine iz mladosti, vendar tako, da nam njeno pisanje mestoma zapeje kot poezija: tedaj ko govori o Žirku in sotočju Sore in Račeve. Podobno zazvenijo nekateri odstavki ob „gozdovih Drage“ pri Joži Munih-Petričevi. Razlaga imena Mrzli vrh. (Končeva, Franckov vosuček) in opis Breznice (K. Leskovec, Križpotja I) sta na zunaj brez vsake posebnosti, ki bi ju uvrščala v literaturo, vendar je kljub odsotnosti epitetoneze in njej podobnih slogovnih lastnosti čutiti in tudi z analizo mogoče dokazati v teh dveh odlomkih tolikšen oblikovalni napor, da poleg funkcije realitete opravljata tudi estetsko funkcijo, medtem ko je vrsta odlomkov prej in pozneje v citiranih delih (lahko) estetsko komaj opaznih, ne da bi bili zato zgodovinsko oporečni.

Morda je lažje vprašanje, za katero nam gre, razložiti ob pojavu Žirovskega vrha, in to v pisanju, ki zajema čas NOB. Medtem ko vrsta drugih avtorjev govori zgolj o Žirovskem vrhu in sem in tja stori to tudi Kavčič, ima le-ta tudi veliko primerov, ko Žirovski vrh ne označi le imensko, ampak uporabi pri tem eno od slogovnih figur – od preproste genitivne metafore do vedno bolj zahtevnih opisov narave. Primeri: „*strmine Žirovskega vrha*“, „*gozdnata pobočja Žirovskega vrha*“, „*mračna pobočja Žirovskega vrha so se lesketala v zamolkli mesečini*“, „*Vsa pobočja Žirovskega vrha so se kopala v soncu, a kljub že ozelenelim bukvam je bilo v zraku še nekaj aprilske negotovosti*“, „*Nebo nad Žirovskim vrhom je bilo še vedno preprejeno z debelo meglo, ki se je bila razredčila le tam, kjer je bilo sonce*“, „*Popoldne je bilo soparno, nebo se je bilo prevleklo s komaj zaznavno sivino, gozdovi na Žirovskem vrhu so se motno bleščali v njej, kakor da se pripravlja k nevihti*“, „*Ves Žirovski vrh je bil potopljen v negiben mir*“, „*Na Žirovskem vrhu je bil sneg trd, hrestel je pod nogami in izdajalsko naznanjal vsak korak daleč naokoli*“, „... in so se od Žirovskega vrha sem čez dolino že plazile večerne sence in je zorana zemlja vlažno vonjala“, „*Srpasti polmesec je že vzhajal nad Žirovskim vrhom*“.

S tem se že pojavlja tudi odgovor na vprašanje o poetiki prostora. Poimenovanje samo na sebi deluje konotativno samo na prebivalce, ki so tako ali drugače povezani s tu zajetimi kraji, za lokalno neobremenjene bralce pa je njihova označba indiferenta. Zato zgolj omemba krajev zadošča za literarno topografijo vobče, kar pomeni, da gre za sinkretizem med literaturo in geografijo, medtem ko je razpravljanje o poetiki prostora mogoče le znotraj leposlovja (dobesedno) in to na podlagi običajnih pojmov za prostor, medtem ko je lastno zemljepisno ime mogoče upoštevati v tej zvezi le tedaj, kadar dobi simbolno funkcijo. Splošno znan primer za prvo je Cankarjev roman *Na klancu*, za drugo pa kraji, kamor pošiljajo učitelja Martina Kačurja. Sem bi mogli prišteti tudi *Butale* in *Butalce* Frana Milčinskega; realno obstajajoči kraj, ki ima njegovo ime tudi simbolno funkcijo, pa je pri nas Zgornji Kašelj in splošno znana Španska vas (Prim. M.S. Moji Dobračevi na grob, ŽO 5-6, 1983, 17, 19).

Kraji na zemljevidu pričujoče antologije se s čim podobnim ne postavljajo ali — drugače gledano — ne otepaajo, zato so za zgornje vprašanje irelevantni.

In za konec ocvirk še za jezikoslovce: kaže, da je bila pisava krajevnega imena Žiri že od nekdaj trd oreh in še danes spravlja koga v zadrego (primer: Levičnik, Hicinger, Lenček, Bleiweis, Pirnat, Hribnik-Svarun ...).

P.s.: Iskreno zahvalo dolgujem Alfonzu Zajcu, Tončki Stanonik in Mihi Nagliču, ki so me prijateljsko opozorili na nekatere tukaj upoštevane bibliografske enote, ter dr. Joži Mahnič, Vinku Govekarju in Slobodanu Poljanšku, ki so ljubeznivo prepustili v objavo posamezne vire.

Za nova opozorila se bralcem vsekakor še priporočam.

Marija Stanonik

KRONOLOGIJA OMEMB ŽIROVCEV V SLOVENSKI LITERaturi

Janez Vajkard Valvasor, Župnija Žiri („Pfarr Sayrach“), Slava Vojvodine Kranjske, VIII. knjiga, Ljubljana, 1689, 801.

Rodoljub Ledinski — Anton Žakelj, Marija z Jelenta, Narodne kranjske pesmi, zapisane v Doleh 2.6. velkiga serpana 1838. NUK, ms, inv. št. 5/52.

Jožef Levičnik, Ogled po Gorenskem: Poljanska dolina in pot skoz njo proti Idriji, Kmetijske in rokodelske novice, 1. sept. 1855, 278–279.

Peter Hicinger, Iz Podlpe, Zgodnja danica, tečaj IX, v Ljubljani, 5. rožnika 1856, list 23.

Jernej Lenček, Žirovski svet, Slovenski romar, Kalendar v poduk in kratek čas za leto 1858, Drugi tečaj (= letnik), V Ljubljana, Založil Ničman, 89–105.

Janez Bleiweis, Iz Ljubljane do Žirov, Potopisne črtice, Kmetijske in rokodelske novice, 30.6.1858, 205–206; 7.7.1858, 213–14.

Ivan Tavčar, Kalan, Celovski zvon, 1878* = ZD III, Lj., 1966, 54–55.

Tržačan, Ljubljanski zvon, 1882 = ZD III, Lj., 1966, 67.

V Zali, Ljubljanski zvon, 1894 = ID I, Lj., 1968, 118, 120, 203.

Valentin Poljanšek, O ustanovitvi pevskega društva na Dobračevi I. 1902, rokopis, natisnjen kot faksimile v priložnostni brošuri ob 15. obletnici moškega pevskega zbora Alpina, Žiri 1979.

Ivan Cankar, Na klancu, 1902 = Kondor, Lj., 1963, 12. O prešcah, Ljubljanski zvon, 1903, 516–526 = ID, Lj., 1968, 49.

Pavel Perko, Rotijin Blaže, v: Slovenske večernice, 55. zvezek, izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1903, 44–117.

Kleklijarica, DS 1912 = Novele in Črtice, Celje 1961, 189–208.

Goljuf, v: Slovenske večernice, 68. zvezek, Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1914, 55–64.

Ivan Tavčar, Visoška kronika, 1919 = ID II, Lj., 1968, 27, 28, 143.

Pavel Perko, Uljudna, V: Z naših gora, Kamnik 1924, 4–36.

Ivan Pregelj, Tolminci, 1927 = Naša beseda, Ljubljana 1970, 290–293.

Ivan Plestenjak, Beseda sekire, Mladika, Lj., 1930, 90.

Makso Pirnat, Pri Ivanu Tavčarju na Visokem, Odmevi slovenskega sveta, literarno-kulturna revija, Leto II, Knjiga 2, 1932, 66–68.

Bogomir Magajna, Graničarji, Celje, 1934, 5, 7, 49, 84, 85, 86, 102, 106–107, 110, 115, 138, 139, 140–141, 156, 158–159.

Klusov Joža = Bogo Flander, Poljanska četa gre v napad, Slovenski poročevalec, 8. febr. 1944 = Bataljon, Nova pota, Lj., 1947, 20–24.

Oče in sin, Bataljon, n.d., 27–28.

Juš Kozak, Lesena žlica, Lj., 1947, 223–224, 228, 250–251.

Oton Župančič, Dragi mi tovariši, spomladi 1949, osnutek pisma, ohranjen v zapuščini O. Župančiča, ki ga je ljubeznivo posredoval urednik Župančičevih Zbranih del dr. Joža Mahnič, Ljubljana: le drugi del Župančičevega pisma žirovskemu SKUD z njegovim imenom hrani tov. Vinko Govekar v Žireh.

Darina Konc, Žirovska pravljica, mladinska spevoigra v treh delih, (rokopis, Žiri, 15. februarja 1952).

Sprelepa gorska nageljroža, mladinska spevoigra v treh slikah (tipkopis, spisano dne 10. oktobra 1952 v Žireh).

Maršotna jama, mladinska spevoigra v treh delih (Po ljudskem motivu) (tipkopis, sestavljena v Žireh, meseca novembra 1953. Predelana in pretipkana 1957).

Rado Jan, Zapiski s svinčnikom (iz režiserjevega dnevnika, Gledališki list SKUD „Oton Župančič“ in Študentski klub, št. 1, Žiri, 1953, 9–15.

Ciril Kosmač, vpis v knjigo vtisov „penzijskega gostišča“ Milana Poljanška na Selu pri Žireh, 9. 7. 1954.

Fran S. Finžgar: Kaplan v Škofji Loki, v: Leta mojega popotovanja, Celje, 1957, 144–145.

Bombni napad na Ljubljano, n.d. 421.

K. D. = Konc Darina, Franckov vosuček, Pionir, št. 6, 1957/1958, 186–189.

Venceslav Merlak — „Kajuh“, Večerna zarja, Nova vas, 12. V. 1958;

Žirovska dolina — brez datuma; obe pesmi sta pretipkani v unikatno zbirko z naslovom „42 pesmi“, Žiri, 1961.

Ksaver Meško, Pod topovi, Izbrano delo IV, Celje, 1959, 441, 442, 443.

Darina = Darina Konc, Hepica in njeni bratci papagajčki, Zgodbe za naše male, Buenos Aires, 1961, 36–48.

Vladimir Kavčič, Sreča ne prihaja sama, Ljubljana, 1961, 34, 37, 74, 79–81, 94, 135, 140–146.

Lojze Zupanc, Žirovski zmaj (Gorenjski) Glas, št. 61, 29. 5. 1961 = Kamniti most, Ljubljana, 1964, 96–98. Loške smojke, Loški razgledi, X, 1963, 227 = n. d., 147–148.

Povodni mož v Poljanah, Kamniti most, Lj., 1964, 89–91.

Julka Fortuna, Žiri, Iz srca do srca, Podlipa–Vrhnika, 1964, 36 = 1983¹¹ 31.

Tone Svetina, Ukana I–IV, 1965–1968, = Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev, Lj., 1978: I, 30, 131, 326, 393, 418–419: III, 261: IV, 191, 195, 196–197.

Karel Grabeljšek, Med strahom in dolžnostjo, Lj., 1967 = Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev, Lj., 1977, 55, 407, 414, 435, 449–463.

* Prva letnica ob bibliografski enoti pomeni čas njene prve objave, druga letnica in navedba dela pa izdajo, iz katere je vzet citirani odlomek.

Karel Leskovec, Križpotja I, Lj., 1967, 24-28, 31, 33, 35, 36, 39, 470. II. Nova Gorica, 1969, 39, 173, 222-225: III, Lj., 1970, 172-176, 180-182, 252-253, 257-259, 261, 484-488, 506-509, 513-522, 524, 527-529, 534, 537.

Anton Žakelj, Kronika ob 20-letnici Alpine, v: Delo življenje, glasilo tovarne čevljev ALPINA, Žiri, št. 5, Žiri, 7. maja 1967, 20-22.

Marija Stanonik, Domačija za bregom, Kmečki glas, priloga Pisana njiva, Ljubljana, 9. nov. 1967, str. 76.

Jože Podobnik, Znancu, v: Obzornik, št. 12, 1967, 892.

Pesniku, v: Obzornik, št. 12, 1968, 885.

Vladimir Kavčič, Žrtve, Lj., 1968-1970 = Žrtve, Lj., 1983, I, 101, 197, 274-275, 401, 402, 404, 406-407, 470, 525, 542, 544, 549: II, 5, 41, 73, 95, 96, 100, 101, 141, 144, 146, 185, 346, 348, 350, 352, 354, 456, 469, 534: III, 6, 24-27, 34, 39, 47, 52, 54, 61, 62, 64-65, 67-68, 70, 73, 74, 81, 85, 113, 230, 231, 269, 318-319, 333, 394, 504, 533, 566, 574-575.

Terezija Blažič, v: FKL Žensko koncentracijsko taborišče, Ravensbrück, Lj., 1971 (knjigo sta pripravili Erna Muser in Vida Zavrl), 178.

Lojze Zupanc, Račevsko jezero, Zlato pod Blegošem, Lj., 1971, 105-106, Svinjar, n. d., 131-133.

Ančka Šumenjak, Poljanska dolina, Natrgani cvetovi, samozaložba, 1972, 4-5.

Leopold Suhodolčan, Prvi škornji, Mornar na kolesu, 1973 = Mornar na kolesu, 1981, 7-10.

Zgodba o zaboji, n. d., 11-14.

Čebelja pot, n. d., 15-18.

Deček iz samote, n. d., 19.

Anton Leskovec, Suša, Trije mladostni fragmenti, Loški razgledi, XXI, Škofja Loka 1974, 240-241.

Joži Munih-Petrič, Ptice pojo nad Olševkom, Lj., 1975, 10, 13, 22, 23, 26, 27, 63, 120, 121, 123, 124, 131, 133, 137, 138.

Matevž Pečelin, Na samotnih poteh, Planinski vestnik 1976, 420-425, 479-485.

Vladimir Kavčič, Pustota, Lj., 1976 = Beseda sodobnih jugosl. pisateljev, Lj., 1977, 21, 62, 110.

Kaj je povedal ded, Lj., 1977, 47.

Viktor Žakelj, Slikarji samorastniki, v: 30 let tovarne obutve Žiri, 1977, 155.

Karel Leskovec, Nevarni koraki, Lj., 1977, 28, 30, 32-35.

Tone Svetina, Ognjeni plaz, Ljubljana: 1977, 16-23, 27, 28, 37, 51, 52-59, 76-79, 112, 259, 264-267, 271, 311-316, 331-338, 378-380, 435, 560-561.

Matjaž Kmecl, Loški svet, Zakladi Slovenije, Lj., 1979, 201, 207, 208.

Mitja Vošnjak, Juriš na a b c, v: Častna pionirska, tako je bilo, Lj., 1980, 85.

Rudolf Hribnik-Svarun, Opredelitev I, 1980, 136, 336: II, Lj., 1982, 155, 156, 163, 256, 274, 432, 433, 434, 435: III, Lj., 1983, 53, 203, 256, 275: IV, Lj., 1984, 38-39, 40, 42, 44, 85, 86.

Valentin Tratnik, Danes jaz, jutri ti, I, Lj. 1980, 12-13, 72-73, 76-77, 92-93, 104-105, 120-121, 125-127, 129, 196-199: II, Lj. 1987, 20-21, 22, 35, 39, 49-51, 55, 58-60, 66-67, 79, 80-83, 104-105, 137-138.

Andrej Mlakar, Odstrel, scenarij za kratki igrani film (realiziran pod naslovom „Pogine naj pes“), Viba film, Ljubljana, 1980, tipkopolis, 5 strani.

Tone Fajfar, Odločitev, Lj., 1981, 318.

Aleš Bebler, Čez drn in strn, Koper, 1981, 12-13, 16.

Jože Peternejl, Vrnitev, Lj., 1981, 279.

Ivan Reven, Jablana sredi njive, črtica, prebrana na Radiu Žiri v letu 1981.

Jože Zadavec, Znamenje ob poti, ob slovenski planinski transversali, Ljubljana, 1982, 187.

Zora Tavčar, Veter v laseh, Celje, 1982, 63.

Jože Vidic, Četniški morilski vdor v Žiri, Po sledovih črne roke, Lj., 1982, 204-211, 212.

Jože Peternejl, Krta in Dolinci, Lj., 1983.

Franc Kopač, In hvaljeno nosi v sebi, Žiri, 1983, 37.

Spomenka Hribar, Ubiti očeta, Maribor, 1983, 5-6, 143, 148, 158-159.

Jože Vidic, Venec spominov na petdeset talcev, ustreljenih v Škofji Loki, Krik v Dragi, Lj., 1984, 280-284, 325-333.

Igor Torkar, Umiranje na obroke, Lj.-Zgb., Murska Sobota, 1984, 116, 117, 118, 119, 280-281, 282-283, 289, 290, 292-293.

Ivan Malavašič, Čevljarska,

Žirovski muzikantje,

Mlinar; besedila napisana za ansambel Mirana Mravlje-ta v februarju 1984.

Lojze Kovačič, Prišleki, 1. in 2. del, Lj., 1984, 343. 3. del, Lj., 1985, 10, 146, 148, 149, 150.

Vladimir Kavčič, Ko nebo zažari, Lj., 1984, 5, 32, 33, 35, 36, 42, 44, 51, 70, 73, 87, 107, 110, 136, 176, 180, 182, 204, 232, 234, 239, 242, 245, 246, 247, 250, 256, 260, 274, 282, 292, 300, 320, 322.

Rado Zakonjšek, G 9 na Žirovskem vrhu, Partizanski kurirji, Lj., 1985, 542-545.

Kurirska postaja G 36 v Jarčji dolini, n. d., 561-566.

Jože Peternejl, Drenikov kot, Lj., 1986, 7, 9, 10, 13, 15, 30, 31, 40, 45, 50, 52, 68, 74, 78, 162, 476.

Marija Stanonik, Tretja slika, v spomin slikarju Janezu Sedeju, napisano za objavo v Žirovskem občasniku februarja 1986.

Jože Peternejl, Bukovci, Lj., 1987.

Tončka Stanonik, Počitnice, ah, te počitnice, Radijska šola za nižjo stopnjo, RTV Ljubljana, 23. I. 1987.

Jože Vidic, Noč v hotelu Park, Lj. 1987, 78-79, 115-122, 205-206.

Matevž Pečelin, Drobtinica z Vrsnika, črtica, predstavljena v interpretaciji dramskih igralcev Nadje Strajnar in Saše Miklavca na Kresovanju, Vrsnik nad Žirmi, 26. 6. 1987.

KAZALO VSEBINE

I	5	<i>Prva slika</i>	27
Janez Vajkard Valvasor		<i>Druga slika</i>	28
Župnija Žiri / Pfarr Sayrach	7	<i>Tretja slika</i>	28
Anton Žakelj — Rodoljub Ledinski		Darina Konc	
Marija z Jelenta	7	Sprelepa gorska nageljroža	
Jožef Levičnik		<i>Mladinska spevoigra v treh slikah</i>	29
Poljanska dolina in pot skozi njo proti Idrii	7	<i>Prva slika</i>	30
Peter Hicinger		<i>Druga slika</i>	32
Iz Podlpe	8	<i>Tretja slika</i>	34
Jernej Lenček		Darina Konc	
Žirovski svet	8	Maršotna Jama	
Janez Bleiweis		<i>Mladinska spevoigra v treh slikah</i>	37
Iz Ljubljane do Žirov	13	<i>Prva slika</i>	37
Makso Pirnat		<i>Druga slika</i>	39
Pri Ivanu Tavčarju na Visokem	15	<i>Tretja slika</i>	42
Jože Zadavec		Lojze Zupanc	
Znamenje ob poti — Ledine		Povodni mož v Poljanah	43
(odlomek)	16	Lojze Zupanc	
II	18	Žirovski zmaj	43
Valentin Poljanšek		Lojze Zupanc	
O ustanovitvi pevskega zbora na Dobračevi		Loške smojke	44
(odlomek)	19	Lojze Zupanc	
Anton Žakelj		Račevsko jezero	44
Kronika ob 20-letnici Alpine	19	Lojze Zupanc	
Venceslav Merlak — „Kajuh“		Okameneli mlinar	45
Večerna zarja	21	Lojze Zupanc	
Venceslav Merlak — „Kajuh“		Svinjar	45
Žirovska dolina	21	IV	47
Julka Fortuna		Leopold Suhodolčan	
Žiri	21	Prvi škornji	49
Ančka Šumenjak		Leopold Suhodolčan	
Poljanska dolina	21	Zgodba o zaboju	49
Ivan Malavašič		Leopold Suhodolčan	
Čevljarska	22	Čebelja pot	50
Ivan Malavašič		Leopold Suhodolčan	
Žirovski muzikantje	22	Deček iz samote	51
Ivan Reven		Darina Konc	
Jablana sredi njive	22	Franckov vosuček	53
Matevž Pečelin		Darina Konc	
Na samotnih poteh		Hepica in njeni bratci papagajčki	54
(odlomek)	23	(odlomki)	54
Matevž Pečelin		<i>VI. Hepica najde dom</i>	58
Drobtinica z Vrsnika	23	<i>VII. Hepica popotuje</i>	
III	25	Tončka Stanonik	
Darina Konc		Tudi spat nas niso podili	58
Žirovska pravljica		V	61
<i>Mladinska spevoigra v treh slikah</i>	27	Ivan Tavčar	
		V Zali	
		(odlomki)	63
		Ivan Tavčar	
		Visoška kronika	
		(odlomka)	64

Ivan Tavčar Kalan (odlomek)	64	Karel Leskovec Križpotja I (odlomki)	102
Ivan Tavčar Tržačan (odlomek)	65	Karel Leskovec Križpotja II (odlomki)	105
Ivan Cankar O prešcah (odlomek)	65	Karel Leskovec Križpotja III (odlomki)	106
Ivan Cankar Na klancu (odlomek)	65	<i>Miting v Žireh</i>	110
Ivan Pregelj Tolminci (odlomka)	66	Rudolf Hribernik — Svarun Opredelitev II (odlomek)	113
<i>Mesec maj</i>	66	Rudolf Hribernik — Svarun Opredelitev III (odlomki)	114
Pavel Perko Kleklijarica I — VI	67	Tone Svetina Ukana I (odlomki)	116
Pavel Perko Goljuf (odlomki)	73	Tone Svetina Ukana II (odlomki)	116
<i>I II III</i>		Tone Svetina Ukana III (odlomki)	119
Pavel Perko Uljudna (odlomka)	74	Tone Svetina Ukama IV (odlomek)	120
Fran Saleški Finžgar Leta mojega popotovanja (odlomki)	75	Tone Svetina Ognjeni plaz (odlomki)	121
<i>Kaplan v Škofji Loki</i>	75	<i>Ljubezen, tajna sila</i>	123
<i>Bombni napad na Ljubljano</i>	75	<i>Nesrečni strel</i>	126
Anton Leskovec Trije mladostni fragmenti (odlomek)	76	<i>France Prek umre v bolnici Pavli</i>	130
<i>Suša</i>	76	<i>Uredniški pripis</i>	131
Ivan Plestenjak Beseda sekire (odlomek)	77	Mitja Vošnjak Juriš na a b c	131
Bogomir Magajna Graničarji (odlomki)	77	Rado Zakonjšek Partizanski kurirji (odlomki)	131
Joži Munih — Petrič Price pojo nad Olševkom (odlomki)	80	<i>G 9 na Žirovskem vrhu</i>	131
Aleš Bebler Čez drn in strn (odlomki)	96	<i>Kurirska postaja G 36 v Jarčji dolini</i>	132
Zora Tavčar Veter v laseh (odlomek)	97	Tone Fajfar Odločitev (odlomek)	133
VI	99	Ksaver Meško Pod topovi (odlomka)	133
Kljusov Joža Poljanska četa gre v napad	101	Terezija Blažič FKL — Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück (odlomek)	133
Karel Leskovec Nevarni koraki (odlomka)	101	Juš Kozak Lesena žlica (odlomek)	134

Jože Vidic		Jože Peternelj	
Po sledovih črne roke		Bukovci	165
(odlomki)	134	(odlomka)	165
Četniški morilski vdor v Žiri	134	Bukovce in Bukovci	165
		Podobe so začele oživljati na mojih platnih	165
Jože Vidic		Valentin Tratnik	
Kriki v Dragi		Danes jaz, jutri ti I	
(odlomki)	135	(odlomki)	166
Venec spominov na petdeset talcev,		Valentin Tratnik	
ustreljenih v Škofji Loki	135	Danes jaz, jutri ti II	170
Kako so se na morišču v Škofji Loki znašli		(odlomki)	170
kurirji z Žirovskega vrha	136	VII	177
Jože Vidic		Oton Župančič	
Noč v hotelu Park		Dragi mi tovariši	179
(odlomki)	138	Opomba	179
Zaklad v zazidani sobi	138	Rado Jan	
Rešujeta me žirovska pionirja	139	Zapiski s svinčnikom	179
Karel Grabeljšek		Ciril Kosmač	
Med strahom in dolžnostjo		Vpis v knjigo vtisov	181
(odlomki)	141	Uredniški pripis	181
Vladimir Kavčič		Matjaž Kmecl	
Pustota		Loški svet	181
(odlomka)	145	(odlomki)	181
Vladimir Kavčič		Viktor Žakelj	
Sreča ne prihaja sama		Slikarji samorastniki	181
(odlomka)	145	(odlomki)	181
Vladimir Kavčič		Marija Stanonik	
Žrtve I		Domačija za bregom	182
(odlomka)	146	Marija Stanonik	
Vladimir Kavčič		Tretja slika	183
Žrtve II		Jože Podobnik	
(odlomki)	147	Znancu	184
Vladimir Kavčič		Jože Podobnik	
Žrtve III		Pesniku	184
(odlomki)	148	Franc Kopač	
Vladimir Kavčič		In hvaljeno nosi v sebi	184
Ko nebo zažari		Andrej Mlakar	
(odlomki)	151	Odstrel	185
Igor Torkar		Spomenka Hribar	
Umiranje na obroke		Ubiti očeta	187
(odlomki)	152	(odlomki)	187
Razveljavljene sodbe	154		
Lojze Kovačič			
Prišleki I—II			
(odlomki)	155		
Lojze Kovačič			
Prišleki III			
(odlomki)	155		
Jože Peternelj			
Drenikov kot			
(odlomki)	156		
Jože Peternelj			
Krtar in Dolinci			
(odlomki)	157		
Jože Peternelj			
Vrnitev			
(odlomki)	165		

Marija Stanonik		Marija Stanonik	
Spremna beseda	189	Kronologija omemb Žirov/cev v	192
		slovenski literaturi	194
		Kazalo vsebine	194

Žirovski občasnik 11 – 12

Žiri in Žirovci v slovenski literaturi Antologija

Zbrala in uredila
Marija Stanonik

Tematska številka revije
Žirovski občasnik,
letnik VIII (1987), št. 11 – 12
Redakcija zaključena spomladi 1987.

Po mnenju Republiškega komiteja za informiranje
SRS št. 421-1/72 z dne 26. 1. 1981 šteje ŽO med
proizvode, za katere se ne plačuje temeljni prometni
davek.

Ustanovitelj in izdajatelj ŽO
DPD Svoboda Žiri – Literarna sekcija
Krajevna konferenca SZDL Žiri

Glavni in odgovorni urednik
Miha Naglič

Oblikovalec
Stane Kosmač

Lektorica
Tončka Stanonik

Naklada
750 izvodov

Prepisovanje in razmnoževanje
Edvard Usenik, Kadičnikova 8, 61000 Ljubljana

**Natis te publikacije so z denarno podporo
omogočile:**

- **Krajevna skupnost**
Žiri
- **Občinska kulturna skupnost**
Škofja Loka
- **Zveza kulturnih organizacij**
Škofja Loka
- **Občinski svet zveze sindikatov Slovenije**
Škofja Loka

Vsem najlepša hvala!

